N. BĂLCESCU

OPERE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

N. BĂLCESCU

OPERE
I

SCRIERI ISTORICE, POLITICE ȘI ECONOMICE
1844—1847

TEXTE

NOTE ȘI MATERIALE

EDIȚIE CRITICĂ
DE

G. ZANE
ȘI
ELENA G. ZANE

Cu reproduceri după manuscrise și stampe

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1974

PREFAȚĂ

O ediție completă a operelor lui N. Bălcescu lipsește încă, deși este un vechi deziderat. Dacă altădată o astfel de ediție era considerată ca un act de pietate, un fel de monument ridicat în memoria unei mari personalități, astăzi, în ritmul febril al reconsiderării continue a patrimoniului nostru științific, o ediție Bălcescu, cu texte complete, este o obligație culturală. Orice ediție de texte complete este, după cum unanim se recunoaște, un instrument indispensabil de lucru. Și dacă o astfel de ediție restituie întreaga operă așa cum autorul a creat-o, analizează textele editate într-o expunere concisă asupra principiilor, problemelor și tendințelor operei și reușește să adauge, în spirit critic, un material documentar asupra întregii opere, este prin ea însăși o operă de reconsiderare mai solidă și, cred, mai folositoare, decît o oarecare lucrare de interpretare.

N. Bălcescu a preocupat, cu mult timp înainte, cultura și istoriografia română. Ediții de texte, unele de largă circulație, n-au lipsit; în ultima vreme, în locul unor ediții complete s-a răspîndit, sub diverse forme, ediția de texte selecționate. Dacă aceste ediții au avantajul că popularizează o operă, au însă dezavantajul că o unilateralizează, o reduc la dimensiunile criteriilor de alegere a textelor. Interesul pentru viața politică a lui Bălcescu a devenit în același timp precumpănitor. Opera științifică, omul de știință, a rămas în umbră și pe planul întîi, pe piedestalul gloriei și al recunoștinței publice a fost ridicată opera politică, omul politic, democratul revoluționar. Reevaluarea activității politice a creat un fel de cult postum al personalității sale și, ca în orice cult, au trebuit să apară exagerările, excesele apologetice și odată cu ele lucrările de nivel corespunzător. I s-au consacrat sute de articole, izbucnite în presă ca la o comandă nevăzută, la diverse ocazii aniversare, dar nu știm cîte aduc ceva nou și duc mai departe cunoașterea omului sau a operei. Dar odată cu apariția lor a apărut și primejdia banalizării și epigonizării operei.

Ca mulți alți oameni de știință care au luat parte la viața publică, N. Bălcescu a avut, în paralel, două forme de activitate, una științifică și alta politică. Ele nu pot fi confundate, cu toată legătura de idei dintre

ele. Cercetarea sa ştiinţifică a susţinut şi a justificat în multe privinţe opera sa politică. Putem spune chiar că în anumite limite a călăuzit-o. Opera sa ştiinţifică, deşi în unele privinţe este legată de viaţa sa publică, nu trebuie redusă la o expresie a activităţii sale politice. Caracterul militant al unei opere cu conţinut social-politic nu înseamnă neapărat că ea este şi o operă de militant politic. N. Bălcescu recunoaşte singur şi, în cîteva rînduri, chiar a subliniat cele două laturi ale activităţii sale, deosebirea dintre ştiinţă şi politică. Am putea spune chiar, după propriile sale mărturisiri, că viaţa publică, în care evenimentele şi temperamentul său l-au atras, a fost pentru el mai puţin interesantă decît cercetarea ştiinţifică. Istoria, în cel mai larg înţeles al cuvîntului, a fost marea şi constanta lui pasiune; în momente de amărăciune politică, refugiul şi consolarea le găseşte în studiu, în preocupările de istorie. Exprimînd sentimentele fireşti de amărăciune pe care i le provocase eşecul revoluţiei şi le întreţinea discordia dintre emigranţi, scria, la 12/24 martie 1849, lui A.G. Golescu, în stilul familiar, obişnuit în corespondenţa dintre prieteni, că: „De om vedea că nu putem fi patriei folositori slujind-o în politică, vom da politica dracului şi ne vom întoarce cu mulţumire, eu la ocupaţiile mele istorice, tu la cele de filosofie morală, şi tot vom putea fi folositori, şi ne vom putea mîngîia". Nu era o izbucnire de exil. Şi în alte rînduri, între viaţa politică şi cercetarea istorică, nu-şi ascunde preferinţele; la 26 ianuarie 1851, confesa lui I. Ghica sentimentele sale intime, scriindu-i: „Mie mi s-a acrit de tot de politică şi doresc a mă ocupa numai de istorie".

Viaţa publică i-a mărit experienţa de viaţă, iar revoluţia de la 1848, la a cărei pregătire spirituală şi conducere a avut un rol bine cunoscut, a dat darurilor sale o strălucire deosebită şi l-a confruntat cu noi probleme, pe care le-a analizat într-o parte a operei sale. Dar el ar fi putut fi un mare istoric, chiar dacă n-ar fi luat parte direct la revoluţie sau la viaţa politică.

J. Michelet, cu care N. Bălcescu se înrudeşte în unele privinţe, nu numai că n-a fost un om politic, dar a refuzat cu tenacitate să se lase atras în vreo mişcare politică, chiar şi în revoluţia din februarie, la a cărei pregătire ideologică, ca savant şi tribun, luase o parte atît de activă. Prietenilor care ţineau să-l angajeze, el le răspundea invariabil: „Eu sînt un scriitor, şi numai atît voi rămîne, nu vreau nimic mai mult". Cu toate acestea, prin forţa talentului şi a ideilor sale, ce influenţă a exercitat, ca savant şi scriitor, atît în ţara sa, cît şi în afara Franţei!

N. Bălcescu n-a avut, ca J. Michelet, o singură preocupare; puţinii ani pe care soarta i-a lăsat, i-a împărţit între activitatea ştiinţifică şi lupta politică. Ediţia de faţă îşi propune să pună în lumină opera ştiinţifică şi să adune la un loc elemente necesare pentru integrarea corectă a lui N. Bălcescu în istoria culturală. Activitatea sa politică, opera sa de revoluţionar militant, cu marele ei prestigiu actual, rămîne în sarcina istoriei politice.

Opera pe care o publicăm în această colecţie, întreaga lui moştenire literară, este de dimensiuni restrînse şi, dacă exceptăm *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, este alcătuită din studii monografice şi articole destul

de puține la număr. Este o operă neterminată, la începuturile activității unei mari personalități, surprinsă de moarte cu mult înainte de vreme. Aproape toate scrierile sale sînt redactate grăbit, sub presiunea evenimentelor, în scurtul timp de liniște pe care l-a avut, cu sentimentul vădit al autorului că temele, tratate uneori ca simple improvizații, vor fi reluate altă dată. În timp ce contemporanii săi francezi, marii istorici Thierry, Mignet, Guizot sau Michelet, în afară că au avut incomparabil mai bune condiții de viață și de lucru, și deplină sănătate, cu excepția primului, dar fiecăruia în parte soarta i-a îngăduit cel puțin 30 sau chiar 40 de ani de lucru, N. Bălcescu a avut doar cîțiva ani de răgaz, și aceștia discontinui, în totalul de opt în care este cuprinsă opera sa de istoric. Cu toate însușirile sale, cu pregătirea pe care el singur și-a făcut-o, cu ardoarea pentru știință pe care a avut-o, este surprinzător cum un tînăr aproape mereu bolnav, hărțuit de viață, fără tradiții culturale de familie și fără vreo școală de specialitate să fi reușit să creeze o operă de însemnătatea aceleia pe care a lăsat-o și care, cu tot veacul care s-a întins asupra ei și cu marile progrese ale științei noastre de atunci încoace, să-și mențină însemnătatea. Cu atît mai mult, cu cît o operă de istoric este atît de repede umbrită de scrierile urmașilor.

Este în activitatea sa științifică un spirit de tulburătoare abnegație. Oriunde, în orice împrejurare, rămîne preocuparea sa cea dintîi; în războiul din Transilvania nu se gîndește la primejdiile care-l amenințau zi de zi, ci la alcătuirea unui jurnal de memorii. Își poartă în exil cărțile și hîrtiile ca un depozit sacru, de care nu se desparte o singură clipă. În ceasul de sfîrșit, la ele se gîndește pentru a le lăsa în mîini sigure. Simțea, ca și Thierry, maestrul de care spiritual era atît de legat, și credea ca și el că există în lume ceva mai scump decît mulțumirile materiale, mai mult decît avuția, mai mult chiar decît sănătatea — din care el avea atît de puțină —, este devotamentul față de știință. Sfinte cuvinte, care ar trebui să fie primul rînd de crez al oricărui intelectual adevărat.

Caracteristica acestei opere, ceea ce i-a creat viabilitatea, este concepția ei nouă, înaintată și revoluționară, și rolul pe care l-a avut prin forța ideilor sale în susținerea și rezolvarea marilor probleme ale națiunii române — independent de participarea autorului ei la viața politică. Din studiile disparate, unele scrieri ocazionale, legate de evenimente contemporane, concepția sa unitară și sentimentele sale se degajă lesne din principiile istoriografice pe care le enunță, din problemele pe care le tratează și din metodele pe care le folosește.

Desigur, sub raportul informației și al criticii istorice, opera sa este de mult depășită. Istoria se înnoiește în permanență. Prefața noastră își propune ca, în limitele locului pe care trebuie să-l ocupe o introducere la începutul unei ediții de texte, să rețină atenția cercetării operei lui Bălcescu, asupra acestor trei aspecte.

N. Bălcescu deschide în istoriografia română o nouă epocă în primul rînd prin concepția sa istorică; el își propune să arate chiar de la prima sa scriere „chipul și drumul ce ar trebui a se lua spre a scrie o isto-

rie". Aşadar, o nouă concepţie, o nouă direcţie. Opera pe care a realizat-o răspunde în multe privinţe poziţiei pe care o afirma în 1844. Chiar dacă nu şi-a putut îndeplini programul pe care şi-l propusese, a rămas credincios principiilor enunţate.

În timp ce marii maeştri ai istoriografiei occidentale şi-au putut face cunoscute pe larg, rînd pe rînd, în operele lor, tezele lor istoriografice şi să aducă în expuneri închegate argumente în favoarea lor, în opera lui N. Bălcescu lipseşte o expunere de ansamblu — cît de sumară — asupra concepţiei sale istoriografice, asupra „chipului" şi drumului unei noi direcţii. Concepţia sa poate fi dedusă numai din aserţiuni izolate, dar mai ales din problemele pe care le tratează şi din metodele pe care le foloseşte. Ea poate fi întregită apelînd la izvoarele ei literare.

N. Bălcescu nu s-a afiliat declarat nici unei şcoli, ca să-l putem considera reprezentantul uneia sau alteia; n-a luat nici un mare autor ca model, pentru a se putea situa ca urmaş al acestuia. El a asimilat sintetic într-o concepţie unitară teze şi argumente din cultura istoriografică, economică şi politică a epocii şi în lumina ei a analizat problemele româneşti. De aceea, cu toate că în concepţia sa generală întîlnim teze din cultura socială franceză, din istoriografia romantică, din socialismul anului 48 sau din economia politică clasică, el apare, chiar prin intermediul unei opere atît de sumare, o personalitate ştiinţifică cu originalitatea sa, care, în condiţii normale de vîrstă şi de viaţă, ar fi putut crea cu certitudine o operă de nivel european. Şi aşa, *Question économique* este, după părerea noastră, una dintre cele mai bune lucrări din literatura socială europeană a anului 1848.

Ştiinţa este pentru N. Bălcescu o putere suverană. Dar pentru a putea avea acest rol, ştiinţa trebuie să se întemeieze pe „conceptul legilor spiritului, pe observaţie, esperiinţă, calcul". Ştiinţa nouă, ştiinţa epocii sale, a dus la capăt lichidarea lumii vechi; ea — continuă Bălcescu — a dus la „revoluţionarea sau perfecţionarea religiei, moralei, politicei, societăţii întregi", ea a supus orice acţiune omenească „legii absolute şi universale a libertăţii şi a ştiinţei" şi, prin intermediul ştiinţei, omenirea a căutat să realizeze „dreptatea şi frăţia", cele două temelii ale unei organizaţii sociale superioare. Ştiinţa este o manifestare utilitară a spiritului.

Istoria, în măsura în care este o adevărată ştiinţă, este învestită cu aceeaşi finalitate. Sub influenţa acestei orientări, fără nici un gînd de falā deşartă, vorbind despre lucrarea sa asupra lui Mihai Viteazul, el scria la 6 februarie 1850 lui Ion Ghica: „Voi să sfîrşesc o scriere asupra lui Mihai vv. Viteazul şi să pui piatra de temelie a unităţii naţionale". Aşadar era convins că ştiinţa istorică este o forţă naţională capabilă să concure la rezolvarea celor mai importante probleme ale naţiunii. În acelaşi sens îi scria, la 16 iunie 1850, şi lui Al. Zane: „Acum mă încerc a pune o temelie unităţii românilor scriind istoriea lui Mihai vv.".

În mai multe rînduri el a insistat asupra însemnătăţii ştiinţei istorice, a rolului ei în ridicarea naţională şi în propăşirea socială. În *Cuvînt preliminariu* scria: „Românii au trebuinţă astăzi să se întemeieze în

patriotism și în curaj și să cîștige statornicie în caracter. Aceste rezultate credem că s-ar dobîndi cînd ei ar avea o bună istorie națională și cînd aceasta ar fi îndestul răspîndită". În *Campania românilor în contra turcilor*,într-un text reluat și în *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, vorbind despre epoca de măreție, dar și de restriște, pe care o evoca, el își încheie astfel scrierea : „Fie ca aducerea aminte a nenorocirilor și a luptelor eroice ale părinților noștri să poată realța demnitatea noastră națională ! Fie ca noi să ne încredințăm că o nație care are un trecut așa de glorios, o nație pe care providența o păstrează în curs de 18 veacuri, fără îndoială pentru un scop oarecare, nu poate fi ursită să piară acum în al 19-lea veac, în veacul luminilor și al libertății. Această încredințare ne-ar da curagiul că să lucrăm la viitorul nostru național; această încredințare ne-ar mîntui". Cu alt prilej, el proclama știința istorică de adevărată filozofie practică, ea ar fi singura știință capabilă să explice nu numai trecutul, ci să dea soluții și pentru problemele contemporane, și oamenilor „leac pentru suferințele lor".

O știință istorică ca să poată îndeplini această sarcină și să fie cu „adevărat națională" trebuie să pună în centrul preocupărilor sale, să aibă ca obiect de studiu poporul, să fie o istorie populară. Este prima idee de bază a concepției sale istoriografice. Adoptînd această idee, Bălcescu se situează alături de școala de istoriografie romantică franceză, mai ales de Thierry și Michelet. Dar nu cred că poate fi socotit ca un discipol direct al ei. Ceea ce spunea Michelet despre Vico, că citindu-i opera el își găsea propriile sale idei și sentimente, este, credem, valabil și pentru Bălcescu. El găsea în istoriografia franceză propria sa gîndire, și, tocmai pentru că ideea istoriei populare este o idee firească a sa, un sentiment al său, o profesează în diverse forme în toate scrierile sale.

Un istoric al poporului, așa cum aspira să fie chiar de la prima sa scriere, este obligat să privească poporul — personaj fără nume și fără istorie — sub două puncte de vedere: ca totalitatea locuitorilor unei țări, ca națiune, adică ca popor ajuns la conștiința de sine, și ca mase, ca mulțime, plebe, „plebeianism" după expresia sa, adică ca tot poporul dintr-o țară, afară de clasele privilegiate. Dacă prima interpretare a noțiunii de popor l-a dus la o istorie a instituțiilor, ultima l-a îndreptat spre o istorie a claselor, în special a celei mai numeroase, a țărănimii, „a muncitorilor plugari". În orice sens am lua termenul de popor, poporul ca ființă colectivă este indivizibil și în spațiu și în timp. Istoricul poporului trebuie deci să studieze poporul indiferent de epocă, prin consecință și poporul cu problemele lui din epoca contemporană. Istoria națională, în această accepție, devine o știință enciclopedică. Ea singură este în măsură să dea „adevărate principe" de guvernare. Așadar, oricum ar fi privit poporul ca obiect al istoriei, știința istorică trebuie să înceteze a mai fi o istorie exclusivă a claselor privilegiate, a stăpînitorilor, a frămîntărilor și conflictelor armate. N. Bălcescu ține să sublinieze această poziție. În *Cuvînt preliminariu* o reafirmă ca idee metodologică de strictă aplicație, după ce o spusese tot atît de categoric de trei ori mai înainte : „O istorie . . .

nu trebue să fie numai ca un şîr de oarecare întîmplări politice sau militare uscate, fără nici o coloare, fără nici un adevăr local; nu trebue să se ocupe numai de oarecare persoane priviligiate, dar să ne arate poporul român, cu instituţiile, ideile, simtimentele şi obiceiurile lui în deosebite veacuri''. El ia astfel atitudine împotriva istoriei biografice sau a istoriei militare. Dar va aplica într-o foarte largă interpretare această concepţie. Va celebra vitejia din trecut a românilor şi bătăliile lor, şi va slăvi, dintre stăpînitori, pe acei care într-un fel sau altul — după părerea lui — au întrupat ideea poporului în toate aspectele ei. Însă va condamna cu o asprime încă neatinsă în literatura noastră clasa stăpînitoare, aristocraţia, din veacurile mai apropiate de el şi, captivat de sentimentul de glorificare a trecutului — comun tuturor romanticilor —, va căuta în vitejia militară a boierimii străvechi o scuză pentru spoliaţiile şi abuzurile ei, comise în calitate de clasă stăpînitoare.

Istoria poporului ca istorie naţională îl confruntă cu conceptul de naţiune, curent în cultura occidentală. Într-o anumită măsură rămîne tributar lui Michelet. Ca şi pentru istoricul francez, şi pentru N. Bălcescu, în timp ce poporul este un produs al contopirii sau suprapunerii de rase, naţiunea sau naţionalitatea este produsul solidarităţii morale a unui popor, forma de dezvoltare a unui popor ajuns la conştiinţa de sine, în raport cu alte popoare. „Naţionalitatea — spune el — este sufletul unui popor'', naţiunea este „un principiu spiritual''. În dezvoltarea omenirii, „naţionalitatea este forma cea mai deplină a vieţii raselor, ea supravieţuieşte adesea independenţei şi singură poate să o recucerească. Ea este legitimitatea popoarelor''. Naţiunea este ultima şi cea mai înaltă fază de dezvoltare a umanităţii.

Dacă N. Bălcescu admite că popoarele sînt contopiri sau fuziuni de rase şi că prin urmare rasele dispar cu vremea transformîndu-se în popoare, popoarele nu pot disparea, căci transformate în naţiuni rămîn tot ele, mai puternice încă prin conştiinţa lor de sine, prin sentimentul naţionalităţii lor. Pot exista popoare fără a fi naţiuni, dar naţiuni fără a fi popoare nu.

Această concepţie spiritualistă a ideii de naţiune circula, probabil sub influenţa lui N. Bălcescu, şi în presa românească de la 48: „Unirea de sentimente face naţionalitatea'', „fără această unire nu poate fi naţionalitate, nu poate fi Românie''. Diversitatea de naţiuni implică diversitatea rolului lor, a misiunii lor în istorie; „Orice naţie dar — spune dînsul —, precum orice individ, are o misie a împlini în omenire, adecă a concurge, după natura şi geniul său propriu, la triumful ştiinţei asupra naturei, la perfecţionarea înţelegerii şi a sentimentului omenesc potrivit legei divine şi eterne care guvernează ursitele omenirei şi ale lumei''. Ideea misiunii naţiunilor însuma principiul egalităţii naţiunilor. N. Bălcescu a fost un partizan declarat al acestui principiu şi l-a susţinut cu consecvenţă. „Noi trebue să profesăm respectul naţionalităţilor şi egalitatea lor'' — scria lui Ion Ghica, adresîndu-se întregii emigraţii, la 16 noiembrie 1850. „Sfînt este dreptul oricărei naţiuni, ori cît de mică ar fi ea''.

Împotriva ideologiei care susținea ideea inegalității între popoare și clase, N. Bălcescu, în *Răzvan Vodă*, după ce glorifică virtuțile unui domn care ar fi fost după tată de neam țigan, afirmă că în „ochii providenții nu sînt popoare și clase osîndite, precum nici popoare și clase alese". Națiunile se bucură de un drept de perenitate. „Sufletul națiilor", după N. Bălcescu, este nepieritor și tot nepieritor e dreptul lor. Citatul din Mirabeau: „Privilegiurile se vor sfîrși, dar poporul rămîne vecinic", pus în fruntea *Stării soțiale a muncitorilor plugari*, ilustrează propria sa idee. Din conceptul de națiune, așa înțeles, N. Bălcescu a trebuit să deducă principiul naționalităților în accepțiunea modernă și să devină un campion al său, adică al dreptului unui popor de a-și constitui un stat național, a fi liber față de alte popoare și egal cu ele.

Ca și Thierry, N. Bălcescu transferă în evul mediu conceptul modern al națiunii și al principiului de naționalitate. Istoria poporului, privită din acest punct de vedere, este o istorie națională, nu numai pentru că este istoria națiunii, dar pentru că evenimentele ei sînt evenimente cu caracter național. Războaiele românești feudale sînt pentru el războaie naționale. Principiul naționalității ar fi călăuzit, încă de la întemeierea statelor, politica Principatelor, lupta românilor de pretutindeni. „Unitatea națională — spune dînsul — fu visarea iubită a voevozilor noștri cei viteji și a tuturor bărbaților noștri cei mari, care întrupară în sine individualitatea și cugetarea poporului".

N.Bălcescu folosește ideea de națiune, și implicit principiul naționalităților, încă din prima sa scriere *Table istorice*, într-o enunțare, într-adevăr, extrem de sumară, dar concludentă: „Geografica poziție a Țării Românești îi impunea de la începutul său datoria de a-și apăra naționalitatea cu armele în mînă". În *Cuvîntarea* din 1846, ținută la Societatea studenților români de la Paris, el declara asertoric, fără nici un temei istoric, „națiunea română ca cea mai veche națiune din Europa". Dar istoria poporului devine mai accentuat o istorie a națiunii în scrierile de după revoluție. Intervenția trupelor străine pentru lichidarea revoluției demonstrase că o țară fără independență nu poate niciodată să-și înfăptuiască reformele interne pe care și le propune. Invazia resuscitase sentimentul național și în consecință făcuse să se reafirme în scrieri cu mai multă tărie ideea de națiune și principiul naționalităților.

N. Bălcescu amendează în *Question économique* ideea că în țările române ar fi existat în trecut o luptă națională între greci și români, așa cum admisese în *Românii și fanarioții*. Lupta a existat în fapt între o burghezie străină, compusă din greci și alte naționalități, și boierii români; ideea luptei de clasă înlocuiește ideea unei lupte naționale interne.

În istoriografia franceză, mai ales în opera lui Thierry, teoria raselor, a cuceririi și a fuziunii de rase, avea încă o anumită circulație. În epoca de la 48 problema raselor se afla la un nivel redus de cercetare. De-abia mai tîrziu s-a ajuns la convingerea că rasa nu reprezintă un element precis și fix, ca să putem determina rolul ei în istorie. N. Bălcescu folosește conceptul de rasă numai în legătură cu istoria românilor de peste munți.

În această parte a țării, după opinia sa (în care se resimt tezele lui Thierry), n-a avut loc nici o suprapunere și nici o fuziune de rase. „Acum o mie de ani — spune dînsul — maghiarii invadează țările ocupate de slavi și români și se așează în mijlocul lor"; „cucerirea — continuă dînsul — trece prin aceleași faze ca în Galia, Italia, Spania sau în alte părți? Slavii și românii își pierd ei oare amintirea originei și a importanței lor, renunță ei la obiceiurile lor, la portul, la limba lor? Nu, ei cedează în fața forței invadatoare fără să o accepte; cele trei rase rămîn pe aceleași poziții morale și materiale, și la capătul a o mie de ani ele se regăsesc față în față, ca în zilele lui Arpad, și cu armele în mîini". În această parte a Europei nu s-a produs nici un amestec de rase, „cu toate legile feroce" din evul mediu; dimpotrivă, ele s-au îndepărtat și mai mult una de alta.

Știința istorică, ca știință a poporului, independent de modul cum este înțeles poporul, cerea o justificare. N. Bălcescu și-a dat seama că ar trebui să arate de ce o istorie a poporului, în mod teoretic, este superioară unei istorii a claselor stăpînitoare sau a personajelor istorice. Nici de această dată nu a adus o argumentare propriu-zisă, dar din înseși problemele pe care le tratează și din interpretările sale se justifică ideea superiorității istoriei ca istorie a poporului. Poporul este, după el, creatorul istoriei; poporul este „atletul", „eroul" fără nume al istoriei. Știința istorică adevărată trebuie să fie o biografie a poporului. N. Bălcescu glorifică poporul cum ar glorifica o persoană; îi exaltă virtuțile, îi preamărește faptele. Ca o persoană, poporul poate fi adolescent și matur. Ca o persoană, poate greși; de aceea glorificarea de principiu este dublată de rezerve și dezaprobări în fapt a acțiunilor populare care înfrîng legea morală a justiției. Oricît de covîrșitoare ar fi personalitatea unui om, a unui erou, chiar atunci cînd personifică poporul, ea nu poate înlocui poporul. Într-o notiță în care amintește semnificația pe care o atribuise scrierii sale *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, el pune din nou și elocvent problema raportului dintre mase și personalitate: „Dar unde este Mihai Viteazul acum spre a realiza aceste proiecte [ale unității naționale] — se întreabă el. — Cunoaștem un viteaz mult mai mare decît acest erou: *poporul*. Patriotismul unui popor e mult mai puternic decît orice mare geniu individual. Cînd inima lui va fi aprinsă de acea mare idee a regenerației naționale, și cînd va fi hotărît a o apăra cu sîngele său, nici o putere din lume nu-l va putea birui. Datoria epocei noastre, a generației noastre este a sădi această mare idee în inima oricărui român. Spre a ajunge această mare și nobilă țintă — încheie el notița, afirmînd încă o dată suveranitatea științei — scris-am această carte". Puterea unui popor — deci și dreptul său — nu stă în numărul locuitorilor, ci în virtuțile lui, în patriotismul care decurge din instinct, din „inspirația populară".

Ideea de popor este la Bălcescu un principiu de valoare. Orice istoric, pentru a formula judecăți de valoare, trebuie să dispună de un principiu în numele căruia să aprobe sau să dezaprobe. Un atare principiu este regula de comportare a istoricului în știința sa. În mod invariabil, N. Bălcescu judecă oamenii, partidele, clasele, în raport cu poziția aces-

tora față de popor, de mase, de națiune. Acesta este principiul său de apreciere cînd spune: „Vom judeca fără patimă și fără părtinire tot ce s-a făcut și pe cei ce au lucrat într-această pricină și vom plăti tributul nostru de laudă sau de hulă la cei ce l-ar merita". El condamnă chiar pe Mihai Viteazul, marele său erou favorit, pentru că n-a înțeles însemnătatea poporului și nu i-a respectat revendicările: „Mihai — spune el — nu pricepu niciodată că în popol și numai în popol e adevărata lui putere, adevăratul său sprijin"; „Mihai, ca toți războinicii, credea mai mult în soldat decît în popol". Condamnă pe acei domnitori care s-au făcut asupritorii poporului și aprobă reacțiunea populară. Despre soarta lui Duca Vodă, domn rău, pizmăreț, „îndelungăreț la mînie și lacom la avuție", căzut în mîna dușmanilor săi și „blestemat de popor", el spune: „Pildă de răsplată cerească îngrozitoare pentru toți stăpînitorii, carii uitînd că cîrmuirile sînt pentru binele popoarelor, cîrmuesc nu în interesul acestor popoare, ci în interesul lor în parte". De pe această poziție a condamnat inconcesiv clasa boierească, pentru că, deși ieșită în timpuri străvechi din popor, ea l-a trădat și s-a transformat într-o asupritoare a lui, și că niciodată — după cum spunea încă din 1845 — n-a înțeles „ce poate face un popor cît de mic cînd își apără ale sale și cînd este aprins de o sfîntă și nobilă idee". Adversar inconcesiv al clasei boierești în lupta politică, N. Bălcescu este tot atît de ireductibil adversar în condamnarea rolului ei istoric. Ideea poporului la N. Bălcescu are o valoare mai mult decît metodologică. Ea reflectă puternicele sale sentimente de aversiune față de regimul aristocratic din epoca sa, care monopoliza statul și puterea, și de atașament față de masele populare, țărănime în special, de compasiune și revoltă față de suferințele ei. Istoria este astfel pentru el o știință și o armă politică.

Ideea dezvoltării regulate a istoriei omenirii este a doua idee de bază a concepției istoriografice a lui N. Bălcescu. Idee modernă azi, ea era deja veche în vremea sa. Cultura socială a secolului al XIX-lea o preluase din filozofia secolului al XVIII-lea și-i dăduse o mare amploare. N. Bălcescu și-o însușește și uneori o identifică cu noțiunea de „providență". Ca toți partizanii ei, este confruntat de două probleme: a raportului dintre fatalitate și libertate, și a legilor înseși sau a legii concrete a istoriei. Atinge în treacăt prima problemă și corectează ideea de fatalitate prin introducerea elementului de voință: „dacă există o providență [un sistem de legi] care păstrează ordinea creației și care derije faptele omului, prin aceea nu urmează că omul este un instrument orb al fatalității, prin aceea nu se stinge libera lui voință". Ideea determinismului, pe care o accepta în principiu, este deci relativă, căci voința oamenilor, posibilitatea lor de a-și alege căile, îi restrînge sfera de influență. Amendarea era necesară, căci, după justa remarcă a lui Michelet, din moment ce istoria este dezvoltarea pură și simplă a unui principiu necesar, nu mai poate fi loc pentru libertatea umană.

A doua problemă constă în a descoperi legile sau legea istoriei. O rezolvă sumar, apelînd și de această dată la o teorie curentă, la teoria progresului continuu. N. Bălcescu acceptă ideea ca o adevărată dogmă

şi caută să o demonstreze prin istoria românilor. Legea progresului, ca „lege universală a dezvoltării istorice a naţiilor", acţionează şi în istoria românilor. În cadrul omenirii ea merge într-un „progres continuu", „din transformaţii în transformaţii". În timp ce în istoriografia romantică franceză legea progresului tinde la libertate, şi după *Cuvîntarea* din 1846 se pare că N. Bălcescu ar fi acceptat această idee, în concepţia lui de mai tîrziu, după aplicaţia pe care o face în istoria românilor, ea ar duce la idealul său social, la fraternitate în justiţie, la democraţie: „la domnirea poporului prin popor". În *Mersul revoluţiei în istoria românilor* expune, aparent cam confuz, legea progresului în istoria românilor, dar destul de clar dacă pătrundem bine ideile sale, spunînd că ea înseamnă „înălţarea plebeianismului la putere" sau „întregirea românului, vecinul, serful veacului de mijloc, în drepturile sale de om, de cetăţean şi de naţie". Transformările succesive ale statului, care din „domnesc sau absolut s-a făcut boeresc sau aristocratic, apoi fanariot sau orăşenesc (Bürger), apoi ciocoiesc sau biurocrat, şi acum este pe cale a se face românesc sau democratic", şi a condiţiei poporului care din rob devine, succesiv, serf, proletar, posesor, şi acum în urmă tinde a deveni proprietar, au avut şi au loc sub imperiul acestei legi a progresului; „fiecare din aceste transformaţii succesive a fost un progres pe lîngă starea de mai înainte şi a născut un progres".

N. Bălcescu recurge cîteodată la conceptul de epocă şi într-o anumită măsură încearcă o periodizare a istoriei românilor. El profesează ideea din istoriografia franceză că din fiecare epocă se naşte şi se dezvoltă o alta mai bună. Cercetarea istorică concretă îl face să aibă rezerve asupra unei continuităţi absolute a progresului în istoria românilor. De aceea este obligat să accepte ideea unui progres discontinuu. Consideră perioadele de stagnare sau de regres ca „un timp de espiaţie ce o naţie sau omenirea întreagă suferă", un „repaos", „un pas înapoi", „o oscilaţie istorică". Rezerva se impunea pentru a acomoda glorificarea trecutului cu critica anumitor perioade şi mai ales a epocii sale. Ideea dezvoltării istoriei sub imperiul unor legi necesare universale era o idee nouă în istoriografia română. Ideea legii progresului avea o pronunţată semnificaţie politică. Ea reflecta credinţa în transformarea inevitabilă a societăţii spre forme superioare, era o idee capabilă să exercite o influenţă asupra maselor în lupta politică, căci reprezenta o garanţie teoretică a izbînzii.

Dezvoltarea poporului român, chiar cu intermitenţele inerente legii progresului, nu s-a făcut în mod liniştit, pacific, ci prin luptă. N. Bălcescu introduce astfel un alt principiu nou în istoriografia română, a luptei ca condiţie a progresului uman. Lupta are un caracter de universalitate şi se dă între popoare, între clase, între grupe din clasa dominantă, confruntîndu-se întotdeauna interese contrarii. Antagonismele sînt o necesitate a istoriei; ideea era curentă; o împărtăşeau mai toţi istoricii romantici francezi. N. Bălcescu o exprima sintetic în *Mersul revoluţiei*, referindu-se la istoria românilor: „Să deschidem istoria, cartea de mărturie a veacurilor şi, luminaţi de filosofia ei, vom vedea că de optsprezece vea-

curi nația română n-a vegetat, n-a stat pe loc, ci a mers înainte, transformîndu-se și luptîndu-se neîncetat, pentru triumful binelui asupra răului, al spiritului asupra materiei, al dreptului asupra silei, pentru realizarea atît în sînul său cît și în omenire a dreptății și a frăției, aceste două temelii ale ordinei absolute, perfecte, a ordinei dumnezeești".

Dintre toate antagonismele, fecunde în urmări istorice sînt — după el — antagonismele de clasă și, înăuntrul claselor, între fracțiuni de clasă. Lupta dintre domnie și aristocrație, dintre aristrocrație și burghezie și în ultima fază între clasele stăpînitoare și întregul popor se dă pentru un principiu, pentru interese contrarii, și tinde la un scop determinat, o nouă formă de societate. Dar, în timp ce maeștrii francezi — în special Thierry, părintele luptei de clasă, cum l-a numit Marx — recunosc antagonisme de clasă numai în trecut, N. Bălcescu le recunoaște în trecut și în epoca sa. Nu le prevestește în viitor, căci triumful „partidei românismului", al democrației, va stinge ura dintre boieri și țărani, va consacra fraternitatea dintre clase și va asigura menținerea și propășirea lor. Democrația — democrația burgheză în accepțiunea actuală — ar fi pentru el marea reconciliatoare a popoarelor și a claselor.

Expresia cea mai deplină a antagonismelor este revoluția. În opera lui N. Bălcescu problema revoluției ocupă un loc principal. Trei dintre lucrările sale : *Question économique des Principautés danubiennes*, *Mersul revoluției în istoria românilor* și *Mișcarea românilor din Ardeal* sînt consacrate acestei probleme. În corespondența sa găsim bogate referințe asupra revoluției de la 1848 și asupra personajelor care au luat parte la mișcare. Scrisoarea din 4 martie 1850 către A.C. Golescu conține un adevărat studiu asupra mișcării din Țara Românească.

Locul revoluției în opera sa se explică, desigur, atît prin înclinația și experiența sa revoluționară, dar totodată și prin concepția pe care o atribuie revoluției ca fenomen istoric și rolului progresist pe care, după dînsul, revoluțiile îl îndeplinesc în istorie, căci revoluțiile sînt acte de voință populară. Revoluția aduce o transformare adîncă a societății și, în concepția sa, are două forme : insurecția populară și războiul revoluționar. Insurecția este ridicarea organizată a poporului împotriva clasei stăpînitoare, cu scopul de a rezolva o problemă a poporului, a stabili o nouă ordine ; războiul revoluționar este războiul de eliberare a națiunii de sub o dominație străină. Ambele sînt justificate, orice amploare ar lua ele ; insurecția, după propria sa expresie, este un drept legitim al popoarelor chinuite, războiul de eliberare națională este un război „ sfînt". Revoluția este un factor progresist în dezvoltarea societății. În lumina acestei concepții, N. Bălcescu justifică revoluțiile românilor, condamnă războaiele domnești, comploturile boierești sau răscoalele ostășești. Justifică răscoala românilor din Transilvania de la finele secolului al XVIII-lea : Horia a scris cu securea în mînă „ drepturile nației române și progresul politic și social al revoluțiilor ei viitoare". Justifică revoluția de la 1821, cînd „ poporul se scoală mare, puternic și îngrozitor și mătură țara de fanarioți", glorifică pe Tudor : „ Vladimirescu avu norocirea de-a purta glasul în numele

poporului şi a personifica deşteptarea lui". Evocă mişcarea revoluţionară de la 1840 şi deplînge căderea ei : „ Ea nu izbuteşte alt, fără numai a înscrie vro cîteva nume mai mult în şirul martirilor libertăţii române". Justifică pe larg, în lumina unei ample şi pătrunzătoare analize istorice, revoluţiile românilor de la 1848—1849. Găsim în opera lui cea mai completă şi expresivă expunere a principiilor şi programului românesc revoluţionar şi totodată cea mai elocventă pledoarie din literatura politică românească în favoarea revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească : „ Nici o altă revoluţie — susţine el — n-a fost mai legitimă şi mai necesară. Ce trebuia să facă acest popor român, lipsit de pîinea zilnică, de dreptul de proprietate, de siguranţă, de ordine, de orice fel de libertate şi garanţie . . ". Îi exaltă virtuţile : „ Această revoluţie a fost mare, frumoasă şi generoasă, duşmanii săi cei mai înverşunaţi au trăit în mijlocul acestui popor vulcanizat, fără teamă, fără grijă : de trei ori duşmanii săi încearcă să o împiedice cu arma în mînă ; de trei ori poporul învingător îi iertă generos, fără ca măcar să se gîndească a pedepsi pe facţioşi".

Revoluţia a fost, orişiunde a izbucnit, o revoluţie populară ; ea a avut un singur erou, „ poporul". În corespondenţa sa el condamnă însă cu asprime o mare parte dintre conducătorii revoluţiei. Cu toată afirmaţia sa că un istoric trebuie să judece numai după fapte, judecata sa asupra contemporanilor este totuşi parţial dominată de sentimente de moment, de contrarietăţi inerente şi divergenţe personale sau de principii. Cu drept cuvînt, în scrisoarea din 4 martie 1850 către A.C. Golescu, admite că este imposibil, chiar dăunător, să se scrie o istorie a revoluţiei române la numai doi ani de la izbucnirea ei ; cei mai mulţi dintre conducători nu sînt încă bine cunoscuţi, mulţi „ nu au spus încă ultimul cuvînt".

Cu o egală însufleţire N. Bălcescu a justificat şi revoluţia românilor din Transilvania ; în ochii săi revoluţia românească a fost un război naţional. Românii au fost împinşi şi însufleţiţi în tot acest crud război de sentimentul naţional şi de dragostea libertăţii. Îi scuză „excesurile"; „putem spune, spre apărarea ei, că acele excesuri fură o urmare fatală a unei suferinţe şi a unei uri înăbuşite şi înăsprite de zece veacuri de tăcere silită supt o cumplită tiranie . . . " .

Războiul revoluţionar este un război just şi sacru, el exprimă o idee civilizatoare şi are ca atare pentru progresul omenirii un rol binefăcător; „Fiice ale lui Radu Negru şi Mircea cel Bătrîn, legioanele româneşti patru veacuri fură campionul creştinătăţii şi bulevardul Europei".

Justificarea revoluţiilor decurge, pentru N. Bălcescu, nu numai din tendinţele lor progresiste, dar din inevitabilitatea lor. O revoluţie nu este pentru el o întîmplare, o explozie ocazională şi cu atît mai puţin fapta unei personalităţi. În dezvoltarea istorică revoluţia este un moment inevitabil, pregătit îndelung de evenimente premergătoare. În acest sens N. Bălcescu formulează o teză, de inspiraţie romantică este drept, dar nouă în istoriografia română, cu privire la revoluţia de la 48 : „ Revoluţia română de la 1848 — spune dînsul în *Mersul revoluţiei în istoria românilor* — n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut şi viitor, fără altă cauză

decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacului". În scrisoarea din 4 martie 1850, către A.C. Golescu, mai sus citată, enunța aceeași teză : „ Revoluția din iunie n-a fost inventată sau fabricată, nici de mine, nici de d-ta, nici de Eliade, nici de vreun alt revoluționar. Ea nu-i decît dezvoltarea acelui proces neîncetat și providențial, început în societatea noastră, ca în orice altă societate, de la începutul ei. Ea decurge mai ales direct din revoluția de la 1821". Revoluția a fost opera poporului : „ Comitetul revoluționar [de la 1848] n-a făcut el revoluția ; el a luat conducerea ei, a îndrumat-o, a pus în ordine desfășurarea ei. Comitetul revoluționar a formulat într-un program sentimentul poporului ; i-a dat ideea revoluționară". N. Bălcescu ajunge să enunțe această teză pentru că trebuia să pună problema cauzelor, să dea explicarea acestui eveniment. O revoluție populară se produce astfel pe linia progresului istoric ; programul revoluției de la 48 conține — după dînsul — „ dezvoltarea progresivă a ideilor revoluției din 1821".

Ideea de revoluție are pentru N. Bălcescu rolul unui principiu metodologic : „ Să aruncăm dar o ochire asupra trecutului acestei nații române și să vedem ce a făcut în acești optsprezece secoli, de cînd se află statornicită în pămîntul său. Această ochire ne va da înțelegerea revoluțiilor de față și revoluțiilor ei viitoare". Înțelegerea revoluției din epoca sa și a celei care va urma o pot da astfel numai revoluțiile trecute. Și în alt loc : „ Istoria ne arată revoluțiunea ducînd pe nația română din prefaceri în prefaceri, în calea acelei legi universale a dezvoltării istorice a națiilor". Dacă în texte nu găsim formulată expres ideea revoluției continue, pe care o întîlnim în treacăt, printre alții, la Michelet, o simțim în spiritul concepției sale. Înclinația sa către personificare îl face să spună că revoluția este nemuritoare, „ revoluția nu moare" odată cu Tudor Vladimirescu. În lumina acestei idei, N. Bălcescu a analizat revoluțiile române într-una din cele mai remarcabile lucrări din istoriografia română, *Mersul revoluției*, căutînd să rezolve științific nu numai problema necesității și caracterul revoluțiilor trecute, dar și inevitabilitatea și semnificația revoluției viitoare. Soluția asupra următoarei revoluții are o valoare profetică ; textul merită să fie citat în întregime. „ Revoluția viitoare nu se mai poate mărgeni a voi ca românii să fie liberi, egali, proprietari de pămînt și de capital și frați asociați la fapta unui progres comun. Ea nu se va mărgeni a cere libertatea din lăuntru, care este peste putința a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de supt domnirea streină, ci va cere unitatea și libertatea națională". Revoluția care va urma, precizează dînsul în scrisoarea din 4 martie 1850 către A.C. Golescu, va fi o revoluție pentru unitatea națională și mai tîrziu pentru independența națională, „ pentru a face să reintre astfel națiunea în plenitudinea drepturilor sale naturale". Revoluția viitoare va fi un război sfînt, va fi o revoluție eliberatoare.

În istoriografia occidentală contemporană lui era mult discutată încă o idee istoriografică : rolul în istorie al marilor personalități. N. Bălcescu a publicat cinci biografii, scurte, fără valoare literară, dar semnificative :

Ioan Tăutu, Logofătul Miron Costin — în două ediţii, *Spătarul Ioan Cantacuzino, Postelnicul Costantin Cantacuzino* şi *Răzvan Vodă*, ultima apărută în tiraj public după moartea sa. Marea sa lucrare : *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* este în fond o vastă biografie a lui Mihai Viteazul, situată într-un larg cadru de epocă ; operă de ştiinţă, atît de solidă şi de exactă pe cît i-au permis izvoarele de care a dispus, este nu mai puţin unanim recunoscută ca o operă de artă. Caracterul iniţial al operei îl definea singur atunci cînd o începuse ; la 1 octombrie 1847 scria lui V. Alecsandri : „ Voi să lucrez o scriere întinsă, o poemă istorică asupra lui Mihai vv Viteazul".

N. Bălcescu profesează un adevărat cult pentru marile personalităţi ale istoriei româneşti. Cum rezolvă el problema raportului dintre ştiinţa istoriei concepută ca o istorie a poporului şi cultul pentru oamenii mari? Soluţia sa se încadrează în spiritul istoriografiei romantice franceze. O mare personalitate exprimă ideile şi sentimentele poporului, este individualizarea sa. Un adevărat om mare nu este un stăpînitor, ci un conducător ; eroul trebuie să personifice într-un potenţial excepţional, indiferent de propria lui soartă, imaginea poporului. În Mihai Viteazul „se întrupează spiritul şi individualitatea naţiei ; el este nu numai un erou ce a acoperit armiele lor cu o glorie neperitoare, ci încă simbolul ideii de viaţă, ideii de mîntuire, simbolul unimii lor naţionale".

Tudor Vladimirescu este un erou, care a avut şi el norocul „ de a purta glasul în numele poporului şi a personifica deşteptarea lui". „ Norocirea" din viaţă l-a urmat şi în moarte prin sfîrşitul său tragic : „ avu încă — spune N. Bălcescu — norocirea de a-şi da viaţa pentru credinţa sa şi de a fi ucis de aceşti fanarioţi pe care şi după moarte-i umbra lui urmează a-i mătura din ţară". Mihai Viteazul, Horia, Tudor Vladimirescu, plătind cu viaţa întruchiparea unei idei populare, deşteaptă conştiinţa poporului, îi oţelesc voinţa de a duce lupta mai departe. De aceea — spune N. Bălcescu — istoria trebuie să aducă „ un tribut de recunoştinţă" oamenilor mari. Optimismul pe care i-l inspiră teoria progresului îi influenţează şi ideile asupra apariţiei oamenilor mari ; ei trebuie să apară ca expresie însăşi a voinţei populare : „ Totdeauna în timpuri grele şi nenorocite roditorul pămînt al patriei noastre şi-au născut izbînditorii". N. Bălcescu are astfel despre istorie o concepţie clară, oricît de sumar ar expune-o ; ea conţine idei noi în istoriografia română, corespunzînd pe plan afectiv unui puternic sentiment naţional, cu o pronunţată tendinţă progresistă, însufleţită de o neclintită credinţă revoluţionară.

Problemele de istorie pe care N. Bălcescu le tratează în scrierile sale evocă problemele societăţii româneşti din epoca sa. El nu este un istoric de probleme dispărute sau fără contingenţă cu vremea sa. Concepînd istoriografia ca o ştiinţă vie, folositoare în cel mai înalt grad naţiunii, cercetarea istorică trebuia să corespundă acestei meniri nu numai prin ideile ei de bază, dar şi prin problemele pe care le tratează. Într-un anumit fel, punctul de plecare al cercetării sale istorice este realitatea românească contemporană lui. Anticipa astfel recomandarea pe care N. Iorga o făcea, decenii mai tîrziu, cînd spunea : „ Pulsul preocupărilor noastre să bată în ritmul înfrigurat

al timpului. Orice subiect am trata să-l interpretăm în sensul vremei noastre, să-i stoarcem ceea ce această vreme dorește pentru folosul ei. Să pornim de la societatea contemporană și să revenim la dînsa".

N. Bălcescu în două rînduri și-a expus programul preocupărilor sale în cercetarea istorică : întîia oară în scrisoarea din 15 decembrie 1849 către Ion Ghica, a doua oară într-o însemnare păstrată între manuscrisele sale și alcătuită probabil în aceeași perioadă. În ambele rînduri el sistematizează problemele contemporane românești care îl preocupă, luînd ca criteriu ideile sale istoriografice. În scrisoarea mai sus citată enunță un program, care constă dintr-o lucrare sau mai multe, și anume un studiu introductiv — un fel de tablă de materie — și o serie de studii speciale, în care să trateze pe larg fiecare dintre punctele prevăzute. Programul reia la un nivel mult mai dezvoltat, cu teme mai numeroase și încadrate în principii, cu o tratare împinsă pînă la istoria contemporană, ideea care l-a preocupat atunci cînd a alcătuit sumara schiță istorică păstrată în manuscris și pe care o dăm în *Note și materiale* sub titlul *Despre organizarea Țării Românești*. Enunță singur metoda de expunere : întîi „principuri generale, și în scurt", și apoi articole sau studii pe larg despre fiecare problemă în parte. Regăsim enunțate teme deja tratate sau unele numai consemnate în proiectele sale. În puținii ani de viață pe care i-a avut nu s-a putut ocupa de toate. Unele sînt tratate pe larg, în dezvoltarea lor istorică, altele restrîns, cu simple referințe istorice sau chiar fără nici o amintire a trecutului. Oricum, pentru dînsul, trecutul și prezentul fac un tot indivizibil. În cele mai de seamă, chiar dacă expunerea adoptă ordinea cronologică, el pleacă în fond de la societatea contemporană lui, de la problemele ei concrete, și se reîntoarce la ea. Programul său de cercetare se identifică cu un program de modernizare și dezvoltare a poporului român.

Din primul moment, el își propune să aplice ideea sa istoriografică de bază, ideea progresului, legea istorică, și vrea să alcătuiască — fără a-l putea închega — un tablou de ansamblu cu aplicația acestei legi în istoria românilor : este ceea ce în mod fragmentar și nefinit a încercat în *Introducerea* pregătită pentru *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* și ceea ce a dat — restrîngîndu-și tema numai la un singur aspect al legii progresului, la rolul revoluției — în scrierea *Mersul revoluției în istoria românilor*. Despre ideea poporului ca obiect al științei istoriei nu amintește, și nu este o întîmplare, deoarece pentru el era vorba de o idee de la sine înțeleasă. Ordinea în care temele sînt expuse ilustrează concepția sa de după revoluție, asupra priorității în problemele românești. Întîi problema națională, apoi probleme sociale și politice, oricît de importante ar fi ; ca și în ordinea faptelor, ele trebuie să treacă, și pe planul cercetării, după cele dintîi.

În *Mersul revoluției*, N. Bălcescu a formulat la fel ordinea de prioritate a fronturilor pe care trebuie să lupte poporul român. „ Numai atunci — spune el — cînd războiul sfînt va mîntui nația de apăsarea streinilor și o va reîntregi în libertatea și unitatea sa, adunarea poporului, Constituanta, va putea să realizeze în pace toate reformele politice și sociale de care el are nevoe și să constitueze domnirea democrației, domnirea poporului prin

popor". La 16 octombrie 1850, scria lui I. Ghica : „ Să lăsăm deocamdată de lături toate chestiile sociale şi să ne apucăm d-a ne creea o naţie . . . ".

A.G. Golescu, a cărui orientare ideologică în această fază era identică cu a lui N. Bălcescu, formula astfel ideea tactică a luptei româneşti, cu reflectarea ei metodologică în cercetare, spunînd : „ Înaintea chestiunii naţionale, nu există chestie de democraţie".

Problema naţională românească are pentru N. Bălcescu două aspecte : unitatea sau unirea şi independenţa. Problema socială: îmbunătăţirea morală şi materială a stării muncitorilor plugari, cu alte cuvinte problema ţărănească în faza de trecere de la o societate de tip feudal la capitalism, în terminologia actuală, cu toate corolarele ei, iar problema politică fundamentală : transformarea organizării de stat existentă într-o organizare de tip modern ; de aici problemele concrete — aşa cum le enumera el : libertatea individuală, egalitatea şi speciile ei, votul universal, suveranitatea naţională, juriul, tiparul, asociaţiile, puterea sau guvernul, camera şi domnul, legile, judecătoriile, puterea armată, dajdiile, educaţia, instrucţia, bunurile mănăstireşti, comunităţile. Ce cuprinzător tratat de ştiinţă politică, alcătuit pe baza metodei istorice, ne-ar fi dat Bălcescu dacă soarta l-ar fi lăsat să-l înfăptuiască, dezvoltînd toate temele politice pe care şi le propunea, ţinînd seamă de studiile şi articolele pe care a reuşit totuşi să le scrie !

Problema naţională, după cum am spus, are în concepţia lui N. Bălcescu două aspecte : unitatea — unirea — şi independenţa. Nu le-a tratat nicăieri de sine stătător, dar ambele constituie o preocupare de prim ordin în toată opera sa ; ideile sale sînt o contribuţie preţioasă la formarea ideologiei naţionale româneşti şi îl situează printre marii precursori ai ideii unităţii naţionale şi politice a poporului român. Ideea exprima o revendicare înaintată a epocii sale şi el a găsit în ideologia romantică franceză argumente teoretice în favoarea ei. Despre luptele din trecut ale românilor, pe care le consideră ca nediscutabile lupte pentru a rezolva aceste probleme, chiar din primele rînduri ale *Românilor supt Mihai Vodă Viteazul* vorbeşte cu o solemnitate religioasă : „ Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun dinaintea ochilor fiilor ei cîteva pagine din viaţa eroică a părinţilor lor. Voi arăta acele lupte urieşe pentru libertatea şi unitatea naţională, cu care românii, supt povaţa celui mai vestit şi mai mare din voevozii lor, încheară veacul al XVI-lea [. . .]. Timpuri de aducere aminte glorioasă ! Timpuri de credinţă şi de jertfire !".

Naţiunea română exista, după părerea sa, încă de la întemeierea statelor. Problema din epoca sa este unitatea naţională. N. Bălcescu întrebuinţează termenul de naţiune şi naţionalitate ca sinonime, oricum problema unităţii naţionale are în spiritul concepţiei sale un dublu aspect : unitatea morală şi unitatea politică. Elementele de unitate sînt aceleaşi : limba, religia, obiceiurile, sentimentele, interesele comune. Unitatea naţională în sens de unitate morală înseamnă dezvoltarea poporului ca popor cu conştiinţa de sine, în special prin cultivarea elementelor spirituale care constituie o naţiune: trecutul, limba, religia ; unitatea politică înseamnă

constituirea tuturor românilor sau numai a unei părţi dintr-înşii, după împrejurările existente, într-un corp politic distinct, într-un stat naţional. În scrisoarea din 15 decembrie 1849 spune precis : „ Ce este acum practicabil în această privinţă. Unirea Principatelor deocamdată”.

Chestiunea unităţii morale, prin dezvoltarea solidarităţii naţionale, mai ales prin cultivarea limbii, era curentă în epocă, şi în Occident şi la noi. N. Bălcescu o reia şi o susţine cu tărie ; cultivarea limbii se identifica cu dezvoltarea naţionalităţii. Unitatea politică are nu numai o altă semnificaţie, dar şi o altă însemnătate : este „ o chestie de viaţă şi de putere, atît înlăuntru cît şi în afară; şi care ne poate pune în stare a ne împlini misia în omenire”, este chezăşuirea dreptului neprescriptibil de a trăi liber, este „ trupul lui trebuincios”, — cum spune în *Mersul revoluţiei* — „ca sufletul să nu piară şi să amorţească, ci din contra să poată creşte şi a se dezvolta”. Despre unitatea morală şi unitatea politică N. Bălcescu vorbeşte în pasajul din *Mişcarea românilor din Ardeal* în care vrea oarecum să scuze pe revoluţionarii din Ţara Românească că n-au înscris în programul lor unitatea naţională : „. . . împrejurările politice nu-i ertară a pune din început în programul lor chestia unităţii naţionale, dar n-au perdut un minut din vedere solidaritatea ce-i leagă cu toate ramurile naţiei române”.

Conform cu metoda sa de a trata istoric o problemă contemporană, N. Bălcescu proiectează în trecut originea luptelor pentru unitate naţională, fie în sens de unitate morală, fie în sens de unitate politică. Şcoala ardeleană, pentru dînsul, a pus, prin şcoli, prin cultivarea limbii şi a istoriei, „stîlpii de temelie a naţionalităţii române şi propagară ideile unităţii sale”. Acceptînd transferarea conceptului de naţiune în evul mediu, el ajunge însă în poziţia neistorică de a interpreta mentalitatea populară din cursul epocii ca o mentalitate naţională şi războaiele feudale ca lupte pentru unitate. „ Timpul viforos al veacului de mijloc împărţise pămîntul românesc în trei ţări : Transilvania şi Banatul, Moldova şi Ţara Românească, dar în inimile tutulor românilor rămăsese neştearsă tradiţia unui trai comun şi dorinţa d-a-l înfiinţa din nou”. Şi în altă parte : „ Marea idee a unităţii naţionale era . . . un sentiment popular. În ochii poporului ea era ceea ce e astăzi un drept şi o datorie, singurul mijloc d-a se mîntui de supt stăpînirea streinilor, d-a intra în întregimea drepturilor sale naţionale şi d-a le păstra nevătămate de bîntuirea duşmanilor”. La 1848, poporul şi poeţii — ei singuri — avură „ conştiinţa întîmplărilor viitoare”, „ ei cetiră şi destăinuiseră — spune N. Bălcescu în *Mişcarea românilor din Ardeal* — aceea ce era scris în fundul inimei fiecărui român : Mîntuire de orice domnire străină prin unitatea naţională”.

Dar nu numai poporul era pentru unitatea naţională, ci şi conducătorii lui adevăraţi. Domnitorii cei mai mari ai românilor au căutat să înfăptuiască unitatea politică, luptîndu-se în afară şi chiar între ei : Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul. „ Desele războaie între Moldova şi Ţara Românească n-avură altă pricină ; luptîndu-se pentru supremaţie, aceste ţări se luptau pentru unitate”. Ca o consecinţă a ideii că istoria este creaţia poporului, el enunţa profetic teza că unitatea nu poate fi

decît tot opera poporului : „Aceea ce concuista n-a putut isprăvi, frăţia o va face. Aceea ce voevozii noştri cei mari cu vitejia lor n-au putut, poporul armat şi întărit de un principiu o va putea". Însă dacă principiul unirii va fi ţinta poporului, numai forţa armată îi va putea asigura înfăptuirea. N. Bălcescu ajunge astfel la problema armatei şi a artei militare la români.

Problema unităţii naţionale a adus în scrierile sale de mai multe ori chestiunea însemnătăţii Transilvaniei în istoria poporului român. Revoluţia românilor de peste munţi l-a pus în măsură să cunoască îndeaproape importanţa poporului român din acea parte. De aceea, în scrierile de după 1848, ca şi în corespondenţa sa din acea vreme, insistă asupra locului Transilvaniei în istoria şi viaţa poporului român. La 6 decembrie 1850 scria astfel lui Ion Ghica, în legătură cu orientarea politicii naţionale româneşti : „ Eu cred că mijloacele noastre de lucrare, punctul de reazăm este în Transilvania ; numai cu românii de acolo vom putea odată pune ţerile în picioare, printr-înşii chestiea noastră se leagă cu a Europei, fără dînşii sîntem izolaţi". Pentru el Transilvania este un „ azil vecinic al naţionalităţii române" ; „ Ardealul mai cu seamă fu scutitorul naţiei române" ; „ fusei fericit — spune dînsul în *Mişcarea românilor* — a găsi acolo, pe acele piscuri urieşe, pe deasupra norilor, o naţionalitate şi o vieaţă românească, înfocată şi puternică".

Cu înclinaţia sa de a cerceta originea şi etapele mai îndepărtate ale unei probleme, el justifica campaniile lui Mihai Viteazul în Ardeal în numele ideii de unitate naţională. Găseşte un nou prilej de a insista asupra caracterului românesc al Ardealului şi asupra drepturilor românilor de a se uni : „ Ardealul, a cărui gloată a populaţiei sînt români, nu este el o ţară românească...?", „ fi vom noi osîndiţi a trăi alături frate cu frate, în veci strein unul de altul?". Mihai a realizat un moment „ visarea nobilă a voevozilor cei mari ai românilor". Scrierea *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* conţine capitole devenite clasice cu privire la istoria şi geografia Ardealului; memoriul către Wladislaw Zamoyski cuprinde o pătrunzătoare analiză a situaţiei politice din Ungaria şi Transilvania în secolul al XIX-lea şi o evocare vibrantă a suferinţelor şi luptelor românilor din Ardeal.

Concepţia despre naţiune pe care N. Bălcescu o profesează, cu corolarul ei logic — unitatea politică, exclude ideea dominării unei naţiuni, oricît de mică ar fi ea, de către o altă naţiune. Dreptul de independenţă este, pentru N. Bălcescu, o consecinţă a ideii de naţiune. Cîtă vreme un popor îşi păstrează individualitatea sa, el este „ învestit cu dreptul de a trăi liber". În numele acestor principii N. Bălcescu defineşte poziţia internaţională a Principatelor şi combate orice intervenţie străină în treburile interne ale lor. A combătut cu o deosebită vigoare intervenţia turcă şi ţaristă de la 1848, ca o „ intervenţie ilegală", contrarevoluţionară. Independenţa a fost şi este — ca şi unitatea naţională — „ţinta statornică a românilor din toate timpurile"; printre atîţia alţii, „ Şerban Cantacuzino voia, ca pe timpul lui Mihai, să tragă sabia pentru sfînta pricină a inde-

pendenței naționale". Preocupat și de această dată să stabilească o ordine de ierarhie în probleme, el fixează raportul de prioritate între problema unității și cea a independenței. La 21 ianuarie 1849, scria lui I. Ghica în acest sens : „ Pentru mine chestiea naționalității o pui mai presus de libertate. Pînă cînd un popol nu va esista ca nație, n-are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne redobîndi, cînd se va perde, iar naționalitatea nu". El vede just că pentru popoarele mici și împărțite sub dominația unor mari puteri independența numai a unor provincii nu se poate menține; singura garanție a independenței lor este unitatea națională. „ Unitatea națională — spune el în acest sens — este chezășuirea libertății . . . ".

În epoca revoluției, N. Bălcescu pune de pe o poziție nouă problema statutului internațional al Principatelor. În *Drepturile românilor către Înalta Poartă* el susține că, în cadrul relațiilor existente între Poartă și Principate, stabilite prin „ tratatele" din 1393 și 1460, Principatele, deși încadrate în Imperiul otoman, sînt state suverane, iar nu vasale, beneficiind de un drept de protecție din partea Porții, ca compensație a tributului pe care ele îl plătesc. Invocarea acestor „ tratate", considerate de N. Bălcescu fără nici o rezervă autentice și cu deplină putere încă, a fost o teză de mare răsunet a revoluției române de la 1848. A servit ca temei de drept pentru fundamentarea programului revoluției însăși și combaterea de pe pozițiile dreptului internațional a intervenției turcești și țariste în Principate. Ea a pătruns în literatura politică occidentală și la un moment dat chiar turcii au acceptat-o. Marx însuși a folosit-o pentru a susține dreptul de independență al Principatelor.

Ideea unei independențe a țărilor române în trecut, chiar mărginită de „ tratate", a fost o idee scumpă lui N. Bălcescu. O convingere istorică și un sentiment de mîndrie națională l-au făcut să repudieze teza suzeranității impuse. Încă din 1845 el atribuie spătarului Ioan Cantacuzino propriile sale idei și sentimente : „ Țara Românească — ar fi spus spătarul unui diplomat străin — este o țară liberă, ea își are drepturile sale ; și acei ce vor voi a le despreţui, sau a le silui, noi îi vom numi și pe dînșii tirani și îi vom urî ca și pe turci . . . Silită de împrejurări fatale, Țara Românească trebui în urmă să se plece, să se recunoască supt protectoratul Turciei, iar niciodată a-i fi roabă".

Problema unității naționale și a independenței depline a pus în fața lui N. Bălcescu chestiunea principiului fundamental al tacticii românești. De la primele sale scrieri și pînă la ultimele, N. Bălcescu a preconizat, a fost chiar un campion al căii pe care o putem numi „ prin noi înșine", în divergență cu alți fruntași ai gîndirii politice românești. Ideea era de largă circulație și exprima sentimentul național al popoarelor. Michelet invita Franța a avea încredere numai în ea, nu în Europa. N. Bălcescu a afirmat în repetate rînduri și sub diverse forme o ideologie optimistă : „niciodată o nație nu se poate mîntui decît prin sine însuși", „ mîntuirea stă în noi", „ românul nu va dobîndi îmbunătățirile de care are nevoie . . . pînă atunci cînd, îmbărbătat, el își va sfărîma singur lanțurile care îl țin legat . . . ", „ românii pricepură în sfîrșit că ei se înșală tare așteptînd mîntuirea de la

puterile streine, de vreme ce ţinta acestor puteri, cum adesea s-a dovedit, era ca cu masca de creştinătate şi de mîntuire să le aducă o mai straşnică robie". Fără a profesa vreun sentiment de ostilitate faţă de alte naţionalităţi, căci după dînsul „ o naţionalitate, oricît de mică va fi, trebuie respectată", ci dimpotrivă, condamnînd orice înclinaţie de şovinism — în relaţiile externe — în lumina experienţei istorice atît de dureroase a poporului român, el, gîndindu-se desigur la politica marilor puteri, proclama principiul neîncrederii în guvernele lor, spunînd fără ezitare : „ străinul e totdeauna vătămător unei naţii şi facerile lui de bine chiar sînt rele mari".

Proclamarea principiului „ prin noi înşine" era o consecinţă a concepţiei sale istoriografice de bază, a ideii poporului. În condiţiile luptei din epocă ideea trebuia să aibă şi o semnificaţie educativă. În conştiinţa maselor trebuia sădită credinţa că numai ele singure îşi pot rezolva propriile lor probleme. N. Bălcescu introducea astfel un nou element în ideologia naţională a epocii.

Problemele sociale ocupă în scrierile lui N. Bălcescu un loc principal. Rezolvarea lor trebuie să tindă la „ o organizaţie socială superioară". Dintre toate, trei sînt mai importante : problema proprietăţii, a creditului şi a impozitelor. A consacrat chestiunii „ proprietăţii", în fapt a relaţiilor agrare şi a reformei agrare în special, două lucrări excepţionale : *Despre starea soţială a muncitorilor plugari* şi *Question économique des Principautés danubiennes* ; ele deschid în istoriografia română epoca studiilor cu conţinut social-economic şi consacră pe N. Bălcescu ca întemeietorul uneia dintre cele mai fecunde direcţii de cercetare în ştiinţele sociale româneşti. Prin ele, N. Bălcescu se afirmă nu numai ca un istoric al celei mai importante probleme sociale româneşti, dar şi ca economist, căci priveşte problema atît în dezvoltarea ei istorică, cît şi în rezolvarea ei practică ; propune soluţii concrete şi militează pentru ele. Lucrările sale au înrîurit direcţia de dezvoltare a studiilor istorice în România, iar opiniile pe care le-a susţinut au influenţat dezvoltarea gîndirii agrare în epoca luptelor pentru reformă, încît pot fi considerate ca un aport de prim ordin la rezolvarea practică a problemei agrare, înfăptuită la 1864.

În analiza problemelor sociale româneşti, N. Bălcescu se situează pe poziţii de clasă, preconizînd rezolvarea lor în interesul maselor populare. El profesează o doctrină democrată de conţinut individualist, dar cu o încredere deplină că realizarea ei va fi în folosul întregului popor. Democraţia ca sistem de organizare socială şi de guvernare este—pentru el— o consecinţă a înfăptuirii plenare a principiului naţionalităţii. În acest sens aspectele politice practice ale democraţiei sînt : democratizarea statului, democratizarea proprietăţii, a pămîntului — după expresia sa — şi democratizarea capitalului, adică a creditului.

Dacă în problema principiilor de bază istoriografice N. Bălcescu s-a apropiat de istoriografia romantică franceză, problemele sociale în epoca de după revoluţie l-au apropiat de socialismul francez din epoca 1848, dacă nu în soluţii, cel puţin în spirit şi în limbaj, iar soluţiile concrete şi

unele teze şi argumente, de economia politică clasică, în versiunea ei franceză.

Influenţa socialismului francez se resimte chiar în enunţarea principială a problemei sociale, aşa cum i se punea în epoca lui 1848 : ,, A îmbunătăţi moralmente şi materialmente soarta muncitorilor care suferă, a conserva şi a îmbunătăţi buna stare morală şi materială a claselor superioare'' ne aminteşte de tezele şi limbajul saintsimoniştilor şi fourieriştilor paşoptişti; căile de principiu prin care s-ar putea ajunge la rezolvarea problemei centrale, ca: a da tuturor necesarul, a recunoaşte fiecăruia dreptul legitim de a trăi din munca sa, a face din rodul muncii un drept de proprietate, a stinge ura dintre boieri şi ţărani şi a aduce prin fraternitate şi conservare toate clasele societăţii a se înfrăţi într-un interes şi un sentiment comun, dragostea şi salvarea patriei, toate aceste teze ne amintesc ideile de largă circulaţie ale diferitelor curente ale socialismului francez de la 1848 şi de ultimele faze din istoriografia romantică franceză. Înfrăţirea claselor, chiar în lumina idealului de unitate naţională, era însă o utopie, ea reflectă sentimentele generoase ale lui N. Bălcescu, capacitatea lui de a sacrifica totul ideii de patrie.

Privită istoric, problema sărăciei este de origine străveche, ea ar data încă de la înfiinţarea societăţii noastre, de la apariţia claselor. Era de aşteptat ca N. Bălcescu, situîndu-se în analiza problemei pe poziţii de clasă şi căutînd dezlegarea ei în interesul maselor, prin contactul său cu socialismul francez, să preia teze din ideologia socialismului sau expresii din vocabularul francez. Astfel este teza exploatării de clasă şi a exploatării omului de către om. Caracterul relaţiilor de clasă îi era cunoscut, terminologia franceză îi înlesneşte însă o încadrare mai sugestivă. În *Question économique* el analizează relaţiile de clasă dintre stăpîni şi clăcaşi în trecut şi în actualitate, în lumina tezei ,, exploatării''; societatea românească este împărţită în două clase : exploatatori şi exploataţi; boieri: trîndavi, consumatori, privilegiaţi, şi ţărani: muncitori, producători, contribuabili, unii cu drepturi fără nici o datorie, alţii cu datorii fără nici un drept; întreaga istorie românească cunoaşte ,, exploatarea omului de către om''. Socialismul francez l-a influenţat ascuţindu-i critica socială. În nici o altă lucrare românească de epocă, critica clasei boiereşti nu este mai aprigă, mai necruţătoare; nimic, nici un păcat nu-i este iertat clasei ,, parazită şi ucigătoare de frate''. Condamnă în bloc toate instituţiile pe care ea le-a creat, proclamă necesitatea ca toate să fie lichidate. Plecînd de la constatări contemporane critice, el descoperă un principiu de cercetare istorică de esenţă materialistă de o deosebită importanţă : ,, organizarea din lăuntru a societăţii singură ne poate explica evoluţiile istorice prin care naţia română trecu''. În *Despre starea soţială a muncitorilor plugari*, formulase un principiu analog, şi anume că instituţiile ce cîrmuiesc proprietatea decid de starea muncitorilor plugari.

Formarea şi extinderea marii proprietăţi funciare, natura şi caracterele ei, apariţia şi dezvoltarea servituţii, statutul şi consecinţele ei sînt pentru N. Bălcescu teme de un interes social capital, şi el le-a tratat suc-

cint, dar magistral pentru nivelul de cunoştinţe şi înţelegere a epocii sale.

Încă din 1846 el îşi propusese să dovedească că marea proprietate funciară este o proprietate de uzurpaţie şi că servitutea este urmarea relaţiilor economice : „ ... nu munca, nici rodul ei, ci un şir de spoliaţii succesive sînt originea proprietăţii mari în ţările noastre, sînt titrurile stăpînitorilor de azi ai pămîntului"; „ robia [iobăgia] este o consecinţă neapărată a sistemii de clacă, ea totdeauna a însoţit-o sau a venit îndată după ea". Este surprinzător cum *Despre starea soţială a muncitorilor plugari* — lucrare revoluţionară cum, cu drept cuvînt, N. Iorga a caracterizat-o — a putut să apară şi este sigur că agitaţia pe care a provocat-o în cercurile boiereşti a fost cauza plecării silite a lui N. Bălcescu din ţară. Înclinăm a crede că alcătuind această lucrare, el a fost preocupat atît de ideea de a justifica programul agrar al mişcării de la 1840, cît şi de a pune într-o mai largă discuţie problema agrară care preocupa în 1846 cercurile intelectuale şi democratice din ţară.

Despre analiza regimului agrar reglementar, prin care scotea la iveală — fără nici o putinţă de contestare serioasă — împotriva aserţiunilor boiereşti caracterul feudal, exploatator al relaţiilor agrare, N. Bălcescu spunea, cu un sentiment de vădită satisfacţie, că a dat lovituri de bardă Regulamentului. Concluzia pe care el a tras-o din analiza istorică a relaţiilor agrare era că marea proprietate n-are nici un titlu legitim pentru a exista şi nici o justificare economică pentru a fi menţinută ; că dacă este vorba de un titlu legitim de proprietate, acesta îl deţine ţărănimea.

N. Bălcescu consfinţeşte prin scrierile sale concepţia populară şi legendară a dreptului istoric al ţărănimii asupra pămîntului, al proprietăţii ei *ab antiquo*, drept pe care, din ce în ce mai restrîns, l-ar fi recunoscut toate vechile stăpîniri şi pe care chiar Regulamentul organic l-a consacrat de fapt. N. Bălcescu condamnă astfel servitutea în numele ilegitimităţii ei istorice şi a justiţiei sociale. Cercetarea istorică l-a adus în faţa reformei şi istoria îi dădea, în spiritul concepţiei sale istoriografice, premisele şi direcţia reformei. Deci în opera sa reforma nu este inspirată dintr-o concepţie abstractă de teoretician, ci impusă de dezvoltarea socială, de dezagregarea proprietăţii feudale ; ea realiza, odată cu revendicările maselor, ideea de justiţie socială pe care acestea o reprezentau.

Formula sa de reformă agrară este acea din proiectul de constituţie de la 48 : „ Emanciparea clăcaşilor ce se fac proprietari cu despăgubire". N. Bălcescu este un cunoscător al problemei agrare şi un mare precursor al înfăptuirii unei reforme în avantajul ţărănimii. El îşi asumă, în *Question économique*, sarcina de a o justifica în faţa publicului occidental şi de a o apăra, în atmosfera reacţionară din Europa postrevoluţionară, de învinuirile de comunism sau socialism, adresate de către cercurile occidentale reacţionare tuturor tendinţelor de reforme burgheze şi democratice. Preluînd această sarcină, el apăra întreaga revoluţie, care, după părerea sa, se identifica cu reforma agrară. Căci reforma, aşa cum o propunea şi o susţinea

el, nu putea fi înfăptuită decît de revoluție. Ea însemna exproprierea moșiilor latifundiare, eliberarea clăcașilor și împroprietărirea lor cu despăgubire. Ea ar fi adus o transformare radicală a relațiilor agrare, și în acest sens N. Bălcescu o numește ,, revoluție socială''. În apărarea reformei el recurge nu numai la dramatica expunere istorică asupra dezvoltării relațiilor agrare în țările române, și care alcătuiește un solid și elocvent capitol de istorie socială, dar și la teze și argumente, unele de largă circulație, ale economiei politice clasice. Este prima dată în cultura socială română cînd pe o solidă bază de concluzii istorice și în lumina unor principii sociale și economice înaintate se face o discuție asupra problemei agrare. El reia teze consacrate în economia politică a epocii, ca a valorii muncii libere și a utilității micii proprietăți țărănești, și caută să aducă argumente în favoarea reformei. Munca liberă în agricultură, așa cum era consacrată în organizația agrară a Europei vestice, era ușor de susținut; reforma agrară românească își propunea să înfăptuiască ceea ce realizaseră, după revoluția franceză din 89, treptat, cele mai multe state vest-europene. Dezvoltarea socială depășise tezele ale căror argumente le invocă. În tot cazul, ceea ce fusese înfăptuit în Occident putea fi înfăptuit și la noi.

Mai insistent N. Bălcescu tratează problema viabilității micii proprietăți țărănești, pentru că, pe de o parte, proprietatea individuală era pusă în discuție de mai toate curentele socialiste, iar pe de altă parte proprietatea mică era contestată ca o formă de întreprindere viabilă de către partizanii marii proprietăți capitaliste în agricultură. Împotriva curentelor socialiste el se declară din capul locului un partizan intransigent al proprietății individuale, în general, și a solului în special — atît de intransigent încît ar fi putut spune, ca alți ideologi ai proprietății private, că proprietatea este individuală sau nu este deloc. Ea este un fapt social, definitiv cîștigat, inebranlabil. ,, Noi recunoaștem necesitatea morală, politică și economică a proprietății private a solului !'' — spune el. Dar nu a oricărei forme de proprietate privată și în nici un caz a celei feudale latifundiare. ,, Noi credem — continuă dînsul — că răul în societate, inegalitatea cea mare a bogățiilor, nu vine din dreptul de proprietate, dar din legile cele rele, care au împărțit-o rău și favorizează abuzurile''. Așadar, democratizarea dreptului de proprietate rurală va întări însuși dreptul de proprietate privată, corectîndu-i abuzurile.

Împotriva adversarilor micii proprietăți țărănești, el invocă, printre alții, autoritatea lui P. Rossi, cunoscut partizan al micii proprietăți, și folosește argumentele acestuia. Susține și o teză care a avut o largă adeziune în cultura economică română, a utilității economice și a marii proprietăți și a posibilității ca aceasta să coexiste cu mica proprietate. În timp ce, combătînd marea proprietate de tip feudal, el spusese mai înainte că ,, instituția proprietății celei mari . . . fu fatală egalității și proprietății mici'', el crede, și faptele l-au dezmințit, că proprietatea mică țărănească va putea exista alături de marea proprietate de tip capitalist. Concilierea socială în cadrul unității naționale este suprema sa aspirație. Atașamentul său față de clasa țărănească și încrederea lui în mica proprietate, ca formă perma-

nentă naturală, îl fac uneori să emită ipoteze sau să pronunțe aprecieri neistorice. El pare convins că înainte de constituirea marii proprietăți feudale ar fi existat generalizată o proprietate mică țărănească, de tip răzeșesc; impută lui Mihai Viteazul că n-a eliberat pe iobagi în Ardeal și nu le-a dat pămînt, condamnă reforma lui Mavrocordat, că deși a eliberat pe țărani nu i-a împroprietărit, ca și cum ar fi putut avea loc la mijlocul secolului al XVIII-lea o reformă agrară de tip modern.

Discutînd și susținînd reforma agrară, N. Bălcescu pune, pe lîngă problemele istorice și principiile amintite, și cîteva aspecte cu caracter tehnic. El le tratează ca economist, cu aceeași siguranță cu care tratase problemele istorice, ceea ce denotă că își însușise o anumită pregătire asupra reformei. Cunoștea desigur problema agrară din experiența lui proprie, în calitatea lui de fiu de proprietar. În satele de pe moșia Bălcești sau în satele de primprejur și de pe unde a călătorit a avut prilej să cunoască gospodăria clăcașă și să-i înțeleagă nevoile. În problema atît de dezbătută a întinderii lotului de împroprietărire își însușește revendicările țărănești din Comisia proprietății, bazate pe diferențieri zonale, munte, deal, șes. Cererile, spune dînsul, erau juste și întemeiate pe adevăratele nevoi ale țărănimii. Descrierea locuinței și înfățișării țăranului român, din prima pagină a lucrării *Question économique*, evocă un țăran din anumite regiuni de cîmpie, iar nu, cum s-ar părea, un tip reprezentativ al întregii țărănimi române. Grava mizerie a țărănimii este caracteristică — în epoca lui — în regiunile de insecuritate și de exploatare maximă. Tabloul pe care îl face a și fost contestat.

Pregătirea lui N. Bălcescu este însă în același timp o pregătire cărturărească. De aceea, în condițiile unei gîndiri sociale românești destul de sărace, s-a considerat dator ca alături de concluziile istorice și justificările morale pe care le aducea în favoarea reformei să intervină cu soluții practice inspirate din literatura epocii cu privire la organizarea ei. În acest scop a expus concis, dar cu multă precizie, un proiect de finanțare a reformei agrare, în cadrul unor măsuri de reorganizare a întregii economii. Proiectul său de bancă ipotecară este cel dintîi proiect românesc al unui mare institut central de credit ipotecar și numai tehnicitatea lui l-a salvat de a nu cădea în mîna ditirambilor. El își propune ca printr-o vastă instituție să rezolve cea de-a treia cerință a democrației, democratizarea creditului, de aceea, sub raport ideologic, proiectul reprezenta o concepție progresistă, cu tot caracterul ei nerealist în condițiile de epocă, care ilustrează și pe acest plan concepția socială a lui N. Bălcescu. Ideea de a propune o mare instituție centrală de credit ca mijloc de finanțare atît a reformei agrare, cît și a dezvoltării economiei românești, reflectă iluziile pe care generația de reformatori sociali de la 48 le cultiva încă asupra posibilităților creditului. N. Bălcescu nu invocă miraje, ci experiența istorică în materie de credit, dar în concepția sa se simte totuși ideea utopică a posibilităților nelimitate — atît de curentă în Occident în 1848 — pe care le-ar fi avut creditul pentru reforma socială. Sub această influență doctrinară, s-a gîndit la un moment dat să compună o lucrare mai amplă, un tratat despre credit, pe care din păcate nu a reușit să-l scrie.

Organizarea creditului l-a confruntat cu o problemă ideologică aprins dezbătută la 48; modul cum a rezolvat-o aruncă o nouă lumină asupra orientării sale. În fața alternativei: organizare etatică sau organizare privat-capitalistă, el este un etatist. N. Bălcescu se declară partizan al creditului de stat și pe această bază își construiește proiectul. În motivarea sa invoca în principal o considerație națională, care va persista în România în toată perioada de dezvoltare a capitalismului: „Noi nu am vrea să fim tributari față de capitaliștii străini" și adaugă, pe lîngă aceasta, o alta, care amintește de ideea sa istoriografică de bază, credința în forța populară, spunînd: „Pentru că noi credem că poporul român are în puterea brațelor sale destui bani pentru a-și răscumpăra pămîntul". El se alătura astfel doctrinei socialismului francez mic-burghez, care susținea ideea că statul trebuie să fie unicul creator și distribuitor al creditului. Statul — spusese Louis Blanc — trebuie să fie „bancherul săracilor, al poporului".

Problema impunerii, a dajdiilor, a treia problemă social-economică din programul său de lucrări, a rămas propriu-zis netratată; cel puțin pînă acum nu se cunoaște vreo lucrare specială de acest gen. Preocupările sale istorice în domeniul fiscal sînt mai vechi și le întîlnim în scurta schiță de istorie socială pe care o dăm în *Note și materiale.* Ideile pe care le împărtășea în domeniul modernizării sistemului fiscal ne sînt în general cunoscute și ele ilustrează concepția sa de democrație politică; este partizan al generalității impunerii, adică al desființării privilegiilor fiscale și prin urmare al încorporării boierimii în masa contribuabililor. Reforma era în epoca sa o revendicare înaintată; de aceea el saluta și unele măsuri parțiale care erau în discuție. Aproba inițiativa lui Bibescu de a institui un impozit funciar; în acest sens scria, la 14 octombrie 1846, lui Costăchiță Filipescu: „Domnul are să propue impozițiea pe proprietate. D-ta ești hotărît să sprijini aceasta, și vei face foarte bine". A contribuit și dînsul — cu siguranță — la înscrierea în proiectul de constituție a art. 3, care prevedea contribuția generală, articol care reprezenta, într-o formulă concisă, dar susceptibilă de interpretări mai largi sau mai restrînse, tendința de a moderniza, în sensul democratizării, sistemul fiscal românesc.

Problemele politice și administrative, ultima grupă din cele anunțate, dețin, ca și problemele sociale, un loc de prim ordin în opera sa. Dar nu a putut trata decît cîteva dintre ele. De două s-a ocupat incidental sau sumar, una a tratat-o sub forma unui proiect de lege, și numai una: armata, marea sa temă, a dezvoltat-o pe larg în mai multe studii și articole.

Conform concepției sale, el include în istorie, după cum am spus, și istoria contemporană; astfel, după ce tratează o instituție în dezvoltarea sa istorică pînă în zilele sale, el pune problema reformelor necesare, enunță principii și expune soluții în spiritul vederilor sale generale.

În domeniul problemelor politice ale statului ideile sale sînt bine definite, chiar dacă nu le-a dat o expunere sistematică. El se situează pe linia democratismului occidental, dar cu puternice înclinații naționale. Formula sa de revoluție politică este democratizarea statului. El își însușește, ca și întreaga lui generație, ideile de largă circulație ale

drepturilor omului și egalitatea tuturor înaintea legilor, drepturi care trebuie consacrate irevocabil printr-o constituție — magna carta a epocii moderne — și aderă la ideea unei forme de guvernămînt bazată pe suveranitatea populară ca forță activă. Reclamă libertatea pentru popor, amintind de stări străvechi și nedefinite, dar argumentarea sa se întemeiază mai ales pe principiul modern al rațiunii eterne și al justiției imprescriptibile.

În ultima fază a vieții el se declară partizan al republicii democrate. Deși expuse incidental în *Manualul bunului român*, lucrare de propagandă, este drept, ideile lui sînt precise, dar și de această dată lipsite de o argumentare teoretică. El admite ideea modernă că nu există o singură formă de republică, ci în fiecare epocă o altă clasă dominantă, adoptînd republica, creează o anumită formă de republică; aristocrația a creat republica aristocrată, poporul, ca entitate omogenă, își creează republica democrată. Ideea de republică democrată este în fond o aplicație pe planul dreptului public a ideii sale istoriografice, a poporului ca forță a istoriei. Pentru a-și defini și mai bine ideile, el condamnă părerea de la 48 de a păstra domnia, căci, oricît de limitate ar fi prerogativele acordate unui domn, „domnia rămîne tot domnie"; „oricît vei înfrîna pe un domn, anevoe va fi a-l face pe el și pe oameni a uita vechiul obiceiu, a-l opri de a se crede măcar uneori stăpîn al țării din mila lui Dumnezeu, a-l opri de a se înbrăca numai în fir, a pune pene în cap, epolete mari pe umeri, a umbla în carîtă cu cîte patru și șase cai încunjurat de ofițerime și oștire, a corumpe năravurile oamenilor prin pilda slugăriei curtezanilor, a sărăci țara cu luxul și cheltuiala peste măsură . . . ", obiecții care erau tot atîtea critici aduse domnitorilor pe care el îi văzuse și cunoscuse în țară. Evenimentele politice din Franța și ascensiunea lui Napoleon al III-lea contribuiseră la fixarea părerilor sale.

Sistemul electoral este o altă problemă asupra căreia N. Bălcescu ne-a lăsat un anumit material. Nu este vorba de un studiu, ci de două proiecte, unul de lege electorală, altul de instrucțiuni, ambele din 1848. În lumina ideii sale fundamentale, că masele comandă evoluția umanității, a trebuit să adere la un sistem electoral prin care acestea să-și poată exercita în toată plenitudinea puterea lor. N.Bălcescu a fost în epocă singurul partizan convins al sufragiului universal. De inspirație franceză, proiectul reprezintă ideile sale; le-a exprimat în articole de lege și instrucțiuni, pentru că la acea dată însăși formularea lor expresă însemna o experiență istorică. A acceptat concesiv o limitare, sufragiul cu două trepte, dar și Robespierre a acceptat un sistem cu două grade. Sufragiul universal reprezenta în concepția sa, ca și în a altor democrați revoluționari, în condițiile societății burgheze, iluzia că ar fi mijlocul democratizării adevărate a societății. Oare sufragiul universal era la acea dată o revendicare de mase, un mijloc sigur pentru dărîmarea puterii politice boierești, pentru a putea explica adeziunea lui N. Bălcescu la acest sistem? Este puțin probabil; credem că avem de a face mai mult cu o poziție doctrinară, consecință strictă a unor principii ideologice, a ideii puterii populare. N. Bălcescu, de altminteri, nu cultiva popularitatea, cu care în politica practică sufragiul universal are o strînsă conexiune. Popularitatea îl lasă indiferent; vorbind despre

atitudinea sa față de mase, în scrisoarea din 12/24 martie 1849 către A.G. Golescu îi amintea încă o dată poziția sa : „ Nu căutam a mă face cu orice preț popular, căci nu știm decît o popularitate, aceea ce e rezultatul a faptelor mari și adevărat folositoare". Altă dată, vorbind de cultivarea popularității în comparație cu comportarea altor fruntași de la 48, putea spune : „ Eram prea mîndru pentru a o cerși și prea puțin comedian pentru a o obține". Eliade, care nu-și cruța adversarii, a lansat formula : „ Alteța democrată", vizînd printre alții, probabil, și pe N. Bălcescu.

Comunitățile, după expresia din epocă, mănăstirile închinate, după terminologia consacrată în istoriografie, constituie o altă temă pe care o anunța în 1849. Printre contemporanii săi, N. Bălcescu este considerat ca un specialist în chestiunea mănăstirilor, reputație pe deplin întemeiată. Calitatea sa de specialist în problemă a făcut probabil locotenența domnească să-l includă în deputăția trimisă la Constantinopol pentru a cere sancționarea proiectului de constituție. Problema mănăstirilor închinate era deja acută ; proiectul de constituție propune în art. 12 o soluție neclară : emancipația mănăstirilor închinate. Soluția se preta la ambiguități. Ce însemna emancipația? Explicația pe care o dă Eliade în preambulul proiectului este pur frazeologică. N. Bălcescu în *Question économique* tratează precis întreaga problemă ; recurge și de această dată la metoda istorică : expune geneza și dezvoltarea problemei, înstrăinarea pe parcurs în folosul călugărilor greci a donațiilor, și propune o soluție clară, o restituție *in integrum*, a drepturilor țării asupra proprietăților mănăstirești, cu respectarea obligațiilor filantropice ale Statului. Ca și Cuza Vodă, cu 13 ani mai tîrziu, N. Bălcescu vede în problema mănăstirilor închinate nu numai o problemă de proprietate, ci și o problemă națională.

În sfîrșit, N. Bălcescu își consacră preocupările de istoric și de teoretician reformator al instituțiilor țării unor teme de mare amploare : armata, arta militară, bătăliile mai vestite purtate de români. Istoria eroică, a vitejiei ostășești, o are în el însuși ; primele rînduri pe care le-a publicat sînt închinate armatei, ultimele pe care le-a scris, vitejiei militare a poporului român. După cum poporul român este pentru el un popor înnăscut războinic, tot așa el se simte ostaș dator să lupte undeva ; idealizează ideea militară și războiul național. În scrisoarea din 4 iulie 1849 adresată lui Ion Ghica făcea o nouă profesiune de credință politică în armată și în război ca factor decisiv în istoria românilor, lipsit de orice spirit agresiv sau de tendințe militare expansioniste : „ Românismul nu se va putea dezvolta și scăpa de atîția vrăjmași ce-l apasă — scria el prietenului său, reafirmîndu-i o credință constantă — pînă cînd ambele Principate nu vor fi libere și nu vor organiza puterea lor armată, asfel cum o visam eu acum vro 5 ani, și cu care să-și tragă cu sabia hotarăle sale naturale. Puterea publică a unui stat, organizată, este singura garanție a sa. Dumnezeul meu politic de mai multă vreme este *puterea, este Iehovah, Dumnezeul armatelor.* Este de trebuință a populariza între români aceste idei și a întoarce toată ținta lor națională către armă numai, căci numai cu dînsa se vor mîntui și vor fi mari și puternici". În epoca sa, evocarea faptelor de arme ale strămoșilor în lupta pentru popor trebuia să inspire contemporanilor sentimentul de

vitejie şi datoria de a reîncepe lupta pentru reînălţarea ţării. Avea deci o semnificaţie patriotică, nu numai un interes ştiinţific. Idealul său naţional era o Românie puternică, eroică. A publicat despre armată, arta militară şi campanii vestite cinci studii în timpul vieţii: *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*, *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova*, pregătind calea către marea istorie militară *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, la care a gîndit de la primele sale încercări. Din materialele redactate pentru *Mihai Viteazul* a şi publicat, cu uşoare amendări, *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595* şi *Răzvan Vodă*. A justificat încă din 1844 interesul său pentru armată; în primul rînd un interes istoric, în al doilea rînd politic. „Am preferit — spune dînsul în scurta prefaţă a *Puterii armate* — a lucra instituţiile ostăşeşti înaintea oricăror altora, căci aceste instituţii sînt cele mai minunate ce au avut părinţii noştri, căci ele au făcut mărimea şi puterea ţărei în vreme de patru veacuri; în sfîrşit — continuă el —, căci sînt convins că ţara românilor de îşi va lua vrodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult răgeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti", adică a războiului eliberator, ceea ce nu putea scrie deschis, la 1844, în presă.

Ca şi faţă de alte probleme, N. Bălcescu nu-şi opreşte preocuparea la trecut; ajuns în faţa societăţii contemporane, îşi întoarce privirea către ea; caută problema, născută din dezvoltarea istorică, care trebuie rezolvată. În privinţa armatei, problema este organizarea unei noi armate româneşti, a armatei populare. Din nou şi de data aceasta el aşază reforma pe principiul poporului. El ia atitudine împotriva armatei profesionale şi se declară pentru o armată populară, cu caracter defensiv, alcătuită pe baza serviciului militar obligator al fiecărui locuitor între 20 şi 60 de ani; tot românul, fără excepţie, se naşte cu datoria de a fi soldat al patriei. Această „ gloată a populaţiei" s-ar împărţi în trei categorii, după vîrstă, fiecare cu sarcini deosebite şi cu drepturi bine stabilite. Armată defensivă, ea trebuie să întreţină spiritul războinic: „ O naţie războinică şi unită, oricît de mică ar fi, n-a fost niciodată biruită şi nici că va fi".

O contradicţie ar părea că există între concepţia sa despre istorie ca istorie a poporului şi glorificarea armatei şi a bătăliilor militare. Istoriografia romantică franceză combătuse concepţia istorică ca istorie a războaielor, ca fiind vorba despre o istorie a claselor dominante, nu a poporului. N. Bălcescu rezolvă problema în sensul că condiţiile geografice şi istorice au silit pe români a avea chiar de la întemeierea statelor o armată — şi încă o armată permanentă — că această armată era o „ avantgardă a norodului", că sistemul militar românesc s-ar fi bazat pe o numeroasă rezervă naţională şi de aceea românii au organizat încă de la primele lor armate „ miliţia şi rădicarea gloatelor". Armata întruchipa astfel poporul, acţiunile ei o idee a poporului, vitejia ei şi a conducătorilor — virtuţile poporului. Refuză să accepte ideea că înfrîngerile s-ar fi datorat lipsei de vitejie a armatei, a poporului. În *Drepturile românilor* lansa asertiunea: „ Ţara noastră românească nu fu niciodată supusă cu sabia", adică în

luptă vitejească. Înfrîngerile au început odată cu dispariţia caracterului naţional al războaielor noastre. Astfel intrigile străine au putut pătrunde şi dezunirea internă să apară; arta militară să decadă.

Printre atîtea interpretări legendare străbate însă în concepţia lui N. Bălcescu o teză profund istorică a relaţiei dintre starea economică, orînduirea socială sau sistemul politic şi organizarea şi puterea unei armate. Astfel, sub Mihai Viteazul despoporarea ţării ar fi creat nevoia de mercenari, ceea ce a introdus în armata românească mari nenorociri, dezorganizarea finanţelor publice, a slăbit disciplina ostăşească. N. Bălcescu citează după cronici revolta ostaşilor contra lui Alexandru Iliaş, pentru plata lefilor, şi imputaţiile pe care le aduceau domnului că i-ar fi sărăcit; în alte rînduri, el explică reducerea sau desfiinţarea armatei, pentru a se transforma ostaşii în clăcaşi; tot după cronică impută lui Constantin Brîncoveanu că ar fi făcut din ostaşi „podani", pentru a-i folosi la moşiile lui şi ale rudelor sale.

Credinţa în forţa creatoare a poporului, a naţiunii, adeziunea sa la teoria progresului necesar şi cercetarea istoriei românilor din aceste puncte de vedere au imprimat filozofiei sale istorice un spirit optimist, o încredere totală în viitorul poporului român. Istoriografia bazată pe ideea unei logici a istoriei este o istoriografie optimistă, prin consecinţă o sursă fecundă de puteri morale, în lupta purtată pentru un viitor mai bun al poporului român. În repetate rînduri, în scrieri sau în corespondenţă, întîlnim profesată invariabil această credinţă: „Niciodată încrederea în viitorul României, una mare şi nedespărţită, nu a ieşit din inima noastră", „am păstrat vie în inima noastră credinţa şi dragostea libertăţii şi n-am desperat de mîntuirea neamului nostru". La 4 iulie 1849, în vîltoarea revoluţiei maghiare, scria din Pesta lui I. Ghica: „Naţiea română din toate naţiele Orientului are cel mai frumos viitor". Cu zece ani înainte de unirea Principatelor este deplin convins de iminenta ei realizare: „Unirea Ţării Româneşti şi a Moldovei—scria la 4 martie 1850 lui A. C. Golescu—este un fapt acceptat de toată lumea, chiar şi de ruşi, şi înfăptuirea ei nu poate întîrzia. Românii din Austria, pe baza Constituţiei din 4 martie şi a făgăduielilor care li s-au făcut, cer o deplină înţelegere şi cu multă tărie a se constitui într-un singur corp naţional de 3 milioane şi jumătate şi pînă la urmă vor reuşi. Cînd două mari grupe de 4 milioane şi 3 milioane şi jumătate de români vor fi constituite unul lîngă altul, cine va putea să împiedice unirea lor? România noastră va exista deci. Am o credinţă adîncă. E orb cine nu o vede ...".

Enunţînd o direcţie nouă în istoriografia română, N. Bălcescu făcea chiar din primele rînduri ale *Puterii armate* constatarea că „o istorie adevărat naţională ne lipseşte. Ea zace încă supt praful hronicilor şi documentelor contimpurane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape ... ". O constatare asemănătoare, despre istoriografia franceză, anterioară lui, o făcuse Thierry, pe care N. Bălcescu îl urmează.

Direcţia nouă însemna nu numai idei istoriografice şi probleme noi, ci şi noi izvoare şi o nouă formă de exprimare, un alt stil.

Problema izvoarelor în opera lui N. Bălcescu are un îndoit aspect : lărgirea informării atît pentru propria sa operă, cît şi pentru promovarea în general a ştiinţei istorice româneşti. N. Bălcescu explică starea de înapoiere a istoriografiei române nu numai prin lipsa unei concepţii, ci şi prin lipsa izvoarelor : „Însă se cuvine să fim drepţi — spunea dînsul în *Prospect pentru Magazinul istoric* — şi să nu osîndim fără de pricină pe bărbaţii cărora le sîntem datori respect şi mulţumită, ci să întrebăm dacă ei putea să facă altmintrilea în împregiurările în care se afla şi dacă noi putem pretinde cu vreun drept să avem pînă acum o istorie, în adevăratul ei înţeles, despre patria noastră. Nu, şi pricina este lipsa documentelor. Toţi cîţi s-au ocupat cu studiul şi cu lucrarea istoriei noastre se învoesc la aceasta. Ei, pînă în sfîrşit, au fost siliţi să-şi rupă pana de deznădejde". Faptele şi prin consecinţă izvoarele au pentru N. Bălcescu importanţă firească pentru că, deşi el este un istoric de concepţie, el este un istoric, nu un filozof al istoriei. Ca atare, orice idee pe care o susţine trebuie să fie confirmată de fapte.

Despre istoria contemporană şi, implicit, despre istoria mai veche, N. Bălcescu îşi fixa astfel poziţia : „Un om cinstit, şi care judecă fără patimi, un istoric , în sfîrşit ... trebue să nu se grăbească a afirma, decît după dovezi mai temeinice şi evidente". Este o metodă care pe cît i-a fost posibil a aplicat-o în cercetările sale. N. Iorga făcea justa observaţie „că e de uimit ce largă şi ce sigură orientare dovedeşte Bălcescu, în ceea ce priveşte izvoarele, unele astăzi pierdute, ale istoriei românilor". Despre importanţa izvoarelor pentru istoria românilor şi despre diferitele categorii de izvoare edite sau inedite, N. Bălcescu a dat un studiu special : *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, desigur azi depăşit, dar cu totul nou pentru epoca sa şi pe care l-a publicat ca o prefaţă a *Magazinului istoric.* Îşi dă însă seama că în ştiinţa istorică nu documentul e totul, ci semnificaţia pe care noi o putem da faptelor pe care el le relevă.

Călăuzit de o adevărată pasiune de cercetare şi devotament faţă de ştiinţă, N. Bălcescu şi-a extins informarea treptat, pe măsura cercetărilor pe care le-a întreprins, în două direcţii : a izvoarelor edite, în special străine, şi a izvoarelor inedite, îndeobşte româneşti. Opera lui, examinată din acest punct de vedere, relevă folosirea unui important număr de lucrări străine tipărite, alături de opere de largă circulaţie, cărţi rare, pentru prima dată utilizate în istoriografia română. Nu numai ca istoric, dar ca un adevărat bibliograf, în orice oraş mare în care are răgaz, cercetează bibliotecile, consemnează, reţine cărţi care îl interesează, notează corect numele autorilor şi titlul operelor, scoate note, uneori revine de două sau trei ori asupra aceleiaşi cărţi. Cîteodată norocul îi surîde. Găseşte la Cabinetul numismatic din Viena, azi Kunsthistorisches Museum, medalia de aur de 10 ducaţi cu efigia lui Mihai Viteazul, bătută în 1600 ; la 3 iunie 1847, cerea de la Paris lui Eudoxie Hurmuzachi să-i trimită un desen simplu după această efigie, desen care, pare-se, se mai păstrează încă ; altă dată, ştim luna şi ziua exactă, la 2 august 1847, deci curînd după reîntoarcerea sa la Paris, în cabinetul de stampe al Bibliotecii Regale (mai

tîrziu, Națională), descoperă portrete necunoscute de domni români, printre care celebrul portret al lui Mihai Viteazul, o gravură a lui Sadeler, căruia la Praga i-ar fi pozat însuşi Mihai Viteazul. La Roma, deşi a stat puțin, ar fi făcut în primăvara lui 1847 „descoperiri interesante", după propria sa informație. Biblioteca Regală din Paris îi oferea fondul cel mai bogat. La 1 octombrie 1847, scria lui V. Alecsandri în legătură cu colectarea materialului despre istoria lui Mihai Viteazul—idee care, după spusele lui, îl hrăneşte şi îi dă viață—, că după ce va termina cercetările de la Paris se va duce la Viena, prin Ungaria şi Transilvania, ca să-şi completeze informația şi apoi să se întoarcă în țară : „ca să mă pui pe lucru" după spusele sale. Nu a mai putut face această călătorie de informare ştiințifică ; prin Viena a mai trecut de două ori, dar a stat prea scurt timp şi împrejurările în care se afla nu erau prielnice pentru studii de biblioteci sau arhive. A călătorit în Ungaria şi Transilvania, dar nu pentru cercetări ştiințifice. Cît a stat la Paris, în emigrație, şi a fost sănătos, a cercetat cu ardoare Biblioteca Națională şi Biblioteca Poloneză. Ştim azi precis zilele cînd a lucrat în Biblioteca Poloneză din Paris şi cărțile pe care le-a consultat.

Pasiunea sa bibliografică nu-l părăseşte nici în momente grele ; în ghimie, în toamna lui 48, cînd turcii transportau cu forța spre Orşova fruntaşii revoluției prinşi la Cotroceni, cercetează un catalog de cărți al librăriei Rosetti-Winterhalder, ajuns prin cine ştie ce întîmplare în caicul turcesc, şi după mai bine de doi ani aminteşte librarului revoluționar din Bucureşti, într-o scrisoare din 7 februarie 1851, despre nişte cărți pe care le întîlnise însemnate în catalog şi-i cere să i le procure, dacă le mai are. În legătură cu diferite cărți, poartă corespondență cu Bataillard, Winterhalder, I. Brătianu, Ion Ghica, probabil şi cu alții. Prin orice mijloc caută să-şi lărgească documentația. Istoricul devine bibliograf şi bibliofil; cumpără cărți de cîte ori poate ; la nevoie, ca atîția alții, vinde din ele, dar, cred, cu amărăciune.

Biblioteca lui N. Bălcescu nu o putem reconstitui, căci izvoarele pe care le avem asupra ei sînt insuficiente ; putem însă reconstitui bibliografia operelor pe care el le-a folosit la alcătuirea scrierilor din ediția de față, afară de *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, pentru care a făcut el singur o listă. În cercetarea operei ştiințifice a lui N. Bălcescu, ea are, fireşte, utilitatea oricărei bibliografii, reflectă cultura sa, lărgirea continuă a informației istorice, şi face posibilă controlarea surselor şi metodelor de cercetare. Cu acest scop, în volumul al II-lea al acestei colecții am alcătuit o listă bibliografică a tuturor lucrărilor manuscrise şi tipărite pe care le-a folosit şi care sînt indicate de el, oricît de sumar, întregindu-le titlul, dînd, cu rezervele impuse de astfel de cercetări, ediția, şi menționînd, după manuscrisele sale, locul, depozitul, biblioteca unde se găseşte şi cota de pe timpuri. Dar această listă bibliografică nu reprezintă totalitatea operelor consultate de el. În afară de lista, aşa cum este dată de noi, N. Bălcescu a studiat, nu numai a consultat, mulți alți autori, o întreagă literatură. Este absolut sigur că a studiat istoriografia romantică franceză şi îndeaproape opera lui Thierry ; a cunoscut în amănunt, în afară de alte lucrări, *Lettres sur*

l'histoire de France — într-o ediţie cu neputinţă încă de precizat, căci reţine aproape textual unele idei din scrierea marelui istoric francez; este tot atît de sigur că a studiat opera lui Michelet — bine cunoscut personal de români şi neîndoielnic de N. Bălcescu — pe care nu numai că îl citează în *Cuvînt preliminariu* în legătură cu folosirea folclorului ca izvor istoric, dar ale cărui idei istoriografice, în special în tezele asupra poporului şi naţiunii, se resimt în opera sa. Este foarte probabil că a cunoscut la fel de bine operele celorlalţi reprezentanţi ai şcolii romantice franceze, de Barante, Guizot, Mignet, Cousin, Ballanche.

Cu socialismul francez din epoca 1848 N. Bălcescu era, după cum am văzut, în contact apropiat; pe Louis Blanc îl cunoscuse şi personal la Londra, în 1850; îi adoptase chiar faimoasa formulă „dreptul la muncă"; ideile principale ale lui Proudhon le interpreta corect, după cum ştim din corespondenţa sa. Pe Lamennais îl citează în *Mişcarea românilor din Ardeal*. De Pierre Leroux aminteşte în *Corespondenţă*. Alţi reprezentanţi ai socialismului francez ar trebui să intre într-o listă bibliografică de opere consultate. Ştim că urmărea literatura socială şi radicală franceză din epoca revoluţiei. Cu patruzeci de ani în urmă am admis asupra sa şi o influenţă a *Manifestului comunist*; ipoteza n-a fost nici confirmată, nici infirmată. L-a interesat literatura economică şi politică, liberală şi radicală. Am identificat şi am dat în *Notele* vol. I un text manuscris reprezentînd o prelucrare din Pellegrino Rossi. A prelucrat, după cum se ştie, şi pe Ch. Renouvier. Problemele economice—în special de credit —, de care începuse să se intereseze, l-au pus în contact, ceea ce ştim documentar din manuscrisele sale, cu lucrări de specialitate. În fond, cultura unui om nu poate fi prinsă într-o listă bibliografică, chiar dacă am reuşi să dăm toate lucrările mai reprezentative consultate.

Thierry în *Scrisorile* sale asupra istoriei Franţei spunea că adevărata istorie naţională, aceea care ar merita să devină populară, este încă îngropată sub praful cronicilor contemporane. N. Bălcescu s-a sesizat că şi istoria românilor zace încă nestudiată în cronici şi alte izvoare inedite. De aceea, una dintre primele sale preocupări pentru îmbogăţirea izvoarelor a fost folosirea materialului de arhivă, cronici, hrisoave, acte. Caută peste tot noi materiale : în arhivele publice, destul de sărace încă, în mănăstiri, în colecţii particulare. Chiar în *Puterea armată*, în 1844, foloseşte şase cronici şi nouă documente. În lucrările următoare va folosi şi altele; la cîteva dintre lucrările sale adăuga un număr de documente. În anexele studiului *Despre starea soţială a muncitorilor plugari* publică două acte importante din 1746 şi 1749 de la Constantin Mavrocordat, pentru dezrobirea rumânilor şi a vecinilor. Admiră cronicarii şi este încredinţat că a găsit izvoarele adevăratei istorii naţionale. Citează din cronici lungi pasaje, ilustrative pentru ideile şi interpretările sale istorice, şi-şi însuşeşte adesea opiniile şi judecăţile lor. Schiţa asupra cronicilor, succesiunea şi filiaţia lor, inclusă în *Cuvînt preliminariu*, nu mai rezistă astăzi. Cercetările care s-au făcut în cîţiva zeci de ani asupra literaturii vechi româneşti au trebuit să schimbe, cel puţin în parte, unele date la care ajunsese

N. Bălcescu. Dar ea este dintre cele dintîi din istoria literaturii noastre și expusă ca atare riscurilor. Își prevenea însă lectorii despre insuficiența încercării sale ; subliniind importanța cronicilor, spunea : „Cercul restrîns al acestui articol nu ne iartă a enumera aci pe toți, sau măcar pe cei mai deosebiți [autori], dorința noastră fiind a însemna cronicele naționale care au fost pînă acum puse la uitare, ba încă nesocotite cu despreț, căci erau necunoscute".

În materie de izvoare naționale, N. Bălcescu n-a rămas însă preocupat numai de îmbogățirea informațiilor pentru lucrările sale. Plecînd de la ideea că o știință istorică pentru a-și înfăptui menirea trebuie răspîndită, a apreciat că alături de studiile și articolele sale, activitatea sa științifică trebuie să cuprindă și o vastă operă de editare de izvoare. Era o idee temerară — la acea dată — și realizarea ei a rămas una dintre cele mai de seamă contribuții în opera științifică a lui N. Bălcescu.

Magazinu istoric pentru Dacia, prin includerea istoriei românilor din toate provinciile, prin studiile și materialele publicate, prin rigurozitatea științifică pe care epoca o permitea în materie de editare, opera comună a tînărului istoric de recentă afirmare și a lui A. Laurian, învățat cu reputație stabilită la acea dată, este cea mai de seamă realizare a istoriografiei moderne românești, a noii direcții pe care, în 1844, N. Bălcescu o preconiza. Progresele pe care le-a făcut în istoriografia română în ultimii 50—60 de ani tehnica editării de texte au lăsat în urmă edițiile *Magazinului*. Dar o operă de pionierat nu dispare niciodată, pentru că reprezintă începutul.

În cuprinsul acestei colecții nu am inclus și materiale documentare — texte de cronici și documente. Caracterul acestor materiale, publicate dealtminteri, le indică pentru alte colecții. Am dat în schimb, pe linie bibliografică, în *Note și materiale*, pe lîngă alte materiale referitoare la lucrările lui N. Bălcescu, bibliografia fiecărei lucrări în parte, din care cercetătorul istoriei literare își poate da seama documentar, prin intermediul editărilor succesive, de ecoul operei lui N. Bălcescu în cultura română.

Izvoarele numeroase pe care N. Bălcescu le-a folosit i-au îmbogățit apreciabil cunoștințele asupra faptelor istorice. Lucrările sale, în comparație cu ceea ce se scrisese pînă la el, conțin o informație nouă și bogată, care a înnoit și din acest punct de vedere cercetarea istorică. El știa prea bine că faptele valorează în istorie în limita semnificației pe care le-o atribuie istoricul. Ca orice istoric pledînd pentru idee, el a ales, în special din izvoare, faptele care ilustrau ideea. Este incontestabil că într-un veac și mai bine cercetările de istorie românească au trebuit să aducă un material nou și considerabil în toate direcțiile. Informația documentară din scrierile lui N. Bălcescu este de mult și cu mult depășită. Exactitatea unor informații, așa cum le-a dat N. Bălcescu, nu mai este azi acceptată. S-ar putea crede că Mihai Viteazul a vorbit soldaților săi înainte de lupta de la Călugăreni, așa cum e dat cuvîntul său în textul din *Campania românilor*, chiar dacă trimite la izvor? Unele dintre interpretările sale strict subiec-

tive sînt considerate cu dreptate exagerate, deși sînt făcute în lumina unor idei juste sau a unor sentimente legitime. N. Bălcescu este în general un istoric cu simț critic față de izvoare. Critica izvoarelor este însă o cucerire a științei istorice dintr-o perioadă mai nouă.

O cerință nouă în studiile istorice pe care N. Bălcescu o reclamă de la început, pentru ca istoria să poată aduce foloasele care i se pretind, este „coloarea", „adevărul local"; în *Cuvînt preliminariu* își exprimă astfel ideea: „Dar ca o istorie să poată aduce aceste foloase [arătate mai înainte] nu trebue să fie numai ca un șir de oarecare întîmplări politice sau militare uscate, fără nici o coloare, fără nici un adevăr local". Ca de obicei, nu a explicat în ce constă această cerință: ce înțelege prin culoare, adevăr local, în istorie. Era de această dată o problemă de compoziție și stil. Ideea de culoare și adevăr local ne readuce la istoriografia romantică, la faimoasa formulă metodologică a lui Thierry și a altor istorici francezi, culoarea locală. Prin adoptarea ideii de culoare locală în istorie trebuia — în spiritul concepției franceze — să se reconstituie într-un moment dat realitatea vie, concretă; adevărul local din expresia lui N. Bălcescu nu este de ordin geografic, ci de ordin istoric. Culoarea locală înseamnă, după Thierry, o cale spre adevărul istoric prin cultivarea detaliului și o manieră stilistică capabilă să imprime operei de istorie un interes, un caracter de epocă, păstrîndu-i totuși autenticitatea științifică. Era deci o chestiune de izvoare și totodată de artă. Culoarea locală se putea realiza prin două mijloace: prin folosirea amănuntelor în care se exprima direct viața însăși, și prin imaginația istoricului care, asamblînd detaliile, le leagă, le întregește, nu pentru a le adăuga date noi inventate de el, ci pentru a le imprima vitalitatea umană și dinamismul istoriei.

Metoda narativă a fost și pentru N. Bălcescu cea mai potrivită pentru a da unei opere culoarea locală. Dacă în primele sale scrieri folosește procedee pur descriptive, destul de seci, recunoscînd el însuși lipsa unei maniere stilistice care să-i facă lucrările atrăgătoare, odată cu publicarea *Campaniei românilor în contra turcilor* el își afirmă noua orientare în compunere și stil, cît și calitățile sale de mare scriitor, „de artist al cuvîntului". N. Bălcescu cultivă pe de o parte detaliul, intercalînd în expunere amănunte geografice, cuvîntări de-ale personajelor istorice, în formă pretins autentică sau prelucrate de el, convorbiri între diverse persoane în care uneori își expune propriile sale idei, citate din cronici, și pe de alta, recurgînd la resursele imaginației, asamblează informațiile, construind scene vii și strălucite, de un mare dinamism istoric, în special în narațiunea bătăliilor, în care, în cadrul mișcărilor fulgerătoare de trupe și al faptelor de vitejie, apar caracteristicile umane ale masei și eroilor săi. Dacă unele din temele sale au impus expuneri simple, mai mult documentare, încrezător, după cum singur spune, în elocvența faptelor, în *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* el a realizat într-o formă rămasă clasică noua direcție metodologică pe care și-o propunea la începutul activității sale științifice. Puterea de a descrie devine însușirea sa de căpetenie.

Învins în viață N. Bălcescu este prin opera sa științifică un învingător în posteritate. Timp de peste un veac această operă s-a menținut în actualitate, și generație după generație a găsit în cuprinsul ei propriile sale sentimente și aspirații. Căci în concepția sa generală de viață, N. Bălcescu a identificat ca nimeni altul cauza națională cu cauza socială a poporului român. În serviciul acestor cauze el a pus cu ardoare știința învățatului și spiritul de jertfă al revoluționarului. În știința istorică el a reușit să creeze, luînd ca bază ideea de națiune, o operă de gîndire înaintată, cu caracter revoluționar, care a depășit nivelul epocii sale ; el a dat o direcție nouă de cercetare, a introdus în preocupările istoriografice principii și probleme noi și a formulat soluții practice pentru cele mai importante probleme românești ale epocii sale ; în dezvoltarea științei istorice el a adus izvoare noi și a îmbogățit considerabil cunoașterea trecutului. În forma de compunere a promovat o manieră nouă și a făcut din știință o puternică forță națională educativă și creatoare. Astfel opera lui N. Bălcescu a influențat gîndirea politică înaintată a epocii sale și orientarea ulterioară a științei românești. Ea conține în ea însăși justificarea unei noi și complete ediții, pe care, cu toată asprimea muncii ce o impune, o încercăm încă o dată.

Decembrie 1968

G. ZANE

TEXTE

1

PUTEREA ARMATĂ ŞI ARTA MILITARĂ DE LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATULUI VALAHIEI PÎNĂ ACUM [1]

Deci și acest neam românesc, pînă au fost dragoste în mijlocul lor, Dumnezeu încă au fost cu dînșii, că nu i-au călcat pre dînșii alte limbi streine, ce au făcut multe vitejii și au trăit în bună pace.

RADU GRECEANU (1707)

O istorie adevărat naţională ne lipseşte. Ea zace încă supt praful hronicilor şi documentelor contimpurane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape. Toţi cîţi s-au îndeletnicit în scrierea istoriei nu ne-au dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-a reprodus cu acurateţă instituţiile soţiale, ideile, simtimentele, obiceiurile, comerţul şi cultura intelectuală a vremilor trecute.

Cît de mare trebuinţă însă am avea de o asemenea istorie! Soarta părinţilor noştri a pregătit pe a noastră; instituţiile lor sînt baza instituţiilor noastre. Într-însa, mai cu seamă, am vedea că în acele veacuri, ce le numim barbare, părinţii noştri adoptară nişte instituţii întemeiate pe nişte principuri pe care publiciştii de acum a Europei luminate le găsesc de cele mai raţionale. Într-însa am vedea că drepturile sfinte ale omenirei au găsit totdeauna apărători într-această ţară, că părinţii noştri le-au cunoscut, le-au preţuit, s-au jărtfit pentru dînsele; şi dacă nu ni le-au lăsat întru toată întregimea lor, vina n-a fost a lor, ci a grelelor împrejurări în care s-au aflat; căci ei se luptară vitejeşte şi învinseră mai multe stavili decît am avea noi a întîmpina, dacă am avea inimă să urmăm pe pasurile lor. Dar a face un tot din amăruntările ce se află răspîndite în deosebitele uvrajuri şi documente este o lucrare lungă şi anevoe. Ea cere pe lîngă alte calităţi o răbdare, o eruditie şi o agerime de minte ce rar se pot întîlni într-un acelaşi om.

Mărturisesc că sînt departe de a lua dorinţa-mi pentru studiile istorice ca o dovadă de talent, că nu poci, prin urmare, a pretinde a fi istoricul ţărei mele. Prin această mică scriere, imperfectă în multe priviri, am vroit numai să arăt chipul şi drumul ce ar trebui a se lua spre a se scrie o istorie, încredinţat fiind că, curînd sau tîrziu, se va rădica şi între români un om care să aibă curajul şi vrednicia să ia asupră-şi această înaltă sarcină. Omul acela ar face cea mai mare slujbă patriei noastre. Am preferit a lucra

instituţiile ostăşeşti înaintea oricăror altora, căci aceste instituţii sînt cele mai minunate ce au avut părinţii noştri, căci ele au făcut mărimea şi puterea ţărei în vreme de patru veacuri; în sfîrşit, căci sînt convins că ţara românilor de îşi va lua vrodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult rägeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti[2].

LISTA UVRAGIURILOR CITATE ÎNTR-ACEASTĂ SCRIERE

1. *Începutul învăţăturilor bunului şi credinciosului Ioan Neagoe Basarab vv. care a învăţat pe fiiul său Teodosie*, Manuscris in 4°, de la începutul veacului al XVI.
2. *Istoria Ţării Româneşti, 1290—1700*, de vel-logofătul RADU GRECEANU, Manuscris in 4°, 1707.
3. *Leatopisăţul Ţării Româneşti, 1290—1729* de RADUL logofeţelul de Divan, sin MIHAIL IEROMONAHUL LUPESCU, Manuscris in-folio, 1729.
4. *Leatopisăţul Ţării Româneşti, 1290—1688*, scris de TUDOSIE sin STOIAN ot Tunşii, Manuscris in 8°, 1747.
5. *Istoria Ţării Româneşti, 1290—1688*, scrisă de COSTANTIN CĂPITANUL, Manuscris in 4°, 1761.
6. *Leatopisăţul ţării Moldovii, 1352—1591*, Manuscris in-folio.
7. *Leatopisăţul ţării Moldovii, 1662—1716*, scris de AXENTIE URICARIUL, după izvodul lui VASILE DUBĂU, TUDOR DAMIAN ş. a., Manuscris in 4°, 1716.
8. *Natalis Comitis universae historiae sui temporis, libri triginta ab anno 1545—1581*, Venetiis, 1581.
9. *Conspectus historiae Valachicae auxilio cum divino ab anno reparatae Salutis* 1595, citată de ENGEL, f. 106—109.
10. *L'ottomano di* LAZARO SORANZO, in Milano, 1599, in 8°.
11. JACOBO GEUDERO *Turca* Νιχητός *de imperio ottomano evertendo*, Francofurti, 1601.
12. TOMASI GEORGIO (*Protonotario Appostolico et Secretare del Principe Sigismondo Battori*), *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria, e della Transilvania, con successi d'altre parti*, in Veneţia, 1621, in 4°.
13. *Historica relatio de Statu Valachiae 1679—1688*, citată de ENGEL, t. I, f. 109—117.
14. *Histoire d'*EMERIC, COMTE DE TEKELI, Cologne, 1693.

15. DŁUGOSZ, *Historia Polonica*, Francfort, 1711, in-fol.
16. ISTUANFIUS PANNONIUS, *Historia regni Hungariae*, 1724, in-fol.
17. DEL CHIARO, *Historia delle moderne rivoluzioni di Valachia*, Venezia, 1718, in 4°.
18. CANTEMIR DEMETRIUS, *Histoire de l'Empire Othoman*, Paris, 1743, 4 vol.
19. BONFINIUS ANTONIUS, *Rerum Hungaricarum decades*, Lipsiae, 1771, in-fol.
20. DE B[AUR], général, *Mémoires historiques et géografiques sur la Valachie*, Francfort & Leipsic, 1778, in 8°.
21. SULZER, FRANZ JOSEPH, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1782, 3 Bände, in 8°.
22. BETHLEN, WOLFFGANG de, *Historia de rebus Transsylvanicis*, Cibinii, 1783, 4 vol.
23. ENGEL, JOHANN CHRISTIAN von, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, 2 Bände, in 4°.
24. *Encyclopédie méthodique. Art militaire*, 4 vol.
25. ʽΙστορία πολητικὴ καὶ γεωγραφικὴ τῆς Βλαχίας, Viena, 1806. Acest uvraj anonim se dă că este scris de CONSTANTIN CANTACUZINO.
26. Φωτεινοῦ Διονισίου, ʽΙστορία τῆς παλαιὰ Δακίας, Viena, 1819, 3 tomuri.
27. *Stratagèmes militaires et ruses de guerre.*, Paris, 1826, 2 vol.
28. BRETON, *La Russie*. Paris, 1813, 4 vol., in 12°.
29. HAMMER, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1838, 12 vol., in 8°.
30. ROCQUANCOURT, *Cours élémentaire d'art et d'histoire militaires*, 1838, 4 vol.
31. KOGALNICEANO MICHEL, *Histoire de la Valachie*, Berlin, 1837.
32. *Hrisoave:*
   a) *Al lui Pătru vodă, feciorul lui Mircea vodă*, 1561, sept. 4.
   b) *Al lui Radu vodă, feciorul lui Mihnea vodă*, 1613, ian. 13.
   c) *Al lui Leon vodă, feciorul lui Ştefan Tomşa*, 1630, ian. 11.
   d) *Al lui Ştefan Cantacuzino*, 1714, mai 4.
   e) *Al lui Grigore Ghica II*, 1733, iulie 16.
   f) *Al lui Grigore Ghica II*, 1751, april 19.
   g) *Al lui Alexandru Ipsilant*, 1775, dec.
   h) *Al lui Nicolai Mavrogheni*, 1787, mart. 4.
   i) *Mărturia lui Teodor Monahul de la Schitul Frăsineiul*, 1763, noemb.

P a r t e a I

I

DE LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATULUI PÎNĂ LA AŞEZAREA DOMNILOR FANARIOŢI (1290—1716)

Barbarii, aşezîndu-se pe ruinele împărăţiei romane, îşi puseră legile şi obiceiurile lor în locul instituţiilor romane. Numirea de roman perise; lumea perduse pînă şi aducerea aminte a unui popor ce ostăşise atîtea veacuri; civilizaţia se stinsese, şi acum nu se mai vedea nici urma acelor arte şi ştiinţe în care stătuseră slava Greciei şi puterea Romei. Arta şi instituţiile ostăşeşti, care dintr-un sat mic făcuseră pe Roma capitala universului, periseră şi ele cu celelalte în mijlocul întunericului neştiinţei, ce ca o manta de plumb apăsa Europa. Cărţile care ar fi putut lumina lumea erau în mînele popilor şi interesul lor era ca lumea să fie în întunerec.

Încă în veacul XIV, Europa militară era lipsită de orice organizare; pedestrimea ei, cunoscută sub numirea de comune [1], se alcătuia de nişte orăşani proşti, fără organizare, fără disciplină, adunaţi numai în momentul războiului, schimbîndu-se în fiecare campanie, abia îndatorindu-se la o slujbă de trei pînă la şase luni, şi adese părăsind steagul în puterea războiului, atunci cînd trebuia a se face vro mişcare sau a se împresura vro cetate, nefiind mai cu seamă de nici o treabă în bătălii. Puterea armatelor sta atuncea numai în călărime. Aceasta era acea vestită instituţie a cavalerimei [2]; instituţie frumoasă, însă contrarie tacticei; căci această instituţie era a voiniciei individuale, iar nu a ştiinţei; căci tactica cere mai întîi întrebuinţarea gloatelor sau puterea morală, iar nu lucrarea individuală sau puterea fizică.

Astfel era p-acel timp starea ostăşască în Europa; nimenea nu se gîndea cum s-ar putea dobîndi o mai bună organizare, cînd românii deteră o dezlegare acelei vestite problemi militare, care stă în a dobîndi rezultaturile cele mai bune cu cheltuiala cea mai puţină; dezlegare la carea d-abia după cinci veacuri a putut ajunge Europa.

Românii, de la întemeierea principatului lor, au simţit trebuinţa ce are un stat de o armată permanentă, armată care să fie gata la orice minut a reîmpinge pe vrăjmaş din orice parte s-ar ivi. Ei pricepură încă şi aceasta, că o asemenea armată nu se poate privi decît ca o avangardă a norodului şi că tot bazul sistemii militare trebue a sta într-o bună întocmire de o numeroasă rezervă naţională; pentru aceea au organizat ei de la început „Armata, Miliţia şi Rădicarea gloatelor"; încît la dînşii tot românul se năştea cu datoria d-a fi soldat şi d-a apăra statul la vreme

[1] Comunele se întocmiră întîi în Franţa, de regele Ludovic VI cel Gros. De unde le adoptă şi Henric II, în Anglitera, şi Frederic Barbă Roşie în ţara nemţească, Rocquancourt, *Cours élémentaire d'art et d'histoire militaires*, t. I, p. 252.

[2] *Ibidem*, t. I, p. 293; *Encyclopédie méthodique. Art militaire*, t. 4, II partie, p. 635.

de nevoe, și cînd vrăjmașul călca pămîntul romănesc, toată țara trebuia să fie în arme.

Fiice ale lui Radu Negru și Mircea cel Bătrîn, legioanele românești, patru veacuri, fură campionul creștinătății și bulevardul Europei. Veni o zi fatală cînd se desființară... în acea zi... țara era în mînile fanarioților.

Puterea armată a românilor sta :

I. În ostașii sau slujitorii statorniciți cu leafă (Armata).

II. În catane sau slujitorii de scuteală (Miliția).

III. În rădicarea gloatelor.

1

ARMATA

Armata românească a fost cea dintîi armată permanentă în Europa. Este de crezut că ea își avea începutul de la Radu Negru, care a pus bazul tuturor instituțiilor noastre. Istoria ne arată că Mircea I regulă corpul dorobanților, care era alcătuit de mai nainte [1].

Lui Mircea dar se dă, mai cu seamă, cinstea de întemeietorul armatei românești. El înălță și regulă edificiul început de cei mai denainte de el. El fu cel dintîi care se înfățișă în Europa cu o armată permanentă și regulată, care sub următorii domni se desăvîrși și se mai mări.

Armata românească, de la început, s-a împărțit în cete de 1 000 oameni, sub un căpitan. Fiecare ceată se subîmpărțea în zece centurii, sub un sutaș, în urmă iuzbașa. Fiecare centurie apoi se mai împărțea în zece decurii, fiecare sub un cetaș. Capul a 500 se numea vătav, în vremile nouă ceauș [2]. Ea se alcătuea :

1. De cetele de dorobanți sau neamul dorobănțesc, după cum îl numesc hronicarii noștri. Ei era în număr de 5 000 cruci [3] sau 10 000 oameni și alcătuea pedestrimea cea grea a țării. Fiii urma părinților, în slujbă. La început era armați cu arcuri și sulițe. La aflarea prafului, li se dete puști și tunuri. Capul lor se numea căpitanul cel mare sau căpitanul dorobanților. Fiecare ceată de o mie de oameni se comanda de un căpitan mai mic sau subcăpitan.

---

[1] Este cunoscut că între staturile acum înfloritoare în Europa, cele dintîi oștiri permanente au fost les compagnies d'ordonance și les francs archers, alcătuite de Carol VII, regele Franții, 1445 și 1448. Armata românească era dar cu mult mai veche.

[2] GRECEANU, f. 240 ; *Leatopisețul lui Tudosie sin Stoian*, f. 210 ; *a lui Radu Lupescu*, f. 134 ; *Hrisovul lui Radu vodă către iuzbașa Mirciotă*, 1613, ian. 13 ; *Historica relatio de Statu Valachiae, 1679—1688* ; FOTINO, t. II, p. 205—6.

[3] Ostașii fiind îndatorați să plătească oarece la capetele lor, se împărțea în cruci, și s-a hotărît ca fiecare cruce să plătească pe an un leușor (leonium, monedă ungurească de la care a rămas numirea *leu*, la piastru turcesc de 40 parale). Dacă ceata era mai bogată, se așeza cîte unul sau doi ostași pe cruce ; iar fiind mai săracă se punea trei, patru și mai mulți ; *Historica relatio de Statu Valachiae*. Această împărțire în cruci a fost nu numai la ostași, ci și la companiile neguțitorești.

2. Călăraşii. La început era mulţi, iar în urmă s-au împuţinat din pricină că sărăciseră şi nu se putea ţine, avînd multe cheltueli. La 1620 era 8 000 [1]; iar pe la 1679 numai 6 000 oameni. Capul lor era spătarul; crucea lor nu se ştie de cîţi era [2].

3. Roşii de ţară. Iarăşi călărime sub comanda marelui paharnic. Acest corp, atît de vestit, a ţinut pînă la al XVIII veac.

4. Lefegiii, în număr de 1 000 oameni, alcătuea un regiment sau ceată de pedestrime, sub căpitanul de lefegii.

5. Lefegiii spătarului, în număr de 500, sub comanda ceauşului spătăresc.

6. Vînătorii, în număr de 1 000, din care jumătate pedestrime şi jumătate călărime, sub capitanul de vînători [3].

Pînă la al XVI veac trebue să fi fost numai 500 vînători, fiindcă în hronici găsim p-atunci numirea de vătaf de vînători, iar nu de căpitan. Acesta avea mare importanţă, fiind însărcinat şi cu poliţia capitaliei. El se alegea dintre oameni însemnaţi. Neagoe Basarab era vătaf de vînători cînd s-au ales domn, la 1512 [4]. Radul vodă Mihnea, la 1620, dete acestui căpitan titlu turcesc de agă [5].

7. Sărăceii 500 şi scutelniceii 500. Aceştii erau călărimea Bucureştilor sub căpitanul spătăriei. Cei dintîi trebue să fi meritat numele ce purtau, căci crucea lor era de 4 oameni uneori, iar alte ori s-au urcat şi pînă la 8 oameni.

8. Lipcanii 1 000, sub marele postelnic.

9. Cazacii[6] 2 000, pedestrime şi călărime, sub un polcovnic[7]. Armele lor erau puşca şi paloşul [8].

10. Puşcaşii 500, sub marele armaş.

11. Aprozii 500, sub un vătaf. Subt acesta era un ceauş, sau locotenent; peste dînşii marele postelnic.

12. Copii din casă 500. Ei alcătueau garda dinlăuntru a palatului domnesc. Capul lor era vătaful de copii [9].

13. Curtenii, garda călăreaţă, nu ştim de cît era.

14. Ferentarii, un corp de pedestrime uşoară [10].

15. Fustaşii, de care erau numai 100, subt iuzbaşa de fustaşi. Ei purtau lance [11].

---

[1] Georgio Tomasi, p. 74.

[2] *Historica relatio de Statu Valachiae, 1679—1688.*

[3] *Ibidem*; Fotino, t. 3, p. 354—7—14; Cantacuzino, f. 54—55.

[4] *Istoria Ţărei Româneşti* de Costantin Căp., f. 46; Radu Lupescu, f. 21.

[5] Fotino, t. 3, p. 488.

[6] Nu trebue a socoti, văzînd numirile străine de lefegii, lipcani, cazaci, că aceştii erau străini. Hronicarii ne spun că ei erau oameni de ţară. Aceştii s-au întocmit mai tîrziu, imitîndu-se după străini, şi li s-au păstrat cu organizarea şi numirea. Acest obicei a fost şi este de obşte în toată Europa.

[7] Fotino, t. 3, f. 356.

[8] Tomasi, p. 67.

[9] *Historica relatio de Statu Valachiae, 1679—1688*; Fotino, t. 3, f. 357; Cantacuzino, f. 54—5.

[10] Kogălniceanu, p. 132, 242.

[11] *Historica relatio de Statu Valachiae.*

16. Haiducii, călărime şi pedestrime, armaţi cu săbii şi lănci [1].

17. Călărimea sărdarului de mazili carea se alcătuea de toţi boerii eşiţi din slujbă ce se numea mazili. Acest corp era foarte însămnat [2].

18. Tunarii 500, cu artileria, mai întîi sub căpitanii dorobănţeşti, iară de la 1655 sub marele armaş [3].

Numărul tuturor acestor oştiri trecea peste 30 000 şi în vreme de război totdeauna se mai mărea. Aceste oştiri însă era numai în România Mare, căci în România Mică era o deosebită oştire a banului [4].

Banul, cîrmuind singur banatul Craiovii şi fiind domnului numai vasal, a trebuit să aibă o oştire a sa. Cursul istoriei încă o adeverează, pentru că ne arată :

a. La 1508, pe nişte boeri sub banul Pîrvul şi pentru aceea numiţi Pîrvuleşti, cu oştirile Craiovii, că gonіră pe Mihnea I şi puseră domn pe Vlăduţă.

b. La 1522, Barbul, banul Craiovii, cu oştirile sale goneşte pe Vlad VIII.

c. La 1563, boerii, cu oştirile de peste Olt, se scoală asupra lui Petru II.

d. Istoria zice la începutul biografiei lui Mihai Viteazul, că el, ca ban a Craiovii, avea o oştire deosebită.

e. La 1599, Mihai Viteazul, intrînd în Transilvania, scrise lui Radu Buzescu şi banului Udrea să meargă şi ei în Transilvania cu oştirile Craiovii.

f. La 1601, boerii Buzeşti, cu oştirile Craiovei, gonesc pe Simeon Movilă [5].

g. La 1630, aga Matei Basarab, cu roşii de peste Olt, se răscoală împrotiva lui Leon vodă [6]. Luînd în privire atît duhul războinic a oltenilor, cît şi istoria care ne arată că Vlad VIII, la 1522, n-au putut a se împrotivi, cu oştirile ce avea, banului Barbu, putem încheia că oştirea Banatului era destul de însemnată.

Armata românească, după cum o arătarăm, a stat în puterea ei pînă la 1558. De atunci pînă la 1592, domniile ticăloase ale lui Mircea II, Petru II, Ştefan II şi Alexandru III, o dezorganizară şi o împuţinară. Astfel Mihai Viteazul, cînd s-a urcat pe tron, află numai vro 10 000 ostaşi. Acest mare căpitan împlini cadrele armatei, o reformă, o disciplină şi adăogă pe lîngă cetele de mai sus alte două în călărime : delii şi beşlii. Aceşti din urmă era de 200 călăreţi fruntaşi. Mihai dete atunci comanda acestor armate lui Ştefan Petnahaci Ungurul, om cu curaj şi vrednic, zice Bethlen, să comande nişte oameni ce se însemnaseră prin multe vitejii [7].

---

[1] Radu Lupescu, f. 177; Greceanu, f. 195.
[2] *Historica relatio de Statu Valachiae.*
[3] *Idem*; Fotino, t. 3, f. 356.
[4] C. Cantacuzino, f. 56.
[5] Kogălniceanu, p. 116, 121, 130, 136, 196, 222.
[6] *Leatopiseţul lui Teodosie Stoian*, f. 89.
[7] Bethlen, t. 4, p. 355.

Mihai vodă, văzînd despoporarea ţărei şi trebuindu-i soldaţi, a început a lua cu leafă unguri, transilvani, poloni, cazaci, sîrbi şi arnăuţi. Pilda lui o urmară şi alţi domni în urmă; astfel Matei Basarab organiză un corp de 2 000 sîrbi, bulgari, arnăuţi, numit seimeni [1], asămănat cu ianicerii Seymoungs, subt un polcovnic. Acest element strein, introdus în armata românească, aduse mari nenorociri.

Autorii contimpurani lui Mihai vorbesc astfel de armata lui: „slujesc de soldaţi acestui voevod, afară de români, a căror vitejie o cunosc bine turcii din vremea viteazului lor căpitan Dracola, mulţi unguri, transilvani, cîţiva arnăuţi, greci, bulgari şi sîrbi. Are puţini puşcaşi, de care se află în lipsă şi transilvanenii, căci aceste noroade, şi mai cu seamă ungurii, se bat mai voios cu săbiile şi călări cu suliţile, şi cu mare îndrăzneală arăt faţa la vrăjmaşi"[2].

Armata priimea de la stăpînire leafă, hrană şi veşminte. Subt Mircea cel Bătrîn tot soldatul priimea pe zi cîte doi bani roşii, carii fac 13 parale. Matei Basarab mări leafa şi o făcu de opt bani roşii; în sfîrşit, subt următorii domni, ea merse crescînd pînă la vremea domnilor fanarioţi. Atît soldaţii cît şi ofiţerii sau boerii aveau de la stăpînire, pe fiecare zi, mertic de carne, de pîne de grîu sau de mei şi de lumînări [3].

Capetele însărcinate cu administraţia şi aprovizionarea oştilor erau aceştia:

Marele clucer, care era cvartir-maistru cel mare al armatei. El lua bani de la visterie şi cumpăra provizia de pîne, vin, orz şi fîn, trebuincioasă armatei. Avea sub dînsul doi cluceri mai mici: cluceru de arie, care îngrijea de magaziile de fîn şi de orz, şi cluceru de pivniţă, care se îngrijea pentru pivniţile cu vin ale armatei. Afară d-aceştia mai avea sub dînsul şi jigniceri sau magazieri din boerenaşi;

Marele sluger era însărcinat cu aprovizionarea armatei de carne şi lumînări;

Marele pitar priimea proviziile de la aceşti de mai sus şi le împărţea pe la cete;

Marele şatrar era îngrijitor al corturilor armatei. Avea sub dînsul şi mici şătrărei [4].

Capul cel mare al armatei era marele spatar. El avea sub comanda lui imediată pe toţi călăraşii, cum şi pe lefegii, sărăcei şi scutelnicei. De la aceştia el priimea de fiecare cruce pe an cîte un leuşor (leonum) şi un car de fîn, care în urmă nu s-a mai plătit în natură, ci i se da un leu pentru dînsul. Cînd un ofiţer înainta în grad, era dator să-i facă un dar. Spătarul avea un tribunal ostăşesc, unde se judeca pricinile ostăşeşti [5].

---

[1] GRECEANU, p. 121.
[2] *L'ottomano* di LAZARO SORANZO, in Milano, 1599, p. 147; JACOBO GEUDERO, *Turca Nikitos*, Francoforti, 1601, p. 149.
[3] FOTINO, t. 3, p. 355; C. CANTACUZINO, f. 54.
[4] C. CANTACUZINO, f. 41—4; FOTINO, t. 3, p. 495, 502, 503, 508; *Historica relatio de Statu Valachiae.*
[5] *Idem*; FOTINO, t. 3, p. 473.

Încă din vremile cele mai vechi, obiceiul era ca domnul, odată într-un an, să facă reviu, revistă (căutare) armatei şi miliţiei. Atuncea se făceau şi înălţări în ranguri [1].

Uniforma oştirilor era asemănată parte cu a ungurilor, parte cu a polonilor, afară de unele cete precum dorobanţii şi alţii carii purtau vechea uniformă naţională: haină vînătă şi în cap chivere [2]. La Paşti dăruia domnul fiecărui ostaş o chivără sau baretă şi o bucată de postav pentru uniformă [3]. Roşii de ţară erau înveşmîntaţi în roşu.

Seimenii purtau ceapcăn roşu cu mînicile despicate, în cap barete cu fundul roşu, scos afară la o parte. Ei pentru uniforma lor se numeau şi roşii străini, spre a se deosebi de roşii de ţară [4].

Fustaşii aveau uniformă verde ca pucioasa. Copiii din casă şi lipcanii purtau uniformă leşească [5].

Aceste cete purtau haină verde, peste haină încinşi cu brîu roşu, în cap baretă cu fundul roşu [6].

Istoria ne arată că Constantin I, la 1654, înveşmîntă pe căpitanii dorobanţilor şi călăraşilor cu frenghii, cu coftirii şi cu atlas [7].

Ostaşii aveau multe privilege sau obicee, după cum se zicea p-atunci. Unul din cele mai însemnate era că, capetile oştirilor erau din drept mădulari ai Sfatului Domnesc şi ai Obşteştilor Adunări. Dup-aceasta venea scutirea de dajdii. Ei nu se scuteau încă de toate dăjdiile. Privilegiul scutirei complecte la români îl aveau numai robii. De la boer pînă la moşnean, de la monastire, preot, pînă la oştean, toţi luau parte la contribuţiile statului [8]. Istoria ne arată că ostaşii rădicau mai mult ei haraciu împărătesc; că Mihnea II, la 1585, mări taxa ce plăteau roşii de ţară; că Costantin I, la 1654, vrînd a-şi trage favorul ostaşilor, îi plăti la un haraciu

---

[1] Neagoe vv. zice p. 204: „La căutarea din toţi anii, ce este obicei a se face oştilor şi slujitorilor, boerimea şi căpiteniile aşteaptă cinste şi daruri...".

[2] *Istoria ţărei*, C. Căpit., f. 198.

[3] Fotino, t. 3, p. 355.

[4] *Idem*, p. 435; Sulzer, t. 3, p. 252.

[5] *Idem.*

[6] Fotino, t. 3, p. 438; Breton, t. 3, p. 71. În acest tom este o stampă a unui ostaş român desinat la Petersburg.

[7] *Leatopiseţul lui Teodosie Stoian*, f. 228, şi *a Radului Lupescu*, f. 132.

[8] Cu toate că de la început boerii nu priimeau lefe pentru slujbele lor, decît oarecare daruri de la subalternii lor, cu toate că ei erau îndatoraţi să facă o parte însemnată în armată şi să meargă la război cu cheltuiala lor; dar tot plăteau dăjdiile cele mai însemnate: astfel ei au plătit în tot anul haraciul, ploconul bairamului, văcăritul, banii calului şi oeritul, la trei ani. Asemine şi monastirile. Vistieria făcea chibzuire după starea fiecăruia, cît se cuvine să plătească. Costantin Mavrocordat, la 1741, prin actul reformei desfiinţînd multe drepturi ale boerilor, îi scuti de tot de dăjdii, precum şi pe mănăstiri. Mihai Racoviţă, în anul următor, şi Grigore Ghica, la 1748, stricară multe din reforme şi se hotărî ca boerii şi monastirile să plătească: ploconul, ajutorinţa, mucarerul, văcăritul şi oeritul, în toţi anii. Următorii domni supuseră pe boeri să plătească şi dijmăritul, de care îi scuti, în parte, Grigore Ghica, prin hrisovul de la 1751, april 19. Costantin Racoviţă îi scuti de mucareru şi Alexandru Ipsilant, la 1775, hotărî ca oeritul să li se ia numai la trei ani, după vechiul obicei. Astfel a urmat pînă în vremile mai de curînd. C. Cantacuzino, f. 86, 96, 97; Baur, p. 108, 114, 117; Hrisovul lui Grigore Ghica, 1733, iulie 16; Hrisovul lui Ştefan Cantacuzino, 1714, mai 4; Hrisovul lui Alexandru Ipsilant, 1775, dechemvrie.

deplin; asemenea că el ertă dorobanţilor şi călăraşilor dijmăritul şi oeritul familiilor lor [1].

Ostaşii, cu toate că leafa lor era însemnată, dar tot n-ar fi putut întîmpina cheltuelile lor, dacă în vreme de război nu le-ar fi fost ertată prada, după cum era ertată în toate armatele din Europa, şi dacă în vreme de pace nu se întrebuinţa, ca la romani, în lucrări obşteşti şi particulare, precum facerea de drumuri, fîntîni şi alt[ele][2], pentru care socotim că erau plătiţi deosebit.

În vreme de pace armata era aşezată parte în capitală, parte prin judeţe. Dorobanţii făceau garnizonul capitaliei. Ei da santinele care păzeau la poarta din faţă a curţii.

Fuştaşii păzeau la poarta din dos a curţii [3].

Călăraşii erau aşezaţi la Ploeşti, Măneşti, Gherghiţa şi Ruşii-de-Vede [4].

Sărăceii şi scutelnicii şedeau în Bucureşti, fiind călărimea Bucureştiului.

Aprozii slujeau ca taxidari şi împlinitori de datorii. Ei primeau pentru osteneala lor un dar în bani ce se numea plata cizmelor [5].

Copiii din casă alcătueau, după cum am zis, garda dinlăuntru a palatului domnesc. La ceremoniile cele mari, vătaful de copii purta arcul şi purpura domnilor. Unul din copii purta steagul domnesc, care era de mătase roşie, avînd zugrăvit d-oparte pe sfîntul Gheorghie, protectorul armatei, şi de cealaltă, acvila cu crucea în cioc. Dup-aceştia veneau toţi copiii din casă, învăscuţi leşeşte, purtînd suliţe lungi şi steguleţe cu prapore de mătasă, bicolore albastru şi galbăn [6].

Puşcaşii păzeau la temniţe.

Lipcanii se întrebuinţau în trimeteri cu depeşuri [7].

Vînătorii se întrebuinţau la vînat şi din cele ce vînau se îndestula mai întîi Curtea domnească, iară rămăşiţa se vindea în tîrgul domnesc, în folosul lor şi a căpitanului lor. D-aci a venit c-acest căpitan să fie şi îngrijitor tîrgului [8].

Armata românească era supusă unei disciplini straşnice. Neagoe vv. ne arată că ostaşii care picau în vini se pedepseau şi că una din pedepsi era degradaţia; iară cei ce se trăgeau din slujbă, li se făcea cinste trimiţîndu-se acasă cu escortă [9]. Românii însă, ca toate naţiile meridionale, prea cu anevoe se supun jugului disciplinei. Plăcerea prădăciunilor, mai cu seamă, avea mare stăpînire asupră-le, nu atîta însă ca la celelalte

---

[1] GRECEANU, f. 140.

[2] *Leatopiseţul lui Radu Lupescu*, f. 132—364.

[3] *Historica relatio de Statu Valachiae.*

[4] *Leatopiseţul lui Radu Lupescu*, f. 101 şi *a lui Teodosie sin Stoian*, f. 172; *Istoria Ţărei Rom.* de COST. CĂP. f. 179.

[5] KOGĂLNICEANU, f. 72, 241.

[6] FOTINO, t. 3, f. 318.

[7] FOTINO, t. 3, f. 354. .

[8] FOTINO, t. 3, f. 488.

[9] NEAGOE VV., f. 68.

oştiri străine; căci vedem pe Mihai Viteazul cînd a intrat în Moldova, la 1600, a poroncit să împuşte pe toţi transilvanenii ce se vor prinde deprădînd, în vreme ce pe români îi osîndea numai la bătae [1]. Cu vro cîţiva ani mai nainte, la 1595, Albert Király, generalul român, dete o pildă de străşnicie militară, osîndind la moarte vro cîţiva ostaşi, căci au călcat capitulaţia ce făcuse el cu ceauşii Mohamed şi Mustafa, pentru închinarea Brăilii [2].

În vremea lui Mihai Viteazul, duhul ostăşesc ajunse în culmea sa. Model de credinţă şi dragoste către capul lor şi de pietate către religie, în acele vremi s-a văzut ostaşii români, la poftirea domnului lor de a jărtfi părţile lor de leafă spre a se înzestra cu satul Costeştii mănăstirea Bistriţii, în care se adăpostiseră cîtăva vreme [3].

Soarta Ţării Româneşti, ca soarta a oricărui stat constituat spre *război, a fost lipită de soarta armatei.* În cîtă vreme această armată a păstrat în inima sa simtimentele de disciplină, neapărate virtuţi ale unui bun oştean, românii au făcut minuni. Sub Mihai Viteazul disciplina fu mai straşnică şi România fu în mărire. După ce însă trădarea din cîmpul Torda răpi românilor pe eroul lor, disciplina începu a scădea, dimpreună şi puterea statului care era întemeiat pe disciplina ostaşilor. Armata întîmpină un vrăjmaş învierşunat în grecii ce năpădiră în ţară îndată după moartea lui Mihai Vodă. Ţinta lor fiind a slăbi statul românesc, fireşte că cele dîntîi ale lor loviri au trebuit să fie îndreptate împotriva armatei. Douăzeci ani de domnii străine, ce au urmat de la căderea de pe tron a lui Radu Şerban pînă la înălţarea lui Matei Basarab (1611—1632), fură îndeajuns spre a demoraliza de tot armata.

Istoria ne-a păstrat răspunsul ostaşilor români către domnul Alexandru IV Iliaş, cînd acesta îi ruga să-l apere de răscoala vestitului paharnic Lupul Mehedinţeanul: „Măria-ta, i-au zis ei, noi nu vom sta cu tine, că ai călcat jurămîntul şi ne-ai oprit lefile şi ne-ai stricat obiceile, cît am rămas săraci, şi n-avem nici o armă, căci le-am vîndut pentru nevoile ce am avut de la tine, doamne, şi acum te scoală de fugi, că vrăjmaşii tăi s-au apropiet" [4]. Vrăjmaşii domnului nu mai era atunci vrăjmaşii ostaşilor! Demoralizaţia ostăşimei trebuia să-şi aibă efectul său.

---

[1] ENGEL, t. 2, f. 248.

[2] HAMMER, t. 7, f. 229.

[3] Această faptă am găsit-o arătată într-un hrisov a lui Leon vodă, de la 7138, ianuarie 15, la mănăstirea Bistriţii, prin care întăreşte dania satului Costeştii, sat ce Mihai vodă cumpărase de la moşneni drept 42 000 aspri gata şi îl dăruise monastirii. „Însă cînd au cumpărat răposatul Mihai vodă acel sat Costeştii, zice hrisovul, au fost întru eşirea lui din domnia acestei ţări, şi au fost atunci întru multă strîmtoare şi scîrbă din toate părţile, şi întru împuţinarea avuţiei de cheltuială, şi pentru lefile unor ostaşi ce era atunci lîngă domnia sa au întrebat Mihai vodă pe toţi acei ostaşi, vrea-vor să lase părţile lor de leafă să cumpere acel sat mai sus-zis, ca să fie pentru Dumnezeu la sfînta monastire şi pentru pomana domniii sale, iar acei ostaşi atunci cu glas tare au zis : să fie după îngăduinţa şi după voia domniii sale, pentru sfînta monastire, ca să fie de întărire şi călugărilor de hrană şi domniii sale întru vecinică pomenire, şi au fost pentru neputinţa domniii sale şi pentru atîtea nevoi ce au avut cu şederea la sfînta monastire cu acei ostaşi în cîtăva vreme...".

[4] *Leatopiseţul lui Radu Lupescu,* f. 98—9 şi *a lui Teodosie Stoian,* f. 166.

Mircea cel Bătrîn

„Cel dintîi cavaler al creștinătății"; „lui dar se dă, mai cu seamă, cinstea de întemeietorul armatei românești".

Vlad Țepeș

Cel d-întîi act al ei fu revolta călăraşilor de la Măneşti, Gherghiţa, Ploeşti şi Ruşii-de-Vede, la 1623 [1]. Deşi această răscoală se potoli îndată prin învingerea rebelilor la Măneşti, dar pricina ce o produsese rămîind, nedisciplina ostaşilor merse crescînd.

Matei I Basarab, urcîndu-se pe tron, se silea a preîntîmpina relele ce se aştepta a izvorî din acea demoralizaţie a ostaşilor. El se încercă a-i aduce la simtimentele de disciplină, îi ocupa cu războae, cunoscînd bine că gîndirea la rău îşi are principiul său în nelucrare şi că starea lenevirei este mormîntul disciplinei. Însă greu lucru este a introduce disciplina, după ce odată armata a perdut-o ! Deşi linişti pe soldaţi, dar liniştea lor era înşălătoare şi prevestea grozave fortuni. Revolta aştepta numai o ocazie ca să izbucnească cu atît mai multă tărie cu cît mai mult fusese comprimată. Ocazia se înfăţişă. Un grec, Ghinea, vistier mare, se făcuse nesuferit ţării prin tiraniile lui. Revolta era în toate capetele. Ostaşii o introduseră în fapte. Îndată după vestita biruinţă a lui Matei vodă la Finta, în 17 mai 1653, revolta izbucni. Seimenii străini deteră semnalul şi după dînşii se luară dorobanţii şi celelalte. Atunci ţara căzu în cea mai grozavă anarhie militară, atunci . . . Însă să aruncăm mai bine un văl asupra acelor scene d-o amară suvenire, care nimiciră planurile patriotice ale atîtor domni vrednici, şi care au adus necurmatul război civil şi dărăpănarea ţării. Oh ! Căci nu putem smulge din cartea istoriei noastre aceste foi scrise cu sînge !

El prevedea bine, bunul Matei, că dintr-aceastea se va strica ţara, cînd pe patul său de moarte, auzînd urletele turbaţilor soldaţi, adresa credincioşilor săi aceste profetice cuvinte : ,, De acum, fraţii mei, să ştiţi cu adevărat că pentru faptele lor vor să vie mari răutăţi asupra acestii ticăloase de ţară, şi va să cază la mare nevoe şi vor să pătimească rău şi cei buni pentru cei răi'' [2].

Revolta nu muri cu Matei vodă. Ea se prelungi şi mai cu furie încă supt următorul domn, Costantin I Basarab. Ticăitul domn, din închisoarea unde-l ţinea rebelii, înştiinţă pe domnii Transilvaniei şi a Moldovei să vie să-l scape. Aceştii, intrînd în ţară, izbiră şi învinseră pe rebeli la Teleajăn, în 17 iunie 1655, şi ţara se mai linişti. Rămăşiţa acestor soldaţi, revoltîndu-se din nou în anul următor, în Bucureşti şi Brăila, Costantin I trimise oştiri credincioase şi îi răsipi cu totul, oprind numai puţini dorobanţi pe care îi supuse cu căpitanii lor, agii, iar tunurile le-au dat în îngrijirea armaşului. Mihnea III organiză iarăşi armata, la 1658, cînd s-a rădicat împotriva Porţii. Nenorocita izbîndă a acestii întreprinderi, prăzile ce mai făceau dorobanţii şi seimenii aduseră de a se vedea răsipiţi încă o dată de tătari, în anii următori.

Grigore Ghica reorganiză oarece armata, la 1672, cînd a însoţit oştirile turceşti în Polonia. ,, El au strîns din toate breslele, zice un hronicar, călăraşi, dorobanţi, roşii, cum şi pe vistiernicei, spătărei, postelnicei, vornicei, păhărnicei, le-au făcut steaguri nouă şi le-au dat tutulor

[1] Greceanu, f. 188 ; Constantin Căpit., f. 179.
[2] Greceanu, f. 262 ; Radu Lupescu, f. 124.

sulițe cu prapore feluri de feluri, fieștecare după breasla lor, și au făcut oaste frumoasă, atît cît mergînd și făcînd halai înaintea împăratului, s-au mirat și împăratul și toți turcii de oști ce avea Grigore vodă frumoase"[1].

Un hronicar moldovean laudă mult talentele ostășești ale lui Grigore vodă și vitejia ce au arătat românii în aceste campanii ale Poloniei și mai cu seamă la bătălia de la Levenz[2].

La 1673, în tabăra de la Hotin, seimenii cercară o nouă revoltă. Grigore Ghica vv., cu oștile celelalte, i-a supus, a prins pe 80 din cei mai răi, i-a băgat în butuci și i-a trimis la ocnă; iar pe ceilalți i-a lăsat la steagurile lor, schimbîndu-le căpităniile[3].

La 1688, Șerban II Cantacuzino, cînd umbla să se rădice împotriva Porții, reformă și mări armata, urcînd-o la 40000 oameni și 38 tunuri mari[4]. Din rămășițile dorobanților întocmi un corp de 4 000 talpași și cazaci și îi dete sub comanda aghii, care de atunci a luat titlu de agă de dorobanți și s-a privit ca un general de pedestrime[5].

Armata atunci s-a împărțit după arme, în trei divizii mari: pedestrimea toată subt aga, călărimea subt spătariu și artileria subt armaș. Garda prințului era numai deosebită subt comanda căminarului.

Tălpașii fiind după asemănarea talpașilor sau a tolpașilor unguresti, trebue să fi avut armele acestora, care era pușca, pistolul și sabia. Ei erau înveșmîntați cu talare roșii[6] și în cap cu chivere[7].

Cînd tot era gata, cînd românii erau acum să tragă sabia ca în vremea lui Mihai Viteazul, pentru sfînta pricină a independenții naționale, Șerban vodă muri, și cu dînsul și acea vrednică hotărîre.

Minunata stare în care Șerban vodă adusese armata făcu ca și subt următorul domn, Costantin Brîncoveanul, Țara Românească să urmeze a fi un stat respectat în Europa. Trei împărați mari își disputa atunci alianța românilor: împăratul Nemții, sultanul cu vestitul conte Emeric de Tekeli[8], și împăratul Rusii, Petru cel Mare.

Bătălia de la Zărnești, din 21 august 1690, cîștigată de Brîncoveanu cu armata românească și turcească, fu cea din urmă în care vechile noastre legioane se luptară în mare bătălie rînduită. Aci românii își luară adio de la slava militară!

Costantin Brîncoveanu neîngriji în urmă armata. „El strică multă slujitorime, zice hronicarul, făcîndu-i podani prin satele lui și ale rudelor lui"[9].

Acest domn, cu toate ale sale bune calități, nu știu a se folosi de poziția sa și a Turciei. Alianțele sale cu împărații Nemții și a Rusii fură

[1] *Istoria țărei*, de C. CĂP., f. 224.
[2] *Leatopisețul țărei Moldovei* scris de AXENTIE URICARIUL, f. 2, 3, 15.
[3] CONST. CĂP., f. 233.
[4] CANTEMIR, t. 3, f. 480; DEL CHIARO, f. 137.
[5] BAUR, f. 67; FOTINO, t. 3, f. 356.
[6] SULZER, t. 3, f. 252.
[7] FOTINO, t. 3, f. 436.
[8] *Histoire d'Emeric, comte de Tekeli*, f. 243.
[9] *Leatopisețul lui Radu Lupescu*, f. 364.

vătămătoare lui şi ţării, căci el nu trase sabia la vreme, căci „în minute mari şi hotărîtoare, după cum zice Engel, el n-a ştiut lucra într-un chip mare şi hotărîtoriu; duhul lui Mihai Viteazul nu răpozase asupră-i" [1].

Fanarioţii atunci intrigară, şi în doi ani capetile Brîncovenilor şi a Cantacuzinilor, acele două familii mai puternice a ţării, căzură subt săcurea otomană. Fanarioţii atunce dobîndiră tronul românesc.

2

MILIŢIA; RĂDIÇAREA GLOATELOR

Radu Negru, viind în Ţara Românească, găsi aci deosebite căpitănaturi pe care, deşi le supuse sie-şi, dar tot le păstră întocmirea lor. Astfel trebue să fi fost organizarea din lăuntru a ţării pînă în vremea lui Mircea I, care împărţi ţara în judeţe, dînd la fiecare numire după rîul cel mare ce trece printrînsul.

El, ţintind a organiza tot statul ostăşeşte, împărţi judeţele în căpitănii de o mie oameni, fiecare supt un căpitan. Aceşti căpitani aveau putere administrativă, judecătorească şi ostăşească în judeţe. La Cîmpulung şi Tîrgovişte, fiind oraşe capitale a ţării, căpitanul cîrmuitor purta titlu de dvornic [2].

Căpităniile erau în număr de optsprezece numai în România-Mare, precum urmează:

În judeţul Slam-Râmnic, trei căpitănii: Focşanii, Grădiştea, Măxinenii. Cea dîntîi din aceste căpitănii era mai însemnată şi se numea: Căpitănia cea mare a Focşaniului de margine. Ea a avut în urmă şi jumătate de tuiu. Rămăşiţă din această căpitănie s-a mai ţinut pînă în vremile mai de curînd şi s-a numit Buciucaşi şi tuiul ei Buciuc [3].

În judeţul Buzeu o căpitănie a tîrgului Buzeului.

În judeţul Prahova căpitănia Ploeştului.

În judeţul Dîmboviţa căpitănia cătanilor Tîrgoviştii.

În judeţul Ialomiţa trei căpitănii: Lichireşti, Stelnica şi Oraşul de Floci.

În judeţul Ilfov trei căpitănii: Ciocăneştii, Olteniţa şi Gherghiţa.

În judeţul Vlăşcii două căpitănii: Odivoaia şi Daia.

În judeţul Muscel şi judeţul Argeş căpitănia oraşului Cîmpulung.

În judeţul Olt două căpitănii: Slatina şi Uda.

În judeţul Teleorman căpitănia Ruşilor-de-Vede.

În România Mică, cîrmuitor banul, erau deosebite căpitănii, din care cea mai însemnată era a Cernetului şi se numea ca şi a Focşaniului: Căpitănia cea mare a Cernetului de margine [4]. Rămăşiţa din această căpitănie s-a ţinut pînă la 1830.

---

[1] Engel, t. I, f. 370.
[2] Cantacuzino, f. 62.
[3] Fotino, t. 3, f. 350.
[4] Cantacuzino, f. 56; *Historica relatio de Statu Valachiae.*

Aceşti 18 000 catane sau slujitori de scuteală din România-Mare, precum şi cei din România-Mică, nu primeau leafă, ce se scuteau de oarecare dăjdii. Ei erau organizaţi ostăşeşte şi împărţiţi, ca şi armata, în centurii şi decurii, şi se numeau mai în deosebi : cazaci martaloci şi cazaci cataragi [1]. În vreme de pace ei erau îndatoraţi să facă garnizoana oraşelor şi a tîrgurilor şi să păzească pe rînd „marginile" (graniţile)[2]. În vreme de război slujeau subt marele spătar [3]. Uniforma lor era albastră[4]. Deosebit d-aceste căpitănii erau multe sate de catane organizaţi iarăşi ostăşeşte, fără leafă, avînd numai oarecare scutiri. Aceste catane din sate aveau cap pe cîte un boer. Astfel cei de subt dvornic se numeau dvornicei ; cei de subt spătar, spătărei, cei de subt postelnic, postelnicei ; cei de subt vistier, vistiernicei ; cei de subt paharnic, păhărnicei ; cei de subt comis, comişei ş.c.l. [5]. În vreme de război erau în activitate subt căpităniile lor, iară în vreme de pace şedeau pe la casele lor, căutîndu-şi de lucru cîmpului. D-aici a venit proverbul atît de mult cunoscut în Ţara Românească şi ţara Moldovii [6] „ de la armă la sapă".

Aceasta a fost miliţia sau landverul ţării.

La o trebuinţă neapărată, sau cînd patria era în primejdie, se chema rădicarea gloatelor. Jupanii (boerii) atunci, cu feciorii lor, ca nişte domni feodali, se rădicau cu banierele lor şi slujitorii lor ca să apere moşia (patria) ameninţată[7]. Asemine tot norodul era îndatorat să se rădice în arme subt comanda boerilor şi a căpitanilor miilor [8].

În nici o ţară ca în ţările româneşti, această generală armare nu s-a întîmplat mai de multe ori. Învederat este că cu o asemine de minunată organizare ostăşească, ţara, la trebuinţă, putea pune în picioare şi 100 000 oameni. Nimeni dar nu se va mai mira acum cînd va vedea în istorie pe Radul VIII, la 1538, în acele vremi de dispoporare, a pregăti o armată de 80 000 oameni spre a o trimite în ajutorul lui Ioan Zápolya, prinţul Transilvaniei, împotriva sultanului Suleiman[9]. Pe Mircea II, la 1550, a întîmpina pe pretindentul la tron, Radu Ilie, cu 80 000 ostaşi şi 36 tunuri[10]; pe

---

[1] Baur, f. 47 ; Fotino, t. 3, f. 357 ; Sulzer, t. 3, f. 253.

[2] Paza graniţilor din vechime era foarte straşnică. Într-un hrisov a lui Petru vodă, feciorul lui Mircea vodă, din anul 7069, septem. 4, se arată că în vremea lui Pătraşcu vv. : „Voicu cu cetaşii lui şi cu alţi români din Potel, fiind păzitori la marginea Dunării ca să nu treacă pribegi sau alţi făcători de rele, iar ei n-au păzit marginea bine, după legea veche, şi au trecut pribegi printr-acel loc, şi pentru această vină a lor le-au luat Pătraşcu vv. trei şugubini".

[3] Baur, f. 56.

[4] Sulzer, t. 3, f. 252.

[5] Cantacuzino, f. 57 ; *Historica [relatio] de Statu Valachiae* ; Fotino, t. 3, f. 358.

[6] Organizaţia puterii armate a Moldovii a fost aseminea ca a Ţărei Româneşti, cu prea puţină deosebire. Vezi Cantemir, *Descrierea Moldovei.*

[7] Că boerii erau nişte domni feodali, slujind la război cu cheltuiala lor, o mărturiseşte şi Georgio Tomasi (cap. 3, f. 37) care, fiind secretarul prinţului Sigismund Báthory, a trebuit să cunoască bine pe români şi instituţiile lor ; „i Boiari, zice el, sono nobili di feudo obligati a proprie spese a la guerra".

[8] Kogălniceanu, t. I, f. 241.

[9] Engel, t. I, f. 215.

[10] *Natalis comitis universae [historiae] sui temporis, libri triginta ab anno 1545—1581,* Venetiis, 1581.

Alexandru II, la 1577, a merge împrotiva moldovenilor c-o armată de 40 000 oameni [1]; pe Mihai Viteazul a intra în Moldova, la 1600, cu 50 000 ostaşi [2].

Ce materie dureroasă de gîndire! Românii încă din veacul a XIV, pe cînd toată Europa era cufundată în barbarie, avea nişte instituţii cu care în acele vremi ar fi ajuns o naţie puternică în Europa, dacă unirea ar fi domnit între dînşii! Fie ca rătăcirile părinţilor noştri să ne slujească de pildă, precum virtuţile lor de îndemn! Fie ca să nu uităm d-aci înainte că unirea face puterea staturilor şi prin urmare fericirea lor.

3

ARTA MILITARĂ LA ROMÂNI ÎN ACEASTĂ EPOHĂ

Lipsa izvoarelor nu ne iartă a cunoaşte cu deamăruntul tactica oştirilor româneşti. Leatopisiţile noastre cuprind prea puţine băgări de seamă asupra acestii materii; autorii străini şi mai puţin. Neagoe vv. este singurul autor care ne dă oarecare desluşiri.

Este prea de crezut că românii să nu fi fost mai înapoi decît celelalte naţii europene în arta militară. În al XIV, XV şi al XVI veac, şcoala războiului era în ţările Dunării de jos: Ungaria, Transilvania, Serbia, România şi Moldova. Provedinţa scosese oameni mari în aceste locuri ca să apere creştinimea ameninţată. Mircea cel Bătrîn, Ioan Huniad „Cavalerul cel alb'' al României [3], Dan III, Ştefan cel Bun şi Mare a Moldovei, Vlad Ţepeş, Mihai Viteazul, toate aceste geniuri înalte care se lupta totdeauna unul împrotiva a zece, trebuia să aibă oarecare temeinice principe de arta militară, care nu e alta decît: „d-a învinge o putere mai mare cu alta mai mică''.

Istoricii deosebitelor neamuri laudă talentele, iscusinţa, vitejia acestor căpitani mari şi reazămul ce ei au dat creştinătăţii; Bonfinie zice de Dan III Dracula: „că era un bărbat înzăstrat cu mare virtute şi căpitan prea viteaz în orice război, care cu puţine oştiri, prin marinimia şi înţălepciunea sa, şi prin înalta virtute a soldaţilor săi, au susţinut fără vrun ajutor străin războiul turcilor peste părerea tutulor, care război abia puteau toţi creştinii împreună să susţie, şi au făcut atîta deşărtare a provinţiilor sale, prin necurmatele războae încît abia au rămas oameni ca să lucreze cîmpurile'' [4].

Dlugosz, istoric polon, contimpurean lui Ştefan cel Bun a Moldovei, descriind faptele strălucite ale acestui prinţ, se porneşte d-un nobil entuziasm şi strigă: „O bărbat vrednice de mirare! Cu nimic mai prejos decît generalii eroici, de carii noi atît ne mirăm, care în vremile noastre, dintre toţi prinţii lumei mai întîi ai reportat o biruinţă atît de însemnată

[1] *Leatopisăţul ţărei Moldovii (1352–1591)*, f. 300.
[2] Kogălniceanu, f. 206.
[3] Astfel se numise Huniad de contimpuranii săi (Comines, l. VI, ch. XIII).
[4] Bonfinius, decade III, lib. 6, p. 471.

asupra turcilor. Tu eşti cel mai vrednic, după judecata mea, căruia se cuvine să *i* se dea domnia şi comanda a toată lumea; şi mai ales vrednicia de general împotriva turcilor, după învoiala, hotărîrea şi decretul tutulor creştinilor, lăsînd pe ceilalţi împăraţi şi prinţi catolici să se tăvălească în lenevire, desfrînări sau în războae civile"[1].

Istuanfie, istoric ungur, zice de acelaş: „Fost-a Ştefan în toată viaţa sa un om prea însemnat pentru ştiinţa disciplinei militare şi pentru faptele războinice cele slăvite; căci dintre toţi vrăjmaşii cu carii s-a luat la arme, a eşit biruitor c-o virtute şi c-o vitejie vrednică de mirare ş.c.l."[2].

În sfîrşit Engel zice de Mihai Viteazul: „Să aruncăm drage flori pe mormîntul unui prinţ român care interesează istoria lumei; şi el a lucrat, şi puternic a lucrat, spre a îmbrînci barbaria turcească despre celelalte părţi ale Europei"[3].

Să nu ne pară acum cu mirare dacă despre unele părţi a artei militare vom vedea că românii aveau mult mai bune principe, decît aveau pe vremea de atunci nemţii, franţezii şi anglezii:

Armele românilor, atît ofensive cît şi defensive, erau cele obicinuite p-atunci: arcu, lancea, suliţa, securea, sabia, paloşul, măciuca, haina de fer, scutul, pavăza, şi al. În războaele naţionale se slujeau şi cu coasele. După aflarea prafului, se slujiră cu puştile şi tunurile. Întrebuinţarea acestor arme se urcă la sfîrşitul veacului a XIV; românii iubeau prea puţin aceste arme şi se slujeau mai bucuros cu sabia şi suliţa, mai cu seamă călărimea lor, din care o mică parte numai primi armele cu foc[4]. Astfel călărimea românească începu a se desăvîrşi în vreme ce călărimea Europei, adoptînd armele cu foc, se depărtă de menirea ei, care stă în izbire şi lupta cu arma albă, iară nu în puşcărire, şi se întîrzie multă vreme desăvîrşirea ei.

Socotesc că călărimea la români trebue să fi fost de două feluri: grea şi uşoară, fiindcă adese văz pe hronicari a face deosebire între călărimea ce se bătea în linie, şi gonacii cu cai uşori, carii se întrebuinţau spre a lumina marşul oştirilor şi a lua în goană pe vrăjmaşi.

Călărimea uşoară avea cai mici d-ai ţărei, sprinteni şi iuţi ca fulgerul; ei săreau în fuga mare părae, rîpe şi fără a se teme de vrăjmaşi, îi da harţ din toate părţile, arătîndu-se şi făcîndu-se nevăzuţi la tot minutul[5].

Nu este adevărat, după cum au zis unii, că românii aveau mai multă călărime decît pedestrime. Deşi firea naţiei şi poziţia ţării, care e mai mult cîmpie, povăţuea pe români mai mult spre călărime decît spre pedestrime însă, simţind importenţa pedestrimei, totdeauna aceasta a fost mai numeroasă în armata lor. Georgio Tomasi mărturiseşte şi el că românii aveau mai multă pedestrime decît călărime[6].

---

[1] DLUGOSZ, *Historia regni Poloniae*, lib. XIII.
[2] ISTUANFIUS PANONIUS, *Historia regni Hungariae*, lib. IV.
[3] ENGEL, t. I, f. 268.
[4] *Leatopiseţul lui Radu Lupescu*, f. 116 şi *a lui Teodosie Stoian*, f. 208.
[5] KOGĂLNICEANU, f. 115.
[6] TOMASI, f. 74.

Pedestrimea, această armă a bătăliilor, după cum a numit-o Napoleon, era despreţuită în Europa, cînd românii simţiră importenţa ei şi organizară pedestrimea lor. Ea era armată cu suliţi şi se rînduea în falange [1] sau gloate adînci, de unde a venit şi espresia ,, a se îngloti oştile'', ce aşa de des se întîlneşte în scriitorii noştri cei vechi. Cronica ne arată că la 1448, în Cîmpii Rigăi (Cosova), unde Huniad cu ungurii şi cu românii au ţinut o bătălie cruntă cu sultanul Amurat, pedestrimea românească şi ungurească, împresorată din toate părţile de călărimea turcească, ,, sta frumos ca un zid de piatră tare; iară turcii, adaogă hronicarul, văzînd aceasta, începură a face meşteşuguri; cînd se loveau cu creştinii ei îndată da dosul; deci creştinii îi gonea, şi-şi strica şireagul, iar turcii se întorcea şi pînă a se tocmi strica mulţi din creştini'' [2].

Cele d-întîi bucăţi d-artilerie, numite în Europa bombarde, la români se numeau balimezuri. Aceste fiind prea mari, după obiceiul d-atunci, cînd s-au făcut altele mai mici, s-au dat acestora numirea de tunuri, spre a se deosebi de cele mari, cărora s-au păstrat vechea numire [3].

Artileria la români a fost mult mai în bună stare decît la cele mai multe neamuri. L-aceste, tunurile fiind prea mari, capetele nu puteau, nici nu ştiau a le schimba poziţia dîntîi şi astfel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătălii; pentru aceea în Europa scăzu mult artileria şi începu a se întrebuinţa mai cu seamă în izbirea şi apărarea cetăţilor; iar în bătălii d-abia figura cîte două, trei tunuri. Astfel a urmat pînă în veacul al XVII [4]. Tunurile româneşti, erau mai mici[5], de aceea erau mai mobile şi se putea trage tot folosul dintr-însele. Puţine pilde poate găsi cineva în analele ostăşeşti de o ispravă mai bună decît aceea ce dobîndi Mihai Viteazul la bătălia de la Călugăreni (1595, avgust 13). El aşeză două tunuri în aşa bună poziţie, încît prăpădi toată aripa dreaptă a armatei turceşti. Fapta este vrednică de toată aducerea aminte!

Puţine idei strategice a trebuit să fi avut românii, din pricină că n-au avut teatruri mari de lucrări. Românii n-au iubit războiul de cuprinderi (la guerre de conquêtes); numai subt Mircea şi Mihai Viteazul ei au fost concheranţi. Misiunea lor era să apere ţara şi creştinătatea; cele mai multe a lor războae au fost defensive în politică deşi ofensive ostăşeşti. Ei s-au războit mai mult în ţara lor, în Bulgaria, Transilvania şi Moldova, şi într-aceste numai Mircea şi Mihai s-au întins mai departe.

Năvălirea însă a lui Mihai Viteazul în Transilvania, la 1599, ne înfăţişează un plan strategic, bine combinat mai dinainte. Războiul defensiv socotindu-l ca o parte a strategiei sau a politicei războiului, s-au adus la cea mai mare perfecţie de români; ţara avînd încă părţi destule muntoase şi păduroase, ajuta mult o apărare naţională. De cîte ori un vrăjmaş

---

[1] *Natalis Comitis universae historiae sui temporis, libri triginta, ab anno 1545—1581.* „Radulphus ubi in planitem venit suas copias in duas phalanges divisit".

[2] *Leatopiseţul lui Teodosie sin Stoian*, f. 39 şi 40.

[3] *Leatopiseţul lui Radu Lupescu*, f. 204.

[4] ROCQUANCOURT, t. I, f. 344—6.

[5] În planurile din cartea lui Giorgio Tomasi se văd tunurile româneşti şi moldovene tîrîte numai de doi cai, în vreme ce cele împărăteşti sînt tîrîte de patru cai.

puternic năvălea în țară, toți lăcuitorii cîmpilor pustiau orașele și satele și se strîngeau cu turmele și bucatele lor la munți, a căror intrare era apărată atît prin natură cît și prin fortificație. Bătrînii, muerile și copiii se odihneau în munți, iară junii luau armele, se formau în cete și da harță vrăjmașilor. Armata țărei sta ascunsă în păduri, ferindu-se d-a se măsura în bătălie generală cu gloatele vrăjmașului, mulțămindu-se a-l hărțui, a-i tăea liniile de comunicație, a-i cuprinde proviziile, a-i aduce prin urmare foamete și a-l sili să părăsească țara fără de ispravă, sau a-l trage în locuri grele și necunoscute de dînsul, unde plătea scump îndrăzneala ce-a avut d-a călca pămîntul romănesc. Cu acest chip țara scăpă în mai multe rînduri de oardele unguresți și turcești ce o amenința să o cotrupească.

Chipul cu care sē lupta românii îl văz aseminea cu chipul cu care Tit-Liv ne arată că se luptau romanii. Este de crezut ca tradiția să ne fi păstrat arta militară a strămoșilor noștri. Organizația armatei, pe cît o cunoaștem, și despărțirile ei în cete, centurii și decurii, sînt curat romane.

Neagoe vv., în cartea sa, capul „ Despre rînduiala războaelor", ne arată cum se luptau românii. „ Vrînd să eși la război împrotiva vrăjmașilor, zice el, întîi să rîndueşti oameni sprinteni și îndrăzneți « cum este obiceiul », eară după, a doua, să vie tabăra cea mare, însă să nu fie departe una de alta, ci aproape, pentru că de să va întîmpla vreo primejdie strejei dintăi, să vie să se amestece în cea de a doua, eară de să va vedea că și a doua se biruește de vrăjmași, să poată ajunge ca să vie să se amestece în tabăra cea mare, că streaja cea dîntăi și cea d-a doua este inima a toată oastea, ci trebue să se ferească foarte tare să nu cază în primejdie, pricinuind spăimîntare taberei celei mari, că fiind străjile tăria oștilor, de va vedea tabăra străjile nebiruite se va îndîrji și cu aceea veți birui pe vrăjmașii voștri" [1]. Comparați-le fiecare acestea cu aceea ce zice Tit-Liv în c. VIII, c. 9 și veți vedea asemănarea.

Trebue însă a însemna că Neagoe vv. se slujeaște cu zicerile : „streajă, tabără, ceată" ca să esprime aceea ce în ziua de astăzi numim „ linie de bătălie" ; așa la fața 192 el zice : „ ceata întîe și a doua" și „ ceata cea mare" în loc de „ streajă întîea și a doua" și „ tabăra cea mare".

Mai la vale, adaogă Neagoe vv. : „ La războiul hărțuitor, sprintenimea să nu easa înainte să dea harță, că nu sînt de nici un folos, ce încă înfricoșează oștile, ci numai să se adune toți în frunte" [2].

La fața 188, Neagoe vv. dă fiiului său o lecție de politică militară, zicîndu-i că biruindu-se de vrăjmași, să nu iasă afară din țară ce să șează pre hotare, în locuri ascunse, unde vor fi prietini d-ai lui, pentru că vrăjmașul nu se va putea ține mult în țară, ci se va întoarce, iar pre domnul ce va fi adus îl va lăsa fără oști, atunci să pornească asupră-i cu oaste.

Dup-aceea îl povățuește că, ca un general, nu trebue să se espue la bătălie și să nu stea unde va fi temeiul oștilor și a războiului, că vrăjmașul acolo își va îndrepta tunurile, ci cu „ păzitorii trupului său" să se așeze

---

[1] Neagoe vv., f. 186.
[2] Neagoe vv., f. 186.

între a doua şi a treia ceată, d-alăturea oştilor, şi d-acolo să caute la război[1].

În sfîrşit Neagoe vv. povăţueşte ce măsuri trebue a lua la răsplătiri, cum trebue să se pomenească sufletele celor morţi în război pe la sfintele biserici, ca să vadă toţi şi să se îndemne. Cum nu trebue să răsplătească numai pe boeri sau pe rudeniile lui, sau pe cei ce-i vor fi dat mită ca să-i laude. „Ci şi pre sărac (nenobil), zice el, dacă e vrednic şi harnic şi-şi va păstra dregătoria cu cinste, că mai bun îţi este săracul cu cinste decît boerul cu ocară".

Aşezarea oştirilor în rînduiala bătăliei era astfel: pedestrimea, precum dorobanţii, lefegii, vînătorii, seimenii, la mijloc (centru); la cornu din dreapta sau aripa dreaptă, se aşeza călăraşii, sărăceii, scutelnicii. La cornu din stînga sau aripa din stînga roşii de ţară, cazacii, haiducii, ş.al. La rezervă erau căpitanii miilor şi miliţiile boerilor. Această aşezare la război nu era totdauna statornică; nu numai poziţia locului şi iscusinţa generalului, dar chiar şi firea armelor îi silea s-o modifice după cum istoria ne arată într-atîtea întîmplări.

Istoria ne dă foarte puţine relaţii despre „rînduiala bătăliilor". Din cele ce avem ni se învederează că mai multe bătălii, iar mai cu seamă ale lui Mihai Viteazul, Şerban I şi Matei I sînt metodice, că „rînduiala oblică" s-a întrebuinţat mai des, iar la bătălia de la Dudeşti (1631) se întrebuinţă „rînduiala concavă"; că românii cunoscuseră din vreme importenţa poziţiilor fireşti la război, cum şi întrebuinţarea rezervelor. Să dovedim zisele noastre printr-o aruncătură de ochi asupra unei bătălii.

Bătălia de la Măneşti (1550) între Radul Iliaş şi Mircea II este cea mai veche despre care istoria ne-a păstrat daturi. Ea se deosebeşte: 1. prin nepotrivirea puterilor ambelor părţi (Mircea avea 80 000 ostaşi, în vreme ce Radul abia avea 12 000); 2. prin întocmirea a două falange ce Radul făcu din armia lui; 3. prin întinderea ce el dete frontului său spre a-şi ascunde maimicimea numerică; 4. prin atacul la vreme ce el făcu asupra celoralalte rînduri, cînd văzu pe cel d-întîi în neorînduială. Toate aceste întocmiri ale lui Radu îl făcu să triumfeze de rivalul său[2].

Bătălia de la Călugăreni (1595, avgust 13) este cea mai strălucită dovadă despre vitejia şi ştiinţa militară a românilor. Generalul cel mai isteţ a veacului de acum n-ar putea face nişte dispoziţii mai bune decît acele ce făcu Mihai Viteazul. Cu 16 000 luptători el învinse o armată de 200 000 oameni. Într-această vestită bătălie însemnăm dispoziţiile următoare: 1. Mihai trage pe vizirul Sinan-paşa într-un loc strîmt, unde acesta nu-i putea pune împrotivă decît 12 000 luptători, şi prin urmare toată gloata armatei îi fu nefolositoare; 2. vedem pe ai noştri năvălind asupra turcilor, a fi reîmpinşi, a se ralia şi a năvăli de isnoavă. Singură numai această împregiurare dovedeşte o artă, şi o artă înaintată; 3. Mihai aşează 2 tunuri în aşa bună poziţie încît prăpădeşte toată aripa dreaptă

[1] NEAGOE VV., f. 190.

[2] Vezi descrierea acestii bătălii în *Natalis Comitis universae historiae sui temporis, libri triginta ab anno 1545–1581.*

a armatei turcești; 4. minunata izbire ce viteazul căpitan Cocea, cu mai puțin de 400 călăreți, făcu asupra armatei turcești, luînd-o pe la spate și răschirînd-o, în vreme ce Mihai o izbea în front [1].

„ Turcii, zice un autor vechi descriind această bătălie, se luptau ajutorați de mulțime și de număr; românii de tărie și îndrăzneală" (Turci pugnabant adjuti multitudine et numero, Valachi fortitudine et audacia) [2].

La bătălia de la Sibii (1599 oct. 28), vedem pe Mihai a da rînduelii sale de bătălie o poziție oblică; atacul se făcu numai asupra aripii stînge și centrului. Românii, la început, perduseră bătălia și se răschiraseră, cînd Mihai izbutește a-i ralia, năvălește cu iuțeală asupra transilvănenilor biruitori și le smulge biruința. Această bătălie e cea dintîe unde istoria pomenește de întrebuințarea rezervelor. Transilvanii nu știură a o întrebuința p-a lor la vreme, de aceea le scăpă biruința. Mihai se folosi mai bine d-a lui [3].

La bătălia de la Mirislău (1600, sept. 8) vedem pe Mihai a-și acoperi flancurile așezîndu-și armata între rîul Mureș și un deal. El avu nesocotință d-a părăsi această minunată poziție și de a lua în goană pe transilvani, carii se trăseseră [s]p[r]e Dej; astfel el căzu în cursa ce i-o întinsese generalul Basta și perdu această bătălie însemnată, cea d-întîi în care fu biruit [4].

La bătălia de la Gorăslău (1601, avgust 2), armata românească și împărătească era așezată într-o poziție foarte bună, pe un deal. Sigismund Báthory, cu o armată de două ori mai mare, era așezat pe alt deal oposit; o cîmpie deosebea ambele armate. Mihai stă în nelucrare și așteaptă ca vrăjmașul să vie să-l lovească. Cînd acesta se cobora pe munte, Mihai îl trăsnește cu artileria sa. Neorînduiala vrăjmașului crescînd în trecerea lui prin cîmpie, Mihai și Basta se folosesc d-acest minut priincios și fac o izbire atît de iute încît îi omoară 10 000 oameni, în vreme ce ei nu perdură decît 300. Aceasta fu cea mai din urmă biruință a eroului și una din cele strălucite [5].

La bătălia de la Petersdorf (1611, iulie 12) transilvanenii izbiră centru armatei noastre. Pedestrimea noastră, puțin numeroasă, se sparge curînd, bătălia era perdută, cînd Șerban I, numai cu ajutorul călărimei, reîntocmi lupta și cîștigă o biruință strălucită [6].

La bătălia de la Dudești (1631, oct. 26) roșii de țară, carii erau în aripa stîngă, izbiți de tătari, se deschiseră și îi luară în mijloc. Lupta se ațîță atunci grozav în aripa stîngă. Ea se comunică în urmă la pedestrimele din centru. De cinci ori pedestrimea românească fu reîmpinsă de pedestrimea moldovană și de cinci ori ea năvăli de iznoavă. În această

[1] ENGEL, t. I, f. 236; HAMMER, t. II, f. 604; KOGĂLNICEANU, f. 151.
[2] *Conspectus historiae Valachicae auxilio cum divino ab anno reparatae Salutis. 1595.*
[3] BETHLEN, t. IV, f. 384 și următoarele; KOGĂLNICEANU, f. 198–9.
[4] KOGĂLNICEANU, f. 211; ENGEL, t. I, f. 261.
[5] *Mémoires chronologiques pour servir à l'histoire universelle de l'Europe depuis 1600 jusqu'en 1716*, t. 1, f. 16.
[6] KOGĂLNICEANU, f. 258.

bătălie, ca și în cele mai multe, pedestrimea s-a luptat împrotiva pedestrimei și călărimea împrotiva călărimei [1].

Taberile îngrădite (les camps retranchés) erau cunoscute de români încă din veacul al XV. La bătălia de la Cosova vedem pe Huniad a-și îngrădi tabăra. Îngrădirile se făceau cînd cu șanțuri, cînd cu care legate și implute cu pămînt.

Izbirea și apărarea cetăților era în aceeași stare de pruncie ca și în toată Europa.

La 1595 vedem însă oștirea românească și transilvană a se purta la împresurarea Tîrgoviștei, după oarecare principuri, făcînd și șanțuri acoperite (fossés couverts), spre a se apropia de ziduri [2].

Cetățile țărei erau: Giurgiu, Brăila, Orașul de Floci, Tîrgoviștea, Bucureștii, Cetatea Negru vodă, Poenarii, zidită de Țepeș vv., Dîmbovița[3], Teleajin și Crăciuna. Această din urmă o luară moldovenii, dimpreună cu județul Putna, la 1473 [4].

La 1544 turcii cuprinseră Brăila, Turnu și Giurgiu, pe care le ținură pînă la 1830.

La 1659, Gheorghe Ghica I, din porunca sultanului, dărîmă toate cetățile.

Afară de cetățile de mai sus, mai erau multe alte cetățui care apăra intrările munților și vadurile Dunării. Ruinele acestor cetățui se văd încă și în ziua de astăzi p-alocurea [5].

Orășanii erau însărcinați cu apărarea cetăților [6], de aceea nici n-a progresat mult această ramură a artei militare. Munții și stufoasele păduri erau cetățile favorite ale românului, și el știa bine să le apere pe acele.

---

[1] FOTINO, t. 2, f. 172–4.

[2] KOGĂLNICEANU, f. 157; G. TOMASI în cartea sa are un tablou care arată armia creștinească sosind înaintea Tîrgoviștei. Această cetate este în fața planului pe deal; creștinii vin de la nord-vest și au și așezat o baterie carea pușcărește cetatea; turcii fug spre răsărit, unde se văd tunurile și bagajurile lăsate de dînșii. Avangarda călăreață a creștinilor se vede în luptă cu ariergarda turcilor. Ostașii români, ca și cei transilvani, se văd purtînd casce cu pene mari; călăreții port cuirase.

[3] ENGEL, t. I, f. 154.

[4] *Leatopisețul țărei Moldovii (1352–1591)*, f. 138.

[5] Afară din multe ruinuri de cetăți, care după materialul lor se văd a fi clădite din vremea romanilor, sînt multe altele ce se văd a fi mai nouă, așa:

La Răsboeni, pe hotar, din susul satului Porcenii, din dreapta Jiului, se află și acum o cetățue.

Altă cetățue se află din jos de satul Bîrleștii, d-a stînga apii.

Alta iar în dreptul satului Brădeștii, d-a stînga Jiului.

La Casa Albă, lîngă Căciul[ăt]ești d-a stînga apei se află ruine; aseminea și la satul Cremene, Sud Gorj, la gura Balaciului, în Jiu, la satul Răcarii, d-a stînga Jiului, la satul Muerei, pe Olteț, și mai sînt răsipuri de o cetate pe carea țăranii o numesc „Cetatea Muerii".

Pe Niajlov, de la vale de satul Crevedia, s-a găsit o zidire ruinată, ce țăranii numesc „Cetatea Fetei".

Pe apa Argeșului, în plaiul Arifului, lîngă acest rîu, pînă astăzi sînt zidiri de cetate ce se zice a fi a lui Neagoe vv. Alte cetățui se mai găsesc la Orbeasca și Bujoreanca, în județul Teleorman și altele.

[6] KOGĂLNICEANU, f. 243.

Aceasta a fost arta militară și întocmirea puterei armate la români. Despre bunătatea acestii întocmiri, vitejia și știința românilor pot mărturisi 76 de campanii, din care 19 împrotiva turcilor, 15 împrotiva moldovenilor, 13 împrotiva transilvanenilor, 15 civile, 6 împrotiva polonezilor, 5 împrotiva ungurilor, 1 împrotiva bulgarilor și împrotiva grecilor, 1 împrotiva cazacilor. În aceste campanii s-au dat mai mult de 80 bătălii rînduite, din care în 75 armata românească au fost partea principală, iar în 5 ca aliată, și mai multe lupte deosebite.

Generalii cei mai vestiți, ce au comandat armatele românești, afară de domnii Mircea I, Dan III, Vlad Țepeș, Radu de la Afumați, Mihai Viteazul, Șerban I și Matei I, au fost Dan, nepotul lui Mircea, Zavisie Negru, Radu Buzescu, banul Mihalcea, banul Manta, Farcaș, Albert Király, banul Udrea, Baba Novac, Gheorghe Raț și alții.

Partea II

I

PUTEREA ARMATĂ DE LA AȘEZAREA DOMNILOR FANARIOȚI PÎN-LA REGULAMENT (1716 — 1830)

Ziua de 10 fevruarie 1716 fu o zi de doliu pentru români: în acea zi Neculai Mavrocordat, cel dintîi domn fanariot, se urcă pe slăvitul tron, ilustrat de Basarabi.

Fanariotul pricepu bine că puterea românilor era în instituțiile lor; de aceea nici nu întîrzie a săpa acele instituții, spre a pregăti neamului său o lungă domnire. El așeză temeliile sistemei ce trebuia a se supstitua în locul constituției noastre, lăsînd la următorii săi însărcinarea de a le dezvolta și a le consfinți. Dovadă despre aceasta ne dă însuși Costantin Mavrocordat, zicînd în actul reformei de la 1741 că: „L-această reformă el au urmat învățăturilor părintelui său Neculai vv.".

Încă în cel dintîi an a domnirei sale, Neculai Mavrocordat împuțină mult armata și miliția. După dînsul, Costantin Mavrocordat, la 1739, desființă de tot vechea organizare militară a țării. Din armată el păstră numai o sută două zeci talpași și alți atîți cazaci, la carii le plătea cîte trei lei pe lună; iar pe ceilalți ostași îi desființă de tot, supuindu-i în rîndul dajnicilor de obște. Garda lui o alcătui de vro cîteva sute de turci și arnăuți. De asemine strică pe sătenii numiți spătărei, postelnicei, visternicei, păhărnicei ș.c.l. cum și căpităniile de pe la județe, luînd și cîrmuirea județelor din mîna căpitanilor miilor și dînd-o ispravnicilor. Din miliție el opri numai 1620 de slujitori pentru slujbele din lăuntru [1].

„Această stricare a armatelor, zice generalul Baur, începută de tatăl și săvîrșită de fiul, slăbi de tot statul; nu numai că ea grăbi covîrșirea proectelor Porții, lăsînd Țara Românească în capricia ei, fără temere de contrazicere sau de revoltă, dar ea espuse încă țara la supărările turcilor, și mai cu seamă a lăcuitorilor din vecinătatea Dunării, vrăjmașii ei cei mai ne-mpăcați. Ei atunci făcea necurmat pre-mblări prin țară scoțînd daruri de la domn, deprădînd pe săraci, făcîndu-se în acea vreme stăpîni pe tot comerțul, căci nu mai erau brațe armate ca să pedepsească aceste fărădelegi" [2].

Este de însămnat că reforma lui Mavrocordat, întru cît a cuprins dispoziții regulementare și de un interes mai secundar, s-a primit și s-a întărit de Obșteasca Adunare; iară desființarea puterei armate n-a încuvințat-o nici un român, de aceea nici că se află trecută în actul de reformă.

---

[1] BAUR, f. 69; FOTINO, t. 3, f. 489, 352, 358; CANTACUZINO, f. 57, 63; KOGĂLNICEANU, f. 391.

[2] BAUR.

Le păsa greu românilor supt fanarioţi, le păsa cu mult mai greu căci nu aveau nici o carieră spre a-şi dezvolta talentele lor ostăşeşti; de aceea de cîte ori vrun căpitan mare se ivea în Europa, românii alergau cu gloata supt steagurile lui. Astfel mulţi români se deosebiră în armata lui Carol XII, regele Sveziei [1]; asfel, mai în urmă, mulţi români slujeau în armata lui Frideric cel Mare, regele Prusiei, între care Radul Cocoară, ce era hotnogi şi Tudor din Bogdăneşti [2].

Alexandru Ipsilant, singurul domn fanariot căruia sîntem datori recunoştinţă pentru îmbunătăţirile ce a făcut, reorganiză la 1775 vechile rămăşiţe din armată, mai adăogind şi alţi slujitori [3].

P-atunci puterea armată se deosebea în slujitori din lăuntru şi slujitori din afară.

Cei dintîi erau:

100 lefegii supt un căpitan
100 lefegii supt vel-ceauş
400 seimeni supt baş-bulubaşa
50 catane supt un căpitan
100 pompieri supt doi căpitani
400 scutelnici supt opt căpitani de margine
50 poteraşi supt un căpitan.

Aceşti toţi erau supt spătarul; iar supt aga era:

120 talpaşi supt căpitanul dorobanţilor
120 cazaci supt polcovnicul Bucureştilor
120 cazaci supt polcovnicul Tîrgoviştii
120 slujitori supt steagul aghii
500 slujitori cu treizeci căpitani.

Slujitorii din afară erau în număr de 3 144 supt 78 căpitani. Ei, ca şi mai-nainte, erau supt comanda spătarului şi strejuiau marginile.

---

[1] Analele ostăşeşti ne-au păstrat o faptă îndrăzneaţă a unui ostaş român, din vremea cînd Carol XII se bătea în Polonia cu polonezii şi ruşii. La 1706 un căpitan, slujind în armata regelui Carol XII, apropiindu-se de un oraş al Poloniei, prin care trebuia să treacă, află cu durere că trupele ţarului sînt acolo foarte numeroase. Cum luă această ştiinţă, lăsă pe ai săi în urmă, înduplecă pe un sfed ce-l întovărăşea să se lase să-l lege, îl duce legat cot la cot la garda oraşului, spuind că este şi el din armata rusească şi că în drumul lui a găsit vro cîţiva svezi, pe carii i-a tăiat, oprind numai p-acesta ce-l văd, pe care-l aduce la colonelul său. Această fabulă se primeşte prea bine. Ruşii sărbează în toate chipurile acea mică biruinţă şi biruitorul se strecoară binişor după ce şi-a făcut toate observaţiile trebuincioase. Împregiurarea aceasta îndîrzeşte pe soldaţii lui, el se pune în capul lor, s-apropie de oraş, intră fără stavilă, găseşte pe vrăjmaşi beţi şi împrăştiaţi, şi după ce au trecut supt ascuţişul sabiei pe toţi cîţi i-au eşit înainte, ese fără a fi gonit prin poarta din protivă (*Stratagèmes militaires et ruses de guerre*, Paris, t. 2, p. 225).

[2] Între hrisoavele monastirei Arnota am găsit o mărturie din anul 7271 (1763), care începe aşa: „Eu Teodor monahul de la schitul Frăsineiul, care pe mirenie m-am chemat Tudor din satul Bogdăneştii Episcopiei, adeverez cu această scrisoare a mea, dată la mîna sfinţiei sale părintelui Ştefan egumenul sfintei monastiri Arnota, şi la tot soborul sfintei monastiri, precum să se ştie că fiind eu în răsmiriţă, catană împreună cu alţi tovarăşi, şi făcîndu-se în ţara aceasta pace, noi am mers în ţara Brandiburgului, fiind acolo răsmiriţă şi împreunîndu-mă eu cu un Radu Cocoară ce au fost hotnogi, mi-au spus că fiind el aici în ţară" ş.c.l.

[3] Hrisovul lui Alexandru Ipsilant, 1775, dechemvrie.

Cele 78 căpitănii erau următoarele:

În judeţul Slam-Râmnicul 8 căpitănii: Focşanii, Gradiştea, Măxineni, Râmnicul, Comişoaea, Vîrtişcoi, Belciugata, Unturoasa.

În judeţul Buzeu o căpitănie a tîrgului Buzeului.

În judeţul Săcueni 3 căpitănii: Mărginenii, Găgenii şi Slujitorii Judeţului.

În judeţul Prahova o căpitănie: a Ploeştilor.

În judeţul Ialomiţa 6 căpitănii: Lichireştii, Stelnica, Oraşul de Floci, Gîrbovi, Slobozia şi Pandurul.

În judeţul Ilfovul 7 căpitănii: Ciocăneştii, Olteniţa, Gherghiţa, Podul Pitarului, Copăcenii, Obileştii, Pădurea Judeţului.

În judeţul Dîmboviţa 3 căpitănii: Cazacii Tîrgoveştii, Floreştii şi Bălenii.

În judeţul Vlaşca 8 căpitănii: Odivoaia, Daia, Găeştii, Călugărenii, Baciu, Podu Doamnei, Cacaleţi şi Puţul Tălpii.

În judeţul Teleorman 6 căpitănii: Martalogii Judeţului, Zimnicea, Ruşii de Vede, Balacii, Căcăneul şi Ciocăneştii Bordii.

În judeţul Muscel 2 căpitănii: Călineştii şi Slujitorii Judeţului.

În judeţul Argeş 4 căpitănii: Loviştea, Piteştii, Vînătorii şi Pandurii Judeţului.

În judeţul Oltul 7 căpitănii: Slatina, Uda, Şerbăneştii, Băneasa, Gurguiul, Catanele Slatinei şi Slujitorii.

În judeţul Romanaţi 4 căpitănii: Caracalu, Islazu, Podu Balşu, Catanele Călăraşilor.

În judeţul Vîlcea 4 căpitănii: Slujitorii Rîmnicului, Vînătorii, Catanele Poterii şi Catanele Marcea.

În judeţul Dolji 3 căpitănii: două ale Poterei şi una a Slujitorilor Judeţului.

În judeţul Gorji 4 căpitănii: a Slujitorilor, a Mezilgiilor, a Vînătorilor şi a Haiducilor predaţi.

În judeţul Mehedinţi 7 căpitănii: a Plaiului, Cerneţii, Calafatu, Iablaniţa, Gogoşi, Vodiţa şi Slujitorii Judeţului [1].

Toţi slujitorii, atît din lăuntru cît şi din afară, slujeau cu săptămîna. Cei carii nu mergeau la rîndul de săptămînă, plăteau spătarului sau aghii o leiţă. Ei erau în cea mai proastă stare şi nici nu merita a se numi ostaşi [2].

Pe arnăuţi, Ipsilant i-a luat supt comanda lui imediată. El a armat mai întîi pe ostaşi cu puşti cu baionete, pe care le-a adus de la Viena, prin un preot italian [3].

Căpităniile din afară se mai îmulţiră în urmă şi se întocmi şi cîte o polcovnicie de fiecare judeţ.

La 1787, Nicolai Petre Mavrogheni făcu oarecare îmbunătăţiri în oştire, hotărînd şi lefile slujbaşilor şi precurmînd abuzurile ce se întroduseseră [4].

---

[1] Cantacuzino, f. 320—326.
[2] Baur, f. 81, 87.
[3] Sulzer, t, 3, p. 258.
[4] Hrisovul lui Mavrogheni pentru breasla spătăriei, 1787, mart. 4.

Atunci acei slujitori se deosebiră în războiul cu nemții și mai cu seamă în luptele de la Sinaia și Cozia.

După Mavrogheni și aceste începuturi de o armată scăzură mult.

Dorința românilor d-a avea o armată regulată în picioare nu se putea învinge; asfel la 1802 ei își cerură de domn pe Costantin Ipsilant, numai căci acesta le-a făgăduit că va întocmi vechea organizare militară. Fanariotul, văzîndu-se domn, își uită făgăduința.

În sfîrșit, anul 1821 veni. Atunci în țară se manifestă una din acele mișcări energice care arăt juneța popoarelor și dorința lor de propășire. Duhul naționalității se deșteptă și românii scuturară jugul fanariotic, ce un veac întreg îi apăsă. Grigorie Ghica puse temelie armatei românești, organizînd trupul de panduri. Acești panduri, dimpreună cu volontirii, se deosebiră foarte mult în războiul din urmă a rușilor și mai cu seamă la Băilești, Cireșu, Schela-Cladovii și Calafat.

II

PUTEREA ARMATĂ SUPT REGULAMENT
(1830 — 1844)

În sfîrșit veni ziua cînd se răsturnă reforma fanariotică și redobîndirăm o parte din vechile noastre instituții.

Regulamentul recunoscu cele trei părți alcătuitoare unei bune organizări ostășești: armată, miliție și rădicarea gloatelor; aplicarea însă ce a făcut nu poate aduce isprava dorită.

Oștirea permanentă, supt nepotrivitele numiri de streajă pămînteanească și miliție pămînteanească s-a alcătuit la 1830 de două arme: pedestrime și călărime. Ea se împărți în trei regimente, fiecare de două batalioane și două scadroane.

Batalionul se alcătuiește de patru companii, compania de două plotoane și plotonul de șase despărțiri.

Scadronul se alcătuește de patru plotonuri și plotonul de șase despărțiri.

Batalionul și scadronul, ca unități de putere, cuprindea la început, cel dîntîi 586 oameni și cel d-al doilea 190 oameni, cu ofițeri împreună.

Oștirea se comandă en chef de marele spătar ajutorat de un Stat-Major.

Strîngerea ostașilor se face prin conscripție și intrare de bunăvoie. Învoirea d-a pune om în loc, astă măsură demoralizătoare armatelor, este autorizată de legiuiri. Conscrișii, după legiuire, trebue să se tragă cu sorți. Această mîntuitoare măsură pîn-acum încă nu s-a-ndeplinit.

Nime nu se poate primi în slujbă decît în vîrstă de 20 pînă la 30 ani.

Privilegiurile cinurilor de jos sînt: ca familia soldatului să fie scutită de dajdie cîtă vreme va sluji el; iară slujind trei termini, atunce dobîndește dreptul acesta de scutire pe viață.

Îmbrăcămintea soldatului, după trecerea din slujbă, rămîne a lui, precum și calul la călăreț.

Cinurile de sus n-au alt privilegiu decît că, slujind trei ani într-un rang, să aibă, eșind din slujbă, drept la un rang mai sus.

Oștirea a încercat oarecare prefaceri de la alcătuirea ei pîn-acum: scadroanele, care la 1835 se uniseră într-un regiment deosebit, la 1843 se reduseră pe jumătate și se deteră iarăși în administrația colonelilor de pedestrime. Acum, o încercare de un an de zile a fost destul spre a arăta că călărimea nu poate merge bine, decît avînd administrarea ei deosebită.

La 1843, spre a se împlini reducția făcută în călărime și în cordonași, iarăși se mări numărul soldaților de pedestrime și batalionul ajunse să fie de 800 oameni, afară de ofițeri.

La 1844 se mai adăogi o a treia armă, artileria, alcătuită pînă acum de șase tunuri. Această armă n-a primit încă o organizare hotărîtoare. Asemine se legiui a se întocmi și o companie de pompieri.

Efectivul oștirei acum este peste tot și în complet de 5 608 oameni, din care 4 869 cinuri de jos în pedestrime și 574 în călărime, 126 oberi-ofițeri în pedestrime și 20 în călărime, și în ambe arme 18 stabi-ofițeri.

Deși n-ar putea cineva învinovăți această oștire în privința mînuirei armelor și a evoluțiilor, dar este încă primitoare de multe îmbunătățiri. Așa instrucția ofițerilor ce e ne-ngrijită, duhul ostășesc ce-i lipsește cer o mare luare aminte a cîrmuirei. Întocmirea unei foi ostășești, care să se deie în mîna ofițerilor, iară mai cu seamă întocmirea unei școli ostășești spețiale, în care să se formeze atît ofițerii pentru cîte trele arme, cît și un trup de ingineri, sînt de neapărată trebuință. Această școală ar costa puțin în privința minunatelor foloase ce ar aduce.

Miliție. Instituțiile cărora se cuvine numirea de miliție, la noi sînt: jandarmii și cordașii cu potecașii.

Trupul călăreț de jandarmi, cărora s-a dat vechea numire de dorobanți, s-a întocmit la 1832. Însărcinarea acestui trup este să împlinească slujbe lîngă partea administrativă și spre a sluji de rezervă oștirei, asigurînd liniștea obștească de bîntuirile făcătorilor de rele.

Dorobanții se împart în căprării de 10 oameni. Trei d-aceste căprării slujesc necurmat pe lîngă cîrmuitorii și una pe lîngă suptcîrmuitorii județelor. Numărul lor este întreit și fiecare se află în slujbă cîte 10 zile pe lună, afară de-ntîmplări straordinare.

Asupra dorobanților de pe lîngă cîrmuiri se orînduește un tist care se alege de cîrmuitorul județului dimpreună cu proprietarii lăcuitori ai acelui județ și se întărește de Sfatul administrativ.

Casele dorobanților se scutesc de capitație și recrutație. Ei primesc leafă, un leu pe zi, pentru cele 10 zile ce se află în slujbă, într-o lună căprarii primesc cîte un leu și jumătate pe zi și tistii 100 lei pe lună. Capitația și leafa lor, care la început se plătea din casa rezervei Vistieriei, de la 1834 se plătește din cutiile satelor. Această măsură a fost pricina cea mai

de căpitenie din care a sărăcit şi s-a înglodit în datorii acele cutii, încît astăzi nu mai sînt în stare a întîmpina cheltuelele lor cele mai neapărate.

Dorobanţii sînt îndatoraţi să slujească călări, armaţi şi învestaţi într-o uniformă cu cheltueala lor.

Numărul dorobanţilor din toate judeţele Principatului este acum de 4 362. Ei ar putea alcătui oştirei o rezervă minunată, şi ar fi putut împlini scopul întocmirei lor, dacă s-ar fi îndeplinit buna dispoziţie a art. 11 şi 13 a legiuirei de la 1831 şi a art. 4 şi 9 a legiuirei de la 1834, cuprinzătoare : ca aceşti dorobanţi să se aleagă mai cu preferire dintre soldaţii eşiţi din slujbă, să se deprinză ne-ncetat la arme şi să le aibă bine îngrijite, pentru care să li se facă revizie de două ori pe an deun trimis într-adins a Ministeriului din Lăuntru.

Cordonaşii şi potecaşii s-au întocmit la 1834, spre a strejui, supt privigherea oştirei, picheturile şi poticele ce se află între puncturile de distanţii străjuite de oştire, care sînt mai cu seamă carantinele şi cantoarele vămii. Toţi sătenii dajnici de pe margine, în stare d-a purta arme, de la vîrsta de 20 ani pînă la 50, sînt datori de se întocmesc în cete de cîte şase oameni şi fiecare ceată slujeşte pe rînd cîte o săptămînă.

Străjuirea unui pichet se dă la 120 familii.

Îndatoririle satelor ce sînt însărcinate cu paza unui punct sînt :

1. D-a avea totdauna patru oameni înarmaţi, spre paza acelui punct, şi cîte doi vîslaşi, cu îmbrăcămintea şi hrana de la sine.

2. D-a avea luntrele trebuincioase pentru plutirea pe Dunăre, cum şi de a clădi casele trebuincioase spre adăpostirea străjuitorilor.

Privilegiurile cordonaşilor ca şi a potecaşilor sînt : scutirea de recrutaţie şi de darea dorobanţilor.

Numărul cordonaşilor şi a potecaşilor se urca, la 1842, la 39 859 familii; la 1843 s-a făcut o reducţie de vro cîteva sate mari, departe de margine.

Această instituţie, bună în principiu însă rău aplicată, a avut un efect cu totul dimpotrivă de ceea ce se aştepta. Să las că sătenii nu s-au deprins la mînuirea armelor şi la slujba ostăşească, ca să poată asfel a nu mai avea trebuinţă să aibă necurmat ostaşi pe lîngă dînşii, şi prin urmare să uşureze sarcina oştirei, dar supt administraţia trecută au ajuns într-o stare aşa de ticăloasă, încît dreptatea cere a nu se mai întîrzia rădicarea acestii grele sarcini d-asupră-le. O organizare mai bună, iar mai cu seamă întocmirea unui trup de ofiţeri grăniţeri, ar fi putut de mai-nainte scăpa şi păstra această instituţie, care ar fi mărit atît de mult mijloacele noastre ostăşeşti. Acest adevăr, simţit de toţi, silise pe cîrmuirea trecută a făgădui că-l va desfiinţa ; dar în deşert aşteptară atîta vreme, căci este în soarta tutulor cîrmuirilor vicioase a făgădui multe şi a face puţine, a stingheri orice propăşire, a apăsa şi a împila poporul, în loc de a-l realţa, realţîndu-se şi ele împreună cu dînsul.

În sfîrşit, principiul rădicărei gloatelor se recunoscu în dispoziţiile proectului nou din anul 1832, care zice că la întîmplare de ivire de tîlhari, sătenii să se rădice cu toţii ca să-i gonească pînă-i vor prinde sau îi vor

ucide. Nedeprinderea lăcuitorilor cu armele face această măsură mai mult iluzoară şi de multe ori un judeţ întreg în picioare nu poate face nemic la cinci, şase tîlhari bine înarmaţi.

III

ÎNCHEIERE

Am văzut organizarea ostăşească cea veche, am văzut şi pe cea nouă. Este învederat că aceasta nu poate împlini ţălul ei, ce este d-a ne da o bună apărare naţională; că oştirea, care mai niciodată nu e completă[1] răspîndită în toată ţara, n-ar putea întîmpina o izbire iute şi fără de veste; că dorobanţii, asfel cum sînt, nu pot sluji de rezervă naţională; că ţinerea unui aşa mare număr de dorobanţi este încă prea împovorătoare lăcuitorilor; că instituţia cordonaşilor şi potecaşilor e perdută şi nu se mai poate îndrepta şi a aduce vre un folos. Trebue oare să perdem din vedere că starea Orientului se face din ce în ce mai nesigură şi mai neodihnitoare, şi că o slabă barieră ne desparte de dînsul? În starea aceasta slabă în care ne aflăm, nu sîntem oare în primejdie că vro cîteva sute de pasvanţi să ne facă iarăşi a apuca drumul pribegiei? O asemine stare este oare de dorit? Şi cît n-am fi de vinovaţi de nu am prevede-o din vreme spre a o lecui?

Este dar de neapărată trebuinţă a purcede cît mai în grabă spre o reformare a organizaţiei noastre ostăşeşti, o reformare care să ne chizăşluească mai bune temeiuri de apărare. Spre aceasta nu e trebuinţă a face înoire deosebită în legiuirea ce avem. Principiile fundamentale sînt recunoscute de regulament; n-avem decît să le dăm o mai bună aplicaţie.

Mărirea oştirei [nu] numai că nu ne-ar putea folosi nimic, ci încă ar fi o nenorocire pentru stat. Oştirile permanente au îndoitul defect d-a fi prea costisitoare şi d-a răpi, fără folos, atîte braţe agriculturei şi industriei. Pe lîngă aceasta mijloacele noastre nu ne-ar erta a ţine în picioare o oştire atît de numeroasă pe cît am avea trebuinţă. Toată speranţa noastră este dar în organizarea rezervelor naţionale.

Puterea statului nu stă în armata activă, ci în rezervele naţionale; acest adevăr acum este îndeobşte simţit şi toate puterile Europei şi-au organizat rezervele lor: Franţa, gardele naţionale; Austria, Prusia şi toată Germania, landvera; Sveţia, landvera şi armata indelta; şi Rusia, coloniile militare.

Din toate sistemele militare ce există în ziua de azi, în Europa, cea mai bună şi mai raţională e a Prusiei.

Puterea armată în Prusia se împarte:

1. În armata de linie.

---

[1] Oştirea şi acum are lipsă de 636 oameni pînă la complet; la acest număr să se mai adaoge cei bolnavi, al cărora număr e destul de-nsămnat, cei sloboziţi cu voe, şi se vor găsi foarte puţini supt steaguri.

2. În landvera de întîiul ban.
3. În landvera de al doilea ban.
4. În landsturm sau rădicarea gloatelor.

În Prusia este lege generală că tot prusianul, fără eccepţie, trebue să slujească sau în armată sau în landver. Nimine nu poate dobîndi vreo slujbă de nu-şi va fi plătit mai întîi această datorie.

Armata de linie se alcătueşte : 1. din recrutaţia făcută în fiecare an dintre tinerii de la 20—25 ani ; 2. din volintirii ce se priimesc şi la 17 ani ; 3. de alţi volintiri carii slujesc numai un an, cînd cer voe că se vor arma şi echipa cu cheltueala lor. Această clasă coprinde mai îndeosăbi pe tinerii de familie, care au stare şi cărora se dă asfel înlesnire de a se plăti de îndatorire d-a sluji, pusă asupra tutulor cetăţenilor. Aseminea fac şi tinerii carii se hotărăsc pentru altă carieră. Peste trei ani, aceştii trec în landveră ca ofiţeri.

Terminul slujbei este de 3 ani. Oamenii din armata de linie, după ce au slujit 3 ani, se mai ţin de armată doi ani şi se numără în rezerva de război (Kriegsreserve). În vreme de război ei sînt hotărîţi să intre îndată în corpurile lor spre a le completa. După trecerea acestor doi ani, ei intră în landvera de 1-iul ban, unde se ţin pînă vor veni în vrîstă de 32 ani.

Bazul instituţiilor militare ale Prusiei este landvera.

Landvera de 1-iul ban este hotărîtă în vreme de război a ajutora armata activă sau în ţară sau afară ; în vreme de pace fiecare şede la casa sa, afară de vremea consfinţită eserciţurilor.

Landvera de 1-iul ban se alcătuieşte de toţi tinerii de la 20—25 ani, care nu slujesc în armată, şi de toată populaţia de la 25—32 ani.

Oamenii din landvera de 1-iul ban se adună de două ori pe an pentru eserciţuri : primavara şi toamna ; cele dîntîi ţin 8 zile, cele d-al doilea trei săptămîni.

Landvera de al doilea ban se alcătueşte de toţi oamenii eşiţi din armata activă sau din landvera de 1-iul ban, coprinzînd toată populaţia de la 32—39 ani. Ea este menită, în vreme de război, a ocupa cetăţile, sau după împrejurări, a întări armata. Fiindcă oamenii care o alcătuesc au slujit în armată sau în landvera de 1-iul ban, ea nu se esersează decît în cete mici, pe la casele sale şi prea rar se adună.

Landsturmul există numai cu numele şi e chemat numai la o întîmplare de năvălire estraordinară. El se alcătueşte de toţi oamenii carii nu sînt coprinşi în armată şi landvere, pînă în vîrstă de 50 ani şi de tineri de 17 ani, în stare să poarte arme. În vreme de pace, landsturmul poate a se întrebuinţa în oarecare împrejurări, pentru păstrarea liniştei dinăuntru ; el se formează atunce în companii orăşăneşti, în oraşe, şi companii ţărăneşti, în ţară.

Unitatea de putere a landverei este batalionul. Ocolurile (Kreise) sînt asfel împărţite ca să deie un batalion şi un scadron, şi subt-ocolurile o companie. În vreme de pace, statul plăteşte leafă în regimentele de landveră, numai la Statul-maior al fiecărui batalion de 1-iul ban ; şi la fie-

care companie de 1-iul ban, un feldvebel, un magaziner și doi subt-ofițeri. În fiecare scadron de 1-iul ban un ofițer, un vahtmaistru și trei sub-ofițeri. Cei d-al doilea ban nu priimesc nici o leafă. Ofițerii landverului de 1-iul ban, în timpul de eserciţuri, priimesc leafă.

Oamenii din landvere nu păstrează uniforma la ei. Hainile, armele și celelalte se depun la locul de căpitenie a fiecărui ocol, tot batalionul avînd o magazie deosăbită [1].

Îndrăznesc a spune aice ideea fundamentală a unei organizări ostășești, care s-ar cuveni mai bine nouă, care avem numai o țintă defensivă. O supui meditațiilor oamenilor cunoscători, spre a o dezvolta și a o desăvîrși.

Ea ar fi:

A declara că tot românul, fără esceptie, se naște cu datoria d-a fi soldat al patriei, de la 20—60 ani. Această gloată a populației s-ar împărți în trei categorii.

Cea dintîi s-ar alcătui de oameni de la 20—30 ani. În timpul de pace ar face în orașe slujba de gardă națională, adecă ar împărți cu oștirea străjile deosebitelor posturi. Cei de pe margini ar împărți asemenea cu oștirea străjuirea hotarelor. La trebuință estraordinară ea ar putea fi purtată în tot întinsul țărei, la toate punturile amenințate.

A doua categorie s-ar alcătui de oameni de la 30—45 ani. Aceștii vor fi întocma ca landvera de al doilea ban în Prusia; se vor aduna mai rar și nu vor putea a fi purtați la trebuință decît în ocolul județului lor.

A treia categorie ar coprinde pe cei bătrîni de la 45—60 ani. Ei nu vor putea a se mișca din satul lor în lipsa celorlalți și vor îngriji pentru poliția satului și împlinirea poroncilor stăpînirei. Aceste gloate s-ar împărți în legioane și cohorte.

În toți anii s-ar face în fiecare județ esercitii: primavara o săptămînă și toamna două. Oștirea va da în ocolul ce ocupă ofițeri și sub-ofițeri învățători; aceștii unindu-se cu sub-ofițerii și soldații eșiți din slujbă, din care se află în toate satele, ar face învățătura să fie cu înlesnire și grabnică. În timpul acelor adunări, fiecare va primi îndestularea și leafa gradului său, după tariful oștirei. Spre a se acoperi acele cheltuieli, spătarul ar slobozi (ar congedia) în toți anii, cu voe, pe la casele lor, un număr hotărît de sub-ofițeri și soldați, pe cîte patru sau șase luni.

Uniforma n-ar fi neapărată.

Folosurile ce am dobîndi adoptînd o asemine organizare ar fi nepretuite: 1. viața, averea și liniștea cetățenilor și a statului ar fi ocrotite de bîntuirile uneltitorilor de rău și a năvălirilor de care am putea fi amenințați; 2. numărul oștirei ar putea a se micșora mult și am avea atît o economie mare de bani, cît și s-ar întoarce agriculturei atîte brațe ce-i sînt răpite; 3. numărul dorobanților s-ar putea încă împuțina, oprindu-se numai o a treia parte pentru slujba administrativă; 4. poporul din toate clasele ar cîștiga mult moralicește, căci introducînd plăcerea armelor, mai cu seamă între tinerii orașelor, și obicinuindu-i la o viață militară și activă,

[1] Vezi pentru mai multă deslușire scrierea generalului CARAMAN, *Essai sur l'organisation militaire de la Prusse*. Paris, 1831.

vom goni luxul şi desfrînările, care degenerează caracterurile, înmoae curajurile şi pregătesc robirea popoarelor; 5. agricultura noastră ar cîştiga încă, căci esperiinţa de toate zilele şi istoria ne arată pe naţiile militare a fi şi cele mai muncitoare. În sfîrşit, să nu uităm şi văzul politic: că o naţie războinică şi unită, oricît de mică va fi, n-a fost niciodată biruită şi nici că va fi; şi mai cu seamă să luăm aminte acea maximă a politicei războiului, că „un stat chiar d-a doua mînă poate ajunge arbitru cumpănei politice, cînd va şti a arunca la vreme o greotate într-acea cumpănă”.

2

COMENTARII ASUPRA BĂTĂLIEI DE LA CÎMPII RIGĂI SAU COSOVA [1]

(17, 18, 19 octombrie 1448)

Multe oase și pînă în ziua de astăzi să tăvălesc acolo în Cîmpii Rigăi de nemișii ungurești, ce au perit la acel războiu.

TUDOSIE SIN STOIAN

Turcii, supt vestitul Murad II, copleșiseră Orientul, și împărăția grecească se mărginise în zidurile Costantinopolului. Europa apuseană privea cu groază pe otomani, dar nu lucra nimic împrotivă-le. Trei oameni mari, „trei soldați ai lui Hristos" numai, apăra atunci creștinătatea și nu perduseră nădejdea d-a scăpa civilizația de acest potop de barbari. Aceștii era : Gheorghe Castriota Albanezul, Ioan Huniad și Dan III al României. Cel dintîi, a cărui vitejie ne aduce aminte vremile eroice ale vechimei, căruia turcii în mirare dedeseră numele de Skanderbeg (Alexandru) și ale cărui oase, zece ani după moartea lui, împărțiră între dînșii, crezînd că se vor face nebiruiți [1]. Al doilea, numit de creștini „cavalerul cel alb al românilor" [2], iar de turci diavolul [3], cu al căruia nume ei speriau pe copii lor întocmai ca mumele romane cu numele lui Anibal. Al treilea care, după mărturia istoricilor, era generalul cel mai iscusit și mai cu esperiință din veacul său ; el care își pustiise țara ca să apere creștinătatea[4], și prin ale căruia sfaturi, de se ascultau, s-ar fi mîntuit Europa de barbari. Jaluzia însă a lui Huniad vătămă mult creștinătatea și aduse, după învingerea de la Varna, și căderea lui Dan III de pe tronul românesc. Creștinimea atunci perdu stîlpul cel mai puternic.

La 1448, pe cînd Murad II se războia în Albania împotriva lui Scanderbeg, Huniad, vrînd să-și spele ocara de la Varna, se folosi de ocazie și rădică cea mai frumoasă și cea mai disciplinată armată din cîte a dat Ungaria. Istoricul bizantin Chalcocondyl ne asigurează (liv. VII, ch. 7) că ea era de 40 000 pedestrime, atît unguri cît și români, 7 000 cai și 2 000 care armate [5]. După mărturia însă a lui Bonfinie și a hronicei romă-

---

[1] BARLEZIO, *De Vita Georgii Castrioti*, 1557, passim.

[2] COMINES, t. VI et XIII.

[3] M. DE SACY, *Biographie Universelle*, art. Huniade.

[4] BONFINIUS, Decad. III, liv. 6.

[5] Aceste care armate era niște mașine foarte îngrozitoare, înaintea descoperirei prafului de pușcă. Ele pătrundea și strica batalioanele, silind pe soldat să se dea într-o parte ca să nu fie

nești, ea era numai de 22 000 oameni, între care și 8 000 români, subt Dan IV vv.[1]. Hammer, istoricul otoman, o face de 24 000, între care 8 000 români și 2 000 archebuzieri veniți din țara nemțească și Boemia[2]. După Bonfinie, o parte din armata creștinească trecu pe la Cobi, mai în sus de gura Moravii, iar Hammer zice că Huniad a trecut pe la Severin, lîngă podul lui Traian, și a intrat în Serbia. Gheorghe, despotul acestii țări, nu numai refuză d-a strica tractatul ce făcuse cu Murad II și a se uni cu creștinii, dar încă înștiință în taină pe acesta despre marșul lui Huniad, povățuindu-l ca să nu-i iasă înainte, ce să-l lase să intre înlăuntru și atunci să-l împresoare, că nu va scăpa nici un creștin. Sultanul urmă întru toate după povățuirile lui Despot[3]. Huniad, nebănuind nimic, înainta în Bulgaria. El își așeză, în sfîrșit, tabăra într-o cîmpie mare, udată de rîul Siniga, la hotarele Serbiei și Bulgariei[4], în același loc în care cincizeci și nouă ani mai nainte Murad I căzuse mort de pumnalul lui Mihai Cobilovici[5]. În acest loc, numit de pămînteni și străini „Campo Cossovo[6], sau cîmpul merlelor" (Campus merularum), iar de unguri Rigomezrye și de români „Cîmpii Rigăi", sosind și Murad II c-o oștire numeroasă[7], Huniad fu silit, fără să mai aștepte ajutorul făgăduit de Skanderbeg, să dea o sîngerătoare bătălie ce ținu trei zile și în care, în sfîrșit, fu biruit.

Analiștii care pînă acum au slujit mai cu seamă de autoritate istoricilor pentru descrierea acestei bătălii sînt istoricul bizantin Chalcocondyl, în istoria sa a turcilor, și istoricul ungur Bonfinie, în *Rerum Hungaricarum*. Versia celui dintîi se adoptă de francezul Baudier, *Inventaire de l'histoire générale des Turcs*, liv. 2, ch. 2, și în parte întru cît vorbește de români, de neamțul Engel, *Geschichte der Wallachey*, t. I, p. 172, după care s-au luat Hammer și unii din istoricii români din timpul nostru. Cel d-al doilea se adoptă de franțezii M. Lenfant, *Hist. de la guerre des Hussites*, loc. cit., p. 212—213 și de următorul abatelui de Fleury, *Hist. Ecles.*, t. 22, p. 488, cum și de Hammer, în cea mai mare parte, și de alții mulți. Iată în substanță versia lui Chalcocondyl: Murad vru ca trupele Euro-

---

tăiat de coasele de care roatele și flancurile carelor era armate. Dar focul tunului și al puștilor le făcu nefolositoare, căci caii se omora pînă a nu ajunge pe vrăjmaș și carele adesea slujea de zid apărător oștirilor împotriva cărora se trimitea. *Histoire de l'Empire Ottoman* par M. Mignot, t. I, p. 226, Paris, 1773.

[1] Bonfinius, Decad. III, liv. VII; *Leatopisețul lui Teodosie Stoian*, f. 36.

[2] Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, t. III, p. 333.

[3] Bonfinius, Decad. III, liv. VII; *Leatopisețul lui Teodosie Stoian*, f. 37.

[4] Bonfinius, idem.

[5] Thurócz, în *Catona*, XIII, f. 613.

[6] Lîngă Niș se află în ziua de astăzi un oraș numit Cosova, dar în vremea bătăliei analiștii vorbesc numai de o cîmpie; d.p. Chalcocondyl zice curat (c. VII) ἐπεὶ δὲ Κοσοβον τὸ πεδίον, iar Ducas, *Hist. Bysant.*, cap. XXIII, nu se înțelege bine de ce voește să vorbească, de oraș, cîmpie sau altă ceva, el zice: ἔρχεται πρὸς τὸ Νῆσιν ἢ πρὸς τὴν Κόσοβαν.

[7] Thurócz și Aeneas Sylvius fac armata lui Murad II de 200 000 oameni, și Chalcocondyl de 150 000. Zisa lor se vede a fi greșită, de vreme ce Bonfinie, analele turcești și românești se învoesc a zice că era numai de 80 000 oameni. Aseminea și Hammer a greșit făcînd-o numai de 50 000 oameni. Chalcocondyl încă greșaște, după socotința lui Hammer, puind trupele asiatice în aripa dreaptă, în vreme ce ele era în aripa stîngă, cum și aducînd în cîmpul bătăliei pe Caragea, mort în bătălia de la Varna de sabie ungurească.

pei să înceapă lupta. Cea dintîi izbire fu înverşunată. Creştinii mai se biruiseră cînd Huniad înaintă c-un corp de călărime şi lupta se aţîţă din nou, ţiind pînă a înoptat. A doua zi se apucară de luptă, cu o furie nouă, şi cu toată trădarea românilor, de care Murad nu vru a se folosi, făcîndu-i bucăţi, se despărţiră încă cu deopotrivă folos. Atunci Huniad se prefăcu că voeşte să izbească corpul unde era însuşi Murad şi, adunînd fruntea călărimei sale, fugi pe ascuns şi părăsi mişăleşte armata lui, care fu cu totul biruită [1]. Această versie batjocoritoare pentru români şi Huniad se contrazice de Bonfinie, care vorbeşte într-acest chip :

„Din cea dîntîi lovire, care ţinu trei ceasuri, ambele aripi ale armatei turceşti fură mai sparte. Murad trimise îndată de le sprijini şi reîncepu lupta, care toată ziua fu îndărătnică şi sîngerătoare. Turcii perdură mai multă lume şi noaptea despărţi pe luptători pînă a doua zi, care se aşteptă cu nerăbdare. Desdedimineaţă lupta reîncepu. Rămăsese turcilor 4 000 oameni, oştire proaspătă sau care nu suferise încă nimică. Biruinţa ar fi fost a lor în ziua aceea, dacă noaptea şi osteneala n-ar fi silit armatele a se despărţi. Dar a doua zi o dobîndiră. Armata ungurească, copleşită de număr, fu răschirată şi pusă în goană. Mulţi generali căzură prinşi . . . Huniad însuşi d-abia scăpă”[2]. Aşa Bonfinie, în contra lui Chalcocondyl, nu vorbeşte nimic despre trădarea românilor, cum şi retragerea lui Huniad o arată tocmai a treia zi, cînd bătălia era perdută. L-aceasta se învoeşte cu analele turceşti, care vorbesc într-acest chip :

„După ce au ajuns (turcii) la cîmpurile Cosova, i-au întîlnit Iancu [3]. Din care pricină s-a început bătaia de ambe părţile şi s-au slobozit tunurile toată ziua şi toată noaptea. În sfîrşit întinse Iancu o falangă îndoită asupra vrăjmaşului şi apucînd pe turci de amîndouă aripile, îi sili să dea spatele. Mai numai suita de curte rămase lîngă sultanul Murad apărîndu-şi postul. Ianicerii arunca pavezile asupra creştinilor, îndrepta tunurile în contra lor, întorcea puştile şi întărindu-se din toate părţile cu cămile, catîri şi care, susţinea năvălirea vrăjmaşului atît de tare, încît creştinii din poziţia lor cea avantagioasă nu putea să bată sau să desfacă pe Murad, care se afla cu această ceată. Dar după ce turcii, cei goniţi mai întîi de creştini în amîndouă aripile, băgară de seamă că creştinii sînt prea îngreuiaţi cu sarcinile, luară fuga într-adins şi le deschiseră drumul ca aceia să-i gonească, şi aşa creştinii, dînd pinteni cailor, se răschirară şi se vărsară ca un potop. Dar turcii, care apucaseră fuga, îşi întoarseră caii de o parte şi năvăliră asupra soldaţilor celor uşori şi dezarmaţi ai creştinilor, despre carii ştia că sînt goli, şi strînseră la mînă săbiile. Văzînd ei aceasta, se luară în grabă după călăreţii lor cei grei. Aceştii neputînd să se întoarcă din nou gata asupra turcilor, începură în sfîrşit a se răni ei între sine şi aşa, desfăcîndu-se şi răschirîndu-se rîndurile, se aruncă toată oştirea într-o fugă

[1] CHALCOCONDYL, *Histoire des Turcs*, ch. II.
[2] BONFINIUS, *Rerum Hungaricarum*, Decad. III, liv. VII.
[3] Turcii numea pe Huniad Iancu, iar românii Iancu vodă.

rușinoasă. Atunci turcii, despre care am zis mai sus că fugiseră, adunîndu-se de toate părțile, năvăliră dindărătul creștinilor pînă la locul unde era întărite șatrele (corturile); și se bătură apoi toată ziua aceea pînă seara și de seară pînă la crăparea de ziuă. Iancu însă, văzînd că lucrul merge așa, eși din oastea creștinească pe ascuns și fugi. În sfîrșit biruindu-se creștinii, le luară turcii toate lucrurile dimpreună cu tunurile și cu tot aparatul de război"[1].

Analele românești ne-au păstrat cea mai frumoasă și cea mai completă descriere din cîte s-au făcut pînă acum, vechi și nouă, asupra acestei bătălii. Ea se potrivește cu arătarea lui Bonfinie și a analelor turcești. Această descriere, de un interes universal, pînă acum nu s-a tipărit.

„Deci cînd fu la Cîmpii Rigăi, zice hronica[2], veni și sultan Murad cu toate oștele lui și ocoli pre Iancul vodă, în mijlocul Cîmpilor Rigăi, într-un pisc de deal, și începu a să apropia de dînsul și a-l bate din toate părțile și au închis oștele Iancului vodă într-un loc și le-au luat și apa. Că avea sultan Murad 80 000 de turci. Iar Iancul vodă nu-i da război nimica, că aștepta ajutor de la Skanderbeg. Apoi dacă văzu că nu-i vine ajutorul și apa iaste luată de la oastea lui, el poronci să să gătească tot omul de războiu. Și și-au tocmit oștele foarte bine, la octomvrie 18 zile leat 6956, și au eșit singur înnaintea oștilor lui și-i îndemna cu niște cuvinte frumoase spre războiu, ca să să bată cu păgînii cei făr de Dumnezeu, de care cuvinte toată oastea s-au aprins de mînie și numai decît s-au pornit asupra turcilor și atîta s-au rășchirat de lat, cît au cuprins tot Cîmpul Rigăi. Iar daca văzură atîta mulțime de turci, mai să spăriară, și era la 8 ceasuri din zi, iar daca văzu aceasta Iancul vodă, că i s-a spăimîntat oastea de mulțimia de turci, el s-au coborît în jos la șăs. Iar în vîrful dealului au întărit locul cu cară, ca o cetate mare minunată. Și lăsă oameni păzitori. Și s-au lovit și el cu turcii și să bătură 3 ceasuri foarte tare, în toate părțile. Apoi Lajonțu Venedictu, din aripa dreaptă, începu a oborî pre turci la o vale. Văzu aceasta și Bánffi István, din arepa stîngă și începu și el a-i bate vitejăște. Iar sultan Murad daca văzu aceasta, îndată înnoi războiul și-i porni într-amîndoao arepile, iar ungurii și rumânii foarte osteniră de războiu și să apropiară de stătură lîngă cei înzoați (pedestrime), iar cei înzoați frumos sta ca un zid de piatră tare. Deci Iancul vodă purcese din coastă cu cei odihniți și au înfrînt pre turci și i-au gonit pînă în tabăra lor. Iar sultan Murad, daca văzu aceasta, mai porni niște stoluri groase și le porunci atîta să să bată de mult pînă vor osteni creștinii, și așa au fost războiu pînă în seară. Apoi s-au așezat noaptea amîndouă oștele. Iar a doao zi, daca au început a lumina de zioă, îndată s-au început iarăș războiu tare peste seamă. Iar sultan Murad au pornit pre cei 40 000 de turci carii nu eșise la războiu pînă atuncea și pentru aceia nu le putea sta bine creștinii înpotrivă. Iar turcii foarte s-au semețit și s-au iuțit. Deci Iancul vodă alerga pîn toată oastea de-i înbărbăta și le zicea : nu părăsiți războiul și cinstea. Deci oștele iar s-au mai înbărbătat și au ținut războiul

[1] *Annalles Sultan*, p. 27, 28.

ca şi eri; ce turcii începură meşteşuguri, cînd să lovia cu creştinii ei îndată da dosul. Deci creştinii îi gonia şi-şi strica şireagul; iar turcii să întorcea şi pînă a să tocmi, strica mulţi din creştini, şi aşa fu războiu pînă în seară. A treia zi dimineaţă iar s-au început războiu de iznoavă şi din naintea războiului întîiu s-au lovit Ianoş Cechel, o rudă a Iancului voevod, şi să bătu tare minunat şi au perit tocma în fruntea oştilor. Apoi ocoliră turcii şi pre Mezal Embre şi pe Bánffi István şi i-au tăiat; şi văzînd aceasta sultan Murad, cum dintramîndoao arepile au căzut steagurile, chemă toată oastea ce era zăcătoare şi porunci ca să ocolească oastea creştinească din toate părţile şi să-i tae pre toţi, pentru că pricepe că de trei zile sînt creştinii osteniţi. Atuncea turcii îndată ocoliră pre oastea ungurească de toate părţile şi sloboziră săgeţile ca norul asupra creştinilor şi-i răşchirară în toate părţile şi-i tăiară şi apucară steagurile. Aceasta daca văzu Iancul voevod, toate lăsă înnapoi şi au încălecat alt cal şi începu a fugi înnapoi să scape. Iar turcii începură a-i goni şi i-au gonit pînă în seară şi s-au întors a doao zi. Iar tabăra cea din deal încă o luară turcii, şi pre toţi ungurii cîţi era întrînsa îi tăiară. Dar şi pînă o luară, prea mulţi turci periră, că pînă au fost armă, praf şi săgeţi tot s-au bătut pînă au perit toţi. Aceasta făcu Gheorghie Despot Iancului voevod, că s-au acoperit toţi Cîmpii Rigăi de trupuri creştineşti. Dar tot periră turci mai mulţi cu patru părţi decît creştini: ce pentru sfiiala trimise sultan Murad de au strîns trupurile agalelor şi le-au îngropat; iar pre cei proşti i-au băgat în vale. Multe oase şi pînă în zioa de astăzi să tăvălesc acolo în Cîmpii Rigăi de nemişi ungureşti, ce au perit la acel războiu"[1].

Din aceasta se lămureşte că singura pricină a neizbutirei lui Huniad a fost superioritatea numerică a turcilor. Dacă Huniad nu ar fi fost înşălat de Gheorghie Despot, dacă el nu s-ar fi azardat înaintînd prea mult într-o ţară vrăjmaşă şi depărtîndu-se de baza operaţiilor sale, şi-ar fi putut scăpa armata. De ar fi avut mijloc ca să aştepte ajutorul de la Scanderbeg, el ar fi fost biruitor şi Orientul ar fi avut, poate, o altă soartă!

Arătarea lui Chalcocondil dar, care este greşită, asupra anului în care s-a dat bătălia, puind-o mult mai tîrziu, asupra numărului ostaşilor şi a *rînduelii de bătae a ambelor părţi protivnice*, asupra *mişcărilor* acestii bătălii şi a numărului morţilor căzuţi de ambe părţi[2], nu poate să fie adevărată numai încît priveşte pe români.

După mărturisirea unor istorici, românii nici n-ar fi luat parte l-această bătălie.

„Pîn-a nu se întîlni armatele protivnice, zice prinţul Cantemir, nişte mulsumani numiţi beigler, pe care Murad îi chemase spre a-şi mări tabăra, întîlniră în drumul lor pe românii, carii se afla la oarecare distanţă de armata cea mare, îi izbiră şi îi biruiră curînd. Această biruinţă ne-

---

[1] *Leatopiseţul lui Teodosie sin Stoian*, f. 38—45.

[2] Chalcocondil zice că numărul ungurilor şi românilor morţi se urca la 17 000, iar turcii numai 4 000; iar Bonfinie zice că turcii perdură 34 000 şi creştinii 8 000, aceea ce se potriveşte cu hronica românească, care zice că turcii s-au omorît de patru ori mai mult decît creştinii. Calculul lui Chalcocondil este dar greşit, fiindcă nu se poate ca într-o bătălie ce a ţinut trei zile, cu atîta înverşunare, să fi perit numai atîţi oameni.

aşteptată fu pentru Murad un augur care îi făgăduea că va învinge pe creştini" [1].

Alţii, între care şi istoricul turc Saidin, zic că românii, după ce au trecut Dunărea cu corăbii, au pustiit prin sabie şi foc toată cîmpia Nicopolului, dar n-au izbutit, după părerea lor, căci satrapii ce se afla într-acele locuri, între care Maomet, Iza şi fiiul lui Usgur cu acanţii i-au întîmpinat şi au ucis mulţi din ei, de care auzind Murad s-a bucurat foarte [2].

Orişicum a fost, este învederat că românii n-au fost trădători; destule lucruri istoria are a le împuta ca să-i mai împovăreze şi c-o pată nemeritată. Nu, slava lor militară este neîntinată. Ei s-au purtat totdeauna ca nişte viteji, au făcut cele mai mari jertfe şi au vărsat sîngele pînă la unul pentru apărarea civilizaţiei şi a libertăţii, şi Europa, d-ar fi recunoscătoare, ar plăti cu oarecare faceri de bine jertfele lor.

---

[1] CANTEMIR, *Histoire de l'Empire Othoman*, Paris, 1743, t. I, p. 264.

[2] *Chronica dell'origine e dei progressi della Casa Ottomana composta d'a* SAIDINO TURCO, *tradotta d'a* VICENZO BRATUTTI, Madrid, 1652; *Bilancia Historico-Politica dell'Impero Ottomano* di. GEROPOLDI. Venetia, 1686, p. 31.

3

PROSPECT PENTRU MAGAZINUL ISTORIC [1]

MAGAZIN ISTORIC PENTRU DACIA [*]

subt redacția dd. A. T. Laurian, profesor de filosofie în Colegiul Național din București, și N. Bălcescu

Istoria este cea dîntîi carte a unei nații. Într-însa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul. O nație fără istorie este un popol încă barbar, și vai de acel popor care și-a perdut religia suvenirilor. Într-o asemenea stare ne aflăm noi românii din cîte trele provinții ale Daciei. Căci deși mulți, atît străini cît și pămînteni, s-au ocupat cu scrierea istoriei noastre, noi însă putem zice, în conștiință, că pînă acum n-avem deloc istorie. Istoria Țării Românești, de esemplu, s-a lucrat de Gebhardi și de Engel în nemțește, de Fotino în grecește, de d. Kogălniceanu în franțozește și de d. Aron în românește. Aceste istorii se aseamănă prea mult unele cu altele, și noi știm că acel dîntîi merit al unei istorii este de a se deosebi de istoriile precedente sau prin descoperiri reale, sau prin fapte puse la locul lor și completate, sau prin rătăciri refutate. Pe lîngă aceasta, toți acești istorici, afară de d. Kogălniceanu, nu ne-au dat de cît biografia stăpînitorilor, care cu toate acestea încă e nelămurită și chiar șirul domnilor e nehotărît, iar partea cea mai interesantă a istoriei, instituțiile, industria, comerciul, cultura intelectuală și morală, obiceiurile și chipul de viață s-au trecut subt tăcere. Însă se cuvine să fim drepți și să nu osîndim fără pricină pe bărbații cărora le sîntem datori respect și mulțumită, ci să întrebăm dacă ei putea să facă altmintrilea în împregiurările în care se afla și dacă noi putem pretinde cu vreun drept să avem pînă acum o istorie, în adevăratul ei înțeles, despre patria noastră. Nu, și pricina este lipsa documentelor. Toți cîți s-au ocupat cu studiul și cu lucrarea istoriei noastre se învoesc la aceasta. Ei, pînă în sfîrșit, au fost siliți să-și rupă pana de deznădejde. Tot ce putem și tot ce trebue dar să facem acum este a ne aduna documentele, care sînt materialele istoriei, pentru ca să putem compune odată o adevărată istorie. Căci pîn-acum, „Istoria noastră, precum zice d. Kogălniceanu, se află numai în tradițiile poporului, în movilele nenumărate ce împestrițează întinsele noastre cîmpii, în mănăstirile ce cuvioșii și vitejii noștri domni au zidit în aducerea aminte a biru-

inţelor cîştigate, în hrisoave, în urice şi în sfîrşit în cronicile Grecenilor, Popeştilor, Urecheştilor, Costinilor şi atîtor alţi bărbaţi, care într-o mînă ţinea sabia, spre a apăra patria, şi într-alta condeiul spre a scrie măreţele lor fapte".

Sus însemnaţii, avînd o colecţie de vreo zece letopisiţe sau cronice, ce tractează istoria ambelor principate, în manuscrise originale, necunoscute pînă acum publicului, precum şi un număr însemnat de hrisoave sau acte oficiale autentice de la anul 1390 încoace, de mare interes istoric, asemine şi o bibliotecă istorică coprinzătoare de autorii cei mai însemnaţi vechi şi moderni, greci şi latini, precum şi de istoricii ţărilor circumvecine, unguri, poloni, nemţi şi turci etc., ce au atins întîmplările istorice ale patriei şi ale naţiei noastre, din care au cules, au tradus şi au comentat ceea ce spun ei despre locurile şi faptele noastre, şi însfîrşit o colecţie de inscripţii din deosebite locuri ale Daciei, care asemene le-au tradus şi le-au esplicat, au hotărît a publica această colecţie colosală, subt numirea de *Magazinŭ istoricŭ pentru Dacia*, rugînd pe toţi patrioţii români din deosebite părţi ale Daciei, din România, Moldavia, Transilvania şi Ungaria, care posed documente istorice despre Dacia noastră, şi mai ales pe literatorii istorici, ca să binevoiască a contribui la această lucrare naţională, atît prin materialele ce vor avea, cît şi prin îndreptarea la cele ce vor şti că se află în locuri şi în mîni străine, precum şi prin deslușirile ce pot să dea ştiinţei istorice patriotice, pentru care naţia contimporană şi viitoare în general, iar sus însemnaţii în parte, le vor fi recunoscători.

Magazinu istoric se va împărţi în şase părţi:

I. Cronicul românesc va coprinde deosebite cronice, anale (sau letopiseţe) scrise în limba românească.

II. Diplomaticul românesc va coprinde deosebite acte oficiale autentice, eşite în deosebite împrejurări, hrisoave, anaforale ale obşteştilor adunări, după vremi, între care actul de dezrobirea ţăranilor, reforma lui C. Mavrocordat şi altele, tractate, convenţii şi alte scrieri cu interes istoric.

III. Memoratoriul dacian va coprinde documente istorice despre Dacia, culese din autorii vechi, greci, latini, bizantini, istorici din veacul de mijloc, în deosebite limbi, traduse în româneşte.

IV. Inscriptoriul dacian va coprinde inscripţii aflate în părţile Daciei, atît vechi, latine şi greceşti, cît şi nouă, româneşti sau într-alte limbi moderne, cu traducerea în româneşte şi cu dezbaterea critico-istorică, monumente de arhitectură, morminte, movile cu interes istoric.

V. Disertatoriul istoric va coprinde cronologia domnilor, aşăzată după hrisoave, dezbateri istorice, parte spre înţelegerea deosebiţilor scriitori despre Dacia, parte spre coregerea critică a locurilor mai bine cunoscute din alte documente autentice, precum şi descoperiri istorice

făcute de autori mai noui, deosebite dizertații, descripții geografice și etnografice.

VI. Buletinul bibliografic va coprinde lista scrierilor moderne, naționale sau străine, care ating Dacia și istoria ei, dimpreună cu observațiile critice asupra lor, precum și critica scrierilor istorice ce ar eși de aici înainte.

În sfîrșit se vor adăoga carte geografice și deosebite desemne de monumente cu interes istoric.

Magazinu istoric va eși în broșuri de cîte patru coale, în 8°, pe lună, care într-un an vor forma două volumini. Prețul unei broșuri va fi un sfanțih ; la primirea broșurei dîntîi se vor plăti doi sfanțihi, prețul pe două broșuri, iar de aci înainte va urma a se plăti numai un sfanțih la primirea fiecării broșuri. Cei ce se prenumără pe 10 esemplare vor primi unul gratis. Tipărirea însă nu va începe decît cînd numărul prenumeranților va trece de 300, ca să se poată acoperi cheltuelile tiparului.

Prenumerația se va face :

În România, în București la dd. redactori, în librăriile d. Valbaum și d. Romanov, și la d. pitarul Ioanid ; la Craiova la d. inspector și profesor I. Maiorescu ; pe la județe la dd. profesori.

În Moldavia, în Iași, la cantora Foiei sătești, la redacția Albinei românești, în librăria d. Nica ; pe la județe la dd. profesori.

În Transilvania, în Brașov, la redacția Gazetei de Transilvania, în librăria d. Nemet ; în Sibiu la d. director Fule și la d. prot. Maniu ; în Blaj la d. canonic Cipariu ; prin scaune și comitate la colectorii Gaz. de Trans[ilvania].

În Ungaria, în Oradia Mare, la d. secretar consistorial Grama ; în Arad la d. prof. Gavra ; în Timișoara la d. paroh și ass. cons. Petrovici ; în Lugoș la d. prof. Ventilă ; la Biserica Albă la d. dir. Loga ; în Maramurăș, în Ieud, la d. protopop Man.

Sus însemnații socotesc că toți cei ce se interesează la istoria nației lor, vor îmbrățișa și vor sprijini această folositoare întreprindere.

4

CUVÎNT PRELIMINARIU DESPRE IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR [1]

Românii au trebuință astăzi să se întemeieze în patriotism și în curaj și să cîștige statornicie în caracter. Aceste rezultate credem că s-ar dobîndi cînd ei ar avea o bună istorie națională și cînd aceasta ar fi îndestul răspîndită. Privind la acel șir de veacuri, în care părinții noștri au trăit și la chipul cu care ei s-au purtat în viața lor soțială, noi am căuta să dobîndim virtuțile lor și să ne ferim de greșelile în care au picat. Am părăsi, prin urmare, acel duh de partidă și de ambiție mîrșavă. Am scăpa de acele temeri de nimic și d-acele nădejdi deșarte. Am dobîndi adevăratele prințipe care trebue să ne povățuiască în viața noastră soțială ca să ne putem mîntuì. Istoria încă ne ar arăta că părinții noștri se aflară în vremi cu mult mai grele decît acele în care ne aflăm noi acum.

Călcați de la începutul lor de atîtea popoare barbare, goți, huni, ghepizi, avari, bulgari, pacinați, cumani, tătari, încunjurați apoi de nații puternice, cum ungurii, polonii și turcii, care toate țintea a-i robi, ei își păstrară naționalitatea lor. O mînă providențială priveghie asupră-le și îi strecură minunat din toate primejdiile. Aceasta ne va aduce să credem că o nație care în mijlocul atîtor nevoi și-a păstrat naționalitatea ei în curgere de 18 veacuri, nu mai poate peri. Această convicție, apoi, ne va face să avem mai multă încredere în viitor și să lucrăm cu mai multă inimă la o reformă politică și soțială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a națiilor europene.

Dar ca o istorie să poată aduce aceste foloase nu trebue să fie numai ca un șir de oarecare întîmplări politice sau militare uscate, fără nici o coloare, fără nici un adevăr local; nu trebue să se ocupe numai de oarecare persoane priviligiate, dar să ne arate poporul român cu instituțiile, ideile, simtimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri.

Noi credem că o asemìne istorie este cu putință. Pentru aceasta socotim că cei ce se ocupă cu istoria noastră nu trebue a se ținea numai de ceea ce au lucrat și au zis istoricii noștri cei moderni, dar, tot într-o vreme, folosindu-se de adevărurile descoperite de dînșii, să meargă mai departe, să alerge la izvoarăle originale, să caute și să adune toate daturile putincioase, și atunci vor putea țese o bună istorie.

Dar care sînt aceste izvoară şi unde le putem afla? Aceasta voim a arăta pe scurt într-acest articol. Descoperirea, cercetarea şi adunarea lor este scopul acestei publicaţii.

Istoria noastră, ca a tuturor naţiilor, se coprinde în cinci feluri de documente: 1-iu, poeziile şi tradiţiile populare; 2-lea, legile şi actele oficiale; 3-lea, cronicile care coprind faptele generale; 4-lea, inscripţiile şi monumentele; 5-lea, scrierile care zugrăvesc obiceiurile private. Să vedem acum ce putem avea din aceste deosebite speţii de izvoară şi la ce parte de istorie ne poate sluji fiecare dintr-însele.

1-iu. *Poeziile şi tradiţiile populare.* Oamenii întîi cîntă, pe urmă scriu. Cei dîntîi istorici au fost poeţi. Poeziile populare sînt un mare izvor istoric. Într-însele aflăm nu numai fapte generale, dar ele intră şi în viaţa privată, ne zugrăvesc obiceiurile şi ne arată ideile şi simtimentele veacului. Învăţaţii Grimm şi Michelet s-au folosit mult de acest izvor istoric în scrierile lor asupra originii dreptului german şi francez.

Tradiţiile sau poveştile populare sînt un izvor care slujeşte la aceeaşi ţintă ca şi poeziile. Treaba agerii critici a istoricului este să deosebească dintr-aceste daturi, ca şi din toate celelalte, adevărul de falsitate şi să se poată bine folosi.

O adunare, dar, a poeziilor şi a poveştilor ce se află în gura popolului român este de trebuinţă. Noi cerem spre aceasta ajutorul tuturor celor ce lăcuind pe la ţară pot mai cu lesnire a le culege şi a ni le împărtăşi.

2-lea. *Legile.* Românii, de la întemeierea ambelor principate, n-au avut legi scrise. Obiceiul pămîntului le-a ţinut multă vreme loc şi de constituţie politică şi de condică civilă şi criminală. Acest obicei, deşi nu-l avem scris tot în vro condică, dar îl găsim în hrisoave aplicat la cazuri deosebite. Hrisoavele sau uricele (cum le numesc fraţii noştri de dincolo de Milcov) sînt izvorul cel mai însemnat al istorii românilor. Într-însele găsim nu numai acturi generale de o mare importanţă istorică, nu numai cronologia cea mai sigură a domnilor, dar şi constituţia generală, legislaţia noastră şi trăsuri de obiceiuri. O adunare de hrisoave este, dar, neapărată. Clucerul Dimitrache, în veacul trecut, făcuse o asemine adunare după care a lucrat şi cronologia domnilor Ţării Româneşti. Această adunare nu ştim ce se va fi făcut. Noi rugăm pe toţi românii iubitori de istoria naţiei să ne facă cunoscute hrisoavele ce vor fi avînd şi care au o importanţă istorică, căci adunarea ce am făcut, deşi destul de interesantă, tot n-o socotim de ajuns.

Alexandru vv. cel Bun al Moldaviei, pe la începutul veacului XV, a făcut o pravilă, ce acum nu se mai găseşte. După dînsul, d-abia în veacul al XVII, Matei Basarab vv., în Ţara Românească, şi Vasilie vv., în Moldova, publicară condici de legi, traduse după cele împărăteşti, la care se adaugă ceva şi din obiceiul pămîntului. Cea dintîi se numeşte ***Îndreptarea legii,***

Postelnicul Constantin Cantacuzino

tradusă de Daniil Panoneanu şi tipărită în Tîrgovişte, la 1652. A doua, numită *Carte românească de învăţătura pravilelor* ş.c.l., tradusă de logofătul Eustratie şi tipărită în Iaşi, la 1646. După aceste pravili veni în Ţara Românească pravila lui Scarlat Ghica, a lui Alexandru Ipsilante, a lui Ioan Caragea şi Regulamentul. Iar în Moldova Condica ţivilă de la 1817, condica criminală şi de procedură de la 1826 şi Regulamentul.

3-lea. *Cronicele* [2]. Cronicele care slujesc de izvoare istorii noastre sînt de două feluri: străine şi naţionale. Începînd de la Erodot, care ne-a lăsat geografia Daciei, pînă acum putem număra mai multe mii de istorici străini care slujesc de izvoare istorii noastre. N-are cineva decît să citească deosebitele liste de aseamine scriitori ce se află tipărite, sau să vază citaţiile vestitei cronici a lui Gheorghe Şincai. Istoricii greci, romani, bizantini, poloni, unguri, turci, cronicile slovene dau destulă materie istoricului român. Ei ne slujesc mai cu seamă pentru vremile cele vechi, despre care cronicarii noştri tac. Cercul restrîns al acestui articol nu ne iartă a enumera aci pe toţi, sau măcar pe cei mai deosebiţi, dorinţa noastră fiind a însemna cronicile naţionale care au fost pînă acum puse la uitare, ba încă nesocotite cu despreţ, căci era necunoscute. Prinţul D. Cantemir zice că românii nu s-au îndeletnicit a scrie istoria lor, ,,căci lor le era mai la inimă să facă fapte bune decît să le scrie''. Într-adevăr, cîtă vreme au ţinut luptele cele mari pentru independenţă, zgomotul armelor împiedică pe români ca să-i şi scrie analele. D-abia în al XVI veac, cînd semnalul decadenţii lor se dedese, simţiră ei trebuinţa d-a scăpa gloria părinţilor din uitare. Atunci se iviră trei cronice (sau leatopisiţe) asupra istoriei Moldaviei, în trei limbi deosebite, unul românesc, începînd de la Dragoş vodă şi mergînd pînă la Petru vodă Şchiopul (1359—1570), altul latinesc şi al treilea slovenesc. Aceste cronice, cele mai vechi ce au moldovenii, s-au perdut, fragmente numai dintr-însele ni s-au păstrat de cronicarii mai noi. După aceea, pe la sfîrşitul acelui veac, vornicul Grigorie Ureche scrise cronica sa de la Dragoş vodă pînă la a doua domnie a lui Aron vodă (1313—1593). După dînsul au eşit încă trei cronice scrise de logofătul Eustratie, de fiul său Simion Dascălul şi de nepotul său Misail Călugărul. Aceştia au copiat pe Ureche, adăogînd deosebite adnotaţii de la dînşii şi au urmat cu istoria pînă la Vasilie vv. (1634). După dînşii, logofătul Miron Costin a completat pe Ureche, începînd cronica sa de la venirea lui Traian în Dacia, urmînd apoi originalul lui Ureche pînă la Aron vodă; iar d-acolo pînă la Dabija vodă (1662) scriind de la sine[1]. Continuatorul lui Miron a fost fiul său, logofătul Nicolae Costin. Acesta a copiat pe Ureche şi pe tată-său pînă la Dabija vv., cu deosebite adausuri, iar d-acolo pînă la 1712 a scris după izvoadele lui Vasilie Dubău şi Tudor Damian. De la 1712 — 1716 l-a continuat Axentie Uricarul. După aceşti cronicari a venit vornicul Ioan Neculcea. El a copiat pe cronicarii dinainte pînă la Dabija vodă, iar d-acolo pînă la Duca vodă (1665) a scris după nişte originale particulare aflate de dîn-

[1] De la logofătul Miron avem şi nişte compuneri poetice. O mică poemă intitulată *Viaţa lumei* şi precedată de un scurt tractat de versificaţie românească şi o epigramă către mitropolitul Dositei.

sul. Iar înainte, pînă la 1743, a scris de la sine cîte s-au întîmplat în viaţa sa. „Nu i-au mai trebuit, zice el în precuvîntare, nici un izvod al nimenui, nici istoric strein să citească şi să scrie, că au fost scrise în inima sa".

Două cronice anonime s-au găsit încă asupra Moldaviei. Una coprinde pe cronicarii Miron şi Nicolae Costin pînă la Dabija vodă, iar de acolo pînă la 1716, scrie autorul de la sine într-un duh cu totul antigrec. Ceealaltă, care se află în greceşte la Paris, în Biblioteca Regală (vezi *Notices extraites de la Bibliothèque du roi*, par M. Hase, t. XI), coprinde pe Miron şi pe fiul său pînă la Dabija vv., iar de acolo pînă la 1766 scrie autorul singur. După aceştia, Ioan Cantacozino şi Alexandru Beldiman au făcut asemene cronice, întinzîndu-le cel dîntîi pînă la 1780 şi cel d-al doilea pînă la 1770. Acesta a mai scris şi insurecţia de la 1821, în versuri.

Aceşti cronicari se deosibesc toţi printr-o mare erudiţie. Stilul lor e serios, sentenţios şi plin de reflexii filosofice; aceasta îl face să fie cam rece şi ostenitor. Uneori însă ne reprezentează cîte un tabel mai variat şi naiv. Noi cităm, spre esemplu, un pasagiu de la Miron Costin, care descrie răscoala norodului asupra grecilor şi a domnului Alexandru vodă Iliaş, la 1631.

„Nice într-un chip nu putea să amistuiască Alexandru vodă fapta boiarilor ce-i făcuse împotrivă cu venirea lor la Ţarigrad, şi nice boiarilor lucrurile lui Alexandru vodă, ce era foarte proaste, nu le plăcea. Deci adăogîndu-se dintr-acestea necredinţa şi prepusul, aşăzase în gîndul său Alexandru vodă să omoare pre o seamă din boiarii cei de frunte, pre Vasilie Lupul vornicul, pre Savin hatmanul, pre Buhuş vistieriul şi pre Ureche spătariul. Înţelegînd boiarii adevărat urzită perirea lor de Alexandru vodă s-au vorbit cu toţii şi au dat de ştire ţării, care herbînd în răutăţi şi netocmele prea lesne s-au pornit, şi nu numai curtea ce şi toată ţărănimea; şi aşa s-au strîns de mulţi de toate părţile, cît nu încăpea în tîrg în Iaşi, ce şi pre afară pre subt Miroslava şi pretutindere strigînd pre greci, pre toate uliţile. Vasile Lupul vornicul era cap acestor zarve şi daca au înăbuşit ţara au mers de au dat ştire lui Alexandru vodă că strigă pre greci; au răspuns Alexandru vodă : dacă se rîdică pre greci, pre mine se rîdică; şi văzînd atîta mulţime, nu s-au apucat de nimică, numai de grijă să hălăduiască cu casa sa de gloate, şi s-au gătit de purces. Şi daca au purces domniea să nu să fie pus boiarii cu toţii să oprească desfrînată prostimea, pozna mare, şi abia în vro ţară de s-ar fi auzit sau de s-ar fi întîmplat. Ce tot pre lîngă domnie au mers boiarii, oprind şi domolind ţărănimea. Iară mai nu era în putere nice boiarilor a opri pornită ţărănimea mulţime, că şi pre Vasile Lupul vornicul, anume că este şi el vreunul din greci, l-au lovit cu un os în cap, de care lovitură mult au fost rănit. O, nestătătoare şi nice o dată crezute lucrurile lumii, cum vîrstează şi turbură şi face lucruri împotrivă! Cînd cu cale easte să fie frică celor mai mici de cei mai mari, iară cursul lumii aduce de multe ori de easte celor mai mari de cei mai mici grijă. Domnii cei buni şi drepţi, fără de grijă şi desfătat stăpînesc, iară cei răi, tot cu sieală. Iară daca au trecut domniea în şăsul Bahluiului spre mănăstirea Balicîi, tot şăsul plin era de oameni şi striga : Dă-ne

doamne pre greci. Unii hiicăea, alții jecuea și acolo au strigat să le dea pre Batiște[1], care era tot aproape de domn. Deci văzînd Alexandru vodă strigare pre sine, ce nu sta Alexandru vodă de Batiște, ce sta de grija sa; și numai ce zisă lui Batiște să se depărtează de la dînsul. Și așa l-au apucat și l-au dat pre mîna țăranilor. Nespusă vrăjmășiea țărănimei! Îndată, fără de nici o milă, l-au făcut fărîme cu topoarăle; și atît s-au amestecat cît nice mantaua din spinarea domnului atunci n-au hălăduit, că era bură de ploae.

De grija țărănimei ce era peste tot locul, să nu intre Alexandru vodă îndată la codru, socotisă boiarii a trimite seimeni cu sineațe gata pe lîngă domnie, și s-au dus prin braniște, fiind loc deschis. Iar daca s-au întors boiarii, au intrat în grijă să nu se ducă Alexandru vodă pre la Abaza pașa, prin Bugiac. Îndată au ales pre Buhuș vistiernicul și pre alți boiari și s-au trimis după Alexandru vodă de i-au îndreptat calea de la Huși spre Bîrlad în gios. Era mai mare spaimă lui Alexandru vodă decît întîi daca au văzut gloata iar viind după sine și la braniște, și-l lăsasă și seimeni, și copii din casă toți. Iară daca s-au apropiat boiari le-au zis Alexandru vodă cu lacrămi: mă rog boiari, pentru fiiu mieu Radul vodă, să-l lăsați viu. Au zis Buhuș vistieriul să n-aibă nice o grijă măriea sa, că n-au venit cu vrun rău, numai țara poftește pre măriea sa să meargă pre Bîrlad la Galați, să nu aducă vrun rău cu nescai tătari asupra țării, și s-au și giurat să n-aibă nici o grijă; și așa au priimit și Alexandru vodă, pre unde va fi voea țării, pre acolo va merge, și au mers pre drumul Bîrladului și au pus și seimenii, iar pre lîngă dînsul și copii din casă, care îl părăsisă, dîndu-i și din boiari petrecători pre lîngă dînsul pînă la Galați. Așa s-au mîntuit boiarii și țara de Alexandru vodă Iliaș".

Cele mai vechi cronice ale Țării Românești, ce am găsit, sînt din veacul al XVII. Două cronice care le credem mult mai vechi nu le-am putut încă găsi. Acestea sînt Cronologia de la Vîrșeț și Cronologia Iancului Vodă (Ioan Uniade). După mărturia ierodiaconului Naum Clococeanu, care le citează într-o precuvîntare a sa asupra cronologiei domnilor Țării Românești, ele sînt foarte interesante și vorbesc cu deamăruntul despre întemeierea banatului Craiovei și cele dîntîi timpuri ale întemeierei Principatului, partea istorii noastre cea mai săracă în documente.

Cronicele din veacul al XVII, ce avem, sînt în număr de șase: a lui Tudosie, fiiul lui Stoian din Tunșii, a lui Costantin Căpitanu, și alte patru anonime, care toate coprind istoria Țării Românești de la Negru vodă pînă la Șărban vodă Cantacozino, sau de la 1290 pînă la 1686 și 1689. După aceștia, logofătul Radu Greceanu a compus cronica sa scriind pe scurt domniile de la început, iar pe larg domnia lui Constantin Brîncoveanul pînă la 1700. De acolo pînă la 1729 a continuat vornicul Radu Popescu. În acelaș an, logofătul de divan Radu Lupescu, din porunca domnului Nicolae Mavrocordat, făcu un tot din cronicele acestor doi din urmă cronicari. O altă cronică anonimă coprinde istoria Țării Românești, de la 1595 pînă la 1730.

[1] Batiște Veveli, grec, ministru lui Alexandru vodă.

Vornicul Nicolae Roset a scris, la 1727, o broşură asupra viţei lui Nicolae vv. Mavrocordat. În sfîrşit, genealogia familiei Cantacuzinilor, scrisă la 1787 de banul Mihai Cantacozino, coprinde multe documente istorice interesante şi multe amăruntauri asupra domnilor fanarioţi. Asupra acestora avem încă vro cinzeci condici în Arhiva Statului, care coprind toate lucrările domnilor de la 1775—1828 [1].

Afară de acestea mai avem manuscrise două istorii asupra Ţării Româneşti; una grecească coprinde istoria ţării de la 1290—1618, lucrată după cronicele străine şi naţionale. Alta latinească coprinde cele şase domnii ale lui Costantin Mavrocordat, scrisă întîi în greceşte de doctorul Petru Depasti şi apoi tradusă în latineşte, în Veneţia, de un anonim.

Deosebit de cronice avem şi şase cronologii ale domnilor, întocmite după hrisoave, între care cele mai bune sînt: a lui Pîrvu Cantacozino, a clucerului Dumitrache şi a ierodiaconului Naum Clococeanul.

Cronicarii români au puţină eruditţie. Ei, în stilul lor, formează două şcoli deosebite. Una mai serioasă se aseamănă cu cărţile bisericeşti, citează adesea fraze din Biblie şi din Psaltirie, de aceea cam osteneşte pe cetitor, este însă prea interesantă pentru faptele ce ne arată; alta, mai uşoară şi plină de naivitate, se ceteşte cu mare plăcere. Noi aducem aci, spre esemplu, un pasagiu care descrie o scenă nopturnă, petrecută în Curtea Domnească din Bucureşti, la 1672:

„Grigorie vodă îndată scrise cărţi la Gheorghe banul Băleanul, să-l ştie că easte domn şi să prinză pă Radul logofătul Creţulescul şi pă fraţii lui Şărban spătariul (Cantacozino) ce era la Bucureşti. Carii, viind noaptea, trimise dă strînse iuzbaşii şi căpitanii de slujitori şi pă boiarii carii se întîmplase aciea, Radul Năsturel şi alţii; şi strîngîndu-se au trimis pă Năsturel cu slujitori la Costantin postelnicu şi la aga Matei şi la Iordache, de le-au ocolit casele şi i-au chemat la curte. Pă alţii i-au trimis la Creţulescu, de l-au chemat la curte; carii întreba: dar ce, ce? Ei zicea: nu ştim nimic, fără cît poruncă domnească au venit: veţi vedea; şi merseră la curte. Acolo era banul Gheorghe şi slujitori mulţi, lumînări aprinse. Daca veniră, şăzură, şi să sculă banul şi zise: Boiari fraţilor, sănătate de la măria sa Grigorie vodă, că l-au miluit Dumnezeu şi împăratul cu domnia: iată şi cartea. Şi o cetiră. Mulţumea şi ei lui Dumnezeu. Însă aci, dintre gloate, fugi Iordache şi vru să fugă şi Matei aga, dar îi prinseră de veste şi-i întoarseră şi le zise banul Gheorghe: Matei, căci faci copilăreşte de nu şăzi, dar domnul căci porunceşte să fiţi la opreală nu doar că va să vă omoare, ce numai pînă va veni măria sa, deci bun easte măria sa, nu vă temeţi, ce şădeţi, nu ne mai faceţi noă ruşine! Aci, în cămările domneşti, era închişi de Creţulescul 24 de boiari şi în obezi, de năpăştile ce le făcea, că sînt ficleni şi răi, precum şi mai îndărăt am scris. Ci îndată porunci banul Gheorghe de aduseră ţigani şi le tăiară obezile şi-i slobozi. Ci fieştecarele

[1] Arhiva Statului, pe lîngă aceste condice şi vro şapte sute de hrisoave şi alte acturi diplomatice interesante, ne-a păstrat şi o condică de veniturile şi cheltuelile Vistierii, pe 10 ani ai domniei lui Costantin Brîncoveanu, 1696—1706.

își lua obezile și le ducea înaintea Crețulescului și îi zicea să și le pue în gît și le lepăda jos.

Deci, făcîndu-se zio îi trimise pe boiari pe la casele lor, și slujitori de pază, pînă ce au venit a doua poruncă de la Grigorie vodă, de i-au închis în turn".

4-lea. *Inscripțiile și monumentele.* Nimeni nu se poate îndoì că acest izvor aduce mult folos istorii. Inscripțiile romane sînt singurul izvor istoric ce avem pentru petrecerea coloniilor romane în Dacia, în veacurile cele dintîi ale strămutării lor. Mai multe colecții se află de aseamene inscripții, între care cea mai mare este a lui Catancici. Afară de acestea, noi mai avem o colecție proprie, și ne vom sili să adunăm cîte se vor putea afla, precum și să le tălmăcim după legile arheologice.

5-lea. *Scrierile ce zugrăvesc obiceiurile.* Noi sîntem foarte săraci în aseamene scrieri pentru vremile cele mai vechi. Pentru veacul al XVII cunoaștem numai două cărți ce ne pot sluji. Cea dintîi este *Descrierea Moldovei* de prințul Dimitrie Cantimir și a doua *Călătoria arabului Patriarh Macarie de la Alep la Moscva*, prin Țara Românească și Moldova [1]. Pentru vremile mai nouă avem mai multe scrieri de acest fel făcute de deosebiți călători în locurile noastre și tipărite în mai multe limbi. Pentru obiceiurile și ceremoniile sărbătorilor naționale și domnești s-a păstrat la noi, în Arhiva Statului niște condici, și una în Moldova.

Acestea sînt, în scurt, documentele ce avem pentru istoria noastră. Noi știm cu bună seamă că o mulțime altele se află pe la mînăstiri și particulari în țările noastre și prin bibliotecile și arhivele publice și private ale Transilvaniei, Ungariei, Poloniei, Vienei, Moscvei, Petersburgului și Stockholmului. Noi ne vom sili să adunăm cîte vom putea, însă mijloacele noastre nu ne iartă a întreprinde călătorii prea depărtate, ca să adunăm toate cîte se pot găsi. Spre aceasta, părerea noastră și a mai multor români, ce se interesează la istoria nației, este de a se întocmi o Soțietate istorică, care să aibă fondurile trebuincioase, ca să poată trimite oameni în deosebite părți după asemenea descoperiri. Peste puțin vom publica un plan pentru o aseamine asoțiație. Noi nădăjduim că și guvernele române vor îmbrățișa cu inimă această lucrare folositoare și vor înlesni mijloacele pentru culegerea documentelor.

[1] Această carte, atît de interesantă pentru noi, s-a tradus din limba arăbească în englezește de d. Belfour și s-a tipărit la Londra, la 1829—1834, de Soțietatea traducțiilor din limbile orientale.

5

ROMÂNII ȘI FANARIOȚII[1]

Încă din zilele lui Mihai vv. Viteazul, grecii ţărigrădeni şi rumelioţi[1] veniţi în ţară se făcuseră nesuferiţi pămîntenilor. Aceasta ne-o dovedeşte un articol al tractatului de la 1595, încheiat la Belgrad, între Mihai vv. Viteazul şi Sighismund, prinţul Transilvaniei, în care se stipulează ca nici un grec să nu fie priimit în slujbele statului. După moartea lui Mihai vv. şi mazîlia succesorului său, Radu Şerban vv., se aşăză domn Radu Mihnea, la 1613. Acesta fu cel dintîi prinţ care veni în scaun, însoţit de o mulţime de greci. Neorînduelile ce aceştia aduseră în ţară mîhniră tare pe pămînteni. Ca în totdauna cînd opinia publică este întărîtată peste măsură, se formară comploturi împotriva domnului şi a grecilor. Aceştia crezură atunci că vor putea înneca în sînge orice manifestaţie a opiniei publice, şi capetele stolnicului Bercan, al cămăraşului Mihai şi altor opt tineri boeri căzură supt securea gîdei. Pe sîngele acestor martiri românii jurară răzbunare, şi o luptă, care trebuea să ţie două veacuri, începu atunci. Atît este de adevărat că sîngele vărsat, în loc d-a omorî o opinie, o hrăneşte mai mult, o întăreşte şi o face adesea a triumfa !

Într-adevăr, cinci ani nu trecuseră după aceea şi vestitul paharnicul Lupul Mehedinţeanul şi căpitanul Buzdugan prăda şi măcelărea toţi grecii din ţară. Aceasta fu o reacţie grozavă, dar dreaptă. Gavriilă vv. Movilă răzbună, în anul următoriu, grecilor, trăgînd în ţeapă pe aceşti doi cetăţeni, care au bine meritat de la patria lor. În domnia acestuia, a Radului vv. Mihnea pentru a doua oară, a fiiului său Alexandru, a lui Alexandru Iliaş şi a lui Leon vv., sau de la 1618—1631, grecii, favorizaţi de aceşti domni, se înmulţiră iarăşi în ţară. Românii i-ar fi ertat atunci şi i-ar fi suferit în mijlocul lor, daca ei, folosindu-se de esperiinţa trecută, ar fi avut o purtare înţeleaptă. Dar ei era întărîtaţi şi vrură să-şi aibă reacţia lor. Atuncea ţara, în desperanţă, se ridică supt aga Matei Basarab, vornicul Aslan, spătarul Gorgan, paharnicul Barbu Brădescu, spătarul Mihai Coţofeanu, slugerul Dumitru Filişanu, vistierul Mitrea şi alţi boeri. Leon vv., în temerea sa, socoti că va împăca răscoala dînd la 1631, iulie 23,

---

[1] Prin cuvîntul greci, în cursul acestui articol, trebue a înţelege numai pe cei din Constantinopol şi din Rumelia şi mai cu deosebire pe cei dintîi, cunoscuţi mai de obşte supt numirea de fanarioţi. Zdravăna naţie elenică de astăzi, pe care noi o iubim şi o respectăm, se deosibeşte de fanarioţi, pe care însuşi ea îi uraşte şi îi depărtează din sînul ei.

un hrisov prin care se izgonea toţi grecii din ţară (vezi *Actul nr. 1*). Dar acum era prea tîrziu. El trebui să-şi lase şi tronul în stăpînirea lui Matei Basarab, capul partidei patriotice.

Aceleaşi lucruri se petrecea atunci în Moldova, unde poporul, revoltîndu-se în Iaşi şi toată ţara, grecii se izgonea dimpreună cu domnul lor, Alexandru vv. Iliaş. Matei Basarab, îndată ce se urcă pe tron, se sili să vindece toate relele ce grecii făcuseră şi dezrobi şi monastirile ţării, închinate de dînşii la monastirile greceşti. Românii răsuflară în curgerea aceştii domnii; instituţii mîntuitoare se făcură; ţara se întemeie şi progresă iute, şi armatele noastre se acoperiră de glorie pe mai multe cîmpuri de bătae. Un grec însă, un singur grec fu în stare numai într-un an să dărapene tot binele ce făcuse Matei vv. într-o domnie de douăzeci ani şi să întoarcă dragostea ţării către dînsul, în ură. După urgisita depărtare din slujbă a hrăpitorului vistier Stroe, la 1652, Matei vv. (vezi *Actul nr. 2*) făcu greşala de încredinţă acest ministeriu unui mai mare tîlhar, unui grec anume Ghinea Ţucală. Tiraniile şi hrăpirile acestui ticălos revoltară pe toată lumea şi mai cu seamă armata. Ţara căzu atunci într-o grozavă anarhie.

Costandin Basarab, urcîndu-se pe tron la 1654, înnoi hrisovul lui Matei vv. împotriva grecilor şi a dezrobirei monastirilor. Ţara s-ar fi reîntemeiat supt dînsul, dar răscoalele ostaşilor şi intrigele grecilor la Costantinopol îl răsturnară la 1658. Atunci un grec, Mihnea, se urcă pe tron. Ura acestuia şi reacţia lui asupra românilor fu cumplită. În mai multe rînduri se măcelăriră o mulţime de pămînteni. În domnia acestuia, a lui Gheorghe şi Grigore Ghica şi a lui Radu Leon, sau de la 1659—1669, grecii se înmulţiră iarăşi în ţară şi cu dînşii se înmulţiră şi suferirile ei. În cel din urmă an, Radul Leon vv. văzîndu-se mazilit de Poartă, după plîngerea boerilor, mijloci l-aceştia ca să-l erte şi să-l priimească iarăşi domn, cu făgăduiala că va scoate toţi grecii din ţară. Boerii se învoiră. Dar Radu vv., văzîndu-se întărit în domnie, îşi călcă făgăduiala şi se întoarse din Costantinopol încunjurat de un mai mare număr de greci. Aceştia atunci se porniră c-o furie nouă asupra pămîntenilor. După ce otrăviră mai întîi pe vrednicul patriot logofătul Drăghici Cantacuzino, făcură complot împreună cu domnul să omoare pe toţi boerii pămînteni. Aceştia, luînd veste chiar în ziua hotărîtă pentru ucidere (3 dechemvrie 1669), scăpară în mitropolie, la vlădica Teodosie, unde trăgînd clopotele şi adunîndu-se popolul şi ostaşii împrejurul lor, trimiseră răspuns la domn, ca să gonească pe greci din ţară. Domnul, văzînd nevoea, fu silit să se plece şi dete, la dechemvrie în 9, un hrisov pentru aceasta (vezi *Actul nr. 3*). Curînd după aceea Poarta îl mazîli.

În domnia lui Antonie vv. ţara răsuflă, dar pentru scurt timp, căci după mazîlia lui la 1672, viind domn iarăşi Grigore Ghica şi în urmă Duca Rumeliotul, grecii se înmulţiră, şi intrigele şi împilarea pămîntenilor începură. Din norocire însă aceasta nu ţinu mult, căci la 1679 Şărban Cantacuzino se urcă pe tron. În domnia acestuia şi a succesorului său Costandin Brîncoveanu, intrigele grecilor se precurmară şi ţara se linişti şi începu a

se întemeia. Grecii atunci, văzînd că ţara le scapă din mînă, se gătiră să dea o lovitură hotărîtoare. Unele din familiile fanariotice, precum Mavrocordaţii, aflîndu-se în mare influinţă la Poartă, intrigară şi în doi ani capetele Brîncovenilor, Cantacuzinilor, Văcăreştilor, Dudeştilor căzură supt săcurea otomană, şi fanarioţii dobîndiră pe seamă-le cu hotărîre tronul românesc.

Noi nu voim aci să descriem domnia fanarioţilor în ţară, nici starea de jale în care ei au adus-o. Ţinta acestui articol fiind numai a arăta în scurt deosibitele faze a acestei lupte de două veacuri, între români şi fanarioţi, spre înţelegerea actelor aci alăturate. Fanarioţii şi domnia lor în ţară s-au judecat de mai mulţi scriitori cu talent. Un grec însuşi, d. Zallony, a zis pentru dînşii : „paginele istorii Moldaviei şi Valahiei, de vor fi scrise de o mînă tare, nepărtinitoare şi independentă, vor fi pline de acte arbitrare ale acestor noi despoţi. Nenorociţii lăcuitori ai acestor provinţe trebue a se înfiora numai la auzul numirei, Fanar şi fanariot"[1].

Cu urcarea definitivă a fanarioţilor pe tronul românesc, lupta între ei şi pămînteni nu se precurmă, deşi acum era inegală. Dar sufletele alese care apără o pricină sfîntă şi vor să se jărtfească pentru dînsa nu calculează puterile vrăjmaşului. Astfel virtuosul mitropolit Antim şi boerii Brezoianu, Obedeanu, Bengescu, Golescu, sărdarul Barbu Cornea, ce se deosibiră atunci ca capetele opoziţiei, căzură mai toţi jertfe patriotismului lor. Cu perderea acestora lupta mai încetă. Fanarioţii era în toată puterea lor. Ei sfîşiară atunci vechea noastră constituţie şi stricară obiceiurile cele bune ale ţării. La 1753 lupta reîncepu. În 21 mai, fiind ţeremonie la Mitropolie, vlădica Neofit, folosindu-se de o dispută ce se aţîţase între boerii români şi greci, luă crucea în mînă şi îndreptîndu-se către boeri şi poporul adunat strigă : Urmaţi-mi ! Asfel însoţit el merse la Capigibaşa, ce se afla în Bucureşti, şi adeveriră cu toţii jalba ce un medelnicerul Ştefănache dedese la Poartă în contra domnului Matei Ghica vv. Trei zile însă după aceea, mitropolitul bolnăvindu-se, grecii mituiră pe doctor, care îi dete o doctorie aşa de tare încît sărmanul vlădică înnebuni. Grecii atunci scoaseră că el era nebun cînd a făcut acea vrednică faptă.

Efectul acestei întîmplări fu dintr-o parte schimbarea domnului, iar dintr-alta medelnicerul Ştefănache şi Dudescu, capetele opoziţiei, se esilară la insula Mitilina.

Toate aceste împrejurări făcu pe pămînteni să se unească mai strîns între dînşii, aceea ce îi împuternici astfel, încît la 1755 ei putură să împue condiţiile lor domnului Costandin vv. Cehan şi să-l silească să gonească pe mai mulţi greci din ţară. Esilarea a doi fraţi Văcăreşti la Chipru, unde se prăpădi unul dintr-înşii, nu descurajă de loc pe români şi la 1763 ei răspunseră fanarioţilor răsturnînd pe Costandin vv. Mavrocordat şi pe o seamă de fanarioţi, pe care Poarta, după plîngerea lor, îi esilă la insula Mitilina. Următorul domn, Costandin vv. Cehan, vrînd să-şi răzbune asupra românilor, băgă în lanţuri şi închise în temniţe mai pe toţi boerii.

[1] *Essai sur les Fanariotes*, par MARC-PHILIPPE ZALLONY, Marseille, 1824, p. 249.

Poporul Bucureştilor atunci se revoltă şi îi scapă, iar ticălosul despot, de frică, se otrăveşte singur. Succesorul şi fratele acestuia, Ştefan Racoviţă, prigonind şi închizînd iarăşi pe boeri, o a doua revoltă îi sloboade. Domnul atunci, vrînd să împace pe români, dete un hrisov prin care răpeşte drepturile civile şi politice în ţară grecilor şi tutulor străinilor, cum albanezii, sîrbii şi alţii, afară de moldoveni, care din vremile cele mai vechi s-au privit de pămînteni. De atunci lupta a tot continuat pînă la 1821, cînd, în sfîrşit, insurecţia lui Tudor Vladimirescu o încheie, ne scăpă de fanarioţi şi ţara îşi redobîndi vechile sale drepturi.

ANEXE ÎN MAGAZINU ISTORIC

Nr. 1. *Hrisov de la Ioan Leon vv. pentru izgonirea grecilor din ţară, 1631.*

[Adăugat de N.B.]

Originalul acestui hrisov se află la mănăstirea Bistriţa.

Nr. 2. *Carte a Obşteştii Adunări a ţării pentru trei boeri dovediţi de furi banilor Vistieriei, 1652.*

[Adăugat de N.B.]

Originalul acestui hrisov scris în româneşte, scris pe membrană, se află în Arhiva Statului. El e acoperit cu 60 iscăliturі şi alte atîtea peceţi; dintr-însele vre-o patru nu s-au putut decifra.

Nr. 3. *Hrisov de la Ioan Radul Leon vv. pentru izgonirea grecilor din ţară. 1669.*

[Adăugat de N.B.]

Originalul acestui hrisov se află la mănăstirea Bistriţa.

6

IOAN TĂUTUL
MARE LOGOFĂT AL MOLDAVIEI[1]

Între cetățenii ce au ilustrat Moldavia a fost unul și Ioan Tăutul. El se trăgea dintr-o familie din cele mai vechi ale Moldaviei. Era un om d-un caracter original și d-o mare capacitate. Politic îndemînatec, cunoscînd prea bine limba grecească, latinească și poloneză el dobîndì favorul lui Ștefan cel Mare, domnul Moldaviei, care îi dete logofeția mare, ministeriul cel mai însemnat al țării, și îl întrebuință în mai multe ambasade. La 1501 el merse în Polonia de încheie pacea între Ștefan vv. și Albert, regele Poloniei. Acesta, atunci, îi dărui mai multe sate de la margine, anume Cîmpulungul rusesc, Putila, Răstoacele, Vijnița, Ispasul, Milie, Vilavcea, Carapciul, Zamostia, Văscăuții și Voloca, puind hotar apa Cirimușul.

La 1504 murind marele Ștefan vv., viteazul vitejilor, se urcă pe tron fiul său Bogdan vv. Acesta, după povățuirea ce-i dedese tată-său, trimise pe logofătul Tăut, cu un plocon de zece pungi de bani și însoțit de o ceată de pedestrime, ca să meargă la sultanul turcilor să-i închine Moldavia. Se zice că intrînd Tăut în sala marelui vizir, își trase cizmele și le dete slugii sale, poruncindu-i să le ție în sală înaintea lui, de care lucru mirîndu-se vizirul, îl întrebă, nu cumva îi e teamă să nu i le fure cineva; „Nu știu, răspunse el, dar mi să pare că cu niște oameni care vor să aibă tot, trebue să păstrăm tot ce putem". „N-ai să te temi de nimic, îi răspunse vizirul, noi acum sîntem prieteni iar nu vrăjmași". „Doresc, zise Tăut, c-această prietenie să păstreze capul ca și picioarele". După aceea vizirul, puindu-l să șază pe o sofa lîngă dînsul, i-au adus, după obicei, cafea. El, necunoscînd încă acea băutură, a turnat-o deodată pe gît, strigînd: să trăiască împăratul și vizirul! În urmă se înfățișă și înaintea sultanului Soleiman și îi declară că vine din partea domnului său și a poporului moldav să închine înălțimei sale, ambele Moldavii[1] cu condiții cinstite, iar mai cu seamă religia să fie păzită fără cea mai mică vătămare. Sultanul se bucură mult văzînd că moldovenii, a cărora puternică sabie o simțise de multe ori turcii, vin singuri să se plece puterii sale. El priimi toate condițiile și dete solului un act formal, subscris cu mîna lui, ca să-l ducă domnului său la Suceava. În acest act se coprindea: că moldovenii, supuindu-se

---

[1] Moldavia de Țara de Sus și de Țara de Jos. Cea dintîi coprindea de la Iași în sus pînă la Carpații Transilvaniei și la Snetin, oraș din Podolia. A doua se întindea de la Iași în jos pînă la Dunăre și Marea Neagră.

de bună voia lor împărăţiei otomane, voinţa sultanului e ca bisericele şi religia lor să fie nevătămată ; ţara să se administreze după legile sale ; domnul să nu fie dator la alt decît numai să trimiţă în toţi anii Înaltei Porţi 4 000 galbeni, 40 iepe şi 24 şoimi ; şi acestea supt titlu de dar (peşcheş)[1]. După aceea sultanul dărui lui Tăut cele zece pungi de bani ce-i adusese din partea lui Bogdan vv. Cu aceşti bani, întorcîndu-se în patria sa, el zidi o biserică de piatră foarte frumoasă, în satul Bălineştii, în ţinutul Sucevei, pe Siret. El a mai zidit încă în Costantinopol un palat supt numirea de Bogdan Sarai sau Palatul moldovenesc, în care era şi o biserică pe numele Sf. Nicolae.

La anul 1511 a murit Ioan Tăutul logofătul[2].

[1] Această diplomă s-a păstrat în Arhiva Moldaviei, pînă în anul 1686, cînd viind în Iași regele Poloniei, Ioan Sobieski, au scos-o și au ars-o în piață, adresînd poporului adunat pompoasa declaraţie : „Priviţi cum regele Poloniei vă mîntuește de jugul turcesc".

[2] Izvoarele acestii biografii sînt *Cronicele lui Miron Costin* și *Ioan Niculce* și *Histoire de l'Empire Othoman* par D. Cantemir, t. II, p. 302, 364, 369, 372, 373, Paris, 1743.

7

SPĂTARUL IOAN CANTACUZINO

Niciodată oamenii n-au lipsit evenimentelor, a zis faimosul Montesquieu. Acest adevăr s-a simţit asemenea şi în Ţara Românească, căci ea a avut norocirea ca de cîte ori s-a aflat în vremi grele, să se ivească în sînu-i cîte unul din acele spirite înalte, pe care providenţa seamănă a le trimite din timp în timp, spre a face gloria, cinstea şi mîntuirea statelor. Unul dintr-acei români, care au bine meritat de la patrie, a fost şi spătarul Ioan Cantacuzino. D-abia a trecut o jumătate de veac de cînd el strălucea în această ţară şi faptele lui, ca şi numele, sînt uitate de noi. Dar datoria istoriei este d-a le păstra şi d-a aduce suvenirei acestui vrednic patriot tributul recunoştinţei ce românii îi sînt datori.

El să născu în 20 ianuarie 1757 la Costantinopol, unde se afla duşi părinţii lui de cîtva timp. Tatăl său era clucerul Răducanul Cantacuzino [1], iar mumă-sa domniţa Ecaterina, fata lui Ioan vv. Mavrocordat, domnul Moldaviei. Peste doi ani (1759) părinţii săi îl aduseră la Bucureşti, unde el priimi o educaţie îngrijită şi petrecu copilăria sa.

La 1769 se iviră manifestele împărătesei Rusiei, Ecaterina II, chemînd pe toate popoarele supuse Turciei la arme, făgăduindu-le libertate şi independinţă. Ioan Cantacuzino, în entuziasmul său copilăresc, crezu că a sosit timpul ca patria lui să-şi dobîndească libertatea, după care ofta de un veac şi jumătate, şi la 1771, d-abia în vîrstă de 15 ani, el alergă la arme, intrînd în slujba rusească ca praporcic, la regimentul al 3-lea al grenadirilor. La 1773, la luarea Silistrei, în vreme ce tatăl său cu regimentul său de husari români se încărca de glorie şi scăpa armata rusească de o prăpădenie totală [2], tînărul Cantacuzino petrecea 14 ceasuri în şanţuri,

---

[1] Acesta era fiul banului Matei Cantacuzino şi strănepotul logofătului Drăghici sau Traian Cantacuzino, fiul cel mai mare al postelnicului Costandin Cantacuzino, care s-a aşăzat mai întîi în Ţara Românească, la 1631.

Este cunoscut că familia Cantacuzino este originară din Franţa din ramura Valois, şi că pe la veacul XI s-a tras cu alte familii ale Occidentelui în imperiul Orientelui, unde aliindu-se cu însemnatele familii Comnenii, Paleologii şi Asanii, regii români din Misia, deteră acelui imperiu un împărat şi mai multe capete de stat deosebite. Vezi DU CANGE, p. 258–264; VILLEHARDOUIN, t. 2, p. 159.

[2] În vremea acestui război clucerul Răducanul Cantacuzino, cu voia împărătesei Ecaterina II, formase cu cheltuiala lui un regiment de tineri aleşi, munteni, moldoveni şi ardeleni, numindu-l Gusarskii voloskoi polk (Polcu de husari români). Ecaterina II îl recunoscu deopotrivă cu regimentele armatei sale şi numi pe Răducanu Cantacuzino colonel la acest regiment. Uniforma

şi pentru vitejia ce arătase, se înălţă de graful Rumianţov în rang de leitenant. La 1774 el perdu pe tată-său, şi împreună cu frate-său cel mai mic, Nicolae, rămaseră supt epitropia unchiului lor, banul Mihai Cantacuzino. Acesta, după două călătorii zadarnice ce făcuse în Rusia, trimis fiind din partea ţării, una la 1770 şi alta 1774, cînd el ceru ca ambele ţări române să rămîe libere supt protecţia Rusiei, Austriei şi Prusiei, văzînd că ţara este osîndită să cază iar supt jugul Turciei, speriat încă şi de graful Potemkin, care îi declară că Rusia nu poate chezăşuì viaţa lui despre turci de va rămînea în ţară, hotărî a se espatria şi a locui în Rusia. Atunci el luă cu sine şi pe Ioan Cantacuzino cu frate-său Nicolae.

La 1783, tinerii Cantacuzini, viind în vîrstă, hotărîră a se întoarce în patria lor şi cu voia împărătesei plecară spre Ţara Românească, zăbovindu-se în Galiţia, la ruda lor, contesa Odonel, fata lui Radul, fiul lui Ştefan vv. Cantacuzino, cel din urmă domn pămîntean, pînă la 1784, cînd Poarta le dete voe să intre în ţară. Aflîndu-se în Austria, austriacii avînd ochiu asupra Ţării Româneşti, le propuseră să intre în slujba lor, dar ei refuzară. În Ţara Românească, unde domnea atunci Mihai Suţu, ei fură bine priimiţi. La iunie 1786 se mazîli acest domn şi în locu-i se trimise Nicolae Mavrogheni. Fiu al unui zidar, dintr-o insulă a Arhipelagului, Mavrogheni intră mai întîi slugă la Assan-bei Capudan paşa, apoi ajunse dragomanul lui şi cînd acesta se făcu mare vizir, el se numi domn.

Mavrogheni se arată un om cu totul original şi fantastic; urînd şi despreţuind aristocraţia, dar fiindu-i milă de cei mici şi de cei săraci, maltratînd pe reprezentanţii puterilor streine şi pe turci, pe care îi oprea d-a supăra pe lăcuitori, şi îşi rîdea de legea lor, încît aceştia dobîndiseră mare frică de dînsul, şi cu toate acestea slujind Porţii cu cea mai mare credinţă. Adesea îl vedea cineva, după cum spun bătrînii noştri, alergînd călare pe uliţile Bucureştilor c-o suită prea puţin numeroasă, purtînd pe cap cuca domnească, iar încolo prost învăşmîntat, ba încă şi cu picioarele desculţe în iminei. Adesea iar, cînd vrea să pedepsească pe cîte un boer, îl chema şi îi spunea că a visat noaptea că i-a făcut cutare pedeapsă sau că boerul îi dăruia o sumă de bani, şi visul trebuia îndată a se realiza. Spre a-şi arăta şi mai mult despreţul său către această aristocraţie coruptă şi egoistă, el adună într-o zi pe toţi boerii şi înaintea lor îmbrăcă caftan pe calul său de paradă, numit Talabaşi, declarîndu-l boer şi dîndu-i titlu de clucer mare.

---

regimentului era dolman verde, scurteică albă, cu blană de miel albă, cu ceaprazuri şi ţesături de fir, pantalon roş, curea de piele neagră încrucişată pe pept şi căciulă ungurească. Acest regiment se deosebi mult într-acest război cu turcii, pentru a cărui vitejie feldmareşalul a dat două publicaţii pe toată armata şi în toată Ţara Românească şi Moldavia. Vitejia însă cea mai mare o arătă la încungiurarea Silistrii, cînd turcii năvălind asupra aripii oştirii ruseşti, comandată de generalul Kakavinski, au înfrînt pe acest general şi l-au pus în fugă luîndu-i şi toate tunurile. Atunci Răducanu Cantacuzino, cu regimentul său, făcu o diversie, aruncîndu-se asupra unei baterii turceşti de 12 tunuri, pe care a coprins-o. Turcii ce gonea pe Kakavinski, văzînd bateria luată, s-au speriat şi s-au întors înapoi. Atunci românii au năvălit într-înşii ca nişte zmei, după espresia pitorească a timpului, şi i-au gonit pînă i-au băgat în cetate, luînd îndărăt şi toate tunurile ce ei luaseră de la Kakavinski. Toate acestea le poate vedea cineva mai pre larg în jurnalul grafului Rumianţov. *Genealogia familiei Cantacuzino*.

Mavrogheni priimi bine pe tinerii Cantacuzini, făcînd pe Ioan, agă, şi pe Nicolae, armaş. Ioan însă peste puţin, neaşteptînd mult de la Mavrogheni, trecu în Moldova, unde domnea unchiul său despre mumă Alexandru Mavrocordat, care îi dete rangul de spătar. La 1786 se mazîli acest domn şi se duse în Rusia, aducîndu-şi aminte că această putere a dobîndit Crîmul, în vremea pe cînd el era mare dragoman al Porţii; iar în locul lui se orîndui domn Alexandru Ipsilante. În vremea interegnului, Ioan Cantacuzino, împreună cu alţi boeri moldoveni, se arestaseră. Ipsilante viind în Iaşi, se văzu, cu mirarea tuturor, a-i libera, măgulind încă mult pe Cantacuzino. Pricina era că acest domn dorea să dobîndească tronul romănesc şi căuta a pune pe Ioan Cantacuzino în interesurile sale. Aceasta făcu pe Mavrogheni să-l priimească foarte rău, cînd el se întoarse în Ţara Romănească. El atunci începu a petrece o viaţă prea retirată.

La 3 avgust 1787 se declară război între Rusia şi Turcia. Sultanul, spre a se asigura de credinţa lui Mavrogheni, dete la 5 avgust un firman prin care îndatora pe domn şi pe romăni să fie credincioşi Porţii şi să apere cu toate puterile lor ţara împotriva ruşilor. Mavrogheni, luînd acest firman, îl publică împreună cu proclamaţiile sale în toată ţara şi începu a strînge oştiri. El alese de capete armatei sale 25 tineri boeri, între care şi Ioan Cantacuzino, silindu-l fără de voia lui să priimească, supt cuvînt că cunoaşte tactica rusească. Mavrogheni, în capul aceştii oştiri în neorînduială, înaintă către hotarul Austriei, care în luna lui fevruarie 1788 se declarase şi ea împotriva Porţii. Pe cînd oştirea se apropiase de Ploeşti, Ioan Cantacuzino însoţit de Scarlat Cîmpineanu [1] fugiră pe ascuns şi, mergînd pe la Măgureni, trecură în Transilvania, la Sibiiu. Acolo ei fiind bine priimiţi, Cantacuzino îndrăzni a prezenta împăratului Iosif II un plan prin care povăţuea că trebue a ataca pe Mavrogheni, formînd oştirile numai într-o coloană, iar nu a le slăbi formîndu-le în trei coloane, după sistema adoptată de mareşalul Lassi.

Fuga lui Cantacuzino şi Cîmpineanu a făcut zgomot în Ţara Romănească, căci ei avură şi alţi următori. Nicolae Cantacuzino se arestui şi nu putu să scape decît intrînd în slujba turcească la ieniceri, în al 30-lea orta, fără însă a-şi schimba religia. Boerii cei mici, către care domnul se arăta cu dragoste, îl îndemnară atunci ca să trimiţă pe boerii cei mari cu familiile lor zălog la turci. Mavrogheni izbuti a dobîndi un firman prin care esilă pe bătrînul ban Pană Filipescu cu fiii lui, Nicolae şi Costandin la monastirile muntelui Atos, iar pe fraţii Brîncoveni, Nicolae şi Manuil, fraţii Ghiculeşti, Costandin şi Scarlat, Ioan Văcărescul cu fiiul său Alexandru, Dimitrie Racoviţă şi Ioan Muruz la insula Chipru. Ioan Cantacuzino, temîndu-se ca apropierea lui de Ţara Romănească să nu fie vătămătoare fratelui său care se afla în mîinile neprietenilor, se duse la Hotin, unde se prezentă prinţului Coburg, ce îl asedia împreună cu contele Soltikov. Acolo el întîlni pe Matei Cantacuzino, vistier al Moldaviei [2], şi unindu-se împreună

[1] Tatăl logofătului Ioan Cîmpineanu, controlorul statului.

[2] Vistierul Matei Cantacuzino împreună cu episcopul de Roman merseseră la prinţul Coburg, trimişi din partea Divanului Moldaviei, ca să-i propue din parte-i un ajutor de 6 000 arnăuţi.

merseră în guvernementul Caminiețului, la mareşalul Rumianțov, de care ei fură bine priimiți.

În vremea aceasta, Mavrogheni cu oştirea sa, compusă de români, bulgari şi arnăuți şi cu oştirea turcească, peste care el se numise seraschir, bătu pe nemți, cuprinse Sinaia şi Cozia, ocupate de dînşii, şi năvăli în Transilvania, unde făcu multe pustiiri. Dintr-altă parte marele vizir mută operațiile sale din Țara Românească şi Moldavia, în Bosnia şi Banat, unde intră în 7 avgust 1788 şi bătu pe nemți, dar peste puțin însă fu silit a se trage îndărăt. În Moldavia contele Rumianțov ocupă Iaşii şi prințul Coburg, Romanu. Ioan Cantacuzino se afla necurmat în ambele taberi. La 1789 prințul Coburg priimi poruncă să ocupe Țara Românească şi să formeze Divanul cîrmuitor, urmînd întru toate legile țării. Împăratul Iosif numi însuşi pe Ioan Cantacuzino, spătar, şi pe Scarlat Cîmpineanu, agă, iar celelalte posturi le lăsă în dispoziția prințului Coburg. Acesta, la 7 martie, se apropie de hotarul Țării Româneşti c-o oştire de 40 000 oameni şi după ce, împreună cu Suvorov, bătu pe turci la Focşani (31 iulie) şi la Mărtineşti (22 septemvrie), porni spre Bucureşti. Cantacuzino şi Cîmpineanu plecară mai nainte de la Focşani, povățuind avangardia austriacă supt comanda leitenantului colonel Fischler, şi ocupară Bucureştii, pe care Mavrogheni şi turcii îl părăsise, trăgîndu-se în Bulgaria. La 10 noemvrie intră şi prințul Coburg în Bucureşti. Mitropolitul cu boerii şi cu tot poporul îl întîmpinară afară din oraş şi îl priimiră cu bucurie, ca pe un aliat. Dintr-altă parte prințul Hohenlohe, după ce bătu pe turci la Porceni, peste Olt (6 octomvrie), ocupă Craiova (13 noemvrie).

În Bucureşti se întocmi atunci Divanul cîrmuitor astfel : prezident prințul Coburg, vice-prezident generalul baron Enzenberg, secretar şi translator Hofrath (consilier de curte) Markelius, mitropolitul Cozma, episcopul de Rîmnic Filaret, episcopul de Buzău Dositei, marele ban Dimitrie Ghica, marele vistier Scarlat Cornescu, marele vornic Radu Slătineanu, marele logofăt Radu Golescu, Ioan Damali, Costandin Drăgănescu, vistieriul Matei Fălcoianu, aga Scarlat Cîmpineanu şi spătarul Ioan Cantacuzino. Acesta, prin talentele sale şi caracterul său cel drept, dobîndi îndată o mare influință asupra Divanului şi a țării ; însuşi nemții îl respecta, cu toate că ştia că el nu-i iubeşte. Cantacuzino se folosi de această influință ce dobîndise, spre binele țării. Cea dintîi slujbă însemnată ce el făcu patriei sale fu cînd nemții arătară fără de veste boerilor că ei a doua zi trebue să facă jurămîntul de supunere Austriei. Articolele acestui jurămînt, scrise în nemțeşte şi româneşte, coprindea : că, nemții, mîntuind țara de robia turcească numai prin puterea armelor, românii cu toți jură, pentru dînşii şi pentru următorii lor, credință şi supunere Austriei, ca unii ce au fost odată tributari regilor Ungariei. Aceste articole era cu totul nedrepte ; mai întîi că ele nu chezăşuea nici unul din privilegiurile Principatului, a doua căci pretenția că românii ar fi fost vrodată supuşi Ungariei nu era întemeiată pe nici un adevăr, devreme ce suzeranitatea Ungariei în Țara Românească nu s-a întins decît numai asupra Banatului Severinului. Boerii, văzînd aceste articole, rămaseră înmărmuriți ; Ioan Cantacuzino

singur nu se descurajă. Ştiind că prin împotrivire n-ar cîştiga nimic, hotărî c-ar fi mai bine a înşăla pe nemţi. Nedescoperindu-se Divanului, el merse numai la mitropolit şi îi zise să numească o comisie secretă spre a analiza jurămîntul propus. Spre acest sfîrşit se numi episcopul Filaret, Cornescu şi Ioan Cantacuzino. Ei se adunară la 7 ceasuri dimineaţa şi jurămîntul se hotărîse a se face la 12, la mitropolie. Cantacuzino zise colegilor săi: „Nemţii sînt prevăzători, noi însă le vom dovedi că sîntem mai isteţi decît dînşii, cînd e vorba de fericirea patriei noastre; să aruncăm dar jurămîntul românesc scris de dînşii şi să scrim altul întemeiat pe cel mai mare folos al ţării. Noi îl vom da apoi Mitropolitului ca să-l scoaţă din sîn în minutul ce va trebui a jura; nemţii nu vor pricepe nimic; translatorul Markelius trebue să fie încungiurat de boeri, care vor căuta să-l distragă şi să facă zgomot mult, încît el să n-auză articolile jurămîntului".

Toate s-au întîmplat după dorinţa boerilor; nemţii fură înşălaţi; articolile scrise de comisie se iscăliră de tot Divanul şi ele în viitorime slujiră de pavăză binefăcătoare ţării, cîtă vreme a ţinut ocupaţia ei de către nemţi .

Este însă adevărat că prinţul Coburg, care era înzestrat cu multe calităţi strălucite, şi nemţii se purtară bine în ţara noastră şi nu supărară mult pe locuitori. Cantacuzino, ca spătar, privighea pentru liniştea ţării şi prin spionii săi ispitea mişcările turcilor. El comunica observaţiile şi planurile sale prinţului Coburg şi ţinea o corespondinţă întinsă cu prinţul Potemkin, cu prinţul Repnin, prin maiorul Diring, trimis într-adins în Bucureşti de Potemkin, şi cu prinţii Suvorov şi Galiţin, prin maiorul Luiss. Prin relaţiile ce avea cu aceste persoane însemnate, Cantacuzino începu a lucra şi a întrebuinţa influinţa sa spre a redobîndi ţării dreptul de a-şi alege prinţi pămînteni. Peste puţin vederile sale se întinseră mai departe şi ca strămoşul său, Şerban vv. Cantacuzino, el începu a visa libertatea tutulor popoarelor europene ce gemea supt turci şi posibilitatea d-a forma în Turcia un stat creştin, mare şi puternic. Spre acest sfîrşit el se puse în relaţie cu căpitanii greci şi cu toţi cei ce dorea să scuture jugul barbariei turceşti.

Într-aceste timpuri celelalte puteri ale Europei, văzînd cu neplăcere înaintările nemţilor şi ruşilor într-acest război, iar mai cu seamă Englitera, care de la 1759 simţise importanţa europeană a provinţelor române şi îşi aţintase ochii asupra lor, intrigară la Austria ca ea, îndeosebi de Rusia, să facă pace cu turcii. Bunul împărat Iosif II murise şi succesorul său Leopold nu arăta aceeaşi statornicie în caracter, nici aceeaşi dorinţă de război. Se hotărî dar a se deschide un congres pe Dunăre, la Şistov. Prusia, Olanda şi Englitera, care povăţuiseră pacea şi intraseră mijlocitoare, trimiseră acolo fiecare cîte un ministru (Chargé d'affaires). Din partea Prusiei era marchizul Lukesini, cunoscut de un om cu mare capacitate intelectuală. El a cerut de la boeri ca să-i arate pre unul dintr-înşii cu care să se poată înţelege asupra intereselor celor mari ale ţării. Boerii aleseră pe Ioan Cantacuzino, dîndu-i deplină putere. Scopul marchizului Lukesini era d-a escuza purtarea turcilor şi d-a dăpărta pre români din partida Rusiei şi Austriei, căutînd să dovedească că unirea cu aceste puteri nu le va fi de

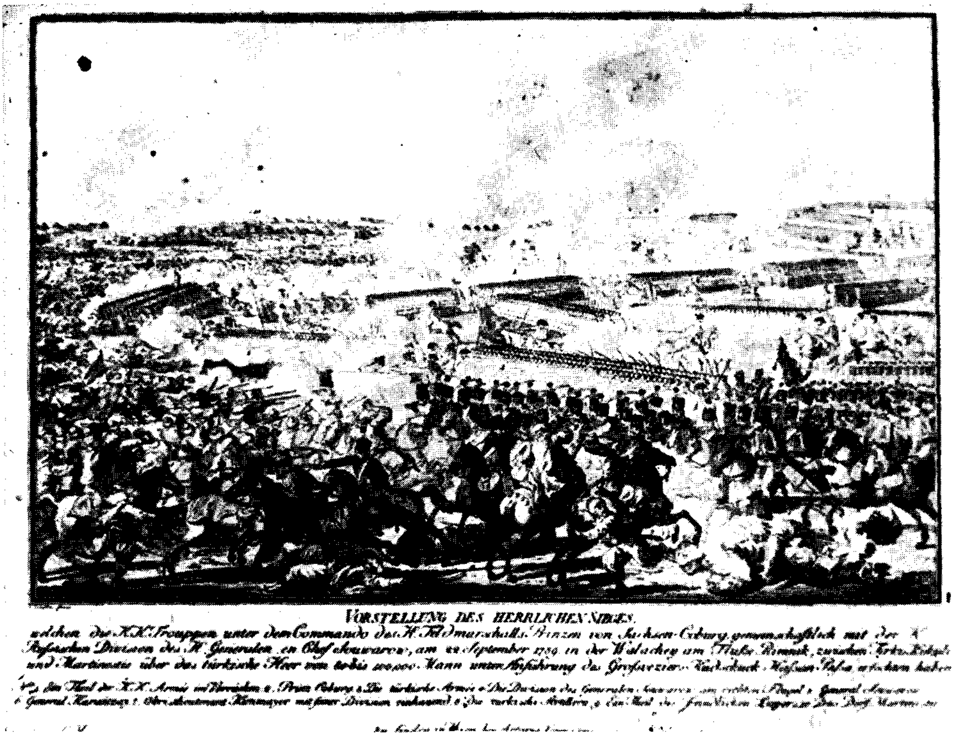
nici un folos, de vreme ce, cu toate făgăduelile lor, soarta acestor ambe ţări nu se va putea hotărî fără celelante puteri ale Europei. La aceste vorbe Cantacuzino îi răspunse hotărît şi cu vrednicie: „Cu nedrept, marchize, împutezi românilor necredinţa către turci. Ţara Românească este o ţară liberă, ea îşi are drepturile sale; şi acei ce vor voi a le despreţui sau a le silui, noi îi vom numi şi pe dînşii tirani şi îi vom urî ca şi pe turci. Aplecarea către Rusia se poate erta privind tractatele de la Cainargi şi conferinţa de la Ainali Kavak şi niciuna din puterile Europei n-au făcut pînă acum pentru ţara aceea ce au făcut ruşii. Nu uita, domnule, că Ţara Românească în vreme de trei veacuri s-a luptat cu turcii, pe cînd Turcia era în temeiul puterei sale şi cînd ea făcea să tremure Europa. Silită de împrejurări fatale, Ţara Românească trebui în urmă să se plece, să se recunoască supt protectoratul Turciei, iar niciodată a-i fi roabă". Cantacuzino în urmă adăogă. „Pentru ce Prusia în loc d-a apăra interesele Porţii, nu ia supt protecţia sa Ţara Românească, care ar fi mai mulţumită să fie supt protecţia ei decît supt a unor state vecine, tari şi puternice şi prin urmare totdauna primejdioase pentru dînsa în rivalitatea lor. Prusia, prin poziţia sa geografică, nu poate fi primejdioasă pentru Ţara Românească, dar interesele, mai cu seamă cele comerciale, le-ar fi comune. Ea ar putea vinde Principatului productele sale manufacturiane şi să priimească în schimb producte brute. Mă mir cum marelui Frederic II i-a scăpat aceasta din vedere, şi iată acum o ocazie care ţi se înfăţişază ca să faci fericirea Principatului, întemeiată fiind pe interesele Prusiei, şi eu crez că, în împrejurările de acum, domnia-ta vei putea cu înlesnire să dobîndeşti învoirea şi reazemul Porţii pentru aceasta". Ioan Cantacuzino, în urmă, cu curăţenia de inimă ce îl caracteriza, făcu cunoscut acest cuvînt prinţului Potemkin.

Ministru olandez, un bătrîn slab ce ocupa postul de ambasador la Costantinopol, era mai de tot uitat de cabinetul său. El îşi arăta entuziasmul pentru tot ce era oriental, iubea prea mult portul boerilor şi era mîndru că vorbeşte turceşte. Gelos de influinţa ce marchizul Lukesini începuse a dobîndi între boeri, el începu a-i încredinţă că nu trebue să dea nici un crezămînt acestui ministru, căci el nu are nici o instrucţie de la cabinetul său, decît numai că Ţara Românească să se întoarcă turcilor fără nici o condiţie. Ministrul englez era prea rece cu boerii şi întemeia numai vorbele ministrului olandez. Aceste împrejurări credem că făcură ca relaţiile între boeri şi ministru prusian să înceteze.

Cu tot congresul, războiu se urma. Suvorov amerinţa Brăila şi Coburg Vidinul. La 2 iunie 1790 acesta merse să ia Giurgiu, dar fu reîmpins pînă la Argeş de garnizona turcească supt comanda lui Turnavitu, leitenantul lui Mavrogheni. Garnizona nemţească şi locuitorii din Bucureşti să spăimîntară; Coburg trimise în grab la Suvorov de ceru un ajutor de patru mii ruşi. Turcii atunci se traseră îndărăt şi se închiseră în Giurgiu şi Rusciuc. Mavrogheni, c-o nouă armată de bulgari, arnăuţi şi sîrbi, trece Dunărea în banatul Craiovii şi înaintează oarece; dar biruindu-se de nemţi la Calafat, în 26 iunie 1790, el se întoarse în Bulgaria. Turcii era pretutindene biruiţi; marele vizir Assan paşa, desperat că nu a priimit încă poruncă să facă pace, se otrăveşte singur. Succesorul său Celebi Assan, paşa de la Rusciuc, fiind

Bătălia de la Focșani (31 iulie 1789)

Bătălia de la Mărtinești (22 septembrie 1789)

Intrarea principelui Friedrich de Saxa-Coburg în București (10 noiembrie 1789)

vrăjmaş vechi al lui Mavrogheni, trimise din tabăra sa de la Şumla la Pelin, lîngă Şistov, unde acesta se afla, un capigibaşă, care îi tae capul. Aceasta fu răsplătirea ce priimi Mavrogheni pentru credinţa cu care slujise Porţii ! Ioan Cantacuzino, în memoarurile sale, asigurează că boerii esilaţi la Chipru, peste un an şi jumătate viind la Nicopol, intrigară la noul vizir spre a omorî pe Mavrogheni şi că prin urmare aceştia ar fi fost pricina morţii lvi.

După plecarea prinţului Coburg din Bucureşti se trimise în locu-i un prieten al lui Cantacuzino, generalul conte Mitrowski, un om bun, drept şi cinstit. Pacea era aproape a se încheia în congres ; cabinetul austrian, văzînd că Ţara Românească o să-i scape din mînă şi că îi mai rămîne d-abia o ocupaţie de vro şase luni, vru încai să-i smulgă bani şi ceru a i se da birurile pe un an întreg înainte. Cantacuzino fu cel dintîi care se declară pe faţă împotriva aceştii cereri, întemeindu-se pe jurămîntul făcut. Nemţii cerea mereu, Divanul răspundea că nu sînt bani ; aceea ce înţelegînd împăratul opri toate cererile.

Curînd după aceea, nemţii, vrînd să închee socotelile lor cu Principatul pentru budget, numiră o comisie de revizie şi o trimeseră la Bucureşti. Dar Cantacuzino şi boerii, intemeidu-se tot pe jurămîntul făcut, nu vrură s-o recunoască pretextînd că este împotriva regulamentului Principatului şi că Austria n-a dobîndit ţara prin puterea armelor, ci românii au chemat-o ca pre o prietenă ; şi comisia se desfiinţă.

Pe cînd tot se urma congresul la Şistov, turcii, fără voia austrienilor, începură să plutească pe marginea stîngă a Dunării şi să-şi treacă oştirile la Brăila, aflîndu-se în război cu ruşii. Ministru turcesc la congres vrea să încredinţeze pe ceilalţi miniştrii ai puterilor că ambele mărgini ale Dunării sînt ale Turciei. Ioan Cantacuzino avea de la unchiul său Mihai o colecţie de toate hrisoavele de hotară, date în deosebite vremi şi întărite de hatişerifuri, prin care se lămurea pentru totdeauna hotarăle ţării. El trase o copie după aceste acte şi le alătură pe lîngă un protest din partea Divanului, împotriva mincinoaselor dovezi ale ministrului turcesc ce se afla la congres. Dar cea mai mare anevoinţă era ca să silească pe boeri să subscrie acest protest, fiindcă le era teamă de turci. Cantacuzino atunci, desperînd d-a putea altfel izbuti, caută un copist meşter şi-l puse de subscrise pe mitropolit, episcopii şi toţi boerii, atît de bine încît însuşi ei n-ar fi putut tăgădui. El a dat acest protest contelui Mitrowski, care îl trimise îndată la Şistov, la baronul Herbert, ambasadorul Austriei la congres şi mare prieten al turcilor. Acest protest cu actele alăturate spăimîntă pe miniştrii turci. Herbert scrise lui Mitrowski că de ar fi fost în locul lui el n-ar fi ertat să se facă un asemenea protest, care îi răspunse că şi el d-ar fi fost în locu-i ar fi slujit pe suveranul său cu mai multă cinste. Cantacuzino izbuti în dorinţa lui. Turcii nu mai putea opri mişcările ruşilor şi hotarăle ţării rămaseră nesupărate. „Şi în conştiinţa mea, zice el în memoarurile sale, crez că aceste iscălituri mincinoase nu trebue a mi se împuta, căci ele au slujit la folosul patriei mele”.

După aceea Cantacuzino se trimise din partea Divanului şi a tuturor boerilor la prinţul Potemkin ca să-l roage să nu uite interesele ţării la înche-

erea păcii [1], care îi dete un răspuns prea nehotărît. Descurajat de aceasta, Cantacuzino se întoarse în patria sa, unde văzu cu părere de rău că boerii caută a se împăciui cu turcii; de atunci el începu a se îndoi de viitor. În sfîrşit pacea de la Şistov din 4 avgust 1791, între nemţi şi turci, sfărîmă cea din urmă a sa speranţă. El văzu că ţara va cădea iar supt tirania fanarioţilor, pe care îi ura tare, deşi după mumă-sa se rudea cu multe din familiile lor; pentru aceea, cu inima întristată, hotărî a-şi părăsi patria.

Nevrînd să mîhnească pe bătrîna sa mumă, îi zise că o lasă pentru puţină vreme numai şi eşi din Bucureşti în ziua în care intră Mihai Suţu, ce se orînduise domn. Sosind la Iaşi merse să vază pe prinţul Potemkin, care îl priimi într-un chioşc, o jumătate de ceas departe de oraş. Cînd Cantacuzino intră la dînsul, îl găsi bolnav tare, culcat pe o lungă sofa, în toată întinderea trupului său colosal; la picioare-i şădea nepoată-sa, contesa Branicka, născută Engelhard, şi lîngă dînsul, pe sofa, leitenantul general Romanov, favoritul său. Bolnavul, văitîndu-se nencetat, cînd îl văzu d-abia pronunţă aceste cuvinte: „Cînd ai venit? Ce mai fac p-acolo?" Cantacuzino se trase, şi cîteva zile după aceea vestitul Potemkin muri şi în locu-i se orîndui cap al oştirilor Mihai Kahowski. Peste puţin sosi în Iaşi contele Alexandru Bezborodko, cu deplină putere să facă pace sau să urmeze războiul. Cantacuzino nu ştia ce să hotărască, să meargă în Austria, în Rusia sau să rămîe în Moldova. Un minut el se îndoi de n-ar fi mai bine să meargă la Costantinopol, unde să mijlocească ca cu vreme să se facă domn Ţării Româneşti. Ambiţie ertată cînd cel ce o are posedează într-adevăr idei organice şi mari pentru fericirea patriei sale, pe care nu le poate cu alt mijloc pune în lucrare! Dar, în sfîrşit, contele Bezborodko, prin mijlocirea generalului De Ribas, îl înduplecă să meargă în Rusia.

La 1791 Ioan Cantacuzino sosi la Petersburg, unde, după ce aşteptă multă vreme făgăduinţele lui Bezborodko, se priimi în sfîrşit în armată ca colonel de cavalerie uşoară. La 1796, împărăteasa Ecaterina II, privind sărăcia lui, îl dărui c-o moşie în Rusia nouă, şi într-acelaşi an el se trase din slujbă şi se duse la acea moşie, în guvernamentul Hersonului, pe marginea dreaptă a rîului Bug, în faţa Vosnesenskului, unde, împreună cu

[1] Prinţul Coburg dete atunci lui Cantacuzino această scrisoare de recomandaţie către prinţul Potemkin.

Mon prince,

Le grand spatar de la Walachie, prince Kantakouzin, partant pour la Moldavie, vient de me prier de le recommander à la puissante protection de Votre Altesse.

Je rends avec d'autant plus de plaisir la justice due à ce jeune homme, que les qualités estimables dont il est doué, le mettent de toute façon bien au-dessus de la plupart de ses compatriotes.

Charmé, mon prince, que cette circonstance puisse me rappeller à l'honneur de son souvenir et me procurer l'occasion de réitérer à Votre Altesse les assurances les plus sincères de cet attachement et de la plus haute considération avec lesquels j'ai l'honneur d'être

Mon Prince
De Votre Altesse
le très humble et très obéissant serviteur
Pr. Coburg

Au camp de Vacarest 12, 7 br. 790

À son Altesse Mr. le Prince. Feldmaréchal Potemkin Tauritien.

frate-său Nicolae, ce-l însoţise în Rusia, întemee tîrgul Cantacuzinca. După aceea, întorcîndu-se la Petersburg, mai petrecu acolo vreo patru ani şi la 1813 veni la Odessa, unde şăzu pînă la 1818, trăind în mare intimitate cu guvernorul general, duca de Richelieu. În acest an Cantacuzino, sătul şi ostenit de lume, se trase la moşia lui. Acolo, în pustiile Rusiei, el petrecu 11 ani, ca un adevărat filosof, posedînd o mare bibliotecă, priimind deosebite jurnaluri streine; el redijă mai multe memoaruri interesante pentru Ţara Românească, şi la 3 iulie 1828 muri în braţele nepoţilor săi şi se îngropă în grădina sa, într-un loc ales de dînsul de mai nainte.

Spătarul Ioan Cantacuzino n-a fost niciodată însurat; toată dragostea lui o concentrase asupra fratelui său şi a fiilor acestuia. El era d-o talie de mijloc, avea o figură spirituală şi plăcută, dar stricată în juneţea lui de vărsat. Caracterul lui era drept, statornic şi cam original; el îşi iubea mult patria şi multă vreme a visat libertatea ei, a Moldaviei şi a Greciei. Ca toţi strămoşii săi, începînd de la Şerban vv. Cantacuzino, el a căutat razămul împărăţiilor streine ca să rădice patria sa, dar aci credem că s-a înşelat. Într-adevăr pe la sfîrşitul veacului al XVII şi în veacul al XVIII, noi avurăm patrioţi, oameni vrednici şi cu bună credinţă, dar ei luară un drum greşit, ale cărui rele efecturi ne era dat nouă acum să le simţim. De la moartea lui Matei Basarab (1654), şi mai cu seamă de la Şerban vv. Cantacuzino (1679—1688), domnul şi boerii se izolară de popor, aceea ce făcu pe acesta să fie indiferent la glasul lor. De atunci patrioţii noştri, uitînd esperiinţa veacurilor, care ne dovedeşte lămurit că niciodată o naţie nu se poate mîntui decît prin sine însuşi, perzînd confiinţa în puterile sale, începură a cerşători ajutor strein. Aristocraţi, ei se uita împrejurul lor, vedea oameni corupţi şi degradaţi şi striga cu desperare: „Unde sînt acum vitejii lui Mircea, Vlad Ţepeş, Radu de la Afumaţi şi Mihai!" Ei nu privea jos, prea jos, poporul care se tîra la picioarele lor şi se muncea ca să le hrănească lenea; ei nu gîndea că din acest popor au eşit toţi acei viteji; că el a mîntuit ţara într-atîtea rînduri şi că ar mîntui-o încă, daca ei, făcînd un apel la dînsul, l-ar fi interesat la pricina ţării şi i-ar fi dat drepturi şi o patrie a apăra. Ei nu ştia ce poate face un popor cît de mic cînd îşi apără ale sale şi cînd e aprins d-o sfîntă şi nobilă idee. Ei nu ştia încă nici acestea, că chiar în sufletul acelor oameni amorţiţi de o lungă tiranie, orbi sau corupţi, este un glas ascuns care le vorbeşte neîncetat de adevăr, virtute... şi care la trebuinţă îi preface în eroi... [1].

[1] Izvoarele aceştii biografii sînt: ENGEL, *Geschichte der Moldau und Wallachey*, t. 21, p. 60—62; FOTINO, t. 2, p. 360—376; *Genealogia familiei Cantacuzino*, scrisă la 1787 de banul MIHAI CANTACUZINO şi *Memoarurile* lui IOAN CANTACUZINO, manuscrise în ruseşte, ce mi s-au împărtăşit de nepoţii şi moştenitorii săi, ce locuesc acum în Rusia.

8

POSTELNICU COSTANDIN CANTACUZINO

Nici un veac nu va fi vrodată într-atîta desmoștenit de ceriu încît să ne înfățișeze neamul omenesc astfel precum îl vrea despotismul. Ura asuprirei, fie în numele unuia, fie în numele tutulor, a trecut din vîrstă în vîrstă; viitorul nu va trăda această frumoasă cauză. Totdauna se vor afla oameni pentru care dreptatea este o necesitate, apărarea slabului o trebuință. Acești oameni se vor lăsa totdeauna a se povățui de această impulsie măreață. Mulți vor suferi, mulți vor peri poate; dar pămîntul cu care se va uni țărîna lor va sălta prin această țărînă și va crăpa curînd sau tîrziu.

BENJAMIN CONSTANT [1]

În cea din urmă jumătate a veacului al XVI, la Anhial, în Turcia, se afla un negutător c-o mare reputație, ale căruia posesii se întindea pînă la țărmurile Dunărei. Acest om, poreclit de turci Șeitan-Oglu (fiul dracului) se numea Mihai Cantacuzino. După ce acesta se sugrumă la 1575 de sultan Selim II, celelalte membre ale familiei lui, temîndu-se de tirania turcească, fugiră la insula Creta, ce se stăpînea atunci de veneţieni. D-acolo, cinci frați Cantacuzini, ce singuri rămăseseră din toată această familie, dobîndindu-și cu vreme ertare de la Poartă, se întoarseră în Costantinopol[1]. Aci este cunoscut că ei se despărțiră; cel mai mare, Mihai, a rămas în Costantinopol; cel d-al doilea, Dimitrie, s-a dus în Crimea și s-a turcit, alți doi, anume Toma și Gheorghe, s-au dus la Moldova, și cel mic, Costandin, a venit în Țara Românească, în domnia lui Radul Mihnea vv. [2]. Numele ce purta și caracterul său blînd și cinstit făcu pe acest domn și pe succesorii lui a-l priimi în slujbele statului. Matei Basarab, urcîndu-se pe tron, îl luă în favor, îl făcu postelnic mare și îl însură cu Ilinca, fata lui Radu Șerban vv [3]. El avu de la dînsa șase fii, anume: Drăghici, Șerban, Costan-

---

[1] După un act aflat de generalul Mavru la Mesembria.

[2] *Genealogia familiei Cantacuzino* arată cu greșală că el ar fi venit la 1631, în domnia lui Matei Basarab.

[3] Unii din istoriografii noștri au zis că Radu Șerban vv. a fost ginere lui Mihai vv. Viteazul. Aceasta nu e adevărat. Radu Șerban a avut soție pe Elena, fata jupînesei Mariei, de la Coiani, și a lui Udriște vistierul, feciorul bătrînului vornicul Drăghici, de la Mărgineni. Cu această

din, Mihai, Matei și Iordache; și șase fete pe care le-a măritat, trăind el. Cea dintîi după banul Vintilă Corbeanu [1], a doua după un Catargiu, a treia după Papa Brîncoveanu, a patra după spătaru Pană Filipescu, a cincea nu se știe după cine și a șasea după un boer de familie Costin.

Costandin Cantacuzino, înavuțit de moștenirea socrului său și de ceea ce-i dedese cumnată-său Costandin Basarab vv. [2], aliat cu cele mai mari familii ale țării prin însurarea fiilor și fetelor lui, bucurîndu-se de o mare popularitate în patria sa adoptivă, trăi o viață fericită în curs de mai mulți ani. Dar ceasul răstriștei sună pentru dînsul. La 1658, mazîlindu-se cumnatul său Costandin Basarab vv., un grec obscur, Mihnea vv., se trimise domn de la Poartă. Vrăjmaș a lui Costandin Basarab, care îl turburase în cele dintîi luni ale domniei lui năvălind în țară, Mihnea vv. începu a prigoni pe Cantacuzino. Acesta atunci își dete demisia de logofăt mare și se trase la moșia lui la Filipești, supt chezășuirea în scris a domnului că-l va lăsa să se odihnească în pace. Cîteva luni după aceea, domnul, pizmuind pe boeri căci nu voise să se plece a se răscula asupra Porții, măcelărì pre o seamă dintr-înșii. În urmă, trimise pre marele armaș Dincă Sîrbul, la Tîrgoviște, să omoare pe banul Preda Brîncoveanul, și pe căpitan Odor cu ostașii din Tîrgoviște și cu plăiașii Ialomiții, la Filipești, ca să omoare pe Cantacuzino și pe ginere-său, spătarul Pană Filipescu. Cantacuzino, trăind retirat, nefiind amestecat în sfaturile boerilor, nu bănuia nimic din partea domnului și cu atît mai mult că doi fii ai lui se afla cu slujbă credincioasă lîngă domn, *Drăghici, care era trimis ambasador în* Ardeal, și Șerban, care era postelnic. În 16 avgust 1659, într-o marți dimineața, izbiți fără de veste la casele lor, Cantacuzino și Filipescu d-abia avură prilej să fugă. Goniți două zile și două nopți prin munții Prahovei, ei, în sfîrșit, fură norociți a scăpa în Brașov. Deși Cantacuzino dobîndise cu vro patru ani mai înainte un hrisov de la prințul Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi, ca la întîmplare d-a veni el în acea țară să-i dea toată protecția, dar cunoscînd alianța acestuia cu Mihnea vv., s-a temut și a trecut în Moldova cu toată familia lui, scriind și fiului său Șerban de a fugit de la Mihnea vv., cînd acesta era cu tabăra la Sibiu, și a venit lîngă tată-său, la curtea lui Gheorghe Ghica, domnul Moldaviei. Domnul, mîhnit că n-a putut pune mîna pe acești boeri, scrise la Poartă, pîrîndu-i că sînt haini și revoluționari. În urma acestei pîri, vizirul Chiupruliu trimise doi capigibași de rădică pe Costandin Cantacuzino din Moldova și îl duse la Costan-

soție Radu Șerban au făcut două fete, Elena și Anca (Costandin Basarab, fiul său, a fost bastard). Cea dintîi s-a măritat după Costandin Cantacuzino și a doua după Pătrașcu, fiul lui Mihai vv. Viteazul, cu care a făcut numai o fată, anume Elena, care după moartea tată-său Pătrașcu, întorcîndu-se cu mumă-sa în Țara Românească la 1644, s-a căsătorit cu Evstratie vtorii vistier, și de la care n-au rămas nici un copil. Acestea le-am descoperit din mai multe acte particulare, care, neavînd alt interes istoric, am socotit de prisos a le mai reproduce.

[1] Familia Corbeanu, una din cele mai semnate ale țării, s-a stins la 1748, în persoana slugerului Costandin Corbeanu. Corbenii din urmă n-au fost adevărați; ei s-au tras din Maria, soția acestuia, care căsătorindu-se în urmă cu un grec fără nume de familie, i-a dat ea numele de Corbean.

[2] După moartea acestuia și a doamnei Anni, soția lui Pătrașcu și a fie-sei Eleni, în familia lui Cantacuzino se concentră trei stări însemnate: a Mărgineanilor, a Craioveștilor sau Băsărebeștilor și a lui Mihai vv. Viteazul.

luptă vitejească. Înfrîngerile au început odată cu dispariția caracterului național al războaielor noastre. Astfel intrigile străine au putut pătrunde și dezunirea internă să apară; arta militară să decadă.

Printre atîtea interpretări legendare străbate însă în concepția lui N. Bălcescu o teză profund istorică a relației dintre starea economică, orînduirea socială sau sistemul politic și organizarea și puterea unei armate. Astfel, sub Mihai Viteazul despoporarea țării ar fi creat nevoia de mercenari, ceea ce a introdus în armata românească mari nenorociri, dezorganizarea finanțelor publice, a slăbit disciplina ostășească. N. Bălcescu citează după cronici revolta ostașilor contra lui Alexandru Iliaș, pentru plata lefilor, și imputațiile pe care le aduceau domnului că i-ar fi sărăcit; în alte rînduri, el explică reducerea sau desființarea armatei, pentru a se transforma ostașii în clăcași; tot după cronică impută lui Constantin Brîncoveanu că ar fi făcut din ostași „podani”, *pentru a-i folosi la moșiile lui și ale* rudelor sale.

Credința în forța creatoare a poporului, a națiunii, adeziunea sa la teoria progresului necesar și cercetarea istoriei românilor din aceste puncte de vedere au imprimat filozofiei sale istorice un spirit optimist, o încredere totală în viitorul poporului român. Istoriografia bazată pe ideea unei logici a istoriei este o istoriografie optimistă, prin consecință o sursă fecundă de puteri morale, în lupta purtată pentru un viitor mai bun al poporului român. În repetate rînduri, în scrieri sau în corespondență, întîlnim profesată invariabil această credință: „Niciodată încrederea în viitorul României, una mare și nedespărțită, nu a ieșit din inima noastră”, „am păstrat vie în inima noastră credința și dragostea libertății și n-am desperat de mîntuirea neamului nostru”. La 4 iulie 1849, în vîltoarea revoluției maghiare, scria din Pesta lui I. Ghica: „Nația română din toate națiele Orientului are cel mai frumos viitor”. Cu zece ani înainte de unirea Principatelor este deplin convins de iminenta ei realizare: „Unirea Țării Românești și a Moldovei—scria la 4 martie 1850 lui A. C. Golescu—este un fapt acceptat de toată lumea, chiar și de ruși, și înfăptuirea ei nu poate întîrzia. Românii din Austria, pe baza Constituției din 4 martie și a făgăduielilor care li s-au făcut, cer o deplină înțelegere și cu multă tărie a se constitui într-un singur corp național de 3 milioane și jumătate și pînă la urmă vor reuși. Cînd două mari grupe de 4 milioane și 3 milioane și jumătate de români vor fi constituite unul lîngă altul, cine va putea să împiedice unirea lor? România noastră va exista deci. Am o credință adîncă. E orb cine nu o vede ...”.

Enunțînd o direcție nouă în istoriografia română, N. Bălcescu făcea chiar din primele rînduri ale *Puterii armate* constatarea că „o istorie adevărat națională ne lipsește. Ea zace încă supt praful hronicilor și documentelor contimpurane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape ... ”. O constatare asemănătoare, despre istoriografia franceză, anterioară lui, o făcuse Thierry, pe care N. Bălcescu îl urmează.

Direcția nouă însemna nu numai idei istoriografice și probleme noi, ci și noi izvoare și o nouă formă de exprimare, un alt stil.

tinopol. Acolo el a eşit înaintea Divanului împărătesc de s-a judecat cu boerii trimişi de domn, capichihaele într-această pricină, anume Colţea Doicescul, Necula Sofialiu şi alţii. Apărarea lui a fost atît de frumoasă, încît a tras în parte-i pe toţi miniştri turci, care mai întîi îi era împotrivitori, cîştigaţi fiind de banii domnului. De atunci Cantacuzino dobîndi o mare consideraţie la Poartă.

Pe cînd acestea se trecea în Costantinopol, Mihnea vv., stăruind în părerea sa, cu toată împotrivirea boerilor, mai omorî o seamă dintr-înşii şi se revoltă împotriva Porţii, măcelărind pe toţi turcii ce se afla în Tîrgovişte şi Bucureşti.

Unii din istoriografii noştri, coprinşi de un nobil entuziasm pentru orice faptă privitoare la independenţa patriei, ţintă statornică a românilor din toate timpurile, au osîndit pe boeri, învinovăţindu-i de laşetate, căci nu s-au unit cu domnul împotriva Porţii. Socotinţa noastră este că această mustrare nu e meritată. Într-adevăr, care era starea ţării de atunci? Care era şansele de izbîndă ce avea Mihnea? Avea el oare talentele trebuincioase ca să pue bine în lucrare un plan ce avusese mărimea a face? Iată întrebările ce istoriografii trebuia să dezlege, şi soluţia ar fi fost în favorul boerilor. Căci la aceste întrebări istoria ar răspunde: Turcia, atunci supt administraţia vestitului vizir Chiupruliu, se împuternicise, iar ţara era slăbită de războaele ce Matei vv. Basarab ţinuse cu moldovenii şi cazacii, de nenorocitele răscoale ale ostaşilor şi plină de oştiri turceşti şi tătărăşti care trecea în Transilvania. Singurul ajutor al lui Mihnea era Rakóczi; Rakóczi care după catastrofa din Polonia, întorcîndu-se în ţara lui, se afla într-o poziţie foarte critică: ardelenii nemaivrîndu-l domn şi aflîndu-se cu puţină oştire, strîns de aproape de turci. Cum că Rakóczi şi Mihnea n-avea talentele trebuincioase pentru o asemenea mare întreprindere, faptele lor au dovedit. Căci în loc să-şi concentreze puterile ca să cază deodată asupra turcilor, ei şi le-au răschirat, trimiţînd pe Costandin Basarab c-o oştire de 30 000 români şi transilvani să cuprinză pe seamă-i tronul Moldaviei. Pentru aceea un judiţios cronicar a avut dreptate să zică: „Cum se vede nebuneşte umbla Rakóczi, ca şi Mihnea vodă şi Costandin vodă, că nu căuta să-şi isprăvească întîi treaba lui din Ardeal cu turcii, apoi să se apuce de domniile acestea, ci vrea să facă mai multe trebi deodată şi pe urmă niciuna n-au putut isprăvi. Că răschirîndu-se oştile prin ţările româneşti şi Rakóczi rămăind cu oaste puţină, avănd războiu cu turcii, la Ghiula, l-au biruit”[1]. Mihnea vv., aflînd deodată învingerea de la Ghiula şi cea de la Iaşi, a lui Costandin Basarab, perdu curajul, îşi părăsi armata şi fugi în Transilvania.

Acestea care le aduserăm noi aci, ca să escuzăm purtarea boerilor într-această împrejurare, mărturisim că n-am făcut-o mişcaţi de vreo simţire de dragoste sau binevoinţă către dînşii, dar căci am socotit că aceasta este adevărul istoric. Încît pentru aristocraţia noastră, noi, care studiem de atîta vreme istoria patriei noastre, sîntem convinşi mai mult

[1] *Cronica lui Cost. Căpitanul.*

decît orişicare că egoismului, mîrşavei ambiţii şi laşetăţii ei ţara a fost datoare toate suferinţele sale.

După fuga lui Mihnea vv., Costandin Cantacuzino se întorse în ţară. Gheorghe Ghica I se orînduise domn. Acesta după o domnie de 9 luni şi 10 zile se văzu într-o zi pus în hiare de Mustafa paşa de la Silistra şi pornit la Costantinopol, supt pricinuire, zic unii, că n-a plătit haraciul la vreme, iar alţii că vrea să fugă la nemţi.

,,Atuncea, zice un cronicar[2], era înpărăţiia la Odriu (Adrianopol) şi s-au întîmplat de au fost acolo şi Costandin Postelnecul Cantacozino, fiind chemat de vizirul ca să-l întrebe de zăbava haraciului, cum au fost lucrul şi-l pedepsea zicînd că au făcut Ghica Voevod şi rumănii meşteşug (vicleşug) şi ruşine împăratului de n-au adus haraciul la vreme, şi cum înpăratul biruiaşte de la răsărit pînă la apus, şi nu iaste altă ţară mai rea decît Ţara Rumânească. Că nu apucă o nebunie să să potolească şi alta să ridică, şi îndată porunci vizirul, gineri-său Mustafa Paşa să vie aicea în ţară să fie domn, adecă paşă, şi rîndui 4 000 de turci să vie cu dînsul şi au poruncit să omoare şi pre Ghica Vodă. Iară Costandin Postelnecul, bunul creştin şi vrednicu de slujbă, el daca înţelese de aceasta, mult plîngea şi să văeta pentru săraca de ţară, cum va să-şi piarză legea şi sfintele biserici să să facă meceturi turceşti şi-şi căuta ajutor într-o parte şi într-alta şi pre niminea nu-şi găsi, fără cît pre cel puternic Domnul nostru I[isu]s H[risto]s, care întări inema robului său Costandin postelnecului şi vitejaşte cuteză de întră la vizirul Chipriliu şi cu mare groază deschise gura lui şi cu multe lacrămi i să ruga ca să să mai milostivească încă o dată pre Ţara Rumânească să-i erte greşala, prinzîndu-se tare că nu vor mai face ce au făcut, ci vor da haraciul înpăratului la vremea lui, şi ce va fi porunca vor face şi multe ca acestea zicea aducîndu-i aminte în tot chipul. Atuncea dete Dumnezeu de-şi conteni vizirul mînia şi îndată opri pre gineri-său Mustafa Paşa să nu vie în ţară şi pentru voia lui Costandin Postelnecu au ertat şi pre Ghica Vodă de moarte şi pre Ţara Rumânească de greşală, că pre acest Costandin Postelnecul foarte îl avea Chipriliul iubit, căci îl aflase că grăeşte drept şi ţine cu raiaua înpăratului şi pohteşte binele săracilor. Avut-au săracă de ţară noroc pentru acel om bun carele sta în toată vremea pentru binele ei şi îl durea inema pentru creştinătatea şi de pămîntul ţării rumâneşti, ca să nu-l piarză, că şi el era moşnean într-însa cu casă şi cu olatele, ca şi alţi boeri'' [1].

După ce Cantacuzino izbuti d-a depărta d-asupra ţării răul ce o amerinţa, vizirul îl întrebă daca voeşte să priimească domnia, aceea ce el refuzînd, îi porunci să-i recomande pe cine va vrea el să-l facă domn. ,, Atuncea înţelegînd [aceasta] domnii greci ţărigrădeni, adaogă cronica, cădea la picioarele lui şi-i făgăduia bani mulţi şi-l ruga să facă pre unul din ei domn. Iară el, ştiindu-i că sînt greci, avani şi încărcaţi de datorie, nici unuia nu îngădui, pentru binele ţării ca să nu o prade şi să o jăfuiască, cum sînt ei învăţaţi'' [2].

[1] *Cronica lui Tudosie Stoian.*
[2] *Cronica lui Tudosie Stoian.*

Gligorașcu Ghica, fiul fostului domn, aflîndu-se la Costantinopol, scrise și el lui Cantacuzino, rugîndu-l să-l facă pre el domn, făgăduindu-se că îi va fi ca un părinte și nu va eși din cuvîntul lui. Cantacuzino, socotind că acesta, fiind născut în Moldova, cunoscînd obiceiurile, limba și starea țării este cel mai bun din cîți pretendenți se afla, îi scrise să vie la Adrianopol. Acolo viind, Cantacuzino, după ce dobîndi de la dînsul un înscris prin care se jura că-l va privi ca p-un tată (vezi *Actul nr. 1*), îl duse de sărută poala împăratului și dobîndi steag de domnie.

După această ceremonie Costandin Cantacuzino se duse la Costantinopol, ca capichihaea al domnului. Grigore vv. încă nu se întorsese în țară, cînd priimi veste că Poarta se căește că a scăpat ocazia să facă în țară pașalîc și că se încearcă din nou a îndeplini vechea ei dorință. Aceasta ni se lămurește din scrisoarea domnului adresată atunci către capichihaelele sale (vezi *Actul nr. 2*). Cantacuzino, prin influința sa lîngă miniștrii turci, mîntui de a doua oară țara și apoi se întoarse la casa sa, unde, refuzînd orice dregătorie, trăia retirat după făgăduința domnului, petrecîndu-și viața în faceri de bine.

Grigore Ghica vv. nu era lipsit de oarecare calități bune și în cele dintîi vremi se arătă un domn vrednic. Iar în urmă, avînd nenorocirea să-și dea încrederea la niște oameni răi, jafurile și abuzurile începură. Costandin Cantacuzino, din locul său de retragere, adesea făcea domnului observații. Aceasta simțind-o curtezanii, hotărîră să-l mîntuiască de un cenzor incomod, ca să poată și ei mai fără sfială prăda poporul. Între dînșii se deosibea două vase rele, cum îi numesc cronicele; unul numit vornicul Stroe Leurdeanu[1] și celălalt cămărașul Dimitrie [2]. Ambii aceștia era datori esistența lor lui Cantacuzino; pe cel dintîi îl scăpase, în două rînduri, de la moarte și în urmă își făcuse pe fata lui noră, măritînd-o după fiul său Șerban Cantacuzino. Pe cel d-al doilea îl adusese din Costantinopol, îl crescuse, îl boerise și îl ținea încă în casa lui. Aceștia, nesocotind datorințele ce avea către dînsul, hotărîră să-l piarză. Rămîind ei caimacami, în lipsa domnului, care însoțise oștirea turcească în Ungaria la asediarea cetății Uivarul, făcură complot împreună cu doamna Maria și scriseră lui Grigore vv. în tabără pîră mincinoasă, cum că Cantacuzino îl pîrește, că este hain către turcii dupre marginea Dunării, că nu bagă în seamă pe doamnă, luînd-o în rîs, că oprește țara să dea bir și altele multe. Întorcîndu-se domnul în țară, Leurdeanu nu încetă a-i scrie, împrospă-

[1] Vornicul Ivașcu Golescul a avut numai două fete, pe care Matei vv. Basarab, neavînd copii și fiind văr bun cu dînsul, le-a făcut fete de suflet (după *Genealogia familiei Cantacozinilor*, însă aceste fete era lui Matei vv. nepoate de soră). Pe una a măritat-o după Preda, fiul lui David Brîncoveanu, iar pe a doua, anume Vișa, după vornicul Stroe Leurdeanu. Acesta a mai avut un frate, anume Matei, carele mergînd la Camenița, a murit ne-nsurat. Din vornicul Stroe a rămas numai un fiu ce s-a numit spătaru Radu Golescu și a ajuns în urmă o persoană istorică. Acesta a avut numai trei fete, pe muma Bălăcenilor, muma Prăscovenilor și pe Ana, care, însoțindu-se c-un Știrbei, a făcut pe banul Radu Golescu, tatăl Goleștilor din zilele noastre. Notă păstrată în familia Golescu.

[2] Acest Dimitrie, după cronice, era lui Cantacuzino nepot de văr premare. Iar după *Genealogia familiei Cantacuzino* el îi era nepot de frate, fiind fiu al lui Mihai Cantacuzino, ce rămăsese în Costantinopol. El ajunse în urmă și domn în Moldavia.

tîndu-i pîra şi povăţuindu-l ca, nemaiîntîlnindu-se cu Cantacuzino, cum va sosi în capitală, să trimiţă să-l omoare fără de veste[1].

Grigore vv. se plecă acestor poveţe, uită îndatoririle ce avea către Cantacuzino şi, cum ajunse la Bucureşti, trimise noaptea dorobanţii de-l rădică din aşternut şi îl duseră la monastirea Snagov. Era sîmbătă spre duminică, 20 dechembrie 1664. Acolo îngenuchindu-l înaintea icoanelor, îl lăsară să asculte liturghia, după aceea se precestui şi seara, pe la cină, îl omorîră în trapezaria monastirei. Trupul lui îl rădică soţia sa şi copiii şi-l duseră de-l înmormîntară la monastirea lor, la Mărgineni.

Vestea acestei crime a domnului răsună cu durere în toată ţara. Cronicarii timpului, mai toţi, jălesc moartea lui Cantacuzino. „Toată ţara îl plângea, zic ei, că au perdut un stâlp carele sprijinea toate nevoele ţării. Plângu-l săracii că şi-au pierdut mila; plângu-l că au avut de la el multă căutare şi tuturor le-au părut rău de moartea lui, şi creştinilor şi păgînilor".

Domnul încă, preste vro cîteva zile, coprins fiind de mustrare de cuget pentru fărădelegea sa, se arătă înaintea mitropolitului şi, îngenuchind în faţa icoanei, declară că Cantacuzino n-a fost nimic vinovat şi blestemă amar pe cei ce l-a povăţuit să-l omoare.

Moartea lui Cantacuzino avu rele urmări pentru ţara noastră. Fiii lui, vrînd să-i reabiliteze memoria şi să-l răzbune, deteră pricină de se despărţi toţi boerii în două partide, care sfîşiară ţara şi o aduse la mare ticăloşie. La ianuarie 1665, Grigorie Ghica vv. fugind în ţara nemţească, Costandin, al treilea fiu al postelnicului Cantacuzino, se luă după dînsul şi după ce îl trase în zadar pe la judecată la curtea Austriei, întîlnindu-l în sfîrşit în Veneţia, dobîndi de la dînsul o carte prin care afurisea pe Leurdeanul, mărturisind că el l-a îndemnat la acea crimă, cum şi trei scrisori autografe ale lui Leurdeanu către comisul Costandin Vărzarul, scrise pe cînd acesta se afla în tabără lîngă domn şi Leurdeanul caimacam, prin care îl silea să facă în tot chipul să înduplece pe domn să omoare pe Cantacuzino. Dintr-altă parte, fraţii Cantacuzini ce rămăseseră în ţară dobîndiră de la Obşteasca Adunare a ţării un act mărturisitor de nevinovăţie părintelui lor, în care se vede iscălit şi Leurdeanul (vezi *Actul nr. 3*) şi altul de la Partenie, patriarhul Costantinopolului şi de la Sinod, întărindu-l şi mărturisind asemenea. Cu aceste acte şi cu scrisorile dobîndite, cum şi cu un alt act de la următorul patriarh al Costantinopolului, Metodie [2], ei cerură de la Radul Leon vv., ce se orînduise domn, ca să dea în judecată pe Leurdeanu. Dar domnul, cu toată trebuinţa ce avea de Cantacuzini,

---

[1] *Genealogia familiei Cantacuzino* şi toate cronicile acelui timp, afară d-a lui Costandin Căpitanul, care se vede a fi prea ostil Cantacuzinilor, mărturisesc că domnul nu s-a întîlnit cu Cantacuzino şi tac despre răscoala ce Şerban vrusese să facă în tabără. Costandin Căpitanul arată dimpotrivă (vezi acea cronică).

[2] Aceste cărţi ale patriarşilor, necoprinzînd nimic mai deosibit decît ceea ce se coprinde în actele ce reproducem, le-am lăsat. Ele se află în original la d. căpitanul Costandin Cantacuzino.

nu-i iubea într-atît cît să se strice cu partida opozantă. Pentru aceea ei nu dobîndiră atunci decît numai un act din partea domnului, care asemenea constatează nevinovăția părintelui lor (vezi *Actul nr. 4*). În acelaş an (1669) mazilindu-se Radul Leon vv., vornicul Antonie de la Popeşti, din judeţul Prahova, se urcă pe tron. Cantacuzinii găsiră acum ocazie şi se porniră cu plîngere către domn. Cererea lor fu priimită şi se hotărî ca Leurdeanul să se dea în judecata Obşteştii Adunări a ţării, care, după vechea noastră constituţie, avea drept să judece în pricini de vini mari şi de stat întocmai ca camerile Pairilor de acum din Franţa şi Engletera. În urma acestora se şi strînse Obşteasca Adunare în sărbătorile Paştelui, în Divanul cel mare, aprilie 20, anul 1669, unde era adunaţi, după obicei, mitropolitul, episcopii, egumenii depre la monastiri, toţi boerii mari şi mici şi norod mult. Acolo, mai întîi, mitropolitul adresă Adunării o carte, povăţuind pe toţi care cunosc pricina a mărturisi adevărul (vezi *Actul nr. 5*). Leurdeanu, întru întîi, tăgăduea tot. Cînd îi arătară scrisoarea Ghicăi vv., prin care îl mărturisea de vinovat, el răspunse că Ghica vv. poate să scrie ce-i va fi voia, iar el nu ştie nimic despre aceasta; iar cînd Cantacuzinii scoaseră scrisorile lui către Vărzarul, el nu mai putu tăgădui şi se mărturisi de vinovat.

Curata destăinuire a acestui scelerat de intrigile ce făcuse ca să omoare pe Cantacuzino răsculă o mişcare de ură în toată Adunarea acea număroasă. „ Atuncea îl cunoscură toţi, spune cronica, şi-l batjocorea şi mari şi mici, şi-l suduia muerile şi copiii”. Adunarea îl osîndi la moarte ca pe un omorîtor şi îl dete pe mîna armaşilor să-l omoare. Cei răi sînt totdauna laşi. Leurdeanu, cu toate bătrîneţele lui, iubea viaţa. În acea nevoe văzîndu-se, el căzu cu rugăminte la postelniceasa Elena Cantacuzino şi la fiii ei să-l erte şi să se roage la domn să-l lase cu viaţă. Rugămintea lui se ascultă. Domnul îi ertă viaţa supt condiţie ca să se călugărească tot la monastirea Snagov, unde omorîse pe Cantacuzino şi să plătească jaful ce făcuse casii lui (vezi *Actul nr. 6*). Atunci îl scoaseră cu mare necinste din Adunare şi puindu-l numai în antereu, cu răvaşele de trădare spînzurate pe pept, într-un car cu doi boi, îl plimbară prin tîrg şi apoi îl duseră la monastirea Snagov. Spun că văzîndu-se Leurdeanu că-l călugăresc fără de voia lui, cînd auzi puindu-i nume de călugărie Silivestru, strigă cu furie: ba mai bine Mahomet.

Astfel se răsplăti nevinovata ucidere a postelnicului Costandin Cantacuzino. Această răzbunare însă aţîţă mai mult dezunirea şi furia partidelor şi ţara trebui să sufere mai multă vreme din pricina lor [1].

[1] Izvoarele acestii biografii, afară de actele aci alăturate şi citate, sînt: *Cronicile lui Tudosie Stoian, Costandin Căpitanul*, altele anonime şi *Genealogia familiei Cantacuzino*.

ANEXE ÎN MAGAZINU ISTORIC

Nr. 1. *Carte de jurămînt a lui Gligorașco Ghica vv. la Jupan Costandin Cantacuzino biv vel postelnic, 1660.*

Nr. 2. *Scrisoare a lui Grigorie Ghica vv. către capichihaele sale, 1660.*

[Adăugat de N. B.]

Originalul acestor două acte se află la prințul Radu Cantacuzino, colonel de artileria gardii împăratului Rusiei.

Nr. 3. *Carte a Obșteștii Adunări a Țării vestind tutulor că moartea postelnicului Costandin Cantacuzino a fost nedreaptă, 1666.*

[Adăugat de N. B.]

Originalul este acoperit cu 38 iscălituri, din care numai acestea s-au putut decifra.

Nr. 4. *Carte de mărturie a lui Ioan Radul Leon vv. arătînd nedreptatea omorîrei postelnicului Costandin Cantacuzino, 1668.*

Nr. 5. *Carte a mitropolitului Teodosie către Obșteasca Adunare în pricina judecății pentru omorîrea postelnicului Costantin Cantacuzino, 1669.*

Nr. 6. *Carte de judecată a Obșteștii Adunări a Țării pentru osînda vornicului Stroe Leurdeanu, 1669.*

[Adăugat de N.B.[

Acest act este acoperit cu 24 iscălituri ale clericilor din care numai acestea s-au putut decifra. Iscăliturile mirenilor din pricina numărului lor cel mare se vede că nu s-au pus, dupe cum era obiceiul. Afară de acest act am aflat și cartea domnului, cu aceiași dată și coprindere întărind judecata. Noi am lăsat-o fiind asemenea cu aceasta. Toate aceste acte supt nr. 3, 4, 5, și 6 le am copiat însumi după originalele ce se află la d-lui căpitanul Costandin Cantacuzino. Actele supt nr. 3 și 6 sînt scrise pe parșemin, iar celelalte pe hîrtie [3].

9

PUTEREA ARMATĂ ȘI ARTA MILITARĂ LA MOLDOVENI ÎN TIMPURILE MĂRIREI LOR [1]

O, Moldovo, săracă Moldovo! De ar fi domnii tăi carii domnesc întru tine toți înțelepți, încă nu ai peri așa lesne. Ce domniile neștiutoare rîndului tău și lacome sînt pricina perirei tale, că nu caută să-și agonisească și nume bun ceva la țară, ce caută desfrînați numai avuție să strîngă. Care apoi totuși se răsipește; și încă și cu primejdia caselor lor. Că blestemul săracilor, cum se zice, nu cade pre copaci, măcar cît de tîrziu.

Logofătul Miron Costin [2]

Puterea armată a Moldovei pe cînd era liberă, după mărturisirea cronicarilor, era de șaptezeci mii, și de multe ori pînă la o sută mii oameni. „Nici nu va fi necrezută mărturisirea aceasta, zice prințul D. Cantemir, de vom socoti cu ce megiași puternici a avut Moldova război p-acele vremi, adecă cu turcii, leașii, cazacii, ungurii și muntenii; și cum că ea nu numai își apăra libertatea sa de către năvălirile lor pînă în vremea lui Bogdan III, ci încă și hotarăle ei și le-a lărgit mai mult" [1].

Puterea armată a Moldovei, ca și a Țărei Românești, se osebea în ostași cu leafă (armată) și ostași de scuteală (miliție) [2]. Iar la trebuință se făcea rădicarea gloatelor, dupe cum istoria ne-o arată în multe cazuri.

Organizația armatei moldovene se urcă în cei dintîi ani ai întemeierii Principatului. Noi o vedem la 1359, supt Petru I vv., cu puțini ani în urma descălicării țărei, a triumfa asupra polonilor. După aceea, pe la 1400, vedem pe Iuga vv. a întemeia cetele de călărași dăruindu-le moșii [3], întocmai după temeiul cu care vedem mult mai în urmă pe Sveția a întocmi

---

[1] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, pt. II, c. 7.

[2] „Și aceștia se osebesc între sine în ostași cu leafă și ostași de scuteală, care slujesc cu cheltuiala lor numai să fie scutiți de bir". *Idem.*

[3] „Ioga bâtit des villes et des villages et commença de monter une cavalerie réglée", Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube*, Paris, 1765, p. 229; „Și au început Ioga vodă a dărui ocine prin țară la voinici și buni ostași", Miron Costin, ms.; „În starea a treia a boerilor sînt călărașii, cari, pentru moșiile ce le sînt lor dăruite de domni, totdauna merg la război cu cheltuiala lor", Cantemir, p. 2, c. 15.

armata sa indelta. Următoriul domn, Alexandru vv. cel Bun, mai completă organizarea ei, orînduind şi hatman mai mare peste toate oştile ţărei [1]. În sfîrşit, Ştefan cel Mare, la 1457, o mai desăvîrşi [2]. Atunci ea a ajuns, dupe cum zice Cantemir, la vîrful cel mai înalt.

Armata Moldovei, în zilele mărirei sale, se urca la patruzeci mii moldoveni şi patrusprezece mii streini: nemţi, cazaci, sîrbi, bulgari, albanezi şi greci [3].

Plecînd de la temeiul cum că armata Moldovei ca şi a Ţării Româneşti, după arătarea cronicilor, se împărţea în cete de 1 000 ostaşi supt un căpitan, afară de căpitanii cei mai mari, carii comanda mai multe cete, că vătavii era capete de 500 ostaşi, că hotnogii, sutaşii şi bulucbaşii,cum s-au numit mai tîrziu, comanda o sută, iar chihăii sau ciauşăii era preste zece ostaşi [4], vom putea, din notiţele ce ne-a păstrat Cantemir, să lămurim armata Moldovei. Ea se compunea :

1. Dărăbanii, pedestrime, împărţiţi în opt căpitănii supt opt căpitani, peste care era căpitanul cel mare al dărăbanilor. Mai tîrziu acesta s-a dat supt ascultarea agăi [5].

2. Călăraşii de ţară, 11 000, supt 11 căpitani. Aceştia sta supt ascultarea hatmanului.

3. Panţirii, iarăşi un corp de călărime foarte însemnat [6],

4. Două vătăşii : a călăraşilor de Galaţi şi a călăraşilor de Ţarigrad,

5. Două vătăşii : umblătorii de Hotin şi umblătorii de Soroca,

6. Vătăşia de fustaşi [7],

7. Curtenii sau cei ce n-ajunseseră încă în treapta boerească şi slujea la Curtea domnească. Ei era toţi neam de boeri şi mergea la război supt marele logofăt. Ei se împărţea :

a. Vătăşia copiilor din casă,
b. Vătăşia aprozilor de Divan,
c. Vătăşia de paici,
d. Vătăşia de postelnicei, mari şi mici,
e. Vătăşia de păhărnicei,
f. Stolniceii,
g. Armăşeii, supt marele armaş,
h. Uşearii, supt uşearul sau portarul cel mare [8].

Toţi aceşti curteni era mai mult o jandarmerie. Vătăşiile lor era mai mici de cît ale celorlalte cete. De asemenea curteni se afla şi prin ţinuturi [9].

---

[1] „Hatman peste toţi slujitorii căţi sînt la Curte lîngă domn şi pre la margini, şi părcălab de Suceava", Miron Costin.

[2] Vornicul Ureche, ms.

[3] Cantemir, pt. 2, c. 7.

[4] Ureche ; Miron ; Cantemir, pt. 2, c. 7, 8 ; *Cartea domnească a lui Mihai vv. Racoviţă*, în *Arhiva Românească*, t. I, f. 74.

[5] Cantemir, pt. 2, c. 7.

[6] *Idem* ; Miron şi Nicolae Costin, ms.

[7] Cantemir, pt. 2, c. 7.

[8] Cantemir, pt. 2, c. 6, 7 şi 15.

[9] Miron Costin, ms.

Ştefan cel Mare

8. Puscaşii sau tunarii, supt căpitanul cel mare al dărăbanilor[1].

Acestea era cetele pămîntene, iar cele streine era :

1. Seimenii hătmăneşti, împărţiţi în 10 bulucbăşii, peste care era baş-bulucbaşa de seimeni. Aceasta era pedestrimea streină şi se compunea de sîrbi, bulgari, arnăuţi şi greci [2].

2. Patru căpitănii de unguri sau nemţi, de cîte 1 000 oameni fiecare.

3. Patru căpitănii de cazaci, asemenea.

4. Căpităniile tătarilor lipcani.

5. Două căpitănii de beşlii, ce era turci sau tătari, supt beşli-agasi[3].

Aceste două cete se formară mai tîrziu.

Întocmirea oştirei streine fu fatală moldovenilor. Răzimaţi pe dînsa, domnii cei răi, de care Moldova a avut cu prisos, tiraniza pe bieţii pămînteni. De aceea o ură vecinică a domnit neîncetat între ambele oştiri. La 1564, oştirea streină se măcelări mai toată de hatmanul Tomşa şi Ilie Toroman, cînd aceştia se revoltară asupra lui Despot vv. La 1592, Aron vv. cel Cumplit o restatornici. De atunci lupta între ambele oştiri s-a reînoit în mai multe rînduri şi a adus mari nenorociri ţării.

Miliţia ţării se compunea :

1. De 19 căpitănii de mii, cîte una în cele 19 ţinuturi ale Moldaviei. Fiecare căpitănie se împărţea în 10 roate de 100 oameni, supt un sutaş. Aceştia, la început, sta supt ascultarea vornicului de ţara de jos şi vornicului de ţara de sus, iar mai tîrziu se deteră supt hatman. Dintr-aceşti căpitani, aceia cari se afla pre lîngă hotară strejuea drumurile, potecile munţilor şi trecerea apelor; iar cei din mijlocul ţării, unde nu era temere de vrăjmaşi, strejuia la curtea hatmanului şi se trimitea de dînsul în slujbele ţării [4]; fiindcă unii dintr-înşii purta denumirea de hînsari [5], prinţul Cantemir încheе, fără nici un alt temei, că ei trebue să fi fost odată husari [6].

2. Seimenii sau segbanii ageşti, de care era în fiecare tîrg cîte patru sau cinci, iar în Iaşi zece, supt aga [7].

3. Călărimea din ţinuturile Lăpuşnei, Orheiului şi al Sorocii, care era supt comanda sărdariului. Era un corp foarte însemnat şi apăra ţara între Prut, Nistru şi Basarabia de năvălirile tătarilor de Crîm şi de Bugeac[8].

4. Ceata vînătorilor, care lăcuia cu vătavul ei un sat la munte, în ţinutul Pietrii. Ei avea de datorie, la vreme de război, să fie tot pre lîngă domn în tabere, iar în vreme de pace se întrebuinţa la vînatul dobitoacelor sălbatice pentru masa domnului. Pentru aceea ei era scutiţi de bir, iar pentru cheltueala încărcăturei puşcelor avea leafă deosebită [9].

---

[1] CANTEMIR, pt. 2, c. 8.
[2] CANTEMIR, *ibid.*; MIRON şi NICOLAE COSTIN ; AXENTIE URICARIUL, ms.
[3] CANTEMIR, pt. 2, c. 7.
[4] CANTEMIR, pt. 2, c. 7 ; N. COSTIN, ms.
[5] CANTEMIR, *ibid.*; M. COSTIN.
[6] CANTEMIR, *ibid.*
[7] CANTEMIR, pt. 2, c. 6 şi 7 ; AXENTIE URICARIUL.
[8] CANTEMIR, pt. 2, c. 6 ; *Cronicar anonim*, ms. ; CARRA, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchâtel, 1781, p. 5–6.
[9] CANTEMIR, pt. 2, c. 7.

5. Pedestrimea, cîmpulungeni şi hăngani, armaţi cu seneţe (puşti) şi cu topoară lungi în coadă [1].

6. Codrenii Tigheciului, în număr de 12 000 şi toţi călări. Ei lăcuia un codru, dincolo de Prut, despre hotarul tătarilor de Bugeac, care coprindea înlăuntrul său mai 30 000 mile italieneşti. Ei era, dupe cum zice Cantemir, „peptul Moldovei cel mai tare între Prut şi Basarabia". Aceştia întrecea cu vitejia lor pe toţi ceilalţi moldoveni, încît se obişnuise a se zice despre dînşii această vorbă : „Cinci tătari de Crîm plătesc mai mult decît zece de Bugeac, şi cinci moldoveni biruesc pre zece tătari de Crîm ; iar cinci codreni sau tigheceni bat pre zece moldoveni".

Tigheciul, Cîmpulungul şi Vrancea era trei republici care forma staturi deosebite în statul Moldovei. Locuitorii acestor locuri se cîrmuia după legile lor, nu primea nici un slujbaş al domnului şi nu era îndatoraţi către dînsul decît la un tribut uşor pe an, a cărui cantitate se hotăra la intrarea lui în scaun. Cele două dintîi da şi ajutor de oaste la trebuinţă. De multe ori ei, zice Cantemir, mai cu seamă despre cîmpulungeni, prin îndemnările unor capete revoluţionare, se trăgea de supt stăpînirea domnilor şi se da supt protecţia polonilor. Care împrejurare a făcut pe unii din istoricii acelei naţii să crează că Moldova le-au fost tributară [2]. Este cunoscut că frumoasele instituţii republicane sînt foarte vechi în Moldova, că în veacul XII înflorea într-această ţară republica Bîrladului, faimoasă prin pirateria de uscat, şi care se întinsese cu stăpînirea pînă la gura Niprului ; că curînd dup-aceea genovezii şi raguzanii întemeiară mai multe republici într-acest pămînt ; astfel stătură : Galaţii, Chilia, Cetatea Albă, Hotinul şi Teghina.

Într-acest chip, ce am arătat, a fost organizată puterea armată a Moldovei. La o trebuinţă însă mare, sau cînd patria era în primejdie, se rădica „mazîlii şi breslaşii", ţăranii, mai cu seamă „josenii' sau cei din ţara de jos şi boerii cu oamenii sau slugile lor, ca să apere patria amerinţată. Aceştia se numea atunci „oaste de strînsură" sau „oaste în dobîndă", spre a se deosibi de „oaste în leafă" sau „lefegii" [3].

Pentru plata lefilor ostaşilor afară d-ale dărăbanilor, pentru care pînă la 1622, în a doua domnie a lui Ştefan Tomşa vv., se oprea din tributul ce se da la Poartă 5 000 ughi [4], se aşăzase o dajde, supt numire de fumărit, ca toată casa de ţăran să plătească în vreme de pace pe an 80 aspri, iar în vreme de război 120 aspri, şi la o nevoe mai mare un galben sau 200 aspri. D-aci se vede, observează Cantemir, ce populată era odată Moldova, de vreme ce această dajde ţinea cu îndestulare cheltueala la o oştire de 54 000 oameni [5].

În vreme de pace armata era aşezată parte în capitală, parte prin judeţe. Dărăbanii strejuia la Curtea domnească. Căpitanul cel mare cerceta

---

[1] *Cronicar anonim*, ms.
[2] CANTEMIR, pt. 1, c. 6 ; pt. 2, c. 16.
[3] Vor. URECHE ; MIRON COSTIN ; *Cronicar anonim*, ms. ; CANTEMIR, pt. 2, c. 17.
[4] MIRON COSTIN, ms.
[5] CANTEMIR, pt. 2, c. 13.

strejile ziua şi noaptea, le rînduia şi le schimba. În lipsa agăi din oraş, el îi îndeplinea locul [1]. Seimenii asemenea strejuia în Curtea domnească, schimbîndu-se între sine pe rînd. Cazarma lor era lîngă zidul Curţii şi se numea : Odăile seimeneşti [2].

Călăraşii de Ţarigrad trebuia să ştie turceşte, ca şi cei de Galaţi, şi se trimitea cu depeşe.

Umblătorii de Hotin şi umblătorii de Soroca trebuia să înţeleagă limba polonă şi muscălească, şi cînd cerea trebuinţa se trimitea în Polonia şi Moscovia.

Fuştaşii strejuea la perdelele doamnei şi la garda curţii, în care se închidea slugile Curţii pentru greşale mai mici. În paradele domneşti ei mergea pe lîngă domn, de ambe părţile, cu fuşti lungi în mîni. Asemenea făcea şi la război [3].

Toţi curtenii, cum am mai zis, era ca un fel de jandarmerie şi avea deosebite funcţii în Curtea domnească, aşa : aprozii de divan ca şi copiii din casă alcătuia garde domnului. Ei era învăstmîntaţi, pe vremea lui Ştefan cel Mare, cu şavanale şi cu chibinice [4], iar în vremea Radului Mihnea vv. (1623—1626) ei purta ursiniţe, cabaniţă cu jder şi cu vulpi. În vreme de pace, aprozii slujea la Divanul domnesc, împlinea datoriile după hotărîri judecătoreşti şi purta poruncile domnului pe la boeri. Boerul, care priimea printr-înşii asemenea poruncă, trebuia să şază în picioare pînă i-o citea aprodul [5]. În vreme de război ei se afla tot pe lîngă domn. Copiii de casă păzea la „cămara cea cu arme'' sau arsenalul, la cabinetul cel mare al domnului, supt îngrijirea cămăraşului şi sta împrejurul domnului, cînd şedea la Divan. Ei se trimitea asemenea de domn în ţinuturi de chema boerii, şi vătaful lor lua cîte un leu din şase lei, ce le da după obicei fiecare boer chemat. Postelnicii cei mari şi cei mici slujea asemenea la Curtea domnească. Păhărniceii şi stolniceii slujea la mesele domneşti. Armăşeii strejuea pe cei închişi. Uşearii ducea la gazdă şi slujea pe soli. Paicii slujea lîngă domn şi era încinşi cu brîne de argint, cu săbii şi cu lănci cu mănuchele şi vîrfurile legate cu argint şi poleite cu aur.

Marele hatman era cap al călăraşilor şi mai mare peste toată armata, călărime şi pedestrime. Cînd mergea la Curte purta toiag aurit [6].

Marele clucer îngrijea pentru aprovizionarea armatei de bucate [7].

Marele şătrar era general-cvartir-maistru al armatei. El îngrijea pentru corturile ei, pentru tunuri şi celelalte arme şi aşăza taberile.

Cămăraşul de catastişe purta condica ostaşilor. Cînd se făcea adunarea oştilor pentru cercetare, el citea numele fiecăruia. Asemenea făcea cînd li se da leafa. Dup-aceea el da fiecăruia căpitan condica ostaşilor

---

[1] CANTEMIR, pt. 2, c. 6.
[2] CANTEMIR, pt. 2, c. 7 ; NICOLAE COSTIN, ms.
[3] CANTEMIR, pt. 2, c. 6.
[4] Vornicul IOAN NECULCEA, ms.
[5] MIRON COSTIN, ms.
[6] CANTEMIR, pt. 2, c. 6 şi 7.
[7] CARRA, p. 57.

din ceata lui, pre care o scria cu mîna lui însuşi, şi pentru osteneală avea de la fiecare căpitan cîte un taler nemţesc [1].

Disciplina la moldoveni era foarte straşnică. Duelul între ostaşi era aspru pedepsit. Cînd un ofiţer murea, atunci caii lui se îmbrăca cu postav negru şi d-asupra punea hainele lui cele mai de preţ, şi înaintea trupului ducea o suliţă în vîrful căreia se spînzura o sabie cu mănunchiul în jos, şi de amîndouă părţile mergea ostaşi înzauaţi (cu cuirase) şi încoifaţi [2].

Prinţul Cantemir ne-a păstrat descrierea rînduelii cu care domnul eşea din capitală ca să meargă la război. „Înainte, zice el, merg vro cîţiva oameni povăţuitori şi îndreptători de drum, carii sînt buni pentru acea treabă dintre ostaşi şi dintre alergători. Dup-aceştia urmează călărimea, înaintea căreia mergea steagul şi căpitanii cetelor; aşa încît fiecare ceată să lase loc deşărt, ca să se poată deosebi una de alta. Iar de amîndouă părţile steagului merg căpitanii cetelor şi iau aminte pentru ostaşi ca să umble toţi cu rînduială şi în dreaptă linie. După aceştia urmează călăraşii şi umblătorii cu vătavii lor; iar dupe dînşii caii domneşti, mergîndu-le înainte două tuiuri care se dau domnului de la Poarta otomană. În urma acestora vin fiii domnului, şi ceva mai depărtişor de dînşii urmează tatăl lor, drept în mijlocul liniei, înconjurat de paici d-amîndouă părţile. Mai depărtişor, de-a dreapta, urmează comişii şi vătafii curtenilor; iar de-a stînga postelnicul cel mare şi ceilalţi postelnicei. În linia a treia, după domn, merg bulucbaşii, patru de amîndouă părţile, cei mai vechi fiind mai aproape de domn. Pe urmă vin seimenii d-amîndouă părţile, pentru care iau aminte ciauşăii, ce se înţeleg căprari, dupre obiceiul Europei, ca să meargă în dreaptă linie şi cu pas potrivit. După aceştia urmează boerii cei din lăuntru, dupre cum se numesc, adecă : vistiernicii, paharnicii, ciohodarii, medelnicerii. După dînşii vătavul de copii cu slugele, al doilea păhărniceii şi al treilea stolniceii.

După aceştia urmează sangeacul cel mare, adecă steagul cel mare, care are în vîrf semiluna, împreună cu alte două steaguri ce se dau domnului, cînd intră în stăpînire, de la Curtea împărătească. După steaguri merge muzica, după care merg armăşeii d-amîndouă părţile. După aceştia, în linia dintîi, sînt boiarii cei mari, într-a doua cei de starea a doua şi întru a treia cei de starea a treia, iar cei fără de slujbă merg fiecare după starea şi boeriea sa, unul după altul. Apoi urmează armele cele mari, adecă tunurile, supt purtarea de grijă a şătrarului celui mare, căpitanului de dărăbani cu puşcaşii sau tunarii şi cu toate cele trebuincioase unei taberi şi zahereaua [3].

Cîtă vreme Moldova a fost independentă, armata ei a înflorit, iar după ce a căzut supt suzeranitatea turcilor, „domnii nemaiavînd trebuinţă să ţie atîţia oameni cu leafă, au lăsat nu numai să cază cetele ostaşilor din vitejia lor cea veche, dar încă au scăzut şi numărul lor. Pînă pe vremea

[1] CANTEMIR, pt. 2, c. 6 şi 7.
[2] CANTEMIR, pt. 2, c. 17 şi 19.
[3] CANTEMIR, pt. 2, c. 8.

Movileştilor însă, tot se mai ţinea ca la patruzeci mii ostaşi"[1]. Astfel la 1538 vedem pe Pătru vv. Rareş a întîmpina pe poloni cu 26 000 oameni şi mai mult de 50 tunuri; la 1561, pe Alexandru vv. Lăpuşneanu, cu 25 000 ostaşi, a se lupta împotriva lui Despot Eraclid; la 1574, pe Ion vv., cu 30 000 ostaşi, a se revolta împotriva turcilor. Războaiele civile din vremea Movileştilor (1595—1615) slăbiră mult Moldova. La 1615, la Tăuteşti, se măcelăriră mişeleşte dărăbanii, de polonii ce veniseră cu doamna Ieremii vv. Movilă împotriva lui Ştefan vv. Tomşea [2]. „Era la Ştefan vodă dărăbani, zice cronica, foarte îmbrăcaţi bine, după credinţa ceea ce făcuse de stătuse cu dînsul la rădicarea boerilor, cum n-au fost nice la o domnie grijită aşa bine pedestrimea; cu haine tot de feliandreş, cu nasturi şi cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de ţara leşască, cu pene de argint la cumănace şi cu table de argint la şolduri, pre ledunce".

Ticăloşia domnilor cari stăpîniră Moldova în urmă, nenorocita revoltă a lui Gaspar vv., războaele turcilor cu leaşii, al căror teatru era Moldova, războaele lui Vasilie vv. cu Matei vv. din Ţara Românească, în sfîrşit pustiirea tătarilor de la 1650, sleiră cu totul puterea Moldovei. „D-atunci, zice Miron, au purces această ţară tot spre rău pre an ce trece".

După vro cîţiva ani de războaie civile între Vasile vv. şi Gheorghe Ştefan vv., armata se împuţină foarte mult. Acest din urmă, rămîind în sfîrşit biruitor şi domn în ţară (1653—1658), începu a îngriji de armată. El ar fi adus-o într-o stare mai bună, dacă duhul de indisciplină, propagat de ostaşii munteni ce-i avea în leafă, nu ar fi zădărnicit silinţele lui, cu toate că răscoala seimenilor moldoveni nu fu însoţită de acele împrejurări spăimîntătoare, ce răscoala ostaşilor adusese în Ţara Românească. Este de însemnat că Moldova era atît de slabă atunci, încît mica armată ce ţinea domnul pe lîngă dînsul se părea încă prea împovărătoare ţării [3].

De atunci instituţiile militare ale Moldovei merseră desfăcîndu-se, căci domnii prefera mai bine să strîngă banii pentru dînşii, decît să-i cheltuiască pentru ţinerea ostaşilor, de care li se părea că nu mai au trebuinţă. În vremea lui Dimitrie Cantemir, vătăşiile ajunseră numai de cîte 40 şi 50 oameni în loc de 500; şi Moldova nu putea scoate oaste de război decît pînă la 6 000 oameni. Nesocotinţa ce el făcu de a se uni cu Petru cel Mare grăbi căderea Moldovei. Arendaşii fanarioţi puseră ghiara pe dînsa. Ea văzu atunci obiceiurile sale a se corupe; virtuţile militare a peri. Ea văzu streinii, ce odată tremura de dînsa, a se împuternici şi a-i răpi una după alta provinţiile sale; acele locuri slăvite, udate de sîngele eroilor ei! În acele triste zile vro cîteva glasuri slabe protestară; dar ele strigară în deşărt; şi nici un braţ nu se armă ca s-o răzbune...

Moldova perduse mărirea sa!...

[1] CANTEMIR, pt. 2, c. 7.

[2] Logofătul Miron povesteşte această ucidere a dărăbanilor într-acest chip: „Bieţii dărăbani, părăsiţi de călăreţi, se bulziseră la o rîpă d-asupra Tăuteştilor şi se apăra. Ce au venit leaşii de le-au făgăduit viaţa, numai să-şi dea armele, şi au crezut dărăbanii şi au dat armele de la sine, şi dacă le-au luat armele, leaşii au intrat cu săbiile într-înşii; şi au perit toţi acolea. Le stau movilile şi pînă astăzi d-asupra satului Tăuteştilor".

[3] Vezi: MIRON.

ARTA MILITARĂ LA MOLDOVENI

Moldovenii, în veacul de mijloc şi mai în urmă încă, se arăta unul din cele mai viteze popoare ale Europei. Un scriitor polon din veacul XVI, Oricovie, zice pentru dînşii : „Ei sînt oameni fieroşi, însă foarte viteji, şi nu mai este alt neam care să aibă hotară aşa de înguste şi să se lupte mai mult pentru gloria războiului şi pentru arătarea vitejiei şi să susţie mai mulţi vrăjmaşi împrejurul lor, cărora sau le face neîncetat război, sau se apără în contra războiului făcut de către aceia"[1].

„Dîrzenia şi semeţia, zice Cantemir, este maica şi sora lor. Căci daca unul are cal bun şi arme bune, atunci gîndeşte că nici un om nu-l poate întrece şi nu s-ar feri, d-ar fi cu putinţă, însuşi cu D-zeu să se lupte"[2].

Locuitorii de Ţara de Jos, obicinuiţi mai de mult să trăiască în război cu tătarii, era mai viteji decît [cei] de Ţara de Sus. A omorî şi a prăda pe turci şi pe tătari era la ei o datorie creştinească [3]. Între dînşii se deosibia orheienii ca cei mai dîrzi [4].

Armele moldovenilor era ca şi ale muntenilor, arcul, suliţa, securea, sabia, paloşul, măciuca, puşca, care la dînşii se numea seneaţă, ş.c.l. În războaiele naţionale se slujeau cu coase, topoare şi fuşturi [5]. „Arcul, zice Cantemir, îl întind ei foarte bine şi se pricep a purta şi suliţa; dar cu sabia totdeauna fac mai multă izbîndă. Iar puşca o poartă numai vînătorii. Pentru că, zic ei, că este lucru ruşinos să se lupte la oaste cu acest fel de arme, cu care nu se poate cunoaşte nici arta militară, nici vitejia"[6].

Pedestrimea moldovenilor se rînduia în gloate adînci, de unde şi espresia „a se înglotipedestrimea", ce aşa de des se vede în cronicile lui Ureche şi Miron. Călărimea însă era armata lor cea mai perfectă. Ea se lupta călare şi pe jos, pe rînd, lucru ce e cunoscut ca cel mai mare grad al perfecţiei unei oştiri. Cronica ne arată că „la 1422, pornindu-se craiul Vladislav al Poloniei asupra crijeaţilor (cruciaţilor), i-a trimis şi Alexandru vodă 400 de moldoveni, oameni tot aleşi într-ajutor, carii au arătat mare vitejie cu izbîndă, împotriva crijeaţilor, că făcînd năvală moldovenii asupra crijeaţilor, apoi deodată s-au făcut a fugi. Iar crijeaţii, eşind dintr-o cetate, anume Marienburg, gonind pre moldoveni pînă i-au înşirat spre o pădure şi acolo pedestrindu-se moldovenii, pre obiceiul lor, au prins a săgeta pe crijeaţii nemţi; şi dând nemţii dos şi încălecând moldovenii, mare moarte au făcut în nemţii aceia; şi întorcăndu-se moldovenii cu izbândă la craiul Vladislav, mare mulţămită şi laudă au avut"[7].

Asemenea vedem pe moldoveni şi în mai multe rînduri a se lupta. Ca la toate naţiile meridionale nimic nu era mai iute şi mai de temut decît

[1] Stanislas Orichovius, *Annales Regni Poloniae*, Annal. V.
[2] Cantemir, pt. 2, c. 17.
[3] *Idem.*
[4] Miron Costin, ms.
[5] *Idem.*
[6] Cantemir, pt. 2.
[7] Miron Costin; vezi şi Ureche; Joannes Dlugossius, *Historiae Polon.*, lib. II, ad anno 1422; Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, lib. 19, p. 419.

cea dintîi a lor izbire. Neizbutind însă, lesne se descuraja. Aceasta ne o mărturiseşte şi Cantemir zicînd: „Moldovenii la începutul războiului totdeauna sînt foarte viteji şi de al doilea slabi la inimă. Iar daca îi înfrîng protivnicii înapoi, atuncea prea rar au bărbăţie să înceapă d-a treia oară. Însă au învăţat de la tătari de se întorc înapoi din fugă, şi prin această apucare cu meşteşug au smuls biruinţa de multe ori din mînele protivnicilor[1].

Tunurile, ce moldovenii numea puşti, n-avea multe în oştirea lor la început; pentrucă, după cum am arătat, ei iubea prea puţin armele cu foc. Mai în urmă însă, în al XVI veac, ele se înmulţiră şi în bătălii vedem figurînd 50 şi 80 tunuri. Mortariele se numea pive şi obuzurile cumbarale. Ele era asemenea numeroase. În bătălia de la Cahul (1574) vedem pe Ion vv. a întîmpina pe turci cu 30 tunuri şi cu 80 pive. Îngrădirile de campanie sau retranşamentele au fost asemenea de mult cunoscute moldovenilor şi se numea băştii.

Războiul defensiv se perfecţionează mult la moldoveni. Încă în veacul al XIV ei deteră o frumoasă probă despre aceasta. La 1359 regele Cazimir al Poloniei, trimiţînd o armată însemnată din Polonia Mică şi Rusia cu Ştefan vv., împotriva lui Petru I vv., acesta, văzînd că din inferioritatea numerică a oştirei sale nu izbuteşte în bătăliile particulare, s-a tras în locuri strîmte. Polonii, trebuind să treacă printr-o pădure deasă şi neumblată, numită Plonin, din muntele de Sepeneţ, Petru vv. o ocupă mai dinainte şi puse de tăe cu herăstrae toţi copacii de pe lîngă drum, lăsîndu-i pe trunchii lor numai înţînaţi. Cînd intrară polonii în codru, moldovenii începură a împinge copacii cei mai depărtaţi, care căzînd pe cei mai de aproape, îi prăvăliră pe toţi peste oştirea polonă. În ameţeala şi învălmăşala în care era polonii, văzînd pădurea din toate părţile căzînd pe dînşii, ese deodată şi Petru vv. şi îi izbeşte; ei nu mai putură face atunci nici o mişcare, încurcaţi fiind de copaci, carii, în căderea lor, îi slutise de mîni şi de picioare. Mulţi din poloni periră în acea zi memorabilă, mai mulţi însă căzură prinşi; trei steaguri mari, al cracovenilor, al sandomirenilor şi al leopolenilor, şi altele nouă mai mici, militare sau boereşti (gentilitia) şi cu tot aparatul de război, picară în mînile biruitoare ale moldovenilor [2].

Această tactică o păziră moldovenii totdeauna cînd avea a se lupta cu o armată mai numeroasă decît a lor; asfel, între altele, la 1450 intrînd o oştire însemnată de polonezi, supt comanda generalilor Petru Odrovici, Konecpolski şi Mihail Buczacki şi un număr de moldoveni cu Alexandru vv., împotriva uzurpatoriului Bogdan, acesta, văzînd că nu le va putea sta împotrivă cu oastea sa, se trase la strîmtori cu gîndu să aducă pe poloni după dînsul şi asfel, zăbovindu-i şi flămînzindu-i, să-i poată învinge.

---

[1] CANTEMIR, pt. 2, c. 17.

[2] URECHE; MIRON COSTIN, ms.; JOANNES DLUGOSSIUS, *Historia Polon.*, lib. 9, ad an. Chr. 1359; MARTIN CROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum*, lib. 12, p. 314; PHILIPPE BRIETIUS în *Chron. universali ad an Christi 1359:* PETRUS ALBINUS în *Commentar. de Walachia*, p. 160; STANISLAS SARNICIUS în *Annalibus Polonicis*, lib. 7, c. 1.

ARTA MILITARĂ LA MOLDOVENI

Moldovenii, în veacul de mijloc şi mai în urmă încă, se arăta unul din cele mai viteze popoare ale Europei. Un scriitor polon din veacul XVI, Oricovie, zice pentru dînşii : „Ei sînt oameni fieroşi, însă foarte viteji, şi nu mai este alt neam care să aibă hotară aşa de înguste şi să se lupte mai mult pentru gloria războiului şi pentru arătarea vitejiei şi să susţie mai mulţi vrăjmaşi împrejurul lor, cărora sau le face neîncetat război, sau se apără în contra războiului făcut de către aceia"[1].

„Dîrzenia şi semeţia, zice Cantemir, este maica şi sora lor. Căci daca unul are cal bun şi arme bune, atunci gîndeşte că nici un om nu-l poate întrece şi nu s-ar feri, d-ar fi cu putinţă, însuşi cu D-zeu să se lupte"[2].

Locuitorii de Ţara de Jos, obicinuiţi mai de mult să trăiască în război cu tătarii, era mai viteji decît [cei] de Ţara de Sus. A omorî şi a prăda pe turci şi pe tătari era la ei o datorie creştinească [3]. Între dînşii se deosibia orheienii ca cei mai dîrzi [4].

Armele moldovenilor era ca şi ale muntenilor, arcul, suliţa, securea, sabia, paloşul, măciuca, puşca, care la dînşii se numea seneaţă, ş.c.l. În războaiele naţionale se slujeau cu coase, topoare şi fuşturi [5]. „Arcul, zice Cantemir, îl întind ei foarte bine şi se pricep a purta şi suliţa ; dar cu sabia totdeauna fac mai multă izbîndă. Iar puşca o poartă numai vînătorii. Pentru că, zic ei, că este lucru ruşinos să se lupte la oaste cu acest fel de arme, cu care nu se poate cunoaşte nici arta militară, nici vitejia"[6].

Pedestrimea moldovenilor se rînduia în gloate adînci, de unde şi espresia „a se îngloti pedestrimea", ce aşa de des se vede în cronicile lui Ureche şi Miron. Călărimea însă era armata lor cea mai perfectă. Ea se lupta călare şi pe jos, pe rînd, lucru ce e cunoscut ca cel mai mare grad al perfecţiei unei oştiri. Cronica ne arată că „la 1422, pornindu-se craiul Vladislav al Poloniei asupra crijeaţilor (cruciaţilor), i-a trimis şi Alexandru vodă 400 de moldoveni, oameni tot aleşi într-ajutor, carii au arătat mare vitejie cu izbîndă, împotriva crijeaţilor, că făcînd năvală moldovenii asupra crijeaţilor, apoi deodată s-au făcut a fugi. Iar crijeaţii, eşind dintr-o cetate, anume Marienburg, gonind pre moldoveni pînă i-au înşirat spre o pădure şi acolo pedestrindu-se moldovenii, pre obiceiul lor, au prins a săgeta pe crijeaţii nemţi; şi dând nemţii dos şi încălecând moldovenii, mare moarte au făcut în nemţii aceia ; şi întorcându-se moldovenii cu izbândă la craiul Vladislav, mare mulţămită şi laudă au avut"[7].

Asemenea vedem pe moldoveni şi în mai multe rînduri a se lupta. Ca la toate naţiile meridionale nimic nu era mai iute şi mai de temut decît

---

[1] STANISLAS ORICHOVIUS, *Annales Regni Poloniae*, Annal. V.
[2] CANTEMIR, pt. 2, c. 17.
[3] *Idem.*
[4] MIRON COSTIN, ms.
[5] *Idem.*
[6] CANTEMIR, pt. 2.
[7] MIRON COSTIN ; vezi şi URECHE ; JOANNES DLUGOSSIUS, *Historiae Polon.*, lib. II, ad anno 1422 ; MARTIN CROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum*, lib. 19, p. 419.

cea dintîi a lor izbire. Neizbutind însă, lesne se descuraja. Aceasta ne o mărturiseşte şi Cantemir zicînd: „Moldovenii la începutul războiului totdeauna sînt foarte viteji şi de al doilea slabi la inimă. Iar daca îi înfrîng protivnicii înapoi, atuncea prea rar au bărbăţie să înceapă d-a treia oară. Însă au învăţat de la tătari de se întorc înapoi din fugă, şi prin această apucare cu meşteşug au smuls biruinţa de multe ori din mînele protivnicilor[1].

Tunurile, ce moldovenii numea puşti, n-avea multe în oştirea lor la început; pentrucă, după cum am arătat, ei iubea prea puţin armele cu foc. Mai în urmă însă, în al XVI veac, ele se înmulţiră şi în bătălii vedem figurînd 50 şi 80 tunuri. Mortariele se numea pive şi obuzurile cumbarale. Ele era asemenea numeroase. În bătălia de la Cahul (1574) vedem pe Ion vv. a întîmpina pe turci cu 30 tunuri şi cu 80 pive. Îngrădirile de campanie sau retranşamentele au fost asemenea de mult cunoscute moldovenilor şi se numea băştii.

Războiul defensiv se perfecţionează mult la moldoveni. Încă în veacul al XIV ei deteră o frumoasă probă despre aceasta. La 1359 regele Cazimir al Poloniei, trimiţînd o armată însemnată din Polonia Mică şi Rusia cu Ştefan vv., împotriva lui Petru I vv., acesta, văzînd că din inferioritatea numerică a oştirei sale nu izbuteşte în bătăliile particulare, s-a tras în locuri strîmte. Polonii, trebuind să treacă printr-o pădure deasă şi neumblată, numită Plonin, din muntele de Sepeneţ, Petru vv. o ocupă mai dinainte şi puse de tăe cu herăstrae toţi copacii de pe lîngă drum, lăsîndu-i pe trunchii lor numai înţinaţi. Cînd intrară polonii în codru, moldovenii începură a împinge copacii cei mai depărtaţi, care căzînd pe cei mai de aproape, îi prăvăliră pe toţi peste oştirea polonă. În ameţeala şi învălmăşala în care era polonii, văzînd pădurea din toate părţile căzînd pe dînşii, ese deodată şi Petru vv. şi îi izbeşte; ei nu mai putură face atunci nici o mişcare, încurcaţi fiind de copaci, carii, în căderea lor, îi slutise de mîni şi de picioare. Mulţi din poloni periră în acea zi memorabilă, mai mulţi însă căzură prinşi; trei steaguri mari, al cracovenilor, al sandomirenilor şi al leopolenilor, şi altele nouă mai mici, militare sau boereşti (gentilitia) şi cu tot aparatul de război, picară în mînile biruitoare ale moldovenilor [2].

Această tactică o păziră moldovenii totdeauna cînd avea a se lupta cu o armată mai numeroasă decît a lor; asfel, între altele, la 1450 intrînd o oştire însemnată de polonezi, supt comanda generalilor Petru Odrovici, Konecpolski şi Mihail Buczacki şi un număr de moldoveni cu Alexandru vv., împotriva uzurpatoriului Bogdan, acesta, văzînd că nu le va putea sta împotrivă cu oastea sa, se trase la strîmtori cu gîndu să aducă pe poloni dupe dînsul şi asfel, zăbovindu-i şi flămînzindu-i, să-i poată învinge.

---

[1] CANTEMIR, pt. 2, c. 17.

[2] URECHE; MIRON COSTIN, ms.; JOANNES DLUGOSSIUS, *Historia Polon.*, lib. 9, ad an. Chr. 1359; MARTIN CROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum*, lib. 12, p. 314; PHILIPPE BRIETIUS în *Chron. universali ad an Christi 1359*: PETRUS ALBINUS în *Commentar. de Walachia*, p. 160; STANISLAS SARNICIUS în *Annalibus Polonicis*, lib. 7, c. 1.

Această tactică îi izbuti. După ce purtă pe poloni din loc în loc, îi aduse, în sfîrşit, la apa Bîrladului. Acolo, trebuind polonii să treacă printr-o pădure, deşi ştia că este ocupată de oamenii lui Bogdan vv., dar semeţindu-se, porniră mai întîi carăle cu părcălabul de Hotin şi cu toţi moldovenii şi podoleanii. Pe cînd aceştia era în mijlocul pădurii, oastea lui Bogdan vv. îi izbì şi, după o cruntă apărare, d-abia putură scăpa cu multă pagubă. Atunci, vrînd să treacă şi cealaltă oaste poloneză, îi eşi înainte Bogdan cu „multe steaguri şi bucime şi fără călărime, iar multă pedestrime". Văzînd aceasta polonii „se tocmiră de război" şi au ţinut lupta de la chindie pînă a înoptat, cînd „înglotindu-se pedestrimea, au făcut mare perire în polonezi la strămtori, tăind vinele cailor cu coasă şi cu fuşturi. Atunci picară morţi şi capetele armatei polone. Izbînda ar fi fost a lui Bogdan vv. daca moldovenii protivnici, ce trecuseră cu carăle înainte, nu s-ar fi întors şi i-ar fi smuls biruinţa"[1].

Într-aceste războaie civile se formară moldovenii ca într-o şcoală militară.Ei nu avură îndată trebuinţă decît de un căpitan mare, ca să se facă vestiţi şi să fie eroi ai creştinătăţii. Acest căpitan nu întîrzie a se ivi şi fu Ştefan cel Mare.

El se arătă credincios tacticei părinţilor săi. Aceea ce avu însă mai deosebit este că, folosindu-se de cunoştinţa ce avea despre importanţa poziţiilor naturale la război, el ascundea un trup de oştire, care, la un semn hotărît, se arunca pe la spatele vrăjmaşului, în vreme ce cealaltă armată îl izbea în faţă. Este cunoscut că acestui principiu fu dator Anibal biruinţele sale. Astfel la bătălia de la Bîrlad (20 ianuarie 1475)[3], Ştefan vv., după ce slăbise caii turcilor pîrjolind iarba înaintea lor peste tot locul prin care trebuia să treacă, i-a tras la strîmtoare. Acolo, folosindu-se de poziţia locului, chiar şi de negureala atmosferii, puse o seamă de oameni în cîmpie, care deteră semnalul de război „cu trîmbiţe, buciume şi tobe". Turcii, întorcîndu-se către glasul ce se auzea, socotind că acolo se află Ştefan cu toată puterea sa, acesta ese atunci de unde era ascuns, îi izbeşte în dos, în vreme ce ceilalţi îi izbea în faţă, şi printr-această „apucare cu meşteşug", dupe cum zic cronicarii, el, numai cu 47 000 oameni, învinse o armată de 120 000 oameni [2].

Aceste principe tactice povăţuiră pe Ştefan vv. în numeroasele sale campanii şi bătălii ce a dat în vreme de 46 de ani necurmat cu toate popoarele învecinate. La aducerea aminte a minunatelor fapte de arme ale acestui erou, cronicarul polon Dlugosz aruncă o strigare d-o admiraţie sublimă ! Istoricul ungur, Istuanfie, mărturiseşte că el era cel mai vestit general al vremii sale pentru ştiinţa militară [3]. Iar un scriitor vechi moldovean, în entuziasmul său strigă : „Care voevod mai multe războaie au avut ? Care domn mai mari biruinţe au făcut şi aceste în deosibite vremi şi locuri, cu deosibite neamuri ? Ca fulgerul, de la răsărit la apus, au străluminat : marturi sînt leaşii carii cu sîngele lor pămîntul nostru au cruşit, marturi

---

[1] URECHE, ms. ; MIRON COSTIN, ms ; MARTIN CROMER, lib. 22.

[2] MIRON COSTIN.

[3] ISTHUANFFIUS PANNONIUS, *Historia regni Hungariae*, lib. IV.

ungurii carii pre satele şi cetăţile lor de foc potopite le-au văzut ! Marturi sînt tătarii, carii cu iuţimea fugei lor de ferul lui n-au scăpat ! Marturi sînt turcii, carii în fuga lor nu putură afla mîntuire ! Marturi sînt muntenii, carii de călărimea noastră s-au zdrobit ! Marturi sînt toate neamurile de prin prejur, carii ascuţitul sabiei lui au cercat"[1].

După moartea acestui domn, supt Bogdan vv., Ştefan V vv., Petru Rareş vv., moldovenii mai avură oarecare triumfuri militare. Aceşti domni făcură război, şi cu izbîndă, ungurilor, polonilor, muntenilor şi tătarilor. După stingerea lor, moldovenii, căzînd cu totul supt suzeranitatea Porţii, domnii ne mai avînd a apăra libertatea şi independenţa patriei ce le perduseră, lăsară a scădea şi a se demoraliza armata. Războaele lor încetînd atunci a mai fi naţionale, ei perdură acel entuziasm care face pe tot poporul nebiruit, cînd el ştie că se luptă pentru naţionalitatea şi libertatea sa. Războaele ce ei avură în urmă a sprijini fură mai toate numai o luptă între pretendenţi pentru dobîndirea tronului, la a căror sfadă poporul lua prea puţină parte. Şi într-aceste războae, curat ostăşeşti, moldovenii se arătară adesea mult mai prejos decît naţiile vecine, căci în vreme ce acestea progresa în arta militară, ei sta pe loc. Asfel la 1561, în bătălia de la Verbia, Alexandru vv. Lăpuşneanu, cu toată superioritatea numerică a armatei sale către a protivnicului său Despot Eraclid, cu toată vitejia personală ce arătă, perdu această bătălie, căci nu ştiu a se folosi cum trebue de artileria sa, nu luă ofensiva la vreme şi se apără moale cînd fu atacat [2]. Asfel la 1570, polonii învinşi scăpară din mînile biruitoare ale lui Ion vv. biruitor, numai căci acesta nu ştiu, iarăşi, a întrebuinţa bine artileria sa. Acest domn, ca şi Tomşea vv., culese oarecare triumfuri asupra turcilor, polonilor şi muntenilor şi ar fi fost în stare a da moldovenilor vechea lor strălucire militară. El rădică steagul independenţii; dar moldovenii, scîrbiţi de tirania lui, refuzară a-l secunda. În bătăliile lui însă, vedem pe moldoveni a profita de lecţiile vecinilor şi a arăta oarecare ştiinţă tactică. Se vede că pe atunci începuseră moldovenii a studia tactica, mai cu seamă în cărţile vechimei, căci la 1577 vedem pe Petru vv. Şchiopul, în bătălia de la Docolina împotriva lui Ivan Potcoavă, ce cu cazacii ocupase tronul, a întrebuinţa aceeaşi tactică ce vestitul cartaginez Anibal întrebuinţă în bătălia de la Zama. În lipsă de elefanţi însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci şi erghelii de cai, pentru ca să calce pedestrimea lui Potcoavă. Lui i se prileji aceeaşi nenorocire ce întîmpină vestitul biruitor de la Cannae; căci cazacii stînd pe loc şi lăsînd să se apropie oştirea lui Petru vv., deodată slobozîră focurile întrînsa. Atunci acea erghelie de cai şi cireadă de boi spăimîntîndu-se, se întoarse înapoi şi năvălind peste oastea lui Petru vv. o puse în neorînduială. Cazacii se folosiră d-această împrejurare, o izbiră deodată d-a dreapta şi d-a stînga şi lesne o învinseră [3].

---

[1] Vezi cuvîntul de îngropare vechi, lui Ştefan, domnul Moldaviei, publicat în *Arhiva Românească*, t. I, f. 51, Iaşi, 1841.

[2] Miron Costin ; Isthuanffius.

[3] Ureche ; Miron Costin.

Ştefan Tomşa vv. (1611—1615), ajutat de vestiţii căpitani munteni Mîrzea, Gheţea şi Raţ, care după moartea domnului lor Mihai vv. Viteazul, se trăseseră în Moldova, învinse în vro cîteva rînduri pe poloni, şi mai cu seamă în bătălia de la Cornul lui Sasu. De atunci, pe timpurile lui Vasilie vv. şi Ştefăniţă vv., vedem pe moldoveni luptîndu-se vitejeşte în mai multe ocazii. Bătălia de la Boiani (1685), în care Cantemir vv. Bătrînul a spart şi a desfăcut cele dintîi rînduri ale polonilor, este cea din urmă bătălie generală în care legionile moldave străluciră cu fală [1]. De atunci, arta militară se perdu în Moldova !

Moldova era încungiurată de un brîu de cetăţi pe toate marginele sale. Despre Polonia avea Hotinul, Soroca şi Tighina (Benderul); despre Transilvania avea cetăţuele Neamţu şi Smedorova; despre Ţara Românească, Crăciuna; pe Dunăre cetăţile Renii, Cartal, Smilul (Ismailul) şi Chilia, şi pe Marea Neagră Cetatea Albă (Moncastro, Akerman). Afară de acestea, Suceava, capitala, era tare întărită. La toate aceste cetăţi era comandant cîte un pîrcălab, afară de cetăţile Chilia şi Cetatea Albă, la care, pentru importanţa lor, se trimetea doi pîrcălabi; iar în cetatea Sucevii era hatmanul pîrcălab [2]. Aceste cetăţi fură multă vreme azilul libertăţii moldovenilor. De aceea asupra lor vedem ţintite toate silinţele vrăjmaşilor lor. Moldovenii se ilustrară în apărarea lor. La 1497, Ioan Albert, regele Poloniei, asediind cetatea Sucevii cu 80 000 ostaşi, o bătu în zadar în vreme de trei săptămîni. Cetăţenii se apărară bărbăteşte şi ce strica tunurile polonilor ziua, ei astupa noaptea cu pămînt, scînduri şi piatră [3].

Dar acolo unde moldovenii se ilustrară mai mult fu în apărarea Cetăţii Albe. Această cetate era singurul lor port pe Marea Neagră, şi printr-însa ei domnea asupră-i. Căci nu trebue a uita că această mare era odinioară un lac moldovenesc şi că domnii Moldovei purta titlu de stăpînitori ai Mării Negre [4]. Turcii pricepură importanţa acestei cetăţi şi nu pregetară nici o jertfă spre a o dobîndi. Dar moldovenii o apărară cu vitejie, şi Mahomet I, după o asediare de o lună, învins de dînşii, fu silit a se trage îndărăpt [5]. Următorul sultan, Baiazet, fu mai norocit. La 1483, el veni cu o oştire şi cu o flotă numeroasă, de asedie cetatea. Un scriitor vechi ne-a păstrat amăruntele acestei asedieri prin a cărei perdere se îngropă viitorul maritim al Moldaviei. „Cetatea Moncastru, zice el, se află pe rîpa mării, aproape de gura Nistrului. Locul e foarte bine întărit şi prin poziţia sa cea naturală şi prin muniţia sa cea artificială, şi de foarte mare importanţă pentru înlesnirile ţării, ale rîului, ale mării şi de foarte mare preţ şi nume pentru toată provinţa din prejur, care nume şi-l cîştigase mai vîrtos pe timpurile cînd sultanul Mahomed, mergînd asemenea asupra lui, îl combătu în vreme de o lună de zile, şi neputîndu-l lua, fu gonit de rigoarea frigului

[1] NICOLAE COSTIN ; CARRA, p. 59 şi 100.
[2] UREСHE ; MIRON COSTIN ; CANTEMIR, pt. 2, c. 4.
UREСHE ; MIRON COSTIN.
[4] *Arhiva Românească*, t. I., f. 103.
[5] Discorso di TEODORO SPANDUGNINO CANTACUSINO, gentil'huomo Costantinopolitano, *Delle [historie et] origine de Principi [de] Turchi.*

şi silit să-l lase. Baiazet, dînd voe la ai săi să prade ţara şi văzînd că cei dinlăuntru nu se mişcă, hotărî a apropia armata de pe mare şi deodată îl încungiură de pe apă şi de pe uscat şi-l strînse aşa încît nu se putea aduce sau scoate nimic. Văzînd pe locuitori cerbicoşi în voinţa lor a-l apăra, pregăti artileriile, începu a bate zidurile de mai multe părţi şi urmînd a-l bate mai multe zile, dărămase din ziduri atîta cît socotea că oamenii săi vor putea intra destul de lesne. Cu toate acestea, el porunci coloanelor sale ca în luptă să urmeze una după alta, şi în dimineaţa viitoare, cum se făcu ziuă, se puseră împrejurul zidurilor. Oamenii cei din lăuntru îşi făcuseră în ruinele zidurilor apărături foarte însemnate, cu valuri şi cu şanţuri foarte adînci, aşa încît, cînd s-au arătat turcii la intrarea lor prin ruptură, îndată se încăerară cu dînşii şi împingîndu-i înapoi cu mare impetuozitate, întrebuinţînd spre apărarea sa săgeţi, focuri, darde şi pietre, se purtară cu atîta inimă încît, rănind şi omorînd foarte mare număr din cei din afară, îi goniră mai de multe ori afară. Dar vrăjmaşii avînd oameni prea mulţi, lesne se reînoia şi venindu-le soldaţi noi în bătae nu da loc de răpaos la încungiuraţi. Omorîndu-se şi rănindu-se oameni dintr-aceştia şi neavînd pe cine pune în locul celor ce lipsea, se micşora mereu numărul apărătorilor şi aşa suferea cu mult mai mare pagubă prin cei puţini care-i perdea, decît aducea prin cei mulţi care-i omora dintre vrăjmaşi. Baiazet, după ce ţinu pe ai săi în bătae o mare parte de zi, porunci să dea semn să se adune şi încetînd bătaea, îi reconduse în lagăr, cu gînd ca în dimineaţa viitoare să se aşeze armata aşa, ca împărţindu-se în multe coloane, care să urmeze în bătae una după alta, să poată înnoi neîncetat coloanele şi să ţie fără întrerupere bătaia ziua şi noaptea, pînă cînd vor dărîma valurile şi vor mistui pe apărători. Cu acest cuget trimiţînd la răpaos oştile, le făcu să înţeleagă că, după ce va trece noaptea, în cealaltă zi, mai nainte de răsăritul soarelui să se afle în rîndul lor, spre a se întoarce din nou la bătae, cu idea sau de a lăsa acolo viaţa, sau de a cîştiga locul mai nainte de a se retrage. Văzînd locuitorii pregătirile vrăjmaşilor, nelipsindu-le curagiul, cu toate că cunoştea primejdia în care se afla, fiind slăbiţi prin cei răniţi şi cei morţi, dreseră locurile de care avea trebuinţă şi se pregătiră cu toate puterile ce le mai rămînea spre apărare. Venind ziua următoare, Baiazet reconduse oştile toate la locul de atac, cu mare zgomot de sunete, de strigări şi de larmă ce făcea soldaţii săi, carii fără îndoire îşi făgăduia biruinţă. Baiazet, dorind să scape, cît va putea, şi oamenii şi locul, se hotărî să încerce daca, cunoscînd ei primejdia, va putea să-i aducă cu învoire să se lase de îndărătnicia lor, făcu semn că vrea să vorbească cu ei, trimise înainte pe un sol al său ca să le spue cum că turcii vin cu hotărîre statornică de a nu înceta bătaia ziua şi noaptea, pînă ce nu vor lua locul şi că dacă aşteaptă să fie siliţi, le vesteşte că va da locul în pradă şi nu va erta nici vîrstă, nici sex şi că toţi se vor omorî ; iar daca vor voi a se supune, îi va priimi fără a vătăma averea sau persoanele, şi dîndu-le libertatea, va sta în voia lor d-a rămînea pe loc sau a se duce într-altă parte. Auzind cei dinlăuntru propunerile sultanului, şi nevăzînd nici un chip d-a se putea mîntui, fiindcă nu mai rămăsese atîţia cît să poată apăra valurile, cerură puţină vreme ca să răspunză. Strîngîndu-se atunci căpeteniile, după cîteva

dispute se hotărîră să priimească condiţiile propuse, încredinţîndu-se mai vîrtos bunei opinii ce avea despre Baiazet, că le va păzi credinţa. După ce s-au sfătuit între sine, trimiseră solii lor ca să dea locul şi fiind priimiţi cu bunătate de Baiazet, îngriji sultanul cu scumpătate ca să nu pătimească nimic, dînd voe celor ce vor voi să se ducă de aci, să poată scoate toate lucrurile lor fără vreo împedecare şi, lăsînd Moncastrul bine păzit, se întoarse la Andrianopol" [1].

Pîrcălabii cetăţii carii au făcut această frumoasă, deşi zadarnică, apărare, s-au numit Gherman şi Ioan [2].

Tot într-această vreme perdură moldovenii şi cetăţile de la Dunăre. Alexandru vv. Lăpuşneanu, la 1564, dărîmă cetăţile dinlăuntrul ţării [3]. Ele se rezidiră în urmă, ca să fie dărîmate iarăşi de Dimitraşcu Cantacuzino, la 1684, din porunca sultanului. La 1714, turcii rezidesc numai cetatea Hotinul şi o opresc pe seama lor [4].

Aceasta este tot ce am putut descoperi despre organizarea puterei armate şi arta militară în Moldova. Cetele moldave, în curs de trei veacuri, făcură 90 de campanii, din care 19 civile, 15 împotriva polonilor, 13 împotriva ungurilor şi nemţilor, 12 împotriva turcilor şi tătarilor, 13 împotriva muntenilor şi 8 împotriva cazacilor.

Generalii cei mai vestiţi ce au comandat armatele Moldovei, afară de domnii arătaţi în cursul acestei scrieri, au fost Boldur vornicul, Şendrea hatmanul, vornicul Cărăbăţ, vornicul Grozea, hatmanul Barbovschi, vornicul Bucium şi hatmanul Buhuş.

---

[1] Andrea Cambini, Cittadin Fiorentino, *Dell' origine de Turchi*, lib. III. Această scriere dimpreună cu cea mai sus citată, se află tipărită într-un tom in 4, supt titlu *Historia [universale] dell' origine, guerre et imperio de Turchi*, raccolta da M. Francesco Sansovino, Veneţia, 1654.

[2] Ureche.

[3] Ureche.

[4] Nicolae Costin ; Cronicar anonim.

10

DESPRE STAREA SOȚIALĂ A MUNCITORILOR PLUGARI ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN DEOSEBITE TIMPURI[1]

Privilegiurile se vor sfîrși, dar poporul rămîne vecinic

MIRABEAU [2]

Deosebirea ce se vede în starea muncitorilor plugari între mai multe popoare își are pricina în instituțiile ce cîrmuiesc proprietatea. Unele popoare au priimit împărțirea pămîntului în proprietăți private, în vreme ce altele au păstrat principiu că tot pămîntul este al statului. Este cunoscut că romanii, ca și grecii, fenicienii și cartaginezii, adoptaseră pre cel dintîi și îl întrebuințară în toate coloniile lor. El este astăzi comun la toate popoarele europene. Cel d-al doilea s-a adoptat mai de obște în Asia. S-a găsit asemenea la peruvieni, mexicani, în cele mai multe din insulile Sudului și la popoarele dinlăuntru Africei. Mai mulți se învoesc a zice că pricina acestui deosebit obicei este că cele dintîi soțietăți s-au așăzat prin colonizație, în vreme ce cele d-al doilea s-au format prin concuistă. Împregiurările care deosibesc aceste două moduri de organizație soțială sînt că coloniștii, ce se espatriază ca să dobîndească pacea, libertatea sau buna stare materială ce le lipsește în locul lor de naștere, sînt agricultori și alcătuesc o adunare de familii sau asoțiații egale, care firește că împart pămîntul coprins, în părți și la toată familia, poate și la tot insul se dă o parte. De simt oarecare împotrivire de la locuitorii acelui pămînt, ei nu-i robesc, ci se mulțumesc numai a coprinde locul ce le trebue, trăind supt legile sale și gata a priimi de cetățeni pe cei vechi locuitori.

Popoarele concherante însă, supuse fiind neapărat unui cap războinic, îndrăzneț și investit cu o putere nemărginită, sînt mai adesea streine agriculturei. Ele se mulțumesc mai bine a cere de la supușii lor productele pămîntului, decît a le dobîndi prin înțelegerea și silințele lor. Despotismul, dar, este sufletul concuistei, după cum egalitatea este sufletul colonizației.

După aceste considerații generale nu ne mai îndoim că romanii, colonizînd Dacia, au împărțit, după obiceiul lor, pămîntul între coloniști. Năvălirile barbarilor în această provință nu putură vătăma acest obicei, căci barbarii, după cum știm, au fost mai mult trecători printr-acest loc. Pe lîngă aceasta ei era cu totul străini agriculturei. Ei nici nu atingea plugul,

zice Ammianus Marcellinus [1]. Coloniştii dar, rămîind singuri a se îndeletnici cu agricultura, putură a-şi păstra obiceiurile străbune, căci, deşi încungiuraţi şi coprinşi de barbari, ei nu avură nici un amestec cu dînşii, după cum o mărturiseşte Gibbon [2]. Mulţi încă dintr-aceşti colonişti n-avură a suferi nimic de barbari, căci, retrăgîndu-se în Carpaţi, ei îşi păstrară libertatea lor. De unde, cînd barbarii mai slăbiră, ei se pogorîră ca nişte alţi pelasgi, se întinseră cu încetul în cîmpie şi îşi redobîndiră locurile strămoşeşti. Astfel în veacul al XIII familia Negru, suverană în Făgăraş, îşi mută capitala în Cîmpulung, şi după o jumătate de veac în urmă familia Dragoş, suverană în Maramureş, se coborî în Moldova.

Unii din istoriografii noştri, necăutînd printr-o critică sănătoasă a se orienta prin întunerecul ce din mulţimea fabulilor acoperă începutul istoriei noastre, precum a tutulor popoarelor vechi şi nouă, s-au plecat a crede că Radul Negru, în Ţara Românească, ca şi Bogdan Dragoş în Moldova, au fost nişte concheranţi, ce au coprins aceste ţări şi le-au împopulat, găsindu-le pustii. D-aici s-au întemeiat a zice că tot pămîntul a fost proprietate a statului şi că împărţirea lui în proprietăţi private a urmat prin voinţa şi dăruirea stăpînitorului. Nouă această părere ni se pare rătăcită. Mai întîi, că încă înainte de 1290, epocă cînd cronicele şi hrisoavele pun venirea Radului Negru vv., se afla prinţi români, între care, la 1247, unul numit Limoi şi altul Seneslav, a căror stăpînire Bela IV, regele Ungariei, o întăreşte în diploma prin care dă banatul Severinului cavalerilor Ierusalimului (vezi *Actul nr. 1*). Al doilea, că de ar fi fost Ţara Românească pustie în acea epocă, cum se putea ea împopula în vro cîţiva ani atît de mult, încît, chiar de la 1330, românii să poată sprijini lupte aşa crîncene, mai întîi cu ungurii şi apoi cu turcii? Asemenea şi Moldavia, cum ar fi putut fi pustie, cînd ştim că în veacul XII şi XIII, în acea ţară înflorea mai multe republici vestite, precum Bîrladul, Cetatea Albă, Galaţii, Chilia, Hotinul şi Teghina? Noi, dar, găsim adevărată părerea Obşteştii Adunări a Moldaviei, de la 1817, care, chemată fiind a dezlega această întrebare, a dovedit prin citaţii de istorici şi acte ale domnilor că Moldova era lăcuită la venirea lui Dragoş, că pămîntul era împărţit în proprietăţi private şi că locurile domneşti era numai locurile de pustiu, adecă cele ce nu se stăpînea de nimeni din nepomenit veac, braniştile domneşti şi locurile tîrgurilor (vezi *Actul nr. 2*). Dacă Radul Negru şi Bogdan Dragoş au găsit ţările populate, ei n-au putut fi concheranţi, căci nişte stăpînitori de staturi aşa mici ca Făgăraşul şi Maramureşul nu putea avea destulă putere spre a coprinde asemenea provinţe [3]. De n-au venit ca concheranţi, ei n-au putut robi, n-au putut desposede un popor

---

[1] Nemo apud eos arat, nec stivam aliquando contigit. AMMIANUS MARCELLINUS, lib. 31, cap. 2.

[2] The Walachians are surrounded by, but not mixed with the barbarians. GIBBON, *History of the Decline [and Fall] of the Roman Empire*, cap. XI, nota 13.

[3] Spre înţelegerea subiectului ce tractăm, noi am ţintit aci numai a refuta părerea de o concuistă a acestor ţări, rămîind a developa mai mult această întrebare şi a arăta părerea noastră, cum înţelegem venirea acestor domni, într-un tractat hronologic, ce lucrăm asupra domnilor.

întreg, ci dimpotrivă, au trebuit a respecta obiceiurile lui, după cum istoria lămurit ne spune că au respectat pe ale banatului Craiovii. Feudalitatea dar nu se putu introduce în țări cu acești domni. Munții era mai populați și tot lăcuitorul a trebuit să-și aibă moșia sa. Acum încă cei mai mulți moșneni se află la munți. Cîmpia, care din apăsarea năvălirei barbarilor pe alocurea rămăsese pustie, trebue să fi rămas pe seama statului, formînd aceea ce la romani se numea *ager publicus*. Din aceste locuri domnii făcea dănii. Ele însă au trebuit să fie puține la număr, căci curînd după aceea vedem pe domni a fi siliți a cumpăra moșii de la moșneni, spre a face danie vreunui boer sau a înzestra vro mănăstire.

Cîmpia trebui în urmă să se împopuleze, și mai cu seamă la 1320, supt Mihai I Basarab, cînd năvălirile turcilor în Tracia sili pe mai mulți din românii Misiilor să treacă în Țara Românească. Asemenea și în Moldova proprietarii cîmpii sau a Țării de Jos și-a adus colonii din locuitorii de Țara de Sus, cum și din alte țări vecine, de i-au așăzat pe moșiile lor [1]. Atunci stăpînul pămîntului făcu trei părți din domenul său, din care două le împărți în părți mici pe la coloniștii săi și ceialaltă fu cultivată de aceștia în folosul lui, prin mijlocul clăcii, adecă a unui număr de zile de lucru. Dar în starea de atîrnare și supunere desăvîrșită în care se afla cultivatorii săraci și dezarmați înaintea stăpînului lor războinic, care avea puterea în mînă și care era proprietar absolut, nu numai peste pămînt, dar și peste tot ce slujea a-l esploata, înaintea stăpînului, de la care ei avea hrana din toate zilele, ei era foarte slabi și peste puțin se văzură siliți a suscrie la legile cele mai aspre. Mai curînd sau mai tîrziu le luă și libertatea și îi făcu robi ai pămîntului. Astfel a urmat în toată Europa, astfel a trebuit să urmeze și la noi; căci robia este o consecuență neapărată a sistemii de clacă, ea totdauna a însoțit-o sau a venit îndată după dînsa. La început însă era puțini la număr acești nenorociți, cea mai mare parte a populației fiind moșneni sau răzași. Curînd însă desposedarea acestora începu a se face, numărul lor a se împuțina din zi în zi și moșioarele lor a se concentra în proprietăți mari. Interesul, nevoea și sila conlucrară la aceasta.

Interesul, căci proprietarii cei mari, dobîndind de la stăpînitori dreptul de scutire de dăjdii pentru satele lor, și toată greutatea statului rămîind numai pe moșneni, mulți dintr-aceștia, spre a scăpa de tirania guvernului și spre a se bucura de folosurile ce le da scutirea dăjdiilor și protecția unui stăpîn puternic, preferară a se vinde, ei cu moșiile lor, cu un preț prea ușure.

Nevoea, căci îndată libertatea țărilor fiind amerințată de națiile vecine, moșnenii trebuiră să alerge s-o apere. Ei au apărat-o vitejaște și au mîntuit-o. Dar în vreme ce patria își păstra libertatea sa, ei și-o perdea pe a lor. Un istoric modern a observat-o prea bine. ,, Aceste războae, zice el, au făcut să piară egalitatea din țară. Bătrînul soldat, întorcîndu-se la casa sa, își găsește femeea plîngînd, fata sau feciorul, ce a lăsat în leagăn, au perit. Sărac, căci s-a luptat numai pentru patrie, el este silit a-și vinde

[1] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, pt. 2, c. 16.

ţarina sa, coliba sa şi peste puţin, neputînd altfel a-şi plăti îndatoririle sale către stat, a se vinde şi pe sine-şi; şi în vreme ce pînă atunci era numai războinici, boeri şi moşneni, se făcu războinici şi supuşi, care se prefăcură curînd în boeri şi clăcaşi, adecă stăpîni şi robi. Aceasta este pentru Ţara Românească, chiar şi pentru Moldova, rezultatul a trei zeci şi trei ani de război a lui Mircea I"[1]. Studiul hrisoavelor ne-a făcut să cunoaştem că această observaţie e dreaptă. Într-adevăr din zilele principilor războinici, sau curînd după dînşii, se găsesc cele mai multe acte, prin care moşnenii îşi vînd moşiile sau le sînt răpite de către stăpînitori şi boeri. În actul aci alăturat se poate vedea un esemplu (vezi *Actul nr. 3*). Noi avem multe asemenea acte, dar pe toate nu le puturăm reproduce[2]. Cum că sila asemenea a contribuit mult spre deposedarea moşnenilor şi robirea lor, hrisoavele şi cronicile, care împreună o mărturisesc, nu ne mai lasă să ne îndoim. În lauda ce un cronicar face domnului Costandin Duca vv., zice: „că acest domn făcea dreptate tutulor şi mai cu seamă celor ce pîra pentru vecinătate, nu-l da fie cum la vecinătate şi fără jurămînt, ci mai cu dinadinsul răspundea celuia ce avea nevoe de vecinătate, zicăndu-i: pas de-ţi caută trei sau patru oameni jurători, cum n-au fost nici tată-său, nici moşul său vecin de moşie aceluia cine-l trăgea; şi aşa jurănd îi da volnicie să fie slobod în veci de vecinătate, că acum făcuse boierii obicei nou de zicea: cine au şăzut în sat boieresc doisprezece ani, să rămîe vecin; iară Costandin Duca vodă nu se uita acolo şi încă zicea: cu păcat este să-l robeşti pe frate-tău, căci păgînii îşi cumpără robi pe bani şi în al şaptelea an îi eartă, eară alţii şi mai curînd le dau slobozenie, eară tu eşti creştin şi neluîndu-l pe bani, şi fiind creştin ca şi tine, şi tu vei în veci să-l vecineşti[3]. Cantemir asemenea mărturiseşte: „că o parte din clăcaşi sînt din răzaşii care pentru sărăcie şi-au vîndut moşiile lor cele părinteşti şi i-au silit cu strîmbătate să priimească jugul supunerii"[4]. Hrisovul Clococenilor asemenea arată „că adesele turburări ale locurilor şi marea îmbelşugare a unora au făcut pe cei mai mulţi din românii Transilvaniei hobagi sau robi, precum în Valahia sînt rumânii şi în Moldavia vecinii" (vezi *Actul nr. 4*).

Acestea fură, după socotinţa noastră, pricinile care stinseră egalitatea străbună de drepturi şi de stare în ţările noastre şi formară acea monstruozitate soţială ca o ţară întreagă să robească la vro cîţiva particu-

---

[1] *La Romanie*, par J. A. VAILLANT, t. I, p. 187.

[2] Între alte acte însemnăm şi unul de la Costandin Basarab vv., din 10 iunie 1654, prin care întăreşte familii Buzeştilor stăpînirea a 128 de moşii, ce le avea, parte rămase de la moşi şi strămoşi, parte cumpărate. Într-aceste din urmă figurează vreo douăzeci cumpărate de postelnicu Radu Buzescu, de la moşneni, în zilele lui Mihai vv. Viteazul. „Aceste sate, zice hrisovul, au fost cnezi (adecă domneşti, slobozi) şi cu moşiile lor de mai nainte vreme. Apoi, cînd au fost în zilele răposatului Mihail vv., l. 7102, ei văzînd atîta nevoe şi greutate pentru birurile, şi n-au avut cu ce să se plătească de greutăţile lor, ci au venit la jupan Radul cluceriul Buzăscul, fiind atunci vel spătar, ei de a lor bunăvoe, şi s-au văndut vecini, ei, cu toţi fiii lor şi toate părţile lor de moşie, pre bani gata. Însă Cărstea cu st. 50, aspri 1875, Dan cu st. 10, aspri 375 ş.c.l.". Tot în acel act, mai la vale, se zice că un aspru de argint umbla atunci 2 bani.

[3] *Letopisiţele Ţării Moldovei*, t. II, pt. I, f. 46.

[4] CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, pt. II, c. 16.

lari. O aristocrație de bani sau de stare, singurul fel de aristocrație ce a fost totdauna în țara noastră, se întocmi atunci. Puternică prin avuțiile sale, ea se organiză mai bine din zi în zi și se întemeie pe robia gloatelor. Această robie nu putu însă fi complectă decît prea tîrziu, din pricina turburărilor țării, care favorizea oarecît pre țărani, dîndu-le prilej a rătăci dintr-o parte a țării într-alta și operînd astfel o adeasă strămutare în stări. Mihai Viteazul fu cel dintîi domn care legiui, printr-un așăzămînt al său, că fiecare țăran, p-a cui moșie se va afla atunci, acolo să rămîe rumân vecinic[1] (vezi *Actul nr. 5*). Acest act barbar, făcut de un prinț ce a lucrat atîta pentru libertate, anevoe s-ar putea pricepe, de n-am ști că aristocrația, puternică atunci, a trebuit să-l silească la aceasta. De atunci să desăvîrși regimul feodal în țara noastră. De atunci clăcașii, transformați în robi, nu numai că urmară a se vinde împreună cu pămîntul, dar și numele lor începu a se trece în actul vînzării, deși nu se putea vinde deosebit de pămînt, ca robi țigani; de atunci proprietarul, murindu-i robul fără moștenitori, putea să-l moștenească; de atunci el putea să-l îndatoreze a-i munci cît va voi. Singurul drept ce se da țăranului rob era ca stăpînul lui să nu-i poată răpì după voință banii, vitele și instrumentele de arătură și d-a nu-l putea pedepsi decît corecțional, iar nu a-l omorî, căci făcînd-o, se osîndea ca un ucigaș, iar nevasta și copii ucisului rămînea slobozi. Fără a ști cînd s-a desăvîrșit sistemul feudal în Moldova, știm că pe acea vreme aceleași obiceiuri era și acolo. Legiuirile lui Vasilie vv. din Moldova și a lui Matei Basarab vv. din Țara Românească mai întări în urmă acest obicei, adăogînd pentru proprietarul care ar priimi un rob strein pe moșia sa o pedeapsă de 12 litre argint către stăpînire și 24 către stăpînul acelui rob.

Așa, robia fu răsplata claselor de sus ale soțietății către clasele de jos, care le-au hrănit, le-au respectat totdauna, le-au păstrat în poziția lor și au jărtfit și muncă și bani și viață, pentru patrie și libertate. De atunci, de la Mihai Viteazul, țara se împărți în două tabere vrăjmașe, avînd interesuri împotrivite.

De atunci poporul se făcu nesimțitor la glasul domnului și a boerilor, nu mai vru a se jertfi pentru o patrie unde nu i s-a lăsat drepturi și pentru o libertate de care el nu se poate bucure, și țara, în loc d-a se realța, merse cu grăbire spre scădenie. Timpuri nenorocite o copleșiră în urmă. Acea lege înaltă a naturei, că toată fapta trage după sine răsplata sa, acea lege se manifestă, în sfîrșit, cumplit asupra capetelor boerilor. Ei, care făcuseră din frații lor robi, fuseră atunci siliți să-și plece trufașul lor cap și să geamă supt jugul robilor din Fanar. În acele minute, cînd toate duhurile era preocupate de trista vedere a ruinei acestor țări, cînd obiceiurile, instituțiile, drepturile lor se corupea și se sfîșia de ghiara de fer a fanarioților, cînd țăranii, desperați de îndoita tiranie ce

[1] Despre acest așezămînt afară de actul însemnat cu no. 5 se pomenește și în hrisovul lui C. Basarab vv., din 1654, care l-am citat în nota precedentă, cum și alte acte.

îi apăsa, își părăsea în gloate patria [1] sau își căuta ușurarea chinurilor ce-i muncea în tîlhărie, umblînd să dobîndească prin silă aceea ce li se răpise prin silă, în acele triste minute D-zeu vorbi în inimile celor puternici ai țării. Ei recunoscură vina lor și osînda cerească și își aduseră aminte că sînt creștini și că Hristos s-a jărtfit pe pămînt ca să piară robia. În seanța de la 5 august 1746, Obșteasca Adunare a Țării Românești declară că ea nu cunoaște mai greu și mai mare păcat decît a avea pe frații noștri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre, de vreme ce Sf. Evanghelie ne zice : iubește pre aproapele tău ca însuți pre tine. Ca următori dar aceștii porunci nu trebue să robim pre frații noștri. Că robia n-au fost de nici un folos, ci încă un obicei de mare pagubă sufletelor noastre, rămasă fiind de la strămoși ca un blestem asupra capetelor noastre. Ei hotărîră atunci libertatea tutulor țăranilor (vezi *Actele nr. 6 și 7*). Această declarație răsună cu putere în inimile tutulor, și Obșteasca Adunare a Moldaviei nu întîrzie a lua asemenea hotărîre (vezi *Actul nr. 8*). Aceste acte fură cele din urmă făcute de Obșteștile Adunări, alcătuite de toate stările, astfel cum era în vechime și cum de atunci n-au mai fost, căci Divanurile ce fură după aceea pînă la Regulament, deși urma a se numi pe sine Obștească Adunare, dar era tare deosebite de cele dintîi și prin compoziția și prin atribuțiile lor.

În urma acestor acte se hotărî un număr de scutelnici și posluşnici spre îndemnizația proprietarilor, pentru jertfa făcută, și se legiui și urbariul. Dar măsura ce se luă atunci, sau din neesperiință, sau că interesele egoiste biruiră, fu greșită și anulă cu totul folosul ce ar fi adus acele acte. Astfel, în loc d-a asigura starea materială și viitorul țăranilor, făcîndu-i proprietari pe părțile de pămînt trebuincioase hranei lor, cu o răscumpărare în bani din parte-le, potrivită și omenoasă, dupe cum se urmează astăzi în Ungaria, sau cel puțin a le da un drept ereditariu pe acele părți de pămînt, pentru care să li se ia o plată ușure de embatic pe fiecare an, ei hotărîră ca țăranii să lucreze 24 zile de clacă, să dea dijmă din sămănături, fîn și deosebite dări pentru unile vite și să nu poată eși din satul lor fără voia stăpînirei (vezi *Actul nr. 9*). Pînă în acea epocă țăranii se deosibea în moșneni sau cnezi, carii avea moșiile lor, în vecini, rumâni sau robi, și în oameni slobozi sau domnești, carii locuia pe moșii boierești sau mînăstirești, fără a fi robi ai pămîntului. Aceşti din urmă, în mic număr, era din cei viind mai tîrziu din țările vecine, nu apucaseră a se robi, cum și din ostașii carii eșea din slujbă după ce slujea în oarecare cete deosebite, cum era în Moldova, a călărașilor, a curtenilor și a aprozilor [2]; înainte ei lucra proprietarului moșii, unde se afla, tot nehotărît ca și robii, iar nemții, ocupînd Banatul la 1718, hotărîră ca ei să lucreze proprietarului numai

[1] În acele vremi, despopulația Țării Românești a fost foarte repede. La catagrafia făcută de Costandin vv. Mavrocordat, la 1741, se găsise 147 000 familii birnici. La 1746 nu s-a găsit decît 70 000. Numai din județul Dolj a fugit o dată 15 000 familii. Zece ani după aceea, la 1757, făcîndu-se catagrafie, d-abia se găsi 35 000 familii de birnici. Le général de BAUR, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, p. 271 ; KOGALNICEANO, *Histoire de la Valachie*, p. 394 et 395.

[2] CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, pt. 2, c. 16.

48 zile [1]. Asemenea și în Moldova, Costandin vv. Mavrocordat, la 1744, le hotărî ca să lucreze numai 24 zile [2]. De la emanțipația vecinilor, aceste două clase, vecinii și cei slobozi, se împreunară într-una și țăranii nu se mai deosebiră decît în moșneni și clăcași.

Soarta țăranilor nu se îmbunătăți prin emanțipația lor, căci, după cum un scriitor a observat-o prea bine, „ emanțipînd pe țărani nu facem nimic, sau mai nimic pentru soarta lor. Servagiul (robia) este o urmare neapărată a clăcii; el stă în dependența absolută în care se află țăranul sărac către stăpînul său, care singur numai posedează și poate a-i da instrumente de lucru. Legea care îl declară slobod nu schimbă nimic la această stare a lucrurilor. Aceea ce e de lipsă este cultivatori capitaliști sau proprietari, putînd să întreprinză cultura pe seama lor. Capitalul, numai, poate asigura independența țăranului''. Astfel această independență rămase numai recunoscută în lege, iar în faptă relațiile lui cu proprietarul rămaseră tot aceleași, cu singura deosebire că proprietarul găsi în această înnoire prilej d-a scăpa de îndatorirea ce avea d-a da țăranului instrumentele de cultură și d-a-l hrăni la vreme de boală sau de foamete. Afară de aceasta, deși se legiui ca țăranul să lucreze proprietarului 24 zile, iar peste puțin se scăzu la 12 zile, dar după natura sistemii de clacă și după cum un act public mărturisește, țăranii, „obișnuiți de mai nainte vreme a fi supuși stăpînilor moșiei la toate slujbele, iarăși fără soroc slujea și pentru rănduitele zile'' (vezi *Actul nr. 10*).

Deosebit de cele ce ziserăm, țăranii avură a suferi atunci și toată povara biruirilor, de care mai nainte, ca robi, era scutiți. Așa, numai prin păstrarea clăcii, libertatea țăranilor se făcu iluzoară, robia se păstră și starea lor merse din rău în mai rău. „Mărimea cea nemărginită a dăjdiilor și a mîncătoriilor, tirania fanarioților și a boerilor pămînteni, zice un istoriograf, făcură pe țărani să fie cei mai nenorociți oameni din Europa. Niciodată ei nu era siguri de munca lor, niciodată ei nu știa de vor mînca pîinea ce au semănat, căci la tot minutul un satelit al domnului putea să vie să le răpească instrumentele de arătură și vitele. Speriați cu totul, nefiind siguri de nimic, ei neîngrijiră agricultura, nu lucrară pămîntul fără numai pe cît le trebuia ca să aibă pîine pentru nenorociții lor copii. Temerea ca productul muncei lor să nu cază în mîna asupritorilor lor produse apatia, și apatia născu lenea, vițiu ce li se impută acum atît de mult. Astfel se vedea mulți dintrînșii în desperarea lor a-și părăsi țara, aceea ce făcea cei după margini; sau a se face tîlhari de drumuri, aceea ce obișnuia mai ales cei din lăuntrul țării, carii n-avea înlesnire să fugă'' [3]. Într-acest chip, încă o dată, interesele egoiste ale proprietarilor aduseră ruinarea acestor țări. La 1768, Țara Românească era mai despopulată și domnul Alexandru Scarlat Ghica numai cu făgădueli mari și cu deosebite privilegiuri putu a întoarce pe vro cîțiva țărani la locul lor (vezi *Actul nr. 11*). Dar esperiența trecută nu slujea întru nimic. Îndată ce țăranii intra în

---

[1] Baur, f. 271; Ἱστορία τῆς Βλαχίας, Viena, 1806.
[2] Vezi hrisovul acestui domn în *Arhiva Românească*, t. 2.
[3] Kogalniceano, *Histoire de la Valachie*, p. 461. [3].

țară, jăfuirile și asupririle iar începea, și aceștia, după obiceiul lor, din nou pribegea sau se făcea tîlhari. Astfel la 1775, mai mult de zece mii țărani lăsaseră plugul și se apucaseră de tîlhărie. Alexandru vv. Ipsilante, cu mare nevoe, făgădueli și scutiri, putu a-i întoarce iarăși la muncă [1]. În Moldova asemenea, țăranii în desperare începură a nu mai vroi să plătească dăjdiile și a lucra cele 24 zile la proprietar, dupe cum se legiuise la 1749. Grigorie Ghica vv., văzînd aceasta, povățuit și de niște simțiri mai omenoase, prin hrisovul său din 1 ianuarie 1766 scăzu numărul zilelor de lucru la 12. Boerii se nemulțumiră de aceasta, dar o suferiră pînă la 1775, cînd mitropolitul și cu șapte boeri, îndrăznind a se numi pe sine Obștească Adunare, propuseră aceluiaș domn ca să binevoiască a hotărî ca locuitorii, „să lucreze la stăpînii moșiilor pe care se hrănesc și se chivernisesc din zece zile una, dând și dijmă din roduri, din a zecea, după obiceiu", „ și această rănduială de slujbă a locuitorilor, adăoga acei șapte boeri filantropi, socotim că nu le vor fi lor de stricăciune, ci încă spre îmbelșugare și fericirea țării și a tutulor de obște" (vezi *Actul nr. 10*). Domnul nu numai că nu vru a priimi această anafora asupritoare, ci încă întări hrisovul său cel dintîi printr-un alt hrisov de la 1 aprilie 1777. Nemulțumirea boerilor crescu și mai mult și perderea domnului se hotărî. El însă rămase statornic în vroința sa. De abia cu o zi înaintea morții sale, cînd văzu că furtuna era să se spargă asupra capului său, de abia atunci se hotărî a face ceva spre a-i împăca. Prin hrisovul său, din 30 septemvrie 1777, el așăză ca, pe lîngă acele 12 zile de lucru, locuitorii să mai dea proprietarului două zile de clacă și o podvadă pe an și să tocmească acareturile dupe moșii, însă numai pre acele vechi. Dar această măsură era luată prea tîrziu și nici nu putea mulțumi pe boeri, de aceea bietul domn peri, a doua zi, într-un chip grozav [2].

Nici acest nou urbariu nu ținu mult. Pe la 1805, domnind Alexandru Moruz, boerii găsiră pretext că locuitorii se află în stare bună „ și atît pentru aceasta, zice un memoar scris de un boer de pe atunci, cît și ca să se curme pricinile și prigonirile ce se născuse pentru lucrul zilelor între ei și între stăpînii moșiilor, și mai ales pentru ca de apururea să fie îmbelșugare în hrana norodului și a împlinirei poruncilor împărătești în zaherele ce se trimit la Țarigrad, Sfatu Obștesc (?) făcîndu-se și aflîndu-se chipurile cele mai folositoare obștii(!), s-au fost pus la cale ca să lipsească zilele de lucru din mijloc, și locuitorii să urmeze lucrarea pămăntului la stăpînii moșiei în măsură hotărîtă". Cu toate că acest nou urbariu era mai asupritor de cît ce era mai nainte, însă tot era cu mult mai ușure de cît ce s-a legiuit în urma de Regulament (vezi *Actul nr. 12*).

În Țara Românească starea țăranilor merse din zi în zi mai rău pînă la 1821, cînd desperarea lor izbucni. Dar această mișcare, întreprinsă numai în favorul lor, nu le folosi întru nimic din pricina unor împregiurări fatale. Țara, sau, ca să zicem mai bine, clasele înalte, care singure se folosesc de

[1] FOTINO, t. II, f. 354.
[2] Vezi *Foaia științifică și literară*, Iași, 1844, nr. 29, f. 226.

Constantin Mavrocordat

drepturile țării, cîștigară mult, dar poziția țăranilor nu luă nici o prefacere. În sfîrșit, după noile zdruncinări ale războiului din urmă, în care țăranii și-au plătit tributul lor și de muncă și de sînge și au cooperat puternic la izbînda oștirilor creștine, spre recunoștința acestora, tractatele încheate asigurară drepturile țării călcate de vreme îndelungată. O reformă complectă și radicală în toate instituțiile noastre era atunci trebuincioasă și se și lucra. Poporul și cu toți acei oameni luminați și filantropi, care iau parte la suferințele lui, era plini de nădejde în acea reformă. Dar ... Însă aci credem de cuviință a ne opri. Documentele nu ne lipsesc. Noi avem acum înaintea noastră multe și prea interesante, între care corespondința de mai mulți ani urmată între guvernul trecut și Obșteasca Adunare, dar socotirăm că vremea nu le-a venit spre a le publica. Într-o zi ne vom întoarce asupra acestui sujet, vom completa acest articol, vom judeca fără patimă și fără părtinire tot ce s-a făcut și pe cei ce au lucrat într-această pricină și vom plăti tributul nostru de laudă sau de hulă la cei ce le-ar fi meritat. Pînă atunci noi ne-am socoti fericiți dacă acest articol, cu toată imperfecția lui, dacă actele ce reproducem, doveditoare de o prigonire înverșunată de mai multe veacuri a claselor de jos de către clasele de sus, ar deștepta în inima acestora simtimente de omenire și de dreptate; daca ele s-ar pătrunde de trebuința d-a înfrăți deosebitele clase ale soțietății, d-a le interesa pe toate deopotrivă la apărarea și fericirea patriei comune, și aceasta luminînd și rădicînd poziția soțială a claselor de jos, dîndu-le drepturi deopotrivă și îmbunătățind mult starea lor materială. Căci vai de acele nații unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor! Ele per!

Astfel noi văzurăm în zilele noastre o nație puternică și vitează, cu care odinioară ne luptam împreună pe cîmpul slavei pentru libertate și creștinătate, o văzurăm căzînd cu zgomot, zdrobită în bucăți, o văzurăm chiar în anul acesta frămîntîndu-se în mormîntul său, fără a se mai putea rădica, nu din nevoea puternicilor săi vrăjmași, dar din pricină că și acolo o aristocrație egoistă călcase în picioare drepturile omenirei!

ANEXE ÎN MAGAZINU ISTORIC

Nr. 1. *Hrisov a lui Bela IV, craiul Ungariei, 1247.*

Nr. 2. *Anafora a Obșteștii Adunări a Moldaviei pentru feliul proprietății în țară în vechime, 1817.*

Nr. 3. *Hrisov de la Radu Mihnea vv., 1613.*

Nr. 4. *Act de la magistratul Sas-Sebeșului, dat unor români din Țara Românească, emigrați în Transilvania, 1396.*

[Adăugat de N. B.]
Acest act s-a tipărit în Foaia minţii dintr-acest an, nr. 8; se află asemenea tipărit de Fotino în greceşte. Ierodiaconul Naum Clococeanu mai pomeneşte în precuvîntarea sa la Hronologia domnilor Ţării Româneşti.

Nr. 5. *Hrisov a lui Radu Mihnea vv. pomenind de aşezămîntul făcut de Mihai vv. Viteazul, 1613.*

Nr. 6. *Carte a Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti pentru desrobirea ţăranilor înstreinaţi ce s-ar întoarce la locul lor, 1746.*
[Adăugat de N. B.]
Originalul scris pe hîrtie şi căptuşit cu atlaz galben este acoperit cu 45 iscălituri din care numai acestea s-a putut decifra. El se află la Arhiva Statului.

Nr. 7. *Carte a Obşteştii Adunări pentru desrobirea tutulor ţăranilor, 1746.*
[Adăugat de N. B.]
Originalul scris pe hîrtie şi acoperit cu 66 de iscălituri, coprinzînd şi întărirea în greceşte a patriarşilor Costantinopolului şi Ierusalimului, se află în Arhiva Statului.

Nr. 8. *Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova, 1749.*
[Adăugat de N. B.]
Această Charta magna este de şapte palme în lungime şi de cinci palme în lăţime, căptuşită cu maltec verde şi acoperită cu 165—170 iscălituri, din care numai cele sus numite se pot ceti. Acest act s-a tipărit de pe două copii trimise de d. spăt. Antohi Sion şi de d. C. Hurmuzaki, scoase întocmai după originalul ce se află în muzeul de la Odesa. Noi l-am împărtăşit din Arhiva Românească, t. I.

Nr. 9. *Urbariul sau pontul făcut de domnul Costandin Nicolae Mavrocordat*
[Adăugat de N. B.]
Noi dăm acest urbariu astfel cum ni s-a păstrat de istoriografii contimporani, dar actul oficial nu l-am găsit.

Nr. 10. *Anafora a divanului Moldovei pentru adăogirea zilelor de lucru ale ţăranilor la proprietari, 1775.*
[Adăugat de N. B.]
Acest act împreună cu cel cu nr. 12 şi altele ni s-a împărtăşit de prietenul nostru d-lui vornicul Alexandru D. Sturza Miclăuşanul din Moldova.

Nr. 11. *Chemarea lui Alexandru Scarlat Ghica către lăcuitorii înstreinaţi dîndu-le deosebite privileghiuri numai să se întoarcă în ţară, 1768.*
[Adăugat de N. B.]
Originalul se află în Arhiva Statului.

Nr. 12. *Urbariul sau pontul boerescului făcut de Alexandru Moruz.*
[Adăugat de N. B.]
Noi dăm acest urbariu astfel cum l-am găsit, scris de un boer de pe atunci, dar actul oficial nu l-am putut căpăta.

11

FILOSOFIE SOȚIALĂ [1]

DESPRE EDUCAŢIA MUMELOR DE FAMILIE SAU CIVILIZAŢIA NEAMULUI OMENESC PRIN FEMEI, DE D. AIMÉ MARTIN, TRADUSĂ ÎN ROMÂNEŞTE DE I. D. NEGULICI

Scrierea sus însemnată a d-lui Aimé Martin, care a meritat a fi tradusă în mai multe limbi, o avem în sfîrşit şi în româneşte. Cel dîntîi volum a eşit de supt teasc, al doilea credem că nu va întîrzia. Această carte s-a judecat rău la noi, căci nu s-a cunoscut bine. Ţinta acestui articol este a o face cunoscută, împărtăşind într-aceeaşi vreme oarecare slabe băgări de seamă asupră-i. Fericiţi dacă prin aceste cuvinte vom putea aduce publicul rătăcit a o preţui după cum merită!

Două părţi bine deosebite coprinde această scriere. Una se ţine de filosofia psihologică şi ceealaltă de filosofia soţială. Idea principală a celii dintîi părţi este că dezvoltarea singură a înţelegerii bune poate ferici; că prin urmare neamul omenesc nu se poate regenera decît prin suflet, de la care purcede toată puterea şi toată fericitatea noastră.

Dar ce este înţelegerea? Ce este sufletul? După d. Aimé Martin înţelegerea este instinctul animalelor la gradul său cel mai înalt. Prin înţelegere sîntem cei mai dintîi din animale. Sîntem mai industrioşi decît albinele, mai cruzi decît tigrii, de un rînd mai înalt, într-adevăr, dar tot animale.

Sufletul, anima sau inima, este principiul care ne face să pricepem frumosul, adevărul, infinitul, pe Dumnezeu. Inima singură ne deosebeşte de animale. Ea îşi are raţia sa, voinţa şi memoria sa. Aceasta este aceea ce Leibniz numea gîndiri obscure, Descartes gîndiri înăscute şi Bacon simţimîntul divin.

Această deosebire între înţelegere şi inimă este baza sistemii d. Aimé Martin. El împarte pe om şi lucrările sale după aceste două principuri, făcînd fiecărui partea sa deopotrivă. Înţelegerii dă ideile ce vin din simţuri: inimei simţimentele. Una se pleacă spre pămînt şi uneşte pe om cu creaţia; ceealaltă se urcă în ceriu şi îl descopere pe Dumnezeu. Una se mulţumeşte de cele văzute şi se ţine în finit (mărginit); ceealaltă caută

pe cele nevăzute şi se odihneşte în infinit. Una ştie că este lume, animale, plante, ceriu, stele; ceealaltă ştie că e nemuritoare şi că Dumnezeu esistă. Înţelegerii dar se cuvine tot ce e mincinos, egoist, toate raţionamentele care dovedesc de adevărate opiniile contrarii; inimei simţimentul moral care face mărimea lui Socrate, L' Hospital, Fénelon; simţimentul frumosului care inspiră pe Homer, Corneille, Shakespeare, La Fontaine, Lamartine, simţimentul infinitului care urcă în sferele cele mai înalte pe Platon, Descartes, Kant şi Newton.

Înţelegerii, tot ce în arte este curat de meşteşug, cum colorul, desenul, frumuseţea fizică; inimei tot ce e de geniu, cum espresia, simţimentul, frumuseţea ideală. Înţelegerii, scriitorii spirituali; inimei, scriitorii cei mari.

Acesta este principiul nou ce d. Aimé Martin a adus în filosofia psihologică şi acest principiu, ca orice lucru nou, a găsit mulţi împrotivitori. Ei au zis că această deosebire prea mult dovedeşte, şi pentru aceea nimic nu dovedeşte: că d. Aimé Martin, analizînd estîmea (fiinţa, l'être) noastră, anatomizînd facultăţile noastre, întocmai precum doctorul trupul nostru despărţind ideile noastre şi puindu-le în două clase diferite, trăgînd o linie de demarcaţie între înţelegere şi inimă, şi zicînd: aceasta la una şi aceasta la cealaltă, făcînd oamenii compuşi unii numai de inimă, alţii numai de înţelegere, voind în sfîrşit să dea o certitudine matematică la o deosebire ale cării hotară vor fi în veci nepipăite, s-a vădit a fi însuşi stăpînit de acele friguri ale înţelegerii ce se sileşte a vindeca. Pentru ce oare înţelegerea este cu necesitate gonită din simţimentul frumosului? Pentru ce din simţimentul moral? Pentru ce din idea lui Dumnezeu? Pentru ce mai mult prin inimă decît prin înţelegere Socrate întrevede un Dumnezeu unic, şi L'Hospital se arată un magistru înţelept şi tolerant? Cum cartea lui Shakespeare, cel mai mare monument al scepticismului omenesc, ar putea fi faptă esclusivă a inimei? A inimei, care, după d. Aimé Martin, este vatra celor mai nobile credinţe, şi mai cu seamă a credinţei lui Dumnezeu? A face dar din înţelegere numai un instinct de un rînd mai înalt de-al animalelor, iar tot de aceeaşi natură, este a o înjosi fără a realţa inima; căci daca inima este izvor unic al actelor de eroism şi de jărtfire, n-ar fi cu anevoe d-a găsi în oarecare animale trăsuri care ţin mai mult de inimă decît de înţelegere, asfel încît am putea zice că este cel dintîi din instinctele animalelor. Pentru ce astronomul, a cărui înţelegere lucrînd asupra numerilor, urmează cometa în drumul ei şi atinge soarele în locuinţa sa peste alte lumi, n-ar avea decît instinctul furnicei, în a zecea sau a douăzecea putere? Şi din contră, pentru ce cîinile care moare apărînd pe stăpînul său n-ar avea el într-însul oarece din principiul ce d. Aimé Martin numeşte *inimă şi care împinge pe cetăţean a priimi moartea spre a-şi mîntui ţara?*

Noi socotim că deosebirea d. Aimé Martin coprinde în sine mult adevăr, căci nu e îndoeală că se află în noi idei puternice, a căror vatră am numit-o inimă sau suflet, şi care sînt contrarie ideilor ce dăm în deobşte înţelegerii; asfel sînt: ideea frumosului, a bunului, a datorinţei, ideile

morale, ideea lui Dumnezeu. Aceste idei se lupt cu interesele noastre şi adesea le birue; ele ne fac să iubim aceea ce vatămă individul nostru, ne povăţueşte jărtfa acolo unde instinctul ne-ar povăţui egoismul; ele ne împing înainte, acolo unde dragostea de sine ne zice să ne tragem înapoi: ele ne fac în sfîrşit să preferim moartea la viaţă. Credem însă că d. Aimé Martin a împins prea departe această deosebire, vrînd să dea o realitate algebrică la soluţia unui problem, pe care filosofia, cu toate progresurile ei moderne, n-a putut încă hotărî. Materia şi spiritul ce compun omul sînt aşa de strîns unite împreună, una înrîurează atît de mult asupra celuilalt, încît a pretinde a însemna acurat hotarăle lor se pare o *absurditate. Adesea filosoful cunoaşte* bine un efect, dar cu toate acestea nu poate a se urca pînă la cauza lui primitivă şi a o lămuri. Căci mintea omenească îşi are şi ea indigenţile sale şi a voi a o înălţa peste hotarăle ei este a se primejdui, a rătăci prin ţinutul viselor.

Mustrarea ce au făcut unii critici d. Aimé Martin, cum că ar fi vrînd să întemeieze educaţia absolut numai pe inimă şi a părăsi înţelegerea, nu este adevărată, de vreme ce el zice curat că înţelegerea şi facultăţile inimei trebuesc deodată dezvoltate; a le despărţi este a sfărîma pe om.

Dar inima fiind partea cea mai nobilă a omului, nu rămîne îndoială că educaţia mai mult pe dînsa trebue a se întemeia. Cui însă se va încredinţa această educaţie morală? D. Aimé Martin ne-o arată. „În fiecare familie, zice el, se află o zeitate încă necunoscută, a cărei putere e nebiruită şi bunătatea-i nesfîrşită; o zeitate care trăeşte numai din viaţa noastră n-are altă bucurie decît bucuria noastră, nici altă fericire, decît fericirea noastră şi căreia toată puterea îi vine de la dragoste; aceasta este muma de familie". A face dar din fiecare familie un centru de civilizaţie, a încredinţa această civilizaţie în mîna femeii, aceştii fiinţe misterioasă, fantastică, îngerească ce Rousseau visase şi căreia, în prevederea sa pentru viitor, el îi însemnase importanţa soţială, iată a doua parte şi ţinta scrierei d. Aimé Martin. Această idee e mai mult decît adevărată, şi el o developează de minune şi o întemeiază pe fapte şi observaţii, ce la ideea noastră sînt netăgăduite. Cu femeia, zice Sheridan, natura scrie în inima bărbatului! Într-adevăr, cine alt ca femeia este în stare să priceapă simţimentele, delicateţele, jărtfirile, a căror izvor este inima? Cine alt dar poate ca dînsa să le dezvolte în sufletul copilului? Bărbatul cu prea puţină căldură va învăţa pe copil legile conştiinţei, căci esperiinţa lui i-a dovedit că multe din aceste legi au efecturi nenorocite pentru aceia ce cred într-însele, în lumea egoistă şi coruptă în care trăim. El anevoe va inspira religia, a cării credinţă este tare clătită într-însul de îndoelile scepticismului. Femeia însă va întrebuinţa toate puterile sufletului său, şi mai cu seamă acel farmec înduplecător cu care natura a înzestrat-o, spre a inspira copilului acele *legi morale care sînt esenţa sufletului său.* În vreme ce alţii îi vor dezvolta înţelegerea, ea îi va cultiva inima, îi va întări conştiinţa şi o va aduce în stare să poată birui în luptele în care intrarea junelui în lume o va arunca. Mai nainte de toate însă, trebue să avem mume care să priceapă misia lor şi să fie în stare a o împlini. D. Aimé Martin a prevăzut aceasta :

el întreprinde reforma mumei, şi apoi se apucă d-a copilului. Aceste două reforme sfîrşindu-le, el ne azvîrle pe calea unei civilizaţii nouă, a cării cinste o vor avea femeile, şi care este menită a schimba soarta neamului omenesc.

Scrierea d-lui Aimé Martin este luminată, înfocată, plină de convicţie. Ea are multe pagine sublime care ne aduc aminte de Rousseau şi Bernardin de Saint-Pierre. Noi am deosebit mai cu seamă capetele: *Despre acţie şi reacţie* şi *Despre viaţă şi moarte*. În capul despre progres, pasagiul următor este vrednic de însemnat: „Nu mai este îndoială, zice el, că tiparul periodic domneşte în lume; el pune naţiile faţă în faţă, toate se privesc şi se judecă. Dar cu toate acestea puterile învechite se rostogolesc pe făgaşele lor cele adînci; ele nu înţeleg nimic din ceea ce se trece; ele nu văd că acest tipar, căruia nu pot opune fără numai cenzura, vămile, închisorile, poliţia, operează în ceasul ce vorbesc, reforma cea mai puternică din cîte a clătit pînă acum lumea; că ţinta lui este a schimba tot; că tot ce pînă acum se făcea în întuneric, trebue să se facă în ziua mare; că puterea siluitorilor scade, că maiestatea lor piere; ei n-o văd: ei n-o aud; şi în proasta lor trufie iată-i că rădică armate, că se încungiur de soldaţi, că cer sprijinul puterii brutale, uitînd progresul gîndirei şi acel cuvînt grozav, pronunţat în mijlocul triumfului unui mare popor: « Baionetele înţelegătoare ! »

Oh ! fie ca ei să înţeleagă odată ! Revoluţia ce se lucrează este nebiruită; este mare acea lege a naturei care duce neamul omenesc către progres ! Regii nu vor mai putea să facă pe popoare a se întoarce din calea lor; ei nu vor putea opri istoria d-a se împlini. Dar această mişcare ce ei nu pot birui este încă vremea d-a o dirige. Ce este primejdios în jurnale? Rătăcirea. Învăţaţi dar naţiile a cunoaşte adevărul; opuneţi puterea sufletului la minciunile înţelegerii; dezvoltaţi mugurul frumosului, dreptului, cinstitului, care sînt chiar esenţa omului. Iată sufletul ce popoarăle vor să le daţi; ele l-au priimit de la ceriu, şi legiuitorii s-au muncit a-l stinge. Toţi s-au silit să ciuntească pe om, daţi-ne pe omul complet. Regii absoluţi pun siguranţa lor în neştiinţă şi minciună. Regii populari îşi aflǎ scăparea lor în ştiinţă şi în adevăr".

O singură observaţie avem să mai facem asupra scrierii d. Aimé Martin. În capul *Despre nădejdile viitorului* el se pleacă a crede că Nordul este menit a coprinde şi a civiliza Orientul. Această doctrină fatalistă contrazice la toate celelalte idei ale d. Aimé Martin. În contra d-lui, dar, noi credem că vremile concuistelor a trecut, că duhul concuistei doarme cu Napoleon în mormîntul său şi că nimic nu-l va mai deştepta, că nădejdea civilizaţiei popoarelor este în comunicaţia ideilor, care va veni din comunicaţia naţiilor ce înlesnirile şi relaţiile comerţiale vor aduce. Aci vedem noi mîntuinţa Orientului. Pentru aceea ne place a profesa cu d-lui credinţa ce o vădeşte într-acelaş cap: „Slavă Domnului, zice el, ideile de popoare alese, de popoare osîndite pier în Europa. Autoritatea călugărului nu mai face religia, buna plăcere nu mai face politica. O raţie universală se amestecă în toate. Acea espresie vulgară că glasul poporului

este glasul lui Dumnezeu s-a priceput de cei înţelepţi. Ei au simţit că, spre a scoate la lumină adevărul, mai bine este a învăţa popoarele, decît a se ruga de cei puternici. Vedeţi ce schimbare a făcut în lume două trei principuri evanghelice căzute din întîmplare în mulţime. Şarta franţeză, desfiinţarea neguţătoriei cu robii, emanţipaţia Americii, mîntuinţa Greciei, era în opinia popoarelor pînă a nu intra în socoteala prinţilor...

Aşadar la conştiinţa publică, luminată prin evanghelie şi legile naturii, trebue să apelăm. Într-însa se află fericitatea neamului omenesc, şi veacul ce se naşte va vedea eşind dintr-însa civilizaţia Indiei şi a Africei, mîntuinţa Orientului, desfiinţarea castelor, emanţipaţia popoarelor şi libertatea universului".

Aceasta este cartea cu care d. Negulici a înavuţit literatura noastră.

12

[CUVÎNTARE ŢINUTĂ LA SOCIETATEA STUDENŢILOR ROMÂNI DIN PARIS] [1]

Sînt vreo cîteva zile, domnilor, de cînd în convorbirile noastre cu unii din prieteni ne veni idee că ar fi folositor, ca în adunările noastre de săptămînă ce mulţi doresc să înceapă, cîte unul din noi pe rînd să ia vorba şi să trateze vreuna din chestioanele ce interesează ţara noastră. Prietenii mei mă poftiră, domnilor, a face începutul. Le-o făgăduii; dar împregiurările, slăbiciunea sănătăţii mele nu mă ertară a mă pregăti cum s-ar fi cuvenit pentru sarcina ce am luat. De aceea, domnilor, n-aşteptaţi s-auziţi astăzi un cuvînt oratoriu, ci numai o vorbire simţită, care cu toate acestea gîndesc că vă va interesa, căci voiu să arunc o privire asupra stării de faţă, asupra trecutului şi viitorului Patriei noastre, şi asemenea chestioane au totdeauna interes pentru noi, oricît de slab şi superficial ar fi tratate. De cîte ori ne uităm, domnilor, către ţara românilor, către pămîntul ambelor Dacii, pămînt pentru care slăviţii noştri strămoşi şi-au vărsat sîngele ca să ni-l lase moştenire, de cîte ori privim acele şapte milioane de români ce locuesc acest pămînt nu putem a nu suferi puternic văzînd starea de acum. Îi vedem în Banat suferind legea şi influinţa slovacilor; îi vedem în Transilvania deposedaţi de moştenirea lor, robind ungurilor şi saşilor, în primejdie de a perde cel din urmă avut ce le-au rămas: dreptul de a vorbi în limba părinţilor lor; îi vedem în Bucovina, această ţară care cuprinde templul de glorie al moldovenilor, Suceava, vechea capitală cu sfintele morminte ale lui Ştefan cel Mare şi ale atîtor alţi eroi, fala Moldaviei, îi vedem gemînd sub jugul despotic al Austriei; îi vedem în Basarabia supuşi unei naţionalităţi străine. De vom trece Dunărea şi vom privi românii din Dacia lui Aurelian, pe strănepoţii vitejilor eroi împăraţi româneşti Petru şi Ioan, îi vedem supt legea turcească perzîndu-şi cu încetul naţionalitatea română ca să îmbrăţişeze pe cea grecească. Aceea ce vedem în Moldavia şi România în loc să ne mîngîie, adaugă întristarea noastră. Nişte cîrmuiri asupritoare, corupte, ipocrite, trăind prin ilegalităţi, fără altă regulă decît interesul lor, fără altă mărginire decît voinţa lor, indiferente asupra mijloacelor, priimindu-le pe toate numai să le ducă la ţinta lor; prefăcînd înşelătoria, vicleşugul, călcarea jurămîntului, tîlhăria chiar în arta de guvernare; dispreţuind morala şi omenirea; esploatînd în sfîrşit ţara în folosul lor şi lăsîndu-se a fi esploatate şi dînsele în folosul străinilor, tirane către patria lor, roabe către duşmanii ei.

De vom privi clasele de sus ale societăţii, boerii mari sau mici, carii singuri reprezentează puterea ţării, îi vom vedea ambiţioşi, egoişti, urîndu-se şi sfîşiindu-se unii pe alţii, plecaţi, supuşi către cei mai mari, despoţi către cei mai mici, vînduţi sau gata să se vîndă la oricine va voi să-i cumpere; luîndu-şi drepturi ce n-au; crezînd că statul e o proprietate a lor şi că vechea lor supremaţie trebue a rămînea în vecinicie neclintită. Ei fac opoziţie cînd interesul egoist le-o povăţuieşte. În putere, în slujbă, cînd se află, sînt despoţi, jefuitori; i-a scos din slujbă sînt patrioţi, îşi ascund interesul personal supt frumoasele cuvinte de patriotism, de libertate, de legalitate. Dar din norocire masca lor a căzut. Noi îi cunoaştem, noi ştim că religia, morala, politica lor este interesul egoist, şi numai interesul.

De privim poporul, îl vedem şi pe dînsul corupt, degradat, trăind în ticăloşie şi în lacrimi, deprins de o vreme îndelungată a suferi jugul asuprirei în tăcere, indeferent la ceea ce se lucrează deasupra lui, la certele ce se fac, căci interesele lui materiale nu sînt legate de dînsele; înşelat totdeauna, el nu mai crede la un viitor, el nu mai nădăjdueşte o prefacere în starea lui.

Astfel privit acest tablou seamănă descurăjătoriu. În putere, în clasele de sus, ca şi în popor nimic nu se vede care să ne mîngîie, nimic care să ne arate dignitatea omenirii. Nici o nădejde d-a vedea atîtea lanţuri rupte! Nici o nădejde d-a vedea un termen la această grozavă progresie de despotism, de degradaţie şi de indignitate! În toate părţile, în toate clasele interesul egoist predominînd; ură şi vrăjmăşie statornică între societate şi putere, între clasă şi clasă, între individ şi individ; societatea într-o dezorganizaţie complectă, fără nici un simtiment comun fără altă legătură decît sila; şi alături cu asemenea stare a lucrurilor, o putere îngrozitoare şi ameninţătoare, o putere de ale căreia progresuri se înspăimîntează Europa, aţîţînd mai mult patimile personale, grăbind dezorganizaţia societăţii, pîndind cu ochi lacomi minutul priincios de a ne înghiţi.

Acest tablou, domnilor, se înfăţişează la toţi străinii ce aruncă o privire asupra ţării noastre; acest tablou întristătoriu se înfăţişează la puţini români carii cuprinşi de dragostea adevărului şi a virtuţii s-au ispitit în anii trecuţi să uşureze ticăloşiile societăţii noastre [1]. Dar posedaţi de simtimentul prezentului mai mult de cît lucrînd pentru viitor, ei se mirară că nu culeg a două zi aceea ce au semănat cu o zi înainte. D-aci s-a născut în inimile lor un desgust amar pentru societate, d-aci ei începură a-şi perde credinţa lor şi a despera de viitor. Unii fugiră de lume, se traseră pe la ţară [2], căutînd să hrănească în singurătate, departe de ticăloşia societăţii, departe de ochii unui despotism fricos, credinţile lor neputincioase şi proscrise. Ei n-au perdut încă acele credinţe, ei nu desperează de tot de viitor, dar socotesc că nu le este dat să facă nimic pentru dînsul, dar ei nu cred că vor vedea acest viitor şi nu îndrăznesc a-l făgădui nici chiar copiilor lor, atît li se pare că e departe de la ceea ce gîndesc, la ceea ce văd de faţă! Atît li se pare că e de grea tirania care îi apasă! Alţii siliţi a rămînea între

[1] Partida zisă naţională de la anul 1836 şi anii următori în ambele Principate.
[2] În Moldova.

lume în capitale, căutînd a da lumii şi sie-şi cuvinte de nelucrarea lor ca să se arate consecuenţi cu sine-şi, au ajunseră a face o sistemă şi acum propovăduesc cu aceeaşi căldură descurajarea şi inerţia cu care mai-nainte propovăduia credinţa şi lucrarea pentru viitor [1]. Ei nu văd că descurajarea vine mai mult de la sine-şi decît de la societate, că ei şi-au perdut credinţile, fiindcă acestea era într-înşii mai mult patimi decît convincţii puternice; ei nu pricep că nu este dat unei generaţii să înceapă şi să întemeieze triumful unei credinţe; că ceea ce o generaţie a început, alte generaţii trebue să sfîrşească şi să completeze. Ei nu văd că viaţa lor s-a tocit în lupte, că puterea lor a adormit, că vremea lor a trecut şi că alţii trebue să le ia locul. Ei se silesc dar acum a muta descurajarea ce simt în inimele tinere, care cuprinse şi ele, ca dînşii altădată, de dragostea virtuţii şi adevărului, pline de credinţă, sau simţind trebuinţa de a avea una puternică, caută lîngă dînşii inspiraţiile lor, vor să se arunce pe calea urmată de ei şi să aducă tributul lor de lucrare şi de jertfire la cauza naţională. Mijloacele intelectuale nelipsind acelor români descurajaţi, ei zic celor tineri, în cuvinte ce se par frumoase şi adevărate, ei le zic: în zadar vă mişcaţi. Lucrarea nu poate decît să vă compromită fără a aduce vreun folos. Orice veţi face, sau va fi nefolositor sau vătămător. Să lăsăm toate şi să aşteptăm întîmplarea să ne ajute şi să ne scape. Cum poţi da viaţă la ceea ce e mort? Şi nu vezi că e moartă societatea noastră? Ce simtiment nobil, ce simtiment naţional o inspiră? Socoteşti poate că prin literatură, prin descrierea trecutului său se va putea cîştiga asemenea simtimente? Dar nu vezi? Sterilitatea scriitorilor noştri? Şi cum poate fi altminterea? Ce literatură poţi face supt domnirea unei asemenea stări a lucrurilor, într-o asemenea societate. La ce poate sluji o literatură naţională cînd nu eşti sigur că mîine va exista naţia ta? De aceea să ne resignăm şi să tăcem. De aceea dormi mai bine, june poet, dormi june scriitor, pleacă-ţi capul supt aripa-ţi de înger şi dormi în tăcere. Ce ai să faci tu într-o societate mistuită de corupţie şi de scepticism. Merge-vei tu să-ţi dai sfintele inspiraţii în foarfeca necurată a unei cenzure arbitrarie şi despotice. Suferi-vei tu care voeşti a ne aduce aminte gloriosul trecut, suferi-vei a-ţi vedea faptele istorice denaturate de dînsa; nu ştii că tot ce se atinge de istoria patriei trebue să ne fie sfînt. Lasă, dar, în pace umbrele părinţilor. Lasă-le să nu vie înaintea noastră decît în ceasul din urmă cînd va trebui a ne mîntui sau a ne blestema. Literatura ce vă este ertat să faceţi, adaugă ei, este nevrednică de voi. Ştiţi bine ce este ertat. Un poet v-a arătat-o:

> Scrie ode, fă sonete
> Cînd cei mari au sărbători,
> Pune-le în cap bonete
> Şi îi fă nemuritori.
> Aşa versuri de măsură
> Oricînd pot a se priimi
> Oricînd trec de la cenzură etc.

---

[1] Cîmpineanu şi alţii în Ţara Romă[nească].

Aceste cuvinte, domnilor, sînt oare temeinice? Ce, tot oare să fie perdut? Tot să fie mort? Chestioana națională nu mai este oare o chestioană de viață, ci o chestioană de moarte? Ce, nu trebue noi să ne îngrijim cum vom trăi, ci numai cum vom muri? O nu, nu o crez. Aceste cuvinte sînt greșite, adevărul lor este numai părut. Ce, fiindcă vedeți altarul patriei părăsit, fiindcă vedeți făcliile-i stinse, fiindcă nimini nu mai vine să aducă jertfa sa pe dînsul, credeți că tot este mort? O, vă înșelați, voi luați drept moarte aceea ce este pregătirea unei transformații sociale. Toate ne o dovedesc. Acea luptă între interesurile opozite și vrăjmașe, acea mare neunire, acea dezorganizație socială, toate sînt semne de viață, toate ne arată că o lucrare mare se face în societate, toate ne vestesc începutul zămislirii unei societăți nouă. Prin asemenea simtome, domnilor, se anunciază în societățile învechite prefacerile cele mari; aceea dar ce socotiți că este moartea, este Deșteptarea, este Învierea! Cum aceste țări române care numără o esistență de 18 veacuri, cum această nație peste care a trecut atîtea potopuri de nații barbare fără a o putea înghiți, fără a o face să-și pearză naționalitatea sa, care a scăpat nevătămată din grozăviile veacului de mijloc, de atîția vrăjmași puternici și mai numeroși decît dînsa ce o amenința să o cutropească, cum această nație care fu atîta vreme campionul creștinătății și bulevardul civilizației și al libertății, cum va putea fi ea ursită să peară acum în al 19 veac, în veacul luminilor, al deșteptării popoarelor, în veacul libertății. „Dacă nici un suflet nu piere, zice d. Michelet, cum acele mari suflete ale națiilor, cu geniul lor cel plin de viață, cu istoria lor bogată în martiri, plină de jertfiri eroice, plină de imortalitate, cum oare vor putea a se stinge?" Așa, domnilor, *Românii nu vor pieri! Românii nu pot pieri*! Ei sînt cea mai veche nație în Europa care și-a păstrat neclintit naționalitatea ei și o esistență politică. O mînă provedințală a preveghiat asupră-i și a scăpat-o din toate primejdiile. Acea provedință care ne-a păstrat fără îndoială pentru un scop, pentru un viitor oarecare, va urma a ne protecta, căci ea a hotărît tutulor națiilor o misie a împlini pe pămînt. Dar ea ne va protecta numai cu condiția ca și noi să facem tot ce atîrnă de noi, ca și noi să împlinim misia noastră.

Un argument care propovăduitorii nelucrării aduc, am arătat că este sterilitatea scriitorilor noștri sau neputința d-a avea acum o literatură națională. Dumneavoastră știți, domnilor, că limba mai mult decît religia și orice alt este fundamentul naționalităților. Părinții noștri înțeleseseră aceasta. Un istoric ungur din veacul de mijloc, Bonfinie, ne spune cu mirare „că românii s-au luptat mai mult pentru păstrarea limbii lor decît pentru religia lor". Dar lupta neîncetată, zgomotul armelor, siliră pe părinții noștri a se mulțumi a ne păstra numai limba, lăsîndu-ne nouă îndatorirea d-a o cultiva și printr-însa a dezvolta naționalitatea noastră. De 15 ani începu la noi cultivarea limbii, dar literatorii noștri au produs pînă acum foarte puțin, o mărturisesc. De unde vine această sterilitate într-înșii? De unde? — Din lipsa credințelor, din lipsa convincțiilor puternice. Sufletul lor este steril. Dar ia inspirați-le dragostea patriei, a frăției și a libertății, vărsați în inimile lor credința și nădejdea în viitor,

puneți un D-zeu pe altarul lor, o stea în cerul lor care să-i povățuiască în cale și veți vedea dacă aceste suflete, ce vi se par acum stinse, nu se vor deștepta și nu vor deștepta pe cele de lîngă dînsele; veți vedea dacă ele nu vor fi în stare să răstoarne societatea învechită și să realțe alta nouă. Dar, îmi veți zice, poate că scriitorii nu vor putea tipări în țară? Ce! Ca să fie cetiți au neapărată trebuință a tipări? Îmi aduc aminte, domnilor, de anul 1844 cînd în fierbințeala dezbaterilor asupra minelor se ivi fabula *Măceșul.* Ce scriere tipărită a fost mai mult cetită? Autorul scosese afară numai patru copii manuscrise. În trei zile nu era casă în București care să n-aibă o copie și poliția mărturisi singură că trebue să fie mai mult de 30 000 copii în oraș și că îi este peste putință a le strînge.

Așa, domnilor, acei ce cred că sufletul nației noastre e mort, fără nădejde de a-l vedea înviat, acei ce propovăduesc lenevirea, indiferența, descuragiarea și nelucrarea, acei ce vor să lase capriciului întîmplării îngrijirea viitorului nostru național, se înșel, păcătuesc; ei sînt profeți mincinoși, ei sînt vinovați, căci rătăcesc nația pe căi afurisite.

Trăind, domnilor, într-o epocă de tranziție, între trecutul care piere și viitorul care începe a ne luci, pentru noi ideile bătrîne nu mai au nici o putere, și ideile nouă, credință nouă, cei mai mulți o presimțim, fără a o cunoaște bine, fără a o fi analizat. Astfel, domnilor, cei mai mulți din noi nu știm unde trebue să mergem, și ce cale să luăm ca să ajungem la țintă. D-aci o anarhie în toate ideile, chiar în ale acelor cu bune simțiri. D-aci o mare descuragiare. Descuragiare ce pricepem și trebue a erta cînd este numai trecătoare, dar care e fatală și vinovată cînd ajunge stare normală. Unii din noi dar zic: să ne fățărnicim, să tăcem și să așteptăm evenimentele și atunci să ne arătăm oameni. Rătăcire, domnilor. Acele evenimente trebuesc pregătite din vreme, alminterea nu vor veni. Noi înși-ne și societatea noastră trebue să fim pregătiți, alminterea nu ne-am putea folosi de dînsele. Alții zic: să ne fățărnicim iarăși, să căutăm a ne alia cu puterea, cît de rea va fi, și să tragem în favorul național, ca cum ar putea fi alianță vreodată între principuri contradictorii, între egoism și jertfire, între fără de lege și virtute! Alții preocupați mai mult de prezent decît de viitor, zic: puterea ne este o stavilă, s-o răsturnăm. Noi credem că și aceia se rătăcesc. Ei văd tot răul în individuri, iar nu în corupția societății. Cîrmuirile, domnilor, sînt espresia societăților. Dacă societatea e rea și cîrmuirea trebue să fie rea. Lăsînd societatea în starea de mai nainte și răsturnînd oarecare persoane ce sînt în capul ei, nu facem alt fără numai ne punem în îndatorire d-a începe a doua zi lupta cu cei ce le-au luat locul. Societatea dar, domnilor, trebue a regenera, iar nu vreo cîteva individuri a preface.

Ținta noastră, domnilor, socotesc că nu poate fi alta decît *Unitatea națională a românilor.* Unitate mai întîi în idei și în simtimente, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, care să facă din munteni, din moldovani, din băsarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănățeni, din cuțovlahi, să facă un trup politic, o nație românească, un stat de șapte milioane de români. La crearea acestei naționalități, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității, tre-

bue să ţintească toate silinţele noastre. *Românismul* dar e steagul nostru, supt dînsul trebue să chemăm pe toţi românii. Mijloacele ce vom întrebuinţa, calea ce trebue să luăm este bine de găsit. Să ne uităm împregiurul nostru la vecinii noştri. Să privim la slavi, la nemţi, la greci, cum pregătesc ei naţionalitatea lor şi să facem şi noi asemenea. Practica virtuţii, propaganda prin scris, prin grai a acestor idei pînă atunci pînă cînd ele vor ajunge convincţii puternice pentru maioritatea naţiei. Luminarea şi rădicarea poporului din starea lui cea apusă făcîndu-i loc la banchetul naţional, acestea vor fi mijloacele noastre de lucrare. Făcîndu-ne datoria noastră în calea legii, noi avem puţin a ne teme de împiedicările dinăuntru. Cît despre împedicările din afară nu vă îngrijiţi, domnilor, ele sînt trecătoare, străinii nu au nici o influinţă morală în ţara noastră, şi influinţa lor politică cea mai mică întîmplare, cel mai uşure vînt de la apus o poate dezrădăcina. Toate popoarele merg astăzi cu pasuri iuţi către libertate. Această mişcare a lor va favoriza şi mişcarea noastră.

Dar cui se cuvine a lua iniţiativa regeneraţiei societăţii? Un poet român, domnilor, ne-a arătat-o. D. Murăşanul zice într-una din poeziile sale :

„La noi e putred mărul, nu-i mod de curăţire
Şi tot ce se sperează sînt sîmburii din el.
Aceştia cer plăntare, silinţă şi unire
Atunci va creşte cedrul din ramul tinerel !"

Dar domnilor, Junimei Române şi numai ei este păstrată cinstea de a lua iniţiativa acestei regeneraţii a naţiei. Într-însa naţia nădăjdueşte. Iar mai cu seamă, domnilor, aceasta se aşteaptă de la dvoastră carii, aflîndu-vă aci, într-acest templu al luminilor şi al libertăţii, aveţi mai multe mijloace a vă pregăti pentru o asemenea misie. Nu pregetaţi, domnilor, a vă înzestra mintea cu studii solide, iar mai cu seamă a vă înzestra inima cu convicţii puternice. Astfel întăriţi şi pătrunşi de sfinţenia vieţii sociale, mergeţi, domnilor, uniţi împreună ; mergeţi cu inimă să vă împliniţi misia voastră. Nu ziceţi, sîntem slabi ! Cînd Dzeu dă o misie, dă şi puterea d-a o împlini. Nu ziceţi, sîntem puţini ! Ei era numai doisprezece acei apostoli carii reformară lumea. Dar ei au izbutit căci avea în inimile lor pe Cristos, adecă dragostea umanităţii şi jertfirea. Fie acestea şi simtimentele dvoastră şi veţi regenera naţia. Dară, domnilor, o veţi regenera !

13

LOGOFĂTUL MIRON COSTIN ISTORICUL MOLDAVIEI [1]

Numele lui Miron Costin este vestit atît prin istoria Moldaviei, ce ne-a lăsat, cît şi prin tragica sa moarte; căci şi el asemenea a cinstit ştiinţa şi a dat frumosul esemplu întracele triste timpuri, perzîndu-şi viaţa pentru binele omenirei.

După ce îşi sfîrşi învăţăturile în Bariu, în Podolia, Miron Costin se întoarse în Moldova, în cei din urmă ani ai domniei lui Vasile vv. şi după obiceiul de obşte atunci la toţi tinerii d-a se alătura pe lîngă un boer însemnat, el îşi luă de patron pe Iordachi Cantacuzino, ce era atunci vistiernic mare. Pe lîngă acest protector el ajunse îndată a se face cunoscut şi a fi întrebuinţat de domn în mai multe misii delicate. Astfel cînd Vasile vv. fugea dinaintea lui Ştefan Gheorghie vv., care cu agiutorul muntenilor şi transilvanenilor venise să ocupe tronul, Miron fu trimis înainte la Petru Potocki, starostele de Cameniţă, ca să ceară agiutor de oaste. El izbuti în misia sa şi întîmpină pe domn cu veste plăcută, cînd acesta călca hotarul polonez.

După mai multe lupte, statornicindu-se, în sfîrşit, Ştefan vv. pe tronul Moldaviei şi recunoscîndu-se de domn legiuit, Miron merse şi el cu alţi boeri de i se închină. Domnul îl priimi bine, îl luă pe lîngă sine şi îl întrebuinţă în multe slujbe însemnate.

La 1658, Miron fu trimis în Ţara Românească, la Costandin vv. Basarab, ca să hotărască cum să răspunză ambii domni Porţii, care îi chema la Costandinopol să-şi dea seama de purtarea lor şi de unirea lor cu prinţul Transilvaniei, Rákóczi. Dar în zadar hotărîră ei să braveze Poarta; în zadar Costandin Basarab răspundea vizirului într-acest chip măreţ: „că el nu va merge la Ţarigrad decît cu sabia în mînă", căci faptele nu puteau corespunde cu vorbele şi hotărîrile lor. Ţara de atunci se făcuse nepăsătoare de soarta stăpînitorilor, şi lipsiţi de agiutorul ţării aceşti domni trebuiră să-şi părăsească tronul şi să fugă în Transilvania.

Supt următorii domni, Gheorghe Ghica vv. şi Ştefăniţă vv. (1658—1661) vedem pe Miron deosebindu-se atît în tabere apărîndu-şi patria cu cinste, cît şi în sfaturi, dînd păreri înţelepte şi folositoare ţării. De la 1662—1672 cronicele tac despre Miron şi îl găsim tocmai în acest din urmă an în tabăra turcească de la Nistru, unde, după luarea Cameniţii, viind vizirul, ceru de la Petriceico vv. să-i trimiţă un boer din cei mai de treabă

la cortul său. „Atunci, zice Neculcea, ales-au Petriceico vv. din toţi boerii ţării mai de treabă la voroavă pre Miron Costin, care au fost mai pre urmă şi logofăt mare, şi mergînd Miron Costin la cortul vizirului, pusu-l-au vizirul de au şezut înaintea lui şi i-au zis vizirul să-i spue drept: pare-le lor bine că au luat împărăţia Cameniţa, au ba? Iară Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vizirul au zîmbit a rîde şi i-au zis să grăiască, să nu se teamă. Atunci Miron a zis: „sîntem noi moldovenii bucuroşi să se lăţească împărăţia în toate părţile cît de mult; iar peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţească”. Atunci vizirul iar au rîs şi i-au zis: „Drept ai grăit” [2]. Miron se folosi d-acea ocazie ca să smulgă de la vizir făgădueala că nu va lăsa să erneze oştirea sa în Moldova, căci ar aduce ţării multă vătămare.

În această vreme, în care istoria tace despre dînsul, Miron trăise, se vede, retirat, ocupîndu-se numai de cronica sa, care eşi la iveală în anul 1673, în Iaşi.

Această întîie scriere a sa, care continuază cronica vornicului Ureche, începînd de la Aron vv. pînă la Dabija vv. (1593—1662), este cel mai de căpetenie drept al său la recunoştinţa noastră. La toată pagina aceştii scrieri vede cineva cît acest lăudat cetăţean suferea de nimicnicia şi nenorocirea vremii de faţă şi cît plîngea după vechea strălucire a Moldaviei. În precuvîntarea sa el arată că ar fi dorit să urzească o istorie complectă şi o şi începuse; „cînd sosiră, zice el, asupra noastră cumplite aceste vremi de acum, de nu stăm de scrisoare, ce de grije şi suspinuri şi la acest fel de scrisoare gînd slobod şi fără valuri trebueşte, iară noi privim cumplite vremi şi cumpănă mare pămîntului nostru şi nouă”.

Înzestrat c-o înţelegere rară, dezvoltată încă prin studii serioase şi cu mult curagiu cetăţenesc, Miron dobîndi îndată o mare consideraţie între compatrioţii săi şi fu capul partidei turceşti din Moldavia; căci în veacul al XVII românii pricepuseră, în sfîrşit, că ei se înşel tare aşteptînd mîntuirea lor de la puterile streine, de vreme ce ţinta acestor puteri, cum adesea s-a dovedit, era ca cu masca de creştinătate şi de mîntuire să le aducă o mai straşnică robie. Atunci în ambele ţări se formă o partidă, care, pătrunsă de acest adevăr, se silea să fie în bună înţelegere cu Poarta, ca şi aceasta să respecte drepturile lor, şi astfel, supt egida Turciei, aceste ţări să se poată mîntui de lăcomia vecinilor şi să aştepte în pace un viitor mai priincios. Din nenorocire intrigile streinilor, la care o parte din rumâni fură prea lesne crezători, orbirea şi nestatornicia guvernului turcesc făcură ca politica acestui partid, care singur numai ar fi putut mîntui atît aceste ţări, cît şi împărăţia turcească, nu se putu lăţi îndestul şi a se întemeia. De aceste idei povăţuit, Miron nu vru la 1674 să treacă cu Petriceico vv. în partea polonezilor şi văzînd că domnul se sileşte în tot chipul a opri pe boeri lîngă sine, el se duse înainte-i şi îi zice: „Ori să fie voia măriei tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le ie tătarii”. Dup-aceea se închină adăogînd: „Să fii măria ta sănătos”, şi eşi afară însoţit de toţi boerii şi căpitanii oştirilor.

La 1675 Miron, fiind de vro cîţiva ani vornic mare de Ţara de Jos, fu trimis de Dumitraşcu vv. Cantacuzino, în două rînduri, în Polonia

pentru tractații de pace. Un an după aceea moldovenii se mîntuiră d-acest domn și Antonie Ruset se urcă în tron. Acesta era un om bun, milostiv și iubitor de patria sa. Miron Costin însă în domnia aceasta se aruncă în opoziție și, la 1678, după întoarcerea de la Ceahrin, din țara Căzăcească, unde însoțise pe vizir cu oștirea turcească, el, împreună cu Buhuș hatmanul, îl pîrîră la vizir și izbutiră a-l mazîli. Un cronicar, povestind această faptă necuvenită, de vreme ce țara era mulțămită de Antonie vv., pomenește numai de Buhuș hatmanu, iar pe Miron îl trece supt tăcere, zicînd: „Și altul, pe care treacă-l condeiul meu, căci l-am văzut osîndit, perind nevinovat de alți domni". Miron însuși se căi mult în urmă de această faptă a sa și în ceasul morții sale el strigă în gura mare: „Că piere pe dreptate, fără a fi vinovat către Cantemir vodă, numai osînda lui Antonie vv. îl gonește, căci l-au pîrît cu strîmbătate".

Miron împreună cu alți boeri însoți pe Antonie vv. în mazîlia sa la Constantinopol și intrigă mult să se numească domn Duca vv., prietenul său. În 6 dechembrie 1678 Duca vv. se urcă pentru a treia oară pe tronul Moldaviei. În această domnie el își dezvăli mai mult caracterul său. Rău, îndelungareț la mînie și lacom la avuție, avînd încă și pizmă veche pe moldoveni, căci îl goniseră din țară în a doua sa domnie, el începu îndată feliuri de asupriri, scoțînd dări peste măsură și prigonind pe mai mulți boeri. „El era, zice cronica [1], și domn și vistiernic mare și neguțător și vameș, că toată hrana tutulor o lua el de o precupețea". Așa nu trecu mult și o seamă de boeri, între care Vasile Gheuca, vistiernicul cel mare, Gheorghiță Bogdan, vel jicnicer, și slugerul Lupul, făcură complot ca să omoare pe domn și pe logofătul Miron Costin și hatmanul Buhuș, care avea nenorocirea a-i fi miniștri. Trădați de timpuriu, ei plătiră cu capul îndrăzneala lor.

În 1683, Duca vv., din porunca sultanului, plecă cu două mii oameni pedestrime să însoțească armata turcească ce mergea să ia Viena. Logofătul Miron îl însoți împreună cu alți boeri. Domnul cu oștirea sa trecură prin Țara Românească, la Rușava, și d-acolo prin Sebeș, Logoș, Temișoara, Szarvas, Szolnok, peste apa Tisa și apoi Dunarea pe la Buda, unde ajunse pe Șerban vv. Cantacuzino, domnul Țării Românești, și împreună se duseră în tabăra vizirului, la Ston-Beligrad, și apoi porniră cu toții spre Viena.

Pe cînd Duca vv., cu armata turcească, se trăgea îndărăt dinaintea mîntuitorului Vienei, regele Sobieski, Moldova se făcu din nou pradă turburărilor. Niște boeri moldoveni, ce erau emigrați în Polonia, împreună cu Petriceico, aflînd de învingerea turcilor la Viena, luară vro cîteva regimente de polonezi cu polcovnicii Dimidinski și Kunețki și se pogorîră în Moldova. Doamna și caimacamii lăsați de Duca vv. fugiră în Țara Românească, și locuitorii țării emigrară din calea oștei poloneze. Dintr-altă parte cazacii prăda asemenea țara.

Duca vv., ajungînd în Transilvania la curtea prințului Apafi și aflînd cu deamăruntul starea Moldaviei, plecă să intre în țară pre muntele Trotuș,

[1] Vezi: Cronica lui NECULAE COSTIN.

după povaţa lui Miron, iar nu prin Ţara Românească, dupe cum îl povăţuea alţii, şi merse în satul său la Domneşti, cu puţintei oameni.

Acolo, în sfatul de război ce se făcu, cei mai mulţi erau de părere ca să se tragă în Ţara Românească, unde să aştepte sfîrşitul acelor turburări. Atunci Miron se sculă şi strigă : „Cei ce vin sînt nişte tîlhari, ei n-au nici o putere; noi nu trebue să dăm locul în mîna vrăjmaşilor, căci pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi a strămoşilor noştri!" Voinţa lui Miron birui şi domnul rămase pe loc.

Acolo zăbovind vro două săptămîni, în ziua de Crăciun, într-o marţi, aflîndu-se la masă cu Miron Costin şi cu Costandin postelnicu, se văzură izbiţi de o ceată de polonezi, trimisă de Petriceico vv., avînd capete pe Dimidisnki şi Bainski. După o împotrivire de două zile, şi cu toate silinţele hatmanului Buhuş, polonezii intrară în curte, prinseră pe Duca vv. şi îl porniră în Polonia. În acea turburare, Miron era p-aci să-şi piarză viaţa, de nu se întîmpla să-l cunoască un polonez ce îi era prieten, care îl scăpă din mîinile ostaşilor. El se duse atunci de voea lui în Polonia, după Duca vv.

Spun că mergînd Duca vv. într-o sanie cu doi cai, din care unul alb şi altul murg, înhămaţi cu hamuri de tei, ocărît nencetat de polonezii ce-l duceau, se opri puţin spre Suceava, la un sat, şi pofti de la o femee lapte să mănînce, iar femeea, fără a-l cunoaşte, îi răspunse : „N-avem lapte să-ţi dăm, că a mîncat Duca vodă vacile din ţară, de l-ar mînca viermii iadului cei neadormiţi". Auzind aceste vorbe, Duca vv. începu a suspina şi a plînge amar. Acest minut răzbună Moldavia de atîţia ani de o cîrmuire tiranică ce a pătimit supt acest domn. Căci au trebuit tare să fi suferit acel om trufaş, căruia nu-i era destul domnia Moldaviei şi a Ucrainei şi viza încă tronurile Ţării Româneşti şi Transilvaniei, în minutul acela cînd văzu toate visurile sale ruinate şi pe sineşi rob, căzut în mîinile vrăjmaşilor săi, batjocorit de dînşii şi blestemat de popor. Pildă de răsplată cerească îngrozitoare pentru toţi stăpînitorii, carii uitînd că cîrmuirile sînt pentru binele popoarelor, cîrmuesc nu în interesul acestor popoare, ci în interesul lor în parte.

Miron şăzu în Polonia mai bine de un an, pînă se mazîli Dumitraşcu Cantacuzino, succesorul Duchi vv. şi se alese domn Cantemir cel Bătrîn; atunci el se întoarse în patria sa. Jalnică era starea Moldovii în acea vreme. Dintr-o parte polonezii, dintr-alta cazacii şi tătarii coprinseră toată ţara, încît domnul nu stăpînea decît Iaşii şi o parte din Ţara de Jos. Neorînduelile ce izvorîră dintr-aceasta, nevoile de tot felul ce năpădise peste ţară, între care şi o groaznică foamete, făcură pe cei mai mulţi din feciorii de boeri, curteni şi alţii, să se facă tîlhari şi să prade ţara. Spre stîrpirea acestora domnul luă straşnice măsuri şi orîndui pe Miron Costin, staroste de Putna şi pe frate-său Velicico Costin, hatman.

Miron se purtă în această slujbă cu multă asprime ca să poată stinge tîlharii. Tot spre acest sfîrşit el puse atunci de lărgi drumul din lunca Mîndruşcăi, de a căruia strîmtoare se foloseau tîlharii ca să izbească pe călători.

În acea vreme eşi la iveală cartea lui Miron, *Pentru descălicatul dintîi a Țării Moldovei și pentru neamul moldovenesc.* Vornicul Ureche începu cronica sa numai de la Dragoş vv., iar de venirea romanilor în aceste locuri şi colonizaţia lor nu pomenea nimic. După dînsul trei cronicari, logofătul Eustratie, Simion Dascălul şi Misail Călugărul adoptară o fabulă absurdă, cum că coloniştii din aceste ţări ar fi fost tîlhari scoşi din temniţele Romei şi trimişi de împăratul romanilor ajutor lui Laslău, craiul unguresc. Miron fu cel dintîi care, supărat de această pată ce se punea asupra naţiei, se rîdică şi, refutînd atît părerea absurdă a acestor cronicari, cît şi altele ale lui Eneas Silvius şi Ioan Zamoyski, dovedi, întemeiat pe istorici de bună credinţă, romanitatea noastră. Dup-aceea el adăugă cronica lui Ureche cu deosebite adnotaţii şi în frumoasa precuvîntare ce face la această scriere sfîrşeşte poftind românilor să vază „veacuri mai slobode".

Afară d-aceste scrieri istorice ne-a mai rămas de la Miron şi nişte încercări poetice, cele dintîi de acest fel ce cunoaştem în limba românească : o mică poemă intitulată *Viața lumei,* precedată de un scurt tractat de versificaţie românească şi o epigramă către mitropolitul Dositei.

Cantemir vv. era un om bun, înzestrat cu mari talente ostăşeşti, dar neînvăţat cu totul, încrezîndu-se lesne şi iute la mînie şi iubind tare a mînca şi a bea bine. El avu nenorocirea de-şi dete în urmă toată credinţa unui fanariot, gonit pentru intrigile lui din Ţara Românească, anume postelnicul Iordache Roset, pe care îl făcu vistiernic mare. Acesta intrigă de scoase pe Velicico din hătmănie, făcîndu-l vornic de Ţara de Sus, iar în locu-i puse pe Bogdan, ginerile domnului. Toată cîrmuirea căzu atunci numai în mîna lui Iordache Roset şi a hatmanului, care se uniseră între dînşii. Abuzurile lor şi dăjdiile, sau cum se zicea atunci, „orînduelile" ce lăcomia vistierului scotea adesea pe ţară, mîhni tare pe pămînteni şi începură a murmura. Miron Costin striga şi sta mai tare pentru ţară decît toţi. De multe ori, intrînd în visterie, spune cronica [1], el zicea cam cu glumă : „Vistiernice, mai încet cu orînduelile !", aceea ce nu plăcea de loc vistierului. Asemenea şi frate-său Velicico, fiind cam semeţ, adesea înfrunta pe Bogdan ce îi urmase în hătmănie. Alteori iarăşi, fiind la masă la vodă, Miron îi zicea : „Mai des cu paharele, măria ta, şi mai rar cu orînduelile ; că birul ţării este ertat de la Poartă, şi-i vrea să-ţi dai măria ta seama odată şi nu-i putea" [2].

Această purtare a fraţilor Costini făcu pe ambii miniştri să caute ocazie să-i piarză. Ocazia nu întîrzie, boerii cei mari erau supăraţi de trufia şi lăcomia acestor miniştri, iar mai mult încă pe Cantemir vv., căci îi despreţuia foarte, îşi alcătuise curtea în loc de feciori de boeri, de feciori de mojici, cum îi numea ei, şi căci el adesea zicea : „Că domnul face neamurile, domnul le stinge, şi că feciorii de boeri îi sînt urîţi să nu-i vază în ochi". O seamă din aceşti boeri se adunară cu prilejul unei nunte la Băcanu, din sus de Bîrlad, şi acolo se sfătuiră şi giurară cu toţii să fugă în Ţara

[1] Vezi : Cronica lui *Mustea.*
[2] Vezi : Cronica lui NECULCEA.

Românească la domnul Constandin Brîncoveanul, cu agiutorul căruia să meargă la Poartă, să ceară mazilia lui Cantemir și să rădice domn pe Velicico vornicul, care luase asemenea parte l-acel sfat. Între complotiști se găsi un trădător, anume Ilie Țifăscul, poreclit Frige-vacă, care îi pîrî la domn. Acesta trimise îndată noaptea boerenași d-ai lui cu slujitori să-i prinză pe toți. Unii dintr-înșii luară de veste și fugiră în Țara Românească, iar pe alții i-au prins și i-au adus în Iași. Între aceștia era și Velicico vornicul, pe care văzîndu-l Cantemir, cînd îl aduseră la curte, se turbură de mînie și începu a-l bate cu buzduganul; pe urmă îl închise supt beciul de supt casa cea mică din curtea domnească. Atunci Iordache Roset vistiernicul, uitînd că Velicico i-a scăpat odată viața cînd Cantemir vv. voia să-l omoare, se duse la domn și îi zise: „De vreme ce te-ai grăbit de l-ai bătut, nu-l lăsa viu; păzește de-l omoară, că de va scăpa viu, mîine, poimîine, el ne va omorî pe toți". Cantemir vv. necinsti atunci printr-o crimă bătrînețea sa și o domnie nepătată încă de sînge; el trimise noaptea următoare de scoase pe Velicico din închisoare și fără a-l judeca după lege, îl duseră la fîntîna din curtea domnească și acolo îi tăiară capul, fiind față la această osîndă și beizadea Dimitrache Cantemir, istoricul.

Sîngele lui Velicico, acestui bărbat de care aveau toți sfială, zice Neculce, căci era mai bun decît toți, nu potoli setea viclenilor miniștri. Ei se apropiară iarăși de domn și îi ziseră: „Acum, de vreme că ai omorît pe Velicico, trimite de prinde pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară; ori vinovat, ori nevinovat, să nu scape, că apoi a fi mai rău și de tine și de noi". Domnul se plecă încă o dată la vicleanul sfat al miniștrilor și trimise să aducă pe Miron.

Acesta se afla la moșia lui la Bărboși, în ținutul Neamțului; el nu știa nimic de sfatul boerilor și de moartea fratelui său; nu avea dar nimic a bănui din partea cîrmuirei, cu atît mai mult încă că-și logodise pe fiul său Pătrașcu cămărașul cu fiica domnului. Era însă tare întristat, căci își perduse soția și se ocupa de trista datorie d-a o înmormînta, cînd sosi fără veste armașul al doilea, Racoviță, cu poruncă ca să-l ia și să-l ducă la Iași.

Vederea venerabilă a acestui bătrîn boer, respectat de toată țara, poziția cea tristă în care se afla și aceea ce îl aștepta insuflă slujitorilor un simtiment de compătimire și îi ziseră să fugă în Cetatea Neamțu, ce se afla în apropiere. Miron însă refuză, știindu-se drept și gîndind că mergînd la Iași lesne se va îndrepta. El îi rugă să-l îngădue numai pînă și-o înmormînta soția și apoi să plece.

Într-acea vreme iată sosi și Dumitrașcu Macri, vataful de păhărnicei cu a doua poruncă către lefegii din Roman, ca ori unde îl vor găsi, acolo să-l și tae. Îndată, fără a mai asculta rugăciunea lui d-a-l duce la Iași, îl smulseră din brațele familiei sale și ducîndu-l în tîrg în Roman, îl îngenuncheară și îi tăiară capul. Trupul lui fu înmormîntat a doua zi împreună cu al soției sale.

Într-acest chip periră nevinovaţi logofătul Miron Costin şi frate-său Velicico vornicul. „Şi nu i-au scos la divan Cantemir vodă, zice o cronică [1], să le arate vina sau vicleşug, să vază lumea. Ce aşa cu tiránie i-au omorît; nice cărţi viclene arătînd, ce numai aşa ori pre vina lor, ori cu năpaşte i-au omorît. Aşa au deprins de-nceputul lumei pizma şi zavistia, şi nu părăseşte a muşca pe toţi, şi nimeni de dinţii ei a se feri nu poate".

Lui Miron i-a rămas trei feciori: Ion sărdarul, Nicolae logofătul, care a continuat cronica tată-său, şi Pătraşcu cămăraşu.

---

[1] Vezi: Cronica lui MUSTEA.

14

CAMPANIA ROMÂNILOR ÎN CONTRA TURCILOR DE LA ANUL 1595 [1]

Aduc aminte românilor una din faptele cele mai strălucite ale luptei părinților lor pentru libertate. Voi descrie acea campanie vestită care realță demnitatea națională, ne dete un nume și o vază însemnată în Europa și statornici pentru viitorime drepturile patriei noastre. Timpuri d-o memorie glorioasă ! Timpuri de credință și de jertfire, cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenuchea pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dzeul armatelor laurele biruinții sau coroana martirilor ; și astfel îmbărbătați, ei se arunca unul împotriva a zece, în mijlocul vrăjmașilor, și Dzeu le da biruința, căci el ajută pe cei drepți, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dzeu.

Moștenitori ai drepturilor, pentru păstrarea cărora părinții noștri au făcut atîtea jertfe în veacurile trecute, fie ca suvenirea acelor timpuri eroice să deștepte în noi sentimentul datoriei ce avem, d-a mări și d-a păstra pentru viitorime această moștenire părintească.

Poziția geografică a țărei lor impuse românilor îndatorirea d-a fi mai nainte de toate o nație războinică. De la statornicirea Principatului, ei își văzură îndată independința lor amenințată de unguri. În războaele lor cu această nație ei se formară ca într-o școală pentru alte lupte mai mari, ce trebuiră să aibă peste puțin cu o nație și mai puternică. Turcii atunci se iviseră în Europa și amenința a o cutropi. Mircea cel Bătrîn fu cel dintîi cavaler al creștinătății care se ispiti a opri furia lor. În cîmpurile Rovinei el înfrînse trufia lui Baiazet I. Mai tîrziu el cîștigă mai mari triumfuri, și românii, cuprinzînd Adrianopolea, atunci capitala otomanilor, le puseră un sultan după alegerea lor. Cîțiva ani dup-aceea, un alt căpitan vestit apără altarele patriei și creștinătatea împrotiva cumpliților lor vrăjmași. Vrednic emul al lui Ioan Huniade, Dracul voevod ținu mai mulți ani cu mirarea tutulor popoarelor, războae crunte cu turcii, care războae, mărturisesc scriitorii acelei vremi, abia ar fi putut toți creștinii împreună să susție. În acele lupte grozave, țara se deșertă de locuitori, dar drepturile ei se păstrară, căci părinții noștri avea de temei că : mai bine țara lor să se prefacă într-un întins mormînt, numai să rămîie tot țara românilor. Mai tîrziu Vlad Țepeș vv. zdrobea prin biruințele sale pe cruntul Mahomed II, concherantul Constantinopolii, și scăpă încă o dată independința amenințată. Dar deși românii rămînea biruitori pe cîmpul bătăliilor,

intrigile şi neunirea ce turcii băga între dînşii îi biruia asemenea. Printr-aceste uneltiri viclene ei slăbiră în urmă într-atît încît, la 1522, turcii îndrăzniră a declara ţara paşalîc. Această lovitură deşteptă pe români; *primejdia ce-i amenința îi uni şi supt* Radu de la Afumaţi *ei se luptară* vitejaşte pentru drepturile naţionale şi triumfară. Dar triumful aduse iarăşi neunirea; cutezările turcilor se înmulţiră şi ţara mergea cu grăbire spre o ruinare totală, cînd braţul de fer al lui Mihai o opri la marginea prăpastiei.

Opt luni era numai de cînd acest vestit bărbat înălţase steagul independenţei (5 noemvr. 1594) şi românii făcuseră minuni de vitejii şi dovediseră cît de puternică este naţia cea mai mică cînd se luptă pentru libertatea sa! Îndată după predarea Giurgiului şi bătaea de la Bucureşti cu Emirul, lupte ce deschiseră războiul pentru libertate, Albert Király cuprinde Oraşul de Floci (10 dechemvrie 1594), şi după ce zdrobeşte în două bătălii pe turci, pe uscat şi pe Dunărea îngheţată, arde şi pradă Hîrşova (1 ianuarie 1595) şi Silistra şi se întoarce triumfător în patria sa.

În acea vreme, murind Amurat III (18 ianuarie), noul sultan, Mahomet III, porunceşte lui Mustafa paşa să treacă Dunărea, cu patruzeci mii turci, şi lui Gherei, hanul Crîmului, să intre în ţară cu treizeci mii tătari. Mihai, fără a le lăsa vreme să se împreune, porneşte pe căpitanii săi asupră-le. În vreme ce Buzeştii, la Stăneşti şi la Putinei, culegea triumfuri asupra tătarilor, banul Manta, la Şerpăteşti, sfărma armata turcească, şi Mustafa paşa, cu patrusprezece mii oameni ce-i mai rămase, scăpă în grabă în Rusciuk. Acolo Mihai îl încongiură şi-l sileşte să priimească bătaea. Paşa cade mort în luptă, armata lui se împrăştie şi Rusciukul se arde în flacări. Mihai atunci, fără a perde vreme, caută să se folosească de groaza ce aceste izbînzi au împrăştiat în turci. El îşi imparte armata în deosebite cete: una, supt banul Mihalcea, coprinde Silistra; alta, supt spătarul Preda şi stolnicul Radul, pradă iarăşi Hîrşova, după ce birue mai întîi oastea turcească ce voia a-i împiedica; a treia, supt Albert Király, pustieşte şi arde toate oraşele pînă la Ismail şi Varna, la Marea Neagră [1]; în vreme ce a patra, supt Ferenc, izbeşte pe Sinan paşa, care se întorcea din Ungaria, îl birue, îi pradă comorile cele bogate, trece Balcanul, cuprinde toate cetăţile din calea sa, împrăştie groaza armelor noastre în toată Tracia şi îşi împinge năvălirile sale pînă la porţile Constantinopolii [2]. Sultanul tremură în saraiul său la auzirea acestor izbînzi. El aleargă atunci iarăşi la intrigi ca să împrăştie neunirea între români; dar paşa de Silistra, cu noul domn, numit Ştefan, se birue desăvîrşit de ai noştri în Bulgaria (14 fevruarie 1595), şi oraşul Turtucaia în urmă cade în mîinile lor şi se sfarmă.

---

[1] Walther; Costandin Căpitanul.

[2] Les Valaques, commandés par Geszthy Ferenc, attaquèrent, dans les detrois du Mont Haemus Sinan qui entrait en Thrace, tuèrent son escorte et pillèrent ses trésors, qu'on disait être immenses. Ferenc, profitant de ce premier avantage, se rendit maître des forts et des chateaux de ce pays. Il entra ensuite en Thrace et, portant de tous cotés la terreur, il poussa ses courses jusqu'aux portes de Constantinople. En revenant sur ses pas, pour rentrer en Valachie, il rencontra un parti de douze mille Tartares qu'il mit en fuite. Ceci se passa dans le mois de janvier. De Thou, t. VIII, p. 666.

Mihai, după ce astupă în ţară comploturile iscate de intrigile turcilor, se pregăteşte pentru nouă triumfuri. El trimite o ceată de cuprinde şi sfarmă cetatea Brăila, în vreme ce Farcaş, cu altă trupă, izbeşte Nicopolea *şi îi dă* foc.

Sultanul pregăteşte o altă espediţie împotriva înfricoşitorului său vrăjmaş. El îşi încredinţează armata vizirului său, vestitului Ferhat paşa, şi invită pe hanul tătarilor să intre cu oştile sale în Ţara Românească, prin Moldavia. Mihai, cu iuţeala sa obicinuită, nelăsînd acestor generali vreme a se împreuna, le ese înainte, învinge întîi pe tătari, se întoarce apoi cu grabă către Ferhat paşa, îi reschiră armata şi arde şi pustieşte oraşul Nicopoli. Acestea au fost evenimentele ostăşeşti care precedară vestita campanie ce voim a tracta aici cu deamăruntul. În opt luni românii se luptaseră în douăsprezece bătălii generale cu turcii, le împrăştiaseră mai multe armate, cuprinseseră şi prădaseră Brăila, Giurgiu, Rusciukul, Silistra, Ismailul, Chilia, Baba, Provatu, Dobricea, Zagora, Turtucaia, Nicopolea, Vraţa, Vidinul[1], şi Constantinopolea însăşi îi văzu la porţile sale.

Sultanul, în deznădăjduire, se hotăraşte a face o silinţă estraordinară şi, lăsînd la o parte războiul cu Ungaria, a-şi porni toate oştirile asupra Ţărei Româneşti. El cheamă pe Sinan paşa, îi espune toată temerea şi durerea sa de izbirile lui Mihai, îl numeşte vizirul său şi îl însărcinează să meargă să pustiască şi să robească ţara, iar pe Mihai să-l prinză şi să i-l aducă viu[2]. Bătrînul vizir, îngîmfat de izbînzile ce dobîndise la Tunis, în Arabia, Persia, Africa, Georgia şi Ungaria[3], jură şi chizăşueşte pe capul său că va supune această raia revoltată[4].

El ese din Constantinopoli cu o armată numeroasă, cu tot aparatul trebuincios la război, luînd cu sine şi steagul cel sfînt, cu care musulmanii se credea nebiruiţi cînd îl avea în tabăra lor, şi, trecînd prin strîmtoarea de la Cialikavak, se îndreptează către Giurgiu, pe unde voia să treacă Dunărea. Întra-aceiaşi vreme porunci hanului să năvălească cu tătarii prin Moldavia în ţara noastră, şi zece galere, încărcate cu muniţii pentru artilerie, trebuiră să intre prin Marea Neagră în Dunăre, ca să se urce pînă la Rusciuk. Ţările româneşti se declarară atunci de paşalîcuri. Moldavia se dete lui Ghiafer paşa, beglerbegul Şerlakului şi Ţara Românească lui Satîrgi Mehmed paşa, pe lîngă care se numi defterdar Mohamed beg de la Ienişer[5].

Mihai, aflînd pornirea turcilor, luă măsuri de apărare şi înştiinţă pe Sigismund Báthory, prinţul Transilvaniei, să-i vie într-ajutor, după tractatele încheiate.

Pe cînd Sinan se apropia de hotarele noastre, Sigismund Báthory sărbătorea nunta sa cu Maria Cristina, arhiducesa de Austria, la care poftise şi pe Mihai. Primejdia ce ameninţa ţara oprindu-l d-a se supune

[1] Walther în Reusner, p. 237; *Memorialul lui Stavrinos Vistierul.*
[2] Stavrinos; Walther în Reusner.
[3] Hammer, t. II.
[4] Walther.
[5] Hammer; Stavrinos.

la această poftire, el trimise în locu-i pe Stroe Buzescu şi pe Radul Calofirescul, cu daruri preţioase pentru nuntă, însărcinîndu-i să roage pe Sigismund ca, după tractatele încheiate, să grăbească a-i veni într-ajutor, căci vrăjmaşul comun se apropie şi voeşte, după ce va pustii Ţara Românească, să treacă prin Transilvania în Ungaria, unde să reînceapă lupta întreruptă prin răscoala românilor.

Vestea această turbură veselia nunţii. Sigismund trimise pe mireasa sa la Gherla şi grăbi a porni o seamă de oştiri, ce avea gata, în Ţara Românească. Dintr-altă parte, în vreme ce trimişii săi alerga la împăratul Germaniei, Rudolf, ca să-i vestească primejdia ţărilor creştine aliate cu dînsul şi să-l roage a le ajuta la o asemenea nevoe, după vechiul obicei al Transilvaniei, doi oameni armaţi, unul călare şi altul pe jos, ţiind în mînă o sabie sîngerată, alerga prin toată ţara chemînd poporul la arme împotriva vrăjmaşului obştesc [1].

Mihai asemenea se pregătise de apărare. Pornindu-şi familia cu tot ce avea mai scump la Sibii, în Transilvania, el eşi din Bucureşti cu opt mii ostaşi şi merse de înfipse tabăra în drumul Giurgiului, la satul Măgureni. Acolo adună lîngă sine capetele armatei sale şi se chibzuiră împreună asupra chipului cu care să apere mai bine ţara [2]. Poziţia-i era critică, căci spre a opri intrarea turcilor în ţară trebuia a străjui toate hotarele, atît despre Dunăre cît şi despre Moldavia. Într-adevăr, pe cînd Sinan se îndrepta către Giurgiul ca să treacă pe acolo Dunărea, alte cete turceşti umbla să treacă printr-alte locuri, iar mai cu seamă la Nicopol, unde se afla un corp însemnat de turci, care din porunca vizirului rezidiseră cu multă cheltuială cetatea sfărămată de români [3]. Dintr-altă parte, hanul se pregătea să năvălească prin Moldavia în Ţara Românească. În această nevoe văzîndu-se, sfatul fu silit a hotărî că, spre a închide vrăjmaşului calea d-a intra în ţară, trebue să se împrăştie armata d-a lungul hotarelor, în locurile cele mai importante, oprind numai acei opt mii de ostaşi ce era cu Mihai, cu care aşezîndu-se într-un loc comod, să poată da agiutor unde va cere trebuinţa [4].

Sinan paşa, cu o armată de 180 000 ostaşi şi o mie lucrători, sosi în sfîrşit la Rusciuk. El se apucă îndată cu multă silinţă şi înfocare să arunce pe Dunăre un pod pe vase pe care să-şi treacă armata în Ţara Românească. Cu toate că în acest loc Dunărea este lată de un pătrariu de miliariu, dar insula din partea stîngă a apei, ce turcii prin mijlocul flotei lor ocupară lesne, şi unde ei reîntăriră cetăţuia sfărîmată de români, îi ajuta foarte mult. Bătrînul vizir, cu o activitate rară la vîrsta sa, prezida la construcţia podului, al cărui cap era ocrotit, ca de o îngrădire, de cetăţuia din insulă, şi flancurile de galere. Mihai însă, dupe malul stîng, zăticni o lună întreagă lucrările turcilor; dar în sfîrşit se văzu ameninţat pe la spate de o ceată

[1] A. Béchet, *Histoire du Cardinal Martinusius*, Paris, 1715, p. 324.

[2] Walther.

[3] De Thou.

[4] Artus Thomas, Sieur d'Embry, *Continuation de l'histoire de Chalcocondyle*, Rouen, 1660, p. 756.

dintr-înșii, ce izbutiră a trece Dunărea pe la Calafat, în vreme ce alții o trecea în fața Giurgiului pe corăbii. În această nevoe văzîndu-se el, lăsă malul Dunării și se trase spre București cu gîndul ca, tîrînd pe vrăjmași dupe sine, să profiteze de cea mai bună ocazie ce i se va înfățișa ca să se lupte cu dînșii. Atunci Sinan putu în pace a sfîrși podul și trecîndu-și armata, călcă și coprinse malul românesc [1].

Drumul care merge de la Giurgiu spre București, trece printr-o cîmpie șeasă și deschisă, afară numai dintr-un loc, două poștii departe de acest oraș, unde el se află strîns și închis de niște dealuri păduroase. Într-aceste dealuri este o vale, largă numai de un pătrariu de miliariu, plină de crîng, pe care gîrla Neajlovului ce o udă și pîraele ce se scurg din dealuri o face să fie cu totul mocirloasă. Drumul acolo trece parte pe o șosea de pămînt, parte pe un pod de lemn, care sînt așa de strîmte, încît d-abia poate încăpea un car în lărgimea lor [2]. Această strîmtoare, numită Valea Călugărenilor, fu aleasă de Mihai spre a sluji de Termopile românilor. Astăzi această vale este întocmai dupe cum ne o descriu analiștii acestor timpuri. Nici un monument nu ne arată că acolo fu lupta cea crîncenă pentru libertate [3]. Atît sîntem de nesimțitori la gloria națională! Românul acum trece cu nepăsare printr-acel loc, fără ca nimic să-i aducă aminte că pămîntul ce calcă este frămîntat cu sîngele părinților săi și acopere oasele vitejilor.

Mihai vru a se folosi de poziția și strîmtoarea acestui loc, ca să facă mulțimea turcilor nefolositoare și ca să se poată astfel lupta cu dînșii cu puteri egale. Pentru aceea el își așeză acolo tabăra, puind cete de streajă în deosebite părți, spre a opri pe turci d-a trece printr-alt loc [4].

Dar Sinan, trebuind a înainta spre București, era nevoit a trece pe la Călugăreni [5], fiind acesta drumul cel mai scurt, și temîndu-se ca, dînd printr-altă parte, să nu lase în urma sa un vrăjmaș așa de întreprinzător ca Mihai. Mulțimea oștirii sale, care era de douăsprezece ori mai mare decît a românilor, îl făcea să nădăjduiască că-i va birui lesne. Într-adevăr, armata lui Sinan, după cum știm, trecea peste 180 000 luptători [6], în vreme ce a lui Mihai, cu tot ajutoriul ce priimise din Moldavia și Transilvania, d-abia se urca la 16 000 ostași.

Vizirul, luîndu-se în urma lui Mihai, veni de tăbărî în fața Călugărenilor, așezîndu-și corturile într-o bună poziție și într-o depărtare de un miliariu de tabăra românilor [7].

---

[1] WALTHER.

[2] *Idem*; ARTUS THOMAS, Sieur d'EMBRY.

[3] Crucea cea mare ce se află în acea vale este făcută de Șerban Cantacuzino voevod, spre vecinicirea unui pod ce el a așezat pe apa Neajlovului, dar nu privește bătălia.

[4] ARTUS THOMAS.

[5] *Idem*; DE THOU.

[6] Walther spune că armata turcească era de 180 000 oameni, Filstich o face de 200 000, iar Istvánfy numai de 100 000.

[7] WALTHER.

Ambele armate protivnice era aşezate pe două înălţimi, faţă în faţă, fiind despărţite numai de o pădure din vale ce nu le oprea d-a se vedea [1]. Sinan se uita plin de mirare la puţinul număr al românilor, care cuteza a aştepta întîmpinarea unei armate atît de numeroase [2]. Cu toate acestea, nedespreţuind pe vrăjmaşii săi şi temîndu-se de vre-o cursă, el îngriji de tot ce i-ar fi spre folos, şi pentru aceasta trimise douăsprezece mii ianiceri pedestri ca să ocupe în pădure posturile cele mai importante pentru deschiderea căii armatei sale, în vreme ce dintr-o înălţime îndreptă zece tunuri spre tabăra creştinească [3].

Românii privea mişcările turcilor şi se pregătea a apăra vitejaşte acea strîmtoare, care era cheia ţărei lor. Ei vedea că sînt puţini, dar era plini de credinţă şi nădejde în Dzeu, în sfinţenia pricinei şi în vitejia lor. În 13 august 1595 des-de-dimineaţă, Mihai, sfîrşindu-şi pregătirile,rădică împreună cu ostaşii săi rugăciuni către Dzeu. Dup-aceea, îndreptîndu-se către dînşii, le zise să-şi aducă aminte de vechea lor vitejie, că ocazia de acum este frumoasă şi că de o vor perde, anevoe o vor mai căpăta. Turcii, adăoga el, sînt speriaţi d-atîtea perderi; oraşele lor sînt cuprinse din toate părţile; din cîte capete au avut armatele lor, numai unul se află care mai îndrăzneşte a ţinea frunte creştinilor, că cu dînsul au a se lupta şi gloria d-a-l birui va fi foarte mare. Mulţimea vrăjmaşilor nu trebue să-i sperie, de vreme ce Sinan a lăsat cele mai bune ale sale oştiri în garnizoane prin cetăţi şi a adus cu dînsul numai oameni care vor face mai mult zgomot decît vătămare. Afară de acestea, locul de bătae nu putea fi mai bine ales, de vreme ce mulţimea lor aci le va fi nefolositoare. El le zise încă să-şi aducă aminte de cruzimea vrăjmaşului, care nu iartă niciodată pe biruiţi cu atît mai mult pe cei ce s-au revoltat; că nu este destul că au scuturat jugul robiei, că au înnoit vechile legături cu împăratul şi cu Transilvania, daca printr-o faptă strălucitoare ei nu vor căuta să întemeieze această generoasă hotărîre, că a venit vremea ca să se lupte puternic pentru libertate, iar mai cu seamă pentru cinstea religiei lor, ca să dovedească turcilor că de au uzurpat înainte ţara lor, a fost numai din pricina neunirei lor, dar că acum, cînd toate popoarele vecine sînt în bună înţelegere împreună, trebue a redobîndi prin unire aceea ce au perdut prin discordie şi a goni pe aceşti cruzi tirani dincolo de strîmtoare (Dardanele); că toţi vecinii şi-au făcut datoria lor, cînd bătîndu-i, cînd gonindu-i din cele mai bune cetăţi ale lor, astfel încît ei prăpădiră cea mai bună parte din armata ce Sinan dusese în Ungaria. În sfîrşit, el închee zicîndu-le că acum pot şi ei dobîndi o asemenea glorie, căci toate dovedesc că vor avea aceeaş norocire [4].

---

[1] De Thou; Sieur d'Embry.

[2] Sinan, admirant la patience, ou plustost la résolution des Christiens, qui, avecque un si petit nombre, avaient toutes fois l'assurance de l'attendre de pied ferme au combat, luy qui avoit une si puissante armée. Sieur d'Embry; Mirabatur Sinan Valachos viso suo exercitu non fugere, sed se exspectare, existimans neminem sibi resistere posse. *Conspectus historiae Valachiae auxilio cum divino ab anno reparatae Salutis, 1595.*

[3] D'Embry; De Thou; Hammer.

[4] Acest cuvînt este întocmai cuprins în scrierea lui d'Embry.

Ostaşii, inimaţi fiind foarte împotriva turcilor, precum sînt toate popoarele cînd scutură jugul robiei, încuragiaţi şi de cuvintele domnului lor, dar jaluzi încă mai mult ca cu o biruinţă strălucită să eclipseze glorioasele biruinţi ale vecinilor, cerură cu bucurie de la prinţul lor să-i povăţuească către vrăjmaşi [1]. Atunci Mihai trece podul în capul a opt mii de oşteni şi se aruncă cu furie asupra osmanlîilor [2]. Patru paşi, Satîrgi Mehmet, Haider, Husein şi Mustafa sprijinesc cu vitejie năvălirea [3]. Dar izbirea românilor, fu aşa de furioasă încît, cu toată poziţia avantagioasă a turcilor, prăvălindu-i, ei ajunseră la cele dîntîi corturi ale taberei lor. Vrăjmaşii, ajutaţi de poziţie, de numărul ostaşilor şi de maşinele de război, îşi vin curînd în sine şi încep a se lupta cu putere. Bătaea se întinde peste tot frontul armatelor şi ţine mai multe ceasuri, pînă cînd turcii, făcînd o izbire mai puternică, izbutesc a împinge pe ai noştri cu un pătrar de miliariu îndărăt şi a le lua toată artilerie [4]. Mihai nu se descuragiază de această neizbîndă, el năvăleşte din nou asupra turcilor, făcîndu-le mare omor. Albert Király, generalul său, izbuteşte a lua înapoi două tunuri [5]; dar vrăjmaşii se apără vitejaşte, îşi împroaspătă adesea oştirile, aceea ce nu pot face românii, şi îi reîmping îndărăt. Astfel a urmat lupta de dimineaţă pînă la scăpătatul soarelui, biruitorii rămîind adesea biruiţi şi biruiţii biruitori [6]. „Turcii, zice un analist al acelei vremi, se lupta ajutoraţi de mulţime şi de număr, românii de tărie şi îndrăzneală”[7]. În sfîrşit, mica oştire română, împovărată de mulţimea vrăjmaşilor, trăsnită de numeroasa lor artilerie, este silită a se trage îndărăt. Retragerea ei însă e frumoasă şi metodică. Spre a nu se lăsa a fi impresurată de turci, ea se întocmeşte în figura unui colţ şi, înfăţişînd astfel îndoite focuri vrăjmaşului, se trage înapoi cu încetul, luptîndu-se nencetat. Strîmtoarea locului de bătaie, pădurile şi dealurile favoriza înapoerea românilor şi zăticnirea mişcărilor turcilor şi silinţele lor d-a-i impresura. Dar era de temut ca vrăjmaşii să nu izbutească a scoate pe ai noştri din strîmtoare şi să-i împingă în cîmpie, unde i-ar fi zdrobit cu numărul lor [8]. Soarele era p-aproape de scăpătat. Românii se luptaseră cu eroism, dar, osteniţi de o lungă luptă, ei se pleca acum superiorităţii numerice a vrăjmaşului.

Bătălia s-ar părea ca perdută din parte-le, daca vreo împregiurare nu i-ar ajuta. Mihai mai are încă o nădejde. El trimisese de dimineaţă să cheme lîngă dînsul un corp de pedestrime ce se afla departe de tabără. Sosi-va oare la vreme?... De la această spînzură soarta bătăliei. În sfîrşit, pe la scăpătatul soarelui, acest corp soseşte şi Mihai caută a se folosi de dînsul ca să smulgă biruinţa de la vrăjmaş. El îşi preîmblă privirea pe cîmpul bătăliei, vede întocmirile turcilor şi, dupe dînsele, îşi pregă-

[1] ARTUS THOMAS, Sieur d'EMBRY.
[2] WALTHER.
[3] HAMMER.
[4] WALTHER.
[5] ENGEL, *Geschichte der Moldau und Wallachey*, III Periode, 1 Abth., p. 237.
[6] ARTUS THOMAS, Sieur d'EMBRY.
[7] *Conspectus historiae Valachicae auxilio cum divino ab anno reparatae Salutis 1595.*
[8] WALTHER.

teşte pe ale sale. Sinan, văzînd retragerea românilor, luase inimă şi, în capul rezervii sale, căuta a trece podul spre a-i izbi în front, în vreme ce Hasan paşa cu Mihnea vodă, din porunca lui, alerga prin pădure să-i lovească pe la spate. Mihai atunci se aşază cu ceata de curînd sosită în faţa turcilor, spre a întîmpina pe Sinan, trimite pe căpitanul Cocea cu două sute unguri şi alţi atîţia cazaci pedestri ca să izbească pe vrăjmaşi pe la spate; şi Albert Király aşeză două tunuri, ce redobîndise, într-o bună poziţie şi e gata a-i trăsni de ar îndrăzni a trece podul.

Sfîrşind aceste pregătiri, Mihai gîndeşte că împregiurarea cere neapărat o faptă eroică spre a descuragia pe turci şi a rădica moralul oştirei sale. El hotăraşte atunci a se jertfi ca şi altădată şi a cumpăra biruinţa cu primejdia vieţii sale. Rădicînd ochii către cer, mărinimosul prinţ cheamă în agiutoriu protecţia mîntuitoare a Dzeului armatelor, smulge o secure ostăşească de la un soldat, se aruncă în coloana ce-l amerinţă mai d-aproape, doboară pe toţi cei ce se ispitesc a i se împotrivi, ajunge pe Caraiman paşa, îi zboară capul, îi ia steagul cel sfînt, izbeşte şi pe alte capete vrăjmaşe şi luptîndu-se voiniceşte se întoarce la ai săi plin de trofee şi fără a fi rănit [1].

Această faptă eroică înfioară pe turci, iar pe creştini îi îmbărbătează din nou. Sinan, văzînd aceasta, spre a da curagiu alor săi, ia atunci ofensiva şi trece podul. Dar de odată se vede izbit în faţă de Mihai, în dos de căpitanul Cocea, şi în coastă trăsnit de tunurile aşăzate pe deal de Albert Király, care, bătînd în mulţimea deasă a turcilor, le găureşte rîndurile şi le prăpădeşte toată aripa dreaptă. În zadar ienicerii se împotrivesc cu semeţie şi caută a răspunde cu focurile lor, căci celelalte cete spăimîntate de aceste izbiri împreunate, la care nu se aştepta, se reschiră şi îi tîrăsc şi pe dînşii îndărăt. Mulţimea se grămădise cu neorînduială la pod, căutînd să-l treacă ca să scape; dar, neputînd încăpea pe dînsul, mulţi se aruncă în baltă, unde îşi află moartea. Într-aceştia era şi paşii Haider, Husein şi Mustafa, împreună cu alte capete [2]. Bătrînul Sinan însuşi, tîrît d-ai săi sau în graba fugei sale, fu călcat în picioarele cailor şi căzu de pe pod în apa Neajlovului, cu atîta repeziciune încît izbindu-se de pod perdu doi dinţi ce mai avea. El era p-aci să piară sau să cază în mîinile a lor noştri, daca din norocirea lui un spahiu, anume Hasan, poreclit d-atunci Balatagiu sau mîntuitorul din baltă, nu l-ar fi scăpat [3]. Vestea morţii vizirului se împrăştie între turci şi cei ce se mai împotrivea o iau la fugă [4]. Românii îi gonesc dinaintea lor ca pe nişte turme de dobitoace şi îi vîră în tabăra lor [5]. Hasan paşa şi Mihnea vodă ce venea să încungiure pe români, aflînd că Sinan a perit şi că armata lui e biruită, se trag îndărăt spre tabără. Într-acea vreme Mihai, întocmi ca semizeii cîntaţi de Omer, alerga prin tabăra turcească căutînd pre Sinan, cînd văzînd pe Hasan paşa, îi strigă să stea de este viteaz să se bată cu

[1] Walther.
[2] Walther; Engel; Fessler; Hammer.
[3] Hammer.
[4] Stavrinos Vistierul; De Thou.
[5] Walther.

dînsul, pept la pept; dar acesta fugea înspăimîntat şi nu se putea ţinea pe picioare de groază [1]. El merse de-şi ascunse ruşinea într-un crîng spinos, de unde d-abia a doua zi îndrăzni să iasă la ai săi [2].

Noaptea opri măcelărirea armatei musulmane şi o feri de o destrucţie totală. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcaţi de prăzi bogate. Mai multe tuiuri, între care şi steagul cel verde şi sfînt al prorocului căzură în mîinile lor. Ei redobîndiră asemenea şi tunurile perdute [3]. Trei mii, după unii [4], iar după alţii, zece mii turci [5] zăcea în cîmpul bătăliei. Pierderea românilor era încă simţitoare, căci turcii se apăraseră cu bărbăţie [6]. Apa Neajlovului se roşise de sîngele vărsat în acea zi [7].

Spre a odihni sufletul cititorului de aceste scene sîngeroase, istoriograful contimpuran Walther ne povesteşte o anecdotă interesantă. El zice că în toată această espediţie a românilor împotriva turcilor, doi cerbi dumesticiţi însoţiră pe Mihai, şi chiar în vremea bătăliei de la Călugăreni, supt focul şi vuetul tunurilor şi bombelor, ei şădea neclintit lîngă cortul lui; însă omorîndu-se unul dintr-înşii, celălalt, de durere, merse de se ascunse în pădure.

Astfel a fost acea memorabilă bătălie de la Călugăreni, cea mai vestită din analele noastre. De douăsprezece ori mai puţin numeroşi decît vrăjmaşii lor, creştinii cîştigară asupră-le o biruinţă strălucită. Soldaţi şi căpetenii se luptară toţi vitejaşte. Dar cinstea cea mai mare a biruinţei se cuvine lui Mihai. Prin întocmirile sale cele ingenioase, prin sîngele rece şi nespăimîntarea sa şi prin primejdia în care îşi pusese viaţa el asigură biruinţa. Daca cu dînsa nu se sfîrşi atunci campania, dar ea contribui în urmă la săvîrşirea ei; căci ea demoraliză într-atît pe turci, încît, cînd creştinii luară, mai tîrziu, iarăşi ofensiva, turcii nu mai îndrăzniră a se măsura cu dînşii şi fugiră în grabă peste Dunăre, după cum vom vedea mai la vale.

Paris, 5 ianuariu 1847.

Noaptea ajută turcilor a se desmetici din groaza ce îi coprinsese şi a se întocmi în rînduială. Sinan trimisese în grabă porunci ca să se adune lîngă dînsul oştirile ce lăsase în urmă şi nădăjduia ca, după sosirea lor, să-şi răzbune învingerea [8]. El mai nădăjduia încă şi în sfetnicul intrigelor ce Mihnea vodă, din tabăra turcească, prin înţelegere cu unii din boerii lui Mihai, urzea între ostaşii creştini. O împregiurare însă turbură în acea

---

[1] Stavrinos Vistieriul.
[2] Walther.
[3] Walther; Sieur d'Embry.
[4] Walther.
[5] Sieur d'Embry; De Thou.
[6] Sieur d'Embry; De Thou; Walther, *din contră, pretinde că din creştini căzură numai vro cîteva sute.*
[7] Walther; Engel.
[8] Sieur d'Embry.

noapte răpaosul turcilor; un prizonier dete foc la erbăriile ianicerilor, care săltară în aer. La vuetul ce se făcu, turcii se deşteptară din somn şi crezînd că românii îi izbesc o luară din nou la fugă [1].

O scenă cu totul deosibită se petrecea în tabăra românească. Mihai, trăgîndu-se îndărăt o a patra parte de miliariu, tăbărîse în direcţia locului bătăliei; el puse de salută sosirea nopţii cu mai multe salve de artilerie, şi după ce orîndui streji în toate părţile cu multă îngrijire chemă capetele armatei la un sfat de război. Pe cînd el se afla în sfat, strejile îi aduseră un turc ce prinseseră atunci şi care nu-i era necunoscut. Prinţul îl întrebă asupra numărului vrăjmaşului şi asupra planurilor lui. După ce răspunse la aceste întrebări, turcul aflînd şi el numărul adevărat al oştirei creştine, zise către sfat: „A! d-ar fi ştiut turcii astăzi aceasta v-ar fi zdrobit numai cu caii lor''. Mihai, după ce porni pe turc supt bună pază spre Transilvania, începu a se chibzui cu sfatul despre ceea ce trebue să facă în împregiurările de faţă [2]. El era de părere ca să înceapă a doua zi din nou lupta cu turcii; dar capetele oştirii ungureşti, cîştigate de trădătorul Dan vistierul, care priimise cincizeci mii galbeni de la Sinan prin Mihnea vodă şi îi împărţise între dînşii, refuzară d-a-l însoţi [3]. Dintr-altă parte oştirea moldavă era nevoită a se întoarce în ţara ei, unde năvălise Ieremia Movilă, care cu ajutorul polonezilor se declarase prinţ al Moldaviei [4]. Văzîndu-se atunci trădat de oştirile ajutătoare, trădat de boerii săi, neputînd a se rezima decît în ostaşii săi români, Mihai se temu d-a nu perde rodul dobîndit prin bătălia cîştigată, d-a nu cădea în vr-o cursă a vrăjmaşului sau a fi zdrobit de puterile lui cele numeroase şi gîndi că înţelepciunea îi porunceşte a se trage îndărăt, ca să aştepte sosirea prinţului Transilvaniei [5]. În noaptea aceea armata creştină, cu toată osteneala luptei ce avusese, nu se odihni de loc. La miezul nopţii ea învocă de trei ori cu glas tare sfîntul nume al lui Iisus, şi turcii răspunseră îndată, după obiceiul lor, cu strigarea Allah! Allah!

Cînd începu a se face ziuă, prinţul rădică tabăra şi se trase spre rîul Argeşul, în depărtare de două miliare, unde aşezînd santinele în toate părţile, căută a da puţină odihnă atît lui cît şi ostaşilor săi [6]. Turcii văzură cu bucurie retragerea românilor fără a îndrăzni a o supăra.

A doua zi, vineri 15 august, ziua de Sînta Maria, Mihai, plecînd de la Argeş, lăsă d-oparte Bucureştii şi se opri la Văcăreşti, unde zăbovi vro cîteva ceasuri. În această vreme, fără ştirea lui, ungurii, împreună cu alţi ostaşi, năvăliră în oraş şi îl jăfuiră, supt pretest că mai bine să ia ei acea pradă decît să cază în mîinile turcilor. În 16 august Mihai, aflînd că vrăjmaşul s-a luat după dînsul, porneşte de la Văcăreşti după prînz, merge pînă la mijlocul nopţii cale de cinci mile, se odihneşte puţin pînă la revărsatul zorilor într-un loc priincios, înaintează d-acolo încă vro cinci mile şi în 17 ajunge la Tîrgovişte, pe rîul Ialomiţa. Acolo, supt ocrotirea munţilor îşi întocmeşte

[1] HAMMER.
[2] WALTHER.
[3] STAVRINOS; COSTANTIN CĂPITANU.
[4] WALTHER; ENGEL; FESSLER.
[5] *Idem*; *Cronicele româneşti*.
[6] WALTHER.

Mihai Viteazul

Sinan Paşa

tabăra, aşezînd streji ca să privigheze în toate părţile, şi zăboveşte vro cîteva zile. În urmă lasă şi acel loc, merge pe ţărmurile Dîmboviţei, la cetatea Negru Vodă, unde zăboveşte opt zile [1]. Locuitorii Bucureştelor şi Tîrgoviştei, părăsindu-şi casele, se rădicară cu tot avutul lor şi însoţiră armata în retragerea ei spre munţi.

În sfîrşit, Mihai lăsă şi Cetatea Negru Vodă şi se trase mai în munţi, la satul Stoeneşti, pe apa Dîmboviţei, unde îşi aşază şi îşi întăreşte tabăra prin îngrădiri [2]. În această retragere mai mulţi ostaşi români dezertară, şi oştirile moldovene se întoarseră în ţara lor, unde era chemate, rămîind asfel lîngă dînsul numai ca la opt mii ostaşi [3].

A treia zi după bătălia de la Călugăreni, Sinan, sosindu-i oştirile ce chemase în grabă lîngă dînsul, se luă după Mihai [4]. Spre a fi sigur că nu va putea fi izbit în spate de români, el trimise un corp de oştire de coprinse Brăila, de vreme ce însuşi cu armata cea mare veni la Bucureşti. Pentru a doua oară ţara atunci se declară de paşalîc; bisericile oraşului se prefăcură în giamii; mirabul se puse în locul altarului şi semiluna în locul crucei de pe turnuri [5]. În urmă, după hotărîrea sfatului de război, monastirea lui Radul vodă, ce atunci se chema a lui Alexandru vodă, se prefăcu într-o cetăţue bine întărită. În douăsprezece zile aceste întăriri se sfîrşiră şi Sinan plecă în urma lui Mihai, lăsînd în Bucureşti pe Satîrgi Mehmet paşa, guvernoriul Ţării Româneşti, împreună cu o mie ianiceri şi o mie culogli drept garnizoană, poruncindu-i ca să săvîrşască zidul ce pusese să facă împregiurul oraşului, şi care se şi sfîrşi într-o lună de zile [6].

Ajungînd la Tîrgovişte, vizirul zăbovi cîteva zile, priveghind însuşi la întărirea oraşului cu un zid de lemn şi cu şanţuri; apoi, lăsînd acolo pre Ali paşa de la Trapezunt cu 1 500 oameni ca să săvîrşască lucrul, el înaintă către munţi [7]. Planul lui era ca ajungînd pe Mihai să-l birue, şi călcînd în picioare oştirea românească să intre în Transilvania, ca să combineze operaţiile sale cu ale armatei turceşti din Ungaria [8]. Dar Mihai, aflîndu-se în tabăra de la Stoeneşti, întărită atît prin natură cît şi prin artă, nu era lesne de biruit. Cu totul dimprotivă încă se întîmplă. Sinan, tăbărît în faţa taberii româneşti, Mihai se feri d-a se apuca în bătălie generală cu dînsul, dar fu neobosit a-i hărţui nencetat armata, a-i tăia şi a-i coprinde liniile de comunicaţie şi proviziile. Uneori întărîta vro ceată de turci, o trăgea după sine în locuri necunoscute, unde o sfărîma cu înlesnire, alteori îndrăznea a izbi pe turci chiar în tabăra lor. Printr-un asemenea război parţial el ostenea pe vrăjmaş, şi îi închise calea Transilvaniei pînă cînd sosi prinţul Báthory [9].

---

[1] WALTHER.
[2] FILSTICH.
[3] ENGEL; ISTHUANFFIUS; FESSLER.
[4] Sieur d'EMBRY.
[5] ENGEL; KOGĂLNICEANU.
[6] HAMMER.
[7] De THOU; HAMMER; ENGEL.
[8] ENGEL; FESSLER.
[9] AARON, *Istoria Ţării Rumâneşti*, t. 2, p. 196.

În sfîrşit, Sigismund Báthory se apropia de hotarele Ţării Româneşti cu o armată numeroasă. Primejdia sculase în picioare şi unise împreună pe toate popoarele războinice ce locuesc în Transilvania. În 6 septemvrie el eşise din Belgrad, rezidenţa sa, însoţit numai de guarda lui ce se alcătuia de două mii oameni pedestrime, alţi atîţia călărime. Marşul lui a fost încet, căci trebuia să aştepte o lună de zile pînă să se adune toate oştirile chemate. El trimisese înainte pe comiţii Baltazar Bogáti, Benedict Mindszenti şi Lupu Cornis la scaunele săcueşti ca să cheme pe vitejii săcui la arme. Aceştia cerură atunci ca să li se dea îndărăt privilegiurile răpite, şi apoi se vor ridica. Sigismund, cu toată împotrivirea nobililor Transilvaniei, fu nevoit a le acorda cererea. Cînd sosi la Sas-Sebeş, el află a doua zi cu bucurie luarea oraşului Lippei, din Ungaria de la turci şi biruinţa românilor de la Călugăreni, dar aceea ce îl mulţămi şi mai mult fu vestea că tătarii, care era să vie să năvălească prin Moldavia în Transilvania, sosind pînă la Nipru, fuseră siliţi a se întoarce îndărăt, căci aflară cum că cazacii şi cu ruşii au năvălit în ţara lor, iar că avangarda tătărască, ce pătrunsese în Moldavia, se biruise desăvîrşit de moldoveni şi munteni. Astfel el acum putea fi sigur că nu va fi supărat printr-alte năvăliri în operaţiile sale în contra lui Sinan [1]. De la Sas-Sebeş, Báthory se duse în Cîmpiile Bîrsei (Feketehalom), lîngă Braşov, locul hotărît pentru împreunarea oştirilor. Aci sosiră 24 000 săcui, din care 9 200 era arcobuzieri; nobilii Transilvaniei, care puseseră în picioare 13 000 oameni, prusianul Ioan Weiher cu [1 600 cavaleri teutoni armaţi c-o puşcă şi un pistol, pe lîngă care avea şi arc şi săgeţi şi 80 cazaci din Polonia] 300 cazaci, armaţi asemenea c-o puşcă şi un pistol, Ştefan Bocskay cu 800 lăncieri de la Oradea Mare şi 1 200 arcobuzieri; 1 000 pedestraşi învestiţi în negru cu cheltuiala sibienilor; 1 000 în albastru cu cheltuiala braşovenilor; 1 000 în verde cu cheltuiala medişenilor şi 1 000 în roşu, cu cheltuiala bistriţenilor.

Adunîndu-se toate aceste oştiri, Sigismund porni cu dînsele spre vama Branului, unde îl ajunse şi Ştefan Răzvan, prinţul Moldaviei, cu 2 400 pedestraşi, 800 călăreţi şi 22 tunuri. Trecînd cu multă greutate munţii Carpaţi, armata creştină se coborî în Ţara Românească şi tăbărî la Rucăr. Acolo Sigismund făcu revistă armatei sale, care se urca atunci la 32 000 pedestraşi, 20 000 călăreţi şi 53 tunuri [2]. El fu silit a zăbovi la Rucăr opt zile, pînă trecură căile grele ale munţilor carăle cu bagagiurile şi muniţiile armatei [3] şi pînă sosiră şi ajutoarele trimise de împăratul Germaniei, care se alcătuia de 1 600 catafracţi supt silezianul Albert Raybitsch şi 75 cavaleri fiorentini, trimişi de marele duce de Toscana, supt Silvio Piccolomini. După aceea el plecă de la Rucăr şi, mergînd şase miliare înainte pînă la Stoeneşti, se împreună cu Mihai, care îl aştepta cu 8 000 ostaşi şi 22 tunuri. Numărul oştirilor împreunate trecu atunci de 60 000 oameni şi 75 tunuri [4].

---

[1] Sieur d'EMBRY.
[2] Sieur d'EMBRY; DE THOU; ENGEL; FESSLER; *Conspectus historiae Valachicae... 1595.*
[3] Sieur d'EMBRY.
[4] DE THOU; ENGEL; FESSLER; GEORGIO TOMASI.

Pe cînd ostaşii creştini îşi întocmea acolo tabăra şi îşi aşeza corturile, o întîmplare ce acum ar trece fără a fi luată în seamă ocupă, în acele vremi de superstiţii, în deosibite chipuri duhurile lor. O acvilă foarte mare, luîndu-şi zborul depe stînca numită Vîrful Craiului, se aruncă asupra cortului prinţului Transilvaniei. Greotatea trupului său neertînd-o a se scula lesne ca să zboare, ostaşii ce se afla p-aproape alergară iute, o prinseră şi o duseră la tribunalul prinţului. Înlesnirea cu care o prinseră, nespăimîntarea şi dumesnicirea paserii mirară pe ostaşi şi îi făcu să privească această întîmplare ca un ce minunat şi ca un auguriu. Unii zicea că acvila arată pe Sinan paşa, care va cădea în mîinile creştinilor. Alţii, mai fricoşi, pretindea că acest auguriu vesteşte că creştinii vor fi învinşi, de vreme ce acvila este pajora împărăţiei nemţeşti şi a românilor [1].

Armatele protivnice se afla atunci aproape una de alta. Ostaşii creştini, care era mai mult adunătură, neobicinuiţi cu războiul şi avînd temere de vitejia şi numărul turcilor, începură cu încetul a se deprinde, a-i vedea mai fără frică şi a lua curagiu. În toate zilele ei întîlnea pe turci, cînd mergea după furagiu. Lupte parţiale începea între unii şi între alţii şi în aceste lupte biruinţa era mai adesea a creştinilor. Emulaţia intră atunci între aceştia, cetele ce mergea la furagiu se mai măriră şi luptele se făcură mai dese din zi în zi. Aceste lupte îi încuragiară în sfîrşit atît, încît ei acum aştepta cu nerăbdare ocazia unei bătălii generale cu turcii. Aceştia, dimprotivă, demoralizaţi de învingerea de la Călugăreni, de puţina izbîndă ce dobîndiseră pînă atunci în toată acea campanie, perdură curagiul, acum cînd văzură pe creştini cu putere aşa însemnată şi dorea a se trage îndărăt, nesocotindu-se în siguranţă fără numai cînd vor avea Dunărea între dînşii şi între vrăjmaşi [2].

Aceasta fu pricina care sili pe Sinan a pleca de acolo şi a-şi muta tabăra la Tîrgovişte. Prinţii aliaţi însă, bănuind că scopul lui Sinan este să prelungească războiul ca să silească oştirea lor a se împrăştia de lipsa proviziilor pentru hrană, porniră îndată dupe dînsul şi tăbărîră într-o cîmpie mare, un miliariu departe de Tîrgovişte, cu hotărîre d-a-i da bătălie, de va voi s-o priimească. Abia armata creştină sosi în acel loc, abia călăreţii apucaseră a descăleca şi pedestraşii a pune armele jos, cînd tabăra lor se turbură foarte. Nişte streji ce se aflaseră de pază într-o pădure în noaptea trecută, auzind de departe zgomot făcut de alţi ostaşi creştini ce merseseră să tae lemne, îşi închipuiră că acolo trebue să fie armata turcească care vine drept către dînşii; frica făcîndu-i să vază aceea ce nu era, ei o luară d-a fuga spre tabără. Ostaşii ce-i văzură sosind speriaţi, întrebîndu-i pricina, aflară de la dînşii că vrăjmaşii vin să-i izbească. Vestea aceasta se răspîndi iute în toată tabăra; semnalul de bătae se dete îndată şi toţi ostaşii, alergînd la arme, umbla învălmăşiţi, făcînd mare larmă, fără a se putea întocmi şi a-şi găsi rîndul şi compania lor. În sfîrşit avangarda, alcătuită de români şi ostaşi nemţi, izbutiră a se aşăza mai întîi în rînduială şi sta gata a priimi pe turci, cînd se desluşi lui Báthory pricina acelei

[1] DE THOU; Sieur d'EMBRY.

[2] Sieur d'EMBRY.

turburări. Atunci el trimise de spuse în toate părţile ca să se însenineze duhurile turburate şi spăimîntate; dar neputîndu-se stîmpăra larma, el se văzu silit a pune să strige prin trîmbiţe ca fiecare să tacă supt pedeapsă de moarte. Numai printr-această straşnică poruncă ostaşii se liniştiră [1].

Aproape de tabăra creştinilor, şi într-o distanţă numai de o alergătură de cal, era un deal nalt, pe care se zice că Sinan să se fi urcat ca să privească bine armata creştinilor. Văzînd-o mai numeroasă decît socotea şi bine rînduită, şi auzind că se aşteaptă şi arhiducele Massimilian cu o mulţime de soldaţi italieni, frica îi coprinse inima şi nu gîndi la altceva decît numai să fugă. Adunînd sfatul de război, el căută a-şi ascunde gîndul d-a fugi, supt ideea unui plan ce ar fi făcut. El zise că socoteşte să nu priimească bătălia şi s-o amîneze pe altă dată; că acum va lăsa pe Ali paşa şi Mehmet beg ca să apere Tîrgoviştea; că apoi, cînd va vedea creştinii ocupaţi cu asediarea cetăţii, el va năvăli într-o noapte asupră-le şi lesne îi va birui [2]. După ce lăsă dar în Tîrgovişte 4 000 oameni aleşi de garnizoană şi o înzestră cu artileria şi muniţiile trebuincioase, Sinan îşi părăsi tabăra şi se trase cu armata sa în grabă spre Bucureşti [3].

A doua zi, la răsăritul soarelui, Báthory, neştiind că Sinan a fugit şi aşteptîndu-se la o bătălie generală, puse să sune din trîmbiţe ca fiecare ostaş să se rînduiască supt steagul său. După aceea deosebindu-şi armata în şapte escadroane, care alcătuia un număr de douăzecişişase mii călăreţi, şi în pedestrimea ce se urca de la treizecişicinci de mii la patruzeci mii oameni, el numi locotenent-general al său pe Stefan Bocskay, unul din cei mai mari şi mai vestiţi domni ai Transilvaniei şi a sa rudă de aproape [4]. Povăţuit apoi de sfaturile prinţilor Moldaviei, a Ţării Româneşti şi ale lui Bocskay, el întocmi rîndul bătăliei astfel [5]. La avantgardă se puse prinţul Ţării Româneşti cu patru mii lănceri aleşi; aripa dreaptă se alcătui de mai multe regimente de călărime; aripa stîngă de cinci mii lănceri; iar la centru se aşăză mai întîi pedestrimea şi săcuii armaţi cu lance şi coase; după dînşii venea cuirasierii nemţi, avînd lîngă sine artileria, şi după aceştia urma Báthory cu douăsprezece mii călăreţi şi cu rămăşiţa armatei [6].

Astfel întocmită, armata creştină se mişcă din locul său şi, ajungînd la tabăra turcească, o văzu cu mirare părăsită. Báthory însă, temîndu-se să nu fie vre un vicleşug din partea lui Sinan, ca să facă pe creştini a cădea în vro cursă, porunci ostaşilor să se ţie toată noaptea aceea pînă a doua zi în întocmire de bătălie, fără a-şi strica rîndurile şi a pune armele jos, şi trimise gonaşi în toate părţile ca să afle ce s-a făcut vrăjmaşul. Către seară, vro patru mii turci, care, după încredinţarea dată de Sinan că va zăbovi lîngă Tîrgovişte încă două săptămîni, lăsaseră tabăra de vro cîteva zile şi se duseseră departe de acolo după furagiu, întorcîndu-se atunci, siguri că vor găsi armata turcească pe loc, şi noaptea oprindu-i d-a vedea

[1] Sieur d'EMBRY.
[2] Sieur d'EMBRY; GEORGIO TOMASI.
[3] DE THOU; Sieur d'EMBRY.
[4] Sieur d'EMBRY.
[5] FESSLER.
[6] KOGĂLNICEANU, p. 155.

că acolo acum se află creştini, căzură în mijlocul acestora, care omorîră mai mulţi dintrînşii, pe alţii îi prinseră, puţini numai putînd scăpa cu fuga, ajutaţi de întunecimea nopţii. Armata creştină şăzu toată ziua aceea gata de bătae, pînă cînd se întoarseră gonaşii, aducînd ştire că Sinan fuge cu grabă spre Bucureşti. Această spăimîntare şi fugă a lui Sinan miră tare pe prinţii aliaţi, de vreme ce armata lui era mult mai numeroasă decît a lor [1]. Ei se adunară atunci la sfat de război ca să chibzuiască de trebue să profiteze de înfocarea ostaşilor lor şi de descurajarea turcilor ca să-i gonească, sau de nu e mai bine ca mai întîi să caute a coprinde cetatea Tîrgoviştei. Silvio Piccolomini arătă atunci că ar fi primejdios a se espune între garnizoana cetăţii şi armata lui Sinan. Această părere birui şi sfatul hotărî asediarea Tîrgoviştei [2]. Acest oraş, care era atunci capitala ţării şi număra o populaţie de cincizeci mii locuitori, se întărise bine de turci şi se afla supt comanda lui Hasan paşa, căruia se dedese ca sangiac, iar Ali paşa şi Mehmet beg, lăsaţi acolo de Sinan, comanda garnizoana [3].

În 15 octombrie 1595, armata creştină se apropia de Tîrgovişte, de care fusese depărtată cale de şase ceasuri [4]. Cînd ea aşăză tabăra înaintea acestui oraş, un semn ceresc veni să încurajeze întreprinderea ei. Pe un ceriu senin şi cu toate că soarele răsărise, creştinii priviră, în vreme de un ceas, deasupra taberii lor o cometă strălucitoare. Această stea fu luată de dînşii ca un auguriu de biruinţă şi se apucară cu o înfocare mare de pregătirile asedierei.

După ce prin mijlocul şanţurilor acoperite asedietorii se mai apropiară de zidurile cetăţii, ei aşăzară baterii şi începură a le bate din două părţi. Prinţul Moldaviei, înzestrat cu mari talente ostăşeşti, avînd supt ascultarea sa pe săcui, asedia partea de sus a oraşului, bătînd-o cu zece tunuri; dintr-altă parte Mihai şi Sigismund, cu celelalte oştiri, aşezîndu-se despre munţi, pe rîul Ialomiţa, cu două baterii, fiecare de cîte zece tunuri, bătea zidurile castelului. Lovirile artileriei sfarmă zidurile şi casele oraşului, cad pe capul asediaţilor. Aceştia însă se luptă cu bărbăţie, împing îndărăt mai de multe ori pe asediatori ce umbla să treacă şanţurile cu luntri, ca să pătrunză în oraş, şi încercarea săcuilor, care, armaţi cu torţe şi buşteanuri aprinse, voia să dea foc zidurilor de lemn, nu izbuti în ziua dintîi. A doua zi asediatorii izbutesc a pune scările pe ziduri şi dau asalt. Săcuii, cu focul artificial inventat de dînşii, care sta într-un compozit de mai multe materii aprinzătoare, foarte anevoe de stins, ce arunca pe streşinile caselor, aprind din toate părţile zidul de lemn ce încungiura cetatea. Turcii, după puţină apărare, văzîndu-se împresuraţi de flăcări şi de vrăjmaşi, nemaiavînd vreme a capitula, vor să scape cu fuga pe o portiţă secretă despre un deal, necunoscută creştinilor. Dar aceştia îi văd, îi iau în goană cu călărimea lor şi îi trec supt sabie sau îi prind mai pe toţi.

[1] Sieur d'EMBRY.
[2] *Idem*; DE THOU.
[3] Sieur d'EMBRY.
[4] *Idem*; DE THOU; JACOBINUS în REUSNER, p. 220.

Paşii Ali, Hasan şi Mehmet, cum şi alte capete turceşti, fură găsiţi de săcui ascunşi în castel şi duşi înaintea lui Báthory. În 6 octomvrie [*stil nou*], a treia zi a asedierii, cîte trei prinţii aliaţi intrară în Tîrgovişte. Transilvănenii şi mai cu seamă săcuii se apucară a prăda oraşul; în castel se găsi două tunuri mari care arunca ghiulele de cîte 56 livre, patruzeci tunuri mai mici şi provizii pentru trei ani, căci Sinan acolo îşi aşezase magazinele sale [1].

Bucuria ce simţiră creştinii pentru luarea Tîrgoviştei se adăogă atunci cu vestirea unei alte biruinţe asupra vrăjmaşului. Cu două zile înainte, Sigismund Báthory, aflînd că turcii duc două mii prizonieri şi turme mari de dobitoace spre podul aşăzat de Sinan pe Dunăre, trimise o despărţire aleasă din oştirea sa, care, povăţuită de călăuze ce cunoştea bine locurile, coprinde strîmtorile pînă a nu sosi vrăjmaşii, îi izbeşte cu putere, îi reschiră, dobîndesc îndărăt toată prada şi mîntuesc prizonierii [2].

Pînă a nu pleca din Tîrgovişte în urma lui Sinan, prinţii aliaţi adunară un sfat de război, înaintea căruia aduse pe Ali paşa pe care îl siliră prin făgădueli şi amerinţări a arăta ceea ce ştie despre planurile şi numărul ostaşilor lui Sinan, întrebîndu-l încă cum a îndrăznit el a se împotrivi în cetate cu aşa puţină oştire la armata creştină atît de numeroasă. La aceste întrebări Ali răspunse cu respectul cuviincios, dar cu multă netemere şi fără a schimba faţa: că Sinan n-avea cu dînsul fără numai de la douăzecişiopt la treizeci mii ostaşi, fiindcă şi-a răsipit armata prin oraşăle şi cetăţile ţării, şi e peste putinţă ca s-o poată aduna în puţină vreme; că dacă hanul cu tătarii, ce se aşteaptă din zi în zi, nu-i va veni într-ajutor, el crede că Sinan, aflînd luarea Tîrgoviştei, va părăsi Bucureştii şi se va trage spre Giurgiul ca să treacă Dunărea îndărăt; în sfîrşit, că de vor creştinii să pue mîna pe dînsul, trebue să se grăbească a sfărîma podul de pe Dunăre. „În ceea ce mă priveşte pe mine, adăogă Ali, voi răspunde că Sinan plecînd îmi lăsă numai puţine oştiri pentru apărarea Tîrgoviştei, dar mă făcu să nădăjduesc că Ieremia, domnul Moldaviei, va băga în cetate un agiutoriu de cinci mii ostaşi, afară de zece mii ce îmi va mai trimite, el singur va veni în urmă să gonească pe creştini de lîngă cetate. El mă asigura încă că armata creştină nu este numeroasă, că cei mai mulţi ostaşi dintr-însa sînt săcui care, azi, mîine, e sigur să-i întoarcă în partea sa; blestematul m-a înşălat şi m-a espus la o moarte mai de tot sigură. O vrăjmăşie veche este pricina care l-a făcut să se poarte astfel cu mine. Sinan a fost vrăjmaş de moarte al tată-meu, Mehmet, care s-a arătat cu slujbe mari împărăţiei otomane supt trei sultani; dar trădătorul Sinan s-a folosit de această ocazie ca să verse asupra fiului ura ce purta tatălui".

Nu se ştie daca Ali era sencer sau vorbea astfel numai ca să tragă compătimirea lui Báthory [3]. Era însă de necrezut ca Sinan să aibă cu dînsul numai atîtea oştiri, de vreme ce, cînd a plecat de la Tîrgovişte, armata lui întrecea în număr p-a creştinilor, dupe cum o atestează mai mulţi istorici contimpurani. Văzînd Ali puţinul efect ce făcu plîngerile sale, propuse să se

---

[1] WALTHER.
[2] DE THOU.
[3] Sieur d'EMBRY; DE THOU; WALTHER.

răscumpere cu o sută de mii de talere de aur, Báthory nu-i priimi propunerea şi-l porni împreună cu beglerbeiu Caramaniei şi alţi turci ofiţeri supt bună pază la Cluj. Dup-aceea prinţii, ascultînd şi raportul iscoadelor ce trimiseseră dupe turci, şi văzînd oarecare potrivire cu relaţia lui Ali paşa, hotărîră a porni îndată spre Bucureşti după armata turcească ca să se bată cu dînsa ori unde o va întîmpina [1].

Sinan, îndată ce află luarea Tîrgoviştei, se sperie atît de mult, încît fără a mai întîrzia, ca cum ar fi văzut vrăjmaşul în spate, încărcă tunurile în cară şi luă, dimpreună cu armata sa, cu grabă mare, fuga spre podul de la Giurgiu. În acea fugă grabnică turcii perdură un număr însemnat de tunuri, cămile şi bagajuri, căci prin strîmtori şi pe poduri ei ajunseră a se omorî unii pe alţii, ca să scape care mai de care înainte, atît era de mare groaza ce le însufla creştinii şi mai cu seamă Mihai! Astfel ei sosiră la Giurgiu în cea mai mare neorînduială [2]. Pînă a nu pleca din Bucureşti, Sinan dedese foc oraşului şi fortificaţiilor de lemn şi neavînd curagiu a lăsa garnizoană în cetăţuia de la Radul vodă, o umplu numai de iarbă, însărcinînd vr-o cîţiva oameni ca să-i dea foc cînd vor vedea pe creştini că vin să intre într-însa. Dar aceştia, sosind lîngă Bucureşti, nu intrară în oraş, ci îşi urmară calea înainte ca să ajungă pe Sinan. Astfel acea cetăţuie săltă şi se spulberă în vînt fără a face la nimeni rău. Prinţii aliaţi, aflînd că Sinan a ars şi a sfărîmat toate satele din calea sa de la Bucureşti la Giurgiu, ca să nu poată găsi ei înlesniri spre a-l goni, hotărîră să ia altă cale, ceea ce îi întîrzie puţin [3]. La Argeş însă avură noroc să găsească nesfărîmat podul pe care trecuse turcii, astfel putură şi ei înainta fără a mai zăbovi [4]. Cînd ajunseră la o depărtare de două miliare de Giurgiu, priimiră veste că Sinan a şi trecut Dunărea cu o parte din armata sa, dar cea mai mare parte cu carăle şi robii se afla pe malul românesc. Atunci Báthory îşi întocmeşte îndată armata de bătae şi porneşte înainte pe Mihai cu românii săi ca să hărţuiască pe vrăjmaş şi să-l oprească d-a trece Dunărea, pînă va sosi şi dînsul. Înaintîndu-se românii către Giurgiu, întîmpinară în cale o seamă de turci furagiori ce ducea nişte turme de dobitoace, ei îi împrăştie, tae pe cei mai mulţi dintr-înşii, pe alţii prind şi îi trimit îndărăt la Báthory, căruia îi deteră aceleaşi ştiri despre Sinan. Acum Báthory grăbi mai mult la drum, părîndu-i tare rău că împregiurările l-au făcut să piarză multă vreme şi asfel prilejì scăparea lui Sinan. Într-această vreme Mihai sosise la Giurgiu şi ajunsese pe turci [5].

Oraşul Giurgiului, afară de întăririle sale, era ocrotit de castelul din mica insulă Sîn-Giorgiu, despărţită de acest oraş printr-un braţ al Dunării. Acest castel, făcut din vremea romanilor, stricat şi rezidit de mai multe ori, se dărămă de tot în zilele noastre, în urma tractatului de la Andrianopol. Spre a intra în această insulă, turcii făcuseră un pod de două părţi care

---

[1] Sieur d'EMBRY; DE THOU; WALTHER.
[2] Sieur d'EMBRY; ENGEL; HAMMER.
[3] Sieur d'EMBRY.
[4] DE THOU.
[5] Sieur d'EMBRY.

ducea la ambele maluri ale Dunării, trecînd fără îndoială prin insula cea mare din mijlocul acelui rîu. Cînd sosi Mihai la Giurgiu, Sinan, cu o parte din armata sa, apucase a trece atît în insula Sîn-Giorgiu, cît şi în cea mare, iar ceealaltă parte se afla încă pe malul românesc. O măsură finanţială a cîrmuirii turceşti zăbovi trecerea armatei. Fiindcă în acea vară se luase un mare număr de cară, dobitoace şi robi, fără ca să se fi plătit taxa de la cinci una, hotărîtă pentru robi (penţic), cum şi dreptul asupra dobitoacelor, inspectorii şi scriitorii se aşăzară la pod ca să strîngă, de la cei ce trecea, acea taxă. În vreme ce se făcea această lucrare, Mihai căzu ca un trăsnet asupra oştilor şi turmelor şi puse tot în învălmăşeală. Taxa se rădică atunci; turcii înspăimîntaţi se aruncară pe pod ca să scape în insulă, dar neorînduiala lor, carăle şi dobitoacele ce era grămădite îi oprea a înainta şi Mihai putu a-i trăsni cu artileria sa. Noaptea dete puţină răsuflare turcilor şi o parte dintr-înşii apucară a trece de pe malul românesc dincolo. Sinan însuşi, în acea noapte, lăsă insula Sîn-Giorgiu şi trecu pe malul drept al rîului [1].

A doua zi Báthory, care sosise pe loc, orîndui mai întîi o ceată de pedestrime aleasă să sfarme îngrădirea de cară legate strîns unul lîngă altul, ce Sinan făcuse la capul podului, ca să oprească năvălirea călărimei [2]. Pe pod se afla înghesuiţi în cea mai mare neorînduială, turcii, artileria lor şi carăle cu bagajuri şi dobitoacele. Spre a înlesni trecerea, ei începură a arunca în apă tunurile şi bagajurile; în urmă se aruncară şi mulţi dintr-înşii ca să scape înot, dar neştiind a înota se înecară mai toti. Mihai, aşăzîndu-şi tunurile în bună poziţie, începe atunci a bate podul, îl rupe în două, şi rîul înghite gloate de vrăşmaşi. Dunărea se umplu de trupuri moarte şi undele ei se roşiră de sîngele vărsat [3]. Spun că atît se îngrămădise trupurile morţilor într-acel braţ al rîului, încît apa nu mai putea curge, şi cînd după bătălie voiră să adape dobitoacele, nu putea scoate apă de acolo, fără a scoate totdeodată vr-un trup de om sau de cal. Se vedea încă mulţi turci plutind pe apă jumătate morţi, plini de răni, ţipînd şi văitîndu-se cu jale [4]. În acea zi se prăpădi cu totul vestita ceată a achingiilor, care fu două veacuri groaza Ungariei şi a ţării nemţeşti; nici unul din cîţi se afla din această ceată pe malul românesc nu putu scăpa [5]. Turcii, care trecuseră în insula cea mare, căuta să ajute pe nenorociţii lor fraţi, dînd cu tunurile în creştini; dar, sau din neştiinţa tunarilor sau din reaua poziţie, artileria lor nu putea a-i vătăma de loc. Dimprotivă, creştinii, avînd buni tunari, nu da nici o împuşcătură în sec. Printr-acest mijloc ei putură coprinde două din cinci corăbii ce avea turcii pe Dunăre, celelalte trei scăpînd numai cu fuga [6]. Într-această bătae, turcii perdură şaptesprezece mii oameni [7], artileria lor, două corăbii, muniţiile, steagurile, bagajurile şi şase mii cară încărcate cu jafuri [8]. Cinci mii unguri, care fuseseră prizonieri la turci, îşi dobîndiră

[1] Hammer.
[2] Sieur d'Embry.
[3] Hammer; Sieur d'Embry.
[4] Sieur d'Embry.
[5] Hammer.
[6] Sieur d'Embry; De Thou.
[7] Sagredo; Sacy, *Histoire [générale] de la Hongrie.*
[8] Walther.

libertatea; ei luară atunci armele morților și ajutară soților lor ca să prăpădească pe vrăjmași [1]. Soldații moldoveni ai lui Răzvan se deosibiră mult în această bătălie; ei opriră o parte din armata turcească lîngă pod și o măcelăriră grozav [2].

În ziua următoare creștinii, care coprinseseră podul dintîi, vrură să coprinză și pe cel d-al doilea. Două steaguri de pedestrași români se repeziră cu inimă pe acest pod. Turcii de la celălalt capăt al podului, văzînd aceasta și temîndu-se ca toată armata să n-aibă acest gînd, începu a tăia cu securi capul podului din partea lor. Dar ceilalți ostași creștini nu îndrăzniră a însoți pe curagioșii români, ca să nu se espue între armata lui Sinan d-o parte și focul castelului de alta. Ei nu știa că acest castel nu-i poate supăra, lipsindu-i iarba de pușcă, căci în învălmășala izbirii creștinilor, aflîndu-se încărcată de Sinan în cară, ea luase foc și se spulberă în vînt [3]. Astfel acei români, nevăzîndu-se ajutați, fură siliți a lăsa întreprinderea lor și prinții aliați hotărîră a coprinde mai întîi castelul.

Lupta aceasta pe Dunăre ținuse trei zile [4]. Turcii acum se afla parte pe malul drept, parte în insula cea mare, afară numai de opt sute de oameni ce rămăseseră să apere castelul Sîn-Giorgiu [5]. În noaptea aceea, armata creștină temîndu-se ca turcii, folosindu-se de întunecime, să nu treacă din insulă cu corăbii ca să vie s-o izbească, șezu în arme, fără a dormi [6]. A doua zi, în 25 octomvrie, prinții aliați, văzînd că n-au nimica a se mai teme de vrăjmași, îndreptară împotriva castelului chiar tunurile luate de la dînșii, la Tîrgoviște [7]. Lovirile artileriei făcînd o spărtură nu prea largă în ziduri, pedestrimea ungurească, nerăbdătoare să intre în castel, năvăli prin acea spărtură cu multă nebăgare de seamă și se văzu împinsă îndărăt cu două sute morți și mulți răniți [8]. Turcii se apăra voinicește, deși la început, lipsindu-le iarbă, fură siliți a arunca asupra asediatorilor * numai bolovani de piatră [9], dar priimind apoi iarba și alte ajutoare în tot minutul de la cei din insula cea mare, prin mijlocul podului ce unea ambele insule, și favorizați de bunele fortificații ale castelului, ei putură a se împotrivi în vreme de două zile. Piccolomini, ce avea supt comanda sa toată artileria, vru a da foc acelui pod, dar pentru aceasta trebuind a-și espune armata supt focurile artileriei castelului, el perdu un mare număr de soldați. Văzînd această primejdie, se hotărî să strice mai bine podul cu tunurile, și acest mijloc izbuti. După aceea îndreptară toată artileria în contra zidurilor castelului. În 27 octomvrie, a treia zi a asedierii, zidurile fiind sparte în mai multe locuri, vrură să dea asalt, dar ungurii speriați de cea dintîi

[1] SACY.
[2] MIRON COSTIN.
[3] SIEUR d'EMBRY.
[4] *Idem.*
[5] ENGEL.
[6] Sieur d'EMBRY.
[7] WALTHER; Sieur d'EMBRY.
[8] G. TOMASI.
[9] Sieur d'EMBRY.
* În text: asediaților.

a lor neizbutire refuzară a se urca la asalt, supt pricinuire că spărtura nu este destul de largă. Piccolomini însă, însoțit de cavalerii săi, năvălește vitejaște cu sabia în mînă în acea spărtură. Alți ostași se luară după dînșii, și turcii spăimîntați, după oarecare împotrivire, fac semn că vor să se predea. În vreme ce Piccolomini umbla să-i asculte, ungurii și săcuii, hotărîndu-se în sfîrșit să răzbune perderea soților lor, se răped furioși în castel făcînd multă larmă și împing înainte pe italieni, care aflîndu-se acum striviți între soții lor și vrăjmași, suferiră tare, rănindu-se mai mulți dintr-înșii [1]. Creștinii coprind atunci castelul, și turcii, care scăpară de cea dintîi furie a soldatului biruitor, se închiseră înlăuntru, într-un loc întărit. Acest post fu asemenea luat cu asalt și toți cîți se afla acolo fură înjunghiați; alții, care fugiseră din afară de castel în insulă, fură măcelăriți sau se înecară în Dunăre. Una din corăbiile pregătite de turci, spre a le înlesni fuga, fu prinsă de o ceată de creștini, și alta, pe care scăpase vr-o cîțiva vrăjmași, se înecă în apă, supt lovirile tunurilor [2]. Din opt sute turci ce alcătuia garnizoana numai unul putu scăpa [3]. În toată această espediție împotriva turcilor creștinii dobîndiră de la dînșii șaptezeci tunuri de deosibită mărime [4], și de la plecarea lui Sinan de la Tîrgoviște pînă la luarea castelului Sîn-Giorgiu armata lui perduse mai mult de douăzecișicinci de mii oameni [5].

Sinan, dupe malul drept al Dunării, privi cu jale trista soartă a armatei sale și coprinderea castelului Sîn-Giorgiu, blestemînd în desperarea sa ceriul și pe Mahomed [6]. El, Marius al osmanlîilor [7], el, triumfătorul Asiei, Africei și Europei, să se vază acum, la vîrsta de optzeci de ani, dupe o carieră atît de strălucită, răsturnat din culmea gloriei sale, biruit de niște prinți tineri și fără barbă, cum le zicea el. Coprins de durere și temere de ceea ce i se poate întîmpla, el luă cu rămășițele armatei sale calea Costantinopolii [8].

Sigismund Báthory, după luarea castelului Sîn-Giorgiu, puse de-l sfărîmă, fiindu-i teamă să nu cază iar în mîinile turcilor, și, după aceea, se găti a se întoarce în Transilvania, împreună cu vr-o cîțiva din ostașii săi, lăsîndu-și armata supt comanda lui Bocskay, ca să vie mai în urmă [9]. Mihai îl însoți pînă la Gherghița și după ce regulă cu dînsul trebile țării, Báthory luă, cu voia lui, cincizeci tunuri din cele dobîndite de la turci [10], și arătînd recunoștința sa către Mihai pentru vitejia cu care s-a deosibit în această campanie, își luă ziua bună și porni spre Brașov. Acolo el așteptă vro cîteva zile pînă îl ajunse și Stefan Bocskay cu armata, cum și prințul Moldaviei; apoi dînd acestuia cinci mii săcui ca să-l restatornicească

[1] G. Tomasi.
[2] De Thou.
[3] Walther.
[4] De Thou.
[5] Sieur d'Embry.
[6] Giorgio Tomasi.
[7] Hammer.
[8] Giorgio Tomasi.
[9] Sieur d'Embry; De Thou.
[10] Walther.

pe tronul său, uzurpat de Ieremia Movilă, se întoarse la Belgrad, capitala sa, vesel de norocita sa espediţie [1].

După plecarea armatei transilvane, Mihai hotărî a sfîrşi campania prin coprinderea cetăţilor Vidinului şi Nicopolii, care căzuseră iarăşi în puterea turcilor, şi a căror garnizoană putea vătăma ţara. El trimise înainte pe hatmanul Udrea, cu un corp de oştire, către Nicopoli, şi pe viteazul Farcaş, cu alt corp, către Vidin. Udrea trece Dunărea, izbeşte pe Afis paşa care îi eşi nainte, îi sparge oştirea şi asediază cetatea. Mihai, aflînd aceasta, aleargă şi el la Nicopol, şi în vreme ce el lua cu asalt această cetate, Vidinul îşi deschidea porţile căpitanului său. De la Nicopol, Mihai trece pe la Vidin, necunoscînd încă predarea acestei cetăţi. Aci, bulgarii veniră de i se închinară, recunoscîndu-l de cap al lor şi mîntuitor al creştinătăţii [2].

Cu luarea acestor cetăţi se sfîrşi campania anului 1595. Mihai se întoarse în ţară, însoţit de la Dunăre pînă la Tîrgovişte de cîntecele de veselie şi de binecuvîntările poporului. El se ocupă atunci să vindece ticăloşia ce pustiirile războiului aduse se asupra ţării. Într-adevăr, starea ei era vrednică de jale. Populaţia se micşorase foarte mult de moarte, de pribegirea locuitorilor prin ţări streine şi de robirile turcilor. Cîmpurile era părăsite, viile smulse, grădinile călcate de oştirile ce şărpuise prin toată ţara nu mai putea da rod; dobitoacele moarte sau răsipite de vrăjmaşi; oraşele şi satele ruinate şi prefăcute în cenuşă. Românii jertfiseră mult pentru dezrobirea independenţii şi a libertăţii lor; dar acestea sînt bunuri atît de mari, încît cu nici o jărtfă nu sînt scump cumpărate. Mihai trimise de aduse atunci grîne din Transilvania şi le împărţi între popor, care, la glasul prinţului său, părăsi pădurile şi munţii, începu a-şi rezidi oraşele şi satele pe ruinele celor vechi [3] şi putu îndată să preţuiască foloasele independenţii ce dobîndise cu atîtea jertfe.

Groaza domni în Costantinopol cînd se auzi învingerea armatei lui Sinan. Îndată ce el sosi în acest oraş, fu depus din viziriat şi esilat la Malgara. Muftiul, spăimîntat de nenorocirea musulmanilor, prezentă sultanului o poemă jalnică compusă de Ali Celebi, asupra tristei stări a mărginilor împărăţiei. Sultanul porunci atunci să se facă rugăciuni publice în piaţa cailor şi predicatoriul Sîntei Sofiei, şeicul Mohişedin, căută a realţa curagiul poporului şi sentimentele lui religioase prin verseturi din Coran şi prin tradiţiile Profetului [4]. De la această campanie, Poarta nu mai îndrăzni a întreprinde altă espediţie serioasă împotriva lui Mihai. Ea îşi cheltui vremea în intrigi ca să-l doboare de pe tron; dar văzînd, în sfîrşit, că silinţele sale sînt zadarnice, fu nevoită a cere pace, trimiţîndu-i prin ambasadori daruri scumpe şi coroană, rugîndu-l numai să dea pace provinţiilor împărăţiei. Viteazul prinţ priimi acea pace, care îi era trebuincioasă, căci acum planurile sale se măriseră şi el lucra la crearea naţionalită-

---

[1] Sieur d'EMBRY; MIRON COSTIN.

[2] VISTIERUL STAVRINOS; COSTANDIN CĂPITANUL.

[3] WALTHER.

[4] HAMMER.

ţii româneşti, la unirea tuturor românilor într-un stat politic. Idee măreaţă şi singură mîntuitoare pentru noi, pe care, din orbirea acelor veacuri, părinţii noştri n-o putură realiza statornic, şi care singură trebue să fie ţinta politică a românilor de astăzi.

Noi încheiem cu părere de rău această povestire pe care am lucrat-o
cu dragoste, deşi împregiurările nu ne-au ertat a da stilului corecţia tre-
buincioasă. Dar faptele ce am descris, şi fără podoaba stilului, vorbesc
puternic în inimile româneşti. Fie ca aducerea aminte a nenorocirilor şi a
luptelor eroice ale părinţilor noştri să poată realţa demnitatea noastră
51 naţională ! Fie ca noi să ne încredinţăm că o naţie care are un trecut aşa
de glorios, o naţie pe care providenţa o păstrează în curs de 18 veacuri,
fără îndoială pentru un scop oarecare, nu poate fi ursită să piară acum
în al 19 veac, în veacul luminilor şi al libertăţii. Această încredinţare ne-ar
da curagiul ca să lucrăm la viitorul nostru naţional; această încredinţare
ne-ar mîntui.

Paris, 23 ianuarie, 1847 [2].

15

BULETIN DESPRE PORTRETELE PRINCIPILOR ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI AI MOLDAVIEI, CE SE AFLĂ ÎN CABINETUL DE STAMPE DE LA BIBLIOTECA REGALĂ DIN PARIS [1]

Sînt doi ani aproape de cînd, avînd norocirea a mă afla în mult iubita noastră ţară, mi se vesti că d. dr. Meyer aduse din Transilvania un portret al lui Mihai Viteazul. Eram foarte doritor a vedea caracterul fizionomic al acestui bărbat, al cărui caracter moral şi politic îl studiez de atîta timp, al acestui bărbat care pentru români este nu numai un erou ce a acoperit armele lor cu o glorie neperitoare, ci încă simbolul ideei de vieaţă, ideei de mîntuire, simbolul Unimii lor naţionale. Alergai atunci în salonul d-lui Poiănariu, unde acest portret se afla espus, şi văzînd o fizionomie care nu-mi spunea nici unul din sentimentele ce caracteriza pe acest mare bărbat, mă întorsei către prietenul ce mă însoţea şi-i zise-i din convingere adîncă : „Nu e acesta Mihai al nostru".

Citii în urmă disertaţiunea învăţatului d. A. Kurz [1] în care d-lui se sili a dovedi că acesta trebue să fie cel adevărat portret şi rămăsei cu toate acestea statornic în mărturisirea minţii şi a inimii mele.

De cînd mă aflu depărtat de ţara mea, în necurmatele mele cercetări prin bibliotecile mai multor ţări, căutam mereu să pot da după vrun portret al lui Mihai vv., deosebit de acelea ce se află în cărţile lui Hieronymus Ortelius şi Joannes Bisselius, cunoscute de d. A. Kurz, şi pe care găsindu-le şi eu aci, am pus de mi le-a desemnat, cu toate că nu mă mulţămea. Cînd mă aflai în Roma, căutai în deşert în bibliotecă, între miile de portrete ale altor oameni vestiţi, fără a avea norocirea a găsi acest portret acolo unde aş fi dorit mai cu seamă a-l vedea. În sfîrşit, Dzeu împlini cu prisos dorinţa mea.

La 2 ale acestei luni, însoţit de prietenul meu d. A. G. Golescu ne duserăm la cabinetul de stampe de aci, ca să facem oarecare cercetări arheologice. Acolo, între altele, cerui, fără multă speranţă că voi găsi ceva, să mi se arate portretele ce au despre otomanii, ungurii, transilvanii şi românii vestiţi. În condica colecţiei pentru Transilvania iacă ce găsii :

Şase portrete ale lui Mihai Viteazul, şi anume :

1) Portretul din cartea lui Hieronymus Ortelius, după care s-a făcut copia în oliu, dată de d. Meyer la Muzeul Naţional.

[1] Vezi *Magazinu istoric*, tom. II, p. 371.

2) Portretul din cartea lui Joannes Bisselius. Dl. A. Kurz arată cu prea mare cuvînt, despre acest portret, că nu crede a fi cel adevărat, căci fizionomia-i este prea bătrînă, de vreme ce e bine cunoscut că Mihai fu ucis la vîrsta de 43 de ani. Aceea ce adaugă d. A. Kurz, că îmbrăcămintea acestui portret, care i se pare mai cu totul turcească, ar fi o dovadă de neadeverirea lui, nu mi se pare esactă. Singura deosebire între această îmbrăcăminte de a celorlalte portrete este gugiumana. Aceasta este de blană, lăsată la o parte, pe stînga, în forma căciulei ţurcăneşti, numai ceva mai ovală şi împodobită în partea dreaptă cu un frumos surguci cu pietre scumpe. Eu am văzut în ţară mai multe portrete de ale principilor noştri purtînd aceiaşi gugiumană, precum şi aci vr-o cîteva portrete de unguri şi poloni, tot cu asemine căciulă. Dimpotrivă, căciula de la portretul din cartea lui Hieronymus Ortelius este necunoscută între români. Pe acest portret se află numele pictorului şi al sculptorului :

UMBACH FECIT J. A. BÖNER SC.

dedesuptul portretului sînt scrise aceste cuvinte :

MICHAEL WALLACHIAE WAYWODA

3) Al treilea portret se aseamănă cu acest din sus, din cartea lui Bisselius, atît la fizionomie cît şi la îmbrăcăminte, barba numai e mai lungă şi încolţorată, iar nu rotundă ca la celulalt. Împregiurul portretului se află scris, cu litere mari, acestea :

MICHAEL PALATINUS VALACHIAE

iar din jos de portret aceste versuri :

EIDEM * O VELLET, DACORUM HIC COLLA MICHAEL
EXIMERET TURCAE, LIBERA TOTA IUGO [1]

4) Al patrulea se deosebeşte de acestea de sus, atît în fizionomie, cît şi în îmbrăcăminte. În acest portret, stampat cam rău de pe lemn, pe o foae în 4°, bustul principelui e întreg, figura e lungureaţă, tare şi slabă, ochii, ca în toate portretele lui, foarte mari, barbă, după moda spaniolă, are numai la bărbie, iar pe obrazi puţină ; capul e gol, fruntea lată şi rasă puţin, părul scurt. Supt manta poartă lorică (coriaciă, cuirasse), în mîna dreaptă un topuz şi la coapsă sabie. Jos sînt scrise aceste cuvinte cu litere mari :

MICHEL, VAIVODA DELLA VALACCHIA IL QUALE PRESE LA CITÀ DI
NICOPOLI NELA BULGARIA, L'ANNO 1598 [2]

---

[1] Acesta e Mihai, care poate, îndată ce va voi, să mîntuiască pre toţi locuitorii Daciei de jugul turcului.

[2] Mihai, domnul Ţărei Româneşti, care luă cetatea Nicopoli, în Bulgaria, în anul 1598.

* Pe stampă : SI DEUS

Mihai Viteazul. Nr. 1

Mihai Viteazul. Nr. 2

Mihai Viteazul. Nr. 3

şi la vale cu litere mici :

IOAN ORLANDI, FORMA IN ROMA

Din sus, în colţul din dreapta al stampei, este un scut cu o coroană deasupra, înfăţişînd o cetate cu trei turnuri, fundul cadrului arată un cîmp de bătălie.

5) Al cincilea seamănă în toate cu al şaselea, de care vom vorbi acum, deşi e mai rău săpat. Împregiur are aceleaş cuvinte, iar în jos acestea (care nu se află în acestlalt) :

FRANCO FORMA

6) Cînd văzurăm pe cel de al şaselea strigarăm deodată : Acesta este ! Citirea cuvintelor scrise pe portret ne încredinţă desăvîrşit. Iacă ce e scris. Împregiurul portretului cu litere mari aceste cuvinte :

MICHAEL WAIVODA WALACHIAE TRANSALPINAE, UTRAQUE FORTUNA INSIGNIS : ET IN UTRAQ'EADEM VIRTUTE AET. XLIII[1]

Jos pe portret acestea :

CUM. PRIVL. S. CAES. M^{tis}[1]

mai la vale aceste versuri :

TANTI FACIT NOMEN CHRISTI MAIESTATEM CAESARIS, REMP.
CHRISTIANAM, ET ECCLESIAE, SUB PONT. MAX. CONCORDIAM: SUE
PRODIGUS, PUBLICAE DEVOTUS SALUTI: ETIAM SI DIRA OMNIA,
ET DIRI ADVERSARENTUR: FICTA OBRUENS FACTIS[2]

Supt aceste versuri e scris cu litere mai mari :

S. CAES M^{tis}, SCULPTOR AEG. SADELER AD VIVUM
DELINEAVIT, ET D. D. PRAGAE. MDCI[3]

Acest portret, făcut la Praga, unde Mihai fu primit cu mare entuziasm după mărturia lui Ortelius, făcut după natură, chiar de sculptorul împăratului fără îndoială e cel mai adevărat şi mai bine nimerit. Gravura e cît se poate de frumos făcută şi astfel cum acum nu s-ar putea mai bine face. Fizionomia principelui răspunde întocmai închipuirii celor ce au studiat caracterul acestui bărbat estraordinar. Figura e slabă, melancolică, serioasă şi cam aspră ; în tot foarte frumoasă şi cu multă espresiune. Poartă

[1] Mihai, domnul Ţărei Româneşti, strălucitor în norocire şi în nenorocire şi virtuos în amîndouă. În vîrstă de 43 de ani.

[2] Stimă numele lui Christ, maiestatea imperatoriului. Republica creştină şi concordia bisericii supt marele pontefice, încît pentru binele public nu-şi cruţa nici fiinţa sa ; purcede înainte fără temere, chiar şi dacă s-ar împotrivi toate puterile iadului ; prin faptele sale întrece plăsmuirile poetice.

[3] Aegidiu Sadeler, sculptorul maiestăţii sale imperiale l-a desemnat după natură şi l-a dedicat. Praga, anul 1601.

pe spate o manta albă, cu gulerul de blană și în cap o gugiumană, întocmai ca aceea ce am descris mai sus, în portretul din cartea lui Bisselius.

Fericiți de această prețioasă găsire, noi hotărîrăm îndată a ne deșerta ușoarele noastre pungi spre a stampa după dînsa o gravură frumoasă și credincioasă și a da în admirarea românilor adevăratul portret al eroului lor. Preste puțin această gravură va fi gata și o vom porni în țară.

Celelalte portrete ce am mai găsit sînt :

1) Portretul lui Matei Basaraba, bine stampat pe o foae în folio. Fizionomia principelui e bătrînă, foarte espresivă și seamănă mult cu moșnegii noștri. Împregiurul portretului se află scrise aceste cuvinte :

IOANNES MATTEUS BASSARABA PRINCEPS VAIVODAE
TRANSALPINAE VALLACHIAE [1];

în josul portretului aceste versuri :

Hostes terret, et ingenuos vel ipsa sola urget Imago,
Quid? si cogat eos, hos quoque respiciat [2];

mai la vale, cu litere mici, numele pictorului,

MARCUS BOSCHINUS, VENET. F.

2) Portretul lui Vasile vv., domnul Moldaviei, bine stampat pe o foae în folio. Figura acestui domn este groasă și grasă, tare oacheșă și mult pronunțată. În josul portretului e scris :

ILLUSTRISSIMUS ATQ, CELSISSIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS, DOMINUS BASILIUS D. G.
TERRARUM MOLDAVIAE PRINCEPS ETC. [3];

mai la vale :

ABRAHAM VAN WESTERVELDT PINXIT. WILHELS HONDIUS SCULP.
CUM. PRIVILEGIO S.R.M*lis*. GEDANI. MDCLI[4]

3) Este portretul rivalului lui Vasilie vv., al lui Gheorghe Ștefan vv. Figură uscată, oacheșă, purtînd în cap o cucă cu pene. În josul portretului e scris :

ȘTEFANO GIORGIZZA, PRINCIPE DI MOLDAVIA.

A. BLOEM. DEL. IL BIANCHI, sculp.

---

[1] Joanne Mateiu Bassaraba, principe al Țării Românești.

[2] Sperie pe inamici și chiar celor cu cuget bun le insuflă icoana respect.

[3] Prea-înalțatul și prea-strălucitul domn, Vasilie, din grația lui Dzeu principe al țărilor Moldaviei.

[4] Abraham van Westerveldt l-a zugrăfit. Wilhelm Hondius l-a sculpit. Cu privilegiul maiestății sale regale, în Danzig, 1651.

În petrecerea mea la Roma am găsit un portret asemine, la un pictor polon, pe care am pus de mi l-a desemnat.

4) Portretul lui Constantin Șerban, cel din urmă domn din familia Basarabă. Figură fără espresiune. Poartă în cap iarăși cucă. Este făcut de acelaș pictor și sculptor ca și cel dinainte, avînd în jos scrise acestea :

COSTANTINO SERBANO, PRINCIPE DI VALACCHIA.

5) Portretul lui Mihai vv., cunoscut mai general supt numirea de Mihnea vv., care a urmat în scaun îndată după Costantin Șerban Basarabă. Acest portret seamănă oarece cu litografia publicată, de vro cîțiva ani, de d. Carcalechi în Biblioteca românească, drept portret al lui Mihai Viteazul. Noi credem că numele Mihai, ce poartă Mihnea vv. în toate actele, l-a înșelat și l-a făcut să crează că acesta e portretul lui Mihai Viteazul. Împregiurul acestui portret se află scris :

MICHAEL VAIVODA, VALACHIAE TRANSALPINAE HAEREDITARIUS,

iară pe portret în jos este această deviză :

FIDE ET CONSTANTIA [1]

mai la vale, cu greșală, se află scris de mînă anul 1651, căci Mihnea s-a urcat pe tron la 1658.

Din jos e însemnat pictorul așa :

E. WIDMMAN DELIN. ET SCULP.

Cuvîntul Hereditarius (moștenitor) nu trebue a da vro îndoială că acest portret n-ar fi al acestui Mihnea sau Mihai vv. Căci știm că acest domn fantast își da fel de fel de titluri, precum și acela de archidux [2].

6) Portretul lui Grigorașcu Ghica vv. din Țara Românească. Fizionomie tînără, posomorîtă, arătînd răutate și viclenie, poartă părul à la jeune France. Învesmîntat cu lorică (cuirasse). Dedesupt e scris :

GIOVANNI GREGORIO GIKA PRINCIPE DI VALACCHIA 2° ANNO 1663;

mai la vale:

A. BLOEM DEL. COR. MEYSSENS FE. VIENNA.

7) Două portrete ale lui Gheorghe Ghica, domnul Moldaviei, purtînd, cu greșală, atît numele Gregorio cît și anul 1664, căci domnia lui încetă în Moldavia la 1659, cînd se strămută în Țara Românească. Ambe portretele

---

[1] Prin credință și constanță.
[2] Vezi *Magazinu istoric*, tom. II, p. 187.

seamănă. În ambe Ghica vv. se arată bătrîn şi gros, purtînd în cap cucă. Într-un portret e călare, cu această inscripţie:

BILDNÜS GREGORII GIKA FÜRSTENS DER MOLDAU, SO SICH IETZIGER ZEIT* BEY DER TÜRCHISCHEN ARMADA BEFINDERT[1]

şi mai la vale:

OHANN HOFFMANN EXCUDIT.

Celalt poartă această inscripţie:

GREGORIO GIKA PRINCIPE DI MOLDAVIA ANNO 1664.

J. TOORENVLIET DEL G. BOUTTATS UNIVERS. VIENENS SCULP FE.

8) Portretul lui Costantin Brîncoveanu, cu această inscripţie:

IOANNES CONSTANTINUS BASSARABAS CANTACUSENUS DE BRANCOVAN. FÜRST DES H: RÖEM. REICHS UND DER WALLACHEN[2].

Acest portret al Brîncoveanului, deşi mai tînăr, seamănă cu cel ce ni l-a păstrat Chiaro, în scriptul său: *Delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, în 4. Această carte, mult interesantă pentru istoria noastră, este foarte rară acum. Eu am găsit-o mai întîi în biblioteca de la Palermo, în Sicilia, şi în urmă cu multă anevoinţă şi cheltuială am căpătat-o de la Veneţia, şi cu timpul sperez s-o tipărim în *Magazinu istoric*.

9) Portretul lui Costantin Mavrocordat vv., reformatorul cel mult vătămător ţării. Acest portret poartă inscripţia următoare:

CONSTANTINUS MAUROCORDATUS UTRIUSQUE VALACHIAE ET MOLDAVIAE PRINCEPS.
GRAVÉ PAR PETIT[3]

mai jos această deviză:

REGIFICOS FASTUS, MUSARUM VINCIT AMORE[4].

Acestea sînt portretele domnilor noştri ce se află păstrate în Cabinetul de stampe din Paris, la care trebue să adăugăm încă vro cîteva portrete ale românilor Ioanne Uniade şi ale fiilor săi Ladislau şi Matia, regele Ungariei, ce am găsit încă acolo.

Deocamdată vom stampa pe cel adevărat al lui Mihai Viteazul; mai tîrziu, de ne vor erta mijloacele, vom căuta a stampa şi pe celelalte.

Bellevue, lîngă Paris, 1847, august.

---

[1] Icoana lui Grigoriu Ghica, domnul Moldaviei, care s-a aflat cîtva timp la armata turcească.

* În textul lui N. Bălcescu: so sich einige Zeit.

[2] J. Constantin Basarabă Cantacuzenu de Brâncoveanu, principe al sacrului imperiu roman şi al Ţărei Româneşti.

[3] Constantin Mavrocordat, principe al ambe ţerilor române şi al Moldaviei. Sculpit de Petit.

[4] Cu amoarea muzelor între pompele regilor.

NOTE ŞI MATERIALE

I. MANUSCRISELE BĂLCESCU: FONDUL DE LA PALERMO ȘI FONDUL DE LA BĂLCEȘTI

Textele tipărite, fie de N.Bălcescu însuși, fie de diverși editori în timpul vieții sale, sînt stabilite, în ediția de față, pe baza edițiilor prime sau tirajelor definitive așa cum se arată pentru fiecare lucrare în parte; textele au fost confruntate cu mssele, chiar atunci cînd cele păstrate sînt concepte sau copii. Postumele, indiferent dacă au fost deja publicate, sînt editate după msse. Confruntarea textelor tipărite cu mssele este de mare importanță într-o restituire critică de texte. Din păcate, confruntarea pe care am putut-o face este limitată, căci nu posedăm toate mssele. Autorii, în general, se interesau prea puțin de mssele lor, din moment ce lucrarea era tipărită, iar editorii și tipografii de pe timpuri distrugeau de cele mai multe ori mssele. Cu toate acestea, chiar și atîtea cîte avem, msse de lucrări tipărite, postume, note și însemnări autografe diverse alcătuiesc un corp de msse Bălcescu, un adevărat tezaur cultural, deosebit de folositor pentru o editare critică de texte. Este meritul lui Ion Ghica de a fi stăruit ani de-a rîndul, cu mare insistență, ca aceste msse să fie strînse laolaltă și depozitate spre conservare la Academia Română.

În afară de mssele C o r e s p o n d e n ț e i — despre care vorbim în volumul al IV-lea al colecției de față — mssele Bălcescu alcătuiesc, în cea mai mare parte a lor, două fonduri distincte, pe care le vom numi după locul unde au fost găsite: fondul de la Palermo și fondul de la Bălcești. Ambele fonduri interesează volumele de față, căci în amîndouă găsim msse ale lucrărilor pe care le edităm.

Fondul de la Palermo conține mssele pe care N. Bălcescu le-a lăsat la moartea sa. În testamentul subscris de dînsul la 29 noiembrie 1852, chiar în ziua morții, el declară că, pe lîngă diferite lucruri de îmbrăcăminte, posedă „ mai multe pachete cu hîrtii, conținînd lucrări privitoare la studiul istoriei, apoi diferite cărți, în două lădițe sigilate" și în același act desemnează ca legatar al moștenirii pe care o lasă în exil pe Ion Ghica. Inserarea msselor în micul inventar din testament arată că Bălcescu a dorit ca hîrtiile să fie păstrate, iar alegerea lui Ion Ghica ca legatar testamentar ne face să credem că în ultimele sale clipe simțise mai aproape de el pe vechiul coleg de la Sf. Sava, decît pe oricare alt prieten sau membru al familiei sale și că a avut deplină încredere că prin I. Ghica operele sale vor putea fi odată valorificate. Dar, după cum vom vedea, testamentul nu a putut fi executat. După deces consulul otoman a adunat lucrurile rămase și, în așteptarea reclamării lor, le-a depozitat, sub sigiliu, într-o cămăruță a hotelului Trinacria. Într-adevăr unii din prietenii defunctului, îngrijorați de lipsa oricăror știri de la Palermo, se adresează hotelierului, cerîndu-i informații. Cea dintîi este Maria Cantacuzino, care se găsea la Paris. Hotelierul o înștiințează despre deces și îi cere plata datoriilor restante. La aflarea știrii, cea dintîi grijă a unor prieteni a fost cu privire la msse. Vasile Alecsandri, în numele Mariei Cantacuzino, se adresa la 2 ianuarie hotelierului de la Palermo, rugîndu-l să păstreze lucrurile rămase și mai ales mssele, în așteptarea dispozițiilor pe care singură familia era în drept să le ia. (N. Iorga, *Ultimele scrisori din țară către N. Bălcescu*, în *Acad. Rom.*, Mem. secț. ist., Seria III, VII, 10, 1927, p. 368–369). Ștefan Golescu se interesa și el la Palermo și hotelierul Ragusa îi confirma știrea, pe care între timp o primise

de la Paris. (GEORGE FOTINO, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești. Scrisori adnotate și publicate de...*, Buc., I–IV, 1939, t. IV, p. 12). Recuperarea msselor era în funcție de plata datoriilor lăsate de Bălcescu. Dar nu familia, ci Maria Cantacuzino avea să le plătească (GEORGE FOTINO, *op.cit.*, IV, p.1).

La scurt timp de la intervenția lui V. Alecsandri, consulatul turc din Palermo primea de la consulatul turc din Paris suma de 600 fr, ce s-ar fi datorat lui Ragusa, și 80 fr datoria către medic; în același timp, consulul turc din Paris cerea colegului său din Palermo să ia măsuri pentru a fi trimisă la Paris, pe adresa ambasadei otomane, lada cu lucrurile defunctului, spre a fi remisă celor în drept. Ar părea, din documente, că nici unul din cei doi frați Bălcești, în primul rînd Costache, nu s-au prea interesat de recuperarea lucrurilor de la Palermo; la 14 februarie 1853, tînărul emigrat Constantin Racoviță, neinformat încă despre intervenția Mariei Cantacuzino în lichidarea datoriilor, scria lui Ștefan Golescu: „ Despre lucrurile și hîrtiile lui Bălcescu se așteaptă să vie bani din țară ca să plătească ce e dator pe acolo, și apoi să le ia; frate-su nu prea arată mare gust de a merge" (GEORGE FOTINO, *op.cit.*, III, p. 289). În urma achitării datoriilor, lucrurile și mssele ținute în gaj de hotelierul Ragusa au fost expediate la Paris. Aci ambasada turcă le-a remis lui Costache, în calitate de frate, căci consulul turc din Palermo nu a trimis și testamentul, de care — pare-se — nu s-a știut nimic pînă în 1863. Mssele se reîntorceau astfel la Paris, după o peregrinare de un an și jumătate.

În timp ce din inițiativa Mariei Cantacuzino, și cu contribuția ei bănească, mssele erau recuperate, de lucrurile rămase la Palermo se interesau și alții, Ion Ghica și familia Bălcescu din țară. Sevastița Bălcescu cerea insistent fratelui său Costache să facă demersuri prin ambasada otomană din Paris, spre a le aduce în Franța, pentru că în țară nu puteau fi aduse. În scrisoarea din 19/31 august 1853, pe care o publicăm mai jos, întreba pe Ion Ghica dacă fratele ei nu-i lăsase și lui, la Constantinopol, ceva msse.

Costache Bălcescu a adus în țară întregul fond al msselor și l-a încredințat mamei sale. După moartea Zincăi Bălcescu, el intră în proprietatea familiei, pentru că despre testamentul de la Palermo nu se știa încă. De abia în toamna lui 1863, cînd N. Ionescu l-a găsit la consulatul otoman din capitala Siciliei, s-a aflat că adevăratul proprietar al msselor era Ion Ghica. Între timp, punîndu-se chestiunea tipăririi unora dintre msse, cele mai importante materiale din fondul de la Palermo devin obiectul unor tranzacții, care pun familia Bălcescu și mai ales pe Costache Bălcescu într-o poziție discutabilă. Costache Bălcescu încă din 1861 cedase lui Al. Odobescu dreptul de a publica în *Revista română* scrierea inedită *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, cu obligația ca editorul să plătească printr-o ediție suplimentară de 400 exemplare unui vechi creditor — prieten dealtminteri al defunctului său frate — o datorie din timpul exilului, rămasă neplătită și insistent reclamată. Este vorba de o datorie de 240 galbeni față de C.A. Rosetti și garantată de N. Bălcescu cu „ partea cuvenită lui din averea părintească". Al. Odobescu a primit — după cît se pare — tranzacția, dar nu și-a putut achita obligațiile, deoarece *Revista română* a încetat să mai apară, înainte de a fi terminat publicarea mssului Bălcescu. Ca urmare, C.A. Rosetti, în 1865, ia hotărîrea de a urmări succesiunea Bălcescu prin justiție, dar pare-se fără a duce această hotărîre pînă la capăt, căci în 1876, datoria tot nu i se achitase (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 584). Este surprinzător cum a fost refuzată plata acestei datorii, cu atît mai mult cu cît ea urma să fie achitată din drepturile de moștenire, și cum pentru lichidarea litigiului Costache Bălcescu a putut să recurgă la o soluție care dubla un act de o deosebită însemnătate culturală și un gest de pietate față de memoria unui mare scriitor, fratele lui însuși, cu o afacere comercială.

Ion Ghica nu a putut intra în posesia msselor. S-ar părea că a întîlnit opoziţia lui Costache Bălcescu. Întregul fond a rămas, de fapt, la Al. Odobescu. Gr. Tocilescu a consultat în acest timp partea încă inedită din *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* (*Nicolae Bălcescu, Viaţa, timpul şi operele sale (1819—1852)* Buc., 1876, p. 57). Chestiunea este readusă în discuţie de-abia în 1876, în cadrul Societăţii Academice. Societatea, care avea să devină Academia Română, era prezidată de Ion Ghica, iar Al. Odobescu era membru al secţiunii istorice. În condiţii prielnice şi cu sprijinul lui Al. Odobescu, Ion Ghica pune problema drepturilor sale legale asupra msselor. Delegaţia Societăţii Academice i le recunoaşte fără ezitare şi odată cu această recunoaştere Ghica donează Societăţii toate mssele. Al. Odobescu se obligă a le preda, ceea ce a şi făcut. „Cincisprezece ani — spune dînsul — am păstrat cu sînţenie la mine manuscrisele lui, cercîndu-mă, de cîte ori mi-a stat în putere, a da publicităţii cel puţin o parte din ele". Delegaţiunea Societăţii Academice, în şedinţa din 11 decembrie 1876, consemnează această hotărîre. Costache Bălcescu, care se considera încă, fără nici o justificare, proprietarul msselor, aduce la cunoştinţa Delegaţiunii adeziunea sa la donaţie, dar cu condiţia ca din prima ediţie să se cedeze lui C.A. Rossetti 400 exemplare, aşa cum pretinsese şi cu 15 ani mai înainte, pentru a se plăti astfel vechea datorie, pe care nici unul dintre urmaşi nu voise să o achite şi la care creditorul, acum fruntaş al vieţii publice, pare-se, nu renunţase. Societatea Academică n-a acceptat clauza; cel puţin în procesul-verbal din 11 decembrie 1876 lipseşte orice menţiune despre pretenţiile lui Costache Bălcescu. Mssele de la Palermo intrau definitiv în proprietatea Societăţii Academice. Primul raport al Societăţii Academice, alcătuit de Ion Ghica, după luarea în posesie a msselor, consemnează cu satisfacţie dobîndirea preţiosului fond (vezi actele de mai jos şi: Al. Odobescu, Precuvîntare la *Istoria Românilor sub Michaiu Vodă Viteazul*, Buc., 1878, p. XVII; *Anal. Soc. Acad. Rom.* Seria I, t. X, 1877, p. 32; *Acad. Rom.* Seria II, t. XIII, 1890—1891, p. 28).

Întregul material a fost orînduit, probabil de Al. Odobescu, în zece pachete, şi anume:

I Istoria Românilor supt Mihai Vodă Viteazul. Introducere

II Idem. Libertatea naţională

III Idem, Călugărenii

IV Idem, Robirea ţăranului

V Idem, Unitatea naţională

VI Idem, Mirăslău

VII Note bibliografice şi diverse care au servit ori urmau a servi pentru „Istoria Românilor sub Mihai Viteazul", cu copie de portrete şi planuri

VIII Fragmente din „Manualul bunului român. Dialog între un comisar de propagandă şi un sătean"

IX Extrase din ziare franceze de la 1785 relative la revoluţiunea românilor din Transilvania

X Deosebite notiţe şi fragmente scrise de Bălcescu, colecţiuni de termeni şi fraze din limba veche a cronicarilor români, epistole şi acte felurite relative la acţiunea politică a lui N. Bălcescu (*Anal. Soc. Acad. Rom.* Seria I, X, p. 177).

Ulterior, serviciile Academiei Române au legat tot materialul în dosare aparte, cu o orînduire uneori greşită, şi el figurează la fondurile B.A.R., *Secţia Msse rom.*, sub cotele: **77, 78, 79, 80, 81** şi **82**. Din acelaşi fond fac parte şi materialele catalogate sub cota **221** şi publicate în

Tesauru de monumente istorice, III, 1864, p. 353 și urm. Rămîne nelămurită chestiunea dacă în acest fond nu sînt și unele materiale care au aparținut lui I. Ghica.

Fondul de la Palermo cuprinde materiale foarte diferite și de însemnătate inegală: texte autografe transcrise pentru tipar, concepte, extrase, note, însemnări mărunte, copii de msse sau materiale străine, așa cum apar inventariate, dar cu unele greșeli, în *Catalogul manuscriptelor româneșci*, întocmit de IOAN BIANU, Buc., I, 1897, p. 171—178. În cea mai mare parte sînt redactate după 1848, în exil; întîmplător, printre mssele noi apar și unele hîrtii vechi. Din *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, texte, concepte și redactare definitivă, extrase, note, însemnări, tot ce există ca msse se găsește în acest fond. Dintre lucrările pe care le tipărim în primele două volume de față avem următoarele msse:

Despre organizarea Țării Românești
Starea soțială la români
Răzvan vodă
Manualul bunului român
Mișcarea românilor din Ardeal la 1848
Adunare de proverbe, locuțiuni și diverși termeni.

Nu se găsesc mssele principalelor lucrări tipărite în exil; este mai mult ca sigur că tipografia nu le-a restituit autorului, căci altminteri s-ar fi aflat printre celelalte. Dar ceea ce e greu de explicat este faptul că lipsesc scrisorile primite de N. Bălcescu în timpul exilului. Scrisorile publicate de N. IORGA (*Ultimele scrisori din țară către N. Bălcescu*) și numeroase informații documentare arată cît de vastă trebuie să fi fost această corespondență. Ion Ghica credea într-o vreme că cel puțin corespondența sa a fost distrusă: „Scrisorile mele către dînsul [către N.B.] s-au răpus, deși el, prin testamentul său olograf, aflat de domnul Nicolae Ionescu la consulatul otoman din Palermo, testament care mi s-a transmis în original de ministrul cultelor Bolintineanu, îmi lega mie toate hîrtiile sale; dar ele au căzut în mîinile altora și nu le-am putut avea. Dintre scrisorile mele către dînsul, am găsit numai opt rămase din întîmplare la frate-tău Iancu [I. Ghica se adresa lui V. Alecsandri] cu care conlocuia la Paris, la 1850" (ION GHICA, *Opere*, ediție îngrijită, glosar, bibliografie și introducere de ION ROMAN, I—II, Buc., [1956], I, p. 325). Aluzia la Costache Bălcescu este transparentă și, după cum se vede, I. Ghica chiar în 1886 mai păstra încă din amărăciunea pe care i-o provocase pe timpuri litigiul cu familia Bălcescu. Dar în fapt se înșela, căci în afară de aceste opt, alte scrisori au mai fost găsite și publicate (N. CARTOJAN, *Scrisori inedite de la N. Bălcescu și Ion Ghica*, publicate și adnotate de . . . , Buc., 1913; G. ZANE, *Ion Ghica către N. Bălcescu. Scrisori inedite din vremea pribegiei*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist., Seria III, XXV, Mem. 26, 1943; N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 507—509).

Fondul de la Bălcești conține msse găsite în comuna Bălcești. Data cînd au fost descoperite și condițiile în care au intrat în depozitele Academiei Române au fost arătate în altă parte (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 435—436). Ceea ce trebuie subliniat este că și acest fond a intrat cu greutate în posesia Academiei Române și că tot Ion Ghica este acela care a insistat ca noile materiale să-i fie date. Descoperite în 1884, o primă parte a fost donată după 13 ani, în 1897, iar restul ulterior, la diverse ocazii. Fondul cuprinde puține autografe; în cea mai mare parte este alcătuit din acte, în legătură cu guvernul provizoriu și corespondența primită de N. Bălcescu în timpul revoluției, apoi pașapoarte, însemnări, diverse note. Acest fond a dat materialul care în colecția *Anul 1848* are ca indicație de depozit *Colecția N. Mandrea.*

Aşa cum este alcătuit, rezultă că familia Bălcescu a strîns laolaltă hîrtiile pe care N. Bălcescu le-a lăsat acasă în graba plecării forţate din Bucureşti în septembrie 1848 şi le-a transportat la Bălceşti, unde au stat necăutate, într-o ladă de Braşov, timp de 36 de ani.

Din acest fond avem mssele următorului material pe care îl publicăm în volumele de faţă :

Drepturile românilor către Înalta Poartă

Proiect de lege electorală pentru Adunarea Constituantă

Instrucţie a Guvernului provizoriu . . . privitor la alegerile pentru Constituantă.

În acelaşi fond se află şi mssele autografe care au servit la extrasele *Notice sur les intrigues russes à Constantinople* şi *Droit Constitutionnel,* despre care dăm referinţe şi extrase mai jos şi în vol al II-lea.

Mssul *Drepturile românilor către Înalta Poartă* este o copie incompletă, scrisă de altă mînă, cu o adăugire de N. Bălcescu, făcută probabil în vederea tipăririi. Mssul complet, autograf, al aceleiaşi lucrări, existent în Biblioteca Academiei sub cota nr. **3 131**, provine, pare-se, din altă sursă. Dosarul nr. **5 111**, după cum *am mai arătat, cuprinde numai* o parte din fondul de la Bălceşti, şi anume partea primă a donaţiei, restul fondului, intrînd în depozitele Academiei Române la diferite alte date, a fost inventariat şi catalogat separat; unele dintre aceste materiale se găsesc în fondul numit azi *Arhiva Mandrea,* fosta *Mapa Mandrea,* iar altele, anume corespondenţa, la cotele noi, date acestui gen de material de arhivă. Cu toate că dosarul nr. **5 111** cuprinde un material autograf restrîns, totuşi actele pe care le cuprinde au o anumită însemnătate : unele aduc o documentare nouă asupra atribuţiilor sau activităţii lui Bălcescu în timpul revoluţiei, altele lasă a se întrevedea interesul său pentru anumite probleme. Astfel găsim următoarea rezoluţie autografă pe raportul din 15 iunie 1848 al Secretariatului Statului către Guvernul provizoriu, în privinţa cererii unor locuitori din judeţul Gorj spre a fi trecuţi în rîndul mazililor : „ După principele Constituţiei celii nouă, urmînd a să desfiinţa mazilii, cererea nu se poate priimi" (f. 3 ; *Anul 1848,* II, p. 597). Rezoluţia denotă că Bălcescu considera programul revoluţiei ca o „ constituţie", adică ca un act obligator pentru guvern, deşi nu primise încă aprobarea unei constituante. Materialul cu conţinut diplomatic, concepte sau copii de adrese către unii demnitari turci, Talaat Effendi, Emin paşa, Soleiman paşa, deşi neautograf, ar putea fi în parte alcătuit cu colaborarea lui Bălcescu. Memoriul din mai 1848 al partidului naţional din Ţara Românească către Talaat Effendi are multe contingenţe cu programul revoluţiei. În exil va fi utilizat ca un document de bază al mişcării ; un extras a fost publicat şi în *Mémoire justificatif* [Paris], 1849, p. 47—50. Bălcescu a fost trimis să întîmpine pe Talaat Effendi la Focşani, dar, după vorba sa, n-a putut vedea „ barba turcului", căci comisarul extraordinar turc a rămas mai departe la Iaşi, aşteptînd ocupaţia militară. Pe întîmpinarea din 2 iulie 1848, adresată lui Talaat de către Guvernul provizoriu, N. Bălcescu este semnat alături de Ştefan Golescu, Ch. Tell, I. Eliade, C.A. Rosetti şi A.G. Golescu (f. 149).

Fondul de la Bălceşti a conţinut şi o bogată corespondenţă ; este vorba bineînţeles despre *o corespondenţă primită* de N. Bălcescu ; în cea mai mare parte, atît cît am putut-o reconstitui căci un inventar exact al ei nu avem, este o corespondenţă politică legată de revoluţie. A fost publicată parţial ; *Anul 1848* a folosit-o, desemnînd depozitul sub numele *Colecţia N. Mandrea.* În acelaşi fond, după inventarul lui N. Mandrea, s-ar fi găsit şi trei scrisori emise de N. Bălcescu — de fapt este vorba numai de una — , autograful scrisorii din Focşani 25 iunie *1848,* către *A.G. Golescu, publicată ca două şi în Anul 1848.* Este probabil o scrisoare neexpediată sau restituită emitentului (vezi şi *Bibliografia operelor lui N. Bălcescu,* în *Studii şi referate*

despre N. Bălcescu, I, Buc., 1953, p. 214—217, cu îndreptările din N. BĂLCESCU, *Opere,* IV, *Corespondență,* p. 448—449).

Dăm mai jos cîteva acte în legătură cu mssele.

I

Sevastița Bălcescu către Ion Ghica

București, 19/31 august 853

Domnul meu,

Dacă vă răspunz așa tîrziu pricina este c-am fost la țeară, unde am stat mai mult de trei luni, și cei ce priimiră scrisoarea d-le nu mi-o trimiseră acolo. Ceea ce vă pot spune este că și eu ca și d-ta știu că sărmanul meu frate avea cu dînsul mai multe cărți și hîrtii, pe care la cele din urmă momente au închis în fața consolului turcesc și alți, și le-a lăsat în grija otelistului pînă va veni cineva a le reclama.

Cînd am priimit fatala știre de perderea sa, am scris frate-mio Costache, ca prin ambasada turcească de la Paris să scrie și să ceară a aduce toate lucrurile la Paris, în priimirea sa, fiindcă aci în țeară nu se putea aduce. Am scrisoare de la frati-mio și zice că au priimit lucrurile toate cele de la Palermo, dar el a auzit că bietul Nicu a mai lăsat din ele la Constantinople și era să se adreseze la d-tră ca să vă întrebe de este adevăr. Afară de acele cărți și hîrtii ce el avea cu dînsul, la pornirea noastră din Paris am mai lăsat două lăzi, una la soacra lui Ioan Alecsandri și ceilaltă la chiar Ioan Alecsandri. Cînd ne-am despărțit de d-na Cantacuzino la Marsilia, am rugat-o ca să ia d-ei acele lăzi în păstrare, fiindcă Alecsandri era să plece în Moldova, împreună cu soacră-sa. Am scris frati-mio Costache ca să le ia și pe acelea tot la dînsul, dar îmi răspunde că n-a găsit decît numai una din acele două lăzi, negreșit cea lăsată la soacra lui Alecsandri, fiindcă acolo s-a găsit; ceilalta nu știu unde va fi și d-na Cantacuzino și Alecsandri sînt în Moldova acum și frate-mio n-a putut avea nici o deslușire în pricina asta. El a scris lui Alecsandri și eu d-nei Cantacozino. Așteptăm răspuns. Sper că se va găsi și acea, căci negreșit o va fi lăsat la pornirea d-lor la vreun loc sigur.

Doresc din suflet să se găsească toate ca să putem cel puțin împlini cele din urmă ale sale dorinți, daca n-am putut face mai mult, sau să zic mai bine ceea ce aș fi voit de aveam mijloace și putere, potrivit cu dorința mea, dar n-am putut nimic și aceasta îm face o îndoită durere.

Mama mea este sănătoasă. Starea sa însă v-o puteți închipui. Ea vă mulțumește că n-ați uitat-o și vă trimite mii de binecuvîntări.

Eu vă sînt foarte recunoscătoare de enteresul ce ne purtați. Cît pentru partea ce ați luat la nenorocirea noastră sînt sigură, știu că-l iubeați ca un adevărat frate. Vă rog dar în numele lui, nu uitați pe nenorocita sa soră și d-tră bună amică

Sev. Balcesco

P.S. Daca veți avea trebuință de ceva hîrtii ce știți, cereți-le la frate-mio Costache. Adresa sa este aceasta : *12 Rue Chauv.—Lagarde.*

B.A.R. *Corespondenţa Ion Ghica*, Mapa II, 24 ; N. BĂLCESCU, *Opere. Scrisori şi scrieri inedite*. Ediţie critică adnotată cu o introducere de G. ZANE, t. II ^{1,2}, Buc., 1948 ; t. II ^{2}, p. 190—191 ; republicată în *Date noi despre Nicolae Bălcescu* (de AUGUSTIN Z. N. POP), în *Luceafărul*, I, 1958, nr. 11, împreună cu alte acte emise de N. Bălcescu sau în legătură cu acesta, deja publicate în Colecţia din 1948, neamintită însă de noul editor. A. Z. N. POP mai tipărea şi altă dată texte deja publicate ca necunoscute; vezi M. EMINESCU, *Poezii postume*. Ediţie critică îngrijită de PERPESICIUS, Buc., 1958, p. 408.

II

Proces-verbal
al
Delegaţiunii Societăţii Academice
1876, dec. 11

Astăzi adunîndu-ne spre regularea afacerilor Societăţii, d. A. Odobescu a arătat d-lui Ion Ghica că d-lui posede scrierile rep. N. Bălcescu, încredinţate d-lui de fratele defunctului, d. C. Bălcescu.

D. Ion Ghica a respuns că aceste documente i aparţin în puterea testamentului numitului reposat. Această împrejurare lămurindu-se din dosarul Ministeriului de Culte din 1863, în care se găseşte testamentul citat, înaintat Ministeriului de d. N. Ionescu, carele în acel an a fost trimis de guvern spre a urmări resturile mortale ale reposatului, d. Ion Ghica a declarat că oferă aceste documente Societăţii, iar d. Odobescu s-a obligat a le aduce cu lista lor.

D. Costachi Bălcescu a declarat că adheră la această donaţiune. Delegaţiunea la proxima seziune anuală a Societăţii va supune cazul Societăţii şi condiţiunea de a lua mesuri spre a le tipări.

Ion Ghica *Sion* *Al. Odobescu*

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Delegaţiunea, 1873—1878, f. 356.

III

Costache Bălcescu către Delegaţiunea Societăţii Academice

București, 31 decembrie 1876

Domnilor,

După încetarea din viaţă a mumă-mi, rămîind în posesiunea mea o parte din scrierile decedatului meu frate Nicolae, le-am încredinţat d-lui Alexandru Odobescu, cu condiţiunea ca să le tipărească în revista la care erea şi d-lui atunci membru şi să tragă deosebit o ediţiune de patru sute esamplare pe care să o dea d-lui C.A.Rosetti, spre despăgubirea d-lui de nişte bani ce-i rămăsese fratele meu dator, şi pe care familia n-a putut să-i plătească. D-nu Odobescu a mai luat angajamentul de onoare d-a-mi restitui în urmă manuscrisele.

A trecut de atunci vreo cîţiva ani şi d. Odobescu nu numai că nu au dat d-lui Rosetti nici un esamplar, dar nici manuscrisele nu mi le-a întors încă.

Informîndu-mă acum că Onorab. Delegaţiune a Societăţii Academice doreşte a imprima scrierile fratelui meu, vin printr-aceasta a vă propune, domnii mei, că consimt a se da Societăţii Academice scrierile fratelui meu ce sînt la d-nu Odobescu, spre a-i fi proprietate perpetuă, cu condiţiune ca din cea dintîi ediţiune ce ar trage să se dea d-lui C.A. Rosetti patru sute esamplare spre despăgubire-i pentru bani ce i-au rămas fratele meu dator.

Primiţi, mă rog, domnilor, încredinţarea deosebitei mele consideraţii.

C. Bălcescu

Domnilor membrii ai Delegaţiunii Societăţii Academice

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Delegaţiunea, 1873—1878, f. 357.

IV

Extras din raportul Delegaţiunii Societăţii Academice însărcinată cu verificarea activităţii Societăţii pe 1876.

Cu plăcere venim a semnala oarecare achiziţiuni însemnate pentru Biblioteca noastră. Manuscriptele mult regretatului nostru istoric N. Bălcescu, lăsate prin testamentul său d-lui I. Ghica, astăzi au devenit proprietate a Societăţii. Familia reposatului a adherat şi dînsa la această donaţiune cu condiţiune de a fi date publicităţii.

Sperăm că aceasta va face objectul de preocupaţiune pentru secţiunea noastră istorică.

I. Ghica *Sion*

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Sesiunea generală, 1876, f. 143 ᵛ, *Anal. Soc. Acad. Rom.*, Seria I, X, 1877, p. 32, 177.

Despre hotărîrea luată în timpul domniei lui Cuza Vodă de a se edita opera lui N. Bălcescu, materialul documentar este publicat în N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 404 şi urm. Hotărîrea luată de Societatea Academică Română, în 1877, de a se publica *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul* a readus în discuţie, dar fără folos, chestiunea editării întregii opere. Printr-o întîmplare, pe care documentele de mai jos o scot la iveală, s-a ajuns la concluzia ca odată cu *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul* să se publice încă alte cinci lucrări de ale lui Bălcescu.

Ediţia din 1878 este opera lui Al.I. Odobescu care, după spusele sale, 15 ani a căutat mijloace fără a le putea găsi, spre a tipări scrierile lui Bălcescu. Un articol semnat O., *Studiile istorice în ţeara noastră*, în *Independinţa*, an. IV, dec. 1861, p. 187—188, retipărit zece ani mai tîrziu în *Pressa*, an. IV, 9 dec. 1871 (reeditat în : Alexandru Odobescu, *Opere*, II, Text critic şi variante de Marta Anineanu. Note de Virgil Cândea, Buc., 1967, p. 185 şi urm., p. 564 şi urm.), anunţa o ediţie Bălcescu ; iniţiativa, rămasă nerealizată, se datora tot lui Al.I. Odobescu ; articolul dădea deplin sigură ştirea că „ se vor tipări într-o bună şi splendidă ediţiune toate operile istoricului nostru N. Bălcescu, şi mai cu seamă *Istoria românilor subt Michai Viteazul*, pe care o moarte prematură l-a oprit de a o termina şi de a o pune subt tipar. România datorează această onoare barbatului care a o înzestrat cu un aşa frumos monument ridicat gloriei sale străbune". Cu un an mai înainte ca Societatea Academică Română să fi luat hotărîrea de a publica *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, hotărîre care satisfăcea un deziderat mai vechi, Gr. Tocilescu punea public întrebarea : „ O ediţiune completă a operelor sale [ale lui N. Băl-

cescu] nu s-ar putea publica?" (GR. TOCILESCU, *op.cit.*, p. 68). Întîmplarea de care vorbeam mai sus şi datorită căreia s-au tipărit încă cinci lucrări este economia bănească realizată în mod neprevăzut la tipărirea scrierii *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul*.

Dăm cîteva documente în legătură cu această editare:

I

Societatea Academică Română

Secţiunea istorică

Şedinţa din 11 sept. 1877

Preşedinte, *G. Bariţiu*

Membrii prezenţi: *D. Sturdza, A. Odobescu, V. Babesiu, I. Hodosiu*

Secretar, *V. Maniu*

La ordinea zilei, la p. 2:

Manuscrisul reposatului N. Bălcescu.

În cestiunea manuscriselor reposatului N. Bălcescu, d. Odobescu propune a se încuviinţa pentru astă dată publicarea *Istoriei lui Mihai Viteazu*, privitoare la războiul de la Călugăreni, compusă din 5 cărţi, din care 2 inedite. D. Odobescu crede că această însemnată scriere, avînd interes a se răspîndi cît mai mult, mai ales în acesti timpi, între popor, şi prin urmare face următorul conclus: „Să se tipărească ceea ce esistă din *Istoria lui Mihai vodă Viteazul*, fără note, cu ortografia uzitată în România, în format Charpantier, cu litere Garmond, în 1500 esemplare, pe hîrtie de 10 lei topul, cu aproximaţiune.

40 coale a 120 topuri	1200 lei
40 coale a 60 lei	2400 lei
Corectura	400 lei
legătura	200 lei
Decopierea porţiunei încă necopiată	300 lei
	4500 lei

A se vinde cîte 5 lei esemplarul.

D. Sturdza spune că manuscrisele Bălcescu s-au dat Societăţii cu speranţa că se vor tipări; este [de] părere că operele unui aşa de însemnat istoric şi scriitoriu român urmează a se da la lumină cît mai neîntîrziat, prin urmare susţine întru toate concluzul d-lui Odobescu, fără ca prin aceasta să se prejudece ediţiunea complectă a operelor Bălcescu.

D. Babesiu şi Hodosiu se unesc cu părerea d-lui D. Sturdza.

Secţiunea admite concluzul astfeliu cum este formulat şi decide a se cere de la plenul Societăţii suma de 4500 lei, costul ediţiunii.

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Secţia istorică, 1873 – 1888, f. 49^{v}; *Anal. Soc. Acad. Rom.*, Seria I, X, 1877, p. 5, 82, 98.

II

Delegaţiunea Societăţii Academice

1877, octombrie 4/16

1) Aprobă formatul propus de tipografia Socec pentru Ist. Rom. sub Mihai Vv Viteazul
2) Decide a se plăti d-lui Socec optsute cincizeci lei pentru şasezeci topuri hîrtie,
3) A se elibera d-lui A. Odobescu, însărcinat cu privegherea şi esecuţiunea ediţiunii, suma prevăzută în buget pentru decopiare şi reviziune, după cerere.

Ion Ghica, Sion, Al. Ododescu, B. P. Hajdeu

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Delegaţiunea, 1873—1878, f. 298.

III

Oferta P. Gorjan şi P. Ispirescu, din 23 sept. 1877 pentru Istoria

1) Format 16^{0} — 32 pagine — cf. cu proba,
2) Tiraj 1500 ex. pe hîrtie dată de Societatea Academică,
3) Preţul 64 lei coala, cu reducere 60 lei,
4) Plata din cinci în cinci coale.

Ibidem, f. 299.

IV

Al. Odobescu către Societatea Academică Română

Priimită la 14 noembrie 1877
nr. 17

Domnule Preşedinte,

În tipărirea scrierii lui N. Bălcescu asupra lui Michaiu Viteazul, cu care am fost însărcinat dupe votul Societăţii Academice, am izbutit a realiza o însemnată economie, care din costul hîrtiei şi tiparului se urcă la o sumă de peste 2200 lei.

Din această economie aşi dori să înavuţesc volumul în care este tipărită întreaga zisă opera a [lui] Bălcescu, cu următoarele adaose:

I-a. O culegere *din scrierile lui care se află în raport cu* Istoria lui Mihaiu Viteazul, şi anume:

1) Buletinul despre portretele acestui domn,
2) Discursul lui despre Mişcarea românilor din Ardeal,
3) Cîntarea României,
4) Puterea armată şi arta militară la români.

II-a. Un portret al lui Michai Viteazul de copiat în zincografie după acel făcut de Sadeler, la 1601.

Aceste adaose vor necesita următoarele spese, care sînt minime în comparaţiune cu economia realizată.

a) pentru vreo şase topuri hîrtie, peste cele 20 deja aprovizionate, cu aproximaţiune	104 lei
b) tiparul a şease coale de 16 pagine socotite à 30 lei de coală	180 lei
c) facerea portretului în 1500 exemplare	190 lei
	474 lei

Vin prin aceste rînduri a vă ruga, Domnule Preşedinte, ca să binevoiţi a supune aceste spese neprevăzute în deciziune, la aprobaţiunea Delegaţiunei şi vă rog să priimiţi încredinţarea deplinei mele consideraţiuni.

Al. Odobescu

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Secţiunea istorică, 1873—1883, f. 56—57.

V

Delegaţia Societăţii Academice

Procesul-verbal din 14 noembrie 1877. Se aprobă propunerea.

I. Ghica, Sion, B. P. Hajdeu

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Delegaţiunea, 1873—1878, f. 326.

VI

Raportul Delegaţiunii pe 1878

Opera care mai înainte de toate a văzut lumină şi care a fost priimită cu deosebită simpatie de public a fost Istoria lui Michaiu Viteazu de Nicolae Bălcescu. Aceasta s-a făcut sub privighierea unuia din subscrişii, A. Odobescu carele, pe lîngă o prefaţă cuprinzînd părţile cele mai însemnate din biografia lui Bălcescu, a avut îngrijirea a adaoge la capetele cărţii şi o serie de alte scrieri ale nemuritorului istoric relative la istoria naţională.

Ion Ghica, Sion, Odobescu

B.A.R., *Arhiva*, Dosar Seziunea generală, 1878, f. 280^v.

*
* *

Al. Odobescu, la 22 sept./4 oct. 1877, înştiinţa pe Bariţiu că volumul Bălcescului este la ultima coală şi că în afară de *Istoria lui Mihai* a mai tipărit în volum şi alte lucrări „ care au legătură cu cele spuse în opera cea mare şi totdeodată au şi o însemnătate specială în momentele de faţă". Speră că această carte „ va produce un efect salutar pe aci" şi îl întreabă „ cum să facem ca ea să pătrundă şi dincolo de munţi. D-ta te rog să-mi spui cum să facem, unde, cui, cum şi cîte să trimetem?" (N. Bănescu, *Opt scrisori ale lui Al. Odobescu* (*Din corespondenţa lui Gh. Bariţiu*), în *Transilvania*, LI, nr. 3, 1920, iulie, p. 373).

Transcrierea textelor pentru tipar şi probabil corecturile pentru tipografie au fost făcute de I. Slavici. În acest sens cred că ar trebui luate în seamă amintirile sale în care spune: „Tot sub îngrijirea mea a mai fost publicat ms lui Nicolae Bălcescu despre Istoria Românilor în timpul lui Mihai vodă Viteazul, pe care pînă atunci îl păstrase A. Odobescu (I. Slavici, *Lumea prin care am trecut*, în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, aprilie, p. 397).

Ediția lui Al. Odobescu a adus mari servicii: mai bine de 25 de ani a fost singura după care *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* s-a citit. Nu este locul să discutăm aci valoarea edițiilor din trecut, dar ediția nu a plăcut lui T. Maiorescu. Este posibil să-și fi exprimat părerile încă de atunci, deși știm că la *Junimea* opera lui Bălcescu se citea în ședințe. După 24 de ani de la apariția ei, în urma unei expuneri a lui P. V. Haneș la o ședință a Societății istorico-literare a studenților de la Facultatea de litere din București cu privire la Bălcescu ca om de litere, Maiorescu nota: „instructivă critică a deplorabilei ediții a lui făcută de Odobescu" (*România literară*, I, 1968, nr. 11). La nivelul anului 1902 critica era facilă și P. V. Haneș a putut să aducă destule obiecții care să impresioneze. Dar „deplorabila" ediție a rămas în cultura română.

Este foarte probabil că unele msse, atît dintr-un fond cît și din altul, s-au pierdut. Despre lăzile de la Paris amintite mai sus nu știm altceva decît ce se spune în scrisoarea citată, probabil că aveau în ele și cărți. Pierderea unor hîrtii ne-o atestă însuși Al.I. Odobescu, care, încă din 1853, a cercetat mssele Bălcescu, fie pe cele aduse de la Palermo, fie altele. Astfel, vorbind despre marșul lui Cârlova, el spune într-o notă din *Revista română*: „ Această poesie am copiat-o la 1853 după originalul autorului ce-l poseda răposatul N. Bălcescu". În *Istoria românilor sub Michaiu Vodă Viteazul*, reproducînd *Ruinele Tergoviștei* și *Marșul din 1831*, spune din nou că acestea „ au fost păstrate și citate de N. Bălcescu", dar nu precizează nimic despre msse (ed. 1878, p. 194).

* * *

Manuscrisele lui N. Bălcescu, de aproape o sută de ani de cînd sînt depuse la Academie, au fost cercetate în repetate rînduri, dar nu totdeauna cu rezultate satisfăcătoare. Astfel informațiile dintr-o scriere: Dr. SULTANA SUȚĂ-SELEJAN, *Gîndirea economică a lui Nicolae Bălcescu*, Buc., 1967, cu privire la niște manuscrise economice inedite ale lui N. Bălcescu, sînt inexacte. Este surprinzător cum în stadiul actual de cunoaștere a operei lui Bălcescu și într-o lucrare de aproape 500 de pagini, deci într-o scriere care prin dimensiunile ei presupune o largă informare, dacă nu nouă cel puțin corectă, se poate expedia așa o problemă de manuscrise Bălcescu, și încă de manuscrise care pînă acum ar fi fost necunoscute. Întrucît aceste msse, așa cum sînt citate, descrise și caracterizate nu apar în colecția de față, sîntem obligați la cîteva precizări.

Mssul *Les (des) paysans*, din B.A.R., *Arhiva I. Ghica*, msse franceze 190, nu reprezintă o „redactare inițială", un concept al cunoscutei scrieri a lui N. Bălcescu, *Despre starea soțială*, și nu conține nici un cuvînt autograf al acestuia pe text. Este vorba, pur și simplu, de un *rezumat* în limba franceză *după* această scriere, făcut de altcineva, ulterior apariției ei, așa cum oricine își poate da seama, citind manuscrisul, deoarece în text este de trei ori citat *Magazinul istoric*, vol. II, adică chiar volumul în care a apărut articolul *Despre starea soțială* (v. le M. hist. v.2, p.247), (v. p. 252, Mag. hist. v.2), (M.Hist., p. 235, v.2).

Cele două fragmente date ca inedite din scrieri presupuse necunoscute încă, „ două capitole izolate XXVII și XXXIII" și „un fragment dintr-un studiu care se ocupă de Comisia proprietății din 1848, scris de altă mînă, dar corectat de N. Bălcescu", sînt fragmente din mssele bine cunoscute ale *Reformei soțiale la români*, scriere pe care am editat-o în 1948 și care de atunci încoace a căpătat o largă răspîndire, așa încît este menționată chiar în scrierea de care, vrînd nevrînd, ne ocupăm. Ambele fragmente sînt editate și în ediția de față ca și în cea din 1948, la locul lor, în textul *Reformei soțiale.* (G.Z)

Referinţele asupra *Corespondenţei* lui N. Bălcescu sînt tot atît de inexacte. Numărul de scrisori publicate pînă în prezent este dat cu aproximaţie, se spune, fără nici o rezervă, că ar exista alte scrisori nepublicate, dar afirmaţia nu este susţinută cu nici o dovadă: indicarea depozitului unde s-ar afla, a destinatarului, a datei şi locului de emitere. Lucrarea care dă astfel de referinţe, pe care a trebuit să le rectificăm, este încă o dovadă că singură interpretarea este nu numai inutilă, dar chiar dăunătoare, dacă un istoric nu ţine seama de asprele exigenţe ale metodei istorice moderne, în orice domeniu de cercetare.

II. PRIMELE EDITĂRI
TRANSCRIEREA TEXTELOR

Orice ediţie de texte trebuie să-şi asume, de la început, o îndoită sarcină : să restituie textele, adică să stabilească ultima lor redactare, aşa cum a dat-o sau a voit să o dea autorul, pe baza manuscriselor sau a textelor tipărite — în cazul cînd lipsesc manuscrisele —, iar odată textele stabilite, să le transcrie în conformitate cu exigenţele actuale.

Ambele sarcini s-au impus, fireşte, şi colecţiei de faţă, dar ca în toate ediţiile critice din ultimii ani, îndeplinirea lor a întîmpinat dificultăţi greu de înlăturat. Stabilirea textului iniţial destinat de autor tiparului se izbeşte fie de lipsa manuscriselor, fie de numeroase intervenţii în textul tipărit, făcute de cenzori, redactori, corectori, tipografi, prieteni care au citit textul înainte de a-l da la tipar. Transcrierea textelor, la N. Bălcescu ca şi la toţi autorii acestei epoci, întîmpină de asemenea greutăţi datorită complicatelor probleme de limbă, grafie şi ortografie. În plus, scrierile lui N. Bălcescu au apărut cu numeroase greşeli de tipar, mai ales la numele proprii, de persoane şi de localităţi, greşeli care trebuie urmărite şi îndreptate.

Tot ce a publicat Bălcescu pînă în 1848 şi chiar unele lucrări postume s-au tipărit sub **regimul cenzurii.** Cenzura presei pe vremea lui s-a exercitat permanent atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova. Editorii, tipografii şi autorii trebuiau să ţină seama de toate prevederile cenzurii. Controlul se exercita şi preventiv ; textele destinate tiparului trebuiau citite şi aprobate de cenzor ; modificările impuse trebuiau respectate (vezi în special : *George Bariţ şi contemporanii săi,* I. Ediţie de ŞTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIŞ şi TITUS MORARU. *Studii şi documente,* Buc, 1973, p. 30, 33, 120).

În scrierile lui Bălcescu cunoaştem cîteva intervenţii ale cenzurii, dintre numeroasele, desigur, făcute. Una în *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum* şi alta în *Răzvan-vodă.* În *Puterea armată* a fost suprimat în ms. sfîrşitul unei fraze în care era vorba despre poziţia reacţionară a clerului în evul mediu. Din pasajul : „ Cărţile care ar fi putut lumina lumea erau în mîinile popilor şi interesul lor era ca lumea să fie în întunerec" a fost suprimată partea finală : „ şi interesul lor era ca lumea să fie în întunerec". Cu drept cuvînt N. Bălcescu protesta împotriva acestei suprimări ; la 30 mai 1844 scria lui Ion Ghica : „ Asfel frazul se completa, în vreme ce altmintrelea n-are nici un înţeles" (N. BĂLCESCU, *Opere,* IV, *Corespondenţă,* p. 57).

Este interesant de subliniat că Al. Odobescu, editînd în 1878 *Puterea armată,* a publicat textul întreg, aşa cum noi îl cunoaştem din scrisoarea din 1844 a lui Bălcescu. A avut Odobescu un ms. sau a cunoscut şi el scrisoarea pe care am publicat-o în 1946 ? Manuscrisul pînă azi nu ne este cunoscut.

O altă intervenţie sigură a cenzurii este, după cum am spus, în *Răzvan-vodă.* Se ştie că V. Alecsandri a publicat de două ori această scriere, o dată în 1852 şi apoi în 1855. Textul din 1852 a servit la editarea din 1855. Comparînd însă conceptul acestei lucrări cu textul publicat în 1855, deci după moartea lui N. Bălcescu, ne putem da seama de deosebirile existente.

Cenzura era aspră şi în Moldova. Un pasaj din scrisoarea lui G. Sion către M. Kogălniceanu, din 12/24 februarie 1855, tocmai cînd reapărea *România literară,* este revelator. În legă-

tură cu regimul de presă, publicistul moldovean scria următoarele : „ Ca să aibi o ideie despre jurnalistica de aici, întîi îți recomand să te duci la Mavrogheni și să-ți dea să citești nr. 92 al *Buletinului Oficial* din 10 decembrie 1854, ca să vezi porcăria de legiuire ce s-a făcut pentru presă . . . " (ȘTEFAN METEȘ, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contimporanii*, Cluj, 1939, p. 64).

Redacția *României literare*, publicînd lucrarea lui Bălcescu, a adus textului modificări și este neîndoielnic că cele mai însemnate au fost făcute pentru a satisface exigențele cenzurii. Astfel, în primul rînd au fost scoase sau modificate pasajele care ar fi putut indispune pe turci. Fraza : „ El [Sigismund Báthory] îi învinovățea [pe poloni], cu mare cuvînt, că au intrat într-această țară, fără să aibă nici un drept și fără a fi provocați de nimeni, numai și numai să o smulgă de supt ocrotirea sa și s-o readucă iarăși supt jugul cel greu și nesuferit al turcilor de care cu atîtea jertfe se mîntuise" este dată fără ultima parte : „și s-o readucă iară și supt jugul cel greu și nesuferit al turcilor de care cu atîtea jertfe se mîntuise"

Pasajul : „ La 5 aprilie 1595 Aron Vodă, căzînd în prepus de a trăda turcilor cauza. creștinătății, fu arestuit de Sigismund Báthory, prințul Transilvaniei" este dat într-o formă care scoate pe turci din cauză : „ La aprilie 1595 Aron Vodă fu răsturnat din scaunul domniei prin ajutor de oaste trimisă de Sigismund Báthory, prințul Ardealului".

Într-un pasaj mai jos este înlocuit termenul „ păgînii" din ms. cu termenul „ turcii". Din aceleași motive au fost suprimate două pasaje mai lungi conținînd expresii dure tot la adresa turcilor, ca : „ . . . acești dușmani vecinici și neîmblînziți ai creștinilor" și „ . . . dușmanii crucei și ai lui Hristos".

A fost suprimat, din considerații lesne de înțeles, și pasajul din fruntea lucrării : „Răzvan vodă era născut în Moldova, dintr-un tată țigan și o mumă moldovancă". În sfîrșit, în ultimele rînduri ale lucrării, pasajul atît de elocvent : „ în ochii providenții nu sînt popoare și clase osîndite, precum nici popoare și clase alese" este tipărit fără ultimele cuvinte : „precum nici popoare și clase alese", pentru că însemna o luare de poziție față de egalitatea între popoare și privilegiile de clasă.

În alte lucrări se observă vădit grija lui Bălcescu de a evita dificultăți cu cenzura. După cum am arătat în altă parte (*Aspecte noi ale vieții lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1), publicarea articolului *Despre starea soțială a muncitorilor plugari* a provocat în cercurile guvernamentale o vie contrarietate împotriva lui și el singur mărturisește că a fost silit să plece din țară. În partea finală a articolului, unde urma să vorbească despre situația țăranilor din vremea sa și despre reformele necesare, amintind de Regulamentul organic, spune următoarele : „O reformă complectă și radicală în toate instituțiile noastre era atunci trebuincioasă și se și lucra. Poporul și cu toți acei oameni luminați și filantropi, care iau parte la suferințele lui, era plini de nădejde în acea reformă. Dar . . . Însă aci credem de cuviință a ne opri. Documentele nu ne lipsesc. Noi avem acum înaintea noastră multe și prea interesante, între care corespondența de mai mulți ani urmată între guvernul trecut și Obșteasca Adunare, dar socotirăm că vremea nu le-a venit spre a le publica. Într-o zi ne vom întoarce asupra acestui sujet, vom complecta acest articol, vom judeca fără patimă și fără părtinire tot ce s-a făcut și pe cei ce au lucrat într-această pricină și vom plăti tributul nostru de laudă sau de hulă la cei ce le-ar fi meritat" (vezi *supra*, p. 161). Punctele de suspensie puse mai sus după cuvîntul *dar* arată clar că autorul era în situația de a nu putea continua. Precizarea vine imediat : „ Însă aci credem de cuviință a ne opri" ; „ de cuviință" în sens că nu putea merge mai departe. Corespondența despre care vorbește o avea într-adevăr și o va folosi în *Question économique*. Aceasta este tocmai lucrarea pe care o anunța Bălcescu zicînd : „ Într-o zi ne vom întoarce

asupra acestui sujet", dar care în condițiile exilului căpătase, desigur, o altă formă decît cea la care se gîndea în 1846.

În afară de intervențiile datorite cenzurii, redacțiile revistelor au făcut și ele **adăugiri sau modificări.** Unele sînt introduse chiar la cererea lui Bălcescu, altele, dimpotrivă, fără consimțămîntul său. Ne referim din nou la *Puterea armată*. N. Bălcescu, trimițîndu-și articolul spre publicare în *Propășirea*, era convins că redacția nu-l va publica în întregime, ci numai „ ceea ce ... trebue pentru abonații foi "(N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 50). În scrisoarea din 14 martie (*ibidem*, p. 51), referindu-se la articol, N. Bălcescu roagă pe I. Ghica să revadă manuscrisul și în caz de va găsi greșeli să le corecteze ; afară de aceasta îi mai cerea să adauge un anumit pasaj. Prin urmare, Bălcescu accepta intervenții ale redacției. Dar n-a fost mulțumit de modul cum au fost executate. La 30 mai scria prietenului său : „ Mi-au părut numai rău pentru greșelile ce s-au făcut la tipar. Unele se văd a fi ale tiparului, iar altele se văd iarăși a fi făcute într-adins, cu gînd d-a le îndrepta. Vro cîteva îndreptări ușoare sînt cu socoteală și mulțumesc redacții, iar altele sînt cu totul dimprotivă. Așa mai întîi îmi pare rău de ce ați stricat titru, dupe cum îl făcusem eu. Aș dori să se substitueze în broșură. N-ați adăogat la început : *Partea întîi* și cele dupe cum am însemnat pe foia unde am scris precuvîntarea și dupe cum ți-am zis cînd ai plecat" (*ibidem*, p. 57). Lipsind mssul *Puterii armate*, nu putem ști exact toate aceste „ îndreptări", ca să le putem înlătura, nu avem decît însemnarea greșelilor semnalate în scrisorile din 30 mai și 13 iunie, în care N. Bălcescu menționează cîteva și cere suprimarea pasajului final din *Prefață* : „ În sfîrșit căci sînt convins că țara românilor de își va lua vrodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult răgenerației vechilor ei instituții ostășești". Scrisoarea din 13 iunie 1844 a ajuns prea tîrziu la Iași ca să mai poată fi scos pasajul indicat. Socotind că N. Bălcescu cerea scoaterea acestui pasaj din considerații în legătură cu cenzura, l-am menținut și noi.

În editarea noastră am folosit textul din extras, considerîndu-l ca revăzut de Bălcescu. Desigur că editorii de la Iași au introdus unele completări acceptate probabil de Bălcescu, după cum reiese din scrisoarea menționată mai sus, dar pe de altă parte redactorii, sau chiar tipografii, au introdus și forme lexicale specifice, de care ne vom ocupa mai jos.

Este sigur că și în textele publicate în București, în *Magazinul istoric*, mai ales în perioada cînd Bălcescu a lipsit din țară, Laurian a făcut și el unele intervenții și modificări, altele decît cele care rezultă din cele două sau trei zațuri (vezi mai jos p. 257).

O importanță deosebită pentru restituirea textului o are îndreptarea unor anumite greșeli. Mai ales în primele tipărituri se văd numeroase **greșeli de date, de nume proprii, locuri și persoane.** Nu este vorba despre greșeli de informație istorică ale autorului care, chiar dacă nu corespund cu informația actuală, trebuie menținute ca atare pentru că reprezintă nivelul de cunoștințe al epocii, ci de greșeli provenite foarte probabil din grafia mssului sau din lectura zețarului, rămase necorectate. Despre unele greșeli de tipar din *Puterea armată*, după cum am mai spus, N. Bălcescu își manifestă nemulțumirea către I. Ghica în scrisoarea din 30 mai 1844 (*ibidem*, p. 57), după ce în scrisoarea anterioară, cea din 23 mai, îl rugase să aibă grijă „ ca să iasă corect, mai cu seamă la citații" (*ibidem*, p. 55). Alte greșeli de tipar semnalate de N. Bălcescu sînt în *Question économique*. Trimițîndu-i lui I. Ghica la Constantinopol cinci exemplare din lucrarea recent apărută, îl roagă în scrisoarea din 26 mai 1850 să corecteze unele greșeli de tipar pe care le-a scăpat din vedere (*ibidem*, p. 300).

În ediția de față am corectat greșelile de date în cronologia domnilor, de numerotare a domnilor sau de datare a unor evenimente, ori de cîte ori am avut certitudinea că sînt greșeli

tipografice faţă de manuscris sau ar putea fi vorba de unele forme corupte sau chiar de uşoare inadvertenţe din manuscris.

Dăm mai jos cîteva dintre modificările pe care le-am făcut.

Lucrarea şi pagina	Text N.B.	Ediţia de faţă
Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum		
p. 49	Ludovic IV cel gros	Ludovic VI cel Gros
,, 58	Cărneşti	Zărneşti
,, 59	Trădiştea	Grădiştea
,, ,, ...	Mansienii	Maxinenii
,, 59, 71	Obidoe	Odivoaia
,, 60	Mircea III	Mircea II
,, 66	Toroslo	Goraslău
,, 67	Domaica	Dîmboviţa
,, ,, ...	Teleafla	Teleajin
,, ,, ...	Orvenca	Orbeasca
,, ,, ...	Bozoreanca	Bujoreanca
,, 71	Gheghenii	Găgenii
,, ,, ...	Capalegu	Cacaleţi
,, ,, ...	Zmicea	Zimnicea
,, ,, ...	Camensul	Căcăneul
,, ,, ...	Călieşti	Călineşti
,, ,, ...	Sulazu	Izlazu
,, ,, ...	Gheamlaniţa	Iablaniţa
,, ,, ...	Bogoşi	Gogoşi
Comentarii asupra bătăliei de la Câmpii Rigăi		
p. 81	Barsselio	Barlezio
Cuvînt preliminariu ...		
p. 99	1200	1290
Ion Tăutu		
p. 111.	Putile	Putila
,, ,, ...	Ispisul	Ispasul
,, ,, ...	Vilivcea	Vilavcea
,, ,, ...	Iamistia	Zamostia
,, ,, ...	Viscauţii	Văscăuţii
,, ,, ...	Volona	Voloca
,, 112.	Bălăceşti	Bălineşti

Lucrarea și pagina	Text N.B.	Ediția de față
Spătarul Ioan Cantacuzino		
p. 117	1787	1786
,, 118	31 iunie	31 iulie
,, ,, ...	Porozeni	Porceni
,, 127 n.	Mărăcineni	Mărgineni
Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpurile mărirei lor		
p. 137	Bogdan IV	Bogdan III
,, 143	1654—1658	1653—1658
,, 147	1578	1577
,, 148	1612—1618	1611—1615
,, ,, ...	Imedorova	Smedorova
Despre starea soțială...		
p. 154	1274	1247
Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595		
p. 191	Baiazet II	Baiazet I
,, 193	Probatu	Provatu
,, ,, ...	Vracea	Vrața
,, 209	asediaților	asediatorilor

Alte greșeli, de același fel, îndreptate : data de elaborare a mssului *Începutul învățăturilor bunului și credinciosului Ion Neagoe Basarab*, ,, începutul veacului XV", trebuie îndreptat ,, începutul veacului XVII"; data de început a domniei lui Gheorghe Ștefan (domnul Moldovei) trecută în *Puterea armată* 1644, trebuie considerată ca greșeală de tipar și corectată 1654, după cum era admisă în timpul lui N. Bălcescu; data bătăliei de la Cahul, 1564, trebuie îndreptată 1574 ; anul 1580 pînă cînd ,, a stat în puterĕ armată română" trebuie schimbat în 1558, pentru că N. Bălcescu arată în continuare : ,, De atunci și pînă în 1592, domniile ticăloase ale lui Mircea II, Petre III, Ștefan II și Alexandru III o dezorganizară și o împuținară". Or, după *Tablele istorice*, a doua domnie a lui Mircea II începe la 1558 și nu la 1580, iar ceilalți domni menționați ocupă tocmai perioada pînă la 1592. Data domniei lui Constantin Basarab 1655—1659 (*Românii și fanarioții*, p. 106) trebuie schimbată în 1654—1658 ; de fapt în *Puterea armată și arta militară ... Valahia* (p. 54) apare ,,Constantin I, la 1654, înveșmîntă pe căpitanii dorobanților ...", deci în 1654 era domn, iar în *Postelnicu Costantin Cantacuzino* (p. 128) se dă ,,La 1658, mazilindu-se ... Costantin Basarab". Sfîrșitul dom-

niei lui Radu Leon — 1668 (*Românii și fanarioții*, p. 106) trebuie schimbat în 1669, cum reiese şi din Hrisovul dat de Radu Leon în 9 decembrie 1669 (vezi p. 106 şi p. 108).

N. Bălcescu face deseori citate din autori; uneori citatele sînt corecte, alteori au abateri de la textul original. Am corectat aceste abateri atunci cînd le-am socotit greşeli de tipar; în toate celelalte cazuri le-am lăsat aşa cum sînt; ele reprezintă tehnica de lucru a timpului; astfel am lăsat nemodificate, printre altele, citatele din *Învățăturile* lui Neagoe, deşi nu corespund în totul cu textul.

Atît cît cunoaştem mssele lui Bălcescu, cu excepţia unor file din versiunea a doua a scrierii *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, toate celelalte relevă o redactare grăbită; scrisul este nervos, de multe ori neglijent; ştersăturile şi adăugirile sînt frecvente. Chiar atunci cînd vrea să adopte o grafie mai ordonată, nu reuşeşte decît în primele pagini sau numai în primele rînduri. Recunoaşte singur că mssele sale conţin greşeli, fie din cauza grabei în care le-a scris, fie a lipsei de linişte sufletească în momentul cînd le-a redactat. Despre mssul pentru tipar al *Puterii armate* scria lui I. Ghica că nu a fost deloc calm atunci cînd l-a copiat.

Este instructiv de urmărit în ediţiile succesive apărute după moartea lui N. Bălcescu în ce măsură editorii au sesizat erorile şi cum le-au îndreptat. Limitînd analiza numai la numirile geografice se constată că în timp ce vechii editori, de cele mai multe ori, au observat greşelile şi le-au corectat, editorii mai noi, dintr-un respect exagerat al textului prim, au păstrat numirile greşite de localităţi. La 1878, Al. Odobescu, observînd greşelile din *Puterea armată*, a îndreptat pe cele mai multe, a păstrat însă: *Teleafla, Orveanca, Porceştii*. P.P. Panaitescu a corectat *Teleafla* în *Teleajen*, a lăsat însă *Orveanca*.

Editorii din 1953 ai *Operei* lui N. Bălcescu în mod voit ignorînd munca de editare anterioară au luat textele prime fără simţ critic, şi au păstrat toate numirile greşite; astfel, prin răspîndirea pe care această ediţie a avut-o s-au pus într-o largă circulaţie texte greşite, influenţînd ediţiile următoare, încît astăzi, chiar în ediţiile şcolare, figurează toate numirile greşite semnalate mai sus (vezi, de pildă, textul din ediţia: *Scrieri alese*, Biblioteca şcolarului, Buc., 1960).

O succintă analiză a greşelilor menţionate nu este lipsită de interes.

După cum am spus, unele sînt simple greşeli tipografice datorite fie lipsei de atenţie a zeţarului, fie grafiei neclare a lui Bălcescu. De exemplu: Bogoşi — Gogoşi, Călieşti — Călineşti, Zmicea — Zimnicea etc. Altele sînt urmare a confuziei şi alternanţei literelor chirilice şi celor latine din alfabetul de tranziţie. Astfel, Grădiştea (scris probabil *Гradistea* cu *Г* chirilic) datorită confuziei între *Г* şi T a apărut *Trădiştea*, Goroslo (scris probabil *Г*oroslo) a apărut Toroslo (aceeaşi greşeală), Odivoaie, Orbeanca, din cauza confuziei între *B* chirilic şi *b* latin, au devenit Odiboe şi Orveanca. Unele provin din disgrafia lui N. Bălcescu şi sigur au existat în mssele lui.

Cîteva greşeli s-ar putea explica prin folosirea necritică a diferitelor izvoare. Astfel, în *Campania* (p. 205) scrie: „În 15 octombrie 1595, armata creştină se apropia de Tîrgovişte de care fusese depărtată cale de şase ceasuri" (informaţia din notă: *Sicur d'Embry, De Thou, Jacobinus* in *Reusner*, p. 220). În paragraful următor (p. 206) continuă: „În 6 octombrie, a treia zi a asedierii, cîte trei prinţi aliaţi intrară în Tîrgovişte..." (aici informaţia este luată după *Walther*, care a dat-o după stil vechi). Or, a treia zi după 15 oct. nu poate să fie 6 oct. Deci, sau 6 oct. [stil vechi] sau 18 oct. Altele reproduc pur şi simplu informaţiile curente în epocă.

O altă dificultate pe care o întîmpină un editor exigent de texte N. Bălcescu o constituie **disgrafiile**. O analiză atentă a manuscriselor lui N.Bălcescu şi chiar a unor texte tipărite relevă o confuzie între anumite litere şi înlocuirea unora prin altele. La prima vedere s-ar părea că este

vorba de o simplă neglijență din graba scrisului, o neglijență de grafie sau — în unele cazuri — de greșeli de ortografie. Dar gruparea și sistematizarea acestor aparente greșeli ne arată că ele nu sînt întîmplătoare, ci apar cu o anumită regularitate la aceleași litere, dar că nu reprezintă un fenomen general, adică confuzia nu este permanentă, ci limitată și relativă; același cuvînt este scris uneori corect, iar după cîteva pagini, sau chiar rînduri, greșit.

Fenomenul este totuși specific. Aceleași greșeli apar în aproape toate manuscrisele, atît vechi cît și noi, în concepte scrise în grabă și în copii transcrise cu grijă. Deci rezultă că aceste greșeli nu pot fi atribuite grabei sau neglijenței, ci reprezintă un fenomen disgrafic care se datorează pronunțării defectuoase a lui N. Bălcescu.

Studiile logopedice au dovedit că la unele persoane dislalice, defectele de pronunțare se reflectă în scris. Or, Bălcescu în scrisoarea din 14 martie 1844 (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 51) mărturisește că face confuzie între literele ч(č) și ц (ť), explicînd această greșeală „faute que je fais souvent à cause de ma mauvaise prononciation". Deci singur recunoaște că face anumite greșeli și că aceste greșeli provin dintr-un defect de vorbire. Fenomenul nu este unic în scrisul românesc. În nota la precuvîntarea cronicii lui Neculce, scrisă de M. Kogălniceanu, întîlnim următoarea observație: „Ortografiea păzită de Ion Neculce în cronica sa este întocma aceea a lui Nicolai Costin, contimpureanulu seu, numai cu atîta deosebire că în multe rînduri în locu de *ș* elu se slujesce de *s*: aceasta ar denota o meteahnă în pronunciațiunea autorului" (*Cronicele Romaniei seu Letopisețele Moldaviei și Valahiei*. A doua ediție, t. II, 1872, p. 177).

O analiză a greșelilor și sistematizarea lor arată că confuziile nu se reduc la cele două litere menționate de Bălcescu (č și ť), ci cuprind o gamă mai variată de litere. Cea mai frecventă și mai caracteristică rămîne totuși confuzia între africatele č (ce, ci) și ť(ț). Dăm mai jos cîteva exemple:

1. adu*ț*i (aduci), ai*ț*i (aici), austria*ț*i (austriaci), caza*ț*i (cazaci), că*ț*i (căci), cînte*ț*ele (cîntecele), comuni*ț*i (comunici), credin*ț*ioasă (credincioasă), dobito*ț*ie (dobitocie), dumesni*ț*i (dumesnici), el*ț*iu (elciu), fal*ț*ii (falcii), fa*ț*i (faci), fran*ț*i (franci), împă*ț*ui (împăciui), încoa*ț*i (încoace), însăr*ț*inat (însărcinat), însăr*ț*inase (însărcinase), însăr*ț*inează-l (însărcinează-l), însăr*ț*inez (însărcinez), în*ț*eput (început), Jela*ț*i*ț*i (Jelacici), mări*ț*ică (măricică), mi*ț*i (mici), mun*ț*ii (muncii), născo*ț*it (născocit), Neguli*ț*i (Negulici), nevredni*ț*ia (nevrednicia), porun*ț*ile (poruncile), puterni*ț*i (puternici), ră*ț*indu-ne (răcindu-ne), sălbătă*ț*it (sălbăticit), săra*ț*i (săraci), sără*ț*ia (sărăcia), Să*ț*ele (Săcele), spi*ț*iu (spiciu), strasni*ț*ie (străşnicie), trebuin*ț*ioasă (trebuincioasă), să *ț*eară (să ceară), *ț*erînd (cerînd), *ț*itească (citească), în ve*ț*i (în veci), zi*ț*i (zici), ce zi*ț*i (ce zici) etc., dar și

2. ambicios (ambi*ț*ios), ameceală (ame*ț*eală), anevoince (anevoin*ț*e), anunciat (anun*ț*at), Barici (Bari*ț*), cărci (căr*ț*i), cărucele (căru*ț*ele), cerîndu-ci-se (cerîndu-*ț*i-se), cese (*ț*ese), cetăcile (cetă*ț*ile), cipetele (*ț*ipetele), Creciulescu (Cre*ț*ulescu), cuviincele (cuviin*ț*ele), despărcirea (despăr*ț*irea), donice (doni*ț*e), doniciari (doni*ț*ari), dorobanciul (doroban*ț*ul), făcernicie (fă*ț*ărnicie), ferbănceala (ferbăn*ț*eala), faceci (face*ț*i), frăcești (fră*ț*ești), Galaci (Gala*ț*i), hoceste (ho*ț*ește), îmbunătăciri (îmbunătă*ț*iri), înceles (în*ț*eles), iniciativă (ini*ț*iativă), înfăcișa (înfă*ț*ișa), înștiincează (înștiin*ț*ează), întrebuincezi (întrebuin*ț*ezi), judece (jude*ț*e), Marci (Mar*ț*i), mulci (mul*ț*i), mulcime (mul*ț*ime), mulciumire (mul*ț*umire), nemulciumiți (nemul*ț*umiți), nicică (ni*ț*ică), norocici (noroci*ț*i), peticiea (peti*ț*ia), plătici (plăti*ț*i), pucin (pu*ț*in), pucinele (pu*ț*inele), sfancihi (sfan*ț*ihi), sfincenie (sfin*ț*enie), sfincire (sfin*ț*ire), sperancele (speran*ț*ele), suscinînd (sus*ț*inînd), suscinut (sus*ț*inut), științele (știin*ț*ele), zdrence (zdren*ț*e) etc.

Nu am considerat disgrafii şi nu am menţionat aici alternanţe curente în epocă, în special la neologisme, ca de ex: asociaţie–asoţiaţie, comerciu–comerţ, oficer–ofiţer, provincie–provinţie, provincial–provinţial, social–soţial, societate–soţietate etc.

Urmează ca frecvenţă confuzia între *s* şi *ş*. De ex:

1. *asezat, astept, Brasov, dusmani, gresală, mestesug, misel, oras, orăsel, poslusniţi, răvăsel* etc., fără a menţiona cuvintele care conţin grupul de consoane *sc* şi *st* folosit în mod curent în locul grupului *şt*, de ex: astept, cîstig, crestin, ministri, nostri, scie, stie etc., dar şi

2. *caşă* (casă), *caşu* (casu), *copleşişeră* (copleşiseră), *crişa* (crisa), *dînşiul* (dînsul), *eşe* (ese), *eşişe* (eşise), *închiş* (închis), *împreşurase* (împresurase), *maşa* (masa), *poşiţia* (posiţia), *soşit* (sosit), *şanşe* (şanse).

Dacă în primul caz explicaţia s-ar putea găsi prin omiterea, din neglijenţă, a sedilei, în cazul al doilea nu se poate găsi credem altă justificare decît cea arătată de noi.

Confuzia între *z* şi *j* sau *ge*.

1. angazase (anga*j*ase), bagazul (baga*j*ul), ecsazerat (exa*g*erat), intrizi (intri*g*i), înzosirea (în*j*osirea), vrezmas (vră*j*maş), vrezmăsie (vră*j*măşie), zumătate (*j*umătate) etc. şi

2. bi*j*uindu-se (bizuindu-se), gruma*j*ul (grumazul), chib*j*uit (chibzuit), intrighea*j*ă (intrighează), înapoie*j* (înapoiez), îngro*j*itor (îngrozitor), îngro*j*iţi (îngroziţi), *j*ac (zac), *j*ăcui (zăcui), *j*ăceam (zăceam), *j*adar (zadar), *j*adarnic (zadarnic), *j*alog (zalog), *j*or (zor), obra*j*nicie (obrăznicie), redijea*j*ă (redijează), redije*j*e (redijeze), slobo*j*i (slobozi), slobo*j*it (slobozit), spîn*j*urat, (spînzurat), vitea*j* (viteaz) etc.

Alte confuzii mai puţin frecvente sînt:

confuzia între *r* şi *l*:

bilu*l*i (biluri), cu ca*l*e (cu care), munţilo*l* (munţilor), materiaru*l*ile (materialurile) etc.

Confuziile sînt mai frecvente în cazul cînd literele „vulnerabile" se succed sau sînt în imediata apropiere, de ex.: ce *c*e-am zis (ce *ţ*i-am zis), ce *c*e-am dat (ce *ţ*i-am dat), ce *c*e-am scris (ce *ţ*i-am scris), ţi-a*ţ*i cere (ţi-aşi cere), fac *ţ*i-o face (fac *c*e-o face) etc.

Uneori N. Bălcescu îşi dă seama de greşeala făcută şi o corectează. Alteori, mai ales la transcriere (*Românii supt Mihai Vodă Viteazul*), corectînd o disgrafie face alături alta. Ca exemplu tipic putem cita următorul pasaj din ms 77, f. 52: „. . . vite, aceste soaţe ai mun*ţ*ii". La transcriere, ms 79, f. 24, dîndu-şi seama că scrisese greşit cuvîntul „muncii" scrie pasajul în forma următoare„ . . . vite aceste soace a muncii", deci, după cum am spus, corectînd o disgrafie face alături alta.

Dacă la alfabetul latin confuzia intre *s* şi *ş* s-ar putea atribui omiterii sedilei din neglijenţă sau grabă, la textele scrise sau tipărite cu caractere chirilice explicaţia nu este valabilă, fiind vorba de caractere cu totul diferite, с respectiv *s* şi ш respectiv *ş*. Asemenea disgrafii s-au păstrat şi în unele texte tipărite.

Cu toate că Bălcescu, trimiţînd spre tipărire *Puterea armată*, îl ruga pe I. Ghica să facă corecturile necesare, iar Ghica fără îndoială a citit şi a corectat manuscrisul, unele disgrafii au rămas totuşi necorectate. Astfel, semnalăm: bracele (bra*ţ*ele), cetăci (cetă*ţ*i), cetăceni (cetă*ţ*eni), *douăzezi* (*douăzeci*), *Dumine*ţ*i* (*Duminec*i), *fînece* (*fîne*ţ*e*), Galaci (Gala*ţ*i), îmbunătăci (îmbunătă*ţ*i), înve*ţ*inată (învecinată), *j*îmbit (zîmbet), *j*ac (zac), neputin*ţ*ioşi (neputincioşi), porun*ţ*i (porunci), poslusni*ţ*i (posluşnici), pucin (pu*ţ*in), săra*ţ*i, sără*ţ*ie (săraci, sărăcie), silni*ţ*ie (silnicie), trebuincele (trebuin*ţ*ele), trenceroasă (zdren*ţ*uroasă), *ţ*ireadă (cireadă) şi altele.

Unele forme disgrafice se găsesc chiar şi în textul tipărit al *Cîntării României*; de ex.: încru*ţ*işîndu-se (încrucişîndu-se), mulcime (mul*ţ*ime), încelep*ţ*iunea (în*ţ*elepciunea) şi altele. Ar putea

fi o dovadă că tipărirea s-a făcut după un text transcris sau tradus de N. Bălcescu. (Pentru amănunte : ELENA G. ZANE, *Disgrafiile în manuscrisele lui N. Bălcescu*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, B.A.R., III, 1960, p. 253–266; în acest studiu se dau indicații asupra lucrărilor și a filelor de unde au fost scoase exemplele).

Toate disgrafiile au fost corectate ; o ediție cu menținerea lor ar fi imposibilă.

* * *

În momentul în care N. Bălcescu începe să tipărească, **ortografia** românească, după cum se știe, nu era stabilită. Eliade spune : „ Fieștecine a scris după cum i s-a părut, fără nici o regulă și fără nici un obicei"(I. H. RĂDULESCU, *Opere*, II, Buc., 1939, p. 193).

Totuși, atît Bălcescu cît și alți contemporani ai săi și-au dat seama de necesitatea creării unui sistem ortografic unic. Discuțiile de presă sînt cunoscute. În iarna 1843–1844 un grup de tineri intelectuali, printre care și N. Bălcescu, se adunau într-un fel de cenaclu în care se discutau, printre altele, și probleme în legătură cu limba literară și ortografia unică. În acest sens N. Bălcescu informa la 11 ianuarie 1844 pe I. Ghica : „ De trei luni de zile noi am întocmit, în toate miercurile, soarele literale ; ele se alcătuesc de Tel, Voinescu, 2 Golești, 2 Bălcești, Boliac, Lauriani, prof. de filosofie, Eliad, Bălășescu, Urianu, Negulici, Anagnosti, Predescu, Filitis, Bolintineanu și alții. Cele mai multe dezbateri s-au ținut asupra limbii. Am făcut o apropiere între deosebiți autori și deosibitele sisteme și căutăm să venim la unul după care să scrim toți, ca să lipsească odată această al doilea Babel" (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 45). Aceeași informație este dată și în *Propășirea*, nr. 2, din 16 ianuarie 1844, p. 16 .

Cu toate discuțiile purtate, un rezultat pozitiv nu s-a obținut. O adunare cu Eliade, Laurian, Bălășescu, Bolintineanu făcea de la început imposibil un acord asupra unui sistem ortografic și a unei singure limbi literare. Unii dintre membrii cenaclului își expun din nou părerile în presă. În iunie, M. Kogălniceanu, publicînd în *Propășirea* articolul lui A.T. LAURIAN, *Cercetări despre limbă*, scrie : „ Redacția a publicat acest articol numai pentru importanța sujetului, adecă potrivire a teoriilor cuprinse în el și ca îndemn la desbateri viitoare asupra limbii, din care în sfîrșit nu poate eși decît folos, însă nicidecum un model practic pentru ziua de astăzi, pentru că ea știe ca și alții ce însămnează cuvintele «l'usage est le tyran des langues »". Poziția lui A.T. Laurian interesează, căci în curînd va trebui să găsească un mod de înțelegere în aceste probleme cu viitorul coredactor al *Magazinului*.

Între timp, N. Bălcescu este, firește, confruntat din ce în ce mai mult cu problema ortografiei. Experiența pe care a făcut-o tipărind la Iași *Puterea armată* l-a determinat în 1845, cînd a luat hotărîrea ca împreună cu Laurian să editeze o publicație periodică, să adopte cîteva norme de bază în materie de limbă și ortografie. Nu cunoaștem discuțiile sale cu profesorul transilvănean, dar cunoaștem concluziile la care au ajuns cei doi redactori. Editorii au ținut să-și informeze lectorii despre regulile de ortografie adoptate, prin următorul aviz tipărit pe fața a doua a copertei primei fascicule din *Magazinu istoric*.

„Una din vederile *Magazinului istoric* fiind a răspîndi cunoștința istoriei românilor în toate provințele Daciei, pentru articolile originale redacția va întrebuința o limbă și o ortografie mai progresivă, dar moderată, și care să fie cît se va putea bine priimită de către deosebitele dialecte românești, luînd de la fiecare dialect, sau mai bine provințialism, aceea ce i se va părea bun și rațional. Spre acest sfîrșit cît pentru ortografie s-a priimit, în parte, cea adoptată de *Gazeta Transilvanii*. Drept aceea însemnăm pentru cetitorii nostri, cari nu vor fi încă deprinși cu cetirea acestei foi, că *é* se cetește ca *ea* și *ó* ca *oa*. Scrierile vechi însă se vor tipări cu limba și ortografia lor. În traduceri de documente din limbi străine se va păstra și în românește cît se va putea caracterul scrisului".

Principiile de limbă şi ortografie ale *Magazinului* sînt precis formulate : o limbă unitară, progresivă dar moderată, alcătuită lexical din toate graiurile româneşti, iar ortografia cea adoptată de *Gazeta de Transilvania*, dar numai în parte. Caracterul „progresiv", dar totodată „moderat" pe care *Magazinul* ţine să-l atribuie concepţiei sale, trebuie raportat la diferitele curente ale vremii şi în special la curentul latinist.

Tendinţa către o concepţie nouă în problema formării limbii literare şi a ortografiei este vădită ; iar normele enunţate atît pentru redactarea studiilor, cît şi la transcrierea documentelor, ne duc la concluzia că ele reprezentau o soluţie de compromis între opinii deosebite. Un compromis fragil, căci ambii redactori au trecut repede la sisteme sau tendinţe ortografice deosebite, folosite chiar în *Magazin*.

Încă din 1838 G. Bariţ, răspunzînd lui T. Cipariu în legătură cu problemele de ortografie, enunţă următoarele reguli — destul de contradictorii — pe care urmează să le respecte. În primul rînd — spune dînsul — „voiu să scriu cum vorbesc", nu înţelege să dea întîietate nici unuia din dialectele sau graiurile existente ; va scrie în limba care place mai mult auzului, în limba care se apropie de limba din cărţile bisericeşti. În privinţa ortografiei nu vrea să adopte nici ortografia de la Bucureşti,nici cea de la Iaşi ; în scrierea anumitor cuvinte recomandă să se ţină seama de etimologie : „etimologia, deducerea, derivaţia zicerilor... aceasta o păzesc toate neamurile, aceasta sîntem datori să o păzim şi noi" ; în legătură cu neologismele, spune : „În zicerea scrierilor streine şi împrumutate voiu păzi analoghia zicerilor curate româneşti. Spre pildă, nu voiu scrie niciodată Ţiţero, dar totdeauna Cicero, căci eu nu zic ţetate, ţină, dar *cetate, cină*" (*Corespondenţă între doi ardeleni asupra ortografiei*, în *Foae literară*, nr. 8, 1838, p. 61—64). Acest sistem, cu înclinaţii spre eclectism, este adoptat de redactorii *Magazinului*, dar numai „în parte". Este interesant de urmărit în ce măsură au fost aplicate principiile enunţate.

Cercetarea este facilitată prin faptul că există tiraje succesive cu **zaţuri deosebite** ale *Magazinului istoric* pentru primele două tomuri ale revistei.

În 1941, A. Sacerdoţeanu, dispunînd de mai multe exemplare din *Magazinu istoric*, a constatat deosebiri grafice şi ortografice între ele. Din această cauză a tras concluzia că primele două tomuri ale revistei „s-au bucurat de al doilea tiraj cu zaţ nou". (*Ceva despre „Magazinul istoric pentru Dacia" şi publicaţiile lui Laurian*, în *Arhiva românească*, VII, 1941, p.356—360). Extinzînd cercetările la un număr mai mare de exemplare, H.I. Nestorescu se raliază la observaţiile din 1941 şi susţine părerea că ar fi existat mai multe „ediţii", trei, patru şi chiar mai multe la unele broşuri (*Ştiri inedite privind tipărirea şi răspîndirea „Magazinului istoric pentru Dacia"*, în *Studii şi articole de istorie*, XI, 1968, p. 45—73). Problema interesează în mod deosebit o ediţie de texte, căci trebuie stabilit, dacă există într-adevăr mai multe ediţii sau zaţuri, care dintre ele se ia ca bază pentru editare.

Din *Magazinul istoric* s-a păstrat un număr relativ mare de exemplare, aşa că o cercetare mai largă poate fi întreprinsă. Pe baza examinării a peste douăzeci de colecţii aflate în diferite depozite, am ajuns la concluzia că există următoarele zaţuri :

Tom I, nr. 1 : *2 zaţuri*,
nr. 2, 3 şi 4 (pînă la pagina 250) : *3 zaţuri*,
nr. 4 (de la pagina 251), nr. 5 şi 6 : *2 zaţuri*,

Tom II, nr. 1—6 : *2 zaţuri*,
Tom III—V : *1 zaţ*.

Deosebirile dintre zațuri și deci numărul acestora se constată din așezarea în pagină, caracteristicile grafice ale unor litere și cifre, grafia și ortografia unor cuvinte, corectarea greșelilor de tipar.

Explicația mai multor zațuri ni se pare simplă și în sprijinul ei se pot aduce și dovezi documentare. Tirajul primelor două tomuri din *Magazin* fiind insuficient, editorii pentru a satisface cererea au dispus scoaterea unor noi tiraje. Zațul prim fiind desfăcut, s-a procedat la o nouă culegere — una și chiar două — la intervale diferite. Zațul nou fiind cules, foarte probabil, de alt zețar și corectorul (eventual autorul sau editorul) profitînd de ocazie pentru a da noi îndrumări ortografice și a face corecturi, același text a ieșit în variante diferite. Este mai mult decît probabil că însuși Laurian a dat instrucții cum trebuie culese unele zațuri, în spiritul concepției sale; nu este exclus ca însuși culegătorul tipograf, în lipsa autorului care să-și supravegheze textul, să fi lăsat urme ale obișnuinței sale.

Exemplarele cu zațuri (tiraje) diferite nu au anume semne caracteristice după care să se poată stabili ordinea de succesiune a zațurilor, astfel că această ordine trebuie dedusă, în principal, din analiza internă a textelor. Ordinea zațurilor interesează la alegerea exemplarului de bază pentru editare, căci în articolele lui N. Bălcescu în unele zațuri există intervenții care în mod cert nu sînt ale sale.

Schema zațurilor este următoarea, așa cum rezultă din analiza lor comparativă :

Z — 1, zațul prim, cules după manuscrisul autograf Bălcescu,

Z — 2, zațul al doilea, laurianizat în parte, cules după Z — 1 ; aceleași caractere cu Z — 1 la litere, dar cu caractere diferite la cifre ; cu corecturi la date, dar și cu unele greșeli la nume proprii ;

Z — 3, zațul al treilea ; la fel parțial laurianizat, cules după Z — 1, cu caractere grafice diferite, folosite în Z — 1 abia începînd cu nr. 1 al tomului al III-lea, greșelile corectate în Z — 2 sînt lăsate necorectate în Z — 3.

Schema de mai sus reprezintă însăși ordinea de culegere a zațurilor, deci și a tirajelor. Ordinea zațurilor, după cum am spus, este importantă la alegerea exemplarului care trebuie luat de bază la editare. Este prima dată cînd se pune problema. Nefiind cercetată pînă acum, găsim de multe ori citate forme de limbă care nu sînt ale lui Bălcescu, fiind luate din *Magazinu istoric* tiraj II sau III.

Stabilirea succesiunii se bazează atît pe identitatea de limbă între textele manuscrise ale lui Bălcescu din epoca respectivă (corespondența) cît, mai ales, pe deosebirile grafice și ortografice care decurg din compararea exemplarelor cu zațuri diferite. Nu insistăm asupra identității de limbă, socotind suficient de concludent al doilea indiciu.

Concluziile analizei interne a textelor sînt confirmate și de corespondența dintre Laurian și G. Bariț în legătură tocmai cu chestiunea retipăririi *Magazinului (George Bariț și contemporanii săi)*. La 14 ianuarie 1846, Laurian își informa ,,fratele'' despre mersul retipăririi *Magazinului* de care el singur, pare-se, se ocupa, scriindu-i : ,,Îndată ce se isprăvește această [a] 2[a] broșură, tom II, noi retipărim broșura 1, tomul I. Deci, încă puțină răbdare și [îi vom] mulțămi pe toți'' (p. 104). Așadar la începutul lui ianuarie 1846, vol. I al *Magazinului* era epuizat, volumul al II-lea era în curs de tipărire și ajunsese la broșura a doua. Peste două săptămîni, la 1 februarie 1846, Laurian scria din nou aceluiași : ,,Tocmai astăzi am isprăvit și nr. 2, tom II'', și adaugă ,,cu nr. 1 din tom I nu mai este glumă, luni îl pui supt tiparîu să-l retipăresc'' (p. 107). Dar tipărirea acestui nou tiraj nu mergea chiar așa de ușor ; pe la sfîrșitul lui februarie broșura era încă ,,supt tiparîu'' (p. 108).

Imprimarea primei serii mergea normal; la 29 martie 1846, Laurian anunţa lui Bariţ apariţia nr. 3 din tom II şi că pînă la Paşti va ieşi şi nr. 1, tom I (p. 109). La 22 mai 1846, îl informa că i-a trimis de patru săptămîni nr. 1, 2 şi 3 din tom II şi că acum — adică la 22 mai — îi trimite împreună cu nr. 4, tom II, şi nr. 1, tom I, adică nr. cu **Z — 2**. La 21 iunie, Laurian întreba pe Bariţ: „Aţi mulţumit pe toţi cu n-rul 1, Tom I?”, ceea ce înseamnă că era căutat. Celelalte numere ale tomului I (nr. 2, 3, 4, 5 şi 6) şi nr. 1 din tomul II au apărut abia spre sfîrşitul anului (p. 117). Despre retipărirea altor numere nu mai avem informaţii. Laurian continuă să trimită numerele din prima serie pe măsură ce apăreau. Astfel la 22 decembrie anunţă trimiterea nr-lor 5 şi 6 din tomul III (p. 120), la 11 martie 1847 trimite nr. 1, tom IV (p. 126), la 6 mai 1847 nr. 2 (p. 130) ş.a.m.d. La 27 iunie/9 iulie 1848, tom V era complet apărut (p. 147).

Corespondenţa nu ne dă informaţii decît cu privire la retipărirea nr. 1 — 6, tom I, şi nr 1 tom II, dar analiza grafică a exemplarelor cercetate din *Magazinu* arată existenţa absolut certă a tirajelor aşa după cum le-am dat în tabelul de mai sus.

Dăm toate aceste detalii ca să se vadă că Laurian era singurul care se ocupa de revistă şi în aceste condiţii un om cu caracterul şi cu concepţiile sale era peste putinţă să nu fi căutat a-şi impune vederile, chiar dacă iniţial ar fi făcut unele concesii. Astfel deosebirile semnalate în zaţuri sînt urmarea, în primul rînd, a vederilor sale în materie de limbă şi ortografie. Dacă zaţurile următoare s-ar fi cules exact ca primul nu era nici o problemă. Zaţurile **2** şi **3** sînt numai în parte laurianizate şi însuşi Laurian ne lasă a înţelege de ce. La 11 martie 1847 scria lui Bariţ: „D-ta ştii că eu sînt autorul *Tentamelui*, prin urmare, purist radical. Cu toate acestea, socotesc că la un journal ar fi făcut bine dacă ar fi pus semne pe vocale încai un an, pînă s-ar deprinde cititorii” (p. 127). Deci omul neînduplecat, sigur şi rece, ştia să facă şi concesii de oportunitate. Aşa şi cu textele lui Bălcescu. Intervenţia sa în materialul coredactorului său nu era o chestie de principiu pentru el, mai ales că în perioada publicării *Magazinului* Bălcescu a lipsit mai mult timp din Bucureşti. De altfel Bălcescu n-avea nimic, în formaţia lui, de purist — nici într-o direcţie.

Revenind la tirajele *Magazinului* constatăm următoarele:

Tom I, nr. 1, la articolul lui N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu*, deosebirile între cele două zaţuri existente se constată chiar de la prima pagină din aşezarea în pagină. Astfel, la **Z — 1**, ultimele cuvinte din pagină sînt: *ai robi*; la **Z — 2** însă *a'i robi ei işi*; asemenea deosebiri la rînduri şi sfîrşitul paginilor se constată la toate cele 14 pagini din articolul lui Bălcescu. Ultima pagină, 14, la **Z — 1** are 24 rînduri, iar la **Z — 2**, din cauza decalajului, 28 rînduri.

La fascicula 1 a tomului I (p. 1 — 82) nu se constată deosebiri la caracterul grafic al literelor, dar se constată deosebiri la caracterul grafic al cifrelor şi mai ales la ortografie. Astfel, la **Z — 1** cifrele sînt subţiri, unele (3, 6) se ridică peste linia celorlalte cifre, iar altele (7, 9) coboară sub linia literei. De exemplu:

	Z — 1	Z — 2
p. 6	(1313 — 1593)	(1313 — 1593).
	1712 — 1716	1712 — 1716

Deosebirile grafice şi ortografice între zaţurile succesive ale *Magazinului* permit, în oarecare măsură, să deducem şi principiile aplicate în *Magazin*. Dar aceste principii nu sînt respectate cu stricteţe. Astfel, în primul număr al tomului I se face cunoscut cititorilor că *é* se citeşte ca *ea* şi *ó* ca *oa*. Într-adevăr, în primul articol *Cuvînt preliminariu* (în **Z — 2**: *Cuvînt*

prealiminariu) găsim în **Z–1** forme ca : *ópe* kape, *asémene* (de mai multe ori), ac*é*sta, isȣópъ, *nóte*, Ѧpъnésкъ, *é*ste ; tot în **Z–1** apar și forme ca попо*а*pe, to*a*te, Хълъdȣeaskъ, Хpiso*a*ве care în **Z–2** sînt modificate în попópe, t*ó*te, Хpisóве. Cu tot principiul enunțat, multe cuvinte sînt scrise, în ambele zațuri, cu *oa* și *ea* ; astfel : ac*ea*sta (în repetate rînduri), f*oa*rte, pr*oa*ste, să om*oa*re, o s*ea*mă, *oa*meni, Al*ea*ksandru etc.

În numerele următoare însă, fără nici un avertisment din partea redacției, se renunță aproape total la *é* și *ó*.

Printre deosebirile ortografice ce se constată între cele trei zațuri menționăm :

O frecvență mai mare a lui *u* final scurt în **Z–2** și **Z–3**, *astfel* : istoric-istoricŭ, boerilor-boerilorŭ, prinț-prințŭ, politic-politicŭ, aflănd-aflîndŭ-aflăndŭ, tîrg-tîrgŭ etc.

Înlocuirea, în mare parte, a formei *să, folosită* frecvent de N. Bălcescu pentru *pronumele* reflexiv, cu *se*, corectură pe care îl ruga pe I. Ghica s-o facă și la publicarea *Puterii armate* în *Propășirea.*

Înlocuirea terminației *u* sau *ul* la substantivele masculine cu terminația *iu* respectiv *iul*, ca de ex. : *cluceru-cluceriu, spătar-spătariu,* următor-următoriu, vistier-vistieriu, vizir-viziriu etc. În mssele lui N. Bălcescu se găsesc ambele forme. Laurian însă scrie în această epocă exclusiv : ajutoriu, guvernatoriu, judecatoriu, proprietariu etc.

Înlocuirea formei arhaice *asfel*, aproape constantă în mssele lui N. Bălcescu, cu *astfel.*

Afară de aceste modificări se mai fac și altele.

Ar fi fost posibil să dăm la fiecare pagină deosebirile *dintre* zațuri, dar textul s-ar fi încărcat fără prea mare folos ; am preferat metoda tabelelor comparative, așa cum le dăm mai jos, și care dovedesc mai clar existența celor două, respectiv trei zațuri, iar pe de altă parte dau posibilitatea celor care studiază limba lui Bălcescu, avînd ca bază textele tipărite, să poată cerceta mai lesne diferitele forme în care scrisul său a fost redat în publicații.

	Z–1	Z–2
	Cuvînt preliminariu	*Cuvînt prealiminariu*
p. 1	vi*a*ța	vi*ea*ța (în repetate rînduri)
	acel*e*	acel*ea*
	încun*j*urați	încun*gi*urați
p. 2	privil*e*giate	privil*i*giate
	asémen*e*	*asémine*
	cei ce *să* ocupă *de* Istoria	cei ce *se* ocupă *cu* Istoria
	ace*ști*i	ace*st*ei
p. 3	tut*ul*or	tut*ur*or (în repetate rînduri)
	offi*f*iale	offi*c*iale
	origin*ei* dreptu*l*	origin*ii* dreptulu*i*
	poe*z*iilor	poe*s*iilor
	pop*ul*ului român	pop*or*ului *român*
p. 4	ca*z*uri	ca*s*uri
	Milco*v*	Milco*vu*
	asém*enea*	asém*ine* (în repetate rînduri)
	ț*a*ra	ț*ea*ra (în repetate rînduri), dar și ț*a*ra
	se adăogă	*se adaugă*

	Z—1	Z—2
p. 5	*ţ*ivilă	*c*ivilă
	nostr*ii*	nostr*i*
	cronic*e*le	cronic*i*le
	Cant*e*mir	Cant*i*mir
p. 6	Vasile	Vasil*ie*
	nic*e*	nic*i*
	Nicola*i*	Nicola*c*
	c*ea*laltă	c*eea*laltă
	f*ii*ul	f*i*ul
p. 8	Buhuş Vistii*a*riul	Buhuş Vist*ie*riul
	t*i*rg	t*ă*rg
	dac*a*	dac*a* și dac*ă*
	hălăd*ue*ască	hălădu*i*ască
	Domn*i*a	Domn*iea*
	l*i*ngă	l*ă*ngă
p. 9	vră*z*mășiea	vră*j*mășiea
	făr*i*me	făr*ă*me
	socotis*ă*	socotis*e*
	Visti*ia*rul	Vist*ie*riul
p. 10	întemei*e*rea	întemei*a*rea
	pă*n*ă la	pă*l*ă la
	Costanti*n*	Co*ns*tantin
	vi*ţ*ei	vi*eţii*
p. 11	condic*i*	condic*e*
	cheltuelile	ch*ie*ltuelile
p. 13	precum *și să le* tălmăcimu	precum *să le și* tălmăcimu
	a*rhio*logice	a*rheo*logice
	Cant*e*mir	Cant*i*mir
p. 14	condic*i*	condic*e*
	culeger*ea*	culeger*e*
	Ară*p*ească	Ară*b*ească

După cum am spus, începînd cu fascicula a 2-a a tomului I (p. 83) și pînă la p. 250 a fasciculei 4, există trei zaţuri, două, **Z—1** și **Z—2**, cu aceleași caractere ale literelor și al treilea, **Z—3**, cu caractere diferite pentru literele ф, щ, л, р, respectiv f, шт, л, p.

Deosebirile semnalate la primele două zaţuri rămîn valabile și pentru **Z—3**. Dăm mai jos cîteva dintre deosebirile între cele trei zaţuri din articolele lui N. Bălcescu.

	Z—1	Z—2	Z—3
	Românii și fanarioţii		
p. 115	maz*i*lia	maz*ă*lia	maz*i*lia
	să aș*ă*ză	*se* aș*ă*ză	*se* aș*a*ză
	păm*ă*nteni	păm*î*nteni	păm*ă*nteni
	întăr*ă*tată	întăr*i*tată	întăr*i*tată
	îm*po*triva	îm*pro*tiva	îm*po*triva
	s*ă*nul	s*i*nul	s*i*nul

	Z—1	Z—2	Z—3
p. 116	trebu*ea*	trebu*ia*	trebu*ea*
	do*ă*	do*ă*	do*ue*
	o întăr*ătă*	o întăr*eşte*	o întăr*ită*
	î*n*mulţiră	î*n*mulţiră	î*m*mulţiră
	întăr*ă*taţi	întăr*i*taţi	întăr*ă*taţi
	Spătar*u*l	Spătar*iu*l	Spătar*u*l (de repetate ori)
	Vistier*u*l	Vistier*iu*l	Vistier*u*l ,, ,, ,,
	parti*d*ei	parti*t*ei	parti*d*ei ,, ,, ,,
	Ili*aş*	Il*ieaş*	Il*iaşu*
p. 117	băta*e*	băta*ie*	băta*ie*
	*h*răpitorului	*r*ăpitorului	*r*ăpitorului
	*h*răpirile	*r*ăpirile	*r*ăpirile
	î*n*potriva	î*m*potriva	î*n*potriva
	intrig*e*le	intrig*e*le	intrig*i*le
	Costan*d*inopol	Costan*t*inopol	Co*n*stan*t*inopol
	î*m*ulţiră	î*nm*ulţiră	î*mm*ulţiră
p. 118	bo*e*rii	boerii	bo*ie*rii
	intrig*e*le	intrig*i*le	intrig*i*le, intrig*e*le
	un*i*le	un*e*le	un*e*le
	su*pt*	su*ptŭ*	su*bt*
p. 119	dob*î*ndiră	dob*ă*ndiră	dob*î*ndiră
	hotăr*î*re	hotăr*î*re	hotăr*î*re
	să descr*i*m	să descr*ie*m	să descr*i*m
	fa*z*e	fa*s*e	fa*s*e
	care apă*r*	care apă*ră*	care apă*ră*
	ce s*ă* deos*i*biră	ce s*e* deos*e*biră	ce s*e* deos*e*biră
	jert*f*e	jer*v*e	jert*f*e
	*ţ*eremonie	ceremonie	ceremonie
	ce s*ă* aţ*ă*ţase	ce s*ă* aţ*i*ţase	ce s*e* aţ*i*ţase
p. 120	l*ouă*	l*uă*	l*uă*
	boeri	bo*e*ri	bo*ie*ri (de mai multe ori)
	as*f*el	as*tf*el	as*f*el
	de*t*e	de*d*e	de*d*e (de mai multe ori)
	Mitilin*u*	Mitilin*a*	Mitilin*e*
	următor*u*l	următor*iu*l	următor*iu*l
	Bucureşti*ului*	Bucureşt*ilor*	Bucureşt*ilor*
	închiz*î*nd	închiz*ă*nd	închiz*î*nd
	o *aldoilea*	o *aldoilea*	o *a doua*
p. 121	str*e*inilor	str*ă*inilor	str*e*inilor
	s'*a* privit	s'*au* privit	s'*au* privit
	o înch*ee*	înch*eie*	înch*ee*

Ioan Tăutul

p. 135	Moldav*i*a	Moldav*ie*a	Moldav*i*a
	înch*ee*	înch*eie*	înch*ee*

	Z—1	Z—2	Z—3
p. 135	Milie*r*	Milie*r*	Milier*ul*
	f*i*ul	f*i*iul	f*ii*ul
p. 136	Vizir*u*l	Vizir*i*ul	Vizir*ul*
	o simţ*ise*	o simţ*ise*	o simţ*iseră*
	puter*ei*	puter*ii*	puter*ei*
	Suc*e*ava	Suc*i*ava	Suc*e*ava
	Ie*ş*i	I*aş*i	Ie*ş*i
	Pod*oli*a	Po*lon*ia	Pod*oli*
p. 137	Bă*lă*ceştii	Bă*l*ceştii	Bă*lă*ceştii
	Suceva*ii*	Suceve*i*	Sucev*ii*
	Arhiv*a*	Arhiv*ul*	Arhiv*a*
	Ia*ş*	Ia*şi*	Ia*şi*
	această pompoasă declaraţie	*pompoasa* declaraţie	*această pompoasă* declaraţie
	cronic*e*le	cronic*i*le	cronicele
	O*th*oman	O*th*oman	O*t*oman

Logofătul Miron Costin

p. 138	at*ă*t	at*î*t	at*ă*t
	d*ă*nsul	d*î*nsul	d*ă*nsul
	tr*a*taţii	tr*act*aţii	tr*a*taţii
	p*ă*rîră	p*î*rîră	p*ă*rîră
p. 139	Co*s*tantinopol	Co*s*tantinopol	Co*n*stantinopol
	a do*a*	a do*ua*	a do*ua*
	fel*u*ri	fel*iu*ri	fel*u*ri
	tutu*l*or	tutu*r*or	tutu*r*or
	1*7*83	1*6*83	1*7*83
	Rom*ă*nească	R*u*m*î*nească	Rom*ă*nească
	Tem*esvar*	Tem*işoară*	Teme*şoară*
p. 140	m*ă*ntuitorului	m*î*ntuitorului	m*ă*ntuitorului
	Dimid*in*ski	Dimid*i*ski	Dimid*in*ski
	l*o*cuitorii	l*ă*cuitorii	l*o*cuitorii
	Mold*ovei*	Mold*aviei*	Mold*ovei*
	i*n*potrivire	î*m*potrivire	î*m*potrivire
p. 141	bătr*ă*n	bătr*î*n	bătr*ă*n
	isvor*î*	isvor*îră*	isvor*îră*
	Asupri*le*	Asupri*rile*	Asupri*le*
	împre*j*urări	împre*gi*urări	împre*j*urări
p. 142	oca*zie*	oca*sie*	oca*siune*
	această ocazie	*această* ocasie	*ocasiunea*
	Be*z*dadea	Be*iz*adea	Be*z*dadea
	să-l *şi tae*	să-l *tae*	să-l *şi taie*
p. 143	nic*e*	nic*i*	nic*e*
	acest*ii*	acest*ei*	aces*tii*

	Z–1	Z–2	Z–3
	Spătarul Ioan Cantacuzino		
p. 187	Montesk*iu*	Montesk*iu*	Montesk*ieu*
	prov*i*dența	proved*i*nța	prov*i*dența
	spătar*u*l	spătar*iu*l	spătar*iu*l
	clucer*u*l	clucer*iu*l	clucer*iu*l
	f*i*ul	f*i*ul	*fii*ul
p. 188	prapor*g*ic	prapor*c*ic	praporcic
	origina*l*ă	origina*l*ă	originar*ă*
	cu vo*e*a	cu vo*i*a	cu vo*i*a
	U*rsas*koi	U*sar*skoi	U*sar*skoi
	de *o* potrivă	de potrivă	de *o* potrivă
	pe toată armata	*prin* toată armata	*pe* toată armata
	Silistr*e*i	Silistr*ii*	Silistr*e*i
p. 189	arip*ei* oștir*ei*	arip*ii* oștir*ii*	arip*ei* oștir*ei*
	R*u*mianțov	R*o*mianțov	R*u*mianțov
	Rumianzov	”	”
	Pote*m*kin	Pote*n*kin	Pote*m*kin*u*
	tinerii Cantacuzin*o*	tinerii Cantacuzin*o*	tinerii Cantacuzin*i*
	de*te* voe	de*de* vo*ie*	de*te* vo*ie*
p. 190	domn*ea*	domn*ia*	domn*iea*
	178*6*	178*0*	178*5*
	repre*z*entații	repre*s*entații	repre*s*enta*n*ții
	d-*a* supăra pe l*o*cuitori	d-*a nu* supăra pe l*ă*cuitori	d-*a* supăra pe l*o*cuitori
	du*pre* cum	dup*ă* cum	du*pre* cum
	nostr*ii*	nostr*i*	nostr*ii*
p. 191	tutu*l*or	tuturor	tutu*r*or*u*
	pr*ii*mească	pr*ii*mească	pr*i*mească
	A*v*gust	A*v*gust	August*u*
p. 192	pr*ii*miți	pr*ii*miți	pr*i*miți
	prin*ci*ului	prin*ț*ului	prin*ci*ului
	controlerul	controlorul	controlorul
p. 193	Kaminie*z*ului	Kaminie*ț*ului	Kaminie*ț*ului
	178*9*	178*9*	178*0*
	horul	ho*ta*rul	horul
p. 194	Hohen*hole*	Hohen*lohe*	Hohen*lohe*
	Românii...ju*r* privile*ghi*urile Prin*ț*ipatului	Românii...jur*ă* privile*giu*rile Principatului	Românii...jur*ă* privile*giu*rile Principatului
p. 195	în viitor	în viito*rime*	în viito*r*
	de Nemți	*de către* Nemți	*de* Nemți
p. 197	March*e*zul	March*i*zul	March*e*zul
	interes*el*or	interes*uri*lor	interes*el*or

	Z – 1	Z – 2	Z – 3
p. 198	manufa*p*turia*le*	manufa*c*turia*ne*	manufa*p*turia*le*
p. 199	Cele*v*i	Cele*b*i	Cele*v*i
p. 200	austri*e*nilor	austri*e*nilor	austri*a*nilor
	hotar*ă*le	hotar*ă*le	hotar*e*le
p. 201	rămase*ră*	rămase	rămase*ră*
	tutu*l*or	tu*tur*or	tutu*l*or
p. 203	ș*ă*dea	ș*ă*dea	ș*e*dea
	Engel*g*ard	Engel*g*ard	Engel*h*ard*u*
	Romano*f*	Romano*v*	Romano*vu*
	Guvern*e*mentul	Guvern*a*mentul	Guvern*ă*mentul
p. 205	conf*ii*nța	conf*ii*nța	conf*idi*nța
	a cerș*ă*tori	a cerș*ă*tori	a cerș*i*tori
	*C*epeș	*C*epeș	*Ț*epeș
	Isvoar*ă*le	Isvoar*ă*le	Isvoar*e*le
	Enge*ls*	Enge*ls*	Enge*l's*

Postelnicu Costandin Cantacuzino

p. 380	163*1*	—	163*0*
p. 392	166*9*	—	166*0*

După obiceiul timpului, și *Magazinul* a fost corectat pe parcursul tragerii. Un exemplar din tomul I, **Z – 1**, fost în posesia lui Ubicini (B.A.R., II, 100 995), conține greșeli care nu apar în alte exemplare din același zaț. Astfel, la p. 47, nota, r. 4 de jos, *Alba-Iulam*; la alte exemplare: *Alba-Iuliam*, cu caractere diferite la litera *I*. La p. 51, nota, r. 1 de jos,... *et sincere devitionis*, la alte exemplare: ... *et sincere devotionis*, la p. 54, r. 7 de jos: *scrvitium*, corectat în celelalte *servitium*.

Tirajele suplimentare ale *Magazinului* au încetat cu tomul III; nu este vorba despre tiraje îndestulătoare ale tomurilor III – V, ci de un declin în difuzarea *Magazinului*. Numărul abonaților în București este an cu an în scădere (v. HORIA I. NESTORESCU, *op. cit.*, p.55). *Albina românească*, în 1847, arată că din 300 abonați din Moldova numai 65 și-au achitat abonamentele. Laurian se plînge că din 1500 ex. la primul tom, a primit, din toată țara, bani numai de la 300 abonați. În 1847, N. Bălcescu pare-se că avea știri proaste despre revista din București. La 29 noiembrie 1847, scria din Paris lui V. Alecsandri, solicitîndu-i „un cîntec istoric vechi" pentru a mai ridica *Magazinul*, „care, gîndesc – spune el – că va fi căzut, căci eu de mult nu putui să mai trimiț articole" (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 83). Astfel cu tomul III nu se mai pune problema zațurilor deosebite. După revoluție Laurian mai avea exemplare de vînzare.

Editarea în colecția de față a articolelor lui N. Bălcescu publicate în *Magazin* se face după zațul nr. 1 (**Z – 1**), care redă textul inițial al autorului; pentru corecturi și întregiri a fost folosit și **Z – 2** colaționat cu **Z – 3**. Dar trebuie să admitem în scrisul lui Bălcescu destule incertitudini față de normele morfologice și ortografice din vremea sa (cf. și ELENA G. ZANE, *Tirajele „Magazinului istoric pentru Dacia" și problema editării operelor lui Nicolae Bălcescu*, în *Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu*, 1969, p. 249 – 256).

Din deosebirile între cele trei zațuri succesive nu rezultă clar în ce consta „ortografia progresivă", anunțată în primul număr al revistei. Redactorii aveau probabil în vedere

şi trecerea la caractere latine, căci la finele anului 1846 A. T. Laurian îi scrie lui G. Bariţ: „Vedeţi de mai latinizaţi şi Dv. literele că noi avem aici de gînd să introducem în anul viitor cu totul pe cele latine" (N. BĂNESCU, *G. Bariţ*, în *Convorbiri literare*, XLII, 1908, nr. 7, p. 12).

* * *

Tipărirea *Magazinului istoric* a fost confruntată cu **problema alfabetului**. Este ştiut că în perioada de apariţie a *Magazinului* adoptarea noului alfabet era larg dezbătută. A. T. Laurian era un partizan declarat al alfabetului latin, al literelor „străbune". *Tentamen criticum* contribuise mult la pregătirea cercurilor literare româneşti pentru trecerea la alfabetul latin. N. Bălcescu a fost, desigur, un partizan al noului alfabet. Însă introducerea „literelor" era o problemă mai complicată decît o simplă iniţiativă scriitoricească. Era şi o problemă politică. Rezolvarea ei era legată şi de preferinţele cititorilor şi de utilarea tipografiilor. În 1844, Eliade procedase la un plebiscit printre lectori şi, cu toate că o mare majoritate se pronunţase pentru alfabetul latin, totuşi atît în revistele sale, cît şi în *Magazinu istoric*, adoptarea alfabetului latin s-a făcut treptat, în condiţii dificile şi cu un tipar greoi. În lucrările tipărite ale lui N. Bălcescu se resimt aceste dificultăţi şi un editor de texte trebuie să ţină seamă de ele. De aceea semnalăm problema.

Tipărirea *Magazinului istoric* a început cu alfabetul de tranziţie. În nr. 1 al tomului I sînt folosite caractere chirilice, б, ч, ф, г, ж, ї, к, л, п, р, ȣ, ȣ̆, в, ц, ш, щ, şi caractere latine: a, d, e,i,ĭ,m,n,o,s,t,z (la ambele zaţuri). Cu toate că din primul număr este folosită litera *s*, în unele cuvinte din **Z—1** mai întîlnim şi с chirilic, care în **Z—2** este înlocuit prin *s*, ca, de ex., la p. 3, **Z — 1**: **Скрiерile**; **Z—2** Sкрiерile; (p. 6) Сkioпȣл-Skioпȣл; (p. 6) **С**imion-Simion, Docitei-Dositei (p. 6—7).

Pe coperta a II-a interioară a tomului III găsim următoarea înştiinţare:

„Pentru figura cea supărătoare a unor litere şi pentru că se încurcă prea lesne cu altele s-au pus:

b	în	loc	de	б
f	,,	,,	,,	ф
k	,,	,,	,,	к
l	,,	,,	,,	л
r	,,	,,	,,	р
ţ	,,	,,	,,	ц
g	,,	,,	,,	џ

Deci abia la tomul III se anunţă înlocuirea literei chirilice џ cu *f*; or, la **Z—3**, nr. 2 din tomul I este deja tipărit cu aceste caractere. Editorii motivează măsura luată prin faptul că unele litere „se încurcă prea lesne cu altele"; totuşi se păstrează п chirilic care se aseamănă cu *n* latin, г chirilic, care de asemenea se poate confunda cu *r* latin.

Literele б, ц au fost înlocuite numai la caractere de rînd (minuscule), s-au păstrat însă la verzale (majusculele), de ex. la p. 6, r. 1—2: Бvkvreшti, r. 8 de jos: Бoiarii; p.7, r. 2 de jos: Бъrnoвa, r. 1 de jos: Бarnoвskie etc.

Dealtfel, regulile anunţate nu sînt aplicate cu stricteţe; caracterele latine alternează cu caractere chirilice pentru aceeaşi literă, uneori chiar pe aceeaşi pagină. Astfel, la p. 7 avem: Гrirorie şi Грirorie: la p. 1, r. 1 de jos text: Цarirrad; p. 12, r. 9 de jos: Цara şi ţъrile, Цotora etc. Chiar pe coperta exterioară albastră, în care s-a anunţat schimbarea acestor caractere, figurează tomuрi, alături de: Istoriкȣ, broшȣri, forma etc.

La tomul IV, pe coperta interioară a numerelor 1—6, după acelaşi text cu justificarea trecerii la unele caractere latine, se dă următoarea listă de litere:

f în loc de ф
l ,, ,, ,, л

r ,, ,, ,, р
ţ ,, ,, ,, ц
g ,, ,, ,, џ
j ,, ,, ,, ж
u ,, ,, ,, ȣ

Deci faţă de lista din volumul precedent s-au mai adăugat literele *j* şi *u*, în schimb nu mai apar literele *b* şi *k*.

La tomul IV, în care sînt legate împreună toate 6 numere, pe coperta a 2-a (albastră), după tabla de materie a tomului întreg (dealtfel incompletă), se dă următorul anunţ :

„Cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu înţelegerea Românilor ne amu curăţitu scriptura de cîrligele cele urîte curillice, şi amu rămasu ku literile cele curate româneşti. Adekă s-au pusu:

â	în loc de ъ lungu : mână, lână, românu, cântă
ă	,, ,, ,, ъ scurt : sărătură, arătură, făptură
v	,, ,, ,, в : vadu, vorbă, vultur, venire
p	,, ,, ,, п : pompă, peptu, popă, lupu
r	,, ,, ,, р : ruptură, raru, turburatu, furu
h	,, ,, ,, х : hamu, haină, humă, hohotu
ge, gi	,, ,, ,, џє џі : plânge, plângi, geme, gingei
ga, go, gu	,, ,, ,, га, го, гȣ : plângă, plângu, gură, gropă
ghe, ghi	,, ,, ,, гє, гі : unghe, unghi, ghemu, ghiaţă
ce, ci	,, ,, ,, чє, чї : face, faci, ceru, cine, cioară
ca, co, cu	,, ,, ,, ка, ко, кȣ : facă, făcu, crepu, coptu, cucu
che, chi	,, ,, ,, кє, кі : chemu, unchiu, chiaru, chioru
sce, sci	,, ,, ,, щє, щі : nasce, nasci, scimu, nascere
si	,, ,, ,, ші : asia, versi, lesie, rusine, rosiu”

Cu toate acestea, pe coperţile interioare şi chiar în textul care anunţă cu satisfacţie renunţarea la „cârligele cele urîte curillice” sînt folosite totuşi unele caractere chirilice ca de ex.: кu, шi, кurъţitu, sкriptura, къrligele, чele, кȣrilliчe, rъmasu, кu чele кurate Românешti, Adeкъ, пusu. Mai mult încă, deşi anunţul cu înlocuirea literelor este dat prima dată în fascicula 3, primele 50 de pagini ale numărului respectiv, p. 129—178, sînt culese tot cu caracterele vechi şi abia de la p. 179 se trece într-adevăr la caractere latine. Este probabil că atunci cînd s-a luat hotărîrea să se treacă la caractere latine textul *Cronica Ţării Româneşti* de RADU POPESCU (începutul la p. 93 a nr. 2) era deja cules.

Înştiinţarea dată mai sus este repetată şi în numerele din tomul V. La tomul V legat împreună, este precedată de următorul text :

„Komparatiвъ între literele Romъne шi чelle кurilliчe”.

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, x, y, z,
а, б, ч, д, є, ф, г, х, і, ж, л, м, н, о, п, р, с, т, ȣ, в, кс, у, з

Şi de această dată, chiar în textul înştiinţării, sînt folosite caractere chirilice.

După cum se vede din cele arătate mai sus, atît în introducerea alfabetului latin, cît şi în aplicarea regulilor ortografice se constată inconsecvenţe.

De fapt, N. Bălcescu a trecut, ce e drept, de la alfabetul chirilic din primele sale msse la cel de tranziţie, folosind din ce în ce mai mult caracterele latine. El îşi dădea seama că ortografia sa, chiar mai tîrziu, nu corespunde cerinţelor timpului. O scurtă însemnare autografă pe unul din manuscrisele din acea vreme confirmă faptul. Remiţînd unui prieten mssul *Manualului bunului*

român pentru a-l transcrie, îi face următoarea recomandare : *„Spre a copia dupe vorba de azi”*. Acel „dupe vorba de azi” ar putea însemna că manuscrisul său, pentru a fi tipărit, avea nevoie de unele modificări ortografice. Deci o nouă problemă pentru editare.

Cu tot caracterul „moderat” al limbii şi ortografiei din primele fascicule ale *Magazinului*, lectura sa lasă lui Al. Russo „o tristă impresiune”. Deşi recunoaşte în noua revistă ceva „frumos, mare, util”, articolele lui Laurian îl fac să consemneze la 8 martie 1846 impresia că „în zece ani nu va mai fi o limbă română, vom avea româna italienizată, francizată şi nimic altceva” (AL. RUSSO, *Scrieri,* ed. P. V. HANEŞ, p. 294).

* * *

Transcrierea textelor constituie azi una dintre problemele dificile pe care le ridică o editare ştiinţifică de texte, mai ales cînd este vorba de texte din secolul al XIX-lea.

Preocuparea actuală ca noile ediţii să satisfacă într-o mai mare măsură decît cele vechi exigenţe sporite, istoriografice şi filologice, a impus cercetări folositoare în domeniul limbii şi ortografiei ediţiilor. Rezultatul de pînă acum este un consens general asupra principiului de bază al transcrierii, şi anume interpretarea fonetică.

Transcrierea are să ţină seamă de epoca în care au fost redactate, de regiunea căreia aparţine autorul, de particularităţile în scris ale acestuia. Dar rezolvarea în practică a complicatelor probleme de transcriere, prin adoptarea acestei concepţii, a obligat editorii recenţi să situeze pe primul plan al criteriilor de admitere sau de înlocuire a unor forme voinţa autorului. În acest sens, G. C. Nicolescu transcrie textele lui V. Alecsandri luînd în consideraţie formele specifice ale autorului, chiar dacă ele diferă de particularităţile generale ale graiului moldovenesc şi de normele ortoepice ale limbii literare actuale (V. ALECSANDRI, *Opere,* I, ediţie critică îngrijită de G. C. NICOLESCU, Buc., 1965, p. 53).

Criteriul ultimei voinţe a autorului rămîne un argument de întîietate şi în transcrierea textelor lui Al. Odobescu în cea mai nouă ediţie (ALEXANDRU ODOBESCU, ediţie critică publicată sub îngrijirea acad. TUDOR VIANU, text G. PIENESCU, note T. VIANU şi V. CÂNDEA, Buc., 1965, p. 22).

Individualizarea interpretării ne dă noi posibilităţi de a realiza un text mai bine transcris, însă chiar şi aşa — dacă luăm în consideraţie textele Bălcescu, limitate, în raport cu o transcriere în afară de orice discuţie.

In plus transcrierea textelor lui N. Bălcescu trebuie să ţină seama la lucrările tipărite de formele de limbă şi ortografie introduse de editori, iar la msse de intervenţiile copiştilor, în cazul cînd mssele au fost transcrise, şi de formele disgrafice ale lui Bălcescu. Atît unele din intervenţiile editorilor, cît şi disgrafiile trebuie înlăturate şi aşa am şi procedat.

Nicolae Bălcescu şi-a tipărit lucrările la Iaşi, la Bucureşti, la Braşov şi la Paris. Dacă vom compara ortografia acestor scrieri, în special a celor publicate la Iaşi în *Foaie* şi a celor publicate în *Magazinu istoric* — şi mai ales ultimele, cînd N. Bălcescu nu mai era în ţară, cu toate că publicarea lor s-a făcut la interval de cîţiva ani şi prin urmare nu poate fi vorba de transformări datorite evoluţiei limbii sau a ortografiei —, vom constata deosebiri mari, care nu se pot explica decît prin intervenţia editorilor, tipografilor sau a corectorilor publicaţiei respective, care îşi imprimau modul lor de a scrie. Acest mozaic grafic şi ortografic este străin de scrisul său şi mai ales de modul cum, într-un anumit moment, ştim că voia să-şi tipărească lucrările.

În textele din *Propăşirea*, şi mai tîrziu din *România literară*, au fost introduse forme regionale — moldovenisme — care au lipsit cu siguranţă din ms, pentru că unele apar corectate în textul din broşură, iar altele nu au fost folosite niciodată de Bălcescu. Astfel, în textul din revistă avem forme ca : *a ave, am pute, videm, videre, al doile, a tree, şese* etc. Unele au fost corectate în *Extras*, ca de ex. : *ajunsă*—ajunse, *asemine*—asemenea, *atunce*—atuncea, *carea*—care, *lefigii*—lefegii, *mătasă*—mătase, *samă*—seamă şi altele.

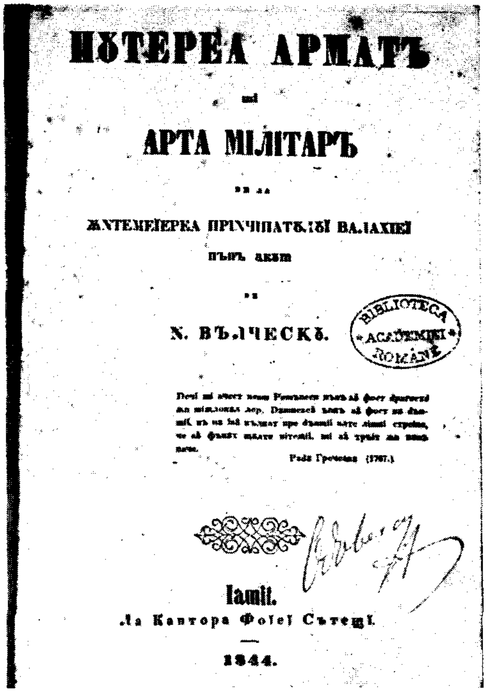
№ 19.

Фоаіе
ЩІІНЦІФІКЪ ШІ ЛІТЕРАРЪ.

АНЪЛ І. Дъмінікъ ан 21 Маі 1844.

ПЪТЕРЕА АРМАТЪ
ші
АРТА МІЛІТАРЪ.

Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum, în [Propășirea], Foaie științifică și literară, an I, 1844, nr. 19; p. 145.

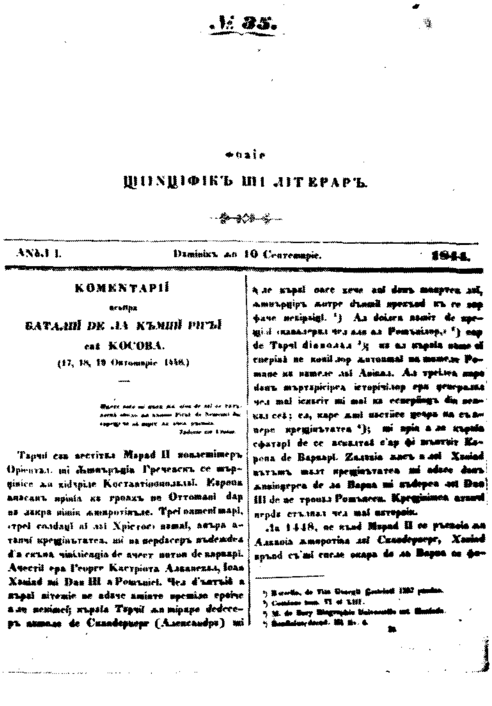

ПЪТЕРЕА АРМАТЪ
ші
АРТА МІЛІТАРЪ
де ла
ЖНТЕМЕЇЕРЕА ПРІНЧІПАТЪЛЪЇ ВАЛАХІЕЇ
пънъ акъм
де
N. БЪЛЧЕСКЪ.

Раде Гречеанъ (1767.)

Іашії.
Ла Кантора Фоіеї Сътещї.
1844.

Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum, de N. Bălcescu, Iașii, 1844, La Cantora Foiei sătești [Extras; coperta].

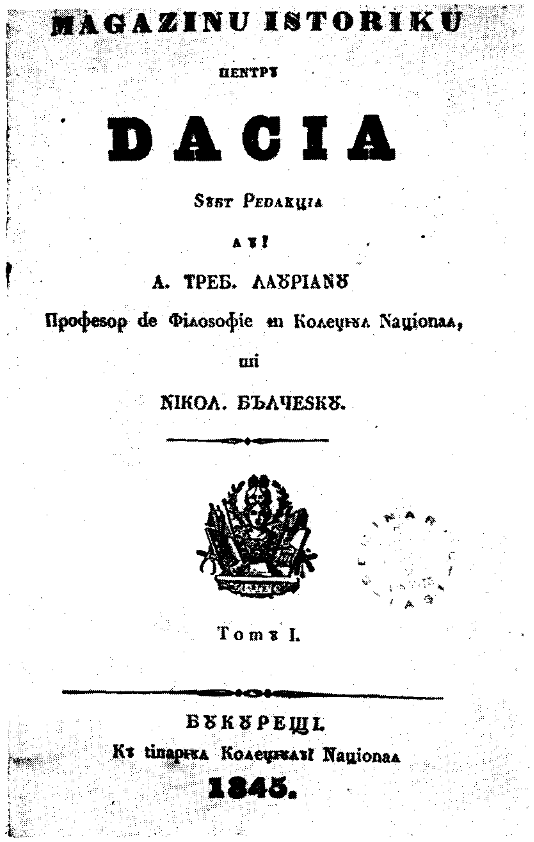
№ 35.

Фоаіе
ЩІІНЦІФІКЪ ШІ ЛІТЕРАРЪ.

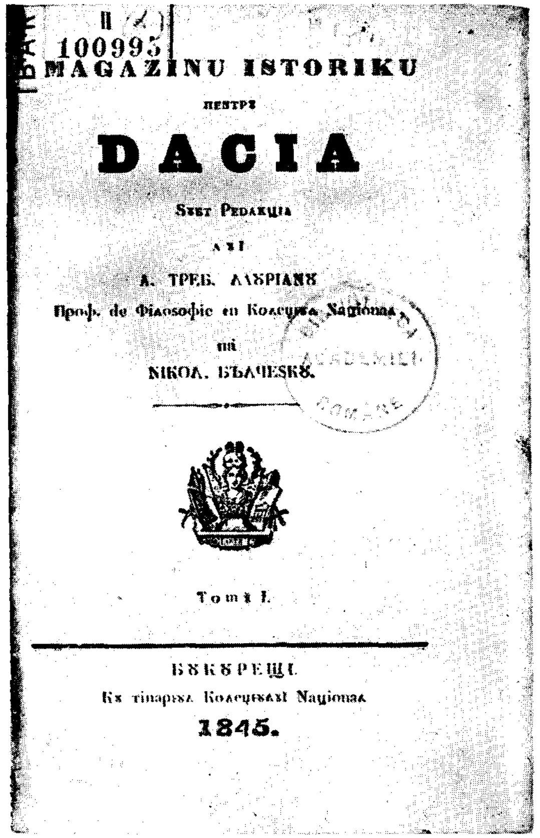
АНЪЛ І. Дъмінікъ ан 10 Сентемвріе. 1844.

КОМЕНТАРІЇ
асупра
БАТАЛІЇ ДЕ ЛА КЪМПІЇ РІГЪЇ
сау КОСОВА.
(17, 18, 19 Октомвріе 1448.)

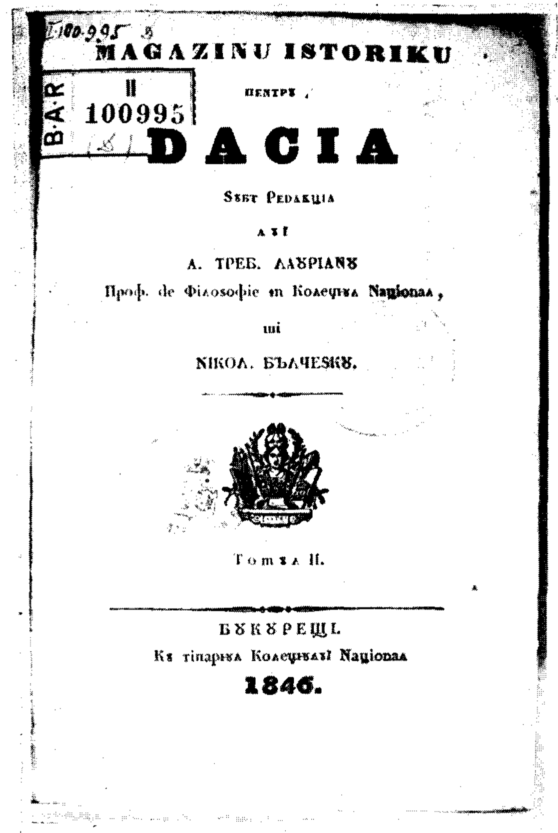
Comentarii asupra bătălii de la Cîmpii Rigăi sau Cosova (17, 18, 19 octombrie 1448) în [Propășirea], Foaie științifică și literară, an I, 1844, nr. 35, p. 273.

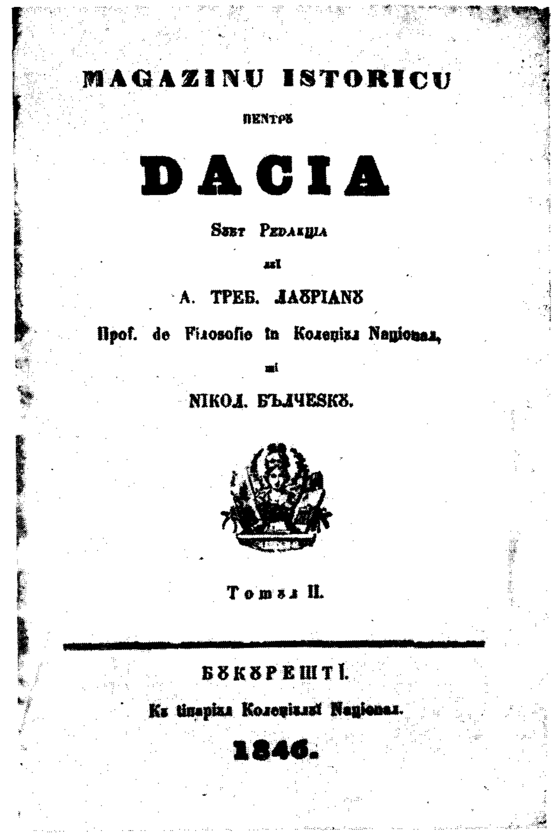
MAGAZINU ISTORIKU
пентрȣ
DACIA
Сȣпт Редакціа
лȣі
А. ТРЕБ. ЛАȢРІАНȢ
Професор de Філософіе ꙟн Колеџȣл Націонал,
ші
NІКОЛ. БЪЛЧЕSКȢ.
Томȣ I.
БȢКȢРЕЩІ.
Кȣ тіпарȣл Колеџȣлȣі Націонал
1845.

MAGAZINU ISTORIKU
пентрȣ
DACIA
Сȣпт Редакціа
лȣі
А. ТРЕБ. ЛАȢРІАНȢ
Проф. de Філософіе ꙟн Колеџȣл Націонал,
ші
NІКОЛ. БЪЛЧЕSКȢ.
Томȣ I.
БȢКȢРЕЩІ.
Кȣ тіпарȣл Колеџȣлȣі Націонал
1845.

MAGAZINU ISTORIKU
пентрȣ
DACIA
Сȣпт Редакціа
лȣі
А. ТРЕБ. ЛАȢРІАНȢ
Проф. de Філософіе ꙟн Колеџȣл Націонал,
ші
NІКОЛ. БЪЛЧЕSКȢ.
Томȣл II.
БȢКȢРЕЩІ.
Кȣ тіпарȣл Колеџȣлȣі Націонал
1846.

MAGAZINU ISTORICU
пентрȣ
DACIA
Сȣпт Редакціа
лȣі
А. ТРЕБ. ЛАȢРІАНȢ
Проф. de Філософіе ꙟн Колеџіѹл Націонал,
ші
NІКОЛ. БЪЛЧЕSКȢ.
Томȣл II.
БȢКȢРЕШТІ.
Кȣ тіпарȣл Колеџіѹлȣі Націонал.
1846.

Magazinu istoricu pentru Dacia, T. I, 1845; foaia de titlu, tirajul I.

Magazinu istoricu pentru Dacia, T. I, 1845; foaia de titlu, tirajul II.

Magazinu istoricu pentru Dacia, T. II, 1846; foaia de titlu, tirajul I.

Magazinu istoricu pentru Dacia, T. II, 184 foaia de titlu, tirajul II.

КȢВꙟNТ ПРЕЛІМІNАРІȢ

despre

ІSВОАРЕЛЕ ІSТОРІЕІ РОМЪNІЛОР.

Ромъниĭ аȣ требȣінцъ astъzĭ съ se ꙟtemeieze ꙟ патріоtisмȣ ші ꙟ кȣражȣ, ші съ къщіџе statopnічіе ꙟ карактер. Ачеste pesȣлtate кpedem къ s'ap добъndi, кънd eĭ ap авé o бȣнъ Istopie національ, ші кънd ачеasta ap фі ꙟdestȣл ръsпъndiтъ. Прівінd ла ачеа шір de вéкȣрĭ ꙟ каре пъріnціĭ nostpiĭ аȣ тръit, ші ла кіпȣл кȣ каре eĭ s'аȣ пȣрtat ꙟ віаца лор socialъ, noĭ am къȣta съ добꙟndim віртȣціле лор, ші съ ne феpim de грешелііле ꙟ каре аȣ пікаt. Am пъръsi, прin ȣрmаре, ачел дȣх de партідъ, ші de амбіціе тъpша-въ. *Am скъпа de ачеле temepĭ de nimік ші d'ачеле пъdeждĭ deшapte.* Am добꙟndi adeвърateле прінціпе, каре тpeбȣе съ ne повъцȣіаскъ ꙟ віаца nóstpъ socialъ, ка съ ne пȣtem mъntȣi. Istopia ꙟкъ ne ap аръta къ *пъріnціĭ nostpiĭ* съ афларъ ꙟ времĭ кȣ mȣлt maĭ греле de кът ачеле ꙟ каре ne афлъm noĭ акȣm. Кълкаціĭ dела ꙟчепȣtȣл лор de atъtea попоаре варваре Г о ц ĭ, Ȣ n n ĭ, Г е п і z ĭ, А в а-р ĭ, Б ȣ л г а р ĭ, П а ч і п а ц ĭ, К ȣ m а п ĭ, Т ъ t а-р ĭ, ꙟпкȣнжȣраціĭ апоĭ de націĭ пȣtepnіче кꙋm Ȣп-гȣріĭ, Полоніĭ ші Тȣрчіĭ, каре toate ціntea aĭ роbi,

Cuvînt preliminariu despre isvoarele istoriei românilor, Magazinu istoricu pentru Dacia, I, 1845, p. 1; tirajul I.

КȢВꙟNТ ПРЕАЛІМІNАРІȢ

despre

ІSВОАРЕАЕ ІSТОРІЕІ РОМЪNІЛОР.

Ромъниĭ аȣ требȣінцъ astъzĭ съ se ꙟtemeieze ꙟ патріоtisмȣ ші ꙟ кȣражȣ, ші съ къщіџе statopnічіе ꙟ карактер. Ачеste pesȣлtate кpedem къ s'ap добъndi, кънd eĭ ap авé o бȣнъ Istopie національ, ші кънd ачеasta ap фі ꙟdestȣл ръsпъndiтъ. Прівінd ла ачеа шір de вéкȣрĭ ꙟ каре пъріnціĭ nostpiĭ аȣ тръit, ші ла кіпȣл кȣ каре eĭ s'аȣ пȣрtat ꙟ віеаца лор socialъ, noĭ am къȣta съ добꙟndim віртȣціле лор, ші съ ne феpim de грешелііле ꙟ каре аȣ пікаt. Am пъръsi, прin ȣрmаре, ачел дȣх de партідъ, ші de амбіціе тъpша-въ. Am скъпа de ачеле temepĭ de nimік ші d'ачеле пъdeждĭ deшapte. Am добꙟndi adeвърateле прінчіпе, каре тpeбȣе съ ne повъцȣіаскъ ꙟ віеаца nóstpъ socialъ, ка съ ne пȣtem mъntȣi. Istopia ꙟкъ ne ap аръta къ пъріnціĭ nostpiĭ se афларъ ꙟ времĭ кȣ mȣлt maĭ греле de кът ачелеа ꙟ каре ne афлъm noĭ акȣm. Кълкаціĭ dела ꙟчепȣtȣл лор de atъtea попóре варваре Г о ц ĭ, Ȣ n n ĭ, Г е п і z ĭ, А в а р ĭ, Б ȣ л г а р ĭ, П а ч і п а ц ĭ, К ȣ m а п ĭ, Т ъ t а р ĭ, ꙟпкȣнціȣраціĭ апоĭ de націĭ пȣtepnіче, кꙋm Ȣпгȣріĭ, Полоніĭ ші Тȣрчіĭ, каре tóte ціntea a'ĭ роbi, eĭ шіĭ

Cuvînt prealiminariu despre isvoarele istoriei românilor, Magazinu istoricu pentru Dacia, I, 1845, p. 1; tirajul II.

)(229)(

Despre stapea soцiaлъ a мънчitopiлop пльгapi în npiнчinaтeлe Poмънe în deoseвite тimпьpi.

Npinцeпiapiлe se вop ьfipшi dap пonopъ ръmine вечinik — Mislenkac.

Deoseвipea че se вede în stapea мънчitopiлop пльгapi întpe mai mьлte пonoape îші ape npiчina în instituцiiлe че къpmьesk nponpietatea. Ьneлe пonoapъ aь npiimit îmпъpцipea пьmîntьльi în npoпpietъцi npiвate, în вpeme че aлteлe aь пъstpat npinчiniь къ tot пъmîntьл este aл Statьльi. Este кьnoskьt къ Pomaniї кa шi Гpeчii, Feniчienii шi Kaptaцinezii adontaseръ npe чeл dintъiь, шi л' întpeвinцaръ în toate кoлoniiлe лop. Eл este astъzi кoman лa toate пonoapeлe Eьponene. Чeл d'aлdoiлea s'a adontat mai de oвшte în Asia. S'a гъsit asemenea лa Nepьвienii, Meksikani, în чeлe mai mьлte din insьлiлe Sьdьльi шi лa пonoapeлe din лъьntpь Afpiчei. Mai mьлцi se învoeskь a ziчe къ npiчina aчestьi deoseвit oвiчeiь este, къ чeлe dintъiь soцietъцi s'aь amъzat npin кoлonisaцie, în вpeme че чeлe d'aлdoiлea s'aь fopmat npin konkьistъ. Împeцiьpъpiлe кape deosiвeskь aчeste doъ modьpi de opгanisaцie soцiaлъ sьnt къ кoлoniшtii че se esnatpiazъ кa sъ dosindeaskъ пaчea, лiвeptatea s'aь вьna stape mateplaлъ че лe лipseшte în лoкьл лop de naшtepe, sьnt agpiкьлtopi шi aлкътьeskь o adьnape de famiлii s'aь asoцiaцii eгaлe, кape fipeшte къ îmпapt

Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri, Magazinu istoricu pentru Dacia, II, 1846, p. 229.

— 41 —

[illegible] пpiпeндionee; [illegible] ... [illegible] шi пaлъ лa doпiтoчe.

ВЪЛТОРЪЛ БЪРБОС.

([illegible])

Вълтеpъл бъpбос (Vultur barbatus — vautour barbu — [illegible]) [illegible] Eьponei. [illegible] ... [illegible] пi-чioape.

БIОГРАФIЕ.

ЛОГОФЪТЪЛ МИРОН КОСТИН ИСТОРИКЪЛ МОЛДАВIЕI*).

[illegible] ... Mipon Kostin [illegible] ... Лa 1686 Mipon [illegible] ... Kostandin BB. Басаpaв [illegible]

*) [illegible]

Biografie. Logofătul Miron Costin istoricul Moldaviei, Calendarul popular pentru 1847, p. 41.

)(212)(

BULLETINU

Despre Portretele Principilorŭ Tierrei Romanesci si ai Moldaviei ce se aflà in cabinettulŭ de stampe de la biblioteca Regalà din Paris, de N. B.

Sunt doi anì aprópe de cândŭ avindŭ norocirea a me aflà in multŭ iubita nóstrà ţèrrà, mi se vesti cà D. Dr. Mayer addusse din Transilvania unŭ portretŭ allŭ lui Michaiŭ Vitézulŭ. Eram fórte doritor a vedé caracterulŭ fisionomicŭ allŭ acestui bàrbatŭ, allŭ cărui caracterŭ moral si politicŭ îllŭ studiezŭ de atâta timpŭ, allŭ acestui bàrbatŭ care pentru Românì este nu numai unŭ eroŭ ce a accoperitŭ armele lorŭ cu o glorie neperitóre, ci încà simbolulŭ ideei de viétià, ideei de mântuire, Simbolulŭ Unimii lorŭ Nationale. Allergai atuncì în salonul Dlui Poiănariu unde acestŭ portretŭ se aflà espusŭ, si vezîndŭ o fisionomie care nu mì spunea nicì unuluŭ din sentimentele ce caracterisa pe acestŭ mare bàrbatŭ, me întorsei cátrà prietenulŭ ce me insoţià, si-ì zissei din convincere adâncà: « Nu e acesta Michaiŭ allŭ nostru ».

Citii in urmà dissertationea invetatului D. A. Kurz*), in care Dlui se sili a dovedi cà acesta *trebue să fie* cellŭ adeveratŭ portretŭ, si remăsei cu tóte acestea statornicŭ in màrturisirea minţii si a inimii melle.

*) Vezi Magazinulu istoricu Tomu II, pag. 371.

Buletinu. Despre portretele principilor Țărei Româneşti şi ai Moldaviei ce se află în cabinetul de stampe de la Biblioteca Regală din Paris, de N. B., Magazinu istoricu pentru Dacia, IV, 1847, p. 212.

KRONIKARII

ЦЪРII РОМЪNEЩI,

пвблiкацI

DE

A. ТРЕБ. ЛАУРIANУ

Професор de Фiлософiе ın Колеџiвл Naцiонал,

шi

NIKOЛ. БЪЛЧЕSKУ.

TOMUL I.

ISTOPIIЛE DOMNIЛОР

Църii Ромъnещi

sкрise

DE

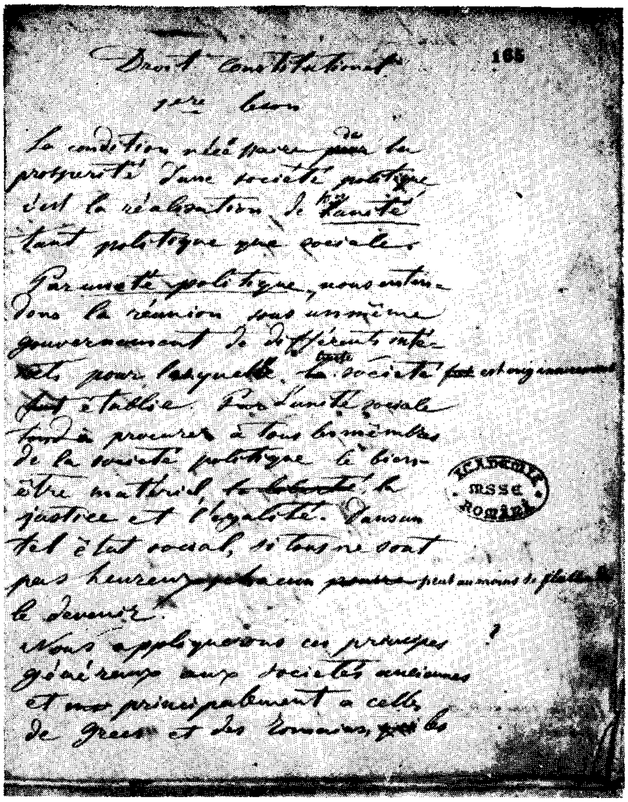
KONSTANTIN КЪП

БУКУРЕЩ

Кв tiпарiвл Колеџiвлвi

1846.

Cronicarii Țării Românești, publicați de A. Treb. Laurianu și Nicol. Bălcescu, I. Istoriile domnilor Țării Românești scrise de Constantin Căpitanul, București, 1846. *Cu tiparul Colegiului Național.*

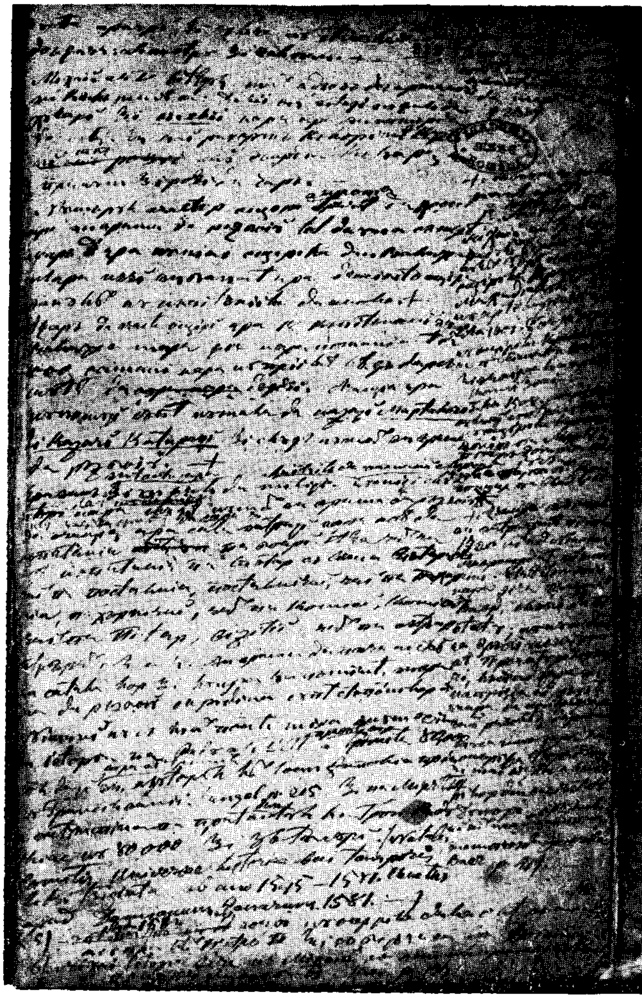
Droit Constitutionnel 165

1ère leçon

La condition nécessaire de la
prospérité d'une société politique
est la réalisation de l'unité
tant politique que sociale.

Par unité politique, nous enten-
dons la réunion sous un même
gouvernement de différents inté-
rêts pour lesquels toute société est originairement
établie. Par l'unité sociale
tend à procurer à tous les membres
de la société politique le bien-
être matériel, la
justice et l'égalité. Dans un
tel état social, si tous ne sont
pas heureux, peut au moins se flatter de
le devenir.
Nous appliquerons ces principes
généraux aux sociétés anciennes
et principalement à celles
des Grecs et des Romains, qui les

Filă din manuscrisul Droit Constitutionnel, B.A.R., Msse rom. 5111, f. 165.

Filă din manuscrisul [Despre organizarea Țării Românești], B.A.R., Msse rom., 82, f. 329.

Înlocuirea moldovenismelor, atunci cînd nu avem mssul, trebuie făcută cu prudenţă, căci Bălcescu a folosit curent forme moldoveneşti, unele luate din vorbirea obişnuită, altele anume din documente sau cronici moldoveneşti. Totuşi, voit sau nu, tendinţa sa la transcrierea de texte este de a înlocui formele moldoveneşti cu cele din vorbirea munteană. Astfel, copiind pasaje din cronica lui Neculce, scria *acum* în loc de *acmu*, *atunci* în loc de *atunce*, *feciorii* în loc de *ficiorii*, *mîine* în loc de *mîne*, *paharele* în loc de *păharăle*, *seamă* în loc de *samă*, *stinge* în loc de *stînge* etc.

A. T. Laurian şi-a exercitat şi el autoritatea de redactor unic al *Magazinului* în lipsa coredactorului său şi a tipărit articolul lui N. Bălcescu *Buletin despre portretele principilor Ţării Româneşti şi ai Moldaviei ce se află în cabinetul de stampe de la Biblioteca Regală din Paris* cu o ortografie excesiv de latinizată. Astfel, în primul rînd, dublează consoanele, ca de ex. : *acelle*, *acollo*, *adduse*, *allie*, *allergai*, *assediare*, *a attaca*, *cabinettul*, *caciullei*, *castellu*, *cellu collectionii*, *dissertationea*, *ècca*, *essemplu*, *essilară*, *găssire*, *gressială*, *gullerulu*, *iaccă*, *îllu*, *offiţiale*, *al siéssele*, *valle*.

N. Bălcescu foloseşte şi el uneori consoane duble, atît în *Corespondenţă*, cît şi în ms *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* şi *Reforma soţială*. Astfel, avem: *assuprit*, *brilliante*, *celle*, *collectivă*, *comissiea*, *comissiile*, *depossedarea*, *ellu*, *illusii*, *necessarie*, *ottomană*, *possesor*, *sufferinţe*, *sufferu*.

Pe de altă parte, Laurian latinizează sau italienizează o serie de termeni, ca : *betrina*, *dissertationea*, *formos*, *inscriptionea* etc., denaturînd scrisul prietenului său. Nu cunoaştem reacţia lui Bălcescu, dar probabil că a fost vie. Este sigur că intervenţia lui Laurian sau a altcuiva din redacţia *Magazinului* s-a exercitat şi la publicarea, tot în absenţa lui Bălcescu, a studiului *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595*. Nu avem mssul acestei scrieri, dar cu certitudine că partea corespunzătoare din ms 77 *(Românii supt Mihai Vodă Viteazul)* trebuie considerată ca identică, în ceea ce priveşte limba şi ortografia, cu textul mssului pierdut.

Astfel, în textul tipărit sînt înlocuite numeroase forme din ms: vocalele *e*, *i*, *î* din mssul lui N. Bălcescu au fost înlocuite prin *ă*: *hotarăle* în loc de *hotarele*, *săi* în loc de *sei*, *a străjui* în loc de *a strejui*, *văzu* în loc de *vezu*, *vrăşmas* în loc de *vrezmas*, *atăt* în loc de *atît*, *bătrănul* în loc de *bătrînul*, *crăncen* în loc de *crîncen*, *dănşii* în loc de *dînşii*, *gărlă* în loc de *gîrlă*, *mănă* în loc de *mînă*, *păraiele* în loc de *pîraele*, *în sfărşit* în loc de *în sfîrşit*; vocala *i* a fost schimbată în *e* : *deosebite* în loc de *deosibite*, *vezir*, *vezirului* în loc de *vizir*, *vizirului*; vocala *o* s-a înlocuit prin *u*, astfel: *cuprins* în loc de *coprins*, iar vocala *î* a fost înlocuită prin *u* : *îmblă* în loc de *umblă*.

Terminaţia *-iea*, constantă la N. Bălcescu, este redată *-ia* : *veselia* în loc de *veseliea*.

Grupul vocalic *oă* trece la *oue*, de ex. *doue* în loc de *doă*.

Afară de aceasta se mai constată modificări la unele cuvinte, ca : *carii* în loc de *care*, *după* în loc de *dupe*.

Dar corecturi ortografice se găsesc şi în msse, ca de ex. în *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*; unele sînt făcute fie de N. Bălcescu, fie de altă persoană pe mssul lui Bălcescu, altele sînt făcute pe textul transcris de altă mînă şi corectat probabil de Bălcescu. Dar nici în aceste corecturi nu există o regulă, o consecvenţă după care să se poată stabili ortografia lui Bălcescu.

Răzvan vodă, publicat în *România literară* (1855), în afară de intervenţii redacţionale la text, arătate mai înainte, conţine faţă de mssul N. Bălcescu numeroase modificări grafice, unele tipice pentru revista ieşeană. *Satira latină* a lui Al. Odobescu fusese supusă aceluiaşi regim, ceea ce l-a făcut pe autor s-o retipărească în 1861 (AL. ODOBESCU, *Opere*, I, p. 234).

Notăm principalele modificări făcute în articolul publicat în *România literară* faţă de ms : s-au înlocuit cu *ă* vocalele *e*, *i*, *î*, *u* din ms lui N. Bălcescu, astfel : *răsboi* în loc de *resboi*,

răspunseră în loc de *respunseră, Răsvan* în loc de *Rezvan, rătăci* în loc de *retăci, strălucită* în loc de *strelucită, vărul* în loc de *verul, văzându-se* în loc de *vezîndu-se, văzură* în loc de *vezură, rădicat* în loc de *ridicat, se rădică* în loc de *se ridică, mână* în loc de *mînă, până* în loc de *pînă, rămâne* în loc de *rămîne, stângă* în loc de *stîngă, ămple* în loc de *umple* ;

dar în acelaşi timp se constată şi operaţiunea inversă, *ă* din ms lui N. Bălcescu este înlocuit prin *e*, astfel : *numerul* în loc de *numărul*, (cu toate că în ms lui N. Bălcescu găsim şi forma *numer*), *aşezat* în loc de *aşăzat, secuilor* în loc de *săcuilor* ; sau cu *i* sau *î* ca în cuvintele *risipirea* în loc de *răsipirea, în sfîrşit* în loc de *în sfărşit* ;

înlocuirea prin *i* a vocalei *î* din ms lui N. Bălcescu, ca de ex. : *aţiţase* în loc de *aţîţase, hotări* în loc de *hotărî, osindi* în loc de *osîndi*, dar şi înlocuirea prin *î* a vocalei *i*, de ex. : *a intra* în loc de *a intra, întrase* în loc de *intrase* ;

înlocuirea prin vocala *o* a diftongului *ó* (oa) în *valora* în loc de *valoarea* ;

vocala *u* din ms este înlocuită prin *o*, de ex. *poroncindu i* în loc de *poruncindu-i*, iar pe de altă parte cuvîntul *coprinde* din ms este redat prin *cuprinde* ;

desinenţa imperfectului indicativ pers. a III-a singular, care la N. Bălcescu este în majoritatea cazurilor *-ea*, este modificată în *-ia* : *lipsia* în loc de *lipsea, privia* în loc de *privea, venia* în loc de *venea* ;

forma articulată a substantivelor terminate în *-ie*, pe care N. Bălcescu le scrie aproape constant *-iea*, chiar la numele proprii, este modificată în *-ia*, astfel : *armia* în loc de *armiea, Cracovia* în loc de *Cracoviea, Ieremia* în loc de *Ieremiea, Polonia* în loc de *Poloniea* ;

vocala *e* la început de silabă, care în mssele lui N. Bălcescu apare aproape întotdeauna nediftongată, este înlocuită prin diftongul *ie*, de ex. *boier* în loc de *boer* ;

grupul vocalic *oă*, iarăşi constant la N. Bălcescu, este modificat în *uă* în cuvintele : *două* în loc de *doă, luă* în loc de *loă* ;

grupul *ji* este înlocuit prin *gi* în cuvintele : *agiunşi* în loc de *ajunşi, agiutor* în loc de *ajutor*. N. Bălcescu foloseşte şi el forma cu *gi*, ca de ex. : *agiutor, arbitragiu, bagagiuri, echipagiuri, descuragea, gios, încuragea, servagiu* etc.

Pe lîngă acestea mai putem semnala o serie de alte modificări, ca de ex. : *care* în loc de *carea, ceealaltă* în loc de *ceailaltă, după cum* în loc de *dupe cum, împrotivă* în loc de *împotrivă* şi *înpotrivă, nimene* în loc de *nimeni, pre* în loc de *pe, puţin* în loc de *pucin* (formă constantă la N. Bălcescu), *sama* în loc de *seama, sub* în loc de *supt*.

Intervenţiile redacţiei arătate mai sus nu sînt făcute după criterii ortografice bine stabilite ; de aici oscilaţii şi inconsecvenţe.

N. Bălcescu a scris în epoca de tranziţie de la alfabetul chirilic la cel latin. În textele scrise şi tipărite cu caractere chirilice se observă o mai mare constanţă în ortografie decît în cele scrise cu caractere latine. Astfel, litera *ă* este redată aproape întotdeauna prin ъ, iar *î* prin ꙟ sau chiar *î* latin. În momentul cînd se face trecerea la alfabetul latin, datorită influenţei etimologizante a curentului latinist şi a celui italienist, precum şi prin folosirea semnelor diacritice se produce o confuzie în prezentarea grafică a acestor sunete şi aceleaşi litere reprezintă cînd un sunet, cînd altul. Vocalele *ă, â, é, ê, ĕ, ŏ* şi *ŭ* reprezintă cînd sunetul *ă* cînd *î*.

* * *

Dăm mai jos cîteva indicaţii cu caracter orientativ, de care ediţia de faţă s-a călăuzit în transcrierea textelor, fără ca editorii să considere — în stadiul actual al cercetărilor de specialitate — rezolvate toate dificultăţile întîmpinate. În realitate fiecare editor de texte româneşti adoptă pînă la urmă o manieră de transcriere mai mult sau mai puţin personală.

Vocale

a s-a transcris :

— *ă* în grafiile etimologice ; de ex. bataie-bătaie, batalie-bătălie, parinţi-părinţi ; s-a păstrat în unele forme arhaice, ca : hotăraşte, greşaşte, păraşte, tăraşte ;

ă, ъ, *ĕ*, *ê* s-au transcris :

— *a* în cuvinte : comănda-comanda, declăra-declara, demoralizătoare-demoralizatoare ;
— *ă* în cuvinte : înse-însă, mesură-măsură, numer-număr, prevaliţi-prăvăliţi, selbatic-sălbatic, reul-răul, vĕrse-varsă, vĕzul-văzul, vĕzură-văzură ;
— *â* în : român, cu întreaga familie de cuvinte, de ex. Romănia-România, romănesc-românesc ;
— *e* în grafia pronumelui reflexiv *se* scris foarte frecvent de N. Bălcescu *să*, de ex ; să să ducă - să se ducă, a să lua - a se lua, să vede - se vede ;
la desinenţa perfectului indicativ persoana a III-a a verbelor de conjugarea a III-a, de ex : adusă-aduse, ajunsă-ajunse, învinsă-învinse, mersă-merse, pusă-puse ;
la cuvintele a căror temă se termină în *i*, de ex. patriă-patrie ; şi în alte cuvinte ca dăpărta-depărta, deosăbită-deosebită, lipsăşte-lipseşte ;
— *î* în cuvinte ca: aflănd-aflînd, ăncă-încă, ănsa-însă, atăt-atît, atătea-atîtea, cănd-cînd, căt-cît, crăng-crîng, cuvănt-cuvînt, dobăndi-dobîndi, găndea-gîndea, gărlă-gîrlă,isbăndă-izbîndă, mănă-mînă, măni-mîni, mănia-mînia, vărstă-vîrstă ; bentui-bîntui, frementat-frămîntat, mendrie-mîndrie, menghiere-mîngîiere, penă-pînă, pĕment-pămînt, senul-sînul, vĕrstă-vîrstă, pêna-pînă, rêu-rîu ;
— s-a păstrat cu alternanţe în desinenţa substantivelor care fac pluralul în *e*, de ex. cară, coşară, hotară, ogoară, popoară ;

â s-a transcris :

— *ă* în cuvinte : câlugar-călugăr, cârora-cărora, dârnicie-dărnicie, dârui-dărui, fârâ-fără, împârecheri-împărecheri, împrejurâri-împrejurări, încredinţâ-încredinţă, îndrâzneşte-îndrăzneşte, lânceri-lănceri, pârinţi-părinţi ;
— s-a păstrat în : român cu întreaga familie de cuvinte, iar în toate celelalte cazuri s-a transcris *î*, conform cu ortografia actuală ;

e s-a transcris :

— *a* în fermec-farmec ;
— *ă* în grafiile : aretat-arătat, betrîna-bătrînă, doue-două, înderet-îndărăt, me-mă, mesură-măsură, metură-mătură, numer-număr, preda-prăda, reu-rău, selbatic-sălbatic, serbătoare-sărbătoare, seu-său, teu-tău, ţeri-ţări ;
în prefixele *re-* şi *res-* în grafiile : remîne-rămîne, repune-răpune, resboi-război, resboinic-războinic, resbunare-răzbunare, rescoală-răscoală, rescumpărare-răscumpărare, resplată-răsplată, resplătire-răsplătire, respuns-răspuns, resvrătire-răzvrătire etc.
— *i* în cuvinte : ear-iar, earăşi-iarăşi, easă-iasă, escate-iscate ;
— s-a păstrat nediftongat la început de silabă în : boer, boerie, boeresc, boerime, eftin, eri, erta, ertare, eşi, eşire, muere, oerit, trebue etc., la fel şi după consoane labiale : fer, împedeca, pept, a perde, a peri etc. fiind forme constante în mssele lui N. Bălcescu ;

é s-a transcris:

— *ea* în cuvinte ca sémă-seama, trébă-treabă, véc-veac, vitéz-viteaz;

— *a* în déca-daca, téra-ţară (cu toate că este posibil ca N. Bălcescu să fi pronunţat chiar ţeara şi nu ţara, pentru că scrie în *Campania* „ameninţa ţeara", deci făcea deosebire între -ţa şi -ţea;

i precedat de consoanele *r, s, t, ţ, z* s-a transcris:

— *î* în cuvinte ca: aţiţa-aţîţa, hotărire-hotărîre, intimpina-întîmpina, inriurire-înrîurire, intărita-întărîta, ride-rîde, ripe-rîpe, stringe-strînge, stirpi-stîrpi, zimbet-zîmbet;

— tot cu *î* s-a transcris şi *i* urmat de *n*, în cuvinte ca: lingă-lîngă, plinge-plînge, singe-sînge;

— *e* în pronumele personal feminin pers. a III-a: ia-ea;

i final s-a omis la auxiliarul condiţionalului pers. I singular: aşi—aş, m-aşi—m-aş, precum şi la pronumele posesiv: noştrii-noştri, voştrii-voştri;

— s-a restabilit *i* final la pronumele personal dă-m — dă-mi, să-ţ — să-ţi;

ii s-a păstrat în cuvinte ca: fiiul, priimit;

î s-a înlocuit prin:

— *â* în grafia cuvintelor din familia: român;

— *i* în terminaţia gerunziului, de ex.: auzînd-auzind, şi în alte cuvinte, ca: a zîce-a zice;

î s-a păstrat în grafia verbului „a fi", la indicativul prezent: sînt, sîntem, sînteţi, sînt;

o din grafiile doă, duoă, douo, doa, doăsprezece, loă, noă, nuoă, zioă s-a transcris cu *u* sau *ou* conform ortografiei actuale, deci: două, douăzeci, luă, nouă, ziuă;

ó s-a transcris cu *oa* sau *ua*, ca de ex.: folóse-foloase, lóră-luară;

u s-a păstrat cînd reprezintă *u* accentuat al articolului hotărît al substantivelor masculine cu *l* omis, de ex.: omu a venit;

— *ŭ* final scurt s-a omis;

grupul vocalic *-iu, iŭ* final a fost păstrat în cuvinte ca: ajutoriu, avantagiu, ceriu, curagiu, datoriu, langajiu, ministeriu, plugariu, proprietariu, stăpînitoriu, trădătoriu.

Diftongi

ea, ia s-au transcris conform cu ortografia actuală la pronumele personal şi demonstrativ: de ex: ia-ea, acea ce-aceea ce, şi la desinenţa imperfectului persoana a III-a singular, de ex.: numia-numea, gonia-gonea, slujia-slujea etc.

În *Corespondenţă, Opere*, IV, s-a menţinut grupul vocalic *-iea* la terminaţia substantivelor, ca de ex.: boeriea, familiea, Moldaviea, Romaniea, Rusiea, Transilvaniea etc. În textele destinate tiparului, N. Bălcescu intervine şi corectează uneori el însuşi această terminaţie în *-ea*; de aceea le-am corectat şi noi.

Consoane

ce, ci s-au transcris ca *ţ* în cuvinte ca: aliancia-alianţa, facie-faţă, laciul-laţul, precioase-preţioase, pucin-puţin, însocit-însoţit, sciincele-ştiinţele etc.

grupul de consoane *ch* s-a transcris: -*h* în: anarchie-anarhie, archiva-arhiva, Michai-Mihai;
grupul de consoane *cs* s-a transcris: -*x* în cuvinte ca: ecsistă-există, lucs-lux, ecsperientă-experientă, ecsemplu-exemplu, ecsport-export, ecsportuia-exportuia. N. Bălcescu foloseşte aceste forme în manuscrisele mai noi.
ḑ s-a transcris prin *z*. N. Bălcescu în 1846 foloseşte *z* cînd scrie cu caractere de tranziţie: zi, zice, ziua, dar după 1850 scrie şi ḑi, ḑice;
grupul *agiu* din neologisme a fost păstrat, de ex.: arbitragiu, bagagiurile, curagiu, echipagiu, servagiu, uvragiu; de asemenea *gi* a fost păstrat în alternanţă cu *j* în cuvinte arhaice sau regionale, de ex. agiutor, gios, giupînească, împregiurări etc.
h s-a păstrat în cuvinte ca: epohă, hronică, hronice, hronicar, hronologie;
h a fost restituit în cuvintele: oarde-hoarde, otărîrăm-hotărîrăm, unii-hunii;
j s-a transcris ca *z* ori de cîte ori aceste forme corespund ortografiei actuale, de ex.: bijuindu-se - bizuindu-se, a chibjui - a chibzui, jadarnic-zadarnic, a jăticni - a zăticni, viteajul-viteazul; unele din aceste forme sînt corectate chiar în mssele lui N. Bălcescu (vezi şi disgrafiile p. 241);
j s-a transcris ca *ş* în cuvîntul poslujnici-posluşnici;
m şi *n* urmate de labiale au fost transcrise conform cu regulile ortografiei actuale, de ex.: dinprotivă-dimprotivă, dinpotrivă-dimpotrivă, dinpreuna-dimpreună, înbunătăţire-îmbunătăţire, înbărbătat-îmbărbătat, îmfăţişa-înfăţişa, îmgînfat-îngîmfat, îmmoaie-înmoaie, îmmărmuriţi-înmărmuriţi, îmvederat-învederat, înpărţea-împărţea, înpiedica-împiedica, înpotrivă-împotrivă, înpovăraţi-împovăraţi, înproprietărire-împroprietărire etc.;

qui s-a transcris *chi* în sequini (sechini);

grupul de consoane *pt* s-a păstrat în: nopturn; manufapturial;

s intervocalic s-a înlocuit cu *z* în cuvintele în care pronunţarea acestui sunet poate fi socotită sigură, de ex.: a acusa - a acuza, autorisaţie-autorizaţie, casarmă-cazarmă, causa-cauza, a desarma - a dezarma, frase-fraze, ilusie-iluzie, a organisa-a organiza, partisani-partizani, posiţie-poziţie, reposase-repozase etc., în ultimul cuvînt este vorba de a se repauza - a se odihni, din fr. reposer şi nu de răposa, deci şi sensul cuvîntului impune schimbarea consoanei *s* în *z*. Dealtfel, în mssele lui N. Bălcescu găsim frecvent forme ca: garnizoană, ocazie, opoziţie, vizită etc.;
— înaintea oclusivelor sonore (*b*, *d*, *g*) s-a înlocuit cu *z*, de ex.: a isbi - a izbi, isbire-izbire, a isbuti - a izbuti; ambele forme alternează în manuscrisele lui N. Bălcescu, cu predominarea celor cu *s*;
— s-a înlocuit cu *ş* conform cu ortografia actuală, de ex.: acesti-aceşti, analisti-analişti, colonisti-colonişti, ministri-miniştri, nostri-noştri etc.;
grupul de consoane *sc* s-a înlocuit cu *şt* în: domnesci-domneşti, isbutesce-izbuteşte, moscenitori-moştenitori, osci-oşti, oscire-oştire, poscie-poştie, sciinţă-ştiinţă; în manuscrise ambele forme alternează, iar în manuscrisele ultime predomină forma cu *şt*;
grupele *es*, *esc*, *esce*, *esp*, *est* s-au păstrat în: escepţie, escuză, escuzăm, esclusiv, esemplu, esercituri, esersează, esil, esistenţă, esistă, espediţie, esperienţă, esplicat, esploata, espluata, esploataţie, espresie, esprima, espatria, esportează, espropriaţie, espunere, esilare, esila, estraordinar;
s şi *ş* s-au transcris ca *j* în: desnădăşduire-deznădăjduire, dismă-dijmă, dismărit-dij-

mărit, misloc-mijloc, nădeşde-nădejde, primeşdie-primejdie, sluşbaş-slujbaş, vresmaş vrăjmaş;

ţ s-a corectat în *ci* ori de cîte ori am considerat că reprezenta o disgrafie;

ţ s-a păstrat în alternanţă cu *ci* în cuvinte ca soţial-social, soţietate-societate etc.

z s-a transcris ca *s* în: defenzivă-defensivă;

consoanele duble *cc*, *ff*, *ll*, *ss*, *tt* au fost suprimate în cuvinte ca: acelle, acollo, allu, assediare, assuprit, attaca, brilliante, castellu, collectione, collectivă, comissia, écca (iacă), ellu, gullerul, iaccă, illusie, possesor, sufferi, sufferinţe, valle.

Transcrierea numelor proprii străine s-a făcut conform cu normele de transcriere în vigoare, adică cu ortografia lor în limba respectivă, afară de puţinele cazuri cînd au fost românizate prin uzul curent.

Din punct de vedere gramatical (morfologic şi sintactic) nu s-au făcut modificări;

— s-au păstrat formele genitiv-dativ singular şi nominativ-acuzativ plural ale substantivelor feminine ca: a ţări în loc de a ţării, organizaţii, armii în loc de organizaţiei, armiei.

Preocuparea noastră de a da un text pe cît posibil apropiat de tendinţa predominantă a lui Bălcescu, ne-a obligat, în afară de normele pe care ni le-am impus, aşa cum sînt arătate mai sus, să păstrăm totuşi unele din deprinderile sale grafice, cît şi un număr de **alternanţe**, existente în m-sse şi în textele tipărite şi despre care am avut convingerea că reprezintă forme grafice autentice.

Alternanţe

abea—abia;
acte—acturi;
adăoga — adăuga;
adecă—adică;
agă, *cu gen. dat.* agăi—aghii;
almintrelea—altmintrilea;
amărunt, *pl.* amărunte—amărunturi;
amenința—amerinţa;
aproba—apruva;
archivul—arhiva;
ardica—ridica;
articol—articul;
asemene—asemenea, asemine, aseamine;
asediare—asediere;
asfel—astfel (rar);
asociaţie—asoţiaţie;
aşăzat—aşezat;
aşăzămînt—aşezămînt;
atît—atîta;
atunci—atunce—atuncea;
austriaci—austrieni;
avangardă—avanguardă—avantgardă—avangardia;

bastă—baştie, *pl.* başte—baştii;
bazul—baza;
beizadea—bezdadea;
binevoinţă—bunăvoinţă;
bistriţeni—bistriţani;
boer—boier (f. rar);
braşoviani—braşoveni;
briliant, *pl.* brilianturi—briliante;
broşură, *pl.* broşure—broşuri;

cabinet, *pl.* cabinete—cabineturi;
capitală—capitalie;
capite—capete;
capriciu—capriţie, capricia;
car, *pl.* care—cară;
care—cari, carii;
caractere—caracteruri;
cealaltă—ceailaltă—ceelaltă,ceealaltă, *pl.* celelalte—celelante;
ceremonie—ţeremonie;
cerul—ceriul;
cheltuială, *pl.* cheltuieli—cheltuele;
chestie—chestioană;

chezăşui, chizăşlui—chezeşui ;
chibzui—chipzui ;
comisiea—comisioana ;
comitet, *pl.* comiteturi—comitete ;
confienţă—confiinţă ;
Constantin—Costandin ;
Constantinopol—Costandinopol ;
consul, *pl.* consuli—consoli ;
contimporan—contimpuran—contimpurean ;
convingere—convincţie ;
coprinde—cuprinde ;
corespondenţă—corespondinţă ;
corupe—corumpe ;
cronica—hronica ;
cronicar—hronicar ;
cruce, *pl.* cruci—cruce ;

daca—dacă
dajde—dajdie, *pl.* dajdii—dăjdii ;
danie, *pl.* danii—dănii ;
data, *pl.* date—daturi ;
deputăţie—deputaţie (probabil pronunţat cu accentul pe *a* deputàţie) ;
desperare—desperanţă ;
despoporare—dispoporare ;
descuragiare—descurajiare—descorajare ;
dimpotrivă—dimprotivă ;
dumesnicire—dumesticire ;
după, dupe, dupre, du pe ;

echipaj, *pl.* echipajuri—echipaje ;
epocă—epohă ;
esercit, *pl.* esercituri—exerciţii ;
esperienţă—esperiinţă ;
esploatare—esploataţie ;

falce, *pl.* falce—fălci—falcii ;
feodal—feudal ;
ferman—firman ;
fînaţ—fînaţă, *pl.* fîneţe—fînaţe ;

galbăn—galben ;
garda—gvarda—gvardie—guarda ;
garnizoana—garnizonul ;
grad, *pl.* grade—graduri ;
greotate—greutate ;
greşala, *pl.* greşeli—greşale ;
guvernoriul—guvernorul ;

hotară—hotare ;
hrăpire—răpire ;

ianiceri—ieniceri ;
importanţă—importenţă ;
independenţă—independinţă—îndependenţă ;
individ, *pl.* individe—individuri ;
industriaşi—industriali ;
influenţă—influinţă ;
inscripţie—inscripţiune—inscriptione ;
a intra—a întra ;
intrigă, *pl.* intrege—intrige—intrigi ;
izvoare—izvoară ;

îmbla—umbla ;
împotrivă—împrotivă—în protivă ;
îndependenţă—îndependinţă ;
îndărăt—îndărăpt
înfluenţa—înfluinţa ;
îngenuchia—îngenunchia ;
înşăla—înşela—înşala ;
întunerec—întuneric ;

jandarmi—gendarmi ;
jieniceri—jigniceri ;
jurnal, *pl.* jurnale—jurnaluri ;

lance, *pl.* lance—lănci ;
lanceri—lănceri—lănciari—lăncieri ;
lepăda—lăpeda—lăpăda ;
landvera—landverul ;
leafă, *pl.* lefi—lefe ;
legion—legioană—legiune ;
letopiseţe—letopisiţe—leatopisăţe—leatopisiţe ;
locuitori—lăcuitori ;
locui—lăcui ;

mazil—mazîl ;
mătasă—mătase ;
mediaş, *pl.* mediaşi—medieşi—medişani ;
membru *pl.* membri—membre ;
metod—metodă ;
minut, *pl.* minute—minuturi ;
mîni—mîne—mîini ;
monastire—mănăstire—mînăstire ;

neguţător—neguţătoriu—neguţitor;
nime—nimeni—nimenea—nimine—nimene—nimenui;
nimic—nimica;
nor, *pl.* nori—noruri;

obicei, *pl.* obicee—obiceiuri;
ocazion—ocazie—ocazioană;
ofiţeri—oficeri—ofiţiari;
oficial—ofiţial;
organizarea—organisirea—organizaţia;
oraşani—orăşeni—orăşăni;

partid—partit—partită—partidă;
pas, *pl.* paşi—pasuri;
pe—pre;
pept—piept, *pl.* pepturi;
perde—pierde;
pismătăreţ—pismătareţ—pismăreţ;
popol—popor—popul;
poporului—populului;
popoară—popoare—populi;
poronci—porunci;
poştă—poştie, *pl.* poşte—poştii;
pretindent—pretendent;
princip—principiu, *pl.* principuri—principe—principii;
prinţipat—principat;
privileghiat—priviligiat;
privilegiu, *pl.* privilege—privilegiuri;
problem—problemă, *pl.* probleme—problemi;
programul—programa;
provedinţă—providenţă—providinţă;
provinţie—provinţă, *pl.* provinţii—provinţe;
priimi—primi (f. rar);
punt—punct, *pl.* punturi—puncturi;

rădica—ridica—rîdica;
rătund—rotund;
reacţionari—reacţioneri;
rol—rolă;
rezultate—rezultaturi;
român—rumân;
ruine—ruinuri;

săcui—secui;
secol, *pl.* secole—secoli;
sencer—sincer;
sentimente—simtimente—sintimente—simţimente;
sistem—sistema;
sibiiani—sibieni;
societate—soţietate;
social—soţial;
sprintenie—sprintenime;
stat, *pl.* state—staturi;
străin—strein;
streajă—strajă;
sub—subt—supt;
suferinţe—suferiri;

şcoală, *pl.* şcoli—şcoale;
ştiinţă, *pl.* ştiinţe—ştiinţi;

talpaşi—tălpaşi—tolpaşi;
totdauna—totdeauna;
tractat, *pl.* tractate—tractaţii;
transilvani—transilveni—transilvaneni;
tutulor—tuturor;

uvrajuri—uvragiuri

valora—valoarea;
vătaf—vătav;
vestminte—veşminte;
visterie—vistierie;
vizir—vezir;
vornec—vornic;
vreme, *pl.* vremuri—vremi.

III. MISCELANEE

În afară de mssele principale, (corespondență, lucrări), mai există și alte msse Bălcescu. Este vorba despre un bogat material, concepte, note, însemnări sau extrase cu caracter documentar și care în ansamblu are o anumită însemnătate atunci cînd voim să cunoaștem procesul de creație sau diversitatea preocupărilor unui mare scriitor. Unele din aceste msse conțin însemnări de oarecare importanță, altele de mai puțină. Ele însă trebuie publicate și credem că aici este locul cel mai potrivit.

Publicarea postumelor a provocat de multe ori discuții. G. Ibrăileanu, discutînd problema postumelor lui M. Eminescu, avea într-un fel dreptate cînd spunea că publicarea manuscriselor oamenilor mari este un fel de indelicatețe față de dînșii și că oricare din ei, dacă s-ar scula din morți, ar fi adînc jignit cînd ar vedea că s-au dat publicității lucrări pe care n-a vrut să le publice, concepte cu idei banale și forme stîngace, de cele mai multe ori ale primelor încercări. Totuși criticul de la Iași consideră că această indelicatețe este scuzată dat fiind marele interes al acestor manuscrise (G. IBRĂILEANU, *Postumele lui Eminescu*, în *Viața românească*, an. III, 1908, X, p. 229). Dar mai tîrziu, revenind asupra acestor păreri, condamnă pînă și pe T. Maiorescu, pentru că a depus la Academie manuscrisele Eminescu, care stau la dispoziția ,,ori cărui burtă verde'' gata a intra în hîrtiuțele poetului și de a le da publicității. Admitea însă că ele, ca manuscrise, pot interesa pe cercetătorul literar care ar dori să reconstituie ,,fizionomia sufletească și artistică a poetului'' (*ibidem*, an. VII, 1912, XXV, p. 388 și urm., text reprodus în M. EMINESCU, *Poezii postume*. Ediție critică îngrijită de PERPESSICIUS, Buc., 1958, p. 699). Cu atît mai scuzabil este faptul în cazul N. Bălcescu, căci de pe urma lui au rămas atît de puține manuscrise și atîtea cîte sînt pot să ne ajute, fără a impieta prestigiul postum al autorului, la cunoașterea, într-o destul de mică măsură, a modului său de creație.

În ultimele decenii se consideră ca o adevărată obligație de a se publica astfel de materiale, de la care, cu un folos mai mare sau mai mic, nu se poate sustrage nici un cercetător. Desigur este cu totul altceva publicarea corespondenței intime, care descoperă aspecte ale vieții strict private, chiar după trecerea unui anumit timp de la moartea autorului, și care, fără nici o necesitate pentru înțelegerea operei sau a vieții sale, sînt date în vileag. Cu bună dreptate G. Ibrăileanu, cu o altă ocazie, în legătură cu publicarea unor scrisori intime privind pe Eminescu, taxa această publicistică ca un act de ,,cabotinaj''. Dar cred că înclinația către biografierea indiscretă este pentru unii, din păcate, mai puternică decît orice altă considerație (Miscellanea. *Eminescu și epigonii săi*, *Viața Românească*, an. IX, 1914, XXXIII, p. 377–378).

Am strîns la un loc mai multe din aceste materiale, indiferent de conținutul lor disparat și de data cînd au putut fi redactate, înainte sau după revoluție. Dealtminterea destinația unora este incertă, iar datarea foarte aproximativă.

Bălcescu nu s-a gîndit nici un moment că toate hîrtiile și hîrtiuțele pe care le lăsa el ca moștenire în lădițele sale ar putea interesa vreodată posteritatea. Ar fi păstrat pe unele, ar fi distrus pe altele. Dar timpul a dat acestor hîrtii un interes tocmai pentru că sînt așa

cum el le-a alcătuit, în graba scurtei şi zbuciumatei sale vieţi. Desigur materialul de care dispunem nu reprezintă decît o mică parte din ce ar fi trebuit să existe. Multe, foarte multe note şi însemnări au fost distruse cu siguranţă chiar de el ca netrebuincioase, ori s-au pierdut. Ceea ce s-a păstrat este doar urmarea întîmplării.

O primă categorie din material are un caracter documentar, extrase din autori şi liste bibliografice. N. Bălcescu aduna de prin biblioteci cam tot ce găsea şi ce îl interesa privitor în special la Mihai Viteazul. Paralel consemna, în note sau însemnări, mai lungi sau mai scurte, ceea ce întîlnea în chestiuni de ordin ideologic şi politic în legătură cu vederile sale. În unele cazuri materialul extras era chiar într-o anumită formă prelucrat. I. Ghica spune că Bălcescu avea încă din şcoală obiceiul să scoată extrase din autori. A văzut chiar un caiet cu extrase din Petru Maior, Fotino, Constantin Căpitanul, logof. Radu Greceanu (ION GHICA, *Opere*, I, p. 307—308). Chiar dacă numele autorilor pot fi puse la îndoială, ţinînd în seamă imprecizia amintirilor lui I. Ghica, faptul în sine credem că trebuie socotit exact.

O a doua categorie constă din diverse adnotări pe cărţi sau msse de cronici.

O a treia categorie constă din material folcloric — proverbe şi zicale — şi dintr-un material lexical — cuvinte, locuţiuni, formule şi construcţii expresive — cules din diverse lucrări consultate.

Prima categorie şi anume extrasele cu conţinut istoric vor fi cercetate în vol. al III-lea, întrucît reprezintă în mare parte material documentar legat de *Românii supt Mihai Vodă Viteazul.*

Din materialul de extrase ori concepte cu conţinut ideologic sau politic semnalăm *cîteva* scurte note şi două msse, dînd textul unuia, pe care îl considerăm mai important.

B.A.R., *Msse rom.* 81, autograf.

Le patriotisme est plus puissant que le génie, et un peuple déterminé à se défendre n'est jamais vaincu (f. 10^v).

Il n'y a que l'honneur qui ne se retrouve pas (f. 14).

Une conscience sans Dieu c'est un tribunal sans juge (f. 106^v).

Le droit des peuples reste toujours imprescriptible (f. 107^v).

Le despotisme est un gouvernement sans amour. Un seul ou plusieurs, une assemblée ou une foule, peut être également despotique s'il n'y a pas d'amour pour ceux dont le gouvernement dispose (f. 107^v—108).

Le sacrifice est la première condition de développement (f. 108).

La liberté triomphe et ne se venge pas. Dès qu'elle se venge, elle n'est plus la liberté : elle est la vengeance, elle est la réaction de la réaction (f. 109^v).

B.A.R., *Msse rom.* 82, f. 441, autograf.

,,but national — but social, forme. Orice ştiinţă spre a se realţa la un caracter pozitiv are trebuinţă de un principiu netăgăduit. Acest principiu se face *un criterium* prin mijlocul căruia ştiinţa juge les faits, expertise les conséquences que le raisonnement déduit de ces faits. Dans la science politique en effet il faut soigneusement distinguer le but social et le mécanisme organique à l'aide duquel on peut atteindre ce but. Avant de s'occuper des formes organiques de la société l'homme politique doit fixer scientifiquement le but à l'accomplissement duquel les formes doivent être adaptées. Quand il a constaté ce but il lui est plus facile de prévoir si telle ou telle forme devra fonctionner harmoniquement avec ce but".

Extras de lectură ; pasajul conţine expresii care nu se mai întîlnesc nicăieri în scrisul lui Bălcescu : ,,mécanisme organique", ,,formes organiques de la société", ,,expertise les conséquences". Însăşi ideea că omul politic trebuie să fixeze ştiinţific scopul pentru a cărui

îndeplinire formele trebuie adaptate nu este proprie lui Bălcescu. Ştiinţa politică, care după autorul pasajului se ocupă cu raportul dintre scopuri şi mecanismul organic de a le realiza, este o idee străină de opera sa. După Bălcescu, ştiinţa istorică este ea însăşi ştiinţă politică. Nu se întîlneşte la dînsul ideea unei ştiinţe politice de sine-stătătoare.

Pasajul a fost citat în întregime de PAUL CORNEA, *N. Bălcescu şi problemele filozofiei istoriei*, în *Studii despre N. Bălcescu*, Buc., 1969, p. 29, dar aşa cum este citat, lasă impresia că este considerat ca un text al lui Bălcescu însuşi şi nu un extras, o notă de lectură, ale cărei idei le poate sau nu accepta. Autorul spune clar că pasajele pe care le reproduce ar fi un prim ,,jet'' al condeiului, deci un text nerevăzut de autor, prin urmare un original.

Începutul pasajului : afirmarea dualităţii de scopuri : but national — but social, care n-are nici o legătură directă cu restul, este cu siguranţă al lui Bălcescu ; această însemnare ne face să credem că nota a fost redactată după revoluţie ; o lectură anumită i-a sugerat o susţinere a acestei dualităţi şi a consemnat rîndurile care-l interesau.

,,Deux éléments composent le caractère général de la civilisation moderne : l'élément logique, l'élément historique et social.

Il n'y a qu'une seule civilisation véritable, la civilisation chrétienne. Ce qui distingue la société [chrétienne] et la société qui en dérive c'est le développement progressif du principe absolu de la loi évangélique, qui contient l'idée et la valeur infini de l'homme, qui identifie l'essence de la nature spirituelle de l'humanité et l'essence de la nature divine...'' f. 439, 440.

Extras de lectură ; nici într-un caz o redacţie proprie ; mssul nu are ştersături sau adăugiri, aşa cum sîntem obişnuiţi a întîlni în mssele Bălcescu ; grafia lasă impresia unui scris grăbit, al unei copii rezumate ; de aici oarecare neglijenţă şi greşeli ortografice. Ideea principală a acestui text, dezvoltarea progresivă a principiului absolut al legii evangelice, ca bază a dezvoltării societăţii umane şi a omului, se întîlneşte şi în unele scrieri de ale lui Bălcescu ; ideea că ,,Evangelia ne arată legea morală, absolută, nemărginită, calea nemărgenită a unei dezvoltări regulate...'' etc. se întîlneşte în *Introducerea* la *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*. Bălcescu a reţinut pasajul şi l-a notat pentru că îl interesa. Dar textul nu-i aparţine ; el provine din literatura de epocă, influenţată de un spirit teist (cf. G. ZANE, *L'idéologie révolutionnaire dans les Principautés roumaines et le socialisme premarxiste à l'époque de 1848*, în *Revue de Sciences Sociales*, S. écon. sc. jur., VI, 1962, nr. 2, p. 203 şi urm.).

B.A.R., *Msse rom.*, 81, f. 7.

,,Minutele în care scriu...'' reproduse în N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 30. Zguduitoare confesiune plină de tragicul sentiment al morţii apropiate.

B.A.R., *Msse rom.*, 82, f. 445.

,,Vai ! Scriam aceste rînduri în anul 1847. Cine ne-ar fi spus că un an după aceia inima-mi mi-ar fi şi mai crud ispitită. Era în vremea unei frumoase deşteptări naţionale, atunci cînd un popol întreg jurase că va muri pentru patrie şi libertate. Turcul, veşnicul duşman, se porni a ni le răpi. Mă aflam într-o adunare populară cînd sosi vestea că păgînul a tăbărît la Călugăreni, călcînd cu un picior batjocoritor sfînta ţerină a părinţilor noştri, martirii libertăţii naţionale. O durere ! Atîta fu uitarea religiei suvenirilor. Atîta fu şi încrederea tutulor în generozitatea duşmanilor ! Sau atîta fu mişelia lor, încît această veste îi lăsă rece şi în nepăsare. Glasul meu, unit cu a unui mic număr, în zadar striga, război şi răzbunare, nici un echo puternic nu-i răspunse în mulţime. Inima-mi se zdrobi, ochi-mi se închise la această privelişte şi aceste cuvinte scăpară din inima mea : Dzeul părinţilor noştri ne-a osîndit. Părinţii noştri ne-a blestemat''.

Acest text, cu uşoare modificări, este introdus în scrierea *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, Cartea a II-a, cap. XIII ; după însemnările lui N. Bălcescu cartea a II-a a fost

redactată la Paris, în martie și aprilie 1851; așadar Bălcescu avea în fața sa și revizuia textul *Campaniei*, pentru a-l putea încadra în Istoria lui Mihai.

În noul text, Bălcescu aduce și unele preciziuni asupra locului unde era instalat clubul și asupra stării de spirit a populației bucureștene la 1848.

„Aceasta – spune el – s-a petrecut la 1848, într-un club la Mitropolie, cea dintăi și din urmă oară cînd am stat de față la ședințele acelui club. Trebue a se ști că puțini oameni din popor se aflau la această adunare și părerea mea e că poporul cel de jos, mai cu seamă cel din București, și-a împlinit datoria revoluționară și națională, declarîndu-și, deși cam tîrziu, dorința de a apăra revoluția cu paloșul, iar clasele de sus, guvern, boeri, negustori, junime, s-au aflat mult mai prejos și nevrednici de misia lor și de poporul ce conduceau".

Trebuie admis deci că redactarea însemnării a fost făcută în martie-aprilie 1851. Se simte că era sub influența definitivării unuia dintre cele mai puternice *capitole din opera sa*; vorbește în spiritul momentului istoric pe care îl construia: „turcul veșnicul dușman", „păgînul", „război și răzbunare", „dorința de a apăra revoluția cu paloșul", „deșteptare națională" etc.

În *Catalogul manuscriselor românești*, I, nr. 81, sînt inventariate neidentificate și alte diferite materiale adunate de Bălcescu, într-un caiet paginat; ca de obicei scrisul febril, uneori foarte neglijent. În unele din aceste file și anume în filele 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 64, 65 și 66, N. Liu după asidui cercetări a stabilit că sînt niște extrase din cartea lui Elias Regnault, *Histoire de Napoléon*, Paris, 1846, 4 vol. (*Nicolae Bălcescu și legenda napoleoniană în România*, în *Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu*, *1970–1971*, p. 193–233). Este vorba de note obișnuite de lector, așa cum fac toți cercetătorii din lume, și în cazul de față nu pun absolut nici o problemă reală. Extrasele nu lasă impresia unui studiu organizat al cărții lui Regnault; încep cu vol. IV, continuă cu al III-lea și apoi al II-lea și I-ul; printre extrase sînt intercalate însemnări personale, crîmpeie sau extrase din alți autori, ca la f. 61, Portretul lui Mihai după Walther: 10 rînduri în limba latină, după care urmează cunoscutul pasaj: „*Dar unde este acum spre a realiza aceste* proiecte, (Mihai)", sau *Portrait de l'Empereur Radolph II* (*Histoire de la guerre de trente ans par* Schiller, traduit en français, Paris, 1846, p. 23; la f. 14 un întreg pasaj care începe cu cuvintele „3 mii morți"; la f. 15 o serie de expresii, ca: „a scăpat cu mare greu, i-a pustiit curțile și ograda de a rămas numai jăriște; a făcut ocop de a așăzat oaste, ... a loa limbă (a spiona, a afla mișcările vrăjmașilor)" și altele; la f. 15^v, indicații bibliografice, idem 16^v–17, o însemnare: Tributul, 3 mii bani roșii la 1593; f. 19 extrase din Bisselius, cu însemnarea datei: *Paris, 1847 iulie* și cota din bibliotecă a cărții; de la f. 49 pînă la 66, diferite însemnări mărunte, unele în limba franceză; la f. 104 citate din Guizot; f. 111 extras din Byron, *Don Juan*, ch. VII. Totul arată că este vorba de însemnări de atelier, aruncate grăbit pe hîrtie, fără altă preocupare, decît aceea de a nota ceea ce în acel moment îl interesa. Îl preocupa în special în Regnault modul de exprimare; reține expresii, de ordin mai ales militar, care prelucrate i-ar fi putut folosi. Marele învățat și editor de texte Perpessicius numea sugestiv materialul de acest gen din manuscrisele Eminescu „exerciții și moloz". Expresia sa rămîne valabilă și pentru Bălcescu.

Dar întrucît N. Liu precede extrasele publicate de un amplu comentariu, din care, după părerea mea, se remodelează imaginea intelectuală a lui Bălcescu, mă văd obligat a discuta problemele de influențe aduse pe tapet.

N. Liu consideră că Bălcescu și-a luat ca model militar și politic pe Napoleon, și că prin intermediul lui Regnault, Mihai Viteazul din conștiința românească a

epocii 48 ar fi produsul legendei şi al faimei napoleoniene în ţările române; mai mult chiar, că însăşi cariera militară a istoricului român, concepţia, preocupările sale ar fi urmarea acestei influenţe; pentru ca cititorul acestor rînduri care nu ar cunoaşte scrierea să nu aibă impresia că exagerez, dau următoarele citate: ,,Preocupările, concepţia, convingerile personale ale elevului, juncărului, omului politic sau istoricului Nicolae Bălcescu justifică de asemeni în bună măsură apropierea sa de Napoleon şi legenda napoleoniană'' (p. 206) şi întrucît ,,istoriografia română nu oferea un model demn de luat în seamă (p. 211), Bălcescu a luat ca model, prin intermediul cărţii lui Regnault, pe Napoleon''. Cu cîteva rînduri mai jos se repetă această alegaţie: ,,istoriografia română nu oferea nici un model demn de luat în seamă''.

Este adevărat că într-o vreme cînd despre N. Bălcescu se scrie atît de mult unii cercetători sînt împinşi, mai ales pe plan comparativist, pentru a putea aduce cu orice preţ o contribuţie personală, să se dedea la comentarii şi interpretări hazardate, care nu pot rezista în faţa unei analize critice mai atente; cîteva precizări devin necesare.

Chiar în cadrul ediţiei de faţă se găsesc *categoric formulate* părerile *lui* Bălcescu despre Napoleon din care rezultă că el era hotărît împotriva mitului lui Napoleon, aşa cum se conturase în epoca 1840 în opinia publică franceză.

În recenzia pe care o făcea traducerii lui Negulici, el strecoară cîteva scurte reflecţii asupra lui Napoleon, din care se vede că de pe poziţiile democratice şi ale egalităţii de popoare îl considera ca pe cel mai expresiv reprezentant al absolutismului şi al aservirii de popoare prin cuceriri militare. Aceste reflecţii sînt hotărîtoare în discuţie şi trebuie citate; iată-le: ,,vremile concuistelor a trecut... duhul concuistei doarme cu Napoleon în mormîntul său şi că nimic nu-l va mai deştepta'' (vezi supra p. 168). Se mai poate discuta oare, că un scriitor român, cu concepţiile lui Bălcescu, putea la acea epocă să ia ca model pe Napoleon? Mihai Viteazul este pentru români, şi în primul rînd pentru Bălcescu, un eliberator, nu un cuceritor de ţări şi popoare. Nu numai Bălcescu, dar toţi românii care au scris despre Mihai, l-au preluat nu din tradiţiile altor popoare sau din cărţile străine, ci din istoria românească şi din aspiraţiile naţionale ale epocii lor; este în afara oricăror influenţe literare străine sau tendinţe de imitaţie. Bălcescu, vorbind odată de Mihai Viteazul, spune: ,,*Mihai al nostru*''. Nu avea deci nevoie de modele, nici el nici alţii pentru una dintre cele mai puternice şi mai originale personalităţi ale istoriei româneşti. O operă mare nu se face copiind modele. Opera este mare tocmai pentru că tema şi modalităţile de tratare sînt originale. Nu faima lui Napoleon l-a îndreptat către Mihai, ci l-a atras însăşi faima marelui voievod. Şi pe el ca şi pe N. Iorga, Sîrbu, Panaitescu şi pe toţi istoricii români.

Interesul lui N. Bălcescu pentru armată este tot atît de independent de Napoleon şi de ecoul faimei acestuia în ţările române; el reflectă interesele şi puternica dorinţă românească de după 1821, pentru reînfiinţarea armatei naţionale. Că Bălcescu a vrut să facă la un moment dat cariera militară, este ceva firesc şi nu are nevoie de explicaţii livreşti; şi alţi mulţi tineri au intrat în armată. Cîrlova, Gr. Alexandrescu şi atîţia alţii, ba şi boieri mai în vîrstă; şi pe vremea lui şi mai tîrziu, foarte mulţi tineri au fost atraşi de cariera militară şi această atracţie persistă pînă în zilele noastre. De fapt Bălcescu era o fire de soldat înnăscut; singur la 4 iulie 1849 a spus: ,,Dumnezeul meu politic de mai multă vreme este puterea, este Iehova, Dumnezeul armatelor (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 210). Thiers nu s-a ocupat şi el de chestii militare, n-a studiat autori de specialitate, n-a urmat chiar o şcoală militară, şi nu era reputat ca un bun cunoscător în probleme de tactică şi strategie — şi Bălcescu i-a cunoscut opera — dar cine ar putea să-l apropie de Napoleon?

Apropierea şi influenţele menţionate sînt în principiu inadmisibile şi ele — după cum am spus — denaturează imaginea intelectuală a lui Bălcescu. Nu mă pot reţine de a nu discuta atît unele argumente cît şi unele analogii pe care autorul le foloseşte, nu pentru că discuţia este extrem de facilă, ci pentru că se spun asupra lui Bălcescu atîtea lucruri ciudate încît cel puţin unele nu trebuie lăsate fără a fi relevate.

Argumentul principal, atît cît se poate deduce din întreaga expunere, este un argument de familie. N. Bălcescu s-ar fi aflat sub influenţa faimei lui Napoleon pentru că în familia sa se întreţinea cultul napoleonian, şi pentru că unele analogii biografice cu viaţa lui Napoleon i-ar fi făcut persoana împăratului atrăgătoare. Un cumnat al lui N. Bălcescu, Scarlat Geanolu, a tradus în adevăr două lucrări despre Napoleon, iar fratele său Costache ar fi tradus şi el un articol despre moartea lui Napoleon. Admiţînd că aceştia erau partizani chiar integrali ai cultului lui Napoleon, nu înseamnă deloc că şi ceilalţi membri ai familiei trebuiau să aibă aceleaşi idei şi sentimente. Mai ales cînd printre aceştia erau şi personalităţi puternice cum era fiul mijlociu din familia Bălcescu, creator el însuşi de opinii şi curente. Şi apoi faptul că cei doi s-au ocupat de traduceri despre Napoleon nu trebuie să ne ducă neapărat la concluzia că erau ei înşişi vajnici admiratori ai lui Napoleon. Tema Napoleon, după 1840, era la modă; redacţiile şi editurile trebuiau s-o cultive pentru a fi în actualitate şi să-şi poată răspîndi mai cu succes publicistica. Mi se par ipoteze literare similitudinile la care se recurge ca apropierea dintre mamele lui Bălcescu şi Napoleon, amîndouă văduve de tinere şi amîndouă împovărate cu familii numeroase, sau fuga în munţi a familiei lui Napoleon, gustul împăratului pentru istorie literară ca şi al lui Bălcescu etc. pentru ca pe acest teren să se susţină apropierea istoricului român de faima lui Napoleon.

Ca istoric, Bălcescu s-a interesat fără doar şi poate de Napoleon; nici nu se putea altfel, dar în epoca sa problema Napoleon era mai mult decît o problemă istorică, era una politică: ea prezenta confruntarea dintre politica de libertate şi de autoritate, dintre independenţa şi aservirea popoarelor. Opinia publică din Franţa şi din Europa — mai ales după 1840 — era împărţită; amintirea lui Napoleon avea adversarii şi admiratorii săi. Pe ce poziţii s-a situat N. Bălcescu ne spune chiar el singur, fără echivoc, în rîndurile citate mai sus.

Nu este locul aici de a discuta opiniile şi sentimentele mediului în care trăia la Paris. Voi recurge totuşi la o opinie, la cea mai elocventă poate, aceea a protectorului şi patronului societăţii studenţilor români de la Paris — societate din care făcea parte şi Bălcescu — a lui Lamartine. Entuziast şi intransigent partizan al ideii de libertate a popoarelor, viitorul ministru de externe din Guvernul provizoriu francez de la 1848, fervent susţinător al cauzei româneşti şi mentor spiritual al tineretului român, este un inconcesiv adversar al cultului napoleonian. La 20 mai 1840 în Camera deputaţilor, cu ocazia aducerii în Franţa a rămăşiţelor pămînteşti ale lui Napoleon, combătînd nu aducerea, obligatorie chiar, a rămăşiţelor lui Napoleon, ci cultul memoriei sale exploatat interesat de legitimişti, pretendenţi sau chiar imitatori, marele orator făcea următoarea declaraţie: „eu nu mă prostern înaintea acestei memorii, nu sînt un partizan al acestei religii napoleoniene, al acestui cult al forţei, pe care de cîtva timp unii vor să-l introducă în sufletul naţiunii în locul adevăratei religii a libertăţii. Nu cred că se face bine de a se zeifica necontenit războiul, de a se aţîţa aceste clocotiri deja prea violente ale sîngelui francez, care ne este înfăţişat ca nerăbdător de a curge după o linişte de douăzeci şi cinci de ani, ca şi cum pacea care este fericirea şi gloria lumii ar putea fi ruşinea naţiunii" (*Oeuvres complètes* de M. de LAMARTINE, t. IV, Paris, 1845, p. 340)

În sfîrşit, trebuie să mă mai opresc asupra unei chestiuni de texte care interesează de această dată grafia lui Bălcescu şi poate fi utilă şi în studiul altor manuscrise. S-a con-

statat—în lucrarea citată —că în extrasele din Regnault sînt diferite prescurtări, la nume proprii : *R* = Russes, *K* = Kutuzof, *V.* = Weimar, *Aus* = Austerlitz etc. N. Liu emite părerea că nu este vorba atît de prescurtări uzuale, ci că acestea ar fi trebuit „probabil" să camufleze textul în manuscris de priviri indiscrete, „o măsură de prevenţie" (sic, trebuie preventivă). Părere tot fantezistă, dar care poate induce în eroare. Întîi de toate, cartea excerptată nu era o lucrare sediţioasă, de care cineva să aibă grijă ; al doilea, N. Bălcescu — ca atîţia alţii — recurgea la prescurtări ; cu atît mai mult cînd scria grăbit, chiar febril. Prescurtări găsim în toate manuscrisele sale. Nu este la mijloc nici o problemă. Una este scrisul cifrat din corespondenţa secretă politică, şi alta sînt prescurtările banale şi atît de uzuale din notele de lectură. Dar încă o dată, se confirmă că în cercetare ceea ce primează este formularea problemei şi cel mai mare risc, chiar pentru oameni foarte buni şi bine intenţionaţi, este de a pune false probleme. (G. Z.)

B.A.R., *Msse rom.*, 5 111, 17 × 19,50 cm, f. 165—171^{v}, paginaţia dosarului ; mssul nu are paginaţie proprie ; concept autograf. Textul conţine corecturi care, după grafie şi cerneală, arată că sînt făcute în vederea unei îmbunătăţiri stilistice, gramaticale şi ortografice ale textului iniţial.

Reprodus întîia oară în N. Bălcescu, *Opere, Scrisori şi scrieri inedite*, II^{2}, p. 103—110.

Droit constitutionnel

1-ère leçon

La condition nécessaire de la prospérité d'une société politique c'est la réalisation de son unité, tant politique que sociale.

Par unité politique nous entendons la réunion sous un même gouvernement des différents intérêts pour lesquels toute société est originairement établie. L'unité sociale procure à tous les membres de la société politique le bien-être matériel, la justice et l'égalité. Dans un tel état social, si tous ne sont pas heureux, chacun peut du moins se flatter de le devenir.

Nous appliquerons ces principes généreux aux sociétés anciennes et principalement à celles des Grecs et des Romains, les deux plus fameuses de l'antiquité. Nous les jugerons d'après ces critériums et nous tâcherons de découvrir les causes de leur décadence.

Chez les anciens il y avait deux systèmes d'état differents ; chez les uns l'immobilité avec l'unité politique, chez les autres l'activité avec l'individualité.

Le premier fait s'est présenté surtout chez les peuples d'Asie et la conséquence en a été l'établissement du despotisme, tandis que le second (qui exista en Grèce) a produit la liberté politique.

Le conseil amphictyonique en Grèce aurait amené l'unité politique, il aurait sauvé la nation du joug de l'étranger si plus fortement organisé, il eût pu vaincre l'esprit d'individualité qui animait les Grecs, car cet esprit ne s'allie pas avec l'unité politique. Plus tard, Philippe et Alexandre tentèrent en vain de réaliser cette idée d'une unité si nécessaire. Le dernier surtout, doué d'une vaste conception, d'une vue profonde et d'une activité prodigieuse, alla plus loin. Il conçut le plan de l'organisation d'un immense empire qui s'étendrait en Europe, en Asie et en Afrique. Babylone devait être la capitale ou le centre politique de cet État, et Alexandrie le grand centre commercial. Mais malgré les rares qualités qui distinguaient cet homme extraordinaire, ne trouvant pas près de lui les éléments nécessaires à une telle constitution, il ne put rien fonder de stable et son empire périt avec lui.

Parmi les États anciens, celui qui a offert la plus grande idée d'unité politique fut celui de Rome.

Gouvernée par une aristocratie intelligente et persévérante autant que gardienne inflexible de son droit, Rome s'agrandit peu à peu et forma la plus grande unité politique de l'antiquité.

Ce qui donna à Rome cet esprit de conquête, ce ne fut pas seulement l'ambition des patriciens, mais surtout la nécessité dans laquelle ceux-ci se trouvèrent d'occuper à l'extérieur la turbulence du peuple romain et d'empêcher par cette diversion qu'il ne s'occupât des affaires intérieures. Le moyen par lequel se réalisa ce grand tout politique fut l'incorporation. Ce qui facilita celle-ci fut le système des colonies [1] qui introduisait chez les peuples étrangers les idées romaines et les soumettait par conséquent à l'influence romaine. Cette incorporation, quoique imparfaite à cause de la grande diversité des peuples, forma pourtant le plus unitaire des États de l'antiquité. Et c'est grâce à cette unité que Rome put résister plus longtemps que l'Asie aux attaques extérieures, et si elle tomba enfin, ce ne fut que par suite de la désorganisation intérieure.

Ce qui a manqué aux peuples anciens ce fut le sentiment national. Pour eux l'amour de la patrie n'était que l'amour de la cité. Il n'allait pas au delà. Tel il a été chez les Grecs et tel chez les Romains, qui mettaient une distinction entre les habitants de Rome et ceux de l'Italie, entre ceux-ci et les peuples du dehors de l'Italie [2]. Il est vrai que les Romains le possédaient plus que les Grecs, qui en manquaient complètement. C'est cette supériorité des Romains et celle d'une meilleure organisation de la force militaire qui les a fait triompher des Grecs.

Mais ce qui a manqué aux uns comme aux autres c'est l'unité sociale. C'est, en d'autres termes, l'égalité et la justice. L'égalité, c'est, pour tous les membres de la société, l'obligation des mêmes devoirs et la jouissance des mêmes droits. La justice, c'est le respect des droits de chacun. Les sociétés anciennes étaient fondées sur les privilèges et là où il y a des privilèges, il ne saurait exister de but politique commun. On peut réduire à trois faits principaux les causes qui ont empêché l'unité sociale chez les anciens.

1) la famille,
2) les castes,
3) l'esclavage.

Chez tous les peuples anciens la famille a été organisée non dans l'intérêt commun, mais seulement dans l'intérêt du chef de la famille.

L'isolement dans lequel les premières familles se trouvaient, le besoin d'une force et d'une direction pour les protéger, avaient nécessité cette organisation.

La femme n'avait aucun droit dans la famille. Chez les Romains elle était en tutelle légale. Elle ne faisait pas partie de la famille et le mariage même ne pouvait la soustraire à la puissance paternelle.

Le despotisme domestique servit à Rome de type au despotisme politique, de la famille il a passé à l'État.

Plus trad, quand les Romains eurent des relations avec d'autres peuples, la femme fut émancipée. Mais arrivant à la liberté sans transition, elle en a beaucoup abusé.

C'est le Christ qui a émancipé la famille et par conséquent l'État, car l'égalité de la famille doit nécessairement précéder ou accompagner celle de l'État.

Le second fait que nous avons signalé chez les peuples anciens est le système des castes. Il avait pour but de mettre l'individu en dehors des progrès possibles, naturels de la société.

---

[1] On partageait aux colons romains les terres des vaincus. Une fois installés sur le sol, les nouveaux propriétaires cessaient pourtant d'être citoyens romains.

[2] Plus tard la constitution de Caracalla étendit le droit de cité à tous les peuples de l'Empire. Mais cette réforme n'avait qu'un but fiscal.

Ce système est celui de l'inégalité complète. Il s'est mêlé dans toutes les institutions et les lois des anciens. Il a existé principalement chez les Egyptiens et, en Asie, chez les Indiens. On trouve néanmoins quelque chose de semblable chez les Romains dans la distinction des patriciens et des plébéiens.

La troisième cause de décadence chez les anciens, nous l'avons dit, était l'esclavage. Son injustice mise à part, l'esclavage a été mauvais en ce qu'il a déshonoré le travail. Le travail est la loi du monde, sans laquelle rien ne peut naître ou durer. Sans un travail honoré et honorable, une société ne peut accroître sa prospérité. Ainsi le monde romain périt par l'abandon du travail. Malgré ces vices de leur organisation intérieure, les Grecs et les Romains atteignirent un haut point de développement intellectuel. Ceci ne doit pas être considéré comme une anomalie, c'est que les causes de décadence ne peuvent pas empêcher l'intelligence d'accomplir son progrès et qu'enfin les sociétés anciennes ont péri non parce qu'elles étaient civilisées, mais quoique civilisées.

2-ème leçon

Après avoir vu dans la leçon précédente ce qu'est l'unité tant politique que sociale, et comment les sociétés anciennes ont péri parce qu'elles n'avaient pas réalisé dans leur organisation ce principe, nous continuerons encore à nous occuper de l'unité et nous chercherons quelles sont les conditions que doit remplir un Etat pour l'obtenir.

L'individualité ou la nationalité d'un État ne constitue pas une unité.

Les conditions nécessaires à celle-ci sont de deux espèces : matérielles et morales.

L'élément matériel dans un État c'est le peuple. L'élément moral, c'est son organisation, tant politique que sociale. Les conditions matérielles de l'unité sont :

1) unité de race,
2) unité de langage,
3) unité de religion,
4) unite de civilisation.

Nous allons examiner chacune de ces conditions :

1) Unité de race. Il est à désirer que dans un État, pour l'avantage de son unité, tous ses membres soient de la même race, quoique ce ne soit pas une condition nécessaire.

La fusion de peuples de différentes races, habitant le territoire d'un État ne s'obtient que difficilement et par un travail constant et très long, car nous avons vu qu'il a fallu des siècles pour que la fusion s'opérât en France et dans la plupart des États d'Europe. Les obstacles physiques, comme la différence de couleur en Amérique, et les haines de races, résultat de l'inégalité civile, comme est l'Irlande vis-à-vis de l'Angleterre, sont les principales causes qui tardent ou empâchent une fusion complète.

2) Unité de langage. Le langage est l'un des éléments les plus intimes et les plus essentiels de la vie de l'homme. S'il est vrai que le style c'est l'homme, à fortiori on peut dire que la langue c'est le peuple, car le langage c'est le moyen par lequel un peuple manifeste sa pensée, et connaître la langue d'un peuple, c'est connaître les idées de ce peuple, c'est , en un mot, connaître lui-même.

Il s'est trouvé, dans l'antiquité, des États où il y avait diversité de langue jusque dans les différentes classes du même peuple, particulièrement en Egypte et chez les Hindous, en Asie.

Cette diversité de langage dut produire nécessairement l'absence de sentiments communs et, par conséquent, la haine entre les différentes classes.

Rome avait compris que le langage est une grande condition de l'unité d'un État, aussi imposa-t-elle la langue latine à tous les peuples conquis. L'Église catholique voulut continuer à son profit l'œuvre de Rome et introduisit la langue latine dans les prières des chrétiens. L'Église greque et, plus tard, la Réforme brisèrent l'unité catholique de l'Église romaine.

Aujourd'hui encore nous voyons l'Angleterre procéder de la même manière en imposant sa langue dans ses conquêtes des Indes.

C'est un fait constaté que la diversité de langue est plus difficile à vaincre que celle de race.

3) Unité de culte. Chaque peuple, comme chaque individu, croit sa religion la meilleure. De ce sentiment naissent le mépris pour les religions étrangères et l'intolérance, qui est un obstacle à l'unité.

Les Romains, seuls de tous les peuples anciens et modernes, n'ont pas eu ce sentiment, et ils admettaient toujours dans leur sein les dieux étrangers.

Le seul moyen de neutraliser les effets de ce sentiment chez les peuples c'est la tolérance.

4) L'unité de civilisation. La fusion est impossible là où il n'y a pas uniformité de principe civilisateur. Ainsi il n'y a jamais eu fusion entre peuples chrétiens et Musulmans, car les principes de leurs religions étant opposées, empêcheront toujours la communauté d'idées et de sentiments, sans lesquels il n'y a pas de civilisation.

Les conditions morales de l'unité se réduisent à trois : 1. la géographie politique, 2. l'organisation sociale, 3. l'organisation politique.

1. La géographie politique est indispensable à l'unité d'un État. Quel que soit le climat, elle peut exister sous trois conditions ; a) si le territoire offre des moyens d'existence, b) s'il offre des moyens de communication et c) des moyens de force (défense).

2. La seconde condition est l'organisation sociale ; elle consiste dans l'égalité civile.

Les castes sont le plus grand obstacle à l'organisation sociale.

3. La troisième condition, nous l'avons dit, est l'organisation politique.

On a prétendu que les États despotiques sont les seuls qui puissent présenter une bonne unité politique, sans penser que l'unité politique dans ces États étant un résultat de la compression, ils ont toujours à redouter une explosion inévitable.

Un des plus puissants moyens pour obtenir l'unité politique est la centralisation, c'est-à-dire la réunion sur un seul point du territoire de toutes les forces de l'État. La centralisation produit les grandes capitales qui sont de grands moyens d'unité.

Telles sont les conditions d'un État unitaire moderne. Il nous reste à voir leur application.

Lipseşte din ms orice indicaţie asupra izvoarelor, a destinaţiei, precum şi a datei de redactare. N. Mandrea consideră acest ms ca o lucrare originală, ceea ce este o greşeală (*Anal. Acad. Rom.*, Seria a II-a, t. XIX, 1896–1897, p. 168). Din cuprins se poate stabili cu certitudine că este o prelucrare după cursul de drept constituţional al lui Pelegrino Rossi.

P. Rossi era un personaj cu mare renume înainte de 1848. N. Bălcescu foloseşte de altminteri şi în alt loc, una din lucrările sale, unde îl şi citează. Rossi era un liberal doctrinar, însufleţit de spirit reformist şi în acelaşi timp un înflăcărat partizan al ideii de libertate şi unitate naţională a popoarelor asuprite. Emigrase din Italia, tocmai din cauza părerilor sale, şi la Geneva, unde a locuit un timp, a predat dreptul roman. Apoi s-a stabilit la Paris şi, naturalizat, a avut un rol de seamă sub Louis-Philippe ; profesor de economie politică la Collège de France şi de drept constituţional la Facultatea de drept, membru al Institutului Franţei, alături de Jérôme Blanqui şi Hippolyte Passy, „pair de France" şi, în sfîrşit, sub a doua republică, ambasador la Roma, unde a fost asasinat de adversari politici în toamna lui 1848.

Lecţiile sale au fost primite cu unele rezerve, mai mult din cauza originii sale străine, dar au obţinut repede un mare succes (FR. MIGNET, *Notice historique sur la vie et les travaux de M. Rossi. Mémoires de l'Académie des sciences morales et politiques de l'Institut de France*, VIII Paris, 1852; LÁSZLÓ LEDERMANN, *Pellegrino Rossi, l'homme et l'économiste, 1787–1848. Un, grande carrière internationale au XIX-e siècle.* Thèse, Paris, 1929). Dintre români, i-a frecventate cursurile Ion Ionescu. Este posibil ca Bălcescu să fi cunoscut la început opera şi ideile lui Rossi prin intermediul economistului moldovean. Cursurile nu i le-a putut urma, pentru că nu mai aveau loc în 1846, cînd tînărul istoric român soseşte la Paris.

Este probabil că Bălcescu a folosit pentru mssul său nişte notiţe stenografiate ale cursului de drept constituţional, care circulau în mediile studenţeşti (*Cours de droit constitutionnel*, Année scolaire 1835–1836, Paris, 1836). Întregul curs tipărit nu l-a putut cunoaşte, căci a apărut de-abia în 1866 (P. ROSSI, *Œuvres complètes, Cours de droit constitutionnel*, recueilli par A. PORÉE, 4 vol., Paris, 1866–1867; *Mélanges d'économie politique, d'histoire et de philosophie*, publiés par ses fils, II, Paris, 1857, cap. *Droit constitutionnel français*, fragment, p. 24 şi urm.). Cursul complet, editat după prelegerile stenografiate, cuprinde şi lecţiile ţinute în anii 1835–1836, 1836–1837, pe care Bălcescu a putut să le aibă. În ediţia 1866–1867, materialul din care N. Bălcescu a făcut extractul, adăugînd şi consideraţii personale, se găseşte în lecţiile a III-a – a VI-a. Despre influenţa lui Rossi asupra lui N. Bălcescu, vezi G. ZANE, *Opera lui Rossi şi proiectele româneşti de reformă agrară de la 1848*, în *Independenţa economică*, XXIX, 1946, nr. 2–3, p. 241–250.

Mssul este redactat probabil înainte de revoluţie, căci provine din fondul de la Bălceşti.

Ce destinaţie voia să dea acestui extras, pe care îl corecta cu atîta grijă, rămîne o chestie deschisă. Forma, pe lecţii, exclude presupunerea unei eventuale tipăriri. Ar putea fi vorba despre un material didactic, pregătit anume pentru nişte lecţii. Fără a lega direct acest text de intenţia sa de a intra în învăţămînt la Academia Mihăileană din Iaşi, amintim totuşi că la 23 octombrie 1843 scria lui I. Ghica că nu pune „atîta importanţă la bani, cît la un clas pe care să-l poci preda cu plăcere" (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 37).

Or, ce teme de curs puteau fi pentru el mai atrăgătoare şi în acelaşi timp acceptabile de oficialitate, dacă nu cele cu privire la progresul societăţii umane şi la formele ei de organizare.

B. A. R., *Msse rom.*, 5 111, f. 157–158; autograf cu titlul: *Notice sur les intrigues russes à Constantinople du 23 Juillet 1848.*

Extras textual dintr-un buletin informativ, redactat după toate probabilităţile în cercurile poloneze din Constantinopol sau de un agent în legătură cu acestea.

N. Bălcescu a extras din acest buletin o anumită parte şi i-a dat titlul de mai sus. Buletinul în întregime este publicat în *Anul 1848*, II, p. 398–407; extrasul lui N. Bălcescu de la p. 400, rîndul 1 de sus, pînă la p. 401, rîndul 13 de sus. Buletinul dă informaţii asupra politicii ţariste pe lîngă Poarta otomană.

*
* *

N. Bălcescu obişnuia să facă şi însemnări pe cărţi. Cele mai multe dintre cărţile sale s-au pierdut; totuşi, două cu însemnările sale se cunosc şi au fost deja studiate. Prima este: *Aphorismen aus der Menschen-Kunde und Lebens-Philosophie*; *Französisch und deutsch herausgegeben von Friedrich Schulz. Eine Nachlese Rochefaucault's bekannten Werke*, Königsberg, 1793. Însemnările din această carte au fost studiate de N. I. APOSTOLESCU, *O carte a lui Bălcescu*, în *Rev. p. ist., arch. şi filolog.*, XI, partea I, 1910, p. 340–346.

Nu este vorba de însemnări propriu-zise, ci de marcarea unor anumite pasaje și de un indice alfabetic autograf, cu ajutorul căruia, pare-se Bălcescu voia să sistematizeze materialul din carte.

Mult mai interesante sînt adnotările de pe o altă lucrare, și anume : M. KOGĂLNICEANU, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Berlin, 1837. Însemnările au fost temeinic studiate de VIRGIL CÂNDEA, *Histoire de la Valachie de M. Kogălniceanu, adnotată de N. Bălcescu*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II, 1957, p. 71—136. Pe lîngă numeroasele adnotări documentare, N. Bălcescu adaugă cîteva însemnări cu caracter politic sau ideologic. Ele au fost deja semnalate de Virgil Cândea ; totuși, ținînd seama de epoca cînd au fost făcute, au un interes particular, căci deși sumare, sînt un indiciu concludent în privința originii poziției lui N. Bălcescu în anumite probleme. Fără a relua analiza lor, facem cîteva adăugiri.

La p. 299 găsim în *Histoire* următorul pasaj referitor la condiția politică a Țării Românești la mijlocul secolului al XVII-lea :

„Les Valaques s'étaient accoutumés à recevoir sans murmure les Princes que le premier batelier turc, monté au rang de Grand Vésir, se plaisait à leur envoyer. Ils baisaient le joug qui les opprimait. Plus de réclamations, plus de résistance ! Ils recevaient des maitres des rives du Bosphore, ou du fond de l'Albanie ; ils les reconnaissaient pour leurs Voëvodes, se prosternaient devant la poussière de leurs pieds et adoraient la main qui les frappait. La nation était tombée en décadence ; elle avait perdu sa nationalité, et par conséquent son indépendance. Car il n'y a point d'indépendance sans nationalité !".

La ultima propoziție N. Bălcescu adaugă următoarea adnotație : „et de nat[ionali]té sans in[dé]pendan[ce]". Prin adnotația sa Bălcescu, completînd pe M. Kogălniceanu, formulează un principiu politic însemnat al concepției sale, adică : „Nu există independență fără naționalitate și naționalitate fără independență". Dar el îi dă, în cazul acesta, alt sens cuvîntului naționalitate, decît M. Kogălniceanu, cel puțin în fraza de mai sus, în care îl folosește prima dată. La M. Kogălniceanu „naționalitate" este sinonim cu sentimentul de demnitate națională ; la Bălcescu, în acest caz, sinonim cu principiul naționalităților, adică cu principiul în temeiul căruia o comunitate de oameni, de aceeași origine și limbă, locuind pe un teritoriu determinat are dreptul de a se constitui într-un corp politic, într-un stat de sine stătător. Bălcescu însă a identificat uneori termenul naționalitate cu acel de națiune — chiar de popor—și alteori, cu însușirile specifice ale unui popor, „sufletul unui popor". La 1848 termenul are o circulație încă restrînsă ; totuși sînt pașoptiști care l-au înțeles bine : Dimitrie Golescu spune într-o scrisoare către I. Ghica : „La révolution française de 48 a proclamé l'affranchissement des peuples, mais encore plus le principe des nationalités. Chaque nation a un droit à sa propre existence politique et tous les hommes qui parlent une même langue doivent être considérés comme ne formant qu'une seule nation" (*Anul 1848*, III, p. 279; vezi și G. ZANE, *N. Bălcescu și ideea de națiune*, în *Viața românească*, X, 1969, nr. 7).

La p. 285, vorbind la fel despre situația Țării Românești după moartea lui Matei Basarab, M. Kogălniceanu scrie :

„. . . le malheureux pays des Valaques continua à tomber depuis lui jusqu'en 1821 ; quelques princes retardèrent un peu sa chûte ; mais un seul homme ne pouvait la détourner, il y fallait une masse d'hommes, un grand événement et cet événement fut la révolution d'Ypsilanti".

N. Bălcescu a șters cuvîntul „*d'Ypsilanti*" și a adăugat clar și apăsat : „de Théodore Vladimiresko". Bălcescu consideră, cum era așa de firesc, revoluția de la 1821 din Princi-

pate ca o revoluţie a românilor şi îndrepta ceea ce îi apărea ca o greşeală gravă în *Histoire*. La fel adnotează cu un vădit sentiment de contrarietate pasajul de la p. 248, care conţine aceeaşi greşeală în privinţa revoluţiei de la 1821 în Principate :

„Il fallait un événement, qui fît époque, et cet événement fut la révolution de 1821. Cette révolution où il s'agissait d'une nation étrangère, fît une si grande impression sur l'esprit des Valaques, que le pays fut non seulement retenu dans sa décadence mais qu'il reçut même un essor d'élévation qui fit faire aux habitants de la principauté des progrès rapides et immenses dans les sentiers de la civilisation".

Bălcescu adnotează textul cu următoarele rînduri : „[M]ais il s'a[giss]ait précis[ém]ent des [V]alaques" ; aşadar la 1821 în Principate a fost o revoluţie românească, nu o revoluţie grecească.

M. Kogălniceanu, în pasajele de mai sus, aduce în discuţie chestiunea însemnătăţii maselor în istorie şi a rolului revoluţiei de la 1821, spunînd că ridicarea ţării nu putea fi opera unui om : „... il y fallait une masses d'hommes", şi mai mult „il fallait un événement, qui fît époque", „un grand événement". Dar anulează imediat această teză în ceea ce priveşte istoria românilor, căci *pune revoluţia de la 1821 în seama grecilor* şi nu face nici cea mai mică remarcă în privinţa revoluţiei româneşti. Este probabil o ingerinţă a cenzurii din ţară, pe care o semnalăm mai jos, şi nu o greşeală de concepţie de atribuit lui Kogălniceanu. Stăpînirea din Principate refuza pur şi simplu a se aminti de răscoala de la 1821 şi de Tudor.

Virgil Cândea a mai remarcat că la p. 364 N. Bălcescu a subliniat pur şi simplu pasajul fără a-l comenta ; „il y a dans les masses un instinct qui ne trompe jamais". Comentariul era fireşte inutil. Întîlnea aci o teză scumpă întregii democraţii din epoca 1840—1848. Dar M. Kogălniceanu prin „mase" nu înţelegea aci masele populare propriu-zise, ci „poporul" în sens de naţiune, în opoziţie cu un domnitor impus ţării de Poarta otomană.

Tot în ordine ideologică adnotaţiile lui Bălcescu privesc poziţia lui M. Kogălniceanu faţă de politica ţaristă în Principate. La p. XI, unde M. Kogălniceanu decreta pe Nicolae I „l'Ange Tutelaire du Nord", Bălcescu a şters cuvintele cu cerneală şi a adăugat un singur cuvînt : „diable" ; iar la p. 403 a şters cu vădită nervozitate pasajul în care M. Kogălniceanu pleda în favoarea politicii ţariste în Principate şi a adăugat marginal o violentă diatribă la adresa autorului, sub care a aruncat, la altă dată şi cu altă cerneală, cuvîntul „misérab...".

Adnotaţiile din ultima categorie pun, fireşte, problema autenticităţii textelor lui Kogălniceanu. Au reprezentat atunci textele criticate de N. Bălcescu vederile politice ale tînărului care la 20 de ani scria o istorie a românilor?

Mai tîrziu Kogălniceanu le-a denegat, declarînd că i-au fost impuse. Corespondenţa cu Mihail Sturza şi familia sa confirmă această declaraţie şi dovedeşte că lucrarea a putut fi tipărită numai pe baza autorizaţiei dată de domnitor. Textele atît de aspru criticate pot fi privite drept concesiile pe care M. Kogălniceanu le-a făcut pentru a-şi salva cartea. N-a fost singurul care în istoriografia română pentru a putea tipări o carte a trebuit să facă concesii. Bălcescu n-a ştiut desigur acest lucru, deşi trebuia să-l bănuiască. Însemnările sale au fost făcute probabil la o dată cînd încă nu se cunoscuse cu M. Kogălniceanu. În cursul tipăririi care avea loc, după cum se ştie la Berlin, au început să circule la Iaşi diferite zvonuri în legătură cu poziţia politică pe care autorul ar fi adoptat-o. Tatăl său îl înştiinţează că domnitorul cere să vadă mssul înainte de a fi tipărit. M. Kogălniceanu este obligat să dea familiei sale ştiri liniştitoare şi să se adreseze direct lui Mihai Sturza, trimiţînd colile deja tipărite şi restul mssului. La 9/21 februarie 1837, scria surorilor sale aceste rînduri atît de tulburătoare : „. . .jur că nu voiu vorbi de rău pe ruşi, nici pe turci nici pe oricare altă putere" (M. Kogălniceanu, *Scrisori* (*1834—1849*), ed. P. V. Haneş, Buc., 1913, p. 171—172) ; în acelaşi timp, la 22 februarie, se adresa şi domnitorului, obligîndu-se a nu

depăși anul 1800 și cerîndu-i autorizația de a continua tipărirea (*ibidem*, p. 69—71); la 1/13 aprilie, primește din partea tatălui său știrea că autorizația i-a fost dată (*ibidem*, p. 173). Critica lui Bălcescu trebuie încadrată deci în aceste fapte.

Virgil Cândea a pus și problema datei cînd au fost făcute adnotările. Grafia și cerneala dovedesc că sînt făcute la date deosebite, cel puțin în trei rînduri; unele înainte de legarea volumului, probabil deteriorat în timpul lecturii, altele după. Tot Virgil Cândea a remarcat just că unele sînt posterioare mssului 82, publicat de noi în această colecție, deoarece în acest ms Bălcescu păstrează datele din Kogălniceanu, pe cînd în *Histoire* le amendează după Greceanu (VIRGIL CÂNDEA, *op. cit.*, p. 91, nota 4). Or, acest ms este anterior *Puterii armate* (1844). Alte adnotații, cele mai numeroase, ar fi de mai tîrziu, din perioada 1844—1846 (*ibidem*, p. 102) și constatarea sa trebuie admisă. Astfel *Histoire* este o carte care a preocupat pe N. Bălcescu mai mulți ani de-a rîndul, deși a avut despre opera prietenului său o părere în general mediocră. O consultă în repetate rînduri la Biblioteca Poloneză din Paris, după cum rezultă din registrele de cereri ale acestei biblioteci, și îl roagă cu insistență pe Ion Ghica să i-o trimită (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondența*, p. 371, 374, 377, 383, 387, 390).

* * *

Materialul folcloric constă din proverbe, zicători și maxime, iar materialul lexical din construcții și formule expresive, liste de cuvinte și locuțiuni. Materialul folcloric consemnează probabil informațiile sale proprii și este o vie dovadă a interesului pe care îl purta creației populare. Cu privire la însemnătatea literaturii populare ca izvor istoric, N. Bălcescu a luat o categorică poziție în *Cuvînt preliminariu*, unde situează „*poeziile și tradițiile populare*" ca primă categorie de izvoare istorice, spunînd: „Cei dintîi istorici au fost poeții. Poeziile populare sînt un mare izvor istoric. Într-însele aflăm nu numai fapte generale, dar ele intră și în viața privată, ne zugrăvesc obiceiurile și ne arată ideile și simtimentele veacului"... „Tradițiile sau poveștile populare sînt un izvor care slujește la aceeași țintă ca și poeziile" (vezi mai sus, p. 96).

Interesul pentru literatura populară este comun întregii sale generații, iar despre folosirea unor creații populare ca izvoare istorice se vorbea în presă chiar în vremea cînd urma să apară articolul lui Bălcescu din *Magazinu* (*Colecție de documente vechi*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1845, nr. 3, 15 ianuarie).

Consemnarea acestui material folcloric nu credem că reprezintă o preocupare organizată de culegător, ci exprimă o obișnuință curentă printre intelectualii epocii sale. Abia în 1847 apare la Bălcescu ideea unei culegeri organizate; la 29 noiembrie 1847 scria din Paris lui V. Alecsandri „întorcîndu-mă în țară voi căuta... a aduna cîntecele Valahiei și a ți le împărtăși, ca să faci o colecție completă", dar nu și-a realizat această dorință (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 83). Generația de la 1848, care s-a ridicat în numele poporului și din rîndurile căreia au apărut reprezentanți, cum a fost în primul rînd Bălcescu, care au avut un cult pentru popor, a trebuit să fie atrasă de înțelepciunea cuprinsă în aceste expresii cu tîlc, de bogăția conținutului lor și mai ales de atitudinile sociale pe care o mare parte dintre ele le reprezintă (vezi AL. BISTRIȚEANU, *Creația populară ca preocupare și izvor de inspirație la D. Cantemir și N. Bălcescu*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, II, 1953; autorul cercetează locul folclorului în opera lui Bălcescu: reproduce balada din ms 82, publicată pînă azi de mai multe ori, și cîteva din proverbe; M. EMINESCU, *Opere*, VI, *Literatura populară*, ediție critică îngrijită de PERPESSICIUS, Buc., 1963, p. 10 și urm.; VASILE ADĂSCĂLIȚEI, *Bălcescu despre folclor*, în *Studii despre N. Bălcescu*, Buc., 1969, p. 131—133; unele date premergătoare momentului 1845, cînd Bălcescu afirma însemnătatea literaturii populare; VASILE ALEC-

SANDRI, *Opere*, I. Text stabilit şi variante de G. C. NICOLESCU şi G. RĂDULESCU-DULGHERU, Studiu introductiv, note şi comentarii de G. C. NICOLESCU, Buc., 1965, p. 83—84).

Materialul lexical constă din construcţii, formule expresive şi liste de cuvinte. Este cules din cărţi vechi româneşti şi din msse de cronici. Fireşte, Bălcescu l-a consemnat nu numai pentru particularităţile sale stilistice şi apropierea de formele populare, dar pentru că îi folosea la îmbunătăţirea propriului său text. Aceste forme îl atrag prin aspectul lor arhaic. Unele dintre cuvintele scoase sînt însoţite în paranteză de explicaţii în limba română sau franceză. Multe dintre aceste cuvinte sau expresii le găsim ulterior în propriile sale lucrări. Astfel : cainic (vrednic de căinat), a conăci (a poposi), a da dosul (a fugi), falangă (fortificaţie), a lua limbă (a lua cunoştinţă), a oborî (a doborî), olăcariu (curier), pristav (crieur), a pune gînd, a robi (a fi rob), oamenii singiuirilor, a face ştire, ticăit etc.

În mssul 82 materialul colectat este notat pe măsură ce era găsit, fără nici o sistematizare, proverbele alternează cu formulele expresive şi cuvintele izolate. Uneori N. Bălcescu notează în paranteză sursa, dar de cele mai multe ori nu. Astfel este notat : (Greceanu; Cîntarea treptelor 132).

Materialul folcloric şi lexical este sistematizat de noi după cum urmează :

B.A.R., *Msse rom.*, 82, f. 435—438.

I

[PROVERBE, ZICĂTORI, MAXIME]

1. Cînd n-ai miţă-n casă,
Joc şoarecii pe masă.
2. Interesul
Poartă fesul.
3. E slut
La Prut.
4. Cînd războiul încetă,
Mulţi voinici s-arată.
5. Cine împarte
Şi face parte.
6. Obraznicul
Mănîncă praznicul.
7. Vodă vra
Şi Hîncu ba.
8. Vai săracă ţeară
Cum ai ajuns de ocară.
9. Nici din grîndă cerc de bute
Nici din mojic om de frunte.
10. Ca vodă
Prin lobodă.
11. Viţa de vie
Tot învie.
12. Din ţînţari
Harmasari.
13. Încă o dată
Pe sub roată.

14. Mi-a venit drăguș
La căuș.
15. Giaba vii, giaba te duci,
Numai rupi niște papuci.
16. Sarmane cărăbuș,
P-a cui mînă încăpuși.
17. Nu-i cu lopata,
Ci cu judecata.
18. Nu da obraz lui Ivan,
Că se sue pe divan.
19. Blestemul de la săraci
Nu cade pe copaci.
20. Are o gură
Cît o șură.
21. De unul mi-i milă
De altul mi-i silă.
22. Rădăcina mică prăvale caru mare.
23. Aferim cocoș cum te bat găinele.
24. Ca cînele în car, ca vinu-n pahar.
25. Rana se vindecă, dar semnul rămîne.
26. Apa trece, pietrele rămîn.
27. Om drept ca funia în sac.
28. Om cu stea în frunte.
29. *Mi-a venit apă la moară.*
30. Paserea pe limbă-i piere.
31. Șade lingura-n drum și rîde de oală.
32. Cît cioara-n par și apa-n ciur.
33. Unde au mers mia, meargă și suta.
34. Cîinii latră, vîntul bate.
35. Au apucat ascuțitul cu mîna goală.
36. Mi-i drag ca sarea-n ochi.
37. N-are ochi să mă vadă.
38. Ca frunza pe apă.
39. Cel ce pierde drumul e bucuros și de cărare.
40. Văzînd și făcînd.
41. Paza bună păzește primejdia rea.
42. Gura lumii numai pămîntul o astupă.
43. Decît slugă de trei lei mai bine stăpîn d-un ban.
44. Scoate cărbunele cu mîna altuia.
45. Unde este minte multă [este] și nebunie multă.
46. Cu o floricică, cu o rîndunică nu se face primăvară.
47. Ca ursul la prisacă.
48. Dă cu măciuca în baltă.
49. Cu chica topor.
50. Sîngele apă nu se face.
51. Din picături se face baltă.
52. Pădurea de coada ei pică.

53. Sau cu piatra de cap, sau cu capul de piatră.
54. S-au strîns funia de ţeruş.
55. Apa cît de tulbure, tot stinge focul.
56. Lupul nu se sparie de pielea oaei.
57. Dulce la limbă — amar la inimă.
58. Pîn-a nu găsi mantaua, nu era îndator.
59. De flori de cuc.
60. Ca cioara în băţ (se fuduleşte).
61. Zica nu ştie mînie.
62. Să te duci în piatră seacă.
63. Despică părul în patru.
64. Găseşti sat fără cîini, umblă fără ciomag.
65. Tras prin inel.
66. Armanul plăteşte gloaba.
67. A linge melesteu.
68. Cu flori în căciulă.
69. Mai bine o învoială strîmbă, decît o judecată dreaptă.
70. Nu mulţimea cuvintelor umple dimerlia.
71. Sacu deşert nu stă în picioare.
72. După faptă, chibzuire ades aduce căire.
73. Nevoea tinereţii, mintea bătrîneţii.
74. Toamna se număr bobocii.
75. De nu plouă, măcar pică,
76. Vita de la par nu se dejugă.
77. Boul se leagă de coarne şi omul de limbă.
78. Rîma mică prinde peştele mare.
79. Gura aduce ura.
80. Adeseori gluma înjură muma.
81. Şi-au spart dracul opincile.
82. Dintr-un resur ese şi trandafir şi mărăcine.
83. Încotro şovăi, tot de belea dai.
84. Ia-ţi inima în dinţi şi funia în traistă.
85. Au prins mămăliga coajă.
86. Vrabia mălai visează.

II

EXPRESII ŞI LOCUŢIUNI

1. i-au strejuit toată noaptea;
2. se şenţuiră bine;
3. să fugă, să scape loc nu era;
4. ei bucuroşi se priimiră (se învoiră) la una ca aceasta;
5. cu dînşii, de i-au snopit şi i-au zdrobit;
6. tăind şi oborînd;
7. aşa au nemerit ţenchiul său Ion vodă;
8. se rădică cu tărie mare asupra lui Pet. vodă;
9. de oaste au poruncit să se grijească;

10. unul cu altul cerea sfat;
11. risipă asupra lor;
12. iuţimea tatarilor neoprită;
13. cugetă întru inima sa;
14. puţini întregi, mai toţi răniţi şi săgetaţi, şi pedestri şi fără nici o dobîndă;
15. şi şi-au ales sfat acestii nevoi;
16. şi au izbîndit de la inimă;
17. nu poate suferi amarul inimei sale;
18. toată oastea s-a întors în răsipă;
19. au dat dos Decebal;
20. a rădica cap împotriva cuiva *(a se revolta)*;
21. prin mijlocul acestor vremi;
22. le-au dat mare muncă;
23. au rădicat oaste pre capul lui Radul vodă;
24. făcură sfat foarte de folos;
25. împăratul fu bucuros să-i facă toate pre voia lui:
26. a scăpat cu mare greu;
27. i-a răsipit curţile şi ograda de a rămas numai zăviste;
28. a făcut ocup de a aşăzat oastea;
29. păzeşte de-l omoară;
30. să stinse pomenirea lui cu sunet;
31. oameni deloc;
32. i-au bătut şi i-au respins;
33. au ieşit domn ţerii;
34. cere să se închine la împ. Moscului şi să lipsească de la turc;
35. mergînd veste la Poartă că au venit cătanele;
36. batae de la roate;
37. bine voi plăcea, voi face ţie;
38. primejdiile, necaz şi durere m-au aflat;
39. paharul mîntuirei voi loa;
40. adevărul domnului rămîne în veac;
41. certat de domnul;
42. viază-mă dupe cuvîntul tău;
43. învaţă-mă îndreptările tale;
44. cei ce seamănă cu lacrămi cu bucurie vor secera;
45. mergînd mergea şi plîngînd arunca seminţele sale; şi venind vor veni cu bucurie luîndu-şi mînuelele sale;
46. iată acum ce e bun sau ce e frumos, fără numai a lăcui fraţi împreună (Cîntarea treptelor 132).
47. dai zile multe pentru puţine;
48. sînt viteji peste viteji şi cai peste cai;
49. vai de acel ce se razemă de umbre;
50. nu făgădui darul;
51. au eşit sabie de la tătari;
52. au mers iscoadă la tătari;
53. au dat în trîmbiţe şi în timpane;
54. pasă (du-te) suflete al meu în altă lume;

55. nu trebue să grăeşti cu picioarele şi la capu-i nu cauţi ;
56. cum ai vrut ai venit, iar cum îi vrea nu te-i duce ;
57. domnul cinsti solii şi îi dărui ;
58. oştile se taiară, cum se tae ;
59. copaciul mare cînd cade mare huet face ;
60. merge-voi unde n-au mers alţii ;
61. cine şi vrea aduce aminte ;
62. căci răspunzi unui domnu ca acesta ;
63. şi împărăţi acel domn 10 ani şi muri şi fu ca cînd n-ar fi mai fost ;
64. au scris oştile ;
65. se despărţiră după ce se îmbrăţişară şi se ertară ;
66. s-au prins frate cu el ;
67. n-ăi scăpa de mine nici în pîntecile maicii tale ;
68. iată că se umplură 40 de ani ai împărăţiei tale ;
69. patru stihii ale trupului tău se apropiară, adică : hraconit, fearea verde, tusă albă, sînge roş ;
70. de cînd te-ai dus de la mine s-au învrăjbit sufletul meu cu inima mea ;
71. oh ! vraciule. Am băut vin dulce cu mult amar ;
72. s-au făcut Dunăre (s-au mîniat) ;
73. au mers pînă au dat cu ochii de o apă verde ce n-are mal şi se întinde pînă ce dă de ceriu ;
74. fiind la un sfat cu altul ;
75. *fugiră cum n-au vrut ;*
76. foarte i-a tăiat rău şi i-au spart ;
77. creştinii deteră haru lui D-zeu ;
78. pripiră de le eşiră înnainte ;
79. văzînd că n-are răzbun (odihnă) ;
80. mergea fără de nici un teamăt ;
81. îi loviră de faţă ;
82. umbla fulgerînd prin. . . ;
83. ce dar în mijlocul vremilor acestor se ţinea tare de poala turcului ;
84. au pus gînd să cerce norocul ;
85. au căzut mulţi ;
86. n-au mai putut răbda să ţie războiul ;
87. venea bombele ca ploaia ;
88. au fugit noaptea de acolo cum inima lui n-au vrut, şi s-au dus de au trecut Oltul şi s-au oprit împrajma Diiului ;
89. că ales boer de cinste şi de treabă era ;
90. ca un om foarte rău şi zăvistnic ce era ;
91. înălţîndu-se şi el în firea, ca să apuce domniea ;
92. într-alt chip primenindu-se vremile şi ţeara la greu căzînd ;
93. vrăjmaşi făţişaţi ;
94. i-au trimis ca pedeapsă ca unor vicleni de domnie şi de împărăţie să le facă ;
95. şi îndemnare făcîndu-i ;
96. ca să facă pîră lui ;
97. şi multă pîră făcînd şi prihani aruncînd cu carele, necum că nimica inimii ş-au izbîndit, ci mai mult asupra lor rele au isprăvit ;

98. ca cu vre un mod lui K vodă sminteală şi surpare să-i facă;
99. unde nu puţină vedere de norod era;
100. grele oşti;
101. care socoteli ale lor ţării tot de rău şi de stîngere era;
102. au şezut la loc — păsul ţării;
103. ţinea domniea pre atunci la Eşi (crăiea atunci);
104. împărăţiea turcului lupta pre acele vremi;
105. prinzînd de veste leşii de clătirea lui Gherei spre Moldova;
106. capetele de pace;
107. luptînd el ca să dezbată ţeara Mold. de supt mîna turcului. Iară leşii au împedecat acest lucru spre scăderea creştinătăţii;
108. O amar mare!
109. unde mai apoi şi-au pus capul; să se ajutorească (să ia ajutor);
110. harnic de domnie;
111. turcii pre obiceiul lor cel neastîmpărat de lăcomie;
112. om cu maţe pestriţe;
113. învineteşit înapoi (întors)
114. haite de lupi;
115. cruzi sorbitori de sînge;
116. fără nici o sminteală (pierdere);
117. cu multe rane încruntaţi;
118. au dat cale leşilor;
119. s-au dat înapoi;
120. lunecoase sînt lucrurile omeneşti în lumea aceasta;
121. se aflară toţi pregiurul (împrejuru-i);
122. la loc de nevoe şi de grijă;
123. mergînd faţă către faţă;
124. obrazul ce se vede este farmec;
125. fiind el cam lung la unghii din felul Ştirbeştilor, au loat de la ţeara cîte ceva şi despre domnie au ascuns;
126. au grăit, cuvîntat, verbu au rămas în deşiert cu nădejdele lor;
127. făcură sfat supţire şi cu mare taină.

III

DIVERŞI TERMENI

Să se ajutorească (să ia ajutor); aşişderea (de même); bidivă arăpească (cal arăpesc); bogătate (bogăţie); cainic (vrednic de căinat), cainicul de mine; cerbice (ceafă); au conăcit; contăş (blană purtată de femei); crezne (haine de mătase cusute cu fir de aur); cruditate (în loc de cruzime — Greceanu); falangă (fortificaţie); fierdele de galbeni; fiii fără de legei; gadină sălbatică (fiară); garman de samur; găleata (obroc de margaritarii); au pus gînd; ingrat (nemulţumitorul); iscoade (spioni), au mers iscoade la tătari; au înfrînt; împlătoşat (cuirassé); înferat (îmbrăcat cu fer); jeţu (scaun domnescu); s-au lăsat (au năvălit); a loa limbă; mahramă (basma); o mie de mii (un milion); Moşu Adam şi moaşa Eva; necontenit; ocoliră (assiegé); olăcariu (curier); pană de struţ; o cămilă; pasă (du-te); a făcut părcane; piatră nestimată (sans prix); platoşă (cuirasse; cal povodnic (cal domneasc); pristav

(crieur); procoviţă (ţol de mătase ce se pune peste cal); au pus gînd; reslăţit (dispersé); a robi (a fi rob); de sărg (în grabă); bărbaţii sîngiurilor; ţeară stricată şi stricător de ţeară; surlă (trîmbiţă); să facă ştire; ticăiţii; toeag (sceptrul); trimitem glas; este viitor (se aşteaptă să vie); vistieriea (averea); vrerea (voinţa); zăduh; ziua izbîndirei, ziua peirei; în zilele veacurilor.

*
* *

În cadrul unui capitol de msse miscelanee este, cred, locul să inserăm şi *Notele* pe care I. Ghica le-a redactat în 1852 după dictarea lui N. Bălcescu. În B.A.R., *Arhiva Ghica*, există un text autograf al lui I. Ghica cu titlul: *1852. Notes écrites sous la dictée de N. Bălcescu sur les événements qui ont précédés la révolution de 1848*, avînd următorul cuprins:

În Paris aceleaşi simţiri revoluţionare şi aceeaşi acţiune între românii călători şi studenţi; fără însă vreo înţelegere prealabilă cu revoluţionarii din Bucureşti.

În Paris îndată după revoluţia Vienei, Bălcescu convoacă la dînsul o adunare în Paris, rue de l'Université 94; toţi moldo-românii, afară de fraţii Brătianu, se adunară la 20.III seara. Acolo s-a hotărît în cea dintîi adunare a se face o mişcare. S-a făcut un program potrivit proclamaţii ce s-a făcut pe urmă, în iunie. Acest program, afară de chestiunea proprietăţii, era acelaşi de la 1840. În pricina proprietăţii s-a hotărît în unanimitate de toţi moldo-românii prin împroprietărirea ţăranului cu despăgubire.

Într-al doilea seanţă s-a hotărît ca toţi să plece ca să intre în ţară. Bălcescu în puterea soc. fraţilor, în care Tel era unul dintre cei mai principali membri, sigur, prin urmare, a avea o putere armată, a propus ca toţii, atît moldoveni cît şi români, să se adune în Valahia ca să înceapă mişcarea de acolo şi să treacă iarăşi împreună în Moldova. Moldovenii au fost de părere ca mişcarea să fie simultană şi că fiecare să meargă în principatul lui. (La adunare au fost Alecu Golescu Negru, Bălcescu, V. şi Iancu Mălinescu, Leca, Răşcanu, Curie, Mavrodin, Bolintineanu).

La 20 martie, Bălcescu a plecat din Paris cu Alecu Golescu Negru şi toţi românii au urmat în puţine zile, urmînd chiar şi tineri cîţi nu luase parte la adunări, bănuind scopul plecării.

Trecînd prin Germania, la Colonia era toată lumea în picioare pentru primirea prinţului Czartoryski, care trecea la Berlin, unde fusese chemat de crai şi de neam pentru înţelegerea pentru cazul de rezbel cu Rusia. A doua zi Bălcescu şi Golescu au pornit tot într-un tren cu prinţul Czartoryski, care la fiecare staţie era primit cu entuziasm de populaţie şi de deputaţii care îl saluta ca crai al Poloniei. Bălcescu cunoscu pe prinţul Czartoryski care era foarte bun prieten cu de Lamartine, care de curînd numise pe generalul Aupick ambasador la C-pol, trimiţîndu-l şi cu instrucţii de la contele Zamoyski. După masă, Bălcescu înţelegîndu-se cu Czart. şi-au dat rendez-vous la Hanovra; acolo seara era generalul Chrzanowski, contele Bystrzonowski şi alţi lehi. Acolo Czart. le-a spus că se apropie şi el de Polonia ca să facă o mişcare sprijinită de Prusia şi că trebue mişcările combinate; i s-a zis că în Principate, mişcarea este sigură şi gata împotriva Rusiei, dar că le lipsesc arme şi ofiţeri şi că trebue să se procure de lehi. Pr. Czart. a răspuns că ofiţeri şi generari sînt f. căutaţi, dar cu toate acestea s-a îndatorat să procure un număr destoinic ca să poată organiza oştirea. Cît pentru arme a scris lui de Lamartine pentru 20 000 de puşti care se vor plăti de ţară, după izbucnirea revoluţiei. Cît pentru Turcia, deşi mişcarea rumânilor fiindu-le favorabilă, dar nu vor îndrăzni să o susţie la început, ci vor face o tabără la Ruşciuc, dar mai pe urmă, văzînd că rumânii lucrează serios, nu numai nu-i va contraria, dar îi va sprijini. Şi a dat scrisori de recomandaţie pentru agenţii lui, Potocki în Galiţia şi Czayka la Cons-pol. La Magdeburg, Bălcescu şi Golescu s-au despărţit de Czart. şi pe la Dresda şi Leipzig s-au dus la Viena.

La Viena au espeduit prin ambasada franceză şi prinţesa M. Czart., nepoata principelui, scrisorile lui Czart. către Lamartine, împreună cu o scrisoare din partea lui Arăpilă. Într-acea

scrisoare Golescu recomanda lui de Lamartine pe Desprez, pentru Consulatu de Bucureşti, ca un om care scrisese asupra Principatelor şi se părea devotat cauzei românilor.

Peste 3 zile a plecat din Viena cu vaporul după malul drept, ca să meargă pe uscat de la Orşova. În Banat se vorbea de intrarea muscalilor în ţară, de revoluţie în Bucureşti şi în Iaşi. La T. Severin, Vlădoianu, cîrmuitorul judeţului, le spuse că revoluţia trebue să fi izbucnit în Bucureşti, pentru că duhurile erau foarte agitate. Ispravnicu, precum şi ofiţerii miliţiei vorbeau foarte slobod şi înfocat; erau siguri de izbînda revoluţiei.

Ajungînd la Craiova, toţi îi asigurară că revoluţia era sigură şi că ţăranii peste Olt ziceau că mai au o lună. Văzînd că ţara este agitată, trecînd pe la Caracal — unde nu au putut întîlni pe Magheru, care avea reputaţia de pandur vechi, a doua zi s-au dus la Islaz să vază pe Pleşoianu, care se afla acolo în garnizoană. Pleşoianu care se afla la Turnu, primind scrisoarea Bălcescului, a venit a II-a zi. Hotărîrea pentru care veneau în ţară, comunicată Pleşoianului, şi arătîndu-i că pretutindeni în ţară au găsit duhurile aprinse şi aducîndu-i aminte îndatoririle şi făgăduielile luate de mai nainte, chiar singur de va porni cu roata lui spre Craiova, scoală toată ţara în picioare. Pleşoianu răspunse că păstrează aceleaşi sentimente şi că este gata şi că are încrederea soldaţilor, dar că voesc mai întîi să fie înţelegere cu Tel, căci se cuvine ca şi el să fie asociat la o asemenea faptă. Bălcescu şi Golescu răspunseră că şi ei o doresc şi că nu se îndoesc de Tel, dar nainte de toate el, Pleşoianu, să se ţie gata. Chiar în ziua aceea, Pleşoianu începe a face propagandă soldaţilor, aruncîndu-le vorbe împotriva ciocoilor.

A doua zi Bălcescu şi Golescu se îmbarcară pe vaporul care trecea la Giurgiu şi seara ajunseră în Giurgiu, unde Tel, care se afla pe mal, sări şi-i îmbrăţişă. A doua zi, dimineaţa, îşi deteră rendez-vous cu Tel pe cîmp, unde îi comunicară hotărîrea de a face cît mai în grabă o revoluţie, programul hotărît la Paris, şi cele ce s-au vorbit cu Pleşoianu. Îi spuseră că părerea lor este că dacă el poate dispune de batalionu ce comandă, să pornească spre Bucureşti, în vreme ce Pleşoianu va porni cu roata lui spre Craiova şi, după aprinderea în care se află ţara şi cele ce se zic despre starea duhurilor în Bucureşti, mişcarea nu poate să nu izbutească; iar de nu, să meargă la Pleşoianu, să se pue în capul roatei lui şi să pornească spre Craiova, sigur că ocupaţia acestui oraş îl va face stăpîn peste 5 judeţe de peste Olt şi va provoca o mişcare în Bucureşti. Tel spune că nu poate dispune de batalionu lui fiind împrăştiat şi rău văzut de căpitani, dar că se uneşte cu părerea din urmă, de a lua comanda roatei Pleşoianului. El zise că nădăjdueşte să poată trage pe Magheru, care îi este prieten, şi că pentru aceea va porni, îndată ca să întîlnească pe Magheru şi pe Pleşoianu, iar lor le zise că mergînd la Bucureşti să caute să unească într-o coaliţie toate partidele pentru mişcare şi mai ales a împăca pe Eliad cu tinerimea; îl întreabă Bălcescu, care este opinia lui de Eliad; răspunse că îl crede că este un porc de cîne, dar că s-a făcut agitator de cîteva zile, că este popular şi că poate fi de folos şi că va fi măgulit de nădejdea că aruncîndu-se în revoluţie va juca o rolă ca a lui Lamartine. Tel însă au zis că chiar neizbutind a uni pe Eliad cu tinerimea, el tot este gata a face mişcare chiar şi singur sfătuindu-i să închipuiască de ceva bani.

Ajungînd la Bucureşti au găsit pe Ion Ghica, pe Ruset, pe N. Creţulescu dispuşi la mişcare. Golescu nu se mai unea la mişcare ca în zilele dintîi. Bibescu băgase intrigă şi făcuse pe Şt. Golescu să creadă că el, Bibescu, va face revoluţia de care avea trebuinţă ţara.

Bălcescu fiind bolnav, Al. Golescu s-a dus singur la Eliad, comunicîndu-i cele zise de Tel precum şi programu. Golescu s-a întors foarte nemulţumit de Eliad, carele cu toate că intra în ideea de a face revoluţie, dar nu putea primi ideea proprietăţii, nevoind să ia moşiile oamenilor şi că nădăjdueşte să aibă o catedră la şcoală, pe care i-a făgăduit-o Bibescu şi că atunci va putea face propagandă.

După 2 zile a mers să vadă pe Bălcescu; dar un om fără idee şi fără convicţie revoluţionară; Bălcescu s-a desnădăjduit despre.

Joi ne-am adunat la Ruset: Al. Golescu, Ruset, N. Creţulescu, Ghica şi Bălcescu. Acolo s-a hotărît ca Alecu Golescu şi acesta să pornească la Giurgiu să ducă bani lui Tel, în vreme ce pe de altă parte Ghica şi Bălcescu să meargă să-i împreune la Islaz. Bani s-au luat în chezăşia lui Al. Golescu Negru şi Ghica de la Alecu Golescu Albu, bani pe care îi strînsese pentru societatea studenţilor români.

Părerile fură împărţite; unii voind ca Alecu Golescu să pornească îndată; Caracaş, judecător la Tribunalul Giurgiu, îl aştepta cu trăsura înhămată, alţii cereau să se mai amîie mişcarea, ca să vedem cum merg lucrurile Europii.

A doua zi, vineri, la altă adunare, la amiazi, ne adunarăm iarăşi la Ruset, unde sosiră şi fraţii Brătieni, viind de la Paris şi care avuseseră convorbire cu de Lamartine. Ruset a propus să se primească în sfat şi deşi Bălcescu şi Golescu nu erau bine cu dînşii dar au primit a intra în sfat, cunoscînd sentimentele lor patriotice. Atunci hotărîrăm să ne adunăm seara la Alecu Golescu, ca să hotărîm dacă mişcarea trebue făcută în ziua de Paşte. Brătianu avea ideea de a recruta oameni în Transilvania şi d-a intra pe la munţi. Discuţia s-a făcut vie între Bălcescu şi Brătianu, acesta din urmă împotrivindu-se la mişcarea prin miliţie, zicînd că ar fi o mişcare pretoriană, şi a ajuns lucrul la espresii neplăcute şi ne-am despărţit seara cam picaţi unii pe alţii.

Atunci ne-am despărţit, Brătianu Take plecînd să asiste la Blaj ca să fie la adunarea de la 15 mai; Iancu Brătianu la Piteşti; Alecu Golescu la ţară, la dînsu, şi Creţulescu la Paris.

Bălcescu a cerut şi el un paşaport ca să meargă la Blaj, dar Vilara, vornicul din năuntru, i l-a refuzat. Întrebîndu-se cuvîntul pentru care refuză paşaportul, a răspuns că fiindcă aşa voeşte şi o face fiindcă e tare; faceţi şi dv. cum oţi voi cînd veţi fi tari. Cînd s-a făcut revoluţia Vilara ş-a adus aminte această vorbă zicînd că a zis-o într-un ceas rău. Guvernu refuză paşaportu la toţi pentru Transilvania, chiar transilvănenilor. Roman, Axente şi Laurian au venit să ceară povaţa la Ghica şi la Bălcescu şi i-au sfătuit să meargă printr-ascuns, cît pentru purtarea politică Ghica şi Bălcescu au redijat instrucţii lui Laurian, în care îi prescria să nu rupă cu ungurii, ţiind însă pentru drepturile românilor şi să caute a aduce pe unguri să înţeleagă că în unirea lor cu românii este salvarea amîndurora naţionalităţilor de către nemţi şi de către slavi, fiindcă ar fi puternici împotriva celor dintîi şi ar împărţi în 2 pe slavi, oprindu-i de a se uni.

În vremea aceeasta, Şt. Golescu — cu Alecu Albu şi cu Niculache —, deşi întristat văzînd pe prietenii lui lăsîndu-i pe dinafară, dar nu se putea despărţi de Bibescu. După tălmăcirea ce a avut cu prietenii lui care i-au declarat că lucrează fără dînsul şi că-l va primi în ideile lor cînd îşi va pierde iluziile ce are asupra Bibescului; atunci Ştefan Golescu s-a dus la Vodă şi i-a vorbit de îmbunătăţirea stării ţăranilor, care i-a răspuns că se poate duce să facă orice îmbunătăţire. Întemeiat pe acest cuvînt s-au dus toţi fraţii Goleşti, unde strîngînd pe locuitori au şi făcut o tocmeală în bani cu ţăranii.

Mssul. se termină aici, urmează pagină albă pe verso; (publicat de GH. GEORGESCU-BUZĂU, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănţuirii revoluţiei din 1848*, în *Studii*, I, 1956).

I. Ghica dă anul 1852 ca dată de redactare a acestui ms; dar din text nu se poate trage nici o confirmare şi I. Ghica de multe ori încurcă datele. În 1852 N. Bălcescu a stat, în adevăr, cîteva luni la Constantinopol şi a putut dicta prietenului său nota de faţă. La Constantinopol N. Bălcescu a sosit la începutul lunii mai; la 15 mai 1852 Radu C. Golescu

informa din chiar capitala Imperiului otoman pe Ştefan C. Golescu, că prietenul lor sosise acolo de cîteva zile; din Constantinopol N. Bălcescu pleca spre finele lunii septembrie; la 29 septembrie lua viza de la legaţia Siciliei pentru Neapole. Între timp făcuse cunoscuta călătorie la Rusciuc, pentru a-şi vedea mama şi surorile. Aşadar, a avut timp destul pentru a se întreţine cu Ghica asupra multor probleme. Este indiscutabil că nota conţine sau un text dictat de Bălcescu sau însemnări făcute de către Ghica, după o recentă naraţie a lui N. Bălcescu. Redactarea sa exclude poteza unui text anume compus la o dată mult ulterioară. Dacă este în adevăr un text dictat, trebuie să admitem că N. Bălcescu se afla într-o stare de slăbiciune atît de mare că nu mai putea scrie el singur şi, ca şi altă dată, cum ştim că dictase Mariei Cantacuzino, procedase şi acum cu I. Ghica. Este deci de presupus că nota, dacă efectiv e dictată, dictarea a avut loc cînd boala lui se agravase considerabil.

Utilitatea acestui text poate fi legată de nevoile documentare ale lui I. Ghica, reclamate de memoriile sau lucrările sale. Nota, în afară de informaţiile biografice ce privesc călătoria lui N. Bălcescu de la Paris la Bucureşti, în primăvara lui 1848, şi de unele referinţe asupra măsurilor luate în capitala ţării în vederea apropiatei revoluţii — ultimele în parte cunoscute şi din alte izvoare — conţine cîteva date extrem de preţioase referitor la elaborarea programului revoluţionar din Ţara Românească. Astfel, la Paris, tinerii români care aderaseră la ideea revoluţiei au redactat un program; acest program era „acelaşi" cu cel al mişcării revoluţionare din 1840, cu adăugirea unui punct nou de program în chestiunea agrară — şi acest program astfel amendat este acel pe care îl conţine şi motivează „Proclamaţia de la Islaz".

Deja în 1846, ne spune N. Bălcescu cu altă ocazie, noul program fusese adus la cunoştinţa publică (vezi vol. al II-lea al colecţiei de faţă şi G. Zane, *Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848*, Buc., 1964).

În textul notei sînt însă unele greşeli materiale, nesemnalate la prima editare. Astfel se spune că N. Bălcescu în seara de 20 martie a convocat la dînsul acasă pe toţi moldo-românii, afară de fraţii Brătianu. Ceva mai jos se spune că acesta — N. Bălcescu — şi A. G. Golescu au plecat din Paris spre ţară la 20 martie, adică în aceeaşi zi. După vizele paşaportului său, studiate de noi în altă parte, cei doi prieteni la 24 martie erau încă în Paris şi foarte probabil în această zi au şi plecat (G. Zane, *Aspecte noi ale vieţii lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1). Despre întîlnirea cu N. Pleşoianu şi discuţiile purtate atunci, vezi şi amintirile acestuia în *Memoriu asupra revoluţiunii de la 1848*, Bibl. Centr. de Stat, Buc.

Un material din arhiva I. Ghica privitor la revoluţia din 1848 lasă impresia că Ion Ghica s-a folosit, pentru a-l redacta, de informaţiile pe care i le-a dat Bălcescu, şi din care unele sînt cuprinse în textul de mai sus (Ion Ghica, *Documente literare inedite*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de D. Păcurariu, Buc., 1959, p. 38 şi urm.).

* * *

Pentru a se evita orice confuzie precizăm şi aici că manifestul din 1 iulie 1851, publicat la Paris, în numele Comitetului revoluţionar român, şi semnat de N. Bălcescu, N. Golescu şi C.A. Rosetti, este, în fapt, redactat în întregime de Rosetti. Bălcescu doar l-a semnat şi, după cum spune singur, numai de „silă mare".

Cu prilejul retragerii trupelor ţariste din Principate, unii dintre emigraţii români au fost de părere că evenimentul trebuie subliniat în mod public. În acest sens I. Eliade lansează un manifest: *După plecarea ruşilor*, Paris, 14/26 mai 1851 (*Epistole şi acte alle oamenilor mişcării române din 1848*, [Paris, 1851], p. 68—75). C.A. Rosetti la rîndul său ia iniţiativa lansării unui alt

manifest ; la 25 mai 1851 îl avea deja gata redactat. Ca şi în alte ocazii s-a pus chestiunea semnăturilor. Grupul de emigraţi Rosetti-Brătianu a ţinut ca manifestul să fie semnat neapărat şi de N. Bălcescu. Acesta, bolnav, stătea retras la Ville d'Avray. Întorcîndu-se pentru cîteva zile la Paris, şi într-o seară venind să-l vadă mai mulţi români revoluţionari, printre care C. Rosetti, C. Bălcescu, Ştefan şi Nicolae Golescu, Ion Brătianu şi Cezar Bolliac, i s-a adus textul manifestului şi a fost solicitat să-l semneze. După informaţia lui Rosetti, Bălcescu a ezitat şi a cerut să i se lase textul, pentru a-l citi singur, urmînd ca a doua zi seara să se întîlnească din nou cu prietenii săi pentru a se lua o hotărîre (*Lui C. A. Rosetti*, p. 215). A citit conceptul, a făcut unele îndreptări şi, deşi în principiu era în contra oricărui manifest sau proclamaţie, l-a semnat numai în urma repetatelor insistenţe ale prietenilor săi. În această privinţă avem chiar din partea sa două informaţii. În scrisoarea trimisă din Paris, la 5 iunie 1851, lui I. Ghica, îi scrie : „Îţi trimit aci o adresă la români făcută de noi. Eu m-am împotrivit cît am putut, fiind cu totul săturat de proclamaţii şi protesturi, dar toţi fraţii căuzaşi au fost de părere că împrejurarea eşirei muscalilor şi noul ofis al lui Ştirbei, în care ne înjură şi ne ocărăşte cu numele de *malfaiteurs*, cere un răspuns. Am îndreptat dar această proclamaţie făcută de Rosset, asfel cum este. Iată, după opinia mea, tot ce a scris Russet de mai cuminte" (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 372) ; la 26 iulie scria în acelaşi sens tot lui I. Ghica : „În proclamaţia acea scrisă de Rosset, pe care am iscălit-o d-o silă mare, căci m-au rugat mai mult de o săptămînă compatrioţii, nu se vorbeşte nimic de turci, şi cred că e destul, cuminte şi moderat" (*ibidem*, p. 377). Aşadar, deşi Bălcescu este primul dintre cei trei semnatari, nu poate fi considerat nici autor al manifestului, nici chiar colaborator la redactare.

Manifestul a fost tipărit ca foaie volantă, la Paris, Ed. de Soye, pe hîrtie subţire (B.A.R., foi volante, nr. 1 079). Textul : N. BĂLCESCU, *Opere*, I², p. 282–286.

* * *

În volumul aniversar, *Studii şi referate N. Bălcescu*, I, Buc., 1953, apar menţionate în diferite studii lucrări al căror autor ar fi N. Bălcescu, ba se fac şi trimiteri la pagină, cînd de fapt lucrări cu aceste titluri nu numai că nu pot fi puse în seama sa, dar unele, după cîte ştim, nici nu sînt cunoscute în bibliografia istorică română. Astfel, la p. 19, nota 2, N. BĂLCESCU, *Revoluţia din Ungaria*, p. 264, şi la p. 20, la nota 1, *ibidem*, p. 460 ; la p. 21 : N. BĂLCESCU, *Scrisori din emigraţie*, p. 536 ; la p. 101 : N. BĂLCESCU, *Despre starea socială a ţărănimii muncitoare din cnezatele româneşti în epoci diferite*, *Opere*, vol. I, p. 185–188 ; la p. 12 : N. BĂLCESCU, *Scrisori istorice*, p. 206 ; la p. 148 şi 151–152 : N. BĂLCESCU, *Question économique des Principautés Danubiennes*, *Opere*, ed. a II-a, vol. I, p. 6, 19–20, 57 (o asemenea ediţie nu există).

Este vorba desigur de regretabile erori de informaţie.

IV. PROIECTE NEREALIZATE ȘI LUCRĂRI PIERDUTE

Ca atîția alții, Bălcescu a realizat mai puțin decît și-a propus. În scurta sa viață, plină de forță creatoare, dar și de grele piedici, în afară de lucrările pe care le-a publicat sau pe care le-a lăsat în manuscris, a fost preocupat și de alte teme, unele, atît cît putem ști chiar de la dînsul, rămase fără vreo urmare, altele studiate și, în parte, lucrate. Oricum, chiar dacă ar fi vorba numai de simple intenții sau de proiecte abia schițate, semnalarea lor ne ajută să vedem mai complet diversitatea preocupărilor sale științifice. Consemnăm numai pe acelea pentru care avem știri documentare. Dar trebuie să admitem că aceste preocupări au fost mult mai ample și că Bălcescu a reflectat și la alte numeroase scrieri. Este o impresie pe care o avem din studierea îndelungată a vieții sale și din cercetarea manuscriselor pe care le-a lăsat.

În vremea cînd lucra *Puterea armată*, proiectează, împreună cu Chr. Tell, editarea unei biblioteci militare. La 16 noiembrie 1843 punea la curent pe I. Ghica cu proiectul său și îl anunța că-i va trimite programul (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 41). Era vorba, desigur, despre o colecție de publicații cu conținut militar, probabil traduceri. În cadrul acestor preocupări a și făcut o traducere din baronul Henri Jomini, *Tableau analytique des principales combinaisons de la guerre et de leurs rapports avec la politique des États*, Sanct Petersburg, 1830, pe care o propune lui I. Ghica pentru a fi publicată la Iași. Caracteriza cartea ca o operă foarte recomandabilă și demnă de a fi cunoscută de către militarii noștri ; la 14 martie 1844 anunța pe I. Ghica că lucrarea tipărită n-ar avea mai mult de 12 coli de tipar, în 8°, și că este dispus să cedeze mssul doar în schimbul a 60 de exemplare tipărite (*ibidem*, p. 52). Tipărirea lucrării n-a avut loc și nu posedăm nici mssul ei, probabil, definitiv pierdut. Tot în aceeași vreme anunța un articol asupra instrucției ostășești (*ibidem*, p. 38), dar pe care nu știm dacă l-a scris. Aceste lucrări sînt legate de interesul său pentru istoria militară și probabil de informațiile pe care a putut să le aibă de la Iași despre preocuparea unor cercuri conducătoare din capitala Moldovei în legătură cu dezvoltarea unei literaturi ostășești (N. Georgescu-Tistu, *O bibliotecă militară la Iași în 1846*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III, 1960, p. 73—88).

Odată cu apariția *Magazinului istoric*, preocupările sale se lărgesc. Pentru promovarea cercetărilor istorice își dădea bine seama cît de prețioasă este organizarea și susținerea muncii științifice. În acest sens, anunța planul unei Societăți pentru studii istorice (vezi mai sus, p. 101). Nu cunoaștem acest plan ; însă este sigur că societatea proiectată nu s-a înființat.

Începe o perioadă în care este confruntat din ce în ce mai mult cu probleme necercetate, în domeniul istoriei generale sau a istoriei sociale, și dintre care pe unele își propune să le rezolve singur. În primul rînd unele probleme fundamentale ale istoriei generale a românilor, întemeierea statelor, cronologia domnilor și fixarea corectă a marilor evenimente. În 1846 anunța că lucrează la un „tractat cronologic". Era poate încă sub impresia lucrului improvizat de la *Tablele istorice* ; în tot cazul, nu era vorba despre o simplă listă de domni. „Am țintit aci — spune dînsul într-o notă din *Magazinu istoric* — numai a refuta părerea de o concuistă a acelor țări, rămînind

a developa mai mult această întrebare şi a arăta părerea noastră, cum înţelegem venirea acestor domni, într-un tractat cronologic, ce lucrăm asupra domnilor" (vezi mai sus, p. 154, nota [3]). În stadiul actual al cercetărilor, înclinăm a crede că lucrarea a rămas neînchegată şi că chiar dacă a mai continuat-o, nu a adus-o în faza publicării.

Istoria socială, care din ce în ce mai mult îl atrage, îi pune probleme dificile. Anunţa două lucrări, una despre jurători şi alta despre impozitul funciar, fără ca să ştim dacă le-a dus pînă la capăt. Lucrarea despre jurători trebuie să fi fost în legătură cu mijloacele frauduloase de formare a marii proprietăţi, chestiune pe care o tratează în *Despre starea soţială a muncitorilor plugari*, iar aceea despre impozitul funciar, în legătură cu privilegiile boiereşti în materie fiscală. După cum anunţa la un moment dat pe C.N. Filipescu, el îşi propunea să arate că înainte de epoca reglementară, marea proprietate ar fi fost supusă la dări şi că, prin urmare, orice iniţiativă în sensul impunerii ei era, după dînsul, şi istoriceşte întemeiată (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 71—72). Combaterea privilegiilor fiscale de care beneficia boierimea era o acţiune democrată, burgheză; articolul al 3-lea din programul revoluţiei de la 1848 propune desfiinţarea tuturor privilegiilor fiscale şi decretă „contribuţie generală", după limbajul proclamaţiei, adică generalitatea impunerii. Este sigur că N. Bălcescu a avut partea sa la inserarea acestui articol.

Cele patru biografii publicate în *Magazinu istoric* ar părea o abatere de la concepţia despre istorie pe care o enunţase încă din prefaţa *Puterii armate*, deşi biografiile pe care le întocmeşte nu privesc domni, ci unele personalităţi culturale şi politice din trecut. Totuşi nu sînt în afara programului pe care îl anunţa odată cu apariţia *Magazinului*. Înclinăm a crede că aceste biografii sînt un material pregătit pentru un *Dicţionar biografic*, aşa cum proiecta împreună cu M. Kogălniceanu, dar rămas nerealizat (*ibidem*, p. 65, 476). Plecat în Franţa, continuă să se preocupe de *Magazin* şi trimite din cînd în cînd materiale, nu în măsura în care ar fi dorit.

A.T. Laurian, publicînd cronica atribuită lui Stoica Ludescu, la pasajul despre bătălia de la Mirăslău, adaugă o notă, în care spune printre altele:

„Nouă ne-a sosit chiar acum de la coredactoriul nostru de la Paris un fragment foarte detailat despre bătălia de la Mirăslău, scris în limba italiană, şi-l vom publica în cele următoare" (*Magazinu istoric*, IV, 1847, p. 299, nota). Coredactorul de la Paris este fireşte Bălcescu. *Magazinu* n-a publicat însă fragmentul pe care Laurian se grăbea să-l anunţe. Ce putea fi acest fragment despre care lipseşte altă informaţie? Nu credem că este o lucrare originală. Probabil este vorba despre un extras din vreun autor italian. În cartea a V-a din *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, unde se povestesc evenimentele de la Mirăslău, printre alţi autori sînt citaţi deseori Spontoni şi Tarducci. Înclinăm a crede că este un extras din TARDUCCI, deoarece între mssele sale se găseşte un lung extras din opera acestuia: *Successo delle Fattioni occorse nell'Ongaria, vicinno à Vacia nel M D XCVII. Et la Battaglia fatto in Transilvania contra il Valacco nel 1600* . . ., Veneţia, 1601 (*Msse rom.* 80, f. 264—275). În lista de cărţi pentru bibliografia lui Mihai Viteazul, după ce citează şi această operă, dîndu-i şi cota de la Biblioteca Naţională, adaugă: „Acesta din urmă e un tractat deosebit asupra bătăliei de la Miraslo, cu un plan al bătăliei" (*ibidem*, f. 3; vezi şi N. IORGA, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX*, II, Buc., 1905, p. 5).

Proiectul de a reedita în *Magazinu istoric* cartea lui DEL CHIARO, *Historia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneţia, 1718, pe care o găsise mai întîi la Palermo şi după aceea şi-o procurase de la Veneţia, a rămas nerealizat.

Nu ştim dacă a apărut într-adevăr recenzia critică pe care dorea să o facă broşurii *La Principauté de la Valachie sous le hospodar Bibesco*, Bruxelles, 1847, aşa cum scria lui V. Alecsandri, la 1 octombrie 1847.

La întoarcerea în țară de la Constantinopol, în septembrie 1848, începe să lucreze cu Ubicini un memoriu de răspuns al guvernului Țării Românești la memorandumul prin care Cabinetul de la Petersburg condamna revoluția română. La 5 februarie 1849 scria din Triest lui A. G. Golescu următoarele: „*Hotărîi cu Ubicini* puncturile și argumentele. Se puse pe lucru... Fiecare vru să-și facă observațiile și ziua de 13 sept. ne apucă cu memorialul neisprăvit". (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 131—132).

Prăbușirea guvernului revoluționar a confruntat cu noi probleme mișcarea românească: organizarea emigrației, justificarea revoluției înaintea opiniei publice occidentale, apărarea drepturilor poporului român aflat sub o dublă ocupație în Principate, fixarea poziției Principatelor față de marile puteri și de statele vecine, adaptarea programului revoluționar la noile condiții de după revoluție. În primii trei ani de exil, Bălcescu a fost unul dintre cei mai activi fruntași români. În afară de publicațiile cunoscute, în proiectele sale au intrat și alte teme. La 16/28 decembrie 1848 comunica lui A.G. Golescu că vrea să scrie în cursul iernii o mică lucrare: *Ideile revoluției române* (*ibidem*, p. 121). Nu știm dacă a scris-o; la 4 ianuarie 1849, înștiințînd pe I. Ghica despre venirea sa la Constantinopol, îi vorbea la fel despre o astfel de lucrare, pe care ar fi dorit s-o scrie împreună (*ibidem*, p. 123).

În cursul exilului a ținut la curent pe I. Ghica cu proiectele și lucrările sale. Reîntors la Paris din Ungaria și Transilvania este îndeaproape preocupat de publicarea unei reviste. La 15 decembrie 1849 comunica lui I. Ghica că a început să lucreze articolul introductiv. Era vorba despre o expunere de principiu cu privire la programul viitoarei revoluții românești. „Acest articol — spune dînsul — va sluji ca o tablă de materii și fiecare punct dintr-însele va forma în urmă obiectul unui articol deosibit, tratat pe larg" (*ibidem*, p. 248). Nu cunoaștem un articol cu acest cuprins; este probabil că Bălcescu nici nu l-a scris. Introducerea la *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* ar putea fi considerată ca dezvoltarea punctului 1 din planul pe care și-l propunea. Dacă N. Bălcescu ar fi reușit să realizeze această lucrare, cu toate dezvoltările pe care și le propunea, am fi avut o vastă lucrare de filozofie a istoriei, de drept public — constituțional și administrativ — și de economie națională. Planul era următorul:

„Partea I. Ideea progresului, lege istorică. Aplicația acestii legi în istoria noastră, adecă un tablou despre istoria românilor de la început pîn-acum.

Partea II. Care este calea noastră d-aci înainte. Trei ținte deosibite, între care aleargă națiile.

1°. Ținta națională, cea mai principală, de unde chestia de unitate națională, chestie de viață și putere, atît înlăuntru cît și din afară, și care ne poate pune în stare a ne împlini misia noastră în omenire. Ce este acum practicabil în această privință. Unirea Principatelor deocamdată etc.

2°. Ținta soțială care se rezumă în chestia proprietății, de care se leagă și chestia dajdii, a creditului și a organizației lui.

3°. Ținta politică sau formele organizației din lăuntru sau: Libertatea și Egalitatea individuală. Suveranitatea poporului. Tiparul. Asociații. Camera. Domnul. Judecătoriile și legile. Puterea armată. Educația și instrucția etc." (*ibidem*, p. 248).

Un plan asemănător, însă mai pe scurt, ceea ce lasă impresia că a fost redactat anterior, este planul *Introducției* la *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, din mssul 77.

„Introducție.

Part. 1-iu. Ideea progresului lege istorică; tablou despre istoria românilor de la început *pînă acum*.

Partea II. 1°. Care este calea noastră *națională*; *unitate națională*. 2°. *Scopul soțial*, care este; încotro trebue a alerga. 3°. Revoluția soțială. Chestia proprietății. 4°. Revoluția politică. Libertatea individuală. Egalitatea și speciile ei. Votul universal. Suveranitatea națională. Jury. Tiparul. Asoțiații. 5°. Puterea sau Guvernul. Camera și Domnul. 6°. Judecătoria. Legile. 7°. Puterea armată. 8°. Dajdii. 9°. Educație. Instrucție. 10°. Bunurile mănăstirești. 11°. Comunități" (B.A.R., *mss* 77, f. 1).

Pe la începutul anului 1850 este peocupat de ideea unui „tratat" cu privire la organizarea de bănci ipotecare și de scont. Își pregătea chiar material documentar. „Tratatul" anunțat — din păcate rămas nerealizat, propunîndu-și o temă economică de mare actualitate pe atunci, și pe care o întîlnim în *Question économique* — denotă că Bălcescu împărtășea într-o anumită măsură iluziile socialismului mic burghez francez despre puterea miraculoasă a creditului și că aștepta cu înfrigurare, ca întreaga democrație europeană, izbucnirea, de la o zi la alta, a unei noi revoluții. Căci lucrarea anunțată avea desigur să conțină un vast proiect de organizare economică pe baza creditului, din moment ce revoluția ar fi triumfat și ar fi răsturnat vechea ordine.

Din corespondența cu I. Ghica știm că la cererea acestuia i-a redactat diferite note; este vorba, probabil, de material pentru memoriile pe care Ghica le alcătuia în chestiunea românească (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 299). În *Arhiva I. Ghica*, existentă la B.A.R., nu am găsit astfel de note; dacă i-au fost trimise este foarte probabil că ele sînt încorporate în memoriile și corespondența diplomatică a lui Ghica.

Concomitent cu problemele legate de reorganizarea internă a țărilor române, problemele *externe, în special a relațiilor cu țările vecine*, se regăsesc în proiecte de lucrări, la fel rămase nerealizate. Bălcescu a fost — după cum se știe — un campion al ideii federalizării statelor dunărene; cunoaștem deja unele dintre ideile sale. În scrisoarea din 6 aprilie 1850, adresată lui Ion Ghica, îl înștiința că intenționează să alcătuiască un proiect de confederație pe baza unor principii pe care i le comunica în aceeași scrisoare. Nu știm dacă în adevăr a și alcătuit proiectul anunțat (*ibidem*, p. 291). În aceeași problemă, în memoriul către Wl. Zamojski, îi anunța o lucrare în care urma să trateze pe larg problema (*ibidem*, p. 310). Este vorba, probabil, de același proiect nerealizat.

La Paris, în emigrație, plănuise să scrie asupra românilor din Austria. Ceruse materiale lui Laurian și Bariț; „voi să fac o scriere serioasă", scria la 16 iunie 1850 lui Al. Zane (*ibidem*, p. 308). Dar mai mult ca sigur n-a făcut-o.

Nu cunoaștem articolele publicate în presa din Franța, după 1848, și nimeni în trecut n-a încercat identificarea lor, deși nu mi se pare imposibilă.

Alte proiecte parțial realizate sau rămase fără vreo urmare ar putea fi citate. Mica colecție mssă de proverbe populare păstrate în mssul 82 lasă impresia că Bălcescu s-a gîndit la un moment dat la alcătuirea unei colecții de poezii și tradiții populare, a căror importanță ca izvor istoric o releva în *Cuvînt preliminariu*.

Bălcescu a fost și un pasionat editor de cronici și documente. *Magazinu istoric* a publicat cronici și un număr relativ mare de documente. Dar o bună parte din materialul anunțat în *Prospect* nu s-a putut tipări; din zece cronici anunțate s-au tipărit șase (vezi mai jos, p. 337 — 342), iar din documente ar părea că cele mai multe au rămas nepublicate.

Prietenii și colaboratorii săi mai amintesc de alte proiecte sau chiar de lucrări pe care Bălcescu le-ar fi scris și pe care nu le cunoaștem. Primul său biograf I. Voinescu II enumeră

printre lucrările defunctului său prieten și biografia unui Ruset. Ar putea fi vorba despre o lucrare rămasă necunoscută sau numai despre un simplu proiect, dar ar putea fi la mijloc și o confuzie.

Ubicini spune că N. Bălcescu își propusese să scrie o mare istorie a românilor (A. UBICINI, *Provinces d'origine roumaine, Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1856, p. 163). Este posibil să fi avut această idee, dar nu credem că a avut și timpul să întreprindă ceva în această privință. În fapt, N. Bălcescu n-a avut mai mult decît vreo șapte—opt ani din viața sa, pe care i-a putut consacra cercetărilor istorice.

Programul partidei tinerilor, pe care N. Bălcescu anunța la începutul lui decembrie 1847 că s-ar afla sub tipar și la a cărui redactare desigur luase și el parte, nu se cunoaște; este probabil că N. Bălcescu se grăbea să-i anunțe apropiata tipărire, fără ca să fi fost vorba despre un text aflat sub tipar (CORNELIA BODEA și PAUL CERNOVODEANU, *Materiale noi pentru biografia lui N. Bălcescu*, în *Studii*, XV, 1962, nr. 2).

Ne lipsesc instrucțiunile pe care N. Bălcescu le-a redactat împreună cu I. Ghica în 1848 cu privire la poziția pe care Laurian, în numele românilor revoluționari, trebuia să o adopte față de unguri (*Note scrise sub dictarea lui Bălcescu* și *Anul 1848*, I, p. 637, 694—695).

În *Bibliografia operelor lui N. Bălcescu*, publicată în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I, Buc., 1953, se trec ca scrieri ale lui N. Bălcescu, fără nici un discernămînt, diferite materiale aflate în dosarele N. Bălcescu de la B.A.R. și care nu sînt nici redactate de Bălcescu și nici nu au vreo legătură cu opera sa. Astfel: *Însemnări despre monumentele din Bucovina*, fragment dintr-o scriere în care se arată cît a costat pe țară revoluția, listă de reacționari din județele Prahova și Teleorman — o simplă informație venită probabil din județele respective—, fragmente dintr-o Convenție între principatul Transilvaniei și al Valahiei pentru dezertori și refugiați politici etc. Toate acestea sînt materiale străine, aflate întîmplător printre hîrtiile sale, iar serviciile B.A.R. le-au legat în dosare, greșit, laolaltă cu toată Arhiva N. Bălcescu. Deficiențele grave ale bibliografiei corespondenței din aceeași lucrare au fost arătate în N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 444—449. Este surprinzătoare o informație din studiul C. REZACHEVICI, *Concepția lui N. Bălcescu privitoare la istoria militară a poporului român în evul mediu*, în *Studia et Acta Muzei Nicolae Bălcescu 1970—1971*, 1971, p. 278, nota 7, din care reiese că aș fi autorul acestei *Bibliografii*. Rectific, în modul cel mai categoric; nu am avut absolut nici un amestec în redactarea acestei lucrări.

V. MATERIALE PRIVITOARE LA TEXTE, BIBLIOGRAFIE, NOTE, DOCUMENTE

CÎTEVA PRECIZĂRI ASUPRA EDIȚIEI DE FAȚĂ

Aparatul de note și materiale — ca și la volumul al IV-lea — adună la un loc, sistematizate, un număr de informații documentare, de texte și caracterizări, apreciate că ar putea contribui la înțelegerea corectă a operei lui N. Bălcescu. Am insistat și de această dată asupra bibliografiei operei lui N. Bălcescu, bibliografiind în parte fiecare scriere, independent dacă a apărut în colecții; astfel ne putem da seama de marea circulație pe care au avut-o unele din aceste scrieri, în absența unei ediții integrale, cu caracter de ediție națională. Nici un istoric român n-a avut atîtea reeditări. Astfel, pînă în 1944, *Puterea armată* a fost reeditată de 23 ori, *Despre starea soțială* de 24 ori, nu mai vorbim despre zecile de ediții a *Românilor supt Mihai Vodă Viteazul*; după 1944, reeditările au luat un nou avînt prin intermediul colecțiilor de opere alese. Din păcate, în aceste colecții textele nu sînt totdeauna complete.

Bibliografia operelor lui Bălcescu pune în lumină nu numai marea răspîndire a acestei opere, ceea ce înseamnă că ea a intrat adînc în conștiința românească, dar și că răspîndirea ei nu a fost o afacere comercială de editură; printre editorii ei se găsesc nume dintre cele mai prestigioase din cultura română: Arune Pumnul, G. Bariț, Ion Ghica, Al. Odobescu, N. Iorga, I. Bianu, Al. Lăpedatu, P. P. Panaitescu, Olimpiu Boitoș, P. V. Haneș, V. V. Haneș, pentru a nu cita decît nume din trecut. De aceea este inexplicabilă alegația că în trecut ar fi existat o atitudine dușmănoasă față de opera lui Bălcescu și că scrierile sale, atîtea cîte s-au tipărit, s-au publicat cu omisiuni, denaturări și falsuri, ca și cînd toți învățații care s-au plecat cu pietate și respect în fața acestei opere și au pus-o la îndemîna publicului, contribuind prin intermediul ei la dezvoltarea conștiinței naționale, ar fi fost lipsiți de o elementară probitate științifică.

Pentru că alegația ar putea să pară incredibilă, oricît ar fi de penibil, reproduc două texte. În N. BĂLCESCU, *Opere*, I, *Studii și articole*, Buc., 1953, *Cuvînt înainte*, se pot citi următoarele: „Lucrările publicate înainte vreme — în măsura în care au fost publicate — poartă pecetea atitudinii dușmănoase a regimului burghezo-moșieresc față de tezaurul culturii naționale, și, ca urmare, au prezentat parțial, cu numeroase omisiuni și denaturări, adeseori falsificînd opera lui Nicolae Bălcescu". Nu este vorba de o alegație izolată. O atitudine asemănătoare regăsim în scrierea de mare tiraj N. BĂLCESCU, *Opere alese*, Buc., 1960, Editura de stat pentru literatură și artă; identificîndu-se cu totul greșit regimul social-politic cu intelectualitatea epocii, autorul scrie: „... regimul burghezo-moșieresc, temîndu-se de opera lui Bălcescu, în care pulsează viguroasa idee a luptei de clasă, a revoluției împotriva exploatatorilor, vechiul regim a organizat în jurul personalității marelui gînditor perfida conspirație a tăcerii. Și dacă opera lui Bălcescu a fost totuși editată — fragmentar — de cîteva ori în trecut, edițiile apărute în trecut se datoresc unor inițiative particulare".

Astfel de exagerări de limbaj contravin politicii culturale a epocii noastre de valorificare integrală a moștenirii literare. Ce idee își poate face publicul străin, în mîna căruia

ajung aceste cărți, de probitatea savanților români și de nivelul moral al culturii române! Căci un lucru este absolut sigur; pot fi edițiile operei lui Bălcescu și comentariile despre opera sa discutabile ca nivel științific, dar ele sînt în afară de orice discuție sub aspectul firesc al respectului față de text. Nu poate fi vorba de fals sau denaturări intenționate și cu atît mai puțin de o conspirație a tăcerii. Cu lecturi din opera lui Bălcescu și-au făcut educația istorică și patriotică, generație după generație, chiar elevii din școli. Autorul acestei ediții a căutat să arate încă din 1927 rolul luptei de clasă în concepția lui Bălcescu și semnificația revoluției populare în scrierile sale. Nu s-a arătat oare că în *Capitalul* lui Marx regăsim ideile lui Bălcescu, prin intermediul unui scriitor francez, Regnault, utilizat de întemeietorul socialismului științific atunci cînd se ocupă de regimul agrar al Principatelor? Toate edițiile din acea vreme sînt publicații ale unor persoane sau instituții private care le poartă răspunderea; n-au existat ediții de stat, nici măcar de partid.

Ediția de față își propune să se situeze la nivelul tehnicii editoriale actuale pe linia respectului tradițional față de cultură, să arate, prin însemnările care urmează, ce s-a făcut în trecut și, prin texte, opera integrală a acestui mare precursor.

* * *

Întreruperea publicării ediției N. Bălcescu din 1940 și apariția în 1964 a volumului al IV-lea din noua ediție au creat — cum era de așteptat — unele confuzii. Ele apar pînă și într-o lucrare informată ca aceea a lui George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, Buc., 1969, p. 574. Ar fi vorba, după referințele care se dau, de o singură ediție, nu de două, ceea ce nu este exact. Situația în fapt este următoarea:

Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol al II-lea" a luat în 1935 inițiativa editării clasicilor români în ediții critice definitive (despre aceste ediții a se vedea în special: Marin Bucur, *Istoria literară românească*, Buc., 1973, p. 491 și urm.). Nouă ne-a revenit sarcina editării lui N. Bălcescu. Ediția a fost concepută în trei părți, respectiv trei tomuri, fiecare în două volume și anume:

I. *Scrieri istorice, politice și economice*,

II. *Scrisori și scrieri inedite*,

III. *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*.

Alexandru Rosetti, cel mai de seamă editor român, a susținut cu tărie și prin toate mijloacele apariția acestei ediții. Primul tom, în două volume, din ediția lui N. Bălcescu, a apărut în septembrie 1940. Ca și ediția din 1877/1878 a lui Al. Odobescu, noua ediție prin glorificarea ideii și luptelor din trecut pentru libertatea națională și eliberarea socială au corespuns unui puternic sentiment al opiniei publice românești.

Ediția N. Bălcescu a intrat repede în circulație, a fost, pot spune, așa cum era făcută, unanim acceptată; în scurt timp s-a epuizat. Zeci de dări de seamă i-au fost consacrate. Trebuia pregătit un nou tiraj și volumele următoare. Dar opera lui Bălcescu a fost urmărită de nenoroc. Tomul al II-lea, două volume, a fost predat la editură abia în 1946; s-a cules și pus în pagină. Ediția n-a fost definitiv imprimată; totuși unele exemplare în formă de corectură în pagină au intrat în circulație și sînt citate ca atare (vezi N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 440—441). Acest tom cuprindea în partea I *Corespondența*, cît era cunoscută între 1940—1944, și în partea a II-a următoarele lucrări:

1. *Studii*
   I. Despre starea soţială în Ţeara Românească
   II. Reforma soţială la Români
   III. Manualul bunului Român
   IV. Droit Constitutionnel — după Pellegrino Rossi
2. *Lucrări oficiale*
   I. Instrucţiuni pentru comisarii de propagandă
   II. Proiect de decret electoral pentru Adunarea Constituantă
   III. Instrucţiunea guvernului provizoriu privitor la alegeri...
   IV. Memoriul delegaţiei române către Poartă, 1848
   V. Manifestul din Constantinopol, martie 1849
   VI. Memoriul privitor la justificarea unor fonduri publice
   VII. Mémoire relatif à l'intervention russe dans les Principautés Moldo-Valaques
   VIII. Memorii în chestiunea confederaţiei dunărene
      1. Memoriu adresat lui Wladislaw Zamoyski
      2. Memoriu adresat comitetului de conducere al emigraţiei maghiare

Note şi materiale

Corespondenţă în legătură cu materialul din volum.

Indice.

Ediţia a întîrziat, căci în vreme de război, cu evacuarea şi risipirea în lume a Iaşului, nu era loc pentru lucrări de mare amploare. Am înţeles şi am simţit atunci pe Miron Costin, care în împrejurări întrucîtva similare spusese: „Ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acmu, de nu stăm de scrisori, ce de griji şi suspinuri".

Despre ultima parte, tomul al III-lea, *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, n-a mai fost vorba.

O nouă ediţie critică a fost iniţiată în 1957 de Editura Academiei. Ediţia urma să cuprindă patru volume:

I. *Scrieri istorice, politice şi economice, 1844—1847*
II. *Scrieri istorice, politice şi economice, 1848—1852*
III. *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*
IV. *Corespondenţă*

Din această ediţie a apărut, în **1964**, volumul al IV-lea; anterior, din acelaşi volum, cu diverse alcătuiri şi sub formă de machetă, au apărut *două* variante: una în **1961**, a doua în **1962**. Este o greşeală de a se lua macheta din 1962 ca ediţie definitivă a acestei colecţii care, repet, este din 1964 şi singura care angajează responsabilitatea noastră. Volumul din 1964 este epuizat şi va trebui să apară într-o nouă ediţie; volumele de faţă, I şi II, fac parte aşadar din această colecţie. Ele apar cu o mare întîrziere, deşi au fost de mult pregătite. Nu mai pot invoca de această dată spusele lui Miron Costin. Dar oricum ar fi, interesul pentru N. Bălcescu a rămas intact. Fiecare moment istoric descoperă actualitatea lui. Textele predate editurii sînt absolut complete şi restituite după ediţiile prime sau după manuscrise.

N.B. La bibliografierea lucrărilor am lăsat de o parte referinţele bibliografice fără însemnătate; astfel, reproducerile scurte din manuale şcolare, cărţi de istorie, diverse publicaţii ocazionale etc.

1. Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum

(p. 43–78)

Ediţii:

[*Propăşirea*], *Foaie ştiinţifică şi literară*, Iaşii, an. I, 1844, nr.19, 21 mai, p. 145–149; nr. 20, 28 mai, p. 153–156; nr. 21, 4 iunie, p. 161–166; nr. 22, 11 iunie, p. 169–172; nr. 23, 18 iunie, p. 177–178; nr. 28, 23 iulie, p. 217–221; nr. 31, 13 august, p. 241–244.

N. Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, Iaşii, La Cantora Foii săteşti, 1844, 85 p.; extras după textul din *Propăşirea*; cuprinde în plus o Precuvîntare, p. 5–7, şi o bibliografie sub titlul: „Lista uvragiurilor citate într-această scriere", p. 9–10; pe copertă şi pe a doua foaie de titlu, ca motto, pasajul din Radu Greceanu, pus în fruntea primului capitol din *Propăşirea*.

Foaie pentru minte, inimă shi literatură, Braşov, an. VII, 1844, nr. 47, 20 noiembrie, p. 373–374; nr. 48, 27 noiembrie, p. 379–382; nr. 49, 4 decembrie, p. 386–388 (parţial).

Curierul rumânesc, Buc., an XVI, 1844, nr. 87, 6 noiembrie, p. 347–348 (parţial).

Revue de l'Orient, Paris, X, 1846, p. 81–108; sub titlul: *Force armée et art militaire des Romans depuis la fondation du duché de Valaquie jusqu'à nos jours*, semnat: J. A. Vaillant.

Revista Carpaţiloru, Buc., an. II, 1861, 15 martie, p. 337, 342 – 344, 15 aprilie, p. 423, 428, în: I. Missail, *Întărirea naţională*.

Lepturariu rumânesc, de Arune Pumnul, Viena, 1864, vol. IV, p. 381 – 406 (parţial),

Albina Pindului, litere, şciinţe şi arte, red. Gr. H. Grandea, Buc., 1869, 15 ianuarie, p. 373–376, 1 februarie, p. 396–400 (parţial).

Puterea armată a românilor de la Radu Negru 1290 şi pînă la Mihai Viteazu 1600, culeasă după N. Bălcescu, Enghel şi alţi istorici de preotul Grigore Musceleanu, (f. l.), 1869, p. 9–69 (parţial).

N. Bălcescu, *Puterea armată*, Buc., 1872 (pe foaie de titlu: 1871), 76 p.

Albumul armatei române, Buc., 1873, p. 1–8 (rezumat). În art. *Historia armatei române de la întemeierea Principatului Valachia şi Moldavia şi pînă azi. Puterea armată de* N. Bălcescu.

N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Michaiu vodă Vitézul*, urmată de scrieri diverse de . . . Publicate de pre decisiunea Societăţei Academice Romane şi însoţite cu o precuvîntare şi note de A. I. Odobescu, Buc., 1878, p. 583–641; ediţiunea II, 1887, p. 611–671.

Uricaru, Iaşi, XXII, 1893, p. 423–431 (parţial); în art. *Istoria armatei române de la întemeierea Principatelor Muntenia şi Moldavia şi pînă la anul 1893.*

N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848 şi Puterea armată şi Arta militară la Români*, cu o notiţă introductivă de Petre V. Haneş, Buc., [1908], p. 23 – 97; ediţia a II-a, [1920], p. 23–97; ediţia a III-a, [1927], p. 21–101.

— Biblioteca pentru toţi, nr. 393.

— *Scrieri istorice*, cu o introducere şi note de P.P. Panaitescu, Craiova, [1935], p. 39–92; ediţia a II-a, adaosă şi corectată, Craiova, [1939], p. 41–91; ediţia a III-a, revăzută, Craiova, [1946], p. 51–119.

— Clasicii români comentaţi.

N. BĂLCESCU, *Puterea armată*, publ. de V. V. HANEŞ, Buc., [1936], p. 37—104.
— Prietenii istoriei literare.
— *Opere, Scrieri istorice, politice şi economice*, ediţie critică adnotată cu o introducere de G. ZANE, t. I^{1-2}, Buc., 1940; t. I^{1}, p. 41—88,
— Scriitori români moderni. Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II".
— *Opere complete*, I—II, Buc., 1940—1944; II. *Studii şi biografii istorice*, ediţie îngrijită de LUCIAN PREDESCU, [1944], p. 29—78.
— Scriitori clasici români. Cugetarea. Cu comentarii.
— *Scrieri sociale*, comentate de P.P.PANAITESCU, Buc., 1947, p. 29—78.
— Clasicii noştri comentaţi.
— *Opere*, I—II, Buc., Editura Acad. R.P.R., 1953, I. Studii şi articole, p. 5—41.
— *Scrieri militare alese*, studiul introductiv, culegerea textelor, redactarea lor şi glosarul de colonel EUGEN BANTEA şi maior MIRCEA IOANID, Buc., 1957, p. 69—115, [fără listă bibliografică].
— *Opere alese*, ediţie îngrijită de ANDREI RUSU, cu o introducere de GH. GEORGESCU-BUZĂU, I—II, Buc., 1960; I. *Scrieri istorice şi sociale*, p. 1—44.
— *Scrieri alese*, prefaţă şi note de PAUL CORNEA, Buc., 1961, p. 25—70 [fără listă bibliografică].
— Biblioteca şcolarului.
— *Ausgewählte Schriften*, Vorwort von PAUL CORNEA, Deutsche Übertragung von BRUNO COLBERT, Buc., 1963, p. 35—99.
— Kleine Schulbücherei.

* * *

Am păstrat în lista bibliografică a lui Bălcescu şi în tot cuprinsul ediţiei modul de bibliografiere al lui N. Bălcescu; am intervenit numai acolo unde am avut convingerea că este la mijloc o eroare materială. Orice modernizare a bibliografierii ar fi însemnat o denaturare a textului. Urmărind întreaga ediţie, lectorul îşi va da lesne seama de grija lui Bălcescu pentru o bibliografiere din ce în ce mai corectă. Dealtminteri epoca sa nu are exigenţa noastră în această materie, iar graba lui Bălcescu la scris l-a făcut să recurgă la prescurtări, să repete greşelile preluate din izvoarele folosite sau să ia, pur şi simplu, indicaţia bibliografică aşa cum o găsise pe undeva. Am admis totuşi unele uşoare intervenţii considerate strict utile.

Titlurile la cronici le-a dat cum erau cunoscute în epocă; n-a încercat o nouă identificare (vezi mai jos p. 337—342); numele autorilor apar uneori în forme corupte, datele bibliografice, numărul volumelor unei opere, anul de apariţie sînt cîteodată insuficient de precise. Cînd va alcătui propria sa listă a operelor consultate pentru *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, îşi va da toată silinţa pentru o bibliografiere cît mai exactă. În lista din P. A. pentru a cita cîteva exemple, găsim astfel: EMERIC comte de TEKELI, în loc de EMERIC THÖKÖLY (TÖKOLY), forma folosită este o grafie coruptă, Miron Costin îi spune TECHILL, *Letopiseţul Cantacuzinesc* TUCHELI; de asemenea, insuficienţe în redacţie, forme pînă azi întîlnite, ca: WOLFGANG de şi JOHANN CHRISTIAN von, sau 3 Bände la SULZER şi 4 vol. la BETHLEN. Opera lui BETHLEN este bibliografiată cu 4 volume, Al. Odobescu, nu ştim de ce, a corectat 5, în realitate Bălcescu, în 1844, cunoştea numai primele 4 volume; opera avea **6**; ea apăruse între 1782 şi 1793; data 1783 nu se justifică. Exact aceeaşi bibliografiere la M. KOGĂLNICEANU, *Histoire*, p. 59; o imperfecţiune identică la SULZER; data de apariţie a celei de-a doua ediţii, pusă 1782, în realitate este 1781—1782.

Unele nume de autori sînt preluate în formele curente. BONFINIUS în loc de BONFINIO. Dar este vorba de lucruri mărunte, obişnuite în literatura istorică. *Istoria politică și geografică a Valahiei*, apărută la Viena în 1806, ar fi scrisă de CONSTANTIN CANTACUZINO, au trebuit să treacă cîteva decenii pînă cînd Iorga a făcut identificarea corectă în persoana lui MIHAI CANTACUZINO. *Conspectus historie Valachiae* este o informaţie luată direct: *Geschichte der Moldau und Walachey, Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder* (*Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*; Vierten Theils, I—II Abt.) de JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL, Halle, 1804, partea I, p. 106—121.

În ceea ce privește documentele, Bălcescu le-a bibliografiat desigur în conformitate cu cunoştinţele de epocă; hrisovul de sub litera *f* dat ca al lui Grigorie Ghica III, 1751, aprilie 19, trebuie considerat ca al lui Grigorie Ghica II, dat în a doua domnie. În *Table* domnitorul este menţionat ca Grigorie II Ghica III, 1748—1752, a doua domnie. La primii trei domnitori emitenţi de hrisoave menţionaţi în listă se dă filiaţia; Leon Vodă — Leon Tomșa — este trecut ca fiu al lui Ștefan Tomșa; istoriografia contemporană îi consideră filiaţia incertă (CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor*, Buc. [1972], p. 706). Bălcescu luase informaţia din cronica atît de mult folosită de el și considerată a lui Constantin Căpitanul. Pentru bibliografierea exactă a se vedea lista de la finele vol. al II-lea al prezentei colecţii.

În sfîrșit, mai facem o remarcă. Chiar în fruntea *Listei* sale, pune *Începutul învăţăturilor bunului și credinciosului Ioan Neagoe Basarab vv. care a învăţat pe fiiul său Teodosie.* Manuscris în 4°, de la începutul veacului al XVI-lea. *Învăţăturile* sînt citate în text de mai multe ori în probleme de tactică militară. Bălcescu nu se îndoiește nici un moment de paternitatea lui Neagoe; notiţa lui M. KOGĂLNICEANU din *Arhiva Românească*, I, 1840—1841, p. 92, în care acesta își exprima îndoiala că *Învăţăturile* ar fi o scriere din timpul lui Neagoe, deci domnitorul n-ar putea fi autorul lor, nu l-a influenţat. La data cînd *Puterea armată* era publicată, *Învăţăturile* apăruseră în prima lor ediţie din 1843, dar Bălcescu citează totuși un text manuscris. Bănuiesc că nu citează opera tipărită, pentru că folosise manuscrisul înainte ca lucrarea să fi apărut. Datarea din *Listă*, secolul al XVI-lea, este, desigur, o greșeală de tipar. Ce manuscris a folosit Bălcescu nu se poate preciza; după citaţiile sale este neîndoielnic că a avut un manuscris românesc; textele citate sînt apropiate de cele corespunzătoare din mssul 2714 al B.A.R. Așadar datarea trebuie pusă sec. al XVII-lea. I. GENILIE, în catalogul Bibliotecii Colegiului naţional, menţionează manuscrise de ale *Învăţăturilor*, dar nu dă data. Este posibil ca Bălcescu să fi folosit unul din aceste manuscrise (cf. excelenta ediţie: *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de FLORICA MOISIL și DAN ZAMFIRESCU. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. MIHĂILĂ. Studiu introductiv și note de DAN ZAMFIRESCU și G. MIHĂILĂ, Buc., 1971).

* * *

[1] Despre împrejurările în care *Puterea armată* a fost publicată, un lung şir de ani au avut crezare informaţiile date de Ion Ghica. Corespondenţa lui N. Bălcescu cu însuși I. Ghica, dată la iveală în ultimul timp, dezminte aproape în întregime amintirile acestuia, redactate, întradevăr, cu mult prea tîrziu, la peste patruzeci de ani de la petrecerea evenimentelor, pentru a li se putea cere o absolută precizie. Iată totuși ce spune și I. Ghica:

„ Într-o seară ne aflam mai mulţi amici adunaţi la maiorul Voinescu II; acolo, după ce ne-am luptat și ne-am trîntit, după cum ne era obiceiul (căci Bălcescu, deși cel mai slab dintre noi toţi, dar căuta trînteală cu lumînarea), cînd ne-am potolit, l-am pus cu d-a sila de ne-a citit opera sa *Puterea armată la români*. Manuscriptul acela l-am luat eu de l-am dus lui Kogălniceanu, la Iași, unde s-a tipărit în *Foaia știinţifică și literară* ce publicam împreună cu Alecsandri, Ne-

gruzzi şi Kogălniceanu, revistă hebdomadară ... Acea scriere a lui Bălcescu a fost foarte apreciată de cititorii dup-atunci şi a avut chiar onorurile unei ediţiuni separate, tipărită tot în tipografia lui Kogălniceanu" (ION GHICA, *Opere*, ediţie îngrijită, glosar, bibliografie şi introducere de ION ROMAN, I—II, Buc., [1956], I, p. 309).

Corespondenţa lui Bălcescu dezminte ambele aserţiuni de mai sus, şi anume că I. Ghica ar fi asistat la lectura *Puterii armate* la Bucureşti şi că el ar fi dus la Iaşi manuscrisul lucrării. Dacă I. Ghica a asistat totuşi în această epocă la lectura vreunei lucrări a lui Bălcescu, atunci este vorba fie despre o altă lucrare în care se vorbeşte şi de armată, fie despre *Puterea armată* aflată deja în curs de tipărire. Din corespondenţă rezultă neîndoielnic că a aflat despre *Puterea armată* prin intermediul scrisorilor pe care Bălcescu i le-a trimis la Iaşi, şi că manuscrisul a fost trimis prin poştă şi nu luat şi dus de I. Ghica. Unele informaţii cunoscute la data primei publicaţii a acestei corespondenţe (1946) aruncau deja o umbră de îndoială asupra veracităţii relatărilor lui I. Ghica. La 23 octombrie 1843, N. Bălcescu îl informa că intenţionează să scrie un articol asupra puterii armate şi după ce va arăta organizarea din trecut, va propune o nouă organizare. Totodată îi cerea părerea asupra posibilităţii de a-l publica în proiectata revistă de la Iaşi — *Propăşirea* (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 37—38). Aşadar, în toamna lui 1843, Bălcescu — după spusele sale — nu începuse încă redactarea studiului care va fi *Puterea armată*. La 8 februarie 1844, îl anunţă că lucrarea este gata, că a ieşit mai mare decît îşi propusese, şi că i-o va trimite cu poşta viitoare (*ibidem*, p. 47—48). După alte izvoare manuscrisul ar fi fost trimis la Iaşi după 8 martie, căci în aceeaşi zi Gr. Alexandrescu înştiinţa pe I. Ghica că Bălcescu va trimite peste cîteva zile un lung articol (G. BOGDAN-DUICĂ, *Scrisori de Grigorie Alexandrescu*, în *Viaţa românească*, I, 1906, nr. 8, p. 192). La 14 martie, N. Bălcescu scria din nou lui I. Ghica, mai pe larg, despre mssul trimis şi despre imprimare (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 51—52). La 23 mai, îl înştiinţa că cu poşta următoare îi va trimite sfîrşitul scrierii, precum şi un nou articol de istorie cu privire la *Bătălia de la Cosova* (*ibidem*, p. 55).

Cu toate acestea I. Ghica, venind între timp la Bucureşti, a vorbit cu N. Bălcescu despre ms şi acesta i-a făcut cîteva recomandaţii, unele chiar scrise. În scrisoarea din 30 mai 1844 scria lui I. Ghica, reproşîndu-i unele intervenţii ale redacţiei: „N-aţi adăogat la început : Partea întîi şi cele dupe cum am însemnat pe foaia unde am scris precuvîntarea şi dupe cum ţi-am zis cînd ai plecat" (*ibidem*, p. 57). Este deci clar că N. Bălcescu a avut cu I. Ghica la Bucureşti o discuţie despre mssul *Puterii armate*, dar aceasta a avut loc în vremea cînd mssul era deja trimis la Iaşi şi discuţia lor n-a privit decît unele chestiuni legate de tipărire.

Scrisorile din 30 mai şi 13 iunie sînt consacrate aproape exclusiv unor chestiuni legate de tipărirea *Puterii armate*, în special asupra greşelilor de tipar (*ibidem*, p. 57 şi urm.).

Editarea *Puterii armate* în broşură separată răspunde unei dorinţe a lui Bălcescu. În scrisoarea pe care o adresa, la 8 februarie 1844, lui Ion Ghica la Iaşi, îi scria că este hotărît a-şi tipări lucrarea în broşură, însă întrucît a promis-o *Propăşirii*, îi va trimite mssul pentru a-l tipări mai întîi în revistă. Un moment a fost vorba ca textul din broşură să fie tipărit în limba franceză, şi în acest sens autoriza pe I. Ghica prin scrisoarea de la 14 martie 1844. La Iaşi se pare că hotărîrile se schimbau cam repede şi Ion Ghica îi comunica că rămîne a se tipări numai în româneşte, ceea ce N. Bălcescu accepta, cu toate că era vorba de un preţ care i se părea prea urcat, faţă de preţul cu care ar fi putut tipări cartea la Bucureşti. În tot cazul el era decis să preia asupra sa cheltuielile, aşa cum îi scria lui I. Ghica la 23 mai 1844 (*ibidem*, p. 47, 51, 53, 55). În august 1844 extrasul era gata şi M. Kogălniceanu anunţa, la 22 august, pe I. Ghica despre apropiata expediere a lucrării prin poştă. Cheltuielile pare-se au fost suportate,

cel puţin în parte, de abonamentele făcute pentru *Propăşirea* în Ţara Românească; în acest sens M. Kogălniceanu cerea cu insistenţă lui I. Ghica la 5 septembrie 1844 suma restantă de 120 galbeni (Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenţei lui Mihail Kogălniceanu*, Buc., 1959, p. 49). N. Bălcescu intenţiona să dea în extras o versiune mai amplă a părţii privitoare la arta militară. Textul acestei părţi din broşură este însă identic cu cel din *Propăşirea*, ceea ce înseamnă că versiunea nouă — dacă a existat — a rămas nepublicată. Nu cunoaştem tirajul, dar este puţin probabil că a fost de 1000 exemplare, aşa cum dorea Bălcescu; cît despre cîştigul bănesc pe care-l sconta, este mai mult ca sigur că nici pe departe nu l-a realizat.

Puterea armată s-a bucurat din partea contemporanilor de aprecieri foarte favorabile.

Curierul rumănesc, nr. 33, din 28 aprilie 1844, anunţa apariţia apropiată a *Puterii armate* în termenii următori: „ D.N. Bălcescu a căruia vocaţie rară asupra istoriei şi învăţături regulate ce a săvîrşit ne promit un istoric cum să facă cinste Patriei, în ocupaţiile sale asupra istoriei ţărei, a scris un tractat asupra istoriei oştirilor române şi nădăjduim peste curînd junele autor îl va împărtăşi compatrioţilor săi, învingîndu-se, în sfîrşit, după îndemnurile atîtor prieteni iubitori de adevăr, ca să nu crează modestia autorului, că-l pot adula, orbiţi de prietenie".

Foaia pentru minte, în nr. 44, din 30 octombrie 1844, anunţă *Puterea armată* şi o recomandă tuturor românilor, adăugînd că este o „ lucrare unică în felul ei şi la a cărei compunere auctorul ei s-a folosit de un mare număr de izvoară, 31 cărţi şi manuscrise, unele din aceste din urmă cu totul necunoscute publicului celui mare, cum şi de nouă hrisoave, iarăşi necunoscute pînă azi". Redactorul acestei notiţe, probabil Bariţ, obţinuse ediţia aparte, unde este adăugată şi lista bibliografică, după cum s-a menţionat mai sus.

Curierul rumănesc, nr. 87, din 6 noiembrie 1844, revine şi anunţă astfel apariţia *Puterii armate*: „ Eşind de supt tipar, în frumoasa tipografie din Iaşi, a d-lui maiorului Kogălniceanu, scrierea despre care am vorbit în vară trecută, intitulată *Puterea armată şi arta militară de la începutul principatului Ţării Româneşti şi pînă acum*, compusă de d. N. Bălcescu, împărtăşim cititorilor noştri cîteva pagini începătoare. Din această scriere se poate vedea talentul eminent al d-lui Bălcescu asupra istoriei, în care se ocupă neîncetat şi strînge materialuri. În autorul acestei cărţi va avea patria un adevărat istoric al său".

M. Kogălniceanu, după ce arată cronicile muntene cunoscute în timpul său, spune următoarele: „Mais toutes ces chroniques ne sont pas encore classées et le nom même de leurs auteurs sont pour la plupart inconnus. La mission de remédier à cette lacune est réservée à M.N.Balcesco, jeune historien valaque, de plus belles espérances, et qui s'est déjà fait connaître par un opuscule remarquable: *La force armée et l'art militaire en Valachie, depuis la fondation de la principauté jusqu'à nos jours*. Il est le seul duquel les Valaques doivent attendre une bonne histoire de leur pays" (*Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand* etc., Iassi, 1845, p. XIII).

M. Kogălniceanu este primul care semnalează însemnătatea politică a *Puterii armate*. În 1845, descriind faptele de arme ale lui Ştefan cel Mare, spune că „ este bine ca din vreme în vreme să aducem aminte moldovenilor că ei odinioară erau un popor vestit în războaie, şi aşa să gîndească la cuvintele d-lui Bălcescu că: ţara românilor de îşi va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti" şi citează în notă: Vezi: *Puterea armată şi arta militară* de N. Bălcescu, Iaşii, la Cantora Foaiei săteşti, 1844 (*Album istoric şi literar*, 1845. Retipărit în 1854, Iaşi, p. 42—56; în M. Kogălniceanu, *Opere*, I. *Scrieri istorice*. Ediţie adnotată cu o introducere şi note de Andrei Oţetea, Buc., 1946, p. 657).

La 1878, Al. Odobescu, adăugînd la *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul* cele cinci scrieri printre care *Puterea armată*, făcea asupra acesteia următoarele caracterizări : „ lucrare, care prin nenumărate puncte se leagă cu istoria, mai cu totul ostăşească, a românilor din timpul lui Mihaiu-Vodă Viteazul, şi prin care junele autor îşi despică vîrtos, de la început, brazda ştiinţifică, pe care avea, în cîţiva ani, aşa de mult să o înrodească" (p. 528).

Informaţia bogată a *Puterii armate* a fost subliniată mai tîrziu de către N. Iorga, în modul următor : „. . . istoricul unei epoce cu mult mai bine ajutată în silinţele sale către cunoaşterea istoriei româneşti rămîne uimit de bogăţia informaţiei ; acest tînăr ce trecuse abia de douăzeci de ani, care n-avea la dispoziţie nici o instituţie publică, în care să se cuprindă tipărituri, manuscripte şi acte relative la trecut, întrebuinţează pe lîngă cărţi străine, foarte rare, ce ating în treacăt istoria noastră, documente de cea mai mare însemnătate, şi nu mai puţin de şase cronici, dintre cari cinci muntene" (N. Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui D.A. Sturza la împlinirea celor şapte zeci de ani*, Buc., 1903, p. 25).

Puterea armată a fost utilizată de mai mulţi dintre scriitorii contemporani lui Bălcescu. Astfel de V. Boerescu în *La Roumanie après le Traité du 30 mars 1856*, Paris, 1856, de A.G. Golescu în *De l'abolition du servage dans les Principautés Danubiennes*, Paris, 1856, de I. Voinescu (I) în *Curs elementar de istoria artei militare*, extras din franţozeşte şi predat în şcoală, Buc., 1857, p. 193—200. Ajungînd la partea unde trebuie să trateze istoria armatei române, I. Voinescu se orientează exclusiv după *Puterea armată*, pe care o rezumă, adăugînd următoarea menţiune : „ D-atunci încoace vom consulta cartea intitulată *Puterea armată şi arta militară* de d. N. Bălcescu, care a avut răbdarea a consulta cu toată luarea aminte pe toţi istoricii care au scris despre România şi a redijat acest interesant uvraju".

Expresia „putere armată" introdusă în publicistica noastră de N. Bălcescu a fost adoptată, ulterior, şi de diverşi scriitori militari. De ex. G Adrianu, *Mémoire sur l'organisation de la force armée des deux Principautés roumaines réunies*, Buc., 1858 ; D. Schiletti, *Puterea armată în România*, Iaşi, 1866.

Pînă mai tîrziu chiar, *Puterea armată* rămăsese singurul izvor pentru cei care au scris asupra armatei române. Vezi : Ulysse de Marsillac, *Histoire de l'armée roumaine*, Buc., 1871, p. 15—57. Scrieri mai noi despre istoria militară în opera lui N. Bălcescu : N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, ediţie de colonel Eugen Bantea şi maior Mircea Ioanid, introduc şi *Proiectul pentru reorganizaţia dorobanţilor judeţelor* ; nu este vorba de o scriere a lui N. Bălcescu ; mssul de la cota 82 a B.A.R. nu este un autograf, cum se menţionează greşit în *Catalogul manuscriptelor românesci*, I, p. 176, şi nu există nici o informaţie cît de vagă că Bălcescu s-ar fi ocupat de această instituţie şi încă să redacteze un proiect de reorganizare a ei ; este vorba de un material străin, rămas în arhiva sa. Într-o altă scriere mai recentă, deja citată, Constantin Rezachevici, *Concepţia lui N. Bălcescu privitoare la istoria militară a poporului român în evul mediu*, în *Studia et Acta Muzei Nicolae Bălcescu, 1970—1971*, 1971, p. 277—292, autorul spune că fostul iuncăr a fost eliberat din închisoare la 21 februarie 1843 (p. 281, nota 19), reluînd o dată în circulaţie pe vremuri, ceea ce arată că ar fi fost eliberat de Bibescu. Documentar s-a dovedit că a fost eliberat mai înainte, de Alexandru Ghica Vv, la data de 18 aprilie 1842, prin ofisul nr. 259. Este vorba de un moment important în viaţa unui om cînd intră şi cînd iese din închisoare, şi dacă Ghica l-a graţiat înseamnă că şi-a recunoscut

injustiția (cp. G. ZANE, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească,* în *Studii și materiale de istorie modernă,* III, 1963, p. 245; tot aici și referințe despre concepția militară la 1840, p. 238–239).

* * *

[2] *Puterea armată* ar fi, chiar după spusele lui N. Bălcescu, prima sa scriere: „am preferit – spune dînsul în prefața *Puterii armate* – a lucra instituțiile ostășești înaintea oricăror altora . . .". În adevăr, scrierea apărută la Iași este prima sa lucrare, dar cred că trebuie să înțelegem prin această afirmare prima sa lucrare publicată și apărută sub propria-i semnătură. Preocupările sale de ordin istoric au fost timpurii și anterioare *Puterii armate;* în legătură cu problemele de istorie românească alcătuise deja și alte lucrări. Dispunem în această privință de două materiale, unul publicat nesemnat, și un altul păstrat în formă de ms autograf.

Materialul publicat constă din așa-numitele *Table istorice,* identificate ca o scriere a lui N. Bălcescu și reeditate în ediția noastră Bălcescu din 1940.

Cu toate că după 1944 scrierile lui Bălcescu au fost de mai multe ori reeditate și opera sa atît de amplu studiată, *Tablele istorice* n-au fost nici reeditate și nici măcar cîtuși de puțin cercetate. Omiterea acestei scrieri din cuprinsul operei lui Bălcescu lasă a se înțelege că noii editori ori au privit-o fără nici o însemnătate, ceea ce este o greșeală, ori au refuzat să o considere ca autentică, și în acest caz ar fi trebuit arătate considerentele. Cu atît mai mult cu cît problema paternității lui Bălcescu a mai fost discutată.

Paternitatea lui N. Bălcescu a fost parțial contestată de P.P. Panaitescu; în schimb a fost admisă de N. Iorga. P.P. Panaitescu, într-o cercetare critică pe care o face atribuirii noastre, ajunge la concluzia că trebuie făcută o disjungere: partea I din *Table* nu poate fi atribuită lui N. Bălcescu pentru că ea ar conține grave erori, incompatibile cu pregătirea istorică a lui Bălcescu, precum și unele date care contrazic datele corespunzătoare din lucrările ulterioare ale acestuia; partea a II-a însă îi poate fi atribuită, dar numai în limitele unei colaborări (P.P. PANAITESCU, *O ediție a operelor lui N. Bălcescu,* extras din *Rev. Fund. reg.,* 1940, nr. 7, iunie). În timp ce ediția noastră din 1940 era în curs de tipărire, N. Iorga publica o comunicare ținută la Academia Română, în care reține partea de istorie românească din *Table,* pe care o apreciază dimpotrivă ca „ uimitor de bine făcută", și o retipărește pentru că o consideră, în parte, sau chiar toată a lui Bălcescu: „. . . traducătorul (I. Voinescu) – spune N. Iorga – se simte dator să adaoge o listă a domnilor, făcută cu cea mai mare grijă, și nu numai atît, ci să stabilească liniile principale de alcătuire a țării, adecă a Principatului Muntean, ajutîndu-se de Bălcescu, sau chiar toată această parte fiind ca și a lui Bălcescu, pentru care o și reproducem, ca și foarte importanta presintare a istoriei politice. Abia în 1846, în „ *Magazinul istoric*", Bălcescu va scrie despre puterea armată la moldoveni, pe cînd aici aceia a muntenilor e presintată amănunțit, și el va făgădui pe urmă o presintare cronologică a domnilor care ar corespunde cu lucrarea uimitor de bine făcută, ce se dă aici" (*Începuturile istoriei universale la Români,* în *Acad. Rom., Mem. Secț. ist.,* seria a III-a, t. XX, 1939).

Din păcate, N. Iorga nu aduce în sprijinul opiniei sale nici un argument și omite – ceea ce pare de neînțeles – să raporteze lucrarea reeditată la *Puterea armată,* din 1844, la care într-adevăr trebuie raportată.

Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România (Acad. C.I. GULIAN red. resp.), Buc., 1964, foloseşte *Tablele* ca o operă a lui N. BĂLCESCU, dă chiar un citat — fără să manifeste vreo îndoială asupra atribuirii —, dar ca şi în alte locuri, nu indică sursa de unde a luat informaţia, editorul care a restabilit prezumptivele drepturi de paternitate, ca şi cum acestea ar fi chestiuni de la sine înţelese şi în afară de orice discuţie.

Tablele istorice — titlu pe care i l-am atribuit în 1940—au fost publicate ca o adăugire la lucrarea : *Table istorice. Întîmplările principale a relaţiilor politiceşti din afară şi a cursului desvoltării noroadelor şi a staturilor lumii vechi şi noă. În rînduiala lor etnografică şi hronologică.* de dr. EDUARD VEHSE, Cc. Arhivar din Sacsonia. Despărţirea I. Istoria politică. Despărţirea II. Istoria culturii, Bucureşti, 1841, in folio. Unele exemplare pe hîrtie velină.

Traducerea este făcută de I. Voinescu II. Contribuţia de istorie românească constă dintr-o filă unică, in folio, imprimată pe o singură faţă, nesemnată şi anexată la urma volumului ; în timp ce data de tipărire pe foaia de titlu este 1841, conţinutul ultimei file include date de istorie românească pînă în anul 1843, dar această filă se găseşte numai la unele exemplare. Bibliografia *Tablelor istorice* pune cîteva probleme, care într-un anumit fel sînt legate de problema paternităţii textului de istorie românească.

Cartea, „ Atlasul" cum i s-a mai spus, este anunţată de presă de două ori, la interval de patru ani, o dată în 1841 şi a doua oară în 1844.

În 1841, o primă informaţie de presă vine din Moldova. *Albina românească*, nr. 34, din 1 mai 1841, la rubrica *Bibliografie românească* inserează un prospect cu titlul : *Prospect pentru Table de istorie de dr.* EDUARD VEHSE, *Cc. arhivar din Sacsonia, traduse din limba nemţască, în Bucureşti la Valbaum.* Publicul este informat despre apropiata apariţie a întregii lucrări şi despre condiţiile de abonament. Prospectul dă şi unele amănunte : traducerea s-ar fi făcut din îndemnul şi cu cheltuiala domnitorului Alex. D. Ghica ; traducătorul nenumit, deocamdată, ar fi fost ajutat de un cunoscător al limbii germane ; traducerea a durat doi ani şi a întîmpinat mari greutăţi. Tipografia a comandat litere anume pentru această lucrare. „ Atlasul" ar urma să apară în şapte „ livresoane" : cea dintîi fiind deja apărută ; celelalte vor urma, în serie de una pe lună. Prospectul, ca de obicei, anunţa şi preţul de prenumerare, destul de urcat, 64, 54 sau 45 lei, după calitatea hîrtiei. Tot *Albina românească*, în nr. 49, din 22 iunie 1841, anunţă apariţia primei părţi din *Table*, dă titlul lor întreg şi adaugă amănuntul că traducerea este făcută de maiorul I. Voinescu II. În acelaşi timp, îşi informa cititorii că din Bucureşti, I.D. Ghica a trimis la Iaşi redacţiei *Spicuitorului* 100 exemplare ale *Tabloanelor istorice* de EDUARD VEHSE, din care 50 urmează să se vîndă în folosul traducătorilor, iar celelalte rămîn, în dar, *Spicuitorului*. Aşadar, din cartea anunţată apăruse sigur în 1841 cel puţin prima ei parte. Conform uzului editorul, lansînd prospectul, adăuga şi o listă de prenumeranţi tipărită sub numele : *Catalog de numele, porecla şi rangul cinstiţilor abonaţi de prin oraşele şi satele prinţipatului Valahii şi Moldavia. Şi de numărul cărţilor ce s-au abonat fieşte-care.* Lucrarea cu titlul complet, aşa cum l-am dat mai sus, era o traducere după o cunoscută scriere care avea următorul titlu : *Tafeln der Geschichte. Die Hauptmomente der äussern politischen Verhältnisse und des innern geistigen Entwicklungsgangs der Völker und Staaten alter und neueren Welt. In chronologischer und ethnographischer Ordnung* von Dr. EDUARD VEHSE, Königl. sächsischer Archivar. 60 Tafeln auf

Doppelfolioblätter. Abtheilung I. Politische Geschichte : 36 Tafeln. Abtheilung II. Kultur- Geschichte : 24 Tafeln, Dresden, 1834.

În anii următori, pînă în 1844, presa nu mai înregistrează nici o informaţie despre această carte. În 1844, deci după patru ani de la apariţie, presa din Iaşi şi cea din Bucureşti încep să dea noi informaţii despre *Table*, ca despre o lucrare recent apărută.

Astfel, la Iaşi, *Propăşirea*, în nr. 14, din 16 aprilie 1844, semnalează ca nou apărută lucrarea : „ *Table istorice* de dr. EDUARD VEHSE, crăiesc arhivar din Sacsonia, au eşit la lumină în Bucureşti. Mulţămită fie din partea romînilor domnului I. Voinescu II, care au întreprins şi au desăvîrşit traducerea acestui uvraj colosal şi plin de merit, care va figura cu cinste în toate bibliotecile şi pe care toţi iubitorii de cunoştinţe istorice trebue să-l dorească cu căldură".

La Bucureşti *Curierul rumânesc*, în nr. 32, din 24 aprilie 1844, anunţa la rîndul său lucrarea în modul următor : „ Una din cele mai însemnătoare scrieri cu care s-a înzestrat literatura noastră este cea intitulată *Table istorice* de dr. EDUARD VEHSE, arhivar din Sacsonia, traduse din limba nemţească de d. maiorul I. VOINESCU. Această scriere metodică este cunoscută în toată lumea înţelepţilor, e trebuincioasă la ori ce june ce îşi face educaţia, la ori ce bărbat ce şi-a săvîrşit învăţăturile, la ori ce bărbat ce nu şi le-a săvîrşit. La sfîrşitul acestor *Table*, d.Voinescu adaogă ce era de întiia şi neapărata trebuinţă pentru ţara noastră, din care împărtăşim cu mulţumire cititorilor noştri articolul următor".

(Extrasul era reprodus şi în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, în nr. 21, din 22 mai 1844).

Concluzia care se poate trage din aceste informaţii este că *Atlasul* a fost pus în circulaţie, în fascicule, o dată în 1841 şi a doua oară în 1844. Aşa cum rezultă din informaţii documentare, fasciculele nu s-au tras toate în 1841, cum anunţa presa, ci o parte abia peste cîţiva ani. Informaţia o deţinem chiar de la I. Voinescu II, care într-o scrisoare din 31 martie 1844, adresată lui I. Ghica la Iaşi, îl ruga să întrebe pe Gh. Asachi prin ce cale ar putea să-i trimită ultimele fascicule din *Atlas*, recent apărute (B.A.R., *Corespondenţă* 84199). La urma *Atlasului* este adăugată — după cum am spus — o filă in folio. Dovadă că adaosul a fost anexat ulterior rezultă indiscutabil din aspectul imprimatului, hîrtie de altă culoare şi calitate, filă nepaginată, lipitură evidentă. Adaosul nu se găseşte la toate exemplarele ; din zece exemplare cîte am putut cerceta două sînt fără adaos. Lipseşte la exemplarul aflat în Biblioteca centrală a Universităţii din Iaşi şi mai lipseşte la unul dintre cele nouă exemplare de care dispune B.A.R.

Pe baza comparaţiei de texte între *Table* şi alte lucrări ale lui N. Bălcescu, în special cu *Puterea armată* şi *mssul 82*, pe care îl publicăm mai jos, am atribuit această scriere lui N. Bălcescu, fără ca să putem preciza dacă este o colaborare — ceea ce poate fi foarte probabil — sau este o lucrare personală. În tot cazul, în redactarea ei prezenţa lui N. Bălcescu pare neîndoielnică. Ni se pare firesc ca unul dintre tinerii despre care aminteşte Voinescu II că l-a ajutat la alcătuirea lucrării să fi fost N. Bălcescu, ţinînd seama de legăturile de prietenie care existau între ei şi de pregătirea istorică a aceluia care avea să publice în curînd *Puterea armată*. Bineînţeles că orice atribuire pe această cale are să obţină confirmarea deplină numai prin aflarea unor informaţii directe şi sigure (N. BĂLCESCU, *Opere*, I², p. 171—176 ; *Opere*, II², p. 311 — 316 ; G. ZANE, *Operele lui N. Bălcescu într-o nouă ediţie*, în *Rev. Fund. reg.*, VII, 1940, nr. 10).

Tablele de istorie românească sînt o lucrare sumară, mai mult o enunţare de date, aşa cum cerea, dealtfel, caracterul operei la care erau anexate. Informaţia este culeasă din publicaţii

bine cunoscute în cursul epocii, Fl. Aaron, Dionisie Fotino, Baur. Întreaga lucrare se compune din două părţi; prima intitulată: *Tabla de istoria politică a Prinţipatului României*, şi a doua: *Tabla de istoria culturii a Prinţipatului României*, ambele cu privire numai la Ţara Românească.

Partea I este compilată după Fl. Aaron: *Manual de istoria principatului României de la cele dintăi vremi istorice pînă în zilele de acum*, Buc., 1839.

Nu-i nimic surprinzător. Fl. Aaron era un profesor cu mult prestigiu; la 1848 presa revoluţionară vedea în el „adevăratul tip al omului nou" şi releva influenţa pe care cursurile sale de istorie au exercitat-o asupra tineretului (*Vestitorul românesc*, XII, 1848, p. 234—235). Manualul său reprezintă ultimul cuvînt al istoriografiei româneşti şi oricine se ocupa de istoria românilor trebuia să ţină seamă de scrierea profesorului de la Sf. Sava. Faţă de stadiul actual al informaţiei istorice, multe date din Aaron sînt greşite, însă în anii 1840—1844 o revizuire radicală era cu neputinţă. Cu toate acestea autorul *Tablelor*, luînd pe Aaron de bază, rectifică unele date şi mai ales scoate în evidenţă anumite evenimente, ceea ce arată şi preocupări proprii de cercetare a izvoarelor şi o poziţie personală. Astfel, corectează unele date de domnie, ca data morţii lui Dan II: 1383, în loc de: 1387 la Aaron, anii de domnie a lui Mircea: 1383—1419, în loc de: 1387—1419; a lui Alexandru Iliaş: 1615—1617, în loc de: 1616—1617; precizează timpul de domnie a lui Gavril Movilă: „10 luni în 1617", în loc de „vreo cîteva luni" în 1617 la Aaron. În *Table* sînt adăugate unele informaţii care lipsesc în Aaron, dar mai ales sînt consemnate evenimente pe care *Manualul* acestuia nu le reţine. De ex. sînt inserate informaţii cu tendinţe vădite sociale sau patriotice; de pildă: „Mircea cîştigă bătălia de la Rovine şi goneşte pe vrăjmaşi pînă la Andrianopol. Lepădarea protecţiei"; „Ţepeş cu o armie de 7 000 călăreţi cîştigă o biruinţă strălucită şi goneşte pe vrăjmaşi". De pe aceleaşi poziţii patriotice sînt consemnate unele evenimente bine cunoscute: uciderea lui Mihai Viteazul este consemnată sub următoarea formă: „Mihai ucis hoţeşte în cortul său de nişte ucigaşi cumpăraţi de Basta". *Tablele*, deşi atît de sumare, consemnează, parcă intenţionat, frămîntări sociale, mişcări de masă sau acţiuni boiereşti, folosind termenii: răscoale, insurecţii, conspiraţii, conjuraţii etc. În lumina aceleiaşi atitudini condamnă reforma lui C. Mavrocordat într-o formă care aminteşte pe Bălcescu: „Vechea constituţie se strică, naţionalitatea piere".

Dacă pe de o parte *Tablele* se depărtează de Aaron, pe de alta se depărtează şi de Bălcescu; astfel, folosesc anumite titulaturi de domni pe care la acesta nu le întîlnim, ca: Grigore II Ghica II, Grigorie II Ghica III, Grigorie III Ghica VII.

Partea a II-a din *Table* expune un material cules din Baur şi Dionisie Fotino; dar în cuprinsul ei găsim mult mai clar ca în Partea I idei şi formulări cu care ne-a obişnuit Bălcescu. Apare limpede opţiunea autorului pentru o istorie a poporului, în locul unei istorii a stăpînitorilor. Concepţia istorică de pînă atunci este criticată: „dar [istoria] nu ne arată nici o urmă de cele ce alcătuiesc viaţa norodului" şi autorul propune să fie studiate formele de guvernămînt, instituţiile principale, mai ales armata şi organizarea financiară: regăsim ideea cunoscută a lui Bălcescu a raportului dintre forţa armată şi poziţia geografică a ţărilor române: „Geografica poziţie a Ţării Rumâneşti îi impunea, de la începutul său, datoria de a-şi apăra naţionalitatea cu armele în mînă" (vezi mai jos p. 312) sau în altă parte „Poziţia geografică a ţării impuse românilor îndatorirea de a fi mai nainte de toate o naţie războinică". În cuprinsul atît de sumarului text ne izbeşte o terminologie specifică mai tîrziu scrierilor lui Bălcescu: „putere armată", „stare de mijloc", „stare soţială". Întrebuinţarea chiar a termenului „soţial" este semnificativă; adjectivul „social" sau „soţial", deşi circulă foarte puţin în publicistica românească între 1840—1848, este totuşi frecvent în scrierile lui Bălcescu. Şi este explicabil de ce; ca şi în Occident, el evocă masele, poporul; problemele contemporane în concepţiile înaintate sînt pro-

bleme ale maselor, nu ale claselor conducătoare. Astfel, fără vreo informație directă și chiar fără o comparare de texte, *Tablele istorice* ne amintesc imediat pe Bălcescu și într-un fel sau altul, colaborator sau redactor unic, înclinăm a-i recunoaște o participație la alcătuirea lor. Cu atît mai mult cu cît, în afară de textele cunoscute din Bălcescu, un ms autograf vine să sprijine oarecum direct această opinie. Este vorba despre mssul aflat în B.A.R. în dosarul miscelaneu N. Bălcescu, nr. 82, adică tot în hîrtiile lui Bălcescu de la Palermo, f. 323—331 paginația dosarului, 37—52 paginația autorului (cu paginația repetată pentru filele 41 și 42) și din care lipsesc: partea de la început, f. 1—37, adică cap. I și o parte din cap. al II-lea, sfîrșitul cap. al IV-lea și începutul cap. al V-lea, probabil și sfîrșitul cap. al IX-lea. Concept redactat în chirilic, cu o grafie care ne duce într-o epocă timpurie a scrisului lui Bălcescu, mssul cuprinde numeroase adăugiri marginale, f. 40, 41, 41 repetat, 44, 46, 47, 48, 49, 50. Îi lipsește titlul; după cuprins, pentru o mai lesne identificare, i se poate atribui titlul: *Despre organizarea Țării Românești.*

Mssul reprezintă cu certitudine o încercare premergătoare *Puterii armate*, o schiță de istorie socială în care N. Bălcescu a intenționat să înfățișeze toate instituțiile sociale din trecut ale Țării Românești. Dîndu-și seama de dificultățile unei lucrări atît de larg concepută, i-a restrîns cadrul și a dat, deocamdată, numai partea privitoare la armată. A anunțat însă, mai tîrziu, în două rînduri, intențiile sale de a lucra ceva în domeniul cronologiei domnitorilor și al finanțelor publice. În raport cu textul din *Table istorice* și cel din *Puterea armată*, publicată în 1844, mssul 82 cuprinde un text intermediar. N. Bălcescu tratează în acest ms chestiunile enunțate în *Tabla de istoria culturii a Prințipatului României*, care are subtitlul: *Despre starea soțială în Țeara Românească*, textul cuprinde mai ample informații, unele introduse între rînduri sau adăugate pe margini. Izvoarele principale sînt Baur și Fotino. În ambele lucrări știrile sînt uneori identice și în amîndouă autorul are aceeași tendință de a moderniza nomenclatura instituțiilor; marele vistiernic — ministru finanții sau finanțelor, marele postelnic — ministru trebilor din afară, marele căminar — șambelanul domnului etc. Este posibil ca partea din ms care nu s-a păstrat să fi tratat tocmai chestiunile expuse sumar în *Table*: *Împărțirea administrativă a țării, Despre Domn, Sfat și Obșteasca Adunare*; și poate, la început, să fi cuprins chiar o cronologie a domnilor și evenimentelor principale, pentru că ținînd seamă de întinderea pe care Bălcescu a dat-o subiectelor tratate în partea pe care o cunoaștem, cele 36 de file care ne lipsesc par prea numeroase numai pentru aceste două capitole.

Înclinăm a crede că lucrarea, așa cum a fost proiectată, a rămas în stadiul de concept, și că singură partea privitoare la *Puterea armată* a fost dezvoltată și pregătită pentru tipar. Restul este un material insuficient închegat și, prin urmare, pentru Bălcescu nepublicabil. Cu toate acestea, tema în ansamblul ei a rămas pentru dînsul ținta majoră a istoriografiei românești. În prefața *Puterii armate*, după ce arată că o istorie adevărată trebuie să fie o istorie a poporului, a instituțiilor sociale, a ideilor, sentimentelor, obiceiurilor, comerțului și culturii, adăugînd că o astfel de lucrare este „lungă și anevoe", își exprimă speranța că totuși se va ridica odată cineva dintre români „care să aibă curajul și vrednicia să ia asupră-și această înaltă sarcină". Faptul că a păstrat acest ms și l-a purtat cu el în exil ne face să credem că problema unei istorii sociale a poporului român a continuat să-l preocupe și se gîndea că poate tot el ar scrie-o cîndva.

Mssul este fără dată; după conținut și după forma de redactare a fost cu certitudine alcătuit înainte de *Puterea armată*, adică înainte de toamna lui 1843; poate în 1842, dacă nu chiar mai nainte. I. Voinescu II ne spune că Bălcescu pregătea material pentru *Puterea armată* chiar în închisoarea de la Mărgineni, adică între 1841 și 1842. Textul din *Table* conține un material, în parte identic, într-o formă mult simplificată și adaptată la cerințele unei lucrări de felul *Tablelor istorice* ale lui Eduard Vehse. El cuprinde o redactare ce pare încă mai veche, foarte sumară

în această parte şi care a fost pusă la zi — adăugîndu-se menţiunea domniei lui Bibescu — şi tipărită în condiţiile pe care le-am arătat mai sus.

Dăm mai jos, comparativ, unele texte corespunzătoare din cele trei lucrări, *Table*, *mssul* 82, şi *Puterea armată*, din care lectorul singur îşi poate face o idee de legătura dintre ele.

Table istorice

Armia permanentă, una din cele dintîi în Europa, a avut începutul ei de la al XIV veac; ea să alcătuia :

Mssul 82

Rumâni au fost cea dintîiu naţie în Europa care au avut o armie permanentă.

Armia rumânească şi-a avut fără îndoială începutul său de la Rodolf, fiindcă vedem că Mircea regulă trupul dorobanţilor care era întocmit înainte.

Lui Mircea însă i să dă cinste de întemeetoru armii rumâneşti; el a aşezat cea dintîi piatră al aceştii întocmiri ; el întîiu dete pilda de o armie regulată şi permanentă, armie care, supt următorii săi, să desăvîrşi mai mult şi să mări.

Iată starea armiilor rumâneşti înaintea fanarioţilor :

Puterea armată

Armata românească a fost cea dintîi armată permanentă în Europa. Este de crezut că ea îşi avea începutul de la Radu Negru, care a pus bazul tuturor instituţiilor noastre. Istoria ne arată că Mircea I regulă corpul dorobanţilor, care era alcătuit de mai nainte [1].

Lui Mircea dar se dă, mai cu seamă, cinstea de întemeietorul armatei româneşti. El înălţă şi regulă edificiul început de cei mai denainte de el. El fu cel dintîi care se înfăţişă în Europa cu o armată permanentă şi regulată, care sub următorii domni se desăvîrşi şi se mai mări.

Armata românească, de la început, s-a împărţit în cete de 1 000 oameni, sub un căpitan. Fiecare ceată se subîmpărţea în zece centurii, sub un sutaş, în urmă iuzbaşa. Fiecare centurie apoi se mai împărţea în zece decurii, fiecare sub un cetaş.

[1] Este cunoscut că între staturile acum înfloritoare în Europa, cele dintîi oştiri permanente au fost les compagnies d'ordonances şi les francs archers alcătuite de Carol VII, regele Franţii, 1445 şi 1448. Armata românească era dar cu mult mai veche.

de 10 mii dorobanți regulați de Mircea I. Aceștia alcătuia pedestrimea țării,

10 000 dorobanți, regulați de Mircea, supt căpitani lor. Aceștia alcătuia pedestrimea cea înfricoşată a țării, avea tunuri. Fii urma părinților în slujbă, fiind slobozi a intra și în altă tagmă.

Capul a 500 se numea vătav, în vremile nouă ceauș [1].

Ea se alcătuea :

1. De cetele de dorobanți sau neamul dorobănțesc, după cum îl numesc hronicarii noștri. Ei era în număr de 5 000 cruci [2] sau 10 000 oameni și alcătuea pedestrimea cea grea a țării. Fiii urma părinților, în slujbă. La început era armați cu arcuri și sulițe. La aflarea prafului, li se dete puști și tunuri. Capul lor se numea căpitanul cel mare sau căpitanul dorobanților. Fiecare ceată de o mie oameni se comanda de un căpitan mai mic sau subcăpitan.

2. Călărașii. La început era mulți, iar în urmă s-au împuținat din pricină că sărăciseră și nu se putea

---

[1] GRECEANU, f. 240; *Leatopisețul lui Tudosie sin Stoian*, f. 210; al lui *Radu Lupescu*, f. 134; *Hrisovul lui Radu vodă către iuzbașa Mirciotă*, 1613, ian. 13; *Historica relatio de Statu Valachiae 1679–1688;* FOTINO, t. II, p. 205–6.

[2] Ostașii fiind îndatorați să plătească oarece la capetele lor, se împărțea în cruci, și s-a hotărît ca fiecare cruce să plătească pe an un leușor (leonium, monedă ungurească de la care a rămas numirea *leu*, la piastru turcesc de 40 parale). Dacă ceata era mai bogată, se așeza cîte unul sau doi ostași pe cruce; iar fiind mai săracă se punea trei, patru și mai mulți; *Historica relatio de Statu Valachiae*. Această împărțire în cruci a fost nu numai la ostași, ci și la companiile negutitorești.

de 5 mii roşii de ţară, un trup de călăreţi supt comanda marelui paharnic; au ţinut pînă la al 18-lea veac,

de 2 mii seimeni, legioană de pedestrime de streini simbriaşi,

de 1 500 lufegii, un deosebit trup de pedestrime,

500 lufegii ai spătarului,

(vezi mai jos p. 313—314)

5 000 roşi de ţară, tagmă alcătuită numai de nobili, supt comanda marelui paharnic.

2 000 seimeni, legionul strein, pedestrime supt bulugbaşa lor.

1 500 lefegii, alcătuind un reghiment de pedestrime supt comanda căpitanului lor. Mai era încă şi alţi lefegii ai spătarului supt comanda ceauşului spătăresc.

(vezi mai jos p. 320)

ţine, avînd multe cheltueli. La 1620 era 8 000[1]; iar pe la 1679 numai 6 000 oameni. Capul lor era spătarul; crucea lor nu se ştie de cîţi era[2].

3. Roşii de ţară. Iarăşi călărime sub comanda marelui paharnic. Acest corp, atît de vestit, a ţinut pînă la al XVIII veac.

4. Lefegiii, în număr de 1 000 oameni, alcătuea un regiment sau ceată de pedestrime, sub căpitanul de lefegii.

5. Lefegiii spătarului, în număr de 500, sub comanda ceauşului spătăresc.

---

[1] GEORGIO TOMASI, p. 74.

[2] *Historica relatio de Statu Valachiae, 1679—1688.*

(vezi mai sus p. 50—51)

Între *Table* şi chiar lucrări de mai tîrziu ale lui Bălcescu, se pot constata apropieri. De ex.: în *Table* vorbindu-se despre Obşteasca Adunare se arată că era compusă din cler, mitropolitul ca prezident, episcopii şi egumenii mănăstirilor, din boieri de toate clasele şi deputaţi ai judeţelor şi ai corporaţiilor şi că în anumite cazuri se constituia în curte judecătorească, ca şi Camera Pairilor în Franţa (vezi mai jos p. 313); în *Introducerea* la *Românii supt Mihai Vodă Viteazul,* exact la fel: Obşteasca Adunare este tot aşa alcătuită şi din nou asemănată cu Camera Pairilor din Franţa (ed. 1878, p. 10). Modernizarea nomenclaturii instituţiilor este excesivă, dar anticipatoare. O vom mai întîlni la Bălcescu.

* * *

Reedităm capitolul al II-lea din *Table* întrucît este neîndoielnic partea care se apropie mai mult de opera lui Bălcescu, şi publicăm în continuare mssul 82, în întregime, cu ortografia şi particularităţile sale. Acest material are o importanţă documentară, şi publicarea lui este menită să servească la completarea informaţiilor noastre asupra începuturilor ştiinţifice ale lui Bălcescu. Mssul 82 este fără titlu; titlul dat de noi: *Despre organizarea Ţării Româneşti.*

TABLĂ DE ISTORIA CULTUREI A PRINȚIPATULUI ROMÂNIEI

Despre starea soțială în Țara Rumânească

Geografica poziție a Țării Rumânești îi impunea, de la începutul său, datoria de a-și apăra naționalitatea cu armele în mînă. Ea avu eroi, concherani și martiri săi; istoria ne-a păstrat scumpa aducere aminte a numelui lor, ne-a lăsat povestirea a mai mult de o faptă de vitejie și de închinare, dar nu ne arată nici o urmă de cele ce alcătuesc viața norodului. Supt pompoasa dar numire de stare soțială a Țării Rumânești, eu înțeleg aci numai felu guvernului sau constituția, puterea armată și finanțele, singurele objecte despre care băgarea de seamă a putut culege petice, petice, o slabă cunoștință, pentru vremea trecută pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat sau pînă la 1739.

Felu guvernului sau constituția

Împărțirea țării

Țara Rumânească era împărțită, de la început ca și acu, în două părți:

1. În partea dincolo de Olt, sau banatu Craiovei, acu Valahia mică;

2. și în partea dincoaci de Olt sau Valahia mare. Supt-împărțită în mai multe mici capitanaturi neatîrnate, Valahia mare la 1290 să formă subt Radu I. Negru într-un singur tot. Pe la 1390 Mircea I împărți țara în 18 județe și acestea în plăși și sate. Guvernu carele la rumâni fu de la început o monarhie electivă supt un prinț (domn) stăpînitor, pă lîngă care un senat de 12 boeri sau patricii, să împărțea în două puteri publice deosebite:

a) În legiuitoare; b) În săvîrșitoare și judecătorească.

Puterea legiuitoare

Puterea legiuitoare să exersa de domn, de Senat și de Obșteasca Adunare.

Domnu. Deși puterea domnului nu era nemărginită, prerogativele sale încă era foarte mari. Singură căpetenie a puterii săvîrșitoare, el orînduia la toate slujbele țivile, judecătorești, ostășești și bisericești; era căpetenia oștirei; avea drept de viață și de moarte; judeca în instanția după urmă dimpreună cu Senatu; orînduia pedepsi la vinele care nu era coprinse în pravilă; avea listă țivilă care să alcătuia din bani de la ocne, vămi și dăjdiile numite: dijmărit, oerit și vinerici; avea domenuri în țară, asemenea și în Transilvania.

Senatu. Senatu se alcătuia din 12 boeri supt prezidenția banului. Aceștia să împărțea în doă clase. Cei dintîi șase, ca miniștri ai domnului, să numea boeri de taină. Fiecare cîrmuia cîte o ramură a administrației și avea glas chibzuitor și sfătuitor în toate adunările. Aceștia era:

1. Marele ban, prezident, cîrmuitor și judecătorul cel mai înalt al Banatului.
2. Marele dvornic (Maire du Palais), ministru al dreptății.
3. Marele logofăt, ministru din lăuntru.
4. Marele spătar, ministru al răsboiului și căpetenia oștirei; avea supt dînsul și un tribunal spețial pentru pricinile ostășești.
5. Marele vistier, ministru finanțelor.
6. Marele postelnic, ministru trebilor din afară.

Cei de a doua clasă era:

1. Marele agă, mai întîi polcovnic de vînători, mai la urmă general al dorobanţilor; căpetenia poliţiei în vreme de pace; avea supt dînsul un tribunal speţial pentru pricinile corecţionale.

2. Marele clucer.

3. Marele căminar, şambelan al domnului; comanda gvardia din lăuntru palatului.

4. Marele paharnic, comandir al roşilor de ţeară (vezi puterea armată).

5. Marele stolnic.

6. Marele comis.

Senatul era totdeodată şi cea mai înaltă curte judecătorească, numită Divan. Cînd se constitua în curte judecătorească, mitropolitul cu episcopii, boeri de I clas şi numai cluceru din cei de a doa clasă avea şedere în Divan. Marele postelnic avea atunci însărcinarea de procuror al domnului.

La aceste boerii, pă care domnul le da, sau putea să le dea şi ca titluri onorifice, fără hotar, să mai adăugară şi altele care formară clasul al 3-lea. Acestea sînt: 1. marele serdar; 2. marele sluger; 3. marele pitar; 4. marele armaş; 5. marele portar; 6. marele şetrar; 7. marele clucer de arie.

Obştească Adunare. Chemarea (convocation) acestei adunări nefiind hotărîtă de pravilă, misia ei, la întîmplările obicinuite, să mărginea în atribuţiile şi însărcinarea à états généraux a Franţei. La împrejurări mai mari ea era mare. Alegerea domnului, declaraţia de răsboi, încheerea de pace şi de tractaturi, facerea de legi nouă, acestea era înalta ei însărcinare şi datorie. Ca camera pairilor în Franţa, de multe ori această adunare se constitua şi în curte judecătorească spre a judeca în vini de stat sau alte vini însemnate.

Adunarea să alcătuia obicinuit de mitropolitu ca prezident, de episcopi, de igumeni mînăstirilor, de boeri de toate clasele şi de deputaţi ai judeţelor şi ai corporaţiilor care era, ca un clas intermediar sau stare de mijloc (tiers-état). La alegerea de domn un mai mare număr de deputaţi de starea de mijloc şi ofiţeri oştirei venea să înmulţească adunarea. Chemarea atunci să făcea de mitropolit carele era Inter-domn.

După drept, prezident al Adunării Obşteşti, mitropolitul avînd de apururea şi însărcinarea cu cenzura şi păstrarea legilor şi a drepturilor norodului, precum şi dreptul de interim la moartea sau scoaterea domnului, s-ar fi putut socoti ca o a treia putere publică deosebită, adică puterea păstrătoare (pouvoir conservateur).

Puterea armată

Puterea armată la români era compusă din două părţi deosebite: 1. Armia permanentă şi 2. Miliţia.

Armia. Armia permanentă, una din cele dintîi în Europa, a avut începutul ei de la al XIV veac; ea să alcătuia:

de 10 mii dorobanţi regulaţi de Mircea I. Aceştia alcătuia pedestrimea ţării,

de 5 mii roşii de ţară, un trup de călăreţi supt comanda marelui paharnic; au ţinut pînă la al 18-lea veac,

de 2 mii seimeni, legioană de pedestrime de streini simbriaşi,

de 1 500 lufegii, un deosebit trup de pedestrime,

500 lufegii ai spătarului,

1 000: două escadroane deosebite de călărime: 500 sărăcei şi 500 scutelnici supt comanda a doi căpitani ai spătăriei,

1 000 vînători călări şi pedestri supt aga sau polcovnic,

4 000 tălpaşi,

500 puşcaşi,

500 tunari,

500 copii din casă, care alcătuia gvardia din lăuntru palatului domnului subt comanda marelui căminar. Ei purta steagul domnesc,

1 000 lipcani
1 000 călăraşi
500 aprozi } supt marele postelnic. Aceştia era un fel de jandarmerie care în vreme de răsboi se împreuna cu armia.

Miliţia. Miliţia să alcătuia din căpităniile judeţelor, fiecare de cîte 1 000 oameni. Osebit din cele ale Banatului, numai în Valahia mare era 18 căpitănii. Efectivul aceştii oştiri să împărţea în doă trupuri osebite numite: cazaci martalogi şi cazaci cataraci.

Pă lîngă aceasta, slujitori cunoscuţi supt numirea de spătărei, postelnicei, vistiernicei, păhărnicei, comişei, şetrărei, vizitii şi cămărăşei era asemenea cu arme şi îndatoraţi a-şi plăti contigentu în vreme de război.

Finanţele

Veniturile obicinuite ale statului sta în ocne, vămi şi dăjdii. Dăjdiile cele obicinuite era: 1. capitaţia a căria sumă (quotité) e necunoscută, 2. dajdia pentru haraciu sau tributu ce se plătea la Poartă, 3. ploconu steagului, 4. ploconu bairamului, 5. goştina sau oeritul, aşezată la 1584 de Petru Cercel, 6. vinăriciu şi 7. dijmăritu.

Lista ţivilă a domnului alcătuită de banii ocnelor, vămilor, dijmăritului, oeritului şi vinăriciului înghiţind singură ea o însemnătoare parte din veniturile statului, urma fireşte pentru acoperirea cheltuelilor şi întîmpinarea trebuinţelor a să născoci şi alte dăjdii, precum s-au şi făcut. Astfel fiecare domn, după capriţu, arunca pă clasu cel mai sărac, pă pacinicul plugar şi pe starea dă mijloc cîte o impoziţie nouă cum „oaia seacă" aşezată de Alexandru II la 1576, „găleata" de Mihnea II la 1577, „năpastea" tot de Mihnea II, văcăritu, pogonăritu şi pecetluitu.

Notă. A scuti clerul şi mănăstirile de tot felu de dăjdii; a scuti pă boeri de toate contribuţiile; a întocmi o nobleţe moştenitore, acea a neamurilor şi a mazîlilor; a aşeza o capitaţie pă bresle şi corporaţiile logofeţilor vistieriei şi ai divanului care făcea parte din starea de mijloc; a desfiinţa sau a face o însemnată reducţie în armia permanentă şi în miliţia ţării; a slobozi pă ţărani de starea de servage (rumânie); iată pe scurt reforma în 12 articole a lui Constantin Mavrocordat, amestec de bine şi de rău, care în mîinile următorilor domni grăbi prăpădenia ţării.

Legea fundamentală supt numirea smerită de Regulament Organic, care ne cîrmueşte astăzi şi pă care sîntem datori dărniciei augustului nostru protector, este destul de cunoscută pentru ca să îndrăznesc a vorbi mai mult de dînsa.

[DESPRE ORGANIZAREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI]

[-----]

3 lei, din care jumătate la casa milelor şi jumătate la şcoale. Aceştia bani să să plătească de două ori pă an, la Sf. Gheorghe şi Sf. Dimitrie [1].

Mănăstirile avură încă prefaceri multe. Mihaiu Racoviţă orîndui ca mănăstirile să plătească tributul în doi termeni. Costandin Mavrocordat, la a patra a sa domnie, mai adăogă 2 termeni şi să făcu patru.

Ştefan Racoviţă aşăză iarăşi doi termeni ca supt Mihaiu Racoviţă [2], Asfel au urmat pînă la Grigorie Ghica, la 1769, cînd mănăstirile, întemeiate pe plata ce da, ceru iarăşi să li să dea milile de mai nainte şi îşi înoiră hrisoavele cele vechi prin care primea mili de la vămi, ocne şi vinărici.

Unile însă au urmat a priimi mili d-a driptu de la vămi, iar altile de la bani domneşti ai plăţii vămilor şi altile de la cumpărători vameşi. Asemenea şi despre vinărici, unile mănăstiri primea cele două aspre de la dealuri, după vechiul obicei, iar celelalte 3 adăogate le loa vistieria. Altile au primit hrisoave ca să ia cătăţimea vinăriciului orînduită de la vistierie[3].

Mitropolitul, episcopi şi cele 12 mănăstiri mai mari avea fiecare la Bucureşti cîte o pivniţă —, scutită de orice dajdie.

După desrobirea ţăranilor mănăstirile priimiră spre despăgubire un număr oarecare de scutelnici, oarecare vămi, dreptu d-a pescui în oarecare bălţi şi o sumă de bani de la vistierie[4].

Igumeni mănăstirilor pentru multele împovărări ale dărilor au arătat în urmă cum că mănăstirile au încăput în mari datorii şi astfel au încetat d-a mai face milostenii şi a păzi îndatoririle ctitorilor.

III. Starea de mijloc

Starea de mijloc să întărea mai mult de ce mergea. Orăşani, prin iconomia lor, cîştigară bogăţii, în vreme ce boeri sărăcea din pricina luxului.

Articolul V din reformă hotăra asfel starea de mijloc.

1° Supune la toate dăjdile breslele logofeţeilor divanului şi vistierii.

2° Întocmeşte încă breslele următoare:

a) Bresla căpitanilor miilor, care de la reformă scoţîndu-să din căpităniile lor, a rămas să fie numai căpitanul de slujitori

b) Vameşi eşiţi din slujbă.

3° Aşază toate breslele vechi sau nuoă supt inspecţia marelui cămăraş; le ia dreptu d-a -şi alege staroste însuşi şi să priimească pe cel orînduit de cămăraş şi le orîndueşte ca să plătească capitaţia în patru sferturi, care să o plătească la vistierie.

L-aceste bresle s-au mai adăogat în urmă trei:

Caloieni, care să alcătuia de două sate bulgari care veniseră de peste Dunăre, în judeţul Ialomiţei. Aceştia plătea o dare deosebită.

---

1 *Istoria tis Vlahias*, f. 226.
2 *Istor.*, f. 454.
3 *Istoria tis Vlahias*, f. 35.
4 *Ist.*, f. 444.

Aleşi, breaslă nouă făcută în zilele lui Grigore Ghica; aceştia fiind oameni mai cu stare plătea la vistierie o dajdie mai grea şi pentru aceia s-au numit asfel.

Compania neguţătorilor streini, făcută de Alexandru Ipsilant. Tot negoţul principatului era în mîinile stări de mijloc. Negustori streini şi mai cu seamă greci şi armeni făcea importaţia, rumâni exportaţia, ovrei negoţul mărunt. Negustori rumâni aducea mărfuri de la Lipsca, Danţic şi Viena. Greci şi armeni de la Cost., Andr., Smirna şi Brusa. Giurgiu era scala cea mai însemnată a ţări pentru lucrurile ce se trimetea în Turcia şi [Fran]ţia sau aducea în ţară din acele locuri.

Multe mărfuri să trimetea şi să primea prin [Ga]laţi.

Exportaţia ţări sta în grîu, orz, ovăz, boi, cai, mei, ceară, miere, unt, seu, brînză, sare care nu să putea exporta decît la Costandinopol pînă cînd să îndestula acest oraş, ca de la 1689 mai mult de 150 de corăbii ducea în toţi anii proviziile ţări la Cost., încît pucine rămînea spre a să trimite şi în celelante staturi. Negustori greci ridica în fiecare an pentru Cost. mai mult de 500 000 miei, pe care îi plătea cum le venea, urmînd dintr-această multe abuzuri (*Voyage en V. et M.*, page 57, 1822. Lejeune).

Neguţători numiţi capanlii cumpăra brînză, unt ceară, seu, carnea afumată şi alte cu asemenea abuzuri.

Afară d-această se mai esportuia în Turcia, lînă, cherestea, [...]*, caşcaval, unt, miere, ciriviş, [. . .]*, piei de dobitoace, cai, boi, [. . .]*, oi,capre [. . .]* lînă o sută de [. . .]*, iar în Chesaria şi Polonia ceară, vin, porci, tutun, peşte sărat de Dunăre.

Importaţia sta în postavuri de Polonia şi Lipsca, care să plătea foarte mult, preţul lor era crescînd de la 3 ½ pînă la 5 şi 6 lei cotul, fiindcă se vindea puţin postav de Franţa, fiind prea scump, şi să vindea mai bine postavul de la fabrică, de la Afumaţi, care deşi mai prost, dar eftinătatea lui de 20 şi 26 parale cotu îl făcea de să vindea.

Altă importaţie sta în damasc din Francia, stofele de la Hio, Bruza, Veneţia şi care se vindea foarte scump, şi în blănile din Rusia care avea mare trecere; în băcănii, bumbac, fier şi alte metaluri din Turcia şi în fierării şi alte trebuincioase la case din Transilvania. Compania veche a braşovenilor fabrica în Braşov multe trebuincioase pentru norod şi negoţul ei să urca la 5 000 sărcini de cai. Tirania prinţilor ruină îndată pe toţi neguţătorii şi făcu să piardă creditul şi capitalurile lor.

Banii turceşti şi galbeni de Olanda şi sfanţi cum şi taleri de Italia circula în ţară.

La 1782 să aşază în Bucureşti consoli nemţeşti şi ruseşti; la 1818 consul prusienesc şi pe la 1828 franţozesc.

IV. Ţărani

Ţărani de la reformă s-au despărţit în moşneni, clăcaşi şi scutelnici.

Moşneni ca şi mai nainte era oamenii slobozi, proprietari mici, cari atîrna numai de cîrmuire.

Clăcaşii să alcătuia de oameni cei slobozi de mai nainte, care n-avea moşie, şi de cei desrobiţi.

Mavrocordat, în articolul IX al reformii sale, declarează pe toţi robi pămîntului slobozi, şi poronceşte ca d-aci înainte să spînzure numai de cîrmuire şi să-şi plătească dăjdiile la vistierie.

* Loc alb în ms.

Desrobirea ţăranilor, ca şi toată reforma, a avut numai un scop finanţial, iar nu filantropic, de vreme ce soarta ţăranilor s-a făcut cu mult mai grea decît înainte. În adevăr, la ce-i slujea ţăranului slobozenia lui dacă el nu putea să să mute de la o moşie la alta decît pentru o pricină foarte însemnată şi atunci trebuia a să înfăţişa cu jalobă la domn şi, după cercetarea marelui vistier şi învoirea divanului, putea să se mute de la o moşie la alta cu carte domnească. Altmintrelea însă stăpînu avea drept ca pe un rob să-l aducă la loc pe moşie.

Ţărani robi ai pămîntului, ocrotiţi de stăpîni lor, plătia o dajdie neînsemnată, deosebită d-a celor slobozi, era mult mai fericiţi, după cum istoria ni-i arată, în vreme ce cei slobozi, împovoraţi de biruri, neajutoraţi de stăpîni lor, care pierzînd puterea să făcuseră însuşi tirani lor, căci prin desrobire legătura între ţărani şi stăpîni să rupsesă, să văzură căzuţi în cel mai mare grad al ticăloşiei şi dăjnădăjduiri, încît nemaiputînd suferi acele chinuri să făcea tîlhari cu miile, şi căuta să redobîndească prin silă acelea ce li să loase prin silă, sau fugea în ţările streine, părăsindu-şi pentru totdeauna locul strămoşilor lor. Asfel că în anul 1741, numai din părţile Craiovi fugiră 15 000 lăcuitori; asemenea şi din celelalte judeţe.

Asfel din 147 000 familii birnici, care la 1741 era în ţară, în 5 ani după aceea, la 1746, să afla numai 70 000 şi după 10 ani, la 1757, *d-abia mai rămăsese 35 000.*

Iată isprava înfricoşatei reforme.

Mavrocordat obşti un urbariu sau puntu care aşăza asfel drepturile şi datoriile reciproce între clăcaşi şi proprietari:

1. Fiecare clăcaş să fie dator să lucreze proprietarului pe moşie 24 zile, iar la 1747, în a 4-a sa domnie, 14. Mavrocordat, fiind silit să mărească dăjdiile, orîndui ca să slujească numai 12 zile şi cît se va putea învoi mai pucin cu stăpînu moşii care era dator să-i dea cîmp [. . .]*.

[Boieri]

[. . .]

5. Marele vistier, ministrul finanţii; acesta era cel mai mare ministeriu al Principatului; el era mare trezorier. Sameşi îi era supuşi. Toate jălbile ce privea la dăjdii să cerceta de vistierie, care ţinea catastih de toate satele şi care plătea dajdia.

Toţi zarafi şi postavarii Bucureştiului era supt stăpînirea lui, precum şi toate breslele de afară.

6. Marele postelnic era ministru trebilor din afară; la el să îndrepta toţi cei ce voea să vorbească domnului; el să înţelegea cu ambasadorii streini şi îi înfăţişa domnului; cînd divanul judeca acesta [era] ca un procuror din partea domnului; el avea supt sine lipcanii şi un trup de călăraşi cu polcovnicu lor, ca să ducă hîrtiile cîrmuiri la Cost., la Viena şi în alte capitale a staturilor vecine.

Aceştia avea voe să intre la domn cînd vrea, să şază jos înainte-i şi să stea acoperiţi, să-şi dea părerea fără a fi întrebaţi. Ei purta bastoane de argint.

Iar al doilea clas sau boeri de sfat purta asemenea bastoane de argint şi titlu de mare, dar nu vorbea decît numai cînd îi întreba domnu şi nu şădea decît numai cînd le poruncea să şază; la adunări însă toţi şădea jos înaintea lui vodă, atît cei halia cît şi mazîli.

Boeri de sfat era aceştia:

1. Marele aga sau căpitanu general de vînători; era şefu poliţii; judeca în pricini corecţionale.

2. Marele clucer era furnisor general al armii; el împărţea merticurile pîinei la boeri şi slujitori, luînd bani de la vistierie cu cari cumpăra trebuincioase zaharelii.

---

* Mssul lipsă.

3. Marele căminar sau şambelanu domnului, comanda gvardia din lăuntru a palatului.

4. Marele paharnic (échanson) da să bea domnului la ospeţe mari şi comandant a 5 000 roşi de ţară, care trup era alcătuit tot de nobili.

5. Marele stolnic era îngrijitor al bucătării domnului şi înfăţişa domnului bucatele la ospeţe.

6. Marele comis, inspector al grajdurilor curţii, şi mergea călare pe lîngă vodă.

Aceste 12 boerii era cele ce să numea mari şi să arăta şi în hrisoave şi în fermanuri.

L-aceştia au început în urmă a să adăoga la sfat şi a treia clasă, alcătuită de 7 boeri.

1. Marele sărdar, căpitănia călărimii şi a mazîlilor, adecă a boerilor scoşi din slujbă; era însă şi mare cvartir-maistru al armii.

2. Marele sluger îngrijea despre slujba din lăuntru a palatului în vremea cînd să da la boeri şi ostaşi mertice de carne şi lumînări; lua bani de la vistierie, cumpăra vite şi împărţea acele mertice.

3. Marele pitar da domnului pîinea la ospăţuri şi împărţea bucatele la armii.

4. Marele armaş era căpitenia artilerii, prezida la tribunalu criminal şi prin el să îndeplinea osîndele; era inspector al închisorilor şi avea supt stăpînire pe toţi ţiganii statului. Purta înaintea domnului topuz de argint.

4. Marele portar era maître des cérémonies, îngrijitor de conacuri, băga în sală la domn pe cei ce venea, purta baston jumătate cu argint.

5. Marele şătrar era inspector peste corturile armii.

7. Marele clucer de arie era îngrijitor peste magaziile de fîn şi orz ale armii şi ale domnului.

Fiecare dintr-aceşti boeri avea supt sineşi doi sau trei locţineri şi alţi mai mici. Aşa logofătu avea supt dînsul pe al doilea logofăt şi doi logofeţi de taină şi alţi logofeţei ai divanului. Vistierul avea al doilea şi al treilea vistier şi alţi visternicei. Postelnicu are al 2 şi 3 postelnic şi 12 postelnicei. Comisul avea al 2 şi al 3 comişi răhtivan (îngrijitor al şelelor şi hamurilor) şi alţi comişei.

Acest sfat exersa cu domnul împreună puterea săvîrşitoare. Nici o pricină mai însemnată nu putea loa sfîrşit fără de voia sfatului. Orice hrisov cu dare de moşie la boeri sau mănăstiri făcea domnul trebuia să fie priimit şi iscălit de boeri sfatului.

Orice faptă însemnată, precum tractaturi de pace, de comerţ, alianţă, jălbi şi cereri la Poartă şi altele trebuia să fie iscălite de mitropolitul, ca prezident al Adunării norodului, şi de boeri sfatului.

Sfatu, pe lîngă aceasta, era înaltă curte de apelaţie, în care caz venea şi mitropolitu şi episcopi.

Acel ce nu să mulţumea de sfat sau boeri divaniţi, cum se numea, făcea apelaţie la domn, şi cînd judeca domnu se numea divan; atunci trebuia să fie de faţă mitropolitul, episcopi, boeri toţi, atît cei halea cît şi cei mazîli, ce se vor întîmpla.

IV. Judecăţi şi legi

De la început judecători pe afară era cîrmuitori judeţelor, adică căpitani cei mari. Aceste judecătorii era şi criminale şi civile. Prigonitoarele părţi venea înaintea judecătorilor şi singuri îşi arăta pricina.

Sentenţia să da înaintea norodului, în cîmp. Acei ce nu să mulţumea apelarisea sau la Divanu din Craiova, de era din partea aceea, sau la Divanu din Bucureşti.

Vornicelu judeţelor căuta poznile ce făcea dobitoacele la bucate şi aduna pripaşurile.

La Bucureşti să orînduia boeri judecători şi cine nu să mulţumea făcea apelaţie la divaniţi. Vinovaţii era închişi în închisori ce să numea grosuri, şi aprozi ce era însărcinaţi să strîngă gloabele la care să osindea vinovatu, priimea o plată care se numea plata cismelor. Osîndele era gloaba, bătaia, închisoarea pentru vinile corecţionale, surghiunlucu, ocna şi moartea pentru cele criminale. Afară d-aceste era o altă osîndă pentru nobili; consta în degradaţia, care sta în a îmbrăca pe vinovat cu haine ţărăneşti. Judecăţile urma după legile împărăteşti şi după obiceiul pămîntului; acolo unde nu era lege să întreba domnul. Iar de la Matei Basarab să urma după legile ce le-a făcut acesta.

Legile civile şi criminale era aceleaşi pentru toţi.

V. Organizaţia din lăuntru

Mircea, desfiinţînd căpitănaturile care dintru-început fusese ţara împărţită, împărţi ţara în 18 judeţe dînd la fiecare numirea după rîul cel mare ce trece printr-însul, el ţintind a organiza tot statul ostăşeşte, împărţind judeţele în căpitănii, fiecare supt un căpitan, comandant de 1 000 oameni, precum urmează :

În jud. Slam-Rîmnic 3 căpitănii : a Focşanului, Gradişta, Măcsineni.

Jud. Buzău : o căpit. a Tîrgului Buzău.

În jud. Prahova : căpitănia Ploeştiului.

Jud. Dîmboviţa : catanile Tîrgovişti.

Jud. Ialomiţa 3 : Lichireşti, Stelnica şi Oraş[ul de Floci]

Jud. Ilfov 3 : Ciocăneşti, Olteniţa, Gherghiţa.

Jud. Vlaşca : Odivoaia şi Daia.

Jud. Muşcel şi judeţul Argeş : a oraşului Cîmpulungului.

În jud. Olt : Slatina şi Uda.

În jud. Teleorman : căpitănia Ruşii de Vede.

Peste Olt cîrmuitor mai nainte era banu şi avea căpitănii în cite 5 judeţe, dintre care cea mare era căpitănia Cerneţiului, întocmai ca şi a Focşanului.

Dintr-aceşti căpitani unii era mai mari şi care era cîrmuitori de judeţe şi judecători. alţi mai mici care era cîrmuitori de plăşi şi supuşi celorlalţi.

Asfel cîrmuitoru şi judecătoru în judeţu Rîmnic era căpitanu Focşanului.

În jud. Buzău şi jumătate Săcueni era căpitanu Tîrgului Buzăului.

În jud. Prahova şi jumătate Săcueni era căpitanu Tîrgului Ploeşti.

În jud. Ialomiţa : căpitanu Oraşului.

În jud. Ilfov : căpitanu Gherghiţi.

În jud. Vlaşca : căpitanu Odivoai.

În jud. Teleorman : căpitanu Ruşii de Vede.

În jud. Muşcel şi în judeţul Argeş : vornicu Cîmpulungului.

În jud. Olt : căpitanu Slatini.

În jud. Dîmboviţa : căpitanu Tîrgovişti.

Această frumoasă organizaţie din lăuntru, care au ajutat foarte mult spre fericirea şi slava ţări, fiindcă la o vreme de nevoe toată ţara să ridica în picioare cu înlesnire supt comanda

căpitanilor miilor şi a boerilor, din domn în domn au început a cădea, pînă cînd fanarioţii i-au dat lovitura de moarte luînd cîrmuirea judeţelor din mîna căpitanilor miilor, pe care o dete ispravnicilor.

Asfel cît această organizaţie au fost în întregime, ţara au fost mîndră şi puternică, cu scăderea ei au scăzut şi ţara, cu desfiinţarea ei au pierit și fericirea ţări.

VI. Armia sau slujitorii

Rumâni au fost cea dintîiu naţie în Europa care au avut o armie permanentă.

Armia rumânească și-a avut fără îndoială începutul său de la Rodolf, fiindcă vedem că Mircea regulă trupul dorobanţilor care era întocmit înainte.

Lui Mircea însă i să dă cinste de întemeetoru armii rumânești; el a așezat cea dintîiu piatră ai aceştii întocmiri; el întîiu dete pilda de o armie regulată și permanentă, armie care supt următorii săi să desăvîrşi mai mult şi să mări.

Iată starea armiilor rumâneşti înaintea fanarioţilor:

10 000 dorobanţi regulaţi de Mircea, supt căpitani lor. Aceştia alcătuia pedestrimea cea înfricoşată a ţării, avea tunuri. Fii urma părinţilor în slujbă, fiind slobozi a intra şi în altă tagmă.

5 000 roși de ţară, tagmă alcătuită numai de nobili, supt comanda marelui paharnic.

2 000 seimeni, legionul strein, pedestrime supt bulugbașa lor.

1 500 lefegii, alcătuind un reghiment de pedestrime supt comanda căpitanului lor.

Mai era încă și alţi lefegii ai spătarului supt comanda ceauşului spătăresc.

Mai era încă și un fel de trup armat uşor, numiţi ferentari, căci vedem pe Alexandru II a ajutora, în 1575, pe Ştefan Báthory pr. Tr. cu 2 000 ferentari, împotriva lui Gaspar Bechic (*Ist.*, f. 132).

Un trup talpași cazaci pe care Șerban II îl urcă la un număr de 4 000, supt un agă.

500 sărăcei
500 scutelnici } alcătuia două escadroane de călărime supt comanda căpitanilor spătării

500 vînători pe jos
500 vînători călări } supt aga sau polcovnic

2 000 cazaci, călări și pe jos, avea polcovnicu lor deosibit.

1 000 lipcani
1 000 călărași sau călărei slobozi } aceştia era supt poruncile polcovnicului ca să poarte corespondenţile în vreme de război ale vătășiei.

500 puşcaşi
500 tunari } supt comanda marelui armaș.

500 aprozi supt comanda unui vătaf, și acesta supt postelnic.

500 copii din casă alcătuia streaja din lăuntru a palatului prinţului. Ei avea căpitan un vătaf. Ei purta steagu domnesc care pe deoparte avea Sf. Constandin și Sf. Elena, marca mitropoliei, şi pe de alta vulturul cu crucea în cioc, marca ţării. Îmbrăcămintea lor era poloneză. Purta arcuri și suliţe cu steguleţe de două feţe: albastru şi galben.

Mai era încă un trup de călărime supt marele sărdar, alcătuit [. . .]* de mazili (*Istor.*, f. 230).

---

* Loc alb în ms.

Mihaiu I Viteazul *mai adăogă două armii în călărimea sa* : delii sau vătafi, un fel de husari, şi beşlii care era în număr de două sute. El mai reformă călărimea [de] curte sau gvardia călare, precum şi roşi de ţară.

Numărul acestor oştiri apropia 40 000, care în vreme de războiu totdeauna să mărea; afară era numai oştirile din Valahia mare, căci în Banat era deosibită oştire a banului cu căpităniile de acolo.

<Să să spună că istoria ne arată :

1°. La 1599, la intrarea lui Mihaiu în Tr., el scrisă Radului Buzescu şi banului Udrea să vie cu oştirile Craiovi şi Mehedinţului şi cu artileria cea grea.

2°. La 1601 boeri Buzeşti cu oştirile Craiovi gonesc pe Simeon Movilă şi îl birue la Crucea Comişani.

3°. La 1508 boerii Părvuleşti, supt banu Părvu, cu oştirile Craiovi goniră pe Mihnea şi puseră domn pe Vlăduţu.

4°. 1522 Barbu, banu Craiovi, goneşte pe Vlad 8-lea.

5°. La 1563 boerii cu oştirile de la Olt să scoală asupra lui Petru II şi să biruesc la Poiana.

6°. Istoria zice că Mihai, ca ban al Craiovi, avea o oştire deosebită (*Istoria*, f. 137)>*.

Afară de aceste oştiri era 18 căpitâni în Valahia Mare, fiecare comandant de 1 000 oameni, care nu priimea leafă dar să scutea de dăjdii. Aceştia era cunoscuţi supt numele de cazaci martalogi şi cazaci cataragi şi slujea numai în vreme de război.

Era încă în toată ţara şi un fel de miliţie, numiţi slujitori, alcătuită de oameni slobozi, care slujea numai în vreme de război, care să scutea de oarece, de aceştia era sate întregi, care avea de căpetenie pe boeri. Aşa cei ce avea căpetenie pe spătar să chema spătărei, cei pe postelnic, postelnicei, cei pe paharnic, păhărnicei, cei pe comis, comişei, cei pe pitar, vizitii, cei pe şătrar, şătrarei ş.c.l. În vreme de pace ei sta în satele lor şi lucra la pămînt; în vreme de război să ridica supt stăpîni lor.

Aceştia să ţinură în întregime pînă la 1720, cînd Nicolae Mavrocordat îi împuţină. Această împuţinare, zice generalul Baur, slăbi de tot statu; nu numai că grăbi săvîrşirea proecturilor Porţi, lăsînd ţara în capriţia ei, fără temere de contrazicere sau revoltă, dar expuse ţara la ocările turcilor şi mai vîrtos a lăcuitorilor din vecinătatea Dunări, vrăjmaşi cei mai neîmpăcaţi (*Mémoires du général de Baur*, p. 47).

Nimeni nu se mai poate mira acum văzînd în istorie pe Radu al VIII-lea pregătind 80 000 soldaţi spre a-i trimite în ajutorul lui Ioan Zapolia, prinţu Transilvanii (ENGEL, p. 215) şi pe Mircea III a întîmpina pe pretendentul la tron Radu Iliaş cu 80 000 şi 36 tunuri. (*Natalis comitis universae historiae sui temporis libri triginta ab año 1545—1581*, Venetiis, apud DAMIANUM ZENARUM, 1581).

Afară d-aceasta, cînd patria era în primejdie, tot norodul era îndatorat a să rădica supt comanda boerilor şi a căpitanilor miilor.

Supt Mircea tot soldatul primea cîte doui bani roşii, care fac 13 parale de acum. Pe lîngă aceasta a avut pe fiecare zi mertic de carne şi pîine sau de meiu. La Paşti domnul le dăruia cîte o chivără şi o bucată de postav, ca să-şi facă uniformă, care era asemenea cu a polonezilor. Toate celelalte, soldaţi şi le cumpăra cu bani lor. <Soldaţi însă nu era scutiţi de toate dăjdile, pe cum să vede, căci istoria arată că la 1654, Costandin I-iu, ca să tragă favorul soldaţilor, dete la dorobanţi şi călăraşi priveleghiu d-a nu plăti dişmă pentru porci

* Pasaj intercalat.

și albinele ce era ale familiilor lor. Aseminea vedem în istorie că Mihnea II, la 1585, mări taxa ce roși de țară plătea> *.

Dorobanți și seimeni, pe la 1653, se revoltară împotriva domnului Matei Basarab, făcînd tot felul de grozăvii, omoruri și jafuri.

Matei murind fără a-i putea domoli, Costandin Cîrnul Basarab, următorul domn, văzînd că revolta lor nu încetează, au înștiințat pe prinți Moldovii și Transilvanii să-i vie într-ajutor, care viind au izbit pe rebeli la Teleajăn, în 17 iunie 1655, și îi nimicniciră cu totul. Rămășița acestor soldați, revoltîndu-să din nou în anul viitor, la Buc. și Brăila, Costandin trimisă oștiri și-i prăpădi cu totul, oprind numai puțini dorobanți pe cari îi supune cu căpitani lor agăi, iar tunurile le-au dat supt îngrijirea armașului.

Mihnea III organiză iarăși oarece pe dorobanți și pe seimeni la 1658, cînd avea de gînd a se revolta împotriva Porți. Nenorocita izbîndă a aceștii întreprinderi, jafurile și pustiirile ce făcea, îi făcură de să prăpădiră mai cu toți de turci și tătari, în următori ani. Rămășițele lor le întrupă Șerban al II-lea cu tălpași și cazaci, pe care urcîndu-i la un număr de 4 000, îi dete supt comanda agăi, care de atunci s-au socotit ca general de pedestrime, căci pînă atunci să privea ca un colonel. De atunci aga a început a purta titru de aga dorobanților (*Mémoires du général Baur*, p. 43; Photino,t. 3, p. 206 și *Relatio de statu Valachiae* écrite par un Jésuite en 1688 et citée par Engel p. 109—117).

VII. Dăjdiile

Contribuțiile îndeobște sta în dăjdii directe sau capitație, pe care o plătea fiecare tată de familie. Aceasta se întrebuința spre plata cheltuelilor țări. Dăjdile indirecte sau zeciuiala la început să plătea în natură.

Această dajdie să așeza pe stupi, pe oi, pe porci și este cunoscută supt numirile de oerit sau goștină, scoasă de Petru III Cercel, sau dajdie asupra oilor; dișmărit asupra albinelor și porcilor; vinărici asupra vinului. Legea era ca tot țăranul să plătească 1 la 10. Mihnea al II ceru 2 la 10.

< Mai pe urmă însă nu să mai loa zeciuiala în natură și să plătea o taxă după prețul lucrului. Aceste dăjdii însă să loa pentru camară și alcătuia lista civilă a domnului. Aceste dăjdii era astfel așezate:

	aspri
oeritu, la o oae	10
vinăriciul, vadra	2
dișmăritu	13> *

Toate aceste dări cum și ocnile și vămile să striga la mezat, în divan, înaintea domnului, și boerii cei mari le cumpăra, fiindcă neguțători și boeri cei mici nu avea voe să intre în divan. Boeri apoi le vindea acestora. Asfel au urmat pînă la reformă, cînd s-au dat voe și la boeri cei mici și neguțători să fie la mezat, și cine va da mai mult acela să le ia. De nu era preț bun, atunci domnul le strînge prin amploiați săi.

Afară d-acestea vedem în istorie și alte dăjdii, precum oaea seacă, așăzată d-Alexandru II, la 1576. Găleata așăzată de Mihnea II la 1577. Năpastea.

* Pasaj intercalat.

De cînd ţara s-au închinat la turci, vedem în hrisoave că s-au adăogat dajdia haraciu, care să plătea la Poartă. Aceasta să strîngea de două ori pe an numai.

Afară d-aceasta mai era şi ploconu, care să plătea cînd să urca domnul pe tron, după cum vedem la Costandin I, care îl plăti.

Cînd trebuia a să strînge aceste dăjdii, să aduna miniştri la vistierie, să cisluia judeţile şi să orînduia boeri care aşăza cisla pă sate; apoi pîrcălabi făcea cislele pe numele sătenilor şi bani îi da prin sameşi la vistierie, unde să da şi catastihu cislelor satelor, iar nu a numelor.

Vistierul apoi da socoteala tovarăşilor săi *la sfîrşitul anului.*

La dajdia haraciului da şi mănăstirile şi boeri, iar capitaţie, dişmărit şi vinărici nu plătea; oerit plătea la 3 ani.

Iar călugări şi breslele mai mici, afară de mazili şi logofeţi divanului, plătea şi dişmărit şi vinărici şi haraciu şi capitaţie. Preoţii au plătit pînă la 1715. Leon I, la 1630, supune pe boeri la toate dăjdiile în locul ţăranilor ce fugise (*Ist.*, f. 266).La 1701 Costandin Brîncoveanu vru să reguleze sistema finanţieră.

Birurile să strîngea foarte neregulat din pricina cererilor turcilor. Ţărani plătea uneori înainte capitaţia pe trei ani. Obşteasca Adunare, pe care o strînse Costandin, hotărî să să facă o listă de avuturi şi de satele şi să să împarţă dăjdiile după sistema ţărinală, şi contribuţiile de acum înainte să să plătească în patru sferturi. Nenorocirile vremilor opri această fericită reformă să să ţie mult. Dar plata capitaţii în sferturi s-au păstrat.

Costandin Brîncoveanu, mergînd la Andrianopol, la sultan, mări haraciu. Pe urmă aşează văcăritu cîte aspri 30 (parale 20) de vită.

Ştefan Cantacuzino ridică cu anatema văcăritu şi dajdia de la mănăstiri şi popi.

Nicolae Mavrocordat au scos pecetluitu sau bileturi tipărite, care trebuia să aibă toţi ţărani, şi să plătească pe nume cîte 8 lei, iar boeri şi breslile nu plătea.

Văcăritu, afurisit de Ştefan, el îl aşăză iarăşi, hotărînd ca de fiecare bou să plătească 2 lei de pogon. Au pus asemenea la tribut pe mănăstiri şi preoţi.

După pilda lui Nicolae Mavrocordat au urmat Costandin Mavrocordat, Mihaiu Racoviţă şi Grigorie Ghica mărind toate birurile, precum pecetluitu, oeritu, vinăriciu, văcăritul şi, cel din urmă, vămile.

Toată sarcina acestor dăjdii era mai mult pe moşneni şi pe oameni de cei slobozi, căci cei robi prea puţin plătea.

VIII. Lefile slujbaşilor

În vechime să vede că veniturile fiecarei slujbe era de la cei supuşi ei, de la ocne şi de la vămi, asfel:

Marele ban avea veniturile banatului Craiovi, fiindcă la vodă el da numai o uşoară plată.

Marele vornic avea de la vătăşiile plaiurilor, de la vorniciile judeţelor de dincoace de Olt [. . .]*, şi doi aspri de la vama bîlciului Bucureştiului, şi toată vama tîrgului Băleni.

Marele logofăt avea un aspru de la bîlciu Bucureştiului, de la ocnă, bolovani de sare, de la igumeni, de la hrisoave, de la cărţile divanului, de la clucer şi sluger, cînd le încheia catastişele.

Spătarul: de la satele spătăreştilor, de la sărăcei şi de la ploconul căpitanilor.

* Loc alb în ms.

Marele vistier: de la satele vistiereştilor şi de la cheltuelile vistierii, care să făcea pentru trebuinţa ţării; cheltuia aspri noi şi loa de la zarafi aspri vechi 10 la 11 şi avaetu cărţilor vistierii.

Marele clucer: de la merticurile de pîine ce să da la oştire şi ce-i mai rămînea din cumpărătoarea grîului.

Marele postelnic: de la satele postelniceilor şi de la avaeturile tutulor boeriilor care să făcea cu [. . .]*.

Marele paharnic: de la satele păhărniceilor şi de la căminărit, 2 aspre şi de la vinărici oarece.

Marele stolnic avea toată balta Greaca; loa şi o [. . .]*pă zi de la bucătăria domnească.

Marele comis: de la satele comişeilor şi de la cheltuelile grajdului domnesc.

Marele aga: de la slujitori lui, de la streji şi de la vama tîrgului.

Marele sărdar; leafa de la vistierie şi de la salahori.

Marele medelnicer: leafă de la vistierie.

Marele sluger: de la merticile de carne şi lumînări, şi ce-i mai rămînea din preţul tîrgului.

Marele pitar: de la satele vizitiilor şi de la cheltuiala carîtelor, hamurilor şi telegarilor domneşti.

Marele armaş: de la hoţi, de la ţigani domneşti, de la vătaşi puşcării, de la aurul ce-l da ţigani la curte, de la vinăriciu vedre 1 000, de la gărdurăritu Rîmnicu şi Buzău.

Marele portar: leafă de la vistierie şi avaet de la hotărniciile moşiilor.

Marele şătrar: de la satele, şătrăreilor şi de la cheltuielile [. . .]*.

Marele clucer de arie: de la cumpărătoarea orzului şi fînului, care să da la grajdu domnesc sau la oştire, şi alte mertice.

Marele cămăraş: de la cămărăşei care era în ţară, şi de la cheltuelile cămărăşii şi de la cotărit.

Vatafu aprozilor şi vătafu copiilor din casă: zeciuiala de la bani.

Copii din casă priimea vama domnească de la 24 dechemvrie pînă la ianuarie 1; avea însă şi leafa de la vistierie.

Toţi ceilalţi mai mici avea leafă de la vistierie.

IX. Orînduelì deosibite

Toţi domnii cei dintîiu au avut ambiţia să să slăvească cu ceva îmbunătăţitor statului. Încă de cînd capitala era la Cîmpulung şi Argeş să orînduise un sat numit Măţău, din jud. Muşcel, şi o moară la Cîmpulung, pentru hrana cerşătorilor din acea parte. Acest sat era scutit cu hrisoave domneşti. Aceasta au urmat pînă la o vreme, iar pe urmă domni au dat satu la bir şi au făcut hrisov ca să să dea cerşătorilor pe fiecare an, în patru rînduri, 25 lei de la vistierie, iar la cerşători Bucureştiului le da după catastihu protopopului, pe fiecare zi cîte un leu, iar în joia mare se da şi cîte o dulamă de aba şi cisme.

Neagoe I-iu întocmi asemenea aşăzămînturi pentru săraci, bătrîni şi orfelini (*Ist.*, f. 118).

(N. BĂLCESCU, *Opere*, II^2, 1948, p. 5—20).

---

* Loc alb în ms.

2. Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova

(p. 79—86)

E d i ţ i i :

[*Propăşirea*] *Foaie ştiinţifică şi literară*, Iaşi, I, 1844, nr. 35, 10 septembrie, p. 273—278.

N. BĂLCESCU, *Patru studii istorice*. Editate şi însoţite de o schiţă biografică şi bibliografică de P. P. PANAITESCU, Buc., 1928, p. 43—50.

— Aşezămîntul cultural Ioan C. Brătianu.

— *Monografii istorice*. Publicate de VASILE V. HANEŞ, Buc., [1936], p. 113—124.

— Ediţiunea Societăţii prietenii istoriei literare.

— *Opere*, I[1], 1940, p. 89—98.

— *Opere complete*, II, 1944, p. 197—205.

— *Opere*, I, 1953, p. 43—50.

— *Válogatott munkái*, Összeállitotta, elöszóval és jegyzetekkel ellátta BALOGH EDGAR, Buc., 1956, p. 73—81.

— *Scrieri militare alese*, 1957, p. 116—124.

— *Opere alese*, I, 1960, p. 45—52.

[1] *Comentariile* pot fi considerate ca o rectificare publică a unor aprecieri greşite şi a unor afirmaţii supărătoare pentru prestigiul românesc pe care, într-un mod neîntemeiat, M. Kogălniceanu le lăsase să apară în cartea sa *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Berlin, 1837. În mai multe rînduri M. Kogălniceanu vorbeşte de nişte pretinse acte de trădare militară folosind necritic izvoare străine. Astfel, despre atitudinea lui Mircea la Nicopole : „Mircea, prince de Valachie, effrayé de la mort des chevaliers et de la fuite de l'aile droite, trahit aussi la cause chrétienne ; il se retira du combat, laissa massacrer ses frères et alla trouver Bajasid" (M. KOGĂLNICEANU, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, p. 67—68) ; „Mircea qui s'était sauvé par une trahison et qui avait contribué à la destruction de l'armée chrétienne, se rendit au camp des Turcs ; il salua le Sultan et lui demanda la paix" (p. 68). Cu privire la atitudinea românilor în bătălia de la Cosovoa, M. Kogălniceanu vorbeşte de o nouă trădare. „Les valaques le voyant tomber [pe Székely] désespèrent de la victoire ; sans l'avis de Dan ils veulent sauver leur pays pour l'avenir par une trahison : ils envoient des députés au camp des Turcs et s'engagent à déposer les armes, en disant que c'était malgré eux qu'ils avaient combattu dans les rangs des Hongrois" (p. 88).

Concluzia lui Bălcescu : „românii n-au fost trădători . . . slava lor militară este neîntinată . . ." viza deci direct textul lui M. Kogălniceanu. Însuşi titlul : *Comentarii*, pe care îl dădea articolului său, arată că nu-şi propunea o descriere a bătăliei de la Cîmpii Rigăi, ci numai o discuţie asupra evenimentelor, deci o nouă apreciere a lor şi prin urmare a poziţiei românilor. Înclinăm a crede că între adnotaţia amintită mai sus (p. 276—278) a cărţii lui M. Kogălniceanu şi acest articol există o legătură. Noul său studiu N. Bălcescu îl avea gata în mai 1844 ; la 23 mai 1844 înştiinţa pe I. Ghica la Iaşi, că-i va trimite un articol asupra *Bătăliei*

de la Cosova precizînd „ de care ți-am vorbit" (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 55; vezi BALOGH EDGAR, *Bălcescu Hunyadirol* (Bălcescu despre Huniade), *Utunk*. A Romanian Magyar Isoszovetseg lapya. Müvelödes, Cluj, XI, 1956, nr. 38, p.4).

[2] Textul din cronica numită *Leatopisețul lui Teodosie sin Stoian*, colaționat și corectat după textul din mss B.A.R. *msse rom*. 5946, f. 38—45.

3. Prospect pentru Magazinul istoric

(p. 87—91)

Ediții:

Curierul rumânesc, Buc., an. XVII, 1845, nr. 3, 8 ianuarie, p. 11—12.

Foaie pentru minte, inimă shi literatură, an. VIII, 1845, nr. 5, 29 ianuarie p. 33—35.

Foaie volantă... [Brașov] B.A.R., Foi volante.

N. BĂLCESCU, *Opere*, I[1], 1940, p. 99—104.

Arhiva românească, Buc., VI, 1941, p. 383—386.

N. BĂLCESCU, *Opere*, Buc., 1952, p. 132—133 [parțial].
— Clasici români.
— *Opere*, I, 1953, p. 51—55.
— *Ausgewählte Schriften*, Aus dem Rumänischen übersetzt von RUDOLF LICHTENDORF, Temesvar, 1953, p. 19—21 [parțial].
— *Scrieri alese*, Cu o prefață de V. CHERESTEȘIU, Buc., [1955], p. 25—31.
— Biblioteca pentru toți.
— *Válogatott munkái*, 1956, p. 82—86.
— *Opere alese*, I, 1960, p. 53—57.
— *Scrieri alese*, 1961, p. 71—74.
— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 100—105.

Publicațiile periodice românești de GEORGE BAICULESCU, GEORGETA RĂDUICĂ și NEONILA ONOFREI, II, Buc., 1969, p. 842—845.

[1] Am atribuit încă din 1940 redactarea acestui prospect lui N. Bălcescu.
Ideile cu privire la obiectul și scopul istoriei sînt necontestat proprii lui Bălcescu. De ex.:

Puterea armată	*Prospect*
1844	1845
Toți cîți s-au îndeletnicit în scrierea istoriei nu ne-au dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-a reprodus cu acuratețǎ instituțiile soțiale, ideile, sim-	...toți acești istorici, afară de d. Kogălniceanu, nu ne-au dat decît biografia stăpînitorilor... iar partea cea mai interesantă a istoriei, instituțiile, indus-

timentele. obiceiurile, comerţul şi cultura intelectuală a vremilor trecute.
(p. 45)

tria, comerciul, cultura intelectuală şi morală, obiceiurile şi chipul de viaţă s-au trecut supt tăcere.
(p. 89)

Într-o formă asemănătoare aceleaşi idei se găsesc şi în *Cuvînt preliminariu*: „... ca o istorie să poată aduce aceste foloase ... nu trebue să se ocupe numai de oarecare persoane priviligiate, dar să ne arate poporul român cu instituţiile, ideile, simtimentele şi obiceiurile lui în deosebite veacuri" (p. 95).

Identificarea din 1940 a fost acceptată de istoriografia română şi *Prospectul* introdus printre scrierile lui N. Bălcescu. Totuşi, o anumită prezenţă a lui A.T. Laurian trebuie admisă. Nomenclatura de care *Prospectul* se foloseşte pentru a desemna unele rubrici este sigur a lui. *Diplomaticul românesc, memoratoriul dacian, inscriptoriul dacian, disertatoriul istoric* ne confruntă din primul moment cu forme de limbă proprii lui A.T. Laurian, şi pe care N. Bălcescu nu le-a folosit în scrisul său, deşi *Magazinul* a continuat să le folosească.

[2] Redacţia *Magazinului* îşi informează publicul despre condiţiile de abonament şi cuprinsul revistei şi prin intermediul coperţilor; pe ultima copertă, faţa 1 şi 2 a primului volum, aflăm următoarele referinţe:

Condiţile prenumeraţiei

Magazinu istoric ese în broşuri de cîte patru coale în 8° pe lună, care într-un an vor forma două volumini. Preţul unei broşuri este un sfanţih; la priimirea broşurei d-întîi se vor plăti doi sfanţihi, preţul pe două broşuri, iar de aci înainte va urma a se plăti numai un sfanţih la priimirea fiecărei broşuri. Cei ce se prenumeră pe 10 esemplare vor priimi unul gratis. Fiindcă mulţi ne-au arătat dorinţa de a plăti înainte abonamentul pentru un an sau pentru o jumătate de an, noi priimim cu mulţămită împlinirea acestei voinţe a d-lor.

Prenumeraţia se face:

În România, în Bucureşti la redactori în librăriile dd. Valbaum, Romanov şi Visarion Rus; la Craiova la d. inspector şi profesor I. Maiorescu, pe la judeţe la dd. profesori.

În Moldavia, în Iaşi, la Cantora *Foaei săteşti*, la redacţia *Albinei româneşti*, în librăria I. Nica, pe la judeţe la dd. profesori.

În Transilvania, în Braşov, la redacţia *Gazetei de Transilvania*, în librăria d. Nemet, în Sibiiu la d. prot. Maniu, în Blaj la d. canonic Cipariu, prin scaune şi comitate la colectorii *Gaz. de Transilvania*.

În Ungaria, în Oradia Mare, la Secretariatul consistorial, în Arad la d. prof. Gavra, în Temişoară la d. paroh şi ass. Petrovici, în Lugoş la d. prof. Ventilă, la Biserica Albă la d. dir. Loga, în Maramurăş, în Ieud, la d. protopop Man (*Magazinu istoric*, faţa a 2-a a copertei ultime a vol. I-iu, fasc. 1-a, 1845).

* * *

Magazinu istoric se împarte în şapte părţi, adică:

I *Cronicarul românesc* va coprinde deosebite cronice, anale (sau letopiseţe) scrise în limba românească.

II *Diplomaticul romănesc* va coprinde deosebite acte oficiale autentice, eşite în deosebite împrejurări, hrisoave, anaforale ale obşteştelor adunări, după vremi, tractate, convenţii şi alte scrieri cu interes istoric.

III *Tradiţionariul romănesc* va coprinde deosebite poezii populare şi tradiţii populare ale românilor, cu interes istoric.

IV *Memoratoriul dacian* va coprinde documente istorice despre Dacia, culese din autori vechi, greci, latini, bizantini, istorici din veacul de mijloc în deosebite limbi, traduse în româneşte.

V *Inscriptoriul dacian* va coprinde inscripţii aflate în părţile Daciei atît vechi, latine şi greceşti, cît şi nouă, româneşti sau într-alte limbi moderne cu traducerea în româneşte şi cu dezbaterea critico-istorică, monumente de arhitectură, morminte, mobile cu interes istoric.

VI *Dizertatoriul istoric* va coprinde deosebite dizertaţii istorice, descripţii geografice şi etnografice şi biografia românilor vestiţi.

VII *Buletinul bibliografic* va coprinde lista scrierilor moderne, naţionale şi străine, care ating Dacia şi istoria ei, dimpreună cu observaţiile critice asupra lor.

În sfîrşit se vor adăoga carte geografice şi deosebite desemne de monumente cu interes istoric, (*Magazinu istoric*, faţa I-a a copertei ultime a vol. I-iu, fasc. 1-a, 1845).

Magazinu istoric pentru Dacia a apărut în două serii. Prima sub conducerea lui A. Treb. Laurian şi Nicolae Bălcescu, a doua numai sub conducerea lui Laurian. Din prima serie au apărut cinci volume, şi anume : vol. I în 1845, vol. II şi III în 1846, vol. IV în 1847, vol. V, prima parte, nr. 1—3, în 1847 şi a doua parte, nr. 4—6, în 1848. Toate cinci s-au tipărit la Bucureşti, la imprimeria Colegiului Naţional. Din a doua serie ar fi apărut numai vol. al VI-lea în 1851 şi a apărut sigur o primă fasciculă din vol. al VII-lea, tot în 1851.

Seria I este bine cunoscută şi reprezintă *Magazinŭ istoricŭ* aşa cum a rămas în istorie ; seria a II-a este însă mult mai puţin cunoscută. De exemplu nu este semnalată nici de NERVA HODOŞ şi AL. SADI IONESCU în *Publicaţiile periodice româneşti*, I, Buc., 1913, şi nici de ANDREI VERESS în *Bibliografia română-ungară*, III, Buc., 1935.

Existenţa ei am semnalat-o deja în : N. BĂLCESCU, *Opere*, I², p. 188—189, şi de atunci a interesat diverse cercetări bibliografice. Despre continuarea *Magazinului istoric* A.T. Laurian dă, în 1851, următoarele ştiri :

„ Magazinul istoric, a cărui tipărire s-au întrerupt prin evenimentele anilor 1848 şi 1849, va urma de aici înainte a se publica regulat. Condiţionile de prenumeratione sînt tot acelea, adecă 2 fl. (sau 6 vicenari sau 12 denari) M.C., pentru un tom de 24—30 de coale, în 8°. Din cele cinci tomuri eşite pîn-acum se mai află essemplarie de cumperat. Tom VI este supt tipariu, el coprinde întemplările anilor 1848 şi 1849. Fascioara aceasta 1 din tomul VII custă 40 hr. M.C. (sau 2 vicenari sau 4 denari)".

Aceste informaţii se află inserate pe ultima faţă a copertei tomului VII. Existenţa tomului VI a rămas încă nelămurită. Vechile cataloage transilvănene nu-l semnalează (NICOLAE TOGANU, *Catalogu Biblioteca Asociaţiunei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului românu*, Sibiiu, 1895). În schimb, G. Bogdan-Duică spune că Al. Papiu Ilarian a tipărit în al VI-lea an din *Magazin* discursul lui Barnuţiu din 2/14 mai 1848 (SIMION BARNUŢIU, *Românii şi Ungurii. Discurs rostit în Catedrala Blajului 2/14 mai.* Cu o introducere şi comentar, Cluj, 1924, p. 5). Dar nu s-a găsit nici un exemplar care să confirme faptul, ceea ce pune informaţia lui Duică sub semnul întrebării. Contemporanii considerau vol. VI apărut. C. Hurmuzaki, în 1851, cerea lui Bariţ trei exemplare (*Corespondenţa familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Bariţ*, Văleni de Munte, 1911, p. 103).

Din volumul al VII-lea a apărut numai fascicula I. Noul *Magazin* are următorul titlu: *Magazinu istoricu pentru Dacia.* Publicatu de A. TREB. LAURIANU. Tomulu VII, fascioara 1. Vienna. Cu tipariul văduvei lui J.P. Sollinger, 1851. O altă fasciculă nu se cunoaşte. Fascicula publicată cuprinde acte în legătură cu revoluţia românilor din Transilvania, memorii şi cereri adresate împăratului şi guvernului austriac, cît şi unele răspunsuri. După Bariţ, această ultimă fasciculă a *Magazinului* ar fi una şi aceeaşi lucrare cu fasc. III din: *Die Romänen der österreichischen Monarchie*, I—III, Viena, 1849—1851 (*Părţi alese din istoria Transilvaniei pe doue sute de ani din urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 670, nota 1). Unele acte din fascicula *Magazinului* sînt publicate şi în *Die Romänen*. Referinţa pe care am găsit-o într-un vechi catalog al *Bibliotecii Universităţii* din Iaşi, la cota 29/III, Ec. pol., că tomul VII (pe care Biblioteca nu-l mai avea) s-ar fi tipărit la Bucureşti, este, desigur, o greşeală.

Seria nouă a *Magazinului* continuă, prin titlul ei, vechea serie cu numele lui Laurian, fără a se mai aminti Bălcescu pe copertă, ca redactor. Dar de fapt prin orientarea şi prin conţinutul ei, atît cît îl putem cunoaşte din mica fasciculă a tomului VII, este o altă publicaţie.

Nu ştim în ce împrejurări s-a încheiat asociaţia Laurian-Bălcescu, pentru a se edita *Magazinul.* Între cei doi redactori erau destule diferenţe, de vîrstă, de temperament, de poziţie socială, de orientare social-politică, de concepţii despre limbă şi ortografie. Totuşi asociaţia a mers, dar nu credem fără unele mici neînţelegeri. Treaba grea de editor şi administrator a făcut-o Laurian, şi a făcut-o bine, asigurînd apariţia regulată a cinci tomuri în şase broşuri fiecare. Omul de aspră şi autoritară muncă se vede şi aici. De Bălcescu nu prea pare tot deauna mulţumit. Pentru dînsul este numai ,,coredactoriul'', nu ,,fratele'', ca Bariţ sau alţi transilvăneni. Este nemulţumit cînd tînărul coredactor pleacă şi-l lasă singur. La 21 iunie 1846, scria lui G. Bariţ: ,,Bălcescu m-a lăsat *iarăşi* (subl. noastră) singur. Duminică au fost trei săptămîni de cînd a plecat la Paris...'' (*George Bariţ şi contimporanii săi*, p. 113); îl mai lăsase singur două luni şi jumătate cînd plecase la Iaşi. Dar Bălcescu, cel puţin în 1846 şi în prima parte a anului 1847, nu neglijează *Magazinu*; a trimis lui Laurian două studii şi nişte materiale. Nu prea are încredere în posibilităţile lui Laurian, singur, de a menţine nivelul *Magazinului*, aşa cum îl lăsase; la 29 noiembrie 1847, se adresa lui V. Alecsandri exprimîndu-i credinţa că revista de la Bucureşti ,,va fi căzut'', şi dorinţa că vrea să o mai ridice puţin, şi în acest scop cerea poetului un articolaş (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 83).

În ţară, autoritarul intransigent, care se muncea cu toate greutăţile editării unei reviste, rupe pactul ortografic pe care îl făcuse cu ,,coredactorul'' său şi îi tipăreşte ultima lucrare ce i-o trimisese, *Buletinul despre portretele principilor*, cu o ortografie teribil de latinizantă, cu siguranţă spre marea dezolare a autorului său. Reapariţia *Magazinului* numai sub conducerea lui Laurian ar putea fi explicată prin noile împrejurări de după revoluţie, care au separat pe cei doi foşti coredactori, dar nu numai din această pricină.

Presa din epocă a înregistrat în repetate rînduri apariţia *Magazinului istoric*, uneori chiar entuziast, astfel:

Foaea pentru minte, inimă şi literatură, în nr. 29, din 16 iulie 1845, scrie următoarele:

,, Noi primim tocmai acum nr. 1 din această carte folositoare şi ne grăbim a încunoştiinţa pe publicul nostru şi a i-o recomanda. N-rul acesta cuprinde două articole, unul sub numele de *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor* de N. BĂLCESCU şi altul sub numele de *Discurs introductiv la istoria românilor* de A. T. LAUREANU. Noi, socotind că nu este un om în care bate o inimă cu simţămînt de român pe care să nu-l intereseze această operă naţională, vom reproduce aici cu plăcere cele ce par a merita să fie cunoscute de toţi cei ce-şi iubesc naţia''.

În același an și în anul următor *Foaea* anunța apariția a diverse fascicule : nr. 44, din 29 oct. 1845, p. 356, anunță nr. 2 și 3, și, dînd sumarul, citează *Românii și fanarioții* de N.B. ; nr. 49, din 3 dec. 1845, p. 396, anunță nr. 4 și 5, și dă la fel sumarul ; nr. 35, din 26 aug. 1846, p. 280, anunță întreg tomul al II-lea în șase broșure și dă informația că broșura nr. 3 a fost ținută la cenzură mai mult decît obișnuit.

Gazeta de Transilvania, an. X, nr. 97, din 4 decembrie 1847, p. 388, dă următoarea notă :

„Tom.IV din *Magazinul istoric al Daciei* se află eșit întreg de supt tipariu și broșurele din urmă stau cevaș la censură. Deci spre a păstra și spesele socotim să așteptăm pînă vom fi în stare a trimite peste puțin toți 6 n-rii deodată, la toți dd-nii prenumeranți transilvani și ungureni". (Cp. POMPILIU TEODOR, *George Barit și Principatele Române pînă la 1849*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VI, 1963, p. 85—86).

Albina românească, an. XIX, nr. 16 din 23 februarie 1847, p. 64, publică următorul interesant articol :

„*Magazinu istoricu pentru Dacia sub redacția lui A. Treboniu Laurianu și Nicolai Bălcescu.*

„Nevoia în genere puternic simțită de către toți aceia ce din inimă curată doresc de a vide înaltele fapte istorice a strămoșilor noștri publicate printr-o istorie în adivăr națională, culeasă fiind din izvoare sigure și autentice, îndemnă și pe acești domni redactori de a continua în București șirul documentelor începute prin *Arhiva românească* în Iași. Meritul și importența unei asemene publicități s-au simțit cu cel mai viu interes de către toți românii, încît la publicarea celor două dintîi broșure peste *trei sute* de moldoveni au alergat a se subscrie în lista de abonați cu năzuință de a da o trăinicie mai mare unei asemene întreprinderi curat națională. Păcat numai că această aprindere s-au stămpărat în un *însemnat* număr, căci din abonații citați numai 65 au luat esemplarele, depuind și soma de 13 douăzăceri pe 2 tomuri. Departe de noi acea tristă idee că domnii abonați ș-ar înturna fața de la o asemene comoară neprețuită, căci e de ajuns de a ceti numai lista materiilor cuprinse în acele două volume pentru ca și cel mai neînpăcat opozant al literaturei și a nației să vadă folosul ce tot românul poate să tragă din aceste urice istorice. Noi sîntem convinși că această nepăsare provine din neștiința unde s-ar afla depuse acele volume, de aceia, deși tîrziu, totuși după însărcinare voesc să amintesc prin această chemare domnilor abonați giuruirea ce au dat prin subscrierea lor în lista de prenumerație, spre a-și lua tomul I și cel al II-le de la magazia d-lui Bell și companie în Iași, vădindu-și totodată și dorința de voesc a mai continua sau nu, pentru ca apoi să se reguleze de către redactori modul acestei publicări pe viitorime ; pentrucă pînă acum redacția întemeeată mai cu sama pe iscălitura acelor *trei sute de moldoveni* au întreprins mari cheltuieli și jărtfe, împlinind din partea ei mai mult și decît ni-au făgăduit și care, deși struncinată în calculul ei cel finanțial din pricina trecerii cu viderea a abonaților, totuși el încrezîndu-se în bunăvoința și îmbrățoșarea românilor, înfruntează cu bărbăție greutățile ce i se opun și își urmează mai departe nobila și patriotica însărcinare. Iată că cu plăcere mai încunoștiințăm că, tot la magazia sus-numită, și tomul al III-lea a sosit, cuprinzătoriu de o colecție neprețuită de documente atingătoare de Transilvania a cărora listă este următoarea : . . . "

Albina românească, an. XX, nr. 9, din 29 ianuarie 1848, p. 36, revine cu informația de mai jos :

„*Magazinu istoric* în 8°, șesă broșure pe an, este continuația *Arhivei Daciei* carea se tipăria la Iași, răspunde titlului seu și cuprinde documentele cele mai prețioase atingătoare de istoria

României; el pregăteşte material mănos pentru fiitorii istoriografi. Nu putem de ajuns lăuda zelul DD. Redactori Tr. Laurian şi N. Bălcescu, cărora dorim toate înlesnirile pentru neîntreruperea unei asemene lucrări, între care cea mai însemnătoare este îmbrăţoşarea compatrioţilor, încît fie-carile să se înmîndrească de a avea acest document naţional ca un titlu chiar a familiei sale. Cu ist prilej avizăm că a eşit din tipar şi tomul al IV a *Magazinului* avînd foarte interesante daturi:

I. *Campaniile românilor în contra turcilor de la anul 1595.*

II. *Cronica Ţerei Române* de Radu Popescu".

Personalităţile culturale ale epocii au salutat cu satisfacţie apariţia *Magazinului.*

M. Kogălniceanu spunea în legătură cu apariţia *Magazinului*:

„Depărtîndu-mă pe lungă vreme din ţară, şi prin urmare silit de a părăsi orice ocupaţie şi intreprindere literară, afară de colecţia letopiseţelor ce se va publica pînă la sfîrşit, şi în nefiinţa mea, fie-mi ertat de a ruga pre public să primească acest de pe urmă tom a *Arhivei*, ca o luare de zioă bună, şi totodată ca un semn de vie recunoştinţă pentru desele dovezi de bunătate şi încuragiare ce mi-au dat în lunga şi spinoasa mea carieră. Nu aibă însă nici o părere de rău (care rămîne numai a mea) pentru contenirea acestei foi. *Arhiva românească*, lasă o vrednică clironoamă a soliei sale în *Magazinul istoric pentru Dacia*" (*Arhiva românească*, Iaşi, II, 1845, prefaţa ed. II, Iaşi, 1862, p. III—IV).

Tot M. Kogălniceanu spunea mai tîrziu, revelînd rolul lui Bălcescu, următoarele:

„*Propăşirea* închisă, în locu-i se ivi în Bucureşti *Magazinul istoric pentru Dacia*, care, sub redacţia lui N. Bălcescu, tînăr în care era numai inimă, tratǎ chestiile istorice şi sociale cu o vervă, cu o bărbăţie, cu un stil necunoscut încă în jurnalistica românească; şi aceea ce *Magazinul* nu putea publica, se reproducea de *Gazeta de Transilvania*" (*Jurnalismul românesc*, în *România literară*, nr. 4, din 22 ianuarie 1855; M. KOGĂLNICEANU, *Despre literatură*. Culegere, note şi cuvînt înainte de DAN SIMONESCU, Buc., [1956], p. 152).

Magazinu istoric s-a bucurat de o relativ largă răspîndire. Într-un anumit fel a avut şi sprijinul autorităţilor. Astfel, a fost distribuit şi în bibliotecile mănăstirilor (ARH. STAT. BUC., *Min. Instr., Ţara Românească, 1846/1849. Delă despre împărţirea pe la mănăstiri a cărţii Magazinu istoricu pentru Dacia*). A primit şi subvenţii din partea statului, 3556 lei în 1846—1847, probabil pentru exemplare cedate unor instituţii publice (N. IORGA, *Vechi dezbateri de Adunări legiuitoare, Floarea Darurilor*, II, 1907, nr. 13, p. 195). Despre abonaţii din Bucureşti, B.A.R. *Msse rom.*, 4573.

De partea administrativă s-a ocupat mai ales Laurian: el este acela care semnează pentru primirea de bani mai întotdeauna. Subvenţiile de la stat i-au fost de un mare folos.

Despre greutăţile materiale cu care a avut să lupte ne informează însăşi redacţia, în următoarea notă:

De la redacţie

Cu acest număr se închee tomul I al *Magazinului istoric*. Redacţia s-a silit pe cît a putut ca să facă această publicaţie folositoare şi interesantă. Ea nădăjdueşte încă să fie şi mai norocită în tomul II. O cronică şi mai multe documente, a căror esistenţă nici nu se bănuia, cum şi deosebite articole se vor publica. Cît priveşte materialul acestei publicaţii, redacţia a trecut peste ceea ce se îndatorase făcînd acest tom de 26 coale, 8°, în loc de 24, şi dînd numerile cu scoarţe şi broşate. Ea crede că cel puţin în această privinţă publicul nu poate decît să fie mulţumit de dînsa.

Cu toate că o numeroasă abonaţie s-a grăbit a răspunde la cel dintîi apel al redacţiei, cu toate că această publicaţie este cea mai eftină din cîte publicaţii româneşti s-au făcut pînă acum, o anevoinţă însă mare s-a simţit, anevoinţă pentru redacţie şi pentru public, anevoinţă ce ar putea compromete esistenţa acestii publicaţii, care are un frumos viitor. Această anevoinţă izvoreşte din greşala ce a făcut redacţia hotărînd ca banii abonaţiei să se plătească la priimirea fiecărui număr, iar nu o dată pe semestru sau pe an, după cum se obişnuieşte în toate părţile la publicaţiile de acest fel. Această condiţie, ce redacţia pusese numai pentru înlesnirea publicului, o încercare de şase luni a dovedit-o vătămătoare şi ei şi publicului. Acesta pătimeşte căci nu poate avea numerile la vreme din pricină că împărţitorul alergînd după cei răi de plată este silit a neglija uneori pe cei buni. Chiar aceştia încă de multe ori nu pot plăti numerile la vreme din lipsa monedii mărunte. Aceste neîndemnări s-au ivit nu numai aci, în Capitală, ci şi pe afară, dupe cum ne înştiinţează corespondenţii noştri. Redacţia încă pătimeşte căci ea nu mai poate priimi banii la vreme. Astfel acum, din 1 500 esemplare ce s-au împărţit, ea n-a priimit banii nici pe 300 deplin. Apoi cheltuelile acestei publicaţii trecînd peste 500 galbeni pe an (şi într-acest număr nu se pune cheltuiala ce se face pentru dobîndirea şi copierea cronicelor şi a documentelor) şi redacţia neputînd face de la sine jertfe de bani ca să poată plăti tipărirea la vreme, fiecare poate vedea că, cu acest chip, această publicaţie nu mai poate continua fără a-şi compromete de tot esistenţa. Aceste împrejurări, pe care redacţia cu părere de rău se vede silită a le face cunoscute publicului, o îndatorează ca în viitor să ceară, de la acei ce vor binevoi a se abona pe tomurile următoare, să trimiţă înainte la redacţie cel puţin preţul unui tom. Redacţia este hotărîtă a păzi cu nestrămutare această condiţie chiar şi de s-ar întîmpla să piarză unii din acei abonaţi, care, grei la plată, nepreţuind nici cheltuelile, nici munca ei, îi aduc mai multă învălmăşală decît folos. Toate celelalte condiţii ale abonamentului se vor păstra după cum au fost pînă acum. Tomul, al căruia preţ urmează a fi tot de şase sfanţihi, se va alcătui tot de şase numere, eşind la toată luna unul (*Magazinu istoricu*, faţa 1[a] şi a 2[a] a copertei a doua, a tom. I-iu, 1845).

Din *Magazinu istoric* seria 1845—1848 s-au scos mai multe extrase. Printre alţii, A. VERESS atribuie scrierea apărută anonim : *Temişiana sau scurtă istorie a Banatului Temişian*, Buc., 1848, tip. Col. National, 2+146 p., lui A. TREB. LAURIAN şi N. BĂLCESCU (*Bibliografie română-ungară*, III, p. 51). De fapt, autorul ei este numai A. Treb. Laurian. *Temişiana* a apărut întîi nesemnat în *Magazinu istoric*, V, p., 185—304, şi apoi în extras. Atît cuprinsul cît şi izvoarele întrebuinţate arată că N. Bălcescu nu poate fi considerat coautor. La sfîrşitul anului 1847 şi începutul lui 1848, cînd apărea această lucrare în *Magazin*, N. Bălcescu nici nu era în ţară şi singur mărturisea, în scrisoarea din 29 noiembrie 1847, că de mult n-a mai publicat ceva în *Magazin*. Cerînd un articol lui Alecsandri, îi scria : „. . . aş vrea ca cu acest articolaş de tine să mai ridic puţin *Magazinul*, care gîndesc că va fi căzut, căci eu de mult nu putui să mai trimiţ articole" (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 83).

Bibliografiile mai vechi atribuie această lucrare numai lui Laurian ; *Catalog naţional de cărţi româneşti ce se află în librăria dd. Gheorghie Hristofor et Cie*, Iaşi, 1852, p. 11 ; D. IARCU, *Bibliografie cronologică română sau catalogul general de cărţile româneşti*, ed. II, Buc., 1873, p. 56. Probabil că A. Veress a fost indus în eroare de identificarea făcută în catalogul Academiei Române, care atribuie scrierea lui A. Treb. Laurian şi N. Bălcescu.

Există şi o traducere, mai puţin cunoscută, făcută în limba franceză. Ea este menţionată în biografia lui Laurian, dată în *Enciclopedia* lui DIACONOVICI. A. Rally o menţionează fără indicaţia locului şi anului imprimării, ca şi cum ar fi cuprinsă înr-un volum de sine stătător. Autorii

ei ar fi Laurian şi Bălcescu. B.A.R. posedă un exemplar din această traducere (cota veche A. 2161) provenit din donaţia lui Ubicini. Dar nu este vorba despre un volum propriu-zis, ci de un foileton de ziar, tăiat şi lipit pe cîte o filă de hîrtie albă, în ordinea tipăririi şi apariţiei, formîndu-se astfel un volum. Titlul sub care foiletonul a apărut este *La Témisienne ou histoire abrégée du Banat Témisien.* Nu există nici o menţiune despre traducător, titlul ziarului şi anul tipăririi. Ziarul este *L'Espérance.* Ar fi vorba despre un ziar care apărea la Geneva sub redacţia lui A. Lévy. Traducerea ar fi apărut în 1860 (N. SMOCHINĂ, *Les émigrés roumains à Paris (1850–1856)*, Paris, 1933, p. 19, nota 4). În două rînduri, la sfîrşitul primului şi al ultimului foileton, se dau ca autori A. Treb. Lauriano şi Nicolas Balcesco. Traducătorul — din cauză că în *Magazin* nu se arată nici un autor al lucrării — a considerat pe cei doi redactori drept autori ai *Temişianei,* ceea ce evident, după cele arătate mai sus, este o greşeală.

Este surprinzător că în lucrarea *Antologia gîndirii româneşti sec. XV–XIX*, 2 vol., Buc., 1967, I, p. 403, este menţinută la bibliografia operelor lui Laurian informaţia greşită că *Temişiana* ar fi scrisă în colaborare de Aug. Tr. Laurian şi N. Bălcescu. În schimb, în aceeaşi lucrare vol. I, p. 264–266, la bibliografia operelor lui N. Bălcescu, *Temişiana* nu mai este inserată ca operă de colaborare (p. 265).

Despre *Magazin* cp. AURELIAN SACERDOŢEANU, *Ceva despre Magazinul istoric pentru Dacia şi publicaţiile lui Laurian,* în *Arhiva românească,* VII, 1941, p. 356–360; AUGUSTIN Z. N. POP, *Abonaţii la „Magazinul istoric pentru Dacia,* în *Luceafărul,* X, 1967, nr. 8, 6 mai; TEODOR POMPILIU, *Din nou despre Magazinul istoric pentru Dacia în Transilvania,* în *Acta Musei Napocensis,* III, 1966, p. 511–519; ultimul autor publică o scrisoare a lui A.T.Laurian către G. Bariţiu datată: Buc., 12/24 ianuarie 1845; aceeaşi scrisoare în CORNELIA BODEA, *Lupta românilor,* p. 264–265, introducîndu-se nejustificat în ultima editare ca emitent şi N. Bălcescu, retipărită de asemenea în *George Bariţ şi contemporanii săi,* p. 103 – 104, fără indicarea editărilor anterioare. Ştiri despre tipărirea şi difuzarea *Magazinului* şi în HORIA I. NESTORESCU, *Ştiri inedite privind tipărirea şi răspîndirea „Magazinului istoric pentru Dacia" în ţările române,* în *Studii şi articole de istorie,* 11, 1968, p. 45–73; ION COJOCARU, *Două documente inedite privind difuzarea „Magazinului istoric pentru Dacia",* în *Studia et Acta Muzei Nicolae Bălcescu 1970–1971,* p. 471–475.

4. Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei Românilor

(p. 93–101)

Ediţii:

Magazinu istoricu pentru Dacia, Buc., I, 1845, p. 1–14.

N. BĂLCESCU, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor,* Buc., Tip. Colegiului Naţional, 1845, 14 p.

Foaie pentru minte, inimă shi literatură, VIII, 1845, nr. 33, 13 august, p. 261–264 [parţial].

Cronicarii Ţării Româneşti, publ. de AUGUST TREBONIU LAURIANU şi NICOLAE BĂLCESCU, Buc., 1846, I, p. 1–14.

Lepturariu rumânesc, de ARUNE PUMNUL, Vieana, IV, partea I, 1864, p. 371–381.

N. BĂLCESCU, *Scrieri istorice,* 1935, p. 23–37; ediţia a II-a, 1939, p. 25–39; ediţia a III-a, [1946], p. 33–50.

N. BĂLCESCU, *Monografii istorice*, Buc., [1936], p. 19—35.

Antologie [de] CONST. I. BONDESCU şi D. M. MĂRĂCINEANU, Buc., [f. a.], VI[3], p. 753—762 [parţial].

N. BĂLCESCU, *Opere*, I[1], p. 105—116.

— *Opere complete*, II, [1944], p. 103—115.

— *Opere*, 1952, p. 134—142 [parţial].

— *Opere*, I, 1953, p. 57—66.

— *Ausgewählte Schriften*, 1953, p. 22—37.

— *Scrieri alese*, [1955], p. 31—43.

— *Válogatott Munkái*, 1956, p. 87—96.

— *Opere alese*, I, 1960, p. 58—67.

— *Scrieri alese*, 1961, p. 75—85.

— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 106—122.

1 *Cuvînt preliminariu* este cel dintîi studiu de metodologie istorică din literatura română. El pune şi rezolvă — sumar, este drept, dar rezolvă — două probleme : obiectul şi izvoarele istoriei. Despre ambele probleme ne-am ocupat în *Prefaţă*. Dar studiul lui Bălcescu conţine şi un program de lucru, în materie de izvoare ; din ce constă acest program şi în ce măsură *Magazinul* l-a realizat? Este momentul să dăm cîteva precizări, pentru a completa imaginea operei sale.

Bălcescu distinge cinci grupe de izvoare ; la fiecare, în afară de faptul că le arată importanţa, propune soluţii pentru strîngerea şi publicarea de noi materiale.

Astfel, pentru prima categorie, *Poeziile şi tradiţiile populare*, propune o adunare a poeziilor şi tradiţiilor populare. În acest scop cere ajutorul celor care, locuind la ţară, pot mai uşor a le culege. Invocă pe Grimm şi Michelet, care s-au folosit mult de acest izvor în studiul originii dreptului german şi francez. Este probabil că avea în vedere pe Wilhelm Carl Grimm, considerat ca unul dintre fondatorii cercetării moderne a folclorului german.

Legendele şi cîntecele de vitejie au continuat să-l preocupe şi în exil. De această dată se ocupă de literatura populară a unor popoare vecine. La Biblioteca Poloneză din Paris consultă lucrarea lui J. U. NIEMCEWICZ, *La vieille Pologne. Album historique et poétique composé de chants et légendes*, în ediţia lui CHARLES FORSTER, Paris, 1833 ; de acelaşi autor consultă lucrarea : *Spiewy historyczne z uwagami* J. LELEWELA, Cracovia, 1835. N-a reuşit să alcătuiască colecţia la care se gîndea. Nici *Magazinu* nu a dat vreo lucrare de folclor.

În *izvoarele de drept* face o distincţie clară între dreptul scris şi obiceiul pămîntului, iar în dreptul scris între legiuiri şi documente, interne sau externe. Acordă o importanţă deosebită documentelor — în special documentelor interne — hrisoavelor domneşti. Consideră că o adunare de hrisoave este neapărat necesară. Apelează şi de această dată la toţi românii, iubitori de istoria patriei, deţinători de hrisoave de importanţă, să le facă cunoscute. Cu privire la izvoarele dreptului scris — vechile legiuiri propriu-zise — pare că nu se gîndeşte încă la o colecţie. Există totuşi precedentul din 1826 al lui Dinicu Golescu — este adevărat o adunare de tratate ; presa timpului publica deja diferite „tratate", interesînd Principatele, şi diferite documente interne. Publicarea de colecţii va veni mai tîrziu. Informaţia greşită despre o legiuire a lui Alexandru cel Bun o luase din Cantemir.

O colecţie de documente n-a reuşit să publice, însă atît Bălcescu, cît şi Laurian au publicat în toate cele cinci volume ale *Magazinului* importante documente interne şi externe

scoase din arhivele româneşti sau străine, la rubrica anume consacrată : *Diplomaticul românesc*, N. Bălcescu a publicat, printre altele, pentru prima dată : *Cartea Obşteştei Adunări [a Ţării Româneşti] pentru desrobirea tuturor ţăranilor 1746* şi *Actul pentru desrobirea vecinilor în Moldova 1749.* Cu publicarea acestor documente şi a altora privind chestia agrară începea un capitol nou în editarea de documente privitoare la chestia agrară.

Un rol important în publicarea de documente l-a avut Laurian ; om de îndîrjită muncă, profesorul transilvănean nu s-a dat în lături de a duce greul acestei rubrici aducînd însemnate contribuţii editoriale. Învăţatul ardelean se preocupa într-o egală măsură de arheologie, istorie antică, istorie modernă şi contemporană şi nu mai puţin de filologie şi lexicografie. În vol. al III-lea (1846) al *Magazinului*, p. 103 şi urm., la rubrica deja cunoscută *Diplomaticul românesc*, sub titlul : *Documente istorice. Despre starea politică şi religioasă a Românilor din Transilvania*, publică 44 de documente. Bănuiesc că sub îndemnul lui Bălcescu, în *Magazinu* II, 1846, p. 355—370, CONSTANTIN ROMAN, viitorul revoluţionar, va publica documentele privitoare la Mihai Viteazul. De asemenea şi EUGEN PREDESCU, fragmentele din *Memorialul Vistierului Stavrinos*, I, 1845, p. 251—276. Aşa-zisa *Poveste* a lui STAVRINOS, care l-a interesat îndeaproape pe Bălcescu, a fost tradusă în româneşte abia în 1837 de ELIAT, apoi editată şi de PAPIU ILARIAN şi tradusă de MASSIM , în sfîrşit reeditată şi de G. MIHAILĂ şi DAN ZAMFIRESCU şi din nou tradusă de RITA DOBROIU şi EUGEN DOBROIU, în *Literatura română veche (1402—1647)*, II, Buc., [1969].

Începuturile lor, pe lîngă care trebuie să amintim iniţiativele lui M. Kogălniceanu şi unele publicaţii izolate din presa timpului, au deschis un drum care a devenit, cu timpul, din ce în ce mai strălucit. Editarea de documente pare a fi fost deja şi preocuparea altora. *Foaia pentru minte*, VIII, 1845, p. 17 şi urm., publica din Iaşi o corespondenţă datată 28 dec. 1844 prin care era reclamată o astfel de colecţie. Se resimte influenţa lui M. Kogălniceanu.

Trebuie de reţinut că Bălcescu şi-a dat seama de la început de conţinutul complex al documentelor interne şi de importanţa pe care o mare parte din ele o avea pentru întreaga istorie a românilor.

Cronicele ca izvor istoric sînt cunoscute şi folosite în epoca sa. Dar studiul propriu-zis al lor nu începuse. Istoria literaturii române vechi este o cucerire nouă a istoriografiei române. Bălcescu face o distincţie, nu în totul justificată, între cronologii şi cronice. După cum am arătat, intenţiona să alcătuiască şi el o cronologie a domnilor. Cunoaşte surprinzător de multe manuscrise de cronici ; le descoperise la Arhivele Statului, la mănăstiri, în Biblioteca Colegiului Sf. Sava sau în colecţii particulare. Consultase frumoasa colecţie a lui Oltelniceanu. Este în continuă căutare de noi manuscrise. Împreună cu A. T. Laurian este printre primii editori de cronici şi deschizătorii uneia dintre cele mai însemnate ramuri ale istoriei literaturii române vechi. Era de aşteptat să se izbească de greutăţi în identificarea şi sistematizarea lor. În *Magazin* prima rubrică este *Cronicariul românesc*. Sub aceasta s-au publicat în fiecare volum una sau două cronici. Dar nu trebuie uitat M. Kogălniceanu, care are totuşi un fel de prioritate prin publicarea *Letopiseţelor*, în 3 vol., începînd cu 1845, şi prin *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII*, . . . 2 vol., 1846.

Inscripţiile şi *monumentele* ocupă locul al patrulea în categoria izvoarelor. N. Bălcescu spune că ar avea o colecţie proprie de inscripţii şi anunţă că se va sili să adune cîte va putea afla, precum şi a le tălmăci după legile arheologice. Nu ştim la ce colecţie se referă ; nu avem nici o urmă documentară despre o asemenea lucrare. Bănuiesc că este vorba de inscripţii întîlnite în călătoriile sale, descifrate şi copiate. Prieteni de-ai săi făceau excursii orga-

nizate în căutare de inscripții, piese arheologice, monede vechi. Este cunoscută polemica dintre C. Bolliac și A. T. Laurian, în legătură cu paternitatea unor descoperiri arheologice. Din excursia făcută în 1845, A. T. Laurian s-a ales cu lucrarea *Istriana*, republicată în tom. II (1846) din *Magazin*, p. 65 și urm. Excursia avusese loc în localitățile situate în diferite regiuni, Giurgiu, Zimnicea, Șiștov, Turnu, Nicopoli, Islaz, Celei, Caracal, Craiova, Bucovăț, Motru, Strehaia, Severin, Ada Kaleh, Băile Herculane. A. T. Laurian în același vol. II al *Magazinului*, după izvoare străine, publică și o scurtă referință asupra unei medalii a lui Mihai Viteazul, de care ulterior se va interesa și N. Bălcescu (vezi N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 77, 480—481).

Excursiile arheologice erau un excelent mijloc de contact cu masele și de legături politice. La 1840 Cezar Bolliac, bănuit a avea legături cu așa-numiții complotiști, este urmărit la Giurgiu și în unele sate din județ, unde poetul s-ar fi aflat într-o excursie arheologică.

Magazinu a deschis o rubrică nouă, *Inscriptoriul dacian*, cu tomul al II-lea. Articolele sînt semnate cu inițialele A.T.L. Preocupările arheologice sînt deja oarecum curente; în presa timpului apar articole de V. Blaramberg, G. Asachi, G. Seulescu, G. Bariț, I. Genilie și ale unor nenumiți în afară de ale celor doi specialiști C. Bolliac și Laurian, angajați în polemică.

În sfîrșit, ultima categorie de izvoare sînt *Scrierile ce zugrăvesc obiceiurile*. Bălcescu face o distincție între scrierile de călătorie și lucrările de ceremonial; ultimele lucrări manuscrise, dintre care pe unele le văzuse la Arhivele Statului la București și pe una la Iași, probabil cu ocazia călătoriei din primăvara lui 1846. Informația sa pare la prima vedere modestă, dar este sigur că știa mult mai multe. În bibliotecile străine Bălcescu cercetează opere de ale călătorilor. Știm sigur pe cele consultate la Paris, în Biblioteca Poloneză. Chiar înainte de revoluție consultase: *Malerische Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reichs. Aus dem polnischen des Herrn Grafen* EDUARD RACZYNSKI *übersetzt*. Herausgegeben von FRIEDR. HEINRICH von DER HAGEN..., Breslau, 1825. În însemnările sale bibliografice msse găsim diferite alte indicații. În ms. 80, f. 281 este notată o operă tot a lui NIEMCEWICZ — care se pare l-a interesat îndeosebi pe Bălcescu; titlul acesteia este: *Zbior pamientnikow historycznych dawney Polszezei z renkopismow*, Varsovie, 1822, t. II, in 8°, cu adăugirea lui Bălcescu; *Jurnalul ambasadei în Turcia a lui Christophe Zbarovski care a traversat Principatele*. (G. ZANE și ELENA G. ZANE, *N. Bălcescu la Biblioteca Poloneză din Paris*, Buc., 1973, p. 78). *Călătoria din 1625 a patriarhului Macarie, de la Alep la Moscova prin Țara Românească și Moldova*, fusese deja cercetată de C. NEGRUȚI, în *Propășirea*, I, 1844, p. 265—269, 278—280, 281—286 și în *Arhiva românească*, II, 1845, p. 187—221.

Un capitol nou, după pilda lui M. Kogălniceanu, începea în istoriografia română. De atunci încoace n-a fost, cred, istoric român care să nu-și aducă contribuția la literatura despre călători.

În *Magazin* o grupă aparte de izvoare este trecută sub rubrica *Buletin bibliografic*; începe chiar cu tomul I. Buletinul cuprinde cărți noi și vechi.

Rămîne nelămurită problema de ce printre izvoare Bălcescu n-a trecut și operele istoriografice, în special străine, de care atîta s-a folosit; întrebuințarea termenului „izvor" într-un sens restrîns ar putea fi o explicație. N. IORGA, *Despre adunarea și tipărirea isvoarelor relative la istoria Românilor. Menirea și misiunea Academiei Române*, și: *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, Buc., 1903.

Concepția lui Bălcescu despre izvoarele istoriei completează ideile sale istoriografice. El ar fi putut semna fără nici o rezervă opiniile lui V. Cousin, marele istoric romantic francez,

despre sensul istoriei, care a spus în mai multe rînduri că : „a studia trecutul numai pentru a satisface o curiozitate deşartă nu-i ceva demn de un om serios ; acel care îl studiază trebuie să tragă concluzii pentru prezent şi viitor".

[2] În *Magazinu istoric* s-au publicat următoarele şase cronici :

1. *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti, scrise de Costantin Căpitanul*, I, 1845, p. 83—114, 147—186, 211—250, 279—326, 343—379 ; II, 1846, p. 3—35.

În *Puterea armată* N. Bălcescu utilizase această cronică pe care o dă în lista bibliografică cu titlul : *Istoria Ţării Româneşti, 1290—1688, scrisă de Costantin Căpitanul*, manuscris în 4°, 1761 ; nu credea însă în paternitatea lui Costantin Căpitanul. N. Bălcescu a luat numele autorului sau copistului dintr-o însemnare pe care a găsit-o pe fila a 2-a a mssului : „Aciastă carte s-au scris de Costantin Căp[i]tanul, mai 10 dni let 7269". Mssul aparţinuse monahului Pahomie de la Poiana Mărului, de la acesta trecuse la postelnicul Pană, zugrav, apoi la prof. I. Brezoianu, de la care l-au împrumutat editorii din *Magazin*, apoi la Cezar Bolliac şi în urmă l-a dobîndit D. Sturza (*Magazinu istoric*, II, p. 35 ;I. CRĂCIUN şi A. ILIEŞ, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, Buc., 1963, p. 167). Constantin Căpitanul ar fi — după N. Iorga — însuşi autorul întregii cronici ; după cercetările lui Constantin C. Giurescu, autorul ar fi necontestat Radu Popescu ; textul publicat în vol. I şi II din *Magazin* ar fi partea I a cronicii, iar textul publicat în vol. IV ar fi partea a II-a şi ar da numele adevărat al autorului (N. IORGA, *Cronicile muntene*, p. 342 şi urm., *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, II, p. 619 şi urm. ; *Cronicari munteni*, ediţie îngrijită de MIHAIL GREGORIAN, Studiu introductiv de EUGEN STĂNESCU, Buc., 2 vol., 1961, I, p. XIII—XV, p. 225—579). În sfîrşit după P. P. PANAITESCU, autorul rămas anonim ar fi „un gramatic, un mic boier din clientela Bălenilor" (*Istoria literaturii române*, I, Buc., 1964, p. 427).

Editorul din *Magazin* adaugă la începutul textului următoarea notă :

„Cronicile noastre, cum am mai spus-o, sînt foarte sărace pentru timpurile cele mai vechi. Ele sînt prea interesante pentru veacul XVII şi al XVIII, şi nu numai pentru români, dar şi pentru naţiile cu care ei au fost în relaţie. Cronica aceasta se deosebeşte de celelalte cronici ale Ţării Româneşti, căci înbrăţişează istoria a cîtor trele provinţii ale Daciei şi pentru că se află în opoziţie cu dînsele, cum şi cu toţi istoricii noştri moderni, asupra întîmplărilor din ţara noastră din veacul XVII, aceea ce ne dovedeşte că atunci la noi, ca şi astăzi în Europa, fiecare partidă îşi avea istoricul său. În manuscrisul ce avem să zice că această cronică s-a scris la anul 1769. În cursul scrierei însă, cum se va vedea, autorul se mărturiseşte de ocular al întîmplărilor urmate cu un veac mai nainte. Aceasta ne face să credem că acest Costantin Căpitanul este un copist, iar nu adevăratul autor. Noi în lipsă de alt nume am păstrat p-acesta spre a o putea deosebi de celelalte cronici. Nota Redacţiei (*Magazinu istoric*, I, p. 83—84).

La B.A.R. se află mssul de care s-a servit editorul din *Magazin* şi anume mssul rom. 439, cu titlul : *Istoria Ţării Rumâneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini*, 1761 (pe fila 3 are un alt titlu : *Istoriile domnilor Ţării Rum[ă]neşti*). Pe fila 58^r se află următoarea însemnare autografă a lui N. Bălcescu : „Este dovedit că această fabulă [jurămîntul boierilor în faţa lui Alexandru vodă că Mihai nu e fecior de domn] s-au scornit de boeri atunci ca să scape pre Mihai de urgiea lui Alexandru vodă. N[ota] Red[acţiei]". În *Magazinu istoric*, I, p. 225, însemnarea se găseşte tipărită (cp. şi ION BIANU şi R. CARACAŞ, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, Buc., 1913, II, p. 144). Anul 1769 dat de N. Bălcescu în notiţa sa este desigur o greşeală de tipar. În *Puterea armată* dă, după cum am arătat, anul 1761, care corespunde cu cel din mssul de la

B.A.R. O nouă ediție a cronicii, avînd la bază și manuscrisul de care s-a servit Bălcescu, o datorăm lui N. IORGA : *Istoriile domnilor Țării Românești, cuprinzînd istoria munteană de la început pînă la 1688. Compilate și alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu*, Buc., 1902.

Noul editor adaugă următoarele observații asupra primei editări : „Bălcescu a înțeles că notița (asupra numelui Const. Căpitanul) vine de la copistul tîrziu al scrierii, ce se vedea bine a fi din vremile ce zugrăvia. Dar, necunoscînd pe autor, el dădu cronicii titlul prudent, deși foarte puțin lămuritor, de „Istoriile domnilor Țării Rumânești, scrise de Costantin Căpitanul". Tipăritura s-a făcut într-un chip foarte simplu, manuscriptul unic servind și drept copie pentru lucrători. Aceștia — trebuie s-o recunoaștem — au înțeles bine textul și au crutat prețioasa carte ce li se încredințase". În 1963 a apărut o nouă ediție în care autorul este considerat Radu Popescu. (*Istoriile domnilor Țării Românești* de RADU POPESCU Vornicul. Introducere și ediție critică întocmite de CONST. GRECESCU. Studiu introductiv EUGEN STĂNESCU, Notă asupra ediției DAN SIMONESCU, Glosar și indice ȘERBAN PAPACOSTEA, Buc. 1963). Pasajul dat în text (p. 100), fără indicația autorului, este tocmai din Radu Popescu.

2. *Istoria Țării Românești de la 1689—1700 de marele logofăt Radu Greceanu*, II, p. 129—176, 193—228, 321—354.

Cronica este întrebuințată în *Puterea armată* unde are titlul : *Istoria Țării Românești 1290—1700, de vel-logofătul* RADU GRECEANU. Manuscris în 4°, 1707. Bălcescu a avut la dispoziție o compilație de cronici, în care se găsea istoria domniei lui Constantin vodă Brîncoveanu de Radu Greceanu. La 1844, a atribuit întreaga compilație lui Radu Greceanu și a tipărit-o ca atare. Compilația folosită cuprindea mssul 59 de la Filiala Acad. Rom. din Cluj ; Fond Blaj, mssul 112, în 8°, existent în același loc ; (mssele și edițiile : I. CRĂCIUN și A. ILIEȘ, *op. cit.*, p. 172 și urm.). Reeditată cu adăugirea a 32 de capitole inedite, de ȘTEFAN GRECEANU, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu* de RADU vel logofăt GRECEANU, cu note și anexe, Buc., 1906.

3. *Cronica Țării Moldovei de la 1662—1730*, III, p. 3—94, 331—372.

Editorul a însoțit cronica cu următoarele două notițe, una la început și alta la sfîrșit :

„Această cronică se presupune de d. Kogălniceanu că este de unul numit Mustea, diac de vistierie. El a scris această cronică, după cum mărturisește însuși în note, de la Eustratie Dabija vv. pînă la Mihai vv. Racoviță, 1662—1704, după poveţile mai multor oameni aleși, iar de acolo pînă la 1730 a scris de la sine însuși. Numele cronicarului se află în două locuri subscris în note, dară atît de încurcat, încît nu e cu putință de a-l descifra. Mai tîrziu vom publica un facsimile litografit de acest nume" (III, p. 3) ; și :

„Aici se sfîrșesc foile manuscrisului nostru celui original, cu toate că istoria urmează mai departe, precum se poate înțelege prea lesne din însuși cursul stilului. Noi sperăm că cercetările ulterioare ne vor descoperi urmarea acestei cronice interesante, care cuprinde schimbările cele mai mari în Principate, adecă introducerea și stabilirea fanarioților, cari ne-au pradat și ne-au prostituit [*textul acoperit ulterior cu cerneală*] țerile, în cursu mai mult de o sută de ani. Redact." (III, p. 371—372).

Opinia lui Kogălniceanu, pe care o invocă editorul cronicii, era expusă în prefața lucrării *Fragments tirés de chroniques* ; cînd începuse tipărirea volumului al III-lea din *Magazin*, în care se publica cronica, nu apăruse încă volumul al III-lea din *Letopisețele* lui Kogălniceanu, unde se rectifica părerea mai veche că Mustea ar fi autorul cronicii. De această rectificare s-a ținut seamă cu ocazia tirajului aparte, apărut în 1847, cînd cronica este intitulată *Cronica Tierrei Moldovei de supositulu Mustea*. Kogălniceanu, la rîndul său, reproduce în ediția a II-a a *Letopisiților* partea deosebită din cronică, după versiunea din *Magazin*.

S-ar părea că N. Bălcescu n-a cunoscut această cronică cînd a scris *Puterea armată*; cel puţin n-o citează în bibliografie. De asemenea n-o menţionează în *Cuvînt preliminariu*.

Mssul folosit la editarea cronicii nu se mai găseşte (C. GIURESCU, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Buc., 1913, p. 28 şi urm.; cp. N. IORGA, *Istoria literaturii române în sec. XVIII-lea*, 1901, p. 218 şi urm.; cp. I. CRĂCIUN şi A. ILIEŞ, *op. cit.*, p. 104–105). Cunoscută azi şi sub numele de: *Cronica Racoviţească Buhuşească 1661–1705* şi *1705–1729*; cp. şi *Istoria literaturii române*, I, 1964, p. 640.

4. *Cronica Ţării Româneşti de Radu Popescu*, IV, p. 21–62, 93–178.

În *Puterea armată* este citată în modul următor: *Letopisăţul Ţării Româneşti, 1290–1729, de Radul logofeţelul de Divan, sin Mihail Ieromonacul Lupescu.* Manuscris în folio, 1729. N. Bălcescu luase de această dată copistul drept autorul cronicii. Rectifică greşeala în *Magazin*, unde cu ocazia editării cronicii adăuga următoarea notă.:

„Această cronică coprinde întîmplările Principatului de la anul 1700 pînă la 1728, şi e o urmare fără întrerupere a cronicei logofătului Radu Greceanu, precum arată şi însemnarea făcută de redactorul acestor două cronice Radu Lupescu, cu vorbele următoare: De aci sînt cele ce au scris chiar Rafail Monahul care pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu, biv vel dvornic" (IV, p. 21).

Mssul de care s-a servit N. Bălcescu este o compilaţie de cronici, într-o copie de la începutul sec. al XIX-lea, după o alta făcută la 1729 de Radu Lupescu. Compilaţia cuprinde şi *Istoria domniei lui Constantin Brîncoveanu* de RADU GRECEANU şi *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti* de RADU POPESCU (I. CRĂCIUN şi A. ILIEŞ, *op. cit.*, p. 158).

Cronica descrie, în principal, domnia lui Nicolae Mavrocordat, cu unele referinţe la istoria mai veche a ţării şi se opreşte la finele anului 1728 (*Istoria literaturii române*, I, p. 469).

5. *Istoria Tierrei Romanesci de cînd au descălecat Românii*, IV, p. 231–372; V, p. 3–32.

În *Puterea armată* acestă cronică este citată: *Leatopiseţul Ţării Româneşti 1290–1688, scris de Tudosie sin Stoian ot Tunsii.* Manuscrisul folosit în text este mssul din B.A.R., nr. 5946, fost al lui Gh. T. Kirileanu; conţine adnotări autografe ale lui N. Bălcescu, analizate de VIRGIL CÂNDEA, *op. cit.*, p. 80–81, 132–133; I. CRĂCIUN şi A. ILIEŞ, *op. cit.*, p. 160. În acest mss se află notiţa care a servit lui N. Bălcescu pentru identificarea numelui copistului, semnalată de V. BOGREA, O *însemnare veche*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, II, p. 363; cp. şi VIRGIL CÂNDEA, *op. cit.*, p. 87–88. Tudosie din Tunşi, identificat greşit ca autor al cronicii, a fost considerat la fel ca autor şi de I. G. Sbiera. N. Iorga o atribuie lui Stoica Ludescu. Textul ediţiei din *Magazin* a fost republicat de N. SIMACHE şi TR. CRISTESCU sub titlul: *Istoria Ţării Româneşti*, Buzău, 1942. Despre variantele manuscrisului, problema paternităţii şi diferite ediţii: C. GRECESCU şi D. SIMONESCU, *Istoria Ţării Româneşti 1290–1690, Letopiseţul Cantacuzinesc*, ediţie critică, Buc., 1960. În text cronica este citată: *Letopiseţul lui Tudosie Stoian, şi Leatopiseţul lui Tudosie sin Stoian*; în *Cuvînt preliminariu* autorul — presupus de N. Bălcescu — este numit Tudosie fiul lui Stoian din Tunşii.

6. *Istoria Tierrei Româneşti de la anul 1689 încoace, continuată de un anonimu*, V, p. 93–184.

Constantin Grecescu a identificat în mssul nr. 53, existent la Filiala Acad. Rom. din Cluj, mssul după care s-a făcut editarea din *Magazin*. Autorul ar fi Radu Popescu, după I. G. Sbiera şi N. Iorga, opinie contestată de C. Giurescu. Cronica este cunoscută azi sub numele

de : *Cronica Brîncovenească sau cronica anonimă a Țării Românești de la 1688 înainte* (I. CRĂCIUN şi A. ILIEŞ, *op. cit.*, p. 178—179 ; cp. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*. Ediție întocmită de CONSTANTIN GRECESCU [Prefață de DAN SIMONESCU], Buc., 1959).

Patru dintre cronicile tipărite în *Magazin* au fost publicate şi aparte, în lucrarea intitulată : *Cronicarii Țării Româneşti*, publicați de A. TREB. LAURIAN şi N. BĂLCESCU, 2 vol., Buc., Colegiul Național, vol. I, 1846, 82+III+IV + 231 p. ; vol. II, 1847, VIII + 116 + 128 + 136 p.

Volumul I cuprinde :

1. Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor de N. BĂLCESCU,
2. Discurs introductiv la istoria românilor, de A. TREB. LAURIAN,
3. Istoriile domnilor Țării Rumâneşti, scrise de Costantin Căpitanul.

Volumul II :

1. Istoria Țării Româneşti de Radu Greceanu,
2. Cronica Țării Româneşti de Radu Popescu,
3. Cronica Țării Moldovei de supozitul Mustea.

Ambele volume sînt extrase din *Magazin*. Din această cauză au şi paginație discontinuă.

Orice istoric este tentat să caute a preciza în amănunt problemele de care se preocupă. Aşa şi în cazul de față. Problema care se pune este de a preciza care din cei doi coredactori a editat cronicile, cine a pregătit manuscrisul, cine a adăugat puținele note şi cine a supravegheat tipărirea. *Magazinu* nu ne dă nici o informație. Notițele adaose sînt date ca din partea redacției ; alteori lipseşte orice referință. Cele două volume de extrase apar ca o operă comună a ambilor redactori. Problema trebuie pusă, însă în stadiul actual de informație ea nu poate fi rezolvată decît provizoriu şi parțial. Este indiscutabil, oricît de puține informații am avea, că Bălcescu a avut în editare un rol important, cel puțin în faza de pregătire pentru tipar a unor manuscrise şi pentru altele chiar în faza de tipărire. M. Kogălniceanu ne dă cîteva informații care, cred, trebuie primite ca exacte.

Încă înainte de consacrarea *Magazinului*, vorbind despre editarea cronicilor româneşti el spune că „la mission de remédier à cette lacune est reservée à M. N. Balcescu, jeune historien valaque de plus belles espérances". *Foaia pentru minte*, nr. 41, din 8 oct. 1845, dădea în traducere din *Fragments* următorul text : „Însă toate aceste cronice nu sînt clasificate şi însuşi numele a autorilor sînt cea mai mare parte necunoscute. Chiemarea de a umplea această lipsă este rezervată d-lui Nicolae Bălcescu, june istoric, de dincolo de Milcov, ce dă cele mai bune nădejdi şi care s-a şi dat a fi cunoscut prin o mică operă prea însemnată : *Puterea armată şi arta militară în Valahia de la întemeierea principatului pînă în zilele noastre*. El este singurul de la care Valahii pot aştepta o bună istorie a țării lor".

M. Kogălniceanu nu se gîndea aşadar, la acea dată, că Laurian ar fi putut fi el un editor de cronici. Deşi Bălcescu este considerat astfel a fi unicul editor, totuşi nu putem tăgădui lui Laurian o participare activă la această editare. Publicarea pe numele amîndurora a volumului din 1846—1847 este deplin justificată. De unele cronici s-a ocupat N. Bălcescu, de altele Laurian ; nu avem informații în totul sigure, dar avem relativ suficiente pentru a susține această opinie, cel puțin pentru unele. Laurian a rămas singur de la începutul lui iunie 1846 ; astfel a trebuit să ducă numai el greul revistei, coredactorul său se întorcea în țară la mijlocul lui aprilie 1848, dar acum nu mai putea fi vorba de revistă. Despre cronicile tipărite în timpul cît Bălcescu era în țară putem admite că editarea a fost opera sa, despre celelalte nu, cu atît mai mult cu cît avem şi unele referințe documentare. Nu trebuie exclusă şi ipoteza unei conlucrări. Astfel, despre editarea cronicii atribuită lui Constantin Căpitanul există un

indiciu concludent că Bălcescu s-a ocupat de pregătirea pentru tipar a manuscrisului şi a alcătuit adnotaţiile. Aceste adnotaţii sînt chiar autografe de-ale sale (cp. VIRGIL CÂNDEA, *op. cit.*, p. 92—93, nota 3). În schimb tipărirea cronicii atribuită lui Stoica Ludescu a fost supravegheată de către Laurian, în lipsa lui Bălcescu din ţară. Aceasta rezultă în primul rînd din următoarea notiţă adăugată în *Magazin*, în josul paginii, unde cronica vorbeşte de izbînda lui Mihai la Mirăslău, sept. 8, anul 7108:

„Aici e o lacună invederată; poate că provine din vina copiatorului. Bătălia de la Mirăslău din 8 sept. 1600, unde Mihai perdu în contra lui Basta, se încurcă cu cea de la Gorăslău din 3 sept. 1601, unde Mihai cîştigă împreună cu Basta în contra ungurilor. Aşa dară lipseşte un an întreg din istoria lui Mihai, însă un an de fatalităţi! Nouă ne-a sosit chiar acum de la coredactoriul nostru din Paris un fragment foarte detailat despre bătălia de la Mirăslău, scris în limba italiană, şi-l vom publica în cele următoare" (IV, p. 299).

Coredactorul de la Paris este N. Bălcescu; astfel notiţa a fost scrisă de Laurian. Tot Laurian scrie o *Cronologie a Daciei şi a romanilor* pe care o tipăreşte la începutul cronicii, motivînd-o astfel: „Noi am socotit de cuviinţă a pune această cronologie în fruntea cronicei următoare, ca să servească spre desluşirea ei, mai ales în întroducere, unde se spune cu puţine vorbe venirea romanilor la Dunăre, trecerea lor preste podul lui Traian la Turnul Severinului... apoi la Frateria (Strehaia) şi de aici la Regianu (Craiova). Suferinţele mileniului II se trec supt tăcere, şi se face un pas repede pînă la întoarcerea lui Radu Negru de la Fagăraşul pre care cronicariul, după limba ungurească îl numeşte Mare Herţeg. Această cronică e una dintre cele mai vechi, precum se vede din istoria patriarhului Nifon, a lui Radu cel Mare etc. pînă la Neagoe Vodă, — şi poate că e compusă de pre timpurile acestui domn. Urmările să văd a fi făcute de mai mulţi. Copia noastră e de pre timpurile lui Ştefan Cantacuzeanu" (IV, p. 230). Cronologia nu este semnată în text, totuşi nu încape nici o îndoială asupra autorului ei; iniţialele autorului sînt date la tabla de materii: A.T.L. În sfîrşit notele sînt scrise cu ortografia caracteristică lui Laurian (IV, p. 237, 247), iar nota despre patriarhul Nifon de la finele părţii întîi a cronicii este pusă la tabla de materii, la rubrica *Memoratoriul dacian*, care în *Magazin* este rubrica exclusivă a lui Laurian. Se poate deci admite că Laurian este acela care s-a îngrijit de editarea acestei cronici.

Cronica Ţării Moldovei poate fi considerată ca publicată de N. Bălcescu deşi el lipsea din ţară cînd apărea sfîrşitul acestei cronici. Transcrierea textului este făcută cu ortografia întrebuinţată la acea dată în mod curent de dînsul. La fel nota de la p. 3, vol. III. Or, ortografia sa se deosebeşte simţitor de aceea a lui Laurian.

Cronica lui Radu Popescu poate a fost publicată de amîndoi; este precedată de o notă lipsită, în adevăr, de orice forme latinizate, dar la p. 62 este adăugată o notă urmată de un document latin (p. 63—64), iar la p. 139, 140 şi 148 sînt nişte note, din care ultimele două, privind poziţia geografică a unor cetăţi, fixată în grade de longitudine şi latitudine, amintesc de Laurian, inginerul de altădată. De altminterea acesta este preocupat şi într-o altă lucrare de precizarea longitudinii şi latitudinii unei regiuni pe care o cercetează din punct de vedere arheologic (*Istriana*, *Magazinu istoric*, II, p. 65 şi urm.). Mssul tipărit a fost însă studiat, după cum am arătat, de N. Bălcescu; conţine adnotări integrale (cp. VIRGIL CÂNDEA, *op. cit.*, p. 132—133).

Cronica brîncovenească a fost publicată pe vremea cînd N. Bălcescu singur spunea că de mult n-a mai colaborat la *Magazin*. La p. 183, vol. V, este şi următoarea notă: „Aici încetează foile manuscrisului pentru care mărturisim a noastră părere de rău, înaintea publicului. Urmarea domniei şi a vieţii lui Ştefan Cantacuzenu e un supplementu făcut de re-

dactori, după alte scrieri originale. Redact''. Completarea trebuie să fie făcută de Laurian singur. Nu numai că N. Bălcescu nu era în țară, dar ortografia și unele expresii amintesc de Laurian. Vorbind de fanarioți se spune că sînt : ,,fatalitatea cea mai mare care a putut să vie preste români'' (p. 185). Termenul ,,fatalitate'' pentru a sublinia momente grele din istoria noastră, l-am mai găsit întrebuințat și într-o notă din vol. IV, care în mod cert este scrisă de Laurian.

Cercetările în acest domeniu trebuie continuate și concluzii definitive n-ar putea fi trase decît pe baza unor dovezi documentare. Considerații conjecturale sînt totdeauna riscante.

5. Românii și fanarioții

(p. 103—108)

Ediții:

Magazinu istoricu pentru Dacia, I, 1845, p. 115—121 ; anexe p. 122—134 ; semnat N. B.
Foaie pentru minte, inimă shi literatură, VIII, 1845, nr. 47, 19 noiembrie, p. 373—376 [fără anexe].
N. BĂLCESCU, *Biografii istorice*. Acum întîia oară adunate și împreună publicate de A[LEX]. I.[ĂPEDATU], Buc., [1901], p.71–79, [fără anexe] ; ediția a II-a,1910, p.71–79[fără anexe]. — Biblioteca pentru toți, nr. 566.
— *Scrieri istorice*, 1935, p. 185—192 [fără anexe]; ediția a II-a, 1939, p. 179—184 [fără anexe]; ediția a III-a, 1946, p. 233—240 [fără anexe].
— *Monografii istorice*, 1936, p. 36—43 [fără anexe].
— *Opere*, I[1], 1940, p. 117—123 ; anexe p. 291—296.
— *Opere complete*, II, [1944], p. 165—170 [fără anexe].
— *Scrieri sociale*, 1947, p. 117—122 [fără anexe].
— *Opere*, I, 1953, p. 67—72 ; anexe p. 73—78.
— *Válogatott Munkái*, 1956, p. 97—103 [fără anexe].
— *Opere alese*, 1960, p. 68—72 ; anexe p. 72—79.

Foaia pentru minte, nr. 44 din 20 oct. 1845, p. 356, după ce anunță primirea întîrziată a *Magazinului*, nr. 2 și 3, și dă sumarul, menționează : *Românii și fanarioții* de N.B., adăugînd următoarea apreciere : ,,O disertație delicată, căreia asemenea, sau și mai întinsă precît știm și noi, se așteaptă mai de mult''.

H. DESPREZ, în *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în *Revue des Deux Mondes*, ianuarie, 1848, citează această scriere sub forma următoare : ,,Le *Magazinu historicu* de Bucharest a publié aussi une histoire des hospodars fanariotes écrite au point de vue roumain'' (*Anul 1848*, p. 10, nota).

Unele studii publicate în *Magazin* sînt însoțite de documente. Nu am publicat și aceste documente în ediția de față, deoarece au fost deja publicate de mai multe ori și socotind că își au un loc mai potrivit în colecții de documente; vezi ediția noastră din 1940. Dăm în text listele documentelor cu însemnările lui N. Bălcescu, la sfîrșitul fiecărui articol.

[1] N. Bălcescu justifică acest studiu ca fiind o introducere la două acte inedite pe care le şi publică în *Anexe*; primul, un document din 1631, de la Leon Tomşa, şi al doilea din 1669, de la Radu Leon, ambele privind condamnarea şi izgonirea grecilor din ţară. După cum singur spune, înţelegerea acestor acte l-a obligat să arate pe scurt deosebitele faze ale luptei dintre români şi fanarioţi, luptă care a durat două veacuri.

Introducerea sa este în fapt o mică sinteză asupra unei dramatice epoci din istoria românilor şi prima lucrare de sine stătătoare din literatura istorică românească asupra acestei epoci. Ea ridică însă chestiunea semnificaţiei pe care trebuie să o atribuim studiului însuşi.

Cum se explică că Bălcescu chiar de la început publică în *Magazin* două acte antifanariote şi imediat după *Cuvîntul preliminariu* un studiu cu un pronunţat caracter naţional şi patriotic? O chestiune grecească actuală nu exista în epoca sa în Principate. Grecia era privită chiar cu simpatie; lupta ei de eliberare de sub dominaţia otomană şi noul stat constituţional şi parlamentar pe care îl crease îi aduseseră simpatii şi chiar admiraţie. Presa românească înregistra cu interes evenimentele din Grecia şi cultiva noile relaţii româno-greceşti. Vechea problemă fanariotă era lichidată şi simpla aducere aminte a unui capitol de istorie oricît ar fi fost de interesantă pentru Bălcescu, care privea istoria în lumina actualităţii, nu era hotărîtoare pentru a-l îndemna să scrie acest studiu.

Ceea ce credem că, în principal, l-a determinat să aducă problema fanariotă este o consideraţie politică, constituirea în ţară, după 1830, a unei ,,partide fanariotice", cum singur va spune, caracterizînd astfel partidul reacţionar şi filoţarist al marilor boieri. Întrucît opoziţa deschisă faţă de acest partid nu era cu putinţă în ţară, critica trebuia făcută prin intermediul istoriei. Deschiderea dosarului fanarioţilor punea în discuţie astfel pătura boierească pe care poporul o privea în vremea sa ca continuatoare a vechilor fanarioţi. Bălcescu îşi dădea deja bine seamă de utilitatea în politica contimporană a istoriei. El ştia că marile amintiri ale trecutului naţional inspiră popoarelor mai multă forţă şi mai multă voinţă în lupta lor pentru un nou ideal de viaţă. De aceea, pentru deşteptarea sentimentului patriotic el îşi alege anume teme şi toate studiile din *Magazin* vizează, pe diverse planuri, acest scop.

Îşi construieşte articolul introductiv cu mijloace simplificate, tradiţionale. Denunţă şi condamnă pe grecii fanarioţi, glorifică pe românii care au luptat împotriva lor, proslăveşte biruinţa românilor. Principiul care a prezidat această luptă şi a asigurat victoria a fost principiul naţional. N. Bălcescu este patriot, dar nu şovin. Imputa fanarioţilor, aşa cum era şi tradiţia românească, asuprirea şi jefuirea populaţiei, aservirea ţării, desfiinţarea armatei naţionale. Ţările române piereau sfîşiate de ,,ghiara de fer a fanarioţilor". Ulterior va introduce în definiţia fanariotismului o nuanţă socială; nu este vorba numai despre o naţiune sau o fracţiune de naţiune, ci şi de o categorie socială. Ei au alcătuit, după cum va spune în *Question économique*, ,,o burghezie streină" formată din aventurieri lacomi de avere, proveniţi din Constantinopol şi Rumelia, care cu boierimea de baştină a intrat în luptă sau s-a asociat după cum i-au dictat interesele. Bălcescu vorbeşte nu numai de fanarioţi, ci şi de ,,fanariotizaţi". Fanariotismul este pentru el un sistem de guvernămînt, o mentalitate de clasă guvernantă. Nu-şi reţine indignarea şi lasă să-i scape cuvinte tari cînd întîlneşte în paginile istoriei tipuri reprezentative; marele vistiernic Ghinea Ţucală este pentru el un ,,ticălos", un ,,tîlhar", domnitorul Constantin Cehan ,,un ticălos despot", Constantin Mavrocordat, cu cele nouă domnii ale sale, este ,,reformatorul cel mult vătămător ţării...", domnia lui Caragea a fost una dintre ,,cele mai ruşinoase spoliaţii"; în cea mai mare parte fanarioţii sînt nişte oameni corupţi, nişte ,,mişei". De aceea n-are nici un sentiment de compasiune pentru nenorocirile care

se abat cîteodată asupra unora; dă întreagă povestirea lui Miron Costin despre uciderea sălbatică a lui Batiște Veveli, pe care țăranii l-au fărămat cu topoarele. Istoria nu-i o lecție de morală.

În schimb, glorifică faptele antifanariote ale românilor, comploturile, răzvrătirile, răzbunările, cruzimile; reacția este grozavă, dar dreaptă. Reține cu atenție faptele din cronici și adoptă punctul de vedere al unor cronicari. *Letopisețul Cantacuzinesc* își afirmă prezența și influența asupra lui N. Bălcescu. Amintește cu pietate numele unor boieri căzuți eroic în luptă: Lupu Mehedințeanul, căpitanul Buzdugan, Drăghici Cantacuzino și atîția alții; aceștia sînt personalități reprezentative care întrupează poporul. La originea sa, antagonismul ar fi de ordin pur economic și social; dezvoltarea lui în cursul timpului l-a transformat într-o luptă națională. Înapoia personajelor care apar pe scena istoriei este totuși, în ultimă instanță, națiunea; ea susține, alimentează și cîștigă lupta. Intrusiunea fanariotă la români avea caracterul unei adevărate acțiuni de stăpînire și lupta s-a dat pe solul Principatelor între două naționalități, mai bine zis între națiunea română și o fracțiune a națiunii grecești; la 1821, „duhul naționalității se deșteaptă..."

Este necesar pentru o corectă înțelegere a lui Bălcescu să reținem și alte două aspecte din concepția sa în problema grecească. Primul, el ține să precizeze anume că nu identifică pe fanarioți cu întreaga nație grecească, al doilea, el recunoaște că din rîndurile fanarioților înșiși s-au ridicat — în Principate — personalități. Fanarioții sînt doar fracțiunea grecească care locuia în Constantinopol și Rumelia; națiunea greacă din *zilele sale este marea*, „zdravăna" națiune elină modernă și, independent de rolul nefast al fanarioților, românii o iubesc și o respectă.

Străin de sentimentul exclusivismului național, el recunoaște că familiile fanarioților stabilite în țară au dat cîteva personalități de seamă, căci după cum a avut loc un proces de fanariotizare a unor familii boierești românești, a avut loc și un proces de românizare a unor familii fanariote.

Naționalitatea apare, în gîndirea lui Bălcescu, ca un concept spiritual. A consacrat două biografii, la doi Cantacuzini, ale căror merite politice din punct de vedere al intereselor românești le-a scos cu sinceritate la lumină.

Constantin Cantacuzino postelnicul — expresia cea mai tipică a fanariotismului — deși în primă generație stabilit în țară, este pentru Bălcescu „un stîlp care sprijinea toate nevoile țării"; prin trecerea pe care a avut-o la turci a mîntuit de două ori țara; uciderea lui nevinovată de către Gligorașcu Vodă, ca și în *Letopisețul Cantacuzinesc*, a fost o crimă.

Spătarul Ioan Cantacuzino este unul dintre acei români care „au binemeritat de la patrie"; unul din acele spirite înalte pe care providența le trimite din timp în timp spre a face „gloria, cinstea și mîntuirea statelor". Strămutarea sa în Rusia și așezarea lui definitivă în țara vecină nu-l afectează; considera desigur că era un drept pe care nu-l putea tăgădui. Dar i-a dezaprobat poziția politică, izolarea de popor și căutarea de sprijin în marile puteri — respectiv în Rusia țaristă — pentru eliberarea dublei sale patrii, Moldova și Grecia.

Tratînd astfel problema grecească, Bălcescu ne lasă să întrevedem că în sentimentele sale, peste ostilitățile naționale, datoria istoricului este să scoată în evidență elementele de unitate și solidaritate ale geniului uman, unitate care se produce prin intermediul națiunii.

Luînd ca motiv două documente inedite, Bălcescu a găsit prilejul ca într-un studiu, chiar atît de sumar, să-și expună părerile asupra unui mare capitol de istorie românească, să formuleze cîteva teze din concepția sa asupra problemei naționale și să reactualizeze, în

cadrul luptei politice contimporane, chestiunea fanariotismului şi a neofanariotismului. Şi de această dată Bălcescu deneagă istoriei sarcina unei impersonalităţi pasive.

Nu credem că este lipsit de semnificaţie faptul că publică, pe lîngă aceste două documente, un al treilea, de această dată privind condamnarea unor boieri de baştină pentru jefuirea banilor publici. Foarte probabil că Bălcescu a ţinut să sublinieze de la început că *Magazinu* nu face deosebire după naţionalitate şi poziţie socială între asupritori şi jefuitori şi că pe toţi, ori de unde ar veni şi oricine ar fi, îi tratează în acelaşi fel. Poate chiar a ţinut să aducă anume în discuţie abuzurile şi prevaricaţiunile clasei stăpînitoare.

Valoarea ştiinţifică a articolelor din *Magazin* nu trebuie exagerată — cum se face în unele cazuri. Cu excepţia studiului *Despre starea soţială*, ele reprezintă lucrări preliminare, cu o informaţie mai limitată, unele ocazionale ca *Filozofia soţială, Cuvîntare ţinută la Societatea studenţilor* şi *Buletinul despre portretele prinţilor*, altele — ca cele patru biografii — poate pentru a satisface şi programul *Magazinului* care prevedea că ,,Dizertatoriu... va cuprinde... şi biografia românilor vestiţi". Dealtfel, va relua unele dintre subiecte ca de ex.: *Miron Costin, Campania românilor în contra turcilor* şi chiar *Despre starea soţială*. Accentul în aprecierea lor trebuie pus pe semnificaţia lor ideologică şi politică.

6. Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei

(p. 109—112)

Ediţii:

Magazinu istoricu pentru Dacia, I, 1845, p. 135—137; studiu publicat sub titlul: *Biografie*; semnat N. B.

N. BĂLCESCU, *Biografii*, Buc., 1884, p. 7—8 [parţial].

— Biblioteca omului de gust. Sub direcţiunea d-lui BONIFACIU FLORESCU.

Carte de cetire de M. POMPILIU şi I. PAUL, I, Iaşi, 1897, p. 367—369.

Crestomaţie. Bucăţi alese din scriitorii veacului XVIII şi XIX. Schiţe biografice şi critice cu o prefaţă de d-l N. BELDICEANU, Iaşi, [1893], p. 31—33.

N. BĂLCESCU, *Biografii istorice*, 1901, p. 35—40, ediţia a II-a, 1910, p. 35—38.

— *Scrieri istorice*, 1935, p. 149—151; ediţia a II-a (1939), p. 145—147; ediţia a III-a (1946), p. 193—195.

— *Monografii istorice*, 1936, p. 44—46.

Antologia scriitorilor români, de I. A. BASSARABESCU şi VASILE V. HANEŞ, Buc., [1931], p. 284—285, ediţia a II-a, [1937] p. 299—301.

Antologie, VI³, p. 805—806.

N. BĂLCESCU, *Opere*, I¹, 1940, p. 125—128.

— *Viaţa şi opera*, de V. V. HANEŞ, Buc., 1942, p. 53—55.

— Biblioteca Federaţiei naţionale cooperative de librărie, nr. 3.

— *Opere complete*, II, 1944, p. 129—131.

— *Opere*, I, 1953, p. 79—82.

N. BĂLCESCU, *Scrieri alese*, [1955], p. 44—46.
— *Opere alese*, I, 1960, p. 80—81.
— *Scrieri alese*, 1961, p. 86—87.
— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 123—125.

I Ioan Tăutu, prima biografie publicată de N. Bălcescu, deşi de dimensiuni restrînse ilustrează concepţia sa despre rolul personalităţii în istorie; prin atitudinea faţă de turci, în negocierile care i se presupun, Ioan Tăutu reprezintă interesele şi sentimentele naţionale. Moldova şi-ar fi menţinut independenţa cu toată „închinarea". Poarta este aceea care a primit condiţiile micului principat, a cărui „puternică sabie" o simţise de multe ori. Sultanul respectă pe solul moldovean şi-l încarcă cu daruri; mai înainte şi regele Poloniei îi dăruise 11 sate pe apa Ceremuşului.

Ulterior, în timpul revoluţiei de la 1848, Bălcescu va relua problema caracterului relaţiilor dintre Poartă şi Principate, combătînd teza turcească a vasalităţii.

Miezul povestirii din Ioan Tăutu l-a luat din Neculce şi a reuşit, în cîteva fraze, să-l împodobească cu propria sa interpretare. Astfel a pus în circulaţie mai largă legenda că „închinarea" ar fi urmarea unei înţelegeri cu turcii şi nu a supunerii; tributul ar fi un simplu „dar" făcut sultanului, anual; Moldova şi-ar fi păstrat astfel privilegiile, printre care independenţa era cel mai de preţ.

Povestea cafelei, atît de răspîndită, o culegea tot din Neculce.

Istoriceşte faptele nu rezistă azi, dar Bălcescu, prin mica lui schiţă, a popularizat persoana boierului moldovean, a cărui biografie a fost reprodusă în repetate rînduri, în special în cărţile pentru tineret.

În epoca conferinţelor de la Viena, publicistica românească a reactualizat legenda. De această dată se vorbeşte de un adevărat tratat pe care Tăutu l-ar fi încheiat cu turcii. În presa timpului se publică chiar textul „tratatului" pe care I. Tăutu, în numele lui Bogdan, l-ar fi încheiat cu turcii. Dar autorii acestor publicaţii, printre care T. Codrescu şi M. Kogălniceanu, nu sînt de acord nici asupra datei — cînd 1511, cînd 1513 — nici asupra numelui sultanului cu care ar fi negociat marele logofăt al Moldovei; o dată este vorba de Selim I, altă dată de Bajazed al II-lea. Publiciştii români nu se îndoiesc nici unul că Ioan Tăutu a negociat în adevăr cu turcii şi a încheiat un „tratat". Interesele româneşti din acel moment cereau să se vorbească despre autonomia străveche a Principatelor şi cele mai bune dovezi în acest sens erau înseşi „tratatele" pe care românii le-ar fi încheiat cu Poarta.

7. Spătarul Ioan Cantacuzino

(p. 113—123)

Ediţii:

Magazinu istoricu pentru Dacia, I, 1845, p. 187—205; studiu publicat sub titlul: *Biografie*; semnat N.B.

La Gazette de Roumanie, Buc., an, II, 1882 nr. 166, 16/28 aprilie, nr. 171, 22 aprilie/4 mai, nr. 176, 29 aprilie/11 mai; traducere de B. FLORESCU.

N. BĂLCESCU, *Biografii*, 1884, p. 22—32.
— *Biografii istorice*, 1901, p. 7—33; ediţia a II-a, 1910, p. 7—33.

N. BĂLCESCU, *Scrieri istorice*, 1935, p. 153—170; ediţia a II-a, [1939], p. 149—165; ediţia a III-a, [1946], p. 196—216.
— *Monografii istorice*, 1936, p. 54—74.
— *Opere*, I[1], 1940, p. 135—149.
— *Opere complete*, II, 1944, p. 133—149.
— *Opere*, I, 1953, p. 83—94 [parţial].
— *Scrieri alese*, [1955], p. 59—76.
— *Válogatott Munkái*, 1956, p. 104—105 [parţial].
— *Scrieri militare alese*, 1957, p. 125—129 [parţial].
— *Opere alese*, I, 1960, p. 91—104.
— *Scrieri alese*, 1961, p. 98—112.
— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p, 141—162.

[1] Actul conţinînd textul jurămîntului s-a păstrat: B.A.R., 6. DCCCXIII; facsimilul său a fost dat de N. IORGA, *Ceva despre ocupaţia austriacă în anii 1789—1791*, în *Anal. Acad. Rom.*, Seria a II-a, XXXIII, 1911—1912, p. 222.

Noi ceşti aleşi dă neam boeri divaniţi ne făgăduim prin jurămînt a cunoaşte ocrotitor al nostru pă prea strălucitul prea puternicul şi nebiruitul prinţip domnul, domnul Leopold al doilea, totdeauna înmulţitoru stăpînirii, craiul de Ungariia, de Boemiia din neam nestrămutat prinţip de Austriia, al nostru prea strălucit protector stăpînul multor ţări, să fim totdeauna plecaţi şi credincioşi, unind folosul pămîntului nostru cu enteresul stăpănirii sale, pentru binele de obşte şi unindu-ne iarăşi totdeauna cu cei rănduiţi comandiri spre săvărşirea celor prin putinţă trebuinţe ostăşeşti după starea şi puterea ţării, la care să ne purtăm cu toată înţelepciunea, cu luare aminte şi cu osărdiia cea mai cu amăruntul făr de a nu face întărziere din îndărătnicie şi păzindu-se privelegiurile ne făgăduim ca la cele prin putinţă spre ajutorul oştirii, cei pentru ocrotirea ţării, vom fi cu toată silinţa neînpublicănd cele ce sănt de taina slujbei. Şi păzind credinţa, cu cuviinţă să ne purtăm după cum îndatorează datoriia pe un credincios sfetnic şi person de cinste aşa întru adevăr.

Verso. Aşa întru adevăr urmănd şi Dumnezeu să ne fie întru ajutor amin.
1790 maiu 21, Bucureşti.

Nota pe document

Pentru acest jurămînt au fost aşteptare pănă la zioa sfinţilor împăraţi Constand(in) şi Elena ce să prăznueşte la sfănta Mitropolie a ţării, care îi au creştinii de întăi împăraţi creştineşti. Când într-această zi făcîndu-se adunare dăplin la sfănta mitropolie, s-au săvărşit jurămîntu acesta înăuntru bisericii după slujba sfintii liturghii. După care asemenea acestuia s-a oprit unul la arhiviia mitropolii iarăşi cu iscăliturile tuturor.

Semnaţi: Cozma al Ungro-Vlahiei, Episcop de Rîmnic Filaretos, episcop de Buzău Dositeiu, Dimitrie Ghica Ban, Scarlat Cornescu vistier, Radu Slătineanu vornic, Constantin Creţulescu vel vornic, Constantin Ştirbei vistier, Matei Fălcoianu vistier, Radu Golescu vel logofăt, Ioani Damaris logofăt, Scarlat Câmpineanu vel agă, Ioan Canta[cuzino] vel spătar, Enzenberg.

Alexandru Lăpedatu care a studiat evenimentele înclină a crede că boierii români n-au reuşit să mistifice pe austriaci; argumentele sale sînt două: actul conţine unele construcţii şi expresii care vădesc că ar fi vorba de o traducere din limba germană, şi că textul ar fi iscălit chiar de generalul baron Enzenberg.

Trebuie avut în vedere că N. Bălcescu a preluat informaţia chiar din memoriile lui Ioan Cantacuzino şi este greu de presupus că spătarul scriindu-le a introdus o inexactitate atît de gravă, pentru că nu vedem ce interes ar fi avut; cît priveşte expresiile din text care amintesc de un original german este posibil ca ele să fi rămas în noua redactare, care s-a limitat la suprimarea pasajelor inconvenabile punctului de vedere românesc; semnătura lui Enzenberg putea fi pusă pe orice text şi pe cel trimis de la Viena, tradus probabil la Bucureşti, şi pe cel întocmit în capitala Ţării Româneşti, pentru că acesta nu ştia româneşte. Dacă translatorul Markelius nu s-a sesizat, cum spune Cantacuzino, Enzenberg putea iscăli orice. (*Pretinsa mistificare a unui jurămînt istoric în Ţara Românească la 1790*, în *Convorbiri literare*, XLIV, 1910, p. 405).

8. Postelnicu Costandin Cantacuzino

(p. 125—134)

Ediţii:

Magazinu istoricu pentru Dacia, I, 1845, p. 380—393; anexe p. 394—411; studiu publicat sub titlul: *Biografie*; semnat N. B.

La Gazette de Roumanie, Buc., an II, 1882, nr. 159, 8/20 — 10/22 aprilie; nr. 160, 9/21 aprilie; nr. 161, 10/22 aprilie; nr. 162, 10/22 aprilie, traducere de B. FLORESCU.

N. BĂLCESCU, *Biografii*, 1884, p. 13—21 [fără anexe].

— *Biografii istorice*, 1901, p. 41—60 [fără anexe]; ediţia a II-a, 1910, p. 41—60.

— *Scrieri istorice*, 1935, p. 171—183 [fără anexe]; ediţia a II-a [1939], p. 167—178; ediţia a III-a, [1946], p. 217—232.

— *Monografii istorice*, 1936, p. 75—90 [fără anexe].

Antologie, VI³, p. 807—817.

N. BĂLCESCU, *Opere*, I¹, 1940, p. 151—162; anexe, p. 297—305.

— *Opere complete*, II, 1944, p. 151—163 [fără anexe].

— *Opere*, I, 1953, p. 95—104; anexe, p. 105—113.

— *Scrieri alese*, [1955], p. 77—89 [fără anexe].

— *Scrieri militare alese*, 1957, p. 130 [parţial].

— *Opere alese*, I, 1960, p. 105—114; anexe, p. 114—125.

— *Scrieri alese*, 1961, p. 113—123 [fără anexe].

— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 163—178.

1 Motto din Benjamin Constant este din scrierea : *De l'esprit de la conquête et de l'usurpation, dans leurs rapports avec la civilisation européenne*, Hanovra, 1803. Textul original :

„Mais aucun siècle ne sera jamais tellement déshérité par le ciel, qu'il présente le genre humain tout entier, tel qu-il faudrait pour le despotisme. La haine de l'oppression, soit au nom d'un seul, soit au nom de tous, s'est transmise d'âge en âge.

L'avenir ne trahira pas cette belle cause ; il restera toujours de ces hommes pour qui la justice est une passion, la défense du faible un besoin.

La nature a voulu cette succession ; nul n'a jamais pu l'interrompre ; nul ne l'interrompera jamais ; ces hommes céderont toujours à cette impulsion magnanime ; beaucoup souffriront ; beaucoup périront peut-être ; mais la terre à laquelle ira se mêler leur cendre sera soulevée par cette cendre et s'entr-ouvrira tôt ou tard". După ediţia a III-a, Paris, 1814, p. 178–179.

2 Textul din Cronica numită a lui Tudosie sin Stoian ; colaţionat şi corectat după mss. B.A.R., nr. 5946, f. 124 –127.

3 Documentele publicate în Anexe le avea de la cneazul Rodion Cantacuzino, rezident în Rusia, moşier şi în Ţara Românească (PAUL CERNOVODEANU, *Istoricul turnului Colţei în documentele vremii*, în *Revista muzeelor*, 1966, nr. 5).

9. Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpurile mărirei lor

(p. 135–150)

Ediţii:

Magazinu istoricu pentru Dacia, II, 1846, p. 36–64 ; semnat N. B.
N. BĂLCESCU, *Istoria românilor sub Michaiu Vodă Vitézul*, 1878, p. 642–668 ; ediţia a II-a, 1887, p. 672–700.
Uricariul, XXII, 1893, p. 431–438 [parţial].
N. BĂLCESCU, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, 1908, p. 98–131 ; ediţia a II-a, 1920, p. 98–131 ; ediţia a III-a, 1927, p. 102–138.
— *Scrieri istorice*, 1935, p. 93–116 ; ediţia a II-a, [1939], p. 93–115 ; ediţia a III-a, [1946], p. 121–152.
— *Puterea armată*, 1936, p. 105–137.
— *Opere*, I[1], 1940, p. 163–184.
— *Opere complete*, II, 1944, p. 79–101.
— *Scrieri sociale*, 1947, p. 79–100.
— *Opere*, I, 1953, p. 115–131 [cu omisiuni].
— *Scrieri militare alese*, 1957, p. 131–153.
— *Opere alese*, I, 1960, p. 132–151 [cu omisiuni].

1 Ambele lucrări despre puterea armată sînt propriu-zis primele lucrări de istorie militară din istoriografia română. Ele deschid un capitol nou în cercetarea istorică, care se va dovedi foarte fecund în cursul epocii care a urmat. Opinia publică le-a privit cu un deo-

sebit interes la apariţia lor şi ele au continuat să rămînă, în istoriografia română, ca două monografii remarcabile. Ceea ce le-a impus de la început este în primul rînd informaţia, cu totul nouă şi bogată pentru acea vreme, dar mai ales spiritul în care au fost scrise, ideologia lor. Privite din acest punct de vedere, ele trebuie considerate în cultura română ca o contribuţie dintre cele mai preţioase la elaborarea ideologiei naţionale româneşti.

Pentru a-şi alcătui informaţia, Bălcescu a cercetat tot ceea ce la vremea sa putea să-i stea la îndemînă: izvoare tipărite şi izvoare de arhivă. Recurge uneori, pentru prima dată, la letopiseţe încă necercetate. Foloseşte cu mare îndemînare, în a doua scriere, cronicarii moldoveni, Ureche, Miron şi Nicolae Costin. Descoperă în prima scriere pe Neagoe, ca scriitor militar, şi citează din el — după cum am arătat — pasaje substanţiale privitoare la strategia şi tactica militară. Amîndouă lucrările sînt călăuzite de aceeaşi concepţie, care stă la baza ideologiei pe care Bălcescu o profesează: cercetarea problemelor istorice în lumina ideii de naţiune, interpretarea şi aprecierea faptelor, ca fapte ale istoriei naţionale, propuneri de reformă militară.

Nici un alt subiect, afară doar de istoria ţărănimii, nu-i inspiră mai multă simpatie. Oricît de sumară ar fi uneori expunerea, se simte că el retrăieşte evenimentele. În istoricul care reconstituie trecutul întîlnim adevăratul soldat care iubeşte oştirea, se mîndreşte cu vitejiile şi eroii ei, suferă de înfrîngerile ei. Subiectul îi oferea cele mai largi posibilităţi pentru a recurge în compoziţie la tehnica contrastelor. El pune în opoziţie, pe mari epoci istorice, ca toţi romanticii, trecutul şi prezentul: mărirea, gloria, vitejia de odinioară, decăderea, mizeria, laşitatea din timpul său. Din acest contrast el face o forţă educativă; idealizînd trecutul, creează din el un exemplu şi un îndemn.

În centrul ideologiei care prezidă ambele lucrări este ideea de patrie şi de naţiune. Societatea feudală pe care o evocă este o societate a naţiunii; instituţiile ei, armata, într-un anumit moment istoric, este o instituţie naţională. Chiar marile războaie au fost războaie naţionale. Idealul său social este o societate democrată, dar o societate militară totodată. Este un ideal dedus din învăţămintele istorice, nu din lecturi militare. Din faptele pe care le evocă, el trage concluzia că ţările române au fost libere şi independente, cîtă vreme au avut o armată naţională, iar această armată au dat-o toate clasele societăţii. Unitatea internă a societăţii a creat în trecut unitatea, tăria şi disciplina armatei. Războaiele naţionale au fost în realitate — după Bălcescu — războaie defensive; românii n-au practicat agresiunea armată, ci ei şi-au apărat ţara şi nimic altceva. Spre deosebire de acestea, războaiele „ostăşeşti", lupta între pretendenţi pentru tron, la care poporul lua prea puţin parte, au fost lupte mercenare care au contribuit la decăderea ţării şi a armatei. „Ticăloşia domnilor" dintr-o anumită perioadă a adus decăderea armatei; apar cetele nefaste de oşti mercenare, războaiele interne; dezagregarea. Bălcescu insistă în mai multe rînduri asupra raportului dintre starea socială şi instituţiile militare. Acestea decad ca o consecinţă a decăderii interne. Indiferent de modul cum judecăm azi valoarea ştiinţifică a acestor lucrări, ambele scrieri sînt două strălucite lecţii de patriotism. Aceasta este esenţa şi semnificaţia lor. N. Bălcescu are viziunea că într-o zi, undeva pe un cîmp de război, armata naţională va cîştiga independenţa şi unitatea naţională.

O critică mai mult tehnică a scrierii lui N. Bălcescu de B. P. HAJDEU, *Studii critice assupra istoriei române. Duoi secoli din viéţa ostăşéscă a Moldovei. 1450 — 1650*, I, *Nicolae Bălcescu*, în *Buciumulu*, an. II, 1864, nr. 214, 4/16 april, p. 855—856.

Cu prilejul publicării acestei lucrări, Costache Negri a scris următoarele versuri :

Pentru Bălcescu

Ce rîvnă spre Maica Ţară, inima ta mult pătrunsă
Tu ce faci a se renaşte nişte vechi isvoare-ascunsă
A strămoşilor izbînde, te-ai muncit a da-n lumină,
Ş-a lor verde bărbăţie de fapte voinice plină.

Astă muncă, astă rîvnă, au în sine-şi mulţumire,
Căci tu eşti întîi avutul ce culegi cu răsplătire
În comori necunoscute, ce-au fost pradă de uitare
Din a căror bogăţie tu reverşi îmbelşugare.

Nu uita că-n întuneric, pipăind scumpe cercări
Deşi rîul ne desparte, prin al său curs între ţări,
Tot luceşte o făclie de prietene scîntei,
Pe a căror mică pară, tu drept pravăţ să o ei,
Ca să-ndrepţi gîndu-ţi vrodată spre Mînjina ce jeleşte,
Că norocul nestatornic de prieteni o lipseşte . . .

Mînjina, 11 aprilie 1846.

(C. Negri, *Versuri, proză, scrisori*, cu un studiu asupra vieţii sale de E. Gîrleanu, Buc., 1909, p. 86—87).

[2] N. Bălcescu citează după un manuscris, o compilaţie de cronici şi anume *Letopiseţul ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace 1675* ; între textul tipărit al cronicii şi textul din motto sînt unele deosebiri care parte provin din deosebirile dintre texte, parte desigur din modul de transcriere.

Dăm textul din ediţia P. P. Panaitescu :

Zac 2. O! Moldova, di ar hi domnii tăi carii stăpînescŭ în tine toţi înţelepţi, încă n-ai peri aşè lesne. Ce, domniile neştiutoare rîndul tău şi lacome sîntŭ pricine perirei tale. Că nu caută să agonesască şie nume bun ceva la ţară, ce caută desfrînaţi numai în avuţie să strîngă, care apoi totuş să răsipéşte şi încă şi cu primejdii caselor lor, că blăstămul săracilor, cum să dzice, nu cade pre copaci, citŭ de tărdzîu (Miron Costin, *Opere*, Buc., 1958, p. 66).

N. Bălcescu ia informaţia despre cele trei republici din Cantemir. Însă între textul său şi acel al lui Cantemir este o diferenţă semnificativă ; în timp ce Bălcescu, exagerînd regimul de drept al celor trei ţinuturi, spune că ele erau ,,Staturi'' deosebite în statul Moldovei, Cantemir spune numai că locuitorii acestor trei ţinuturi nu erau supuşi nici unui boier, şi trăiau ,,ca într-un fel de republică''. Deosebirea este esenţială. Bălcescu, atras de ideile moderne ale democratizării statului, îşi proiectează şi de această dată sentimentele în trecut, fixînd republicii, şi la români, origini îndepărtate ; de aici opinia neistorică după care ,,frumoasele instituţii republicane sînt foarte vechi în Moldova'', că pe timpuri îndepărtate au existat mai multe republici, în sfîrşit că instigatorii din Cîmpulung — despre care vorbeşte tot Cantemir — care se alăturau cîteodată cu ţinut cu tot Poloniei ar fi fost ,,capete revoluţionare''.

Despre uciderea dărăbanilor, dată în textul din notă, versiunea din textul tipărit are uşoare deosebiri :

„...iar bieţii dărăbani, părăsiţi de călăreţii, să buldzisă la o rîpă deasupra Tăuteştilor şi să apăra. Ce au venit léşii de le-au făgăduitŭ viaţă, numai să-ş dea armele. Şi au credzutŭ dărăbanii şi au datŭ armele de la sine. Şi dacă le-au luatŭ armele léşii au intratŭ cu sabiile într-înşii şi au peritŭ toţi acolea. Le stau movilele şi pănă astădzi deasupra satului Tăuteştilor" (p. 62).

Aceeaşi observaţie şi pentru alte citate din cronică. Astfel:

Era la Ştefan Vodă dărăbanii foarte îmbrăcaţi bine, după credinţa céia ce făcuse, de stătusă cu dînsul la rădicarea boierilor, cum n-au fostŭ nice la o domniie grijită bine pedestrimea, cu haine tot de feleandrăş, cu nasturi şi cu ceprage de argintŭ, în pilda haiducilor de Ţara Leşască, cu pene de argintŭ la cumănace şi cu table de argintŭ la şoldure pe lădunce (p. 62–63).

[3] Bătălia de la Bîrlad (20 ianuarie 1475) este de fapt bătălia de la Vaslui din 10 ianuarie 1475. Informaţiile asupra bătăliei şi a tacticii folosită de Ştefan cel Mare, Bălcescu le lua din Ureche nu din Miron cum arată în notă; toate datele, cu excepţia numelui localităţii şi a zilei — care poate fi o greşeală, sînt luate din *Letopiseţul Ţării Moldovei*; mărimea armatei turceşti, numărul şi alcătuirea armatei lui Ştefan. Denumirea de bătălia de la Bîrlad vine probabil din faptul că în *Letopiseţ* se arată că o mică parte din armata moldovenească fusese amplasată în lunca Bîrladului, cu buciume şi trîmbiţe, ca să amăgească pe turci.

Informaţia despre bătălia de la Docolina din 1577 dintre Ioan Potcoavă şi Petru Şchiopul este luată numai din Ureche nu şi din Miron Costin; pe lîngă cirezile de vaci din textul *Letopiseţului*, se mai adaugă erghelii de cai; comparaţia cu tactica lui Anibal în bătălia de la Zama aparţine lui Bălcescu.

10. Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri

(p. 151–162)

Ediţii:

Magazinu istoricu pentru Dacia, Buc., II, 1846, p. 229–246; anexe p. 247–308; semnat N.B.

Foia de agricultură practică, Iaşi, II, 1859, nr. 5, p. 75–82 [fără anexe].

Dîmboviţa, Buc., VI, 1864, nr. 2, 13/25 mai, p. 4; nr. 3, 15/27 mai, p. 10–11; nr. 4, 17/29 mai, p. 13–15, anexe nr. 7, 25 mai/6 iunie, p. 26–28; nr. 8, 27 mai/8 iunie, p. 30–31; nr. 9, 29 mai/10 iunie, p. 35–36; nr. 10, 31 mai/12 iunie, p. 40; nr. 11, 3/15 iunie, p. 43–44; nr. 12, 5/17 iunie, p. 47–48.

Ţeranul român, I, 1862, nr. 22, 15 aprilie, reproduce după *Magazinu istoricu* documentele din 1746 şi 1749.

N. Bălcescu, *Istoria Românilor sub Michaiu Vodă Vitézul*, 1878, p. 297–306 [parţial, fără anexe]; ediţia a II-a, 1887, p. 314–323 [parţial, fără anexe]; ediţia a III-a Buc., [1929], p. 223–229 [parţial, fără anexe]; ediţia a IV-a, Buc., [1937], p. 226–233 [parţial, fără anexe], ediţia a V-a, Buc., [1942], p. 226–233 [parţial, fără anexe].

N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihaiu Vodă Viteazul*, însoţită de o precuvîntare şi note de Al. I. Odobescu. 3 vol., Buc., ediţiune şcolară, 1894–1895, II, p. 135–146.
— Autori români, vechi şi contemporani; ediţie nouă, 1898–1900, II, p. 135–146.
— *Opere complete*, I. *Istoria românilor sub Mihaiu-Vodă-Viteazul*, Buc., 1902, p. 235–241 [parţial, fără anexe].
— Biblioteca Scriitorilor Români, ediţiunea Minerva; ediţiunea a II-a, 1910, p. 259–266 [parţial, fără anexe].
Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească, publ. de D. C. Sturza-Scheianu, Buc., 1908, Seria I, vol. IV, p. 33–44 [fără anexe].
N. Bălcescu, *Patru studii*, 1928, p. 51–62 [fără anexe].
— *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, ediţie completă publicată de Al. Odobescu, Buc., [1929], p. 415–427 [parţial, fără anexe].
— Biblioteca pentru toţi, nr. 1206–1213.
— *Scrieri istorice*, 1935, p. 117–134 [fără anexe]; ediţia a II-a, 1939, p. 117–133; ediţia a III-a, 1946, p. 153–173.
— *Monografii istorice*, 1936, p. 91–112 [fără anexe].
Antologie, VI^3, p. 763–772 [fără anexe].
N. Bălcescu, *Opere*, I^1, 1940, p. 185–198; anexe p. 306–333.
— *Viaţa şi opera*, 1942, p. 35–52 [fără anexe].
— *Opere complete*, II, [1944], p. 181–196 [fără anexe].
— *Scrieri alese*, [cu o prefaţă: *Nicolae Bălcescu. Schiţă asupra vieţii şi operei sale* de Gh. I. Georgescu şi un articol: *Nicolae Bălcescu antemergătorul* de Eugen Jebeleanu, [Buc.], 1947, p. 21–42 [fără anexe]; ediţia a II-a, 1949, p. 17–36 [fără anexe].
— Biblioteca de buzunar, nr. 36.
— *Scrieri sociale*, 1947, p. 101–116 [fără anexe].
— *Opere*, 1952, p. 144–157 [fără anexe].
— *Opere*, I, 1953, p. 133–144; anexe p. 145–171.
— *Ausgewählte Schriften*, 1953, p. 38–56 [fără anexe].
— *Scrieri alese*, [1955], p. 90–106.
— *Válogatott Munkái*, 1956, p. 106–123 [fără anexe].
— *Scrieri militare alese*, 1957, p. 154–156 [parţial].
— *Opere alese*, I, 1960, p. 152–164; anexe p. 164–198.
— *Scrieri alese*, 1961, p. 124–137 [fără anexe].
— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 179–199 [fără anexe].
Gîndirea românească în epoca paşoptistă (1830–1860). Antologie, studiu şi bibliografie de P. Cornea, text stabilit, note şi medalioane biografice M. Zamfir, I, Buc., 1969, p. 298–309 [parţial].

[1] *Despre starea soţială* este unul dintre cele mai remarcabile articole publicate pînă la 1848 în publicistica românească, totuşi a rămas insuficient cercetat. Amintit în cîteva rînduri în epoca luptelor pentru reforma agrară, de abia în 1891 un glas, într-adevăr autorizat, avea să

formuleze o dreaptă judecată asupra lui. În şedinţa solemnă din 1/13 aprilie 1891 a Academiei Române, M. Kogălniceanu spunea următoarele:

„În 1846, Nicolae Bălcescu a publicat în *Magazinul istoric* lucrarea sa asupra stărei sociale a muncitorului plugar în statele române, în care fiecare frază este un strigăt la cer în favoarea nenorociţilor asupriţi. Astăzi încă această lucrare este pledoierul cel mai elocvent şi cel mai veridic în favoarea marei reforme, care de-abia s-a putut săvîrşi *în 1864. Cuvintele lui Bălcescu* în curînd aveau să pună chestiunea la ordinea zilei ..." (M. KOGĂLNICEANU, *Desrobirea ţiganilor. Oborirea pronomiilor şi privilegiilor de naştere şi de castă. Emanciparea ţăranilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Partea adm. şi Desbaterile, XIII, 1890—1891; M. KOGĂLNICEANU, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită şi prefaţă de DAN SIMONESCU, ed. a II-a, Biblioteca pentru toţi, Buc., [1956], p. 412).

Cu 38 de ani mai înainte, M. Kogălniceanu se ocupase la fel de studiul lui N. Bălcescu, dar de această dată pentru a formula rezerve faţă de interpretarea pe care acesta o dăduse „legăturii" lui Mihai Viteazul ...: „Mulţi învinovăţesc pre Mihai Viteazul că el a făcut acest pacat cătră naţia sa numai după îndemnul aristocraţiei", şi în josul paginii adaugă nota: „Această nedreaptă învinovăţire se face de d. N. Bălcescu. Vezi *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, p. 327. Eu socot — continuă M. Kogălniceanu — că învinovăţirea este nedreaptă şi asupra lui Mihai Vodă şi asupra boierimii româneşti, care are a-şi imputa destule alte vini, fără a fi însărcinată şi cu aceasta". M. Kogălniceanu însă citează, însuşindu-şi aprecierea lui Bălcescu privind urmările nefaste ale şerbiei asupra ţării întregi; „Şerbirea claselor de jos a societăţii de către clasele de sus trase după sine şerbirea ţărei" (*Sclavie, vecinătate şi boieresc*, prefaţa sub titlul *Ochire istorică asupra sclaviei* la cartea *Coliba lui Moş Toma* de HARRIET BEECHER-STOWE, trad. de T. CODRESCU, Iaşi, 1853; M. KOGĂLNICEANU, *Scrieri alese*, p. 287, 288, 292).

O recunoaştere a însemnătăţii acestui studiu, tîrzie, este drept, dar de cea mai mare autoritate, o face N. Iorga, care consideră articolul lui Bălcescu „o lucrare revoluţionară" alcătuită „pe o largă bază de istorie universală, trecînd şi de marginele Europei şi întrebuinţînd un sistem de raportare la mediu, care se va întîlni apoi la un Buckle, căruia i-a făcut faima, şi la un Draper". Concluziile articolului sînt după N. Iorga „de o claritate impresionantă". Împotriva părerilor lui M. Kogălniceanu şi ale atîtor istorici români, N. Iorga aprobă chiar interpretarea pe care Bălcescu o dă „legăturii" lui Mihai. Ceea ce surprinde este că după N. Iorga propunerile de reformă pe care le cuprinde studiul din 1846 ar fi fost în vederile lui Bibescu. Or, cum puteau fi aceste propuneri, revoluţionare la acea dată, egalitatea de drepturi, „drepturi deopotrivă" şi îmbunătăţirea materială a claselor de jos, în vederile unui domnitor, exponent al marii boierimi?

Textul lui N. Iorga merită reprodus în întregime:

« Şi aceasta este o lucrare revoluţionară, firea însăşi a tînărului istoric fiind îndreptată spre revoluţie, precum o arată şi printr-un motto din Mirabeau: „privilegiile se vor sfîrşi, dar poporul rămîne veşnic". Pe o largă bază de istorie universală, trecînd şi de marginile Europei şi întrebuinţînd un sistem de raportare la mediu care se va întîlni apoi la un Buckle, căruia i-a făcut faima, şi la un Draper, Bălcescu arată pe vechii români adăpostiţi în munţi pentru libertate şi coborîndu-se de acolo tot ca oameni fundamental şi deplin liberi. El se ridică împotriva părerii că domniile au fost întemeiate prin cucerire, aşa încît ar fi dintru început o rasă de domni şi o rasă de supuşi, precum o afirmase, tot pentru a sprijini critice şi lupte politice, pentru Franţa, un Augustin Thierry, influenţat, de altfel, el însuşi de exemplul englez studiat în amănunte de dînsul. Deci statul n-a fost la început stăpînitorul de brazde pe care le-a împărţit apoi din mila sa şi-şi va fi păstrat astfel şi dreptul de a lucra

şi mai departe în acest sens. Prin menţiunea documentelor ungureşti se arată că e falsă ideea ţării pustii care ar fi să se facă din nou. Îi convin lui Bălcescu şi ştirile de la Cantemir despre aşa-zisele vechi republici şi e bucuros că a găsit teoria vechii locuiri înainte de domnie şi în actul din 1817 al Adunării moldoveneşti. Aceasta pînă ce se va scrie o istorie completă, în pregătire, ,,un tratat cronologic ce lucrăm asupra domniilor''. Nici vorbă, deci, de o ,,feudalitate'' ca aiurea. Moşnenii se păstrează şi acuma mai ales în partea muntelui, urmaşi ai vechii proprietăţi, perfect libere. La cîmpie numai, era un ager publicus de împărţit, dar şi aici rămăsese aşa de puţin loc gol, încît domnii, pentru a mai face danii, au trebuit să cumpere şi ei de la moşnenii din jos. Urmă o colonizare, la munteni, şi cu fugarii de peste Dunăre. Mai tîrziu numai, slăbiciunea ţăranului se coborî şi până la înjosirea clăcii. Nici partea glorioasă a ţăranilor în apărarea ţării, îndată ameninţată, nu le-a putut scăpa libertatea; ,,sila'' se adause la o vînzare care nici aceea nu era de bunăvoie. Aşa se ajungea la ,,acea monstruozitate socială ca o ţară întreagă să robească la vreo cîţiva particulari''. Şi se creă nu o adevărată nobilime, pe care Bălcescu o contestă, desigur spre marele scandal al acelora care, părăsind vechea numire de ,,boierime'', începeau să întrebuinţeze termenul nou, de ,,nobleţă'', ci numai ,,o aristocraţie de bani sau de stare'', adică de rang, — ca a cinovnicilor Regulamentului Organic. ,,Robia gloatelor'' îi era baza economică.

Istoricul plin de admiraţie al lui Mihai Viteazul nu lipseşte să arate că putinţa strămutărilor ţăranului, rămas fără pămînt, a fost oprită de marele luptător printr-un act care e calificat de ,,barbar'', dar boierimea e aceea care l-a silit — ceea ce e adevărat şi pentru cît era ,,boier'' în Mihai însuşi.

Rezultatele se arată cu o hotărîre impresionantă, pe care regimul lui Bibescu-Vodă o îngădui numai pentru că acestea erau şi vederile noului domn : ,,Ţara se împărţi în două tabere vrăjmaşe, avînd interese împotrivite. De atunci poporul se făcu nesimţitor la glasul domnului şi al boierilor, nu mai vru a se jertfi pentru o patrie unde nu i s-au lăsat drepturi şi pentru o libertate de care el nu se putea bucura, şi ţara, în loc de a se realţa'' — se vede influenţa jargonului nou al lui Eliad — ,,merse cu grăbire spre scădenie''.

Actul de eliberare din 1746, care se şi reproduce, nu e aici al lui Constantin Mavrocordat, cum a fost în adevăr, ci misticul romantic vede în el pe ,,Dumnezeu care vorbi în inimile celor puternici ai ţării''.

Dacă nu s-a mai mers pe această cale, e că de acolo înainte Divanurile n-au mai fost adevărate Adunări ale ţării. Astfel nu se făcu, ca în Ungaria actuală, o răscumpărare de pămînt sau un regim de embatic, ci un regulament de muncă a pămîntului, prin ,,ponturile'' ce cunoaştem. Se semnalează aici — şi numai aici — îndoitul fapt că nu i se mai dădură ţăranului măcar uneltele de lucru şi că, acesta, deprins cu o supunere desăvîrşită la orice poruncă, urmă şi mai departe cu această deznădăjduită ascultare, adăugîndu-se acum şi povara birului personal. ,,Niciodată ei nu erau siguri de munca lor, niciodată ei nu ştiau de vor mînca pîinea ce au sămănat''. De aici inerţia economică sau fuga peste hotare; de aici haiducia în masă.

,,Împrejurări fatale'' împiedicară răscoala ţăranilor sub Tudor de a-şi atinge scopul, care ar fi fost numai social, ce se cîştigă atunci folosi numai ,,claselor înalte''. Se trece discret asupra muceniciei ţăranilor sub ocupaţia rusească, în vremea ultimului război. Declarînd că are la îndemînă corespondenţa dintre ,,Guvernul trecut şi Obştească Adunare'', *Bălcescu îşi interzice deocamdată s-o publice, dar va veni vremea să se* judece fiecare după faptele sale. El doreşte ca apăsătorii înşişi să se convingă. ,,Căci vai de acele naţii unde un mic număr de cetăţeni îşi întemeiază puterea şi fericirea lor pe robirea gloatelor! Exemplul

vechi și cel recent al Poloniei pot da, în această privință, o învățătură » (N. IORGA, *Istoria românilor*, vol. IX, Buc., 1938, p. 108—110).

Ceea ce trebuie reținut din această lucrare care inaugurează, la noi, cercetările de istorie socială și de istorie agrară, în afară de ce a subliniat N. Iorga, după cum se vede mai sus, sînt cele două teze majore, reprezentînd caracteristicile istoriei sociale românești: teza formării marii proprietăți prin uzurpațiune și teza derivării servajului din relațiile de producție, din sistemul de clacă. Despre ambele teze pe larg în G. ZANE, *Capitalul și relațiile agrare din Principatele Române*, în *Lupta de clasă*, seria a V-a, an. XLVII, 1967, aug.

Atenția cercetătorului este atrasă în același timp de critica pe care o face reformelor agrare ale lui C. Mavrocordat și de imputația pe care o aduce soluției care a fost atunci adoptată. Critica și soluția propusă reprezintă exact poziția lui N. Bălcescu în chestia agrară a epocii sale. El reproșează reformelor că nu au împroprietărit pe țărani, care ar fi trebuit să plătească pentru pămîntul obținut o despăgubire ,,potrivită și omenească'', sau măcar nu i-a recunoscut ca posesori embaticari pe partea din moșia boierească pe care o lucrau. Soluția reformei prin consfințirea posesiei embaticare cu ,,o plată ușure'' este soluția mișcării revoluționare de la 1840; reactualizînd-o, înseamnă că în 1845, reforma pe această bază era încă în discuție; soluția prin împroprietărire cu despăgubire, după referințele lui Bălcescu însuși, a fost adoptată de Partidul Național în 1846, în locul celei din 1840 (G. ZANE, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, III, 1963, p. 223 și urm.). Vorbind de amîndouă, ne lasă impresia că în momentul cînd redacta acest articol, Bălcescu, și probabil și alți din contemporanii săi, partizani ai unei reforme agrare, nu erau încă definitiv deciși pentru o soluție sau alta. Dar criticînd reformele lui Mavrocordat de pe pozițiile epocii sale, Bălcescu nu a pus și problema dacă în adevăr la mijlocul secolului al XVIII-lea ar fi fost posibile astfel de reforme.

Cercetătorul de azi este surprins de însuși titlul lucrării; N. Bălcescu introduce două expresii aproape neuzitate in limbajul român al epocii: ,,starea soțială'' și ,,muncitori plugari''; ambele cred că i-au fost sugerate de literatura istorică sau economică franceză de orientar radicală ori socialistă. N. Bălcescu este îndeosebi atașat de termenul ,,social''; vorbindu-se de starea socială, se înțelegea condiția claselor sărace, nu a celor avute; va întrebuința și mai tîrziu acest termen, deși după 1848 este ca și proscris din limbajul curent; expresia de ,,muncitori plugari'' pentru țărani, expresie la care va renunța în lucrări ulterioare, ne amintește la fel de literatura franceză din epoca 1840 privitoare la clasele muncitoare, în special cele urbane. Adoptînd acest titlu, el voia, foarte probabil, să sugereze, chiar de la început, poziția sa în chestia țărănească.

Publicarea studiului *Despre starea soțială* a provocat, cum era de așteptat, contrarietate în cercurile marilor boieri. La 8 august 1846, Gr. Alexandrescu, informînd pe C. Negruzzi despre neașteptata plecare a lui Bălcescu în străinătate, îi spunea că un recent articol al acestuia a provocat o mare agitație și că ,,măririle'' ,,au strigat îndestul''. Poetul deși vorbește despre ,,o pricină a Bălcescului'' nu crede totuși că articolul ar fi fost motivul precipitatei plecări a prietenului său. Totuși Bălcescu spune mai tîrziu că depărtarea sa de țară n-a fost de bună voie: ,,fui silit în 1846 a-mi părăsi țeara''. Bălcescu a plecat din țară pentru a se pune la adăpost de cine știe ce neplăceri obișnuite în cursul epocii, în materie de infracțiuni de presă, tocmai în legătură cu acest studiu. *Despre starea soțială* era un îndrăzneț act de acuzare împotriva clasei boierești și demasca mijloacele violente și josnice prin care s-a format marea proprietate; în el se dezvăluia, pentru prima dată în publicistica noastră, ,,prigonirea înver-

şunată de mai multe veacuri a claselor de jos de către clasele de sus", şi autorul cere pentru fericirea „patriei comune" ridicarea claselor de jos, a gloatelor robite, drepturi deopotrivă şi îmbunătăţirea stării materiale a poporului. Atacul viguros împotriva clasei boiereşti, revendicările pe care le formula în numele claselor oprimate, prevestirile sumbre pe care le făcea la adresa stăpînitorilor : „ vai de acele naţii unde un mic număr de cetăţeni îşi întemeiază puterea şi fericirea lor pe robirea gloatelor! Ele per", totul în acest studiu era de natură să înverşuneze împotriva lui N. Bălcescu marea boierime, şi publicarea sa autorizată să provoace un adevărat scandal în rîndurile clasei stăpînitoare (G. ZANE, *Aspecte noi ale vieţii lui N. Bălcescu, în lumina unor documente inedite*, în *Studii*, XIII, 1960, nr.1). Gr. Tocilescu spune că articolul a provocat o atît de mare indignare între boeri, încît guvernul a voit să aresteze pe autor, dar că Bălcescu, ajutat de amicii săi, a putut pleca în 24 de ore. (*Nicolae Bălcescu. Viaţa, timpul şi operele sale*, Buc., 1876, p. 36). Este posibil ca Tocilescu să fi avut informaţia chiar de la familia lui N. Bălcescu.

Despre locul acestui studiu în literatura socială română : G. ZANE, *Sur quelques thèses de la littérature économique roumaine de l'époque 1840—1864 concernant le problème agraire*, în *Revue roumaine des sciences sociales*, Série de Sciences économiques, t. 10, 1966, nr. 2, p. 171—192.

[2] Motto este luat dintr-un discurs pe care marele tribun trebuia să-l rostească la 7 februarie 1789, în Adunarea de Stări din Provence, dar pe care nu l-a mai ţinut, şedinţa prorogîndu-se, Mirabeau a depus textul la un notar şi l-a publicat. Titlul discursului, aşa cum a apărut : *Réponse aux protestations faites au nom des prélats et des possédant-fiefs de l'Assemblée des États de Provence contre discours précédent*. Pasajul din care este extras motto este următorul : „Malheur aux ordres privilégiés si c'est là plutôt l'homme du peuple que celui des nobles, car les privilèges finiront mais le peuple est éternel", *Oeuvres de Mirabeau précédées d'une notice sur sa vie et ses ouvrages* par N. MERLHOU, vol. VII[1], *Discours et opinions*, Paris, 1825.

[3] Citatul din M. Kogălniceanu, aşa cum este făcut în traducerea românească, descoperă dintr-o dată, printr-o omisiune vădit intenţionată, poziţia politică a lui Bălcescu faţă de regimul din Principate. Dăm textul lui Kogălniceanu, din partea ultimă a citatului, şi traducerea lui Bălcescu, pentru a se vedea mai clar din ce consta omisiunea şi ce semnificaţie avea:

... ce sentiment de crainte que le produit de leurs travaux ne devienne le patrimoine de leurs persécuteurs, produisit l'apathie, et l'apathie enfanta la paresse, vice qu'on reproche tant aux Valaques *et que les paysans aujourd'hui, jouissant d'un gouvernement paternel, commence à abandonner*. Aussi on voyait bien souvent beaucoup de ces malheureux poussés au désespoir ou déserter la Valachie ... (p. 526—527).

Temerea ca productul muncei lor să nu cază în mîna asupritorilor lor produse apatia, şi apatia născu lenea, viţiu ce li se impută acum atît de mult. Astfel se vedea mulţi dintr-înşii în desperarea lor a-şi părăsi ţara ... (supra p. 159)

N. Bălcescu omite, după cum se vede, pasajul subliniat de noi în text; ca atare lasă de o parte elogiul pe care M. Kogălniceanu îl aducea regimului din Ţara Românească. Omisiunea este fără îndoială intenţionată. Ea reflecta adversitatea bine cunoscută a lui Bălcescu faţă de Alex. D. Ghica, domn în Ţara Românească la data cînd Kogălniceanu îşi publica lucrarea, cît şi ostilitatea sa faţă de întregul regim cu care se afla în luptă.

Ceea ce surprinde este faptul că Bălcescu se abate de la o regulă consacrată deja pe vremea sa şi dă un citat incomplet, fără a-şi avertiza, într-o formă sau alta, lectorii.

Cunoscînd condiţiile în care M. Kogălniceanu a putut tipări lucrarea sa, în care i s-au impus părerile lui Mihai Sturza, rămîne îndoielnic dacă pasajul adus în discuţie reprezintă poziţia autorului.

11. Filosofie soţială
(p. 163—169)

Ediţii:

Foaie pentru minte, inimă si literatură, IX, 1846, nr. 4, 21 ianuarie, p. 30—32; nr. 5, 28 ianuarie, p. 33—35; şemnat N. BĂLCÉSCU.

Revista generală a învăţămîntului, Buc., XV, 1927, nr. 10, decembrie, p. 632—636.

N. BĂLCESCU, *Opere*, I[1], 1940, p. 199—206.

— *Scrieri sociale*, 1947, p. 123—131.

— *Opere*, I, 1953, p. 173—179.

— *Opere alese*, I, 1960, p. 126—131.

[1] N. Bălcescu recenzează lucrarea lui LOUIS AIMÉ MARTIN, *Educaţia mumelor de familie sau civilisaţia neamului omenesc prin femei*, tradusă de I. NEGULICI, din care au apărut două volume, în Bucureşti, I-ul în 1844 la Walbaum, şi al II-lea în 1846 la Eliade. Cartea a fost publicată în fascicule — 12 în total; cîte şase de fiecare volum. Recenzia priveşte volumul I-iu, tradus „slobod după a patra ediţie", şi are specificaţia: „Scriere încoronată de Academia franceză". Lucrarea originală, cu titlul *De l'éducation des mères de famille, ou de la civilisation du genre humain par les femmes*, fusese publicată la Paris, încă din 1834. Titlul de *Filosofie soţială* pus în fruntea recenziei lasă impresia că ori Bălcescu, ori redacţia *Gazetei de Transilvania* a voit să dea o mai largă semnificaţie unei dări de seamă, ceva mai ample, în adevăr, decît obişnuitele recenzii ale timpului. Louis Aimé Martin, scriitor de redusă însemnătate în Franţa, este mult admirat la noi; era firesc să fie tradus (D. POPOVICI, *Louis Aimé Martin şi proiectele româneşti de biblioteci universale de la Bucureşti*, în *Rev. ist.*, XXII, 1936, nr. 7—9, p. 225—234; I. HELIADE RĂDULESCU, *Opere*, ediţie critică cu introducere, note şi variante de D. POPOVICI, I — II, Buc., I, 1939, p. 46—47, şi II, 1943, p. 466—469). Dar recenzia lui Bălcescu nu credem că implică o admiraţie oarecare pentru scriitorul francez şi ca atare o adeziune la concepţia de cosmopolitism umanist a acestuia şi la fetişizarea rolului pe care l-ar putea avea femeia mamă în opera de reformă a societăţii. Unele aprecieri elogioase cu caracter general, din text scriere „luminată, înfocată, plină de convincţie", „pagine sublime", credem că exprimă mai mult sentimentul curent în cultura română de atunci faţă de moralistul francez, decît o

atitudine proprie. Aimé Martin era citit mult la noi, dar chiar oamenii cultivaţi nu sînt prea bine edificaţi asupra poziţiei sociale a acestuia. La Brussa, exilaţii români îl discută alături de Proudhon şi Lamennais (G. FOTINO, *op. cit.*, III, p. 193). În concepţia generală a lui Bălcescu nu se constată nici o influenţă a lui Aimé Martin. Dimpotrivă, el îşi exprimă rezerve, chiar în recenzie, faţă de idealismul excesiv al acestuia şi mai ales faţă de unele teze majore ale scriitorului atît de apreciat, cu privire la pretinsul destin istoric al Nordului care ar avea misiunea de „a coprinde şi civiliza Orientul". „ Doctrină fatalistă" — cum o caracteriza recenzentul —, de fapt o idee politică de circulaţie curentă în anumite doctrine de reformă socială şi care „ contrazice la toate celelalte idei ale d. Aimé Martin", şi N. Bălcescu o combate, cu drept cuvînt, şi îi opune propria sa atitudine, spunînd : „ noi credem că vremile concuistelor a trecut, că duhul concuistei doarme cu Napoleon în mormintul său şi că nimic nu-l va mai deştepta . . . ".

N. Bălcescu, recenzînd o lucrare de filozofie socială cu un conţinut în afară de preocupările sale din acei ani, n-a avut în vedere, bănuim, opera în sine, după cum am spus, a unui autor mediocru, cît mai ales persoana traducătorului. I.D. Negulici este o personalitate complexă; pictor, desenator şi litografist, traducător, lingvist şi jurnalist, tînărul cîmpulungean s-a impus repede atenţiei contemporanilor. Ca pictor este un portretist căutat, iar ca publicist dispune de bunăvoinţa lui Eliade. Astfel, în recenzia lui Bălcescu trebuie să vedem mai înainte de toate un gest de simpatie şi de apreciere personală. Anii frămîntaţi ai acestei epoci îi vor despărţi un timp, după ce îi uniseră în vîltoarea revoluţiei. Dar I.D. Negulici, eliadist intransigent, obosit de atîtea certuri, bolnav, înainte de a-şi încheia şi el viaţa în exil, găseşte faţă de Bălcescu dreapta judecată şi-l dă lui Eliade ca exemplu de adevărat patriot, în ale cărui scrieri cineva „vede numai naţia şi ale naţiei" (L. DRACOPOL, *I. Negulici, 1812—1851*, Buc., 1934 ; GH. OPRESCU, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, I, Buc., 1942, p. 19—20, 297 ; *Pictura românească în secolul XIX*, ed. a II-a, Buc., 1943, p. 71—79 ; P. CONSTANTINESCU-IAŞI, *Trei pictori români în revoluţia de la 1848*, în *Studii*, III, iulie-septembrie 1948 ; DAN GRIGORESCU, *Trei pictori de la 1848*, Buc., [1967]. Despre concepţia generală a lui N. Bălcescu a se vedea şi studiul : MIRON CONSTANTINESCU, *Nicolae Bălcescu — 150 de ani de la naştere*, în *Lupta de clasă*, XLIX, 1969, nr. 6, p. 77—84).

*
* *

Recenzînd o traducere N. Bălcescu se încadra în programul şi activitatea „Soţietaţii pentru înaintarea literaturii", înfiinţată în 1845 şi printre ai cărei membri fondatori a fost şi el. Dăm mai jos următoarea adresă, fără dată, imprimată, pe care este consemnat şi numele său printre ale celorlalţi membri ai comitetului (vezi şi N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 476—477).

Domnului
Domn marelui clucer Constand. Glogoveanu,

Domnule,

Subtiscăliţii, alcătuind pe anul acesta comitetul asoţiaţiei întocmită pentru înaintarea literaturii noastre, au cinste a vă adresa aci alăturata foaie de suptscripţie.

Scopul aceştii asoţiaţii este ca cu fondurile ce se vor aduna dintr-această subscripţie să se tipărească traducerile ce se vor face în limba rumânească din scrierile clasice şi elementare ce ne lipsesc cu totul şi ne sînt de neapărată trebuinţă, precum şi scrierile originale ce se vor încuviinţa, de către acest Comitet.

Suptiscăliţii au socotit de a lor netăgăduită datorie de a se adresa cu asemenea cerere la toţi rumânii binevoitori înaintării neamului rumânesc. Minimum subscripţiei este de un galben.

De primiți și domnia voastră a fi prenumărat la această asoțiație, binevoiți a întoarce comitetului aci alăturata foae la adresa d-lui Ștefan Golescu, însemnînd într-acea foae suma cu care voiți a contribui la acest de obște folos.

Subtiscăliții, dînd aceasta în cunoștința Domniei Voastre, au cinste a se însemna plecate slugi

Ioan Văcărescu, Constantin G. Filipescu,
Ștefan Golescu, Ioan Voinescu II, N. Bălcescu

Comunicată de N. Iorga în Ședința Acad. Rom. de la 14/27 noiembrie 1914, *Anal. Acad. Rom.*, Seria II, XXXVII, p. 50.

12. [Cuvîntarea ținută la Societatea studenților români din Paris]

(p. 171—178)

B.A.R., Arhiva Ion Ghica, VI, f. 595—598; ms scris de altă mînă, copie, cu corecturi și adăugiri de N. Bălcescu; nesemnat; ortografia copistului; 4 file r. și v.

Ediții:

NICOLAE BĂLCESCU, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre.* Ediție de CORNELIA BODEA, Bălcești pe Topolog, 1970, text semnalat și publicat ulterior cu unele omisiuni; alte ediții, unele fragmentare, ale aceleiași editoare, publicate anterior 1969 și 1970. Titlul dat de editoare.

[1] Textul reprezintă o conferință a lui N. Bălcescu, ținută la sediul Societății studenților români din Paris. Despre această conferință avem cîteva date prețioase, prin care se identifică și autorul într-o scrisoare a lui Ion Ionescu, către Ion Ghica, trimisă din Iași la 25 martie 1847, la București. Dăm mai jos prima parte din textul ei: „ Iată ce-mi scrisă frati-meu în scrisoare ce am primit astăzi 25 martie: Biblioteca au și adus pînă acum cele mai bune rezultaturi. În toate duminicile seara ne adunăm de facem cetire din Letopisețele țerei și din alte cărți de istorie ce avem pîn-acum la îndemînă. Bălcescu ne-au dat cu o lună mai nainte o cetire a căria sujet era starea de față a nației noastre și viitorul ei. Compoziția asta va rămînea ca cel mai adevărat tablou al vieții noastre morale. Sion au venit cu un vers al lui sub pana lui Bălcescu care ne-au spus că decuragiarea nu se poate afla de îndreptățire pentru un scriitor:

Scrie ode, fă sonete
Cînd cei mari au sărbători,
Pune-le în cap bonete
Și îi fă nemuritori.

Asta nu poate fi deviza scriitorului român.

Iar nădejdea toată Bălcescu au adus pe Mureşanu de ne-au spus-o unde este într-un vers al lui:

E putred mărul putred, zice Mureşanu, dar sîmburile din el mult poate să rodească.

Cazimir, înainte de a se înturna în ţară, ne va ceti mîine o compoziţie de economie politică... Cozadin şi Chinezu (aiştea doi tineri din cei de ai Dumitale) s-o pus pe străduinţă, amîndoi s-au dat în ştiinţă şi au gînd să sfîrşască cu medicina. Kogălniceanu n-o mai venit din Spania, Bălcescu s-o pornit în Italia, Roset se află bine. Societatea încă nu este recunoscută de guvern, căci Lamartine au fost tot bolnav. De acolo însă, de la Sturza şi de la Nicu Ghica, s-au primit un răspuns foarte bun (te rog, d. Ghica trimite vr-o 20 sau 30 broşure de Societate la noi, căci le întreabă şi alţii)" (B.A.R. *Corespondenţă*, 82226 a).

Din această scrisoare aflăm unele ştiri noi şi ni se confirmă altele deja cunoscute. Astfel la sediul Bibliotecii române din Paris aveau loc adunări în fiecare duminică, în care se citeau cărţi de istorie şi se ţineau conferinţe (vezi şi scrisoarea lui A. Kogălniceanu din 8/20 decembrie 1847, către tatăl său; B.A.R., *Corespondenţă*, 95983). Conferinţa lui N. Bălcescu cu tema starea de faţă a naţiunii române şi viitorul ei, după cum reiese şi din text, a fost prima din serie şi a fost făcută la insistenţa prietenilor săi aflaţi la Paris. După relatările lui N. Ionescu a făcut o excelentă impresie. Din aceeaşi scrisoare aflăm că şi Cazimir trebuia să ţină o conferinţă de economie politică. Din alte izvoare se cunoaşte conferinţa ţinută prin noiembrie 1847 de Dimitrie Brătianu (*Anul 1848*, I, p. 62—73).

N. Bălcescu chiar de la început ne informează asupra stării precare a sănătăţii sale: „ dar împrejurările, slăbiciunea sănătăţii mele nu mă ertară a mă pregăti cum s-ar fi cuvenit pentru sarcina ce am luat". A fost bolnav mai toată iarna; C.A. Rosetti, la 20 decembrie 1846, scria din Paris lui I. Ghica, la Bucureşti: „ o veste tristă: nu-mi place sănătatea Bălcescului; l-am silit să vază un doctor", „nu voeşte să se caute", „clima Parisului este rea pentru asemenea patimi", „bani nu are", „aşi dori şi eu, şi el o doreşte mult, să se ducă în Italia. Acolo este şi Madame Negri care şi ea pătimeşte", „ este un blestem în noi să perdem ce avem mai bun". C.A. Rosetti cerea ceva bani de la Societatea literară, insistînd că este neapărat ca Bălcescu să plece în Italia (B.A.R., *Corespondenţă*, 83607). Despre boala sa, Bălcescu însuşi informa la 3 februarie 1847 pe I. Ghica: „Am fost tare bolnav în luna trecută" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 75). Îi vestea totodată plecarea în Italia.

N. Ionescu a asistat, mai mult ca sigur, la conferinţa lui Bălcescu; a avut probabil şi textul ei din moment ce reproduce versurile lui Sion şi ale lui Mureşanu, citate de Bălcescu. Acesta nici nu aminteşte numele lui Sion ci spune numai „ un poet"; versurile sînt date într-o variantă întrucîtva deosebită de cea care a fost tipărită. Sion îşi datează versurile: Iaşi, 1845, noiembrie 10, şi le publică sub titlul: *Cenzorul meu*, în *Foae pentru minte*, XII, nr. 5, 1849, februarie 7, p. 40. Varianta din *Foae* este următoare:

Scrie ode, fă sonete,
Cînd cei mari au sărbători,
Pune-le în cap bonete
Şi îi fă nemuritori.
Aşa cinstea ta sporeşte
Şi la curte te-or primi,
După cum s-obişnueşte.
Din protivă dac-ai scri
Slobod nu e a tipări.

G. Sion a tipărit versurile sale și în alte reviste. Astfel în *Bucovina*, Cernăuţi, II, 1849, martie 4, nr. 4, p. 19–20 (cp. *Din poesiile lui George Sion*, Buc. 1857, p. 7–9). Bălcescu a folosit desigur un text manuscris. Andrei Mureșanu își publicase deja versurile : *O privire de pe Carpaţi*, în *Propășirea*, I, 1844, nr. 35, 10 septembrie, p. 280.

Asupra datei la care N. Bălcescu și-a ţinut conferinţa informaţiile contemporane sînt aparent diferite. N. Bălcescu, în scrisoarea trimisă lui I. Ghica la 3 februarie 1847, îi scria textual următoarele : „ Îţi alătur aci un cuvînt ce am zis la patrioţii adunaţi pentru reveilonul anului nou. A plăcut la mai mulţi. Îl poţi ceti la toţi intimii noștri, cum Voinescu, St. Golescu, Predescu și alţii, dar nu-i da multă publicitate, nici scoate copii afară, căci nu voi să-mi închiz drumul d-a mai putea trăi în ţară la întoarcerea mea" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 76). Așadar grupul de tineri români s-a adunat la sediul societăţii în după amiaza sau seara zilei de 31 decembrie cînd Bălcescu, după propria sa informaţie, și-a rostit cuvîntarea. Deci conferinţa trebuie datată *31 decembrie 1846*. N. Ionescu în scrisoarea sa nu spune că conferinţa ar fi avut loc de revelionul noului an, ci numai că ar fi fost ţinută „ cu o lună mai nainte". Atît cît putem deduce, luînd ca punct de plecare data la care primea, la Iași, I. Ionescu scrisoarea, numărul de zile necesare ca o scrisoare să ajungă de la Paris la Iași, deosebirea de calendar și aproximaţiile inerente în aprecierea timpului, s-ar putea admite aceeași dată. Cu toate acestea, lipsa precizării că a fost ţinută în ajunul anului nou lasă loc la anumite îndoieli. Cornelia C. Bodea o datează 1 ianuarie 1847 (*Lupta românilor pentru unitatea naţională, 1834 – 1849*, Buc., 1967, p. 86). Or, după însăși afirmaţia lui N. Bălcescu, el și-a rostit cuvîntarea în ajunul anului nou, înainte de revelion. Ca data de 1 ianuarie 1847 să fie corectă ar trebui să admitem că N. Bălcescu și-a rostit „ cuvîntul" *după* ora 12 noaptea, atunci cînd petrecerea de revelion era în toi, ceea ce este greu de admis, sau în cursul zilei de 1 ianuarie, ceea ce contravine informaţiei lui Bălcescu, care spune „ un cuvînt ce am zis la patrioţii adunaţi *pentru* reveilonul anului nou". Sub raport cronologic deosebirea este neînsemnată, sub raportul exactităţii istorice își are însemnătatea ei. Cuvîntarea nu conţine nici o referire la anul nou, sau urările tradiţionale, cum ne-am aștepta. Textul ne lasă impresia că a fost alcătuit independent de această zi. Trebuie admisă și ideea că textul pe care îl avem poate fi o versiune remaniată.

N. Bălcescu spune că cuvîntul său „ a plăcut la mai mulţi" ; s-ar putea înţelege că nu la toţi cei de faţă. Cuvîntarea are o formă aleasă prin care străbate o elocvenţă de tribună și dacă versiunea pe care o cunoaștem este cea citită, a trebuit să placă. Este însă exagerat să afirmăm că acest cuvînt, cum îi spune și Bălcescu, ar fi „manifestul politic, catehismul revoluţionar, arma ideologică a luptei pentru revendicarea drepturilor sociale și naţionale ale întregului popor român" *(ibidem*, p. 86–87). În judecăţile asupra faptelor istorice cea dintîi condiţie este de a păstra măsura. Este o cuvîntare în spiritul momentului, în care se îmbină idei comune ale tineretului intelectual român, idei proprii ale lui Bălcescu cu unele teze din istoriografia romantică franceză, cu care el luase contact mai direct de cînd sosise la Paris. Tema conferinţei, o privire asupra trecutului și viitorului patriei noastre, este o idee istoriografică de bază a lui N. Bălcescu ; de fapt despre trecut nici nu vorbește. Critica societăţii românești, sub diverse aspecte, o mai făcuse ; tehnica contrastelor între starea boierimii și a poporului era ceva obișnuit, despre ura de clasă „ ura și vrăjmășia . . . între clasă și clasă" se preocupase mai ales în *Despre starea soţială*. Bonfinius fusese citat și anterior ; romănismul era o formulă de circulaţie în epocă ; o folosesc și alţii. Lipsește însă o idee deja scumpă lui N. Bălcescu, ideea forţei populare, a poporului. Textul nu conţine incitaţii la propagandă insurecţională. Dimpotrivă, preconizează „ practica virtuţii, propagandă prin scris, prin grai", „ luminarea și rădicarea poporului",

admite „ calea legii". Este indiscutabil că în cuprinsul cuvîntării se simte un ecou al contactului cu J. Michelet. Istoricul „liric" francez, chiar în 1846, profesa cu un mare răsunet la cursurile sale ideea naţionalităţii, a unităţii spirituale a naţiunii franceze, critica societatea contemporană, condamna unele curente din literatura franceză şi mai ales proslăvea forţa înnoitoare şi pacificatoare a tinerimii. Dealtminterea în text Bălcescu citează chiar un pasaj din Michelet asupra indestructibilităţii naţiilor. Pasajul este din *Le peuple*, La Haye, 1846, p. 245. Dar este sigur că Bălcescu cunoscuse şi alte lucrări ale istoricului francez şi chiar notele de la cursul din 1846.

Cu titlu documentar şi pentru a contribui într-o anumită măsură la fixarea textului în cadrul orientării tinerilor intelectuali români la Paris, în 1847, raportăm acest material la două documente de mult cunoscute: *Cuvîntarea lui D. Brătianu*, ţinută la aceeaşi Societate, în toamna lui 1847 şi *Darea de seamă de lucrările Comitetului Societăţii studenţilor români din Paris pe anii 1845—1847 şi 1848*, Paris, 1848 (*Anul 1848*, I, p. 61—88). În prima lucrare D. Brătianu, în stilul lui emfatic, influenţat şi el de Michelet, vorbeşte de România, de datoriile junimii, de trecutul, prezentul şi viitorul patriei, lansează o lozincă „ să ne românim", critică exageraţiunile patriotice ale unora : „ moda e să strigi patrie" (aluzie la N. Bălcescu?) etc., dimpotrivă proslăveşte literatura naţională, declară, după obiceiul său, că o iubeşte, o admiră, o adoră, şi citează pe Cîrlova, Alecsandri, Alexandrescu, C.A. Rosetti, Aristia, Eliade. Chiar numai aceste deosebiri de vederi, pe lîngă altele care se găsesc în textul cuvîntării, arată că în restrînsul grup de tineri români erau divergenţe, aşa încît cuvîntarea lui N. Bălcescu nu putea fi considerată de contemporanii săi chiar ca un catehism.

În al doilea document ideile lui N. Bălcescu sînt aproape în întregime încorporate. Analiza *Dării de seamă* lasă impresia că nu cel care o iscăleşte „ pentru comitet . . . S.V. Vîrnav" a redactat-o ci, cel puţin în parte, însuşi N. Bălcescu. Regăsim nu numai ideile din *Cuvîntarea* lui, dar şi expresiile şi termenii. Astfel ideea despre „prezentul, trecutul şi viitorul patriei", critica descurajării tineretului, critica literaturii naţionale, „ literatura noastră perdu cu încetul acel caracter patriotic serios, nedependent şi curat românesc". Ideea interesantă că o generaţie nu poate ea singură „să semene o credinţă şi să culeagă fructele ei", consideraţia că epoca de atunci reprezenta o stare de tranziţie, aprecierile asupra importanţei limbii pentru dezvoltarea naţională şi, în sfîrşit, o formulă scumpă lui N. Bălcescu că „jertfirea e condiţia esenţială a dezvoltării morale". O concluzie, credem, se poate trage, ori N. Bălcescu a participat la redactarea *Dării de seamă* şi şi-a impus ideile, ori redactorul a incorporat în materialul său idei şi expresii din *Cuvîntarea* lui N. Bălcescu, al cărei text îl avea în varianta pe care o ştim sau în una apropiată.

Corecturile şi notele din subsol, existente în copia de la Academie, ar fi ulterioare şi s-ar putea explica prin intenţia lui N. Bălcescu de a-şi publica, în ţară, în timpul revoluţiei, cuvîntarea, după cum fusese publicată şi cea a lui D. Brătianu.

Era de aşteptat ca textul conferinţei trimis în ţară, sau poate un alt exemplar, să se afle în Arhiva Ghica. Daniela Poenaru, cercetătoare la I. C. E., a avut bunăvoinţa să parcurgă Arhiva Ghica, să reţină şi să transcrie textul pe care îl dăm, după colaţionarea şi analiza noastră.

Scrisoarea lui I. Ionescu către I. Ghica, citată parţial mai sus, a fost publicată de OVIDIU BĂDINA, *Ion Ionescu de la Brad. Cîteva aspecte mai puţin cunoscute*, în *Ion Ionescu de la Brad. Aniversarea a 150 de ani de la naştere*. Volum omagial. Bacău, 1968, p. 220—221. Autorul oscilează între a data scrisoarea *1847* sau *1850* ; se opreşte totuşi la *1850*. Scrisoarea este indiscutabil din *1847* şi este trimisă din Iaşi. Elementele interne sînt atît de numeroase încît nici nu poate fi îndoială : excursia lui M. Kogălniceanu în Spania, plecarea lui N. Bălcescu în Italia şi chiar referirea la cuvîntarea lui, apariţia primului volum al lui J. MICHELET, *Istoria revoluţiei franceze*, cursurile de la Sorbona etc. (G.Z.)

13. Logofătul Miron Costin

(p. 179—187)

Ediții:

Calendar popular pentru 1847, Buc., Libraria C.A. Rosetti și Winterhalder, X, 1847, p. 41—47.

N. BĂLCESCU, *Patru studii*, 1928, p. 34—42.

MIRON COSTIN, *Cartea pentru descălecatul dintâi. Letopisețul Țării Moldovei*, ed. ION PILAT, Buc., 1933, p. 9—17.

— Pagini alese, serie nouă, nr. 3.

N. BĂLCESCU, *Scrieri istorice*, 1935, p. 135—147; ediția a II-a, 1939, p. 133—144; ediția a III-a, 1946, p. 175—189.

— *Opere*, I[1], 1940, p. 207—217.

— *Opere complete*, II, [1944], p. 117—128.

— *Opere*, I, 1953, p. 181—189.

— *Scrieri alese*, [1955], p. 47—58.

— *Válogatott Munkái*, 1956, p. 124—136.

— *Opere alese*, I, 1960, p. 82—90.

— *Scrieri alese*, 1961, p. 88—97.

— *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 126—140.

[1] N. Bălcescu însoțește studiul de următoarea notă:

„O notiție biografică asupra lui Miron Costin am tipărit în tomul I al *Magazinului istoric pentru Dacia*. Descoperirea unor isvoare nouă ne iartă acum a complecta această noțiție" (*Calendar popular*, p. 41). Acest studiu a fost republicat pentru întîia oară de P.P. PANAITESCU, *N. Bălcescu, Patru studii istorice*, 1928, p. 34—42).

Izvoarele indicate în versiunea primă erau Nicolae Costin și o cronică anonimă. De data aceasta folosește și pe Miron Costin și Ion Neculce, pe care de altminterea îi cunoștea și în 1845, căci se servește de dînșii în alte biografii scrise atunci, dar ale căror informații nu le întrebuințase și pentru noua biografie.

În alcătuirea versiunii a doua, N. Bălcescu recurge la textul vechi în care intercalează mai multe pasaje cu știri din aceste izvoare. Textul prim este păstrat, cu excepția părții finale, modificată și mult adăugită. Versiunea întîia a fost republicată de mai multe ori.

[2] Dăm textul din *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Neculce în transcrierea din ultima ediție spre a se putea compara deosebirile:

„Ales-au Petriceico-vodă din toți boierii țării mai de treabă la voroavi pe Miron Costin, care au fostu mai pe urmă și logofăt mare. Și mărgînd Miron la cortul viziriului, pusu-l-au viziriul de au șădzut înaintea lui. Și i-au dzis viziriul să-i spuie dreptu: pare-le lor bine c-au luat împărăția Camenița, au ba? Iar Miron au răspunsu că să teme a spune drept. Viziriul s-au jîmbit a rîde și i-au dzis să grăiască, să nu să teamă. Atunce Miron au dzisŭ

că „sîntem noi moldovenii bucuroşi să se lăţască în toate părţile cît de mult, iar peste ţara noastră nu ne pare bine să să lăţască". Atunce viziriul iară au rîs şi i-au dzis: „Drept ai grăit" (ION NECULCE, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, ediţie îngrijită cu glosar, indice şi o introducere de IORGU IORDAN, Buc., 1955, p. 134).

De asemenea şi pasajul din Miron Costin; textul din ultima ediţie este următorul: „Ce sosiră asupra noastră cumplite acestea vrémi de acmu, de nu stăm de scrisori, ce de griji şi suspinuri. Şi la acestŭ fel de scrisoare gîndŭ slobod şi fără valuri trebueşte. Iară noi prăvim cumplite vrémi şi cumpănă mare pămîntului nostru şi noaă" (MIRON COSTIN, *Opere*, ediţie critică de P. P. PANAITESCU, Buc., 1958, p. 42; unele deosebiri de transcriere faţă de ediţia din 1944 a aceluiaşi editor).

* * *

N. Bălcescu a publicat în *Magazin* patru biografii. Este adevărat că în programul noii reviste intrau şi biografii ale românilor vestiţi. Dar este posibil să fi avut şi el încă de pe atunci, ca şi M. Kogălniceanu, ideea unui dicţionar biografic istoric. Despre intenţiile lui Kogălniceanu avem ştiri sigure că pregătea — sau cel puţin proiecta — încă din 1843 un astfel de dicţionar (N. CARTOJAN, *M. Kogălniceanu la Paris în 1846*, în *Omagiu lui M. Dragomirescu*, Buc., 1928, p. 523). Amîndoi făceau la 24 iulie 1846 o propunere în acest sens Comitetului „Asociaţiei literare" din Bucureşti (N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 65; Asociaţia accepta oferta; *ibidem*, p. 476; *Anul 1848*, I, p. 53). Dicţionarul însă nu a fost realizat. În legătură cu aceste biografii IOAN MICU, *N. Bălcescu şi istoriografia latină*, în *Studii despre N. Bălcescu*, p. 85, îşi ia sarcina cam hazardată să dovedească că Bălcescu ar fi un scriitor format la şcoala istoriografiei romane şi în special a celei liviene (p. 87) şi că această formaţie iese la lumină mai ales în portrete. Este, cred, mai mult vorba de o apropiere comparativistă, obişnuită în istoria literară, dar greu de demonstrat. Dacă este vorba de o apropiere, N. Bălcescu în maniera sa descriptivă şi portretistică stă mult mai aproape de cronicari, la care de atîtea ori se referă, relevîndu-le elocvenţa şi frumuseţea compunerii.

* * *

Dăm mai jos bibliografia primei versiuni şi textul din *Magazinu istoricu*.

LOGOFĂTUL MIRON COSTIN
ISTORICUL MOLDAVIEI

Ediţii

Magazinu istoricu pentru Dacia, Buc., I, 1845, p. 138—143.
Albina românească, XIX, 1847, nr. 1, 2 ianuarie şi nr. 2, 5 ianuarie, p. 2—8; semnat N. B.
Curierul de Iassi, IX, 1876, nr. 63, 6 iunie; nr. 64, 9 iunie.
N. BĂLCESCU, *Biografii*, 1884, p. 9—13.
— *Biografii istorice* [1901], p. 61—70; ediţia a II-a, 1910, p. 63—70.
Antologie, VI³, p. 818—822.
N. BĂLCESCU, *Monografii istorice*, 1936, p. 47—53.
— *Opere*, I¹, 1940, p. 129—134.
— *Viaţa şi opera*, 1942, p. 57—62.

Numele lui Miron Costin este vestit atît prin Istoria Moldaviei ce ne-a lăsat, cît şi prin tragica lui moarte. Căci şi el asemenea a cinstit ştiinţa şi a dat frumos exemplu în acele triste timpuri, perzîndu-şi viaţa pentru binele omenirii. Cronicile Moldaviei pomenesc de dînsul mai întîi la anul 1675, în domnia lui Dumitraşcu Cantacuzino, cînd el, fiind vornic mare de Ţara de Jos, fu trimis în două rînduri în Polonia pentru trataţii de pace. Un an după aceea moldovenii se mîntuiră de Dumitraşcu Cantacuzino, mazîlindu-l Poarta, şi Antonie Ruset se urcă pe tron. Acesta era un om bun şi milostiv. Miron Costin însă, în domnia lui, se aruncă în opoziţie şi la 1678, după întoarcerea domnului din espediţia de la Ceahrin, din ţara căzăcească, unde însoţise pe vizirul cu oştirea turcească, el, împreună cu Buhuş hatmanul, îl pîrîră la vizir şi izbutiră a-l mazîli. Un cronicar, povestind această faptă necuvenită, de vreme ce ţara era mulţumită de Antonie vv., pomeneşte numai de Buhuş hatmanul, iar pe Miron îl trece supt tăcere, zicînd : „ şi altul, pre care treacă-l condeiul meu, căci l-am văzut osîndit perind nevinovat de alţi domni". Miron, dimpreună cu alţi boeri, însoţi pe Antonie vv. în mazîlia lui la Costantinopol şi intrigă mult să se numească domn Duca vodă, prietenul său. În 6 dechemvrie 1678 Duca vv. se urcă pentru a treia oară pe tronul Moldaviei. În această domnie el îşi dezvăli şi mai mult caracterul său. Rău, pizmătăreţ, îndelungareţ la mînie şi lacom la avuţie, avînd încă şi pizmă veche pe moldoveni, căci îl goniseră din ţară în a doua lui domnie, el începu îndată feliuri de asupriri scoţînd dări peste măsură şi prigonind pe mai mulţi boeri. „ El era, zice cronica, şi domn şi vistiernic mare şi neguţătoriu şi vameş, că toată hrana tuturor o lua el de o precupeţea". Pe atunci, în Moldova, tirania nu se suferea în tăcere. Aşa nu trecu mult şi o seamă de boeri, între care Vasile Gheuca, vistiernicul cel mare, Gheorghiţă Bogdan, vel jicnicer şi slugerul Lupul făcură complot ca să omoare pe domn şi pe logofătul Miron Costin şi hatmanul Buhuş, cari avea nenorocirea a-i fi miniştri. Trădaţi de timpuriu, ei plătiră cu capul îndrăzneala lor.

La 1683 aprilie 20, Duca vv., din porunca sultanului, plecă cu două mii oameni pedestrime să însoţească armata turcească ce mergea să ia Viena. Logofătul Miron îl însoţi împreună cu alţi boeri. Domnul cu oştirea sa trecură prin Ţara Românească, la Ruşava, şi de acolo prin Sebeş, Logoş, Temişoară, Szarvas, Szolnok peste apa Tisa, şi apoi au trecut Dunărea pe la Buda unde au ajuns pe Şerban vv Cantacuzino, domnul Ţării Rumâneşti, şi împreună se duseră în tabăra vizirului la Ston-Beligrad ; şi apoi porniră cu toţii spre Viena.

Pe cînd Duca vv, cu armata turcească, se trăgea îndărăt dinaintea mîntuitorului Vienei regele Sobieski, Moldova se făcu din nou prada turburărilor. Nişte boeri moldoveni, ce era emigraţi în Polonia, dimpreună cu fostul domn Petriceico, aflînd de învingerea turcilor la Viena, luară vro cîteva regimente de polonezi cu polcovnicii Dimidinski şi Kuneţki şi se pogorîră în Moldova. Doamna şi caimacamii lăsaţi de Duca vv. fugiră în Ţara Rumânească şi locuitorii ţării emigrară din calea oştei poloneze. Dintr-altă parte cazacii prăda asemenea ţara.

Duca vv., ajungînd în Transilvania la curtea prinţului Apafi şi aflînd cu deamăruntul starea Moldaviei, plecă să intre în ţară pre muntele Trotuş, după povaţa lui Miron, iar nu prin Ţara Românească, cum îl povăţuia alţii, şi merse în sat la Domneşti cu puţintei oameni. Acolo zăbovind vro două săptămîni, în ziua de Crăciun, într-o marţi, aflîndu-se la masă cu Miron Costin şi cu Costantin postelnicu, se văzu izbit de polonezii trimişi de Petriceico vv., avînd capete pe Dimidinski şi Bainski. După o împotrivire de vro două zile, şi cu toate silinţele hatmanului Buhuş, polonezii intrară în curte, prinseră pe Duca vv. şi îl porniră în Polonia. În acea turburare Miron era p-aci să-şi piarză viaţa, de nu se întîmpla să-l cunoască un polonez ce îi era prieten, care îl scăpă din mîinile ostaşilor. El se duse atunci de voia lui în Polonia,

după Duca vodă, unde şezu mai bine de un an, pînă cînd se mazîli Dumitraşcu Cantacuzino, succesorul Duchi vv., şi se alese domn Cantemir cel Bătrîn. Atunci el se întoarse în patria sa.

Jalnică era starea Moldaviei în acea vreme. Dintr-o parte polonezii, dintr-alta cazacii şi tătarii coprinseseră toată ţara, încît domnul nu stăpînea decît Iaşii şi o parte din Ţara de Jos. Neorînduelile ce izvorîră dintr-aceasta, nevoile de tot felul ce năpădise peste ţară, între care şi o grozavă foamete, făcuse pe cei mai mulţi din feciori de boeri, curteni şi alţii, să se facă tîlhari şi să prade ţara. Spre stîrpirea acestora domnul lua straşnice măsuri şi orîndui pentru aceasta pe Miron Costin, staroste la Putna, şi pe frate-său Velicico Costin, hatman. Cantemir vv. era un om bun, milostiv şi înzestrat cu mari talente ostăşeşti, dar iute la mînie. El avu nenorocirea de-şi dete toată credinţa unui fanariot, gonit pentru intrigile lui din Ţara Rumînească, anume postelnicul Iordache Ruset, pe care îl făcu vistier mare. Acesta intrigă de scoase pe Velicico din hătmănie, făcîndu-l vornic mare, iar în locu-i puse pe Bogdan, ginerile domnului. Toată cîrmuirea ţării căzu atunci numai în mîna lui Iordache Ruset şi a hatmanului. Asupririle făcute de dînşii, dăjdiile sau cum se zicea atunci „orînduelile", ce lăcomia vistierului scotea adesea pe ţară, mîhni tare pe pămînteni şi începură a striga. Miron Costin striga mai tare decît ceilalţi asupra nedreptăţilor ce se urma. De multe ori, intrînd în vistierie, spune cronica, el zicea cam cu glumă : „ Vistiernice, mai încet cu orînduelile". Aceea ce nu plăcea de loc vistierului. Asemenea şi Velicico, fiind cam semeţ, adesea înfrunta pe Bogdan ce îi urmase în hătmănie. Aceste împrejurări făcură pe ambii miniştri să caute ocazie ca să piarză pe fraţii Costini. Ocazia nu întîrzie. Vro cîţiva boeri, între care Lupul, feciorul lui Gavrilă Costache vornicul, Ivaşco, Costantin şi Antiohie Jora fugiră în Ţara Românească la Costantin vv. Brîncoveanul, prin mijlocirea căruia merseră la Poartă să pîrască pe Cantemir vv. şi pe miniştrii săi. Aceştia nu perdură această ocazie ca să pîrască pe fraţii Costini la domn, vinuindu-i că după povăţuirea lor ar fi fugit boeri de mai sus. Cantemir vv., în furia lui, trimise îndată noaptea de rădică de la casa sa din Iaşi pe vornicul Velicico şi aducîndu-l înainte-i, după ce îl bătu cu buzduganul, îl închise în beciul de supt casa cea mică din curtea domnească. De acolo scoţîndu-l în noaptea următoare pe la 3 ceasuri, îl duseră la fîntînă şi acolo îi tăe capul, fiind faţă şi beizadea Dumitrache Cantemir, istoricul.

Miron Costin se afla la moşia lui la Bărboşi, în ţinutul Neamţului. El, neştiindu-se vinovat, nu bănuia nimic, cu atît mai mult că-şi logodise pe fiul său Pătraşcu cămăraşu cu fiica domnului. Era însă tare întristat, căci îşi perduse soţia, şi se ocupa de trista datorie d-a o înmormînta, cînd sosi fără veste armaşul al doilea, Racoviţă, cu poruncă ca să-l ia şi să-l ducă la Iaşi. În vreme ce Miron se ruga să-l aştepte pînă şi-o înmormînta soţia şi apoi să plece, iată că sosi şi Dumitraşco Macri, vătaful de păhărnicei cu a doua poruncă de la domn către lefegii din Roman, ca ori unde îl vor găsi, acolo să-l tae. Îndată îl smulseră din braţele familiei sale şi, ducîndu-l în tîrg, în Roman, îl îngenuchiară şi îi tăiară capul.

Într-acest chip periră nevinovaţi logofătul Miron Costin şi frate-său Velicico vornicul. „ Şi nu i-au scos la Divan Cantemir vodă, zice o cronică, să le arate vina sau vicleşugul, să vază lumea. Ce aşa cu tirănie i-au omorît ; nice cărţi viclene arătînd, ce numa aşa ori pre vina lor, ori cu năpaste i-au omorît. Aşa au deprins din ceputul lumei pizma şi zavistia, şi nu părăseşte a muşca pe toţi şi nimeni de dinţii ei a se feri nu poate".

Lui Miron i-au rămas trei feciori, Ioan sărdariul, Nicolae logofătul al treilea, care a continuat cronica tată-său, şi Pătraşcu cămăraşu [1].

---

[1] Izvoarele acestei biografii sint Cronica lui Necolai Costin şi alta anonimă.

14. Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595

(p. 189—212)

Ediţii :

Magazinu istoricu pentru Dacia, IV, 1847, p. 3—20; 65—91.

Foaie pentru minte, inimă şi literatură, XV, 1852, nr. 23, 7 iunie, p. 89—91; nr. 24, 14 iunie, p. 93—96; nr. 25, 21 iunie, p. 98—100; nr. 26, 28 iunie, p. 101—104; nr. 27, 5 iulie, p. 105—108 (nesemnat).

N. Bălcescu, *Opere,* I[1], 1940, p. 219—250.

— *Opere,* I, 1953, p. 191—215.

— *Scrieri militare alese,* 1957, p. 157—190.

— *Opere alese,* I, 1960, p. 199—229 [cu omisiuni].

[1] *Campania românilor* este al patrulea studiu şi ultimul publicat de N. Bălcescu înainte de 1848, consacrat glorificării trecutului ostăşesc al românilor. Orientarea sa corespunde profesiei de credinţă în importanţa forţei armate pe care o făcea în prefaţa *Puterii armate* : „ ţara românilor de îşi va lua vrodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult rägeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti".

Campania românilor a fost redactată, cel puţin în ultima ei formă, în iarna 1846—1847, la Paris. Materialul pe care îl foloseşte lasă impresia că Bălcescu, la plecarea sa din ţară, deşi precipitată, cum se ştie, a luat totuşi unele însemnări şi chiar concepte de lucrări. Este o scriere independentă de *Românii supt Mihai vodă Viteazul.* Aceasta se constată din deosebirile de informaţie şi redactare din care rezultă că textul *Campaniei* este anterior, cît şi din informaţia pe care ne-o dă Bălcescu însuşi şi din care se vede că în toamna lui 1847 nu începuse să redacteze încă lucrarea consacrată lui Mihai Viteazul. La 1 octombrie 1847 scrie din Paris în această privinţă lui V. Alecsandri : „Deocamdată adun aci, din biblioteci, documente istorice ce găsesc. Voi să lucrez o scriere întinsă, o poemă istorică asupra lui Mihai vv. Viteazul. Cînd voi sfîrşi aci adunarea ce fac, mă voi duce la Viena şi prin Ungaria şi Transilvania, ca să completez colecţia mea, şi apoi mă întorc în ţară ca să mă pui pe lucru" (N. Bălcescu, *Opere,* IV, *Corespondenţă,* p. 79). Bibliotecile în care lucra erau Biblioteca Regală (Naţională) şi Biblioteca Poloneză. Despre cercetările sale în ultima a se vedea studiul deja menţionat G. Zane şi Elena G. Zane, *N. Bălcescu la Biblioteca Poloneză din Paris.*

N. Bălcescu a scris acest studiu pentru *Magazinu istoric.* Cînd va începe redactarea operei despre Mihai Viteazul va folosi, în parte, textul său, mai mult pentru material decît pentru redactare. Singur aminteşte că s-a servit de acest text. În cartea a II-a, cap. XIII, a lucrării *Românii supt Mihai vodă Viteazul,* unde descrie Valea Călugărenilor, în mssul destinat tipăririi, adaugă, evocînd o întîmplare din vremea revoluţiei de la 1848 : „Vai, scriam aceste rînduri în anul 1847", ceea ce înseamnă că Bălcescu se referă la textul *Campaniei.* Compararea celor două texte arată cu prisosinţă în ce măsură se dezvoltase informaţia sa numai în cîţiva ani şi ce mari resurse cîştigase talentul său literar. În *Românii supt Mihai vodă Viteazul* documentaţia este mai bogată, descrierea faptelor mai precisă şi mai amănunţită, atitudinea

șefilor și a oștirilor adeseori discutată, fiind lăudată sau condamnată. Ceea ce se impune din primul moment, ca o deosebire, este stilul. De data aceasta povestirea evenimentelor ia accente mai puternice: vijelia luptelor, măreția biruinței, mizeria retragerii, refacerea oștilor, catastrofa turcilor, totul, deși strîns legat de informația documentară, amintește stilul clasic al epopeelor. Despre deosebirea de documentație vezi N. Bălcescu, *Opere*, I², 1940, p. 222—226; *la fel mai în amănunt* deosebirile de redactare p. 226—229.

* * *

Nu avem mssul *Campaniei*, dar mssul 77 al *Românilor supt Mihai vodă Viteazul* poate servi — după cum am arătat — la confruntarea textului tipărit în *Magazinu* cu forma probablă pe care a avut-o mssul pierdut al acestei lucrări. Confruntarea arată că la tipărire, în afară de modificările de limbă și ortografie introduse, despre care am vorbit, s-a lăsat de o parte un pasaj și s-au omis ori s-au schimbat unii termeni, ceea ce se observă chiar din sensul frazelor sau din verificarea izvoarelor. Astfel, în pasajul următor:

Campania	*Mssul 77*
prusianul Ioan Weiher cu 300 cazaci, armați asemenea c-o pușcă și un pistol (*Magazinu istoricu*, t. IV, p. 70).	prusianul Ion Veiher cu 1600 cavaleri teutoni armați c-o pușcă și un pistol, pe lîngă care avea și arc și săgeți, și 80 cazaci din Poloniea, armați asemenea c-o pușcă și un pistol (f. 208).

În editarea din colecția de față am introdus acest pasaj care, în raport cu mssul 77, este evident sărit.

[2] *Campania românilor* este datată de N. Bălcescu însuși: *Paris, 5 ianuarie* și *23 ianuarie 1847*.

La începutul lui februarie a.a. pleca spre Italia (G. ZANE, *Aspecte noi*, p. 8); la sfîrșitul lunii mai era din nou la Paris. Cercetările sale în arhivele din Roma asupra lui Mihai Viteazul sînt cunoscute în cercurile românești; D. Bolintineanu scria din Paris lui I. Ghica la 23 mai 1847: „N. Bălcescu s-a întors din Roma unde a aflat un nou izvor de fapte istorice a lui Mihai. Se ocupă acum de istoria lui în parte și te salută amicalmente" (B.A.R., *Corespondență*, 80 301).

15. Buletin despre portretele principilor Țării Românești și ai Moldaviei ce se află în cabinetul de stampe de la Biblioteca regală din Paris

(p. 213—220)

Ediții:

Magazinu istoricu pentru Dacia, Buc., IV, 1847, p. 212—220, semnat N. B.

N. BĂLCESCU, *Istoria românilor sub Michaiu vodă Vitézul*, 1878, p. 529—534 [parțial]; ediția a II-a, 1887, p. 557—562 [parțial].

— *Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul*, 1894—1895; II, p. 244—248 [parțial]; ediția a II-a, 1898—1900, II, p. 244—248 [parțial].
— *Opere*, I[1], 1940, p. 251—260.
— *Opere*, I, 1953, p. 217—224.
— *Opere alese*, I, 1960, p. 230—237.

[1] Este unica lucrare de iconografie pe care Bălcescu ne-a lăsat-o. Împrejurările în care a alcătuit-o le-a arătat singur în text. În cuprinsul ei se descrie pentru prima oară un întreg pachet de stampe, reprezentînd domnitori români și prin intermediul ei s-a pus în circulație celebrul portret al lui Mihai Viteazul, făcut de Sadeler. În ce măsură îl ocupa iconografia se mai poate vedea și din manuscrisele sale, în care găsim creionate cîteva figuri de personaje istorice și chiar scene de război.

Informația iconografică era pe vremea lui, pentru istoria românilor, la început; astfel, deși el privește în genere materialul descoperit cu simț critic, nu scapă, în descrierile sale, de unele greșeli. Îl interesa în special Mihai Viteazul și a intuit bine, cel mai bun portret al marelui domn.

Dr. J. N. de Meyer, medic pe lîngă domnitor și ștabul domnesc (1848), un om învățat, descoperind la Brașov un portret de epocă în ulei, a crezut că este portretul lui Mihai Viteazul. L-a adus la București și în 1845 l-a donat muzeului Colegiului Sf. Sava, adresînd în acest scop o scrisoare lui P. Poenaru, după cum anunța presa bucureșteană (*Bukarester Deutsche Zeitung*, I, 1845, p. 353). Portretul a fost studiat de ANTON KURZ, care edita la Brașov revista *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*. Istoricul sas își publică studiul în *Magazinu istoricu* : *Portretul lui Mihai Viteazul, Principe al Țării Românești și al Moldaviei, locuțiitoriu al Transilvaniei* etc., II, 1846, p. 371 și urm. și susține că portretul reprezenta în adevăr pe Mihai. Aduce și precizarea că ar fi executat după o gravură din Ortelius.

N. Bălcescu, cu drept cuvînt, nu s-a lăsat convins de această identificare și a continuat propriile sale investigații. La Roma, deși a făcut cercetări insistente, după cum singur spune, nu a găsit nimic, în schimb, la Biblioteca Regală din Paris, a găsit 6 stampe reprezentînd pe Mihai Viteazul și alte 10 alți domnitori. Unele inscripții inexacte de pe gravuri l-au făcut și pe el să greșească în identificarea unor portrete.

Dintre portretele lui Mihai Viteazul, nr. 1 reprezintă o stampă din cartea lui HIERONYMUS ORTELIUS, *Chronologie oder Historische Beschreibung aller Kriegsemporungen und Belägerungen der Stätt und Vestungen auch Scharmützeln und Schlachten so in Ober und Under Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türken von A⁰ 1395 biss auff gegenwertige Zeit gedenckhwürdig geschehen*, Nürnberg, Bey Johann Sibmacher etc. 1604, p. 454, și alte ediții. Este un portret imaginar, ceea ce a sugerat probabil și rezervele lui N. Bălcescu (IOAN C. BĂCILĂ, *Portretele lui Mihai Viteazul*, Sibiu, 1926, p. 32—33; BARBU SLĂTINEANU, *Contribuțiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul, însoțite de un nou portret*, extras din *Revista istorică română*, nr. 2—3, 1933).

Al doilea portret reproduce o gravură din cartea lui IOANES BISSELIUS, *Aetatis nostrae gestorum eminentium Medulla Historica*. Per aliquot Septennia digesta. Septennium I. Ab Anno MDCI usque ad Annum MDCVII, inclusive. Permisu superiorum. Ambergae, Apud Ioannem Burger. Anno MDCLXXV, pag. 54. (IOAN C. BĂCILĂ, *op. cit.*, p. 54). Nu este, după N. Bălcescu, portretul lui Mihai Viteazul.

Al treilea portret al lui Mihai Viteazul este din albumul : *Atrii heroici*, Pars III, Eiconum XXXX. Ex caelatura et officina Dom[inicus] Cust[os] eiconographi., Aug. ae Vindel, cum Epigramm M.H.A.V. Excudit Michael Manger. MDCI. Typis Ioann Praetory, p. 30 (IOAN C. BĂCILĂ, *op. cit.*, p. 28).

Al patrulea este o fantezie făcută de Ioan Orlandi (*ibidem*, p. 34).

Un alt portret tot de Giovanni Orlandi, dar cu căciulă, cu platoşe şi cămaşă de zale foarte caracteristic este dat de dr. ANDREI VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, Buc., 1932, p. II; deşi datat *Roma*, nu ar fi fost tipărit în acest oraş, ci poate în Germania, după Veress. Stampa poartă însemnarea numelui lui Basta; editorul s-a folosit de clişeul domnului ucis, comiţînd un fals grosolan : a ras numele lui Mihai şi a pus în loc numele ucigaşului.

Al cincilea este, după referinţele lui N. Bălcescu însuşi, o imitaţie a celui menţionat la nr. 6, adică a portretului care va deveni celebru. Face parte dintr-un album : *Effigie naturali dei Maggior Principi et piu valorosi capitani di questa et con l'arme loro.* Raccolti et con diligentia Intagliate da GIACOMO FRANCO, Venetis, 1608 (*ibidem*, p. 20).

Al şaselea portret este al lui Sadeler, singurul care, după Bălcescu, reprezintă „pe Mihai al nostru". După descoperirea de la Paris, acest portret va căpăta o mare popularitate în istoriografia română şi va fi reprodus de mii de ori. Mihai Lapaty a făcut abia după opt ani, de la descoperirea stampei o litografie.

Portretele celorlalţi domni sînt, în general, aşa cum le descrie Bălcescu, dar cercetările ulterioare au adus unele rectificări. Astfel Gheorghe Ştefan este reprezentat nu numai în portretul descris la nr. 3; portretul de la nr. 4 considerat de N. Bălcescu ca reprezentînd pe Constantin Şerban şi cele două descrise la nr. 7, pe care gravorul le-a atribuit lui Grigorie Ghica domnul Moldovei, iar Bălcescu rectifică numele domnului în loc de Grigorie — Gheorghe şi anul de domnie 1664, sînt socotite de N. Iorga ca reprezentînd tot pe Gheorghe Ştefan, domn al Moldovei (1653—1658) (vezi N. IORGA, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, adunate şi publicate de preşedintele comisiunii..., Sibiu, 1930 = Comisiunea monumentelor istorice, Planşa nr. 105, 106, 107 şi 108). GEORGETA RĂDUICĂ şi NICOLAE RĂDUICĂ, *Nicolae Bălcescu într-un calendar al lui George Bariţiu*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu 1970—1971*, au semnalat reeditarea *Buletinului* de către Bariţ şi dau în text, după lucrarea din *Magazin*, o enumerare a portretelor lui Mihai Viteazul descoperite de N. Bălcescu. Asupra observaţiilor critice privind greşita atribuire a lui Bălcescu a portretului de sub nr. 2, a se vedea lucrarea lui IOAN C. BĂCILĂ, citată mai sus. Portretele de sub nr. 1, 3 şi 6 reproduse de AL. ODOBESCU, *Portretele lui Mihai Vodă Viteazul*, în *Revista română pentru ştiinţe, litere şi arte*, I, 1861, p. 176—177, 368—371, cu descrierile lui N. Bălcescu; şi în ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, text critic şi variante de MARTA ANINEANU. Note de VIRGIL CÂNDEA, Buc., 1967, p. 34 şi urm. Dăm în text portretele ilustrînd studiul său, cum probabil ar fi făcut şi Bălcescu, dacă ar fi avut posibilitate.

INDICE DE NUME[1]

---

[1] În indice am introdus și parte din caracterizările și referințele lui N. B. pentru că se găsesc în text, deci reprezintă concepția, atitudinea și cunoștințele sale, chiar dacă acestea nu sînt acceptate azi sau nu corespund nivelului actual de informație istorică.

Am adăugat un număr minim de referințe, atît la nume de persoane cît și la topice, pentru o mai precisă identificare a lor, sau a poziției unor personaje contemporane, în raport cu a lui N. B., așa cum am procedat la vol. al IV-lea.

O ediție de texte trebuie să-și propună, în primul rînd, restituirea textelor așa cum le-a voit autorul și după cum am arătat, nu critica sau comentarea de amănunt a lor. Informații complimentare asupra textelor înseși, dar numai atît, sînt totdeauna binevenite într-o ediție. Dar din păcate orice editor este tentat să facă mai mult.

În indicele de nume de persoane referințe biografice se dau, bineînțeles, numai asupra numelor întîlnite în texte.

[1] Izvoare generale: NICOLAE STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII*, Buc., 1971; cu bogată bibliografie (lucrare fundamentală); MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. IORGA, Buc., 1902; ȘT. D. GRECEANU, *Genealogiile documentale ale familiilor boierești*, 2 vol., Buc., 1913—1916; I.C. FILITTI, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919; I. C. FILITTI, *Craioveștii*, extras din *Convorbiri literare*, an. 54, 1922; ION RADU MIRCEA, *Marii logofeți din Țara Românească*, Buc., 1941; RADU ROSETTI, *Familia Rosetti*, 2 vol., Buc., 1938; *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. I, Buc., 1956; *Istoria României*, vol. II, red. resp. A. OȚETEA, Buc., 1962; *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, red. resp. ALEXANDRU ELIAN, Buc., 1965; ȘT. ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, Buc., 1965 (lista banilor din Sfatul domnesc, p. 230—232); *Literatura română veche (1402—1647), Introducere*, ediție îngrijită și note de G. MIHĂILĂ și DAN ZAMFIRESCU, Buc., 1969 (Texte). (*Epopeea lui Mihai Viteazul...*, prezentare, traducere și note de AUREL DECEI, DAN ZAMFIRESCU ș.a.); CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, Buc., 1971; THEODORA RĂDULESCU, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, Buc., 1972; pentru unele personaje din secolul al XIX-lea a se vedea și indicele din: N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, *Corespondență*, ed. G. ZANE, Buc., 1964.

INDICE DE NUMIRI GEOGRAFICE

---

[1] Izvoare generale : CONSTANTIN C. GIURESCU, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Buc., 1967 (lucrare fundamentală) ; NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, *Țara Românească*, 2 vol., Buc., 1970 [Bibliografie p. 9—21] (ca în toate celelalte lucrări ale autorului o excelentă informație) ; CORIOLAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, 2 vol., Buc., 1967 [Bibliografie, p. 11—17] ; *Marele dicționar geografic al României*, 5 vol., Buc., 1898—1902 ; *Dicționar statistic al României*, 2 vol., Buc., 1915.

ICONOGRAFIE*

* La alcătuirea iconografiei a colaborat parţial Daniela Poenaru.

TABLA DE MATERII

TEXTE

NOTE ȘI MATERIALE

Redactor: HILDA MAZILU
Tehnoredactor: MAGDALENA IACOB

Bun de tipar 27.IX.1974. Tiraj 3000. Hîrtie scris IA tratată cu 83% grad alb de 70 G/m². Format 16/70 × 100 Coli de tipar 26,25. Planșe 29. C.Z. pentru biblioteci mari: 9(498) (081). C.Z. pentru biblioteci mici: 9(R)(08).

Întreprinderea poligrafică Informația, str. Brezoianu nr. 23—25, București, Republica Socialistă România

I.P. Informația Cd. 610